LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

JONAS GRINIUS

VEIDAI IR PROBLEMOS

LIETUVIŲ LITERATŪROJE

II

ROMA 1977

JONAS GRINIUS

VEIDAI IR PROBLEMOS

LIETUVIŲ LITERATŪROJE

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

JONAS GRINIUS

VISAGES ET PROBLEMES
DE
LA LITTERATURE LITUANIENNE

Rédigé par

A. Liuima, S. J.

1977
Piazza della Pilotta 4
ROMA

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

JONAS GRINIUS

VEIDAI IR PROBLEMOS

LIETUVIŲ LITERATŪROJE

ii

Redgavo A. Liuima, S. J.

1977
LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA
Piazza della Pilotta 4
ROMA

TO PATIES AUTORIAUS ŽYMESNIEJI RAŠTAI

Sąžinė, penkių veiksmų ir prologo drama, Kaunas 1929 m.
O. V. Milašius — poetas, (disertacija), Kaunas 1930 m.
Putino lyrika, Kaunas 1932 m.
Visuotinė literatūra (drauge su J. Ambrazevičium), I dalis, Kaunas [2]1934 nu
Visuotinė literatūra (drauge su J. Ambrazevičium ir A. Vaičiulaičiu), II dalis, Kaunas [a]1930 m.
Grožis ir menas : estetikos pagrindai, Kaunas 1938 m.
Vilniaus meno paminklai, Kaunas 1940 m.
Stella Maris, trijų veiksmų dramatinė legenda, žr. *Aidai,* Münchenas, 1947 m. 7-9 nr.
Žiurkių kamera, trijų veiksmų drama, Brooklynas, N. Y. 1954 m.
Die Herkunft dėt litauischen Kreuze, žr. *Commentationes Balticae,* III t., Bonna 1957.
Littérature lituanienne, istorinė apžvalga trijų tomų leidinyje *Histoire générale des littératures,* Paryžius 1961.
Gulbės giesmė, šešių veiksmų istorinė drama, Chicaga 1962 m.
Vincas Mykolantis-Putinas als Dichter, žr. *Commentationes Balticae,* X t., Bonna 1964.
Auksinė mergelė, trijų veiksmų komedija, rinkinyje *Šeštoji Pradalgė,* Londonas 1969.
Lietuvių kryžiai ir koplytėlės, žr. L. K. M. Akademijos *Metraštis,* V t., Roma 1970 m.
Veidai ir problemos lietuvių literatūroje, I tomas, Roma 1973 m., L. K. M. Akademijos leidinys.

Spausdino « Pliniana » spaustuvė Selci Umbro miestelyje (Perugia-Italia)

PRATARMĖ

Lietuvių literatūros studijų ir kritikos straipsnių rinkinys vardu *Veidai ir problemos lietuvių literatūroje* buvo sumanytas prieš kelerius metus. Tada buvo planuota juos sudėti į vieną 700 puslapių knygą. Bet, pradėjus sumanymą realizuoti, pasirodė, kad šitoks didelis leidinys nėra parankus. Todėl buvo nutarta jį perskelti pusiau taip, kad dviejuose tomuose išeitų du panašūs skerspiūviai per naująją ir naujausią lietuvių literatūrą. Šitaip buvo siekiama abu tomu susieti su šių dienų literatūros problemomis tiek okupuotoje lietuvių tėvynėje, tiek tremtyje Vakaruose, nes juose spausdinamos studijos ir straipsniai vis dėlto daugiau atstovavo kritikai negu literatūros istorijai.

Šituose nagrinėjimuose buvo ir yra mėginama pažvelgti į įvairių autorių (gyvų ir mirusių) kūrybą bei ją vertinti savarankiškai, nepaisant vadovėlinių tezių bei įsigalinčių nuomonių, ne kartą net sąmoningai einant prieš jas. Todėl kai kuriuose straipsniuose yra šiek tiek polemikos. Atrodė, kad, nevengdama atviro nuomonių susidūrimo, laisva kritika gali arčiau prieiti prie rašytojo tikrų problemų su jo laimėjimais ir nepasisekimais.

Tačiau į du tomu perskeltam *Veidų ir problemų* rinkiniui išleisti prireikė beveik šešerių metų. Per šitokį laiko tarpą gerokai pakito antrasis tomas. Į jį nebepateko kai kurie rašytojai, nes, berašant apie vieną antrą jų kolegą, šie pareikalavo daugiau vietos. Ypač reikia apgailestauti, kad šiame tome nebebuvo įmanoma sustoti ties kūryba šių metų sukaktuviniukij — Juozo Grušo, šiemet sulaukusio 75 metų, ir Pauliaus Jurkaus — 60 metų. Jų svarbūs kūriniai — P. Jurkaus *Juodvarnių* poema ir J. Grušo dramų rinkinys *Švitrigaila* — tepasirodė knygomis, kai jau buvo atlikta beveik visa šio tomo korektūra.

Jei Dievas leis, gal šiuos ir kitus rašytojus bus galima panagrinėti III tome, kurį Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija neatsisako išleisti. Dėkui jai už tai bei už šį tomą. Taip pat mano padėka priklauso Lietuvių Fondui, su kurio pinigine parama išeina ši knyga.

Dr. J. Grinius

Münchenas,

1976 m. lapkričio 10 d.

TURINYS

Pratarmė VII
Turinys IX
Table des matières XI

Juozas Tumas Vaižgantas — integralinis realistas 1

Žvilgsnis į asmenį 2
« Šviesieji » kūriniai 10
« Aptemę » kūriniai 18
« Tamsieji » kūriniai 22
Vaizdavimo būdo arba stiliaus klausimas 28

Marija Pečkauskaitė — romantikė krikščionė 39

Temos ir problemos *Sename dvare* 41
Veikėjai *Sename dvare* 47
Vaizdavimo būdas 53

Balys Sruoga — dramų rašytojas 61

Rašytojo psichinis veidas 62
Farsinės komedijos 73
Revoliucinės dramos 77
Istorinės dramos 84
Dramatinis veiksmas ir veikėjai 89
Veikėjų įvairumas 97
Charakteriai dramatiniu atžvilgiu 105
Idėjos ir problemos 118
Monologai ir dialogai 128

Jonas Aistis — nuskriausto žmogaus dainius 139

Keli psichinio veido bruožai 140
Eleginis Aisčio poezijos charakteris 146
Nuskriaustas žmogus 146
Sielvartas dėl gyvenimo praeinamybės 154
Elegiją nuo nevilties sulaikančios vertybės 164
Meilė gamtai 164
Meilė kaip Dievo dovana 174
Tėvynės meilė 182

Poeto Dievas 189
Išraiška ir forma 195
Egotizmas 195
Familiarumas 200
Pilkumas 202
Kitos poetikos savybės 210
Muzikalumo klausimas 222

Salomėja Nėris kryžkelėse 227

Jos psichinis veidas jaunystės metais (1904-1929) 229
Paveldėjimas ir polinkiai 229
Su gyvenimu susidūrus 237
Abejonių ir posūkio metai (1929-1940) 249
Posūkis į socialistus 249
Posūkis atgal 265
Bendradarbiavimas su komunistais (1940-1945) 281
Pavergtoje tėvynėje 281
Sovietijoje 290
Išvados 300

Juozas Paukštelis ir Antanas Vaičiulaitis 303

J. Paukštelio jaunystė 303
Kaimynai 309
A. Vaičiulaičio *Valentina* 319

Vincas Ramonas — impresionistinis romanistas 333

Romanas *Dulkės raudoname saulėleidy* 334
Kryžių romanas 347
Polemika dėl *Kryžių* 370
Polinkis į apsakymus 385

Keli tremties poetai arba bežemiai 395

Kazys Bradūnas arba pasipriešinimas tautiniu paveldėjimu 398
Alfonso Nykos-Niliūno žingsniai į hermetizmą 417
Leonardo Andriekaus pokalbiai su Dievu 431
Vladas Šlaitas tarp poezijos ir prozos 443
Antanas Jasmantas būties ir nebūties slenkstyje 453
Mūsų dainų sesės 465
Poetai humoristai 473

Vardų registras 483

TABLE DES MATIÈRES

Préface VII
Table des matières XI

Juozas Tumas Vaižgantas realiste integral 1

Un coup d'oeil sur la personne de l'écrivain 2
Ses personnages « lumineux » 10
Ses personnages « sombres » 18
Ses personnages « noires » 22
Son mode de représentation ou son style 28

Marija Pečkauskaitė romantique chretienne 39

Thèmes et problèmes dans *Vieux manoir* 41
Personnages dans *Vieux manoir* 47
Le mode de représentation 53

Balys Sruoga ecrivain dramatique 61

Principaux traits de sa physionomie psychologique 62
Comédies et farces 73
Drames révolutionnaires 77
Drames historiques 84
Action dramatique et ses personnages 89
Variété multiple des personnages 97
Caractères au point de vue dramatique 105
Idées et problèmes 118
Monologues et dialogues 128

Jonas Aistis chantre de l'homme victime 139

Quelques traits de sa physionomie psychologique 140
Caractère élégiaque de sa poésie 146
L'homme victime blessée 146
Tristesse causée par la fuite de la vie 154
Les valeurs contre le désespoir élégiaque 164
L'amour de la nature 164
L'amour de la femme comme bienfait divin 174
L'amour de la patrie 182
Le Dieu du poète 189

L'expression et la forme 195
L'égotisme 195
Familiarité 200
Grisailles 202
Autres particularités poétiques 210
Problème musical 222

Salomėja Nėris aux carrefours de la vie 227

Sa physionomie psychologique pendant sa jeunesse 229
Tendances héritées 229
Le choc de rencontre avec la vie 237
Les années de la doute (1929-1940) 249
Vers les socialistes 249
La voie de retour 265
Collaboration avec les communistes (1940-1945) 281
Dans la patrie subjuguée 281
En Union soviétique 290
Conclusions 300

Juozas Paukštelis et Antanas Vaičiulaitis 303

Chantres du premier amour 303
La jeunesse de J. Paukštelis 303
Son roman Les voisins 309
Valentine de Vaičiulaitis 319

Vincas Ramonas romancier impressioniste 333

Son roman Les poussières sur le rouge du soleil couchant 334
Roman Les croix 347
Polémiques sur Les croix 370
Tendances à de récit 385

Quelques poetes d'exil ou les sans-terre 395

Kazys Bradûnas ou la résistance par l'héritage national 398
Alfonsas Nyka-Niliûnas héraut de l'hermétisme 417
Leonardas Andriekus dans ses conversations avec Dieu 431
Vladas Šlaitas entre la poésie et la prose 443
Antanas Jasmantas sur le seuil de l'être et du néant 453
Les soeurs de nos chants 465
Poètes humoristes 473

JUOZAS TUMAS VAIŽGANTAS - INTEGRALINIS REALISTAS

Rašytojas kunigas Juozas Tumas Vaižgantas (1869-1933) po jo mirties buvo palydėtas gana gausių kritikos vertinimų. Tarp jų svarbiausi buvo dvi knygos : Aleksandro Merkelio *Juozas Tumas Vaižgantas* (1934), kur buvo duota daug medžiagos rašytojo biografijai, ir Juozo Ambrazevičiaus *Vaižgantas* (1936), kur buvo nagrinėjama rašytojo kūryba. Tačiau jos charakteristikai buvo svarbus ir V. Mykolaičio-Putino straipsnis *Juozas Tumas-Vaižgantas* [1]. Šie visi kritikai kun. J. Tumą Vaižgantą mylėjo ir jį gerbė dėl jo būdo gerų ypatybių bei dėl jo nuopelnų lietuvių kultūrai. Jiems visiems neseniai miręs rašytojas dar tebešvietė savo moraline šviesa, kuri daugiau ar mažiau kliudė kritiškam žvilgsniui išanalizuoti Vaižganto žodinę kūrybą bei ją tinkamai charakterizuoti.

Todėl V. Mykolaitis-Putinas, pasikliaudamas paties Vaižganto žodžiais, jį vadino savotišku romantiku, o J. Ambrazevičius jį buvo linkęs charakterizuoti kaip barokinį rašytoją. Tačiau šie kūrybą aptariantieji vardai literatūros istorijoje Vaižgantui neprigijo. Vėliau marksistinių užmojų kritikai (pavyzdžiui, V. Zaborskaitė, V. Galinis) Vaižgantą ėmė vadinti realistiniu rašytoju, nors ir netelpančiu kritinio realizmo rėmuose. Taigi, kas buvo Tumas Vaižgantas kaip kūrėjas — romantikas, realistas, ar kuris kitas, — dar reikia išspręsti. Kritiškesnio sprendimo taip pat laukia V. Mykolaičio nuo 1929 metų į apyvartą paleista tezė apie « šviesiąją Vaižganto kūrybą », nes, ją giliau paanalizavus, ji pasirodo toli gražu ne tokia šviesi, kaip manė Mykolaitis.

Tačiau ši jo tezė atrodo labiausiai prigijusi tarp kritikų bei literatūros istorikų. Jai su mažais rezervais pritarė J. Ambrazevičius ir vėliau J. Naujokaitis. Ją palaiko net marksistinių pažiūrų asmens, kurie pagal savo teoriją nesocialistiniuose rašytojuose dažniausiai

---

[1] Žr. *Naujoji lietuvių literatūra*, Kaunas 1936, 382-410 psl.

nori matyti prieštaravimus gyvenime, ribotumus pasaulėžiūroje ir kitokias neigiamybes bei tamsybes. Vaižganto kūryboje jie to mažiausiai ieško, o kartais, atrodo, stengiasi nepastebėti joje tamsių dėmių, kad tik pasiliktų prie V. Mykolaičio-Putino pažiūros. Šitaip elgiasi A. Vaitiekūnienė. Kad ir sugalvodama Vaižgantui nebūtus kartėlius ir skausmus nepriklausomos Lietuvos laikais ar gyvenimo pabaigoje, ji vis dėlto palaiko V. Mykolaičio tezę rašydama: «Vaižganto pasaulėvaizdis kūryboje išliko šviesus, daug kuo artimas *Pragiedruliams* »[2]. Bet ar iš tikro šitaip buvo, reikia dar kartą patikrinti.

Žvilgsnis į asmenį

Charakterizuoti J. Tumą Vaižgantą kaip rašytoją vienu ar dviem atžvilgiais nėra lengva todėl, kad jo veikla buvo sudėtinga ir daugialypė. Antai, J. Ambrazevičius savo monografijoje apie Vaižgantą pradžioje nurodė nemaža kultūros sričių, kuriose per savo gyvenimą pasireiškė anas žymus Lietuvos vyras. Būtent, Vaižgantas yra buvęs politikas, visuomenininkas, kalbėtojas, pamokslininkas, publicistas, redaktorius, etnologas, literatūros istorikas, kritikas, profesorius, feljetonistas, beletristas, dramaturgas, vertėjas. Taigi pasakytume, kad Tumas Vaižgantas buvo devyndarbis, pasireiškęs nevienodai įvairiose kultūros srityse, vienur dėl įgimto talento, kitur dėl gyvo temperamento, trečiur dėl reikalo ir pareigos.

Į šitokį įvairų darbą kunigą Tumą dažnai kurstė du svarbūs vidaus balsai — visuomeninė pareiga ir tėvynės meilė, o jas abi įkvėpdavo aukštesnis (dvasinis) polinkis — krikščioniškoji meilė žmonėms ir visokiems geriems bei pozityviems reiškiniams, nes mūsų rašytojas juk buvo žmogus, lietuvis ir krikščionis kunigas. Šie trys atžvilgiai Tumo Vaižganto asmenyje buvo sutapę neatskiriamai.

Sakysim, rašytojas mylėjo Lietuvos gamtą ir ją noriai vaizdavo dėl to, kad jis apskritai buvo jautrus gamtos gyvybei ir grožiui. Šį jausmą sukonkretino, padarė lyg apčiuopiamą tos vietos, kur Tumas gimė ir augo. Todėl jam labiausiai prie širdies buvo rytinių Aukštaičių gamta. Apie Šventosios apylinkių grožį jis negalėdavo svajoti ramia širdimi. « Gražus tai kraštas, tie pašvenčiai, — rašo Vaižgantas, — dainomis apdainuotas, Baranausko pagarsintas, mano svajonė, mano poetiškumo šaltinis. Kuo pat mažens aš negalėdavau sulaikyti širdies plakimo, ligi tik atsitikdavo vykti į pašvenčius »[3].

---

[2] A. Vaitiekūnienė, *J Tumas-Vaižgantas ir jo «Pragiedruliai»*, žr. Vaižgantas, Pragiedruliai, II t., Vilnius 1969, 341 psl.

[3] Vaižgantas, *Rinktiniai raštai,* II t., Vilnius 1957, 400 psl.

O gimtojo Malaišių kaimo žmonės ir gamtos paminklai, apie kuriuos padavimai siekė Mindaugo laikų, formavo būsimo rašytojo sielą. « Aš čia gyvenau gamtos padavimų įspūdžiais ir taikių žmonių meile, — rašo Tumas. — Tie veiksniai sudarė mano sielą, jais ir tegaliu save aiškinti » [4].

Žinoma, galima tėvynės meilę aiškinti, pradedant ją nuo gamtos, tačiau gamta ji nesibaigia. Ją į aukštesnį laipsnį pakelia žmonės. O į Tumo Vaižganto meilę tilpo ne tik Lietuvos žmonės su savo dorybėmis bei ydomis, bet ir Lietuvos praeitis su jos kultūriniais pėdsakais, ir jos dabartiniai vargai bei viltys. Apie tai rašytojas yra šitaip vaizdžiai išsitaręs : « Kone nuo pat lopšio ir iki pasenusio lazdos aš nieko tiek konkrečiai nemylėjau, deja, nei paties Pono Dievo, prisipažįstu, nors ir be to prisipažinimo visiems aišku, kiek slieko širdžia tą velėną, po kuria aš štai jau septintą dešimtį metų landžioju. Man viena tebuvo tikrai skanu ir malonu — čeploti kad ir nešvarų, bet tik tautinį čiulpiką. Vyžota, lopyta mano Lietuvėlė, bet — mano ! Lininiai, arielkininkai, mėšluočiai, dažnai padliecai tie lietuviai, bet — mano broliai ! Lietuvos istorija tedavė mums legendą, o kultūrą paliko mums patiems po pusės tūkstančio metų inicijuoti, bet ta istorija — mano»[5].

Kadangi tautinę kultūrą regimu būdu teatskleidžia konkretūs civilizacijos reiškiniai, todėl Vaižgantui buvo brangi kiekviena etnografinė liekana, todėl jis jas renka, jomis džiaugiasi, jas aprašinėja, jis pats dirba įvairiose kultūros srityse ir ragina kitus dirbti bei kurti. Ieškodamas ir rankiodamas lietuviškos kultūros «deimančiukus », Vaižgantas palaikydavo jaunus rašytojus bei juos gindavo nuo griežtų kritikos puolimų, nes pradedančio poeto nestiprus kūrinėlis vis tiek jam atrodė kaip keli pozityvūs lašai į lietuvių kultūrą. « Kinkdamas ir populiarindamas turtingą ir savitą liaudies kūrybą, — rašo Aldona Vaitiekūnienė straipsnyje apie « *Deimančiukų » ieškotoją,* — Vaižgantas norėjo įrodyti, kad tauta, sukūrusi tiek dvasinių vertybių, turi teisę į savarankišką gyvenimą. Tai buvo vienas lietuvių nacionalinio judėjimo idėjinių postulatų, kurį visa savo veikla gynė Vaižgantas »[6].

Siekdamas lietuvių tautai kultūrinio individualumo ir politinio savarankiškumo, Tumas Vaižgantas buvo visuomenininkas plačiausia

---

[4] Ten pat, 403 psl.

[5] Vaižgantas, *Raštai*, IX t., Cituota iš V. Mykolaitis, *Naujoji lietuvių literatūra,* Kaunas 1936, 409 psl.

[6] A. Vaitiekūnienė, *«Deimančiukų» ieškotojas,* žr. *Kultūros Barai,* Vilnius 1969 ra. 8 nr., 44 psl.

prasme. Jis ėjo visur, kur tik buvo kviečiamas, dirbo kultūrinius darbus tokius, kokie tam tikru momentu ir tam tikromis aplinkybėmis atrodė reikalingi žmonių gerovei ir lietuvių tautos laisvei. « Ir tapau savosios, lietuviškos visuomenės tarnas, — rašė Vaižgantas ; — ne, dar daugiau — jos vergas, dėl jos metų metais nebematąs, kaip skaisti saulutė šviečia ir džiugina. Kur tik kas man liepė eiti, ėjau neatsiklausdamas, kas jį įgaliojo man liepti, bet tik visuomenės labui. Ėjau, dirbau be atodairos, laiku nesumetęs, ar aš tam kvalifikuotas » [7].

Tačiau šitoks didelis atsidavimas lietuvių visuomenės reikalams būtų buvęs neįmanomas be gilaus pareigos jausmo, kurį Vaižgantui nesąmoningai ir sąmoningai diktavo žmonių meilė, beveik prilygstanti krikščioniškai artimo meilei. Jos sąmonė buvo radusi sau palankią dirvą Juozo Tumo prigimtyje, ją buvo išvysčiusi meilinga jo tėvų bei seselių aplinka ir pagaliau sąmoningai savyje ją buvo ugdęs jis pats, ruošdamasis tapti katalikų kunigu ir šitaip veikdamas tarp žmonių. Mylėdamas visus, ypač savo tautiečius, Vaižgantas buvo jiems tolerantingas, nes meilė daug ką pakenčia ir daug ką atleidžia. Tiesa, savo impulsyvaus temperamento pastūmėtas, Vaižgantas ne kartą supykdavo, užsidegdavo kaip žarija ir išsibardavo, bet, pastebėjęs savo klaidą ar netaktą, tai stengdavosi atitaisyti.

Todėl žvelgdama į kunigo Tumo aukštą dorovę, A. Vaitiekūnienė rašė : « Vaižgantas per savo aktyvų gyvenimą ne kartą blaškėsi, klydo, karščiavosi, vienus peikdamas, o kitus gal be saiko išgirdamas, bet niekad nepažeidė žmogui, juoba menininkui, privalomo moralinio įstatymo ir išliko besąlygiškai sąžiningas, nesavanaudis, jaučiąs atsakomybę už savo veiksmus ir pareigas visuomenei » [8]. čia gal dar reiktų pridurti, kad Tumas Vaižgantas jausdavo pareigą išpažinti savo silpnybes ir dėl jų nusižeminti. Tai galima pastebėti jo publicistiniuose straipsniuose. Ten smerkdamas kokią nors viešai pasireiškusią negerovę, jis prisipažindavo savo tą pačią silpnybę ar klaidą ; ją apgailėdamas, jis kviesdavo kitus drauge taisytis. Tai būdavo nuoširdaus krikščionio elgesys. Ne be reikalo juk Vaižgantas buvo šv. Pranciškaus ordino narys.

Kun. Juozą Tumą būtų galima pavadinti ir integraliniu krikščioniu, arba plačiosios krikščionybės atstovu, nes jo veiksmus dažnai nulemdavo ne juridiniai nuostatai ar organizacinės etiketės, bet

---

[7] Vaižgantas, *Raštai,* IX t., cituota : V. Mykolaitis, *Naujoji lietuvių literatūra,* Kaunas 1936, 409 psl.

[8] A. Vaitiekūnienė, *«Deimančiukų» ieškotojas,* žr. *Kultūros Barai,* 1969 m. 8 nr. 43 psl.

meilė žmonėms ir visam tam, kas gera ir pozityvu. Jis pats tai vykdė žodžiu ir raštu, darbu ir pavyzdžiu, stengdamasis šitaip tarnauti savo broliams lietuviams, juos telkdamas į susipratusią, vieningą, darnią ir pažangią visuomenę. Jis pirmiausia žiūrėjo ne kas nuo ko skiria, bet kas jungia.

Todėl kun. J. Tumas kurį laiką ėjo su Vinco Kudirkos liberaliniu *Varpu,* nes jo programoje jis matė nemaža punktų naudingų rusų carų engiamai Lietuvai. Nepatenkintas *Apžvalgos* laikraščio aštriais puolimais prieš *Varpą,* jis įsteigė *Tėvynės Sargo* laikraštį, kad šis surastų bendrą kalbą su *Varpu.* Nors tarp šio žurnalo bendradarbių pasitaikydavo «cicilikų» ir bedievių, tačiau Vaižgantui pirmiausia jie buvo žmonės ir broliai lietuviai, kuriuos reikia mylėti ir kiek galima bendrai dirbti visos Lietuvos gerovei. Antai, per 1905 metų Rusijos revoliuciją J. Tumas kurį laiką pas save slėpė nuo policijos socialdemokratą, jau tapusį bolševiku, Vincą Mickevičių-Kapsuką, nes matė šio vyro nesavanaudišką atsidavimą savo idėjoms ir suprato, kad per revoliucionierių siekiamą laisvę Rusijoje bus taip pat laimėta laisvės Lietuvai. Todėl ir Didžiajame Vilniaus seime Tumas Vaižgantas pritarė nekruvinos revoliucijos minčiai ir pats ją vykdė savo valsčiuje.

Dabar komunistai dažnai prikiša Vaižgantui, kad nuo bendro darbo su A. Smetona *Vilties* laikraštyje (1907-1911) jis pasidarė tautininkų šalininkas ir vėliau laisvoje Lietuvoje nuo 1926 m. palaikė A. Smetonos autoritetinį režimą. Bet šitaip jis elgėsi, išeidamas iš tos pačios savo meilės žmonėms ir vieningai Lietuvai. Iš *Vilties* redagavimo laikų Vaižgantas buvo pažinęs A. Smetoną kaip darbštų, šviesų, gabų lietuvį kataliką, siekiantį tautinės vienybės, taip reikalingos Lietuvai, gyvenančiai tarp didelių imperialistinių kaimynų. Todėl jis nelaikė didele blogybe, kai anas patriotas tautinę vienybę nuo 1926 m. ėmė suprasti kaip pritarimą tautininkų partijai ir šitokį pritarimą pradėjo vykdyti politinės prievartos priemonėmis. Be abejo, J. Tumui tai nebuvo malonu ; bet, antra vertus, jis žinojo, kad net tobuliausia valstybinė santvarka neapsieina be policijos, teismų ir kalėjimų. Jis daug ką atleido tautininkų autoritetinei santvarkai, nes ji, kad ir kai kuriomis netinkamomis priemonėmis, stengėsi realizuoti vieningą Lietuvą — tą idealą, kokiam Vaižgantas buvo daug dirbęs ir kentėjęs nuo jaunystės dienų[9].

---

[9] Tačiau gyvenimo pabaigoje Tumui-Vaižgantui teko nusivilti: J. Aistis, *Kanauninkas Juozas Tumas Vaižgantas,* žr. L. K. M. Akademijos *Suvažiavimo Darbai,* VIII t., Roma 1974, 49 psl.

Kaip rašytojas suprato savo visuomenines pareigas autoritetinės santvarkos metais, gerai yra pailiustravęs komunistuojantis rašytojas A. Venclova. Kai jis nuėjo Vaižganto prašyti, kad šis pasirašytų po raštu, kuriuo buvo prašomas Lietuvos respublikos prezidentas paleisti iš kalėjimo literatūros kritiką Kostą Korsaką, kuris ten buvo kalinamas dėl komunistinės veiklos, — išklausęs reikalą, rašytojas sušukęs : « Kad paleistų bolševiką?... Jį reik sušaudyt ! Bolševikus šaudyt, panie ! » Toliau Vaižgantas Venclovai kalbėjęs : « Brač, kas laiko rankose valdžią, tas turi šaudyt. Kitaip neišsilaikysi [...] Ne, žinai, nesirašysiu. Aš tautininkas. Taip? Aišku? » Tačiau šis kategoriškas atsisakymas netrukus pasibaigė visai kita gaida — Tumas pasižadėjo kitų pasirašytą prašymą pats nunešti prezidentui A. Smetonai [10] [11].

Šitoks elgesys yra labai charakteringas Vaižgantui kaip tautininkui ir krikščioniui. Šaukdamas « sušaudyti », jis gynė Lietuvos valstybę, nes ji jam buvo brangi kaip visų susipratusių lietuvių ilgos kovos vaisius, kurį bolševikai neigė, norėdami sugriauti. Tačiau pasvarstęs, jis tuojau pamatė, kad kalėjime nyksta jaunas ir gabus lietuvis, patekęs pas komunistus, gal būt, dėl jaunystės karštos širdies. Todėl reikia jo pasigailėti. Ir Vaižgantas pažada pats malonės prašymą nunešti prezidentui. Šitaip meilė nepažįstamam asmeniui laimėjo prieš meilę savo statytai Lietuvai. K. Korsakas buvo paleistas, o po daugelio metų A. Venclova, rašydamas įvadą *Pragiedruliams*, pasakė apie Vaižgantą : « Mes, tų laikų jaunieji rašytojai, nekęsdami reakcinės santvarkos, kartais piktindavomės jo politinėmis simpatijomis ir akcija, bet negalėjome negerbti šito įdomaus asmens, kuris pirmiausia imponavo ir žavėjo kaip didelis rašytojas, neabejotinas literatūros autoritetas ir — labai geras žmogus »[u].

Šitaip apie Tumą Vaižgantą galėjo pasakyti kiekvienas, kas jį pažino, ypač jauni rašytojai. Iš meilės jiems jis kartais nusileisdavo iki jų kaprizingų fantazijų, jei tik šios turėdavo gražių intencijų. Šituo atžvilgiu gana charakteringos buvo poeto Petro Vaičiūno sutuoktuvės, kaip jas nupasakojo jo žmona T. Vaičiūnienė. Būtent, kaip vienas žymiausių saulės dainių lietuvių lyrikoje, P. Vaičiūnas, įsimylėjęs Tefą Dragūnaitę ir pasiryžęs ją vesti, panoro susituokti per patį saulės patekėjimą. Tai būtų taip simboliška jo kūrybai ir naujam gyvenimui šeimoje ! Abejodamas, ar kuris nors kitas kunigas sutiktų

---

[10] A. Venclova, žr., *Kultūra*, Šiauliai 1933, 296-297 psl., cit. J. Ambrazevičius, *Jakšto ir Vaižganto jungas*, žr. *Suvažiavimo darbai*, III t., Kaunas 1939, 239-240, psl.

[11] A. Venclova, *Kelios mintys apie «Pragiedrulius»*, žr. Vaižgantas, Pragiedruliai, It., Vilnius 1969, 6 psl.

prisiderinti prie šitokių estetinių jaunojo norų, P. Vaičiūnas kreipėsi į kunigą Tumą. Šis suprato jaunojo poeto ir jo sužadėtinės simboliškai estetinius motyvus — jų moterystės priesaiką priėmė ir ją palaimino anksti rytą, saulei tekant. Tai beveik juokinga smulkmena, bet žmogiška ir graži. Ji liudija, iki kokio laipsnio nueidavo Tumo Vaižganto konkreti pagalba net tada, kai ji neatrodė būtina.

Tačiau savo pagalbos nepašykštėjo Vaižgantas nė kitiems Lietuvos gyventojų sluoksniams. Jo patarnavimais gausiai naudojosi kaimiečiai, kai jis vikaravo įvairiose parapijose, bet dar gausiau jų teko miestiečiams, ypač kai kun. Tumas rektoriavo Vytauto bažnyčioje Kaune. Prisimindamas šituos laikus rašytojas Aug. Gricius liudija : « Daug kauniečių giliai tikėjo : jei tuoks Vaižgantas, tai santuoka bus tikrai tvirta ir giedri; jei Vaižgantas krikštys kūdikį, tai jo visas gyvenimas bus šviesus ir laimingas »[12]. Ir eidavo žmonės pas Vaižgantą ne tik tuoktis ir krikštyti: jie vargindavo jį įvairiausiais reikalais. Kas tik neidavo pas jį patarimų, užtarimų, pagalbos, protekcijos ! Labai daug kas eidavo pas jį skolintis pinigų », liudija A. Gricius. Negalėdamas nuo skolininkų vizitų apsiginti, Vaižgantas prie savo buto durų kartais iškabindavo popieriaus lapą su užrašu : « Čia ne bankas. Pinigų neskolinu». Tačiau net šitoks skelbimas kunigo Tumo neapsaugodavo nuo sukčių[13].

Krikščionybės įkvėpta visokio gėrio meilė, lietuviškas patriotizmas ir platus visuomeniškumas, atremti į guvų temperamentą ir nušviesti inteligencijos bei humoro, sudarė Tumo Vaižganto asmenybėje organinę visumą. Šitoji turtinga ir spalvinga asmenybė, skleisdama aplink moralinę šviesą, traukė į save žmonių širdis, jungdama bei stiprindama lietuvių tautą. Daug šitos šviesos teko įvairiems Vaižganto kūriniams, kur ji buvo virtusi estetine vertybe, apsireikšdama įvairiai pagal tai, ką kūrinys vaizduoja ir kokiu gyvenimo laikotarpiu rašytojas jį paleido į pasaulį. Vienur ta moralinė ir estetinė šviesa dominuoja, kitur nežinia ko daugiau, šviesos ar šešėlių, trečiur dėmių, šešėlių ir tamsos susitelkia tiek, kad šviesos belieka tik atšvaistės kažin kur ten akiračio pakraštyje.

Atrodo, kad šito įvairaus santykio tarp šviesos ir tamsos Vaižganto kūryboje nepastebėjo V. Mykolaitis-Putinas, 1929 metais rašydamas savo straipsnį vardu *Šviesioji Vaižganto kūryba*. Šitoje *Dėdžių ir dėdienių* įžangoje, kuri buvo skirta kunigo J. Tumo 60-ties metų sukakčiai paminėti, V. Mykolaitis rašė:

---

[12] A. Gricius, *Vaižgantas, koki esu matęs*, žr. *Kultūros Barai*, Vilnius, 1969 m. 8 nr., 39-50 psl.

[13] Ten pat, 50 psl.

« Pavartykime Vaižganto raštus ir tuoj pamatysime, kad jis, kaip beletristas, ypatingai mėgsta vaizduoti gyvenimą iš teigiamos, šviesiosios pusės : dorus, šviesius žmones, darbą, sveikatą ir džiaugsmą, kultūrinančius veiksnius, teigiamąsias lietuvio, ypač kaimiečio, būdo savybes ir net giedrią, pro optimistišką temperamentą regimą gamtą ir peizažą. Žodžiu, Vaižgantas kritikas ir beletristas ieško gyvenime ' deimančiuką', jais gėrisi, jais su kitais dalinasi, juos ugdo, jais mūsų tautinę kultūrą auklėja » [14].

Pabrėždamas šią šviesiąją Vaižganto kūrybos pusę, V. Mykolaitis-Putinas nurodė, kad Tumas nebuvo grynas estetas savo dailiuosiuose raštuose, bet taip pat norėjo būti vaizdingu mokytoju, gerų pavyzdžių tiekėju, nes gėris ir grožis jam buvo vienas antrą papildančios vertybės. « Keldamas šviesiąsias lietuviškos dvasios ir kaimo gyvenimo puses, — rašė V. Mykolaitis, — Vaižgantas nori ir patį gyvenimą taisyti, tobulinti, šviesti, kad kaime dingtų tas skurdas, ankštumas ir juodumas, kuris temdė jaunojo Juozo Tumo jaunystę. Reikia apie tai rašyti, kad puoštų ir kultūrintų kaimą — vis tiek, iš kur tas grožis ir kultūrinimas, eitų, ar iš kaimiečio lūšnos, ar iš dvarininkų rūmų. Taigi, jei Vaižganto kūrybą dėl jos idealizmo būtų galima pavadinti savotiška romantika, tai, pasak paties Vaižganto, ji esanti šviesi, praktiška romantika — ir tik joje esąs išganymas »[15].

Šitokį perdėm šviesų Vaižganto kūrybos įvertinimą galima paaiškinti trimis aplinkybėmis. Viena, V. Mykolaitis šį vertinamąjį straipsnį rašė kunigo J. Tumo 60 metų sukakčiai, kitaip tariant, tokia proga, kada netiko kalbėti ko nors nemalonaus sukaktuvininkui. Antra, į Vaižgantą tada V. Mykolaitis žiūrėjo ne tik kaip rašytoją, bet taip pat kaip gerbiamą asmenį bei kolegą, iš kurio pats buvo patyręs moralinės paramos tuo laiku, kai beveik niekam kitam negalėjo atskleisti savo asmeninės kunigo ir poeto dramos [16]. Trečia, kai Putinas rašė aną sukaktuvinį straipsnį, dar nebuvo paskelbtos pačios tamsiausios Vaižganto apysakos tokios, kaip *Išgama* (1929), *Nebilys* (1930), *Žemaičių Robinzonas* (1932).

Bet jau atrodo nebesuprantama, kad savo sukaktuvinio straipsnio teiginius apie *šviesiąją Vaižganto kūrybą* V. Mykolaitis-Putinas beveik žodis žodin pakartojo savo *Naujojoje lietuvių literatūroje* [17], kuri buvo išspausdinta trejiems metams praslinkus po Juozo Tumo

---

[14] Tumas-Vaižgantas, *Dėdės ir dėdienės,* Kassel-Mattenberg 1949, 11-12 psl.
[15] Ten pat, 13 psl.
[16] V. Mykolaitis-Putinas, *Raštai,* X t., Vilnius 1969, 754 psl.
[17] V. Mykolaitis-Putinas, *Naujoji lietuvių literatūra,* Kaunas 1936, 390 psl.

mirties, kai jau laikraščiuose buvo paskelbtos anos tamsiosios rašytojo apysakos. J. Ambrazevičius tada elgėsi šiek tiek kitaip. Kad ir pasilikdamas buvusio savo profesoriaus įtakoje, J. Ambrazevičius savo *Vaižganto* (1936) studijoje jau matė tamsos dviejuose Vaižganto kūriniuose. Dėl *Šeimos vėžių* (1929) šis kritikas jau buvo pastebėjęs, kad Vaižgantas «ten šeimos klausimą sprendžia ne pragiedrulius rankiodamas, bet dėmes ir šešėlius »[18]. O apie *Dėdžių ir dėdienių* apysaką (1921) J. Ambrazevičius rašė : «Tiesa, Vaižgantas mato gyvenime ir dėmių. Net savo ” dėdžių ir dėdienių” gyvenimą buvo pavadinęs liūdna pasaka »[19]. Tačiau kritikas toliau nėjo, į tamsiuosius Vaižganto kūrinius nesigilino. Kaip V. Mykolaitis-Putinas jis taip pat nekreipė dėmesio nė į vieną dramatiškiausių ir tamsiausių Vaižganto apysakų *Nebylį*.

Pavartodami genetinį metodą geriau pažinti Vaižganto talento raidai, tiedu literatūros vyrai kažin kodėl taip pat atsisakė tą metodą pritaikyti Vaižganto beletristikos kūriniams, kurie tikriausiai išliks lietuvių literatūroje net tada, kai jo publicistika, feljetonai, scenos vaizdai ir net literatūros istorijos tyrinėjimai bus pamiršti. Tuo tarpu Vaižgantui, tam visuomeninio gyvenimo barometrui, kaip jis buvo cbarakterizuojamas, jam tebegyvenant, genetinis metodas taikintinas iki paskutiniųjų beletristikos raštų. Kadangi kun. J. Tumo gyvenimas buvo glaudžiai sutapęs su lietuvių tautos raida, todėl ji stipriai veikė jo mintis, jo nuotaikas, jo rašomą beletristiką. O toje Lietuvos raidoje savos valstybės atstatymas 1918-1920 metais buvo kapitalinės reikšmės įvykis visiems lietuvių rašytojams.

Vaižgantui tie metai buvo savotiška gyvenimo viršūnė, nes prieš ir po šitų metų rašytojas dirbo nevienodus darbus savo tautoje. Ligi 1920 metų, kada susirenka Lietuvos Steigiamasis seimas, kun. J. Tumas kinta ir auga drauge su Lietuva: kovodamas dėl jos ir ją statydamas, iš publicisto ir feljetonisto jis išaugo į pirmaeilį lietuvių rašytoją. Ir jo kūryba iki 1920 metų daugiau ar mažiau tarnavo Lietuvos gynimo ir statymo tikslams. Ji buvo kovinga ir optimistiška. Šituo atžvilgiu charakteringas Vaižganto kūrinys — *Pragiedruliai*.

Bet štai 1920 metais Steigiamajam seimui susirinkus, Lietuvos politinis gyvenimas pamažu nusistojo, Vaižgantas kaip riteris kovotojas jau nebebuvo jam būtinas, nors reikalingas kaip kultūrinis darbininkas — kaip Vytauto bažnyčios rektorius, kaip rašytojas, kaip literatūros profesorius universitete. Eidamas šitas pareigas, jis dailia-

[18] Ambrazevičius, *Vaižgantas*, Kaunas 1936, 125 psl.
[19] Ten pat, 158 psl.

jai literatūrai sukuria *Dėdes ir dėdienes* (1921 m.), *Ar jau medžiai sprogsta* ? (1925) ir *Šeimos vėžius* (1929 m.). Tačiau septynerius metus bedėstant lietuvių literatūrą spaudos draudimo laiku, Vaižgantui atsibodo : jis buvo pasakęs viską, ką žinojo. Be to 1929 metais jis jau buvo sulaukęs 60 metų, taigi pasenėjęs. Šita proga pagerbtas garbės daktaro laipsniu, kun. J. Tumas išėjo į pensiją ir 1929-1933 metais beatsidėjo vien dailiajai literatūrai. Tada jis parašė *Išgamą* (1929), *Nebylį* (1930), *Žemaičių Robinzoną* (1932).

Šis trylikos metų laikotarpis (1920-1933) po Lietuvos valstybės atsatymo Vaižganto gyvenime dar padalintinas į du tarpu : 1920-1929 ir 1929-1933 m. Šiuo laiku rašytojas buvo mylimas ir gerbiamas visos tautos. Tačiau šis sėslus Vaižganto gyvenimas veikia į spalvas, šviesas ir tamsą jo beletristikoje. Todėl ir dera pažiūrėti konkrečiau į tų trijų laikotarpių kūrybą šviesos ir tamsos atžvilgiu.

« Šviesieji » kūriniai

Pirmasis pasaulinis karas, kuris buvo prasidėjęs tarp Vokietijos ir Rusijos 1914 m. vasarą, taip stipriai paveikė J. Tumą Vaižgantą, kad jis karo tema sukūrė visą eilę vaizdelių, vaizdų, apsakymų, kuriuos, į krūvą surinkęs, išleido jis viena knygele vardu *Karo vaizdai* (Ryga 1915). Juose rašytojas piešė-škicavo ne karą, bet rodė jo sukeltas pasekmes užfrontėje, lietuviams susidūrus su ana pasauline žmogžudiška blogybe.

Norėdamas paguosti savo tautiečius, kuriuos karas nuo pat pirmųjų dienų buvo pradėjęs kankinti ir naikinti, Vaižgantas kėlė mintį, kad karo griaunančioji jėga nėra absoliutinė blogybė, nes vis dėlto atnešanti šį-tą gero, kuris taiso pagedimus : vienose labai susipykusiose kaimyninėse šeimose pažadina atlaidumą bei grąžina taiką ; kitose šeimose, nuklydusiose į miesčioniškus lėbavimus, šituos iškrypimus karas nutraukia *(Eile su velniais obuoliauti)* ; trečiur šykštuolio širdį, kuri nežinojo kitų dievų kaip sidabrinį rublį, karas tiek suminkština, kad žmogus pradeda ne tik stambias sumas aukoti nukentėjusiems nuo karo šelpti, bet dar pats imas tiems nelaimingiesiems organizuoti įvairiopą pagalbą (*Ponas direktorius)* ; dar kitur rašytojas pavaizduoja, kaip teorinis antimilitaristas-socialistas, pamatęs sužeistųjų kareivių minias, pats nejučiomis tampa jų slaugytoju-sanitaru, nes « gudrų ir neva kiaurai perregintį jo protą pavergė gera, žmoniška, egoizmo dar nesutepta ir tingėjime dar nesupuvusi širdis » *(Antimilitaristas)* [20]. Kitaip tariant, šituose nedideliuose karo

---

[20] Vaižgantas, *Rinktiniai raštai,* II t., Vilnius 1957, 48 psl.

apsakymuose Vaižgantas norėjo parodyti lietuviams, kaip prieš kolektyvią žudančią barbarybę sukyla (arba turi sukilti) žmonėse gerosios jėgos, kurios juos skatina sutelktinai gintis nuo pikto arba jį mažinti gėriu, prieš piktojo tamsą iškeliant krikščionišką šviesą.

Tarp šitų karo vaizdų, dažnai nušviesinamų staigių atsivertimų, taigi šiek tiek dirbtiniu būdu, yra vienas Vaižganto «deimančiukų », jo pirmasis meninis 'šedevriukas *Rimai ir Nerimai* (1914 m.). Ta apysakaitė apie du Aukštaičių ūkininkus Rimą ir Nerimą, gyvenusius artimoje kaimynystėje (tik per gatvę), prasideda šviesiai ir linksmai, lyg savotiškas farsas. Pašaržuodamas lengvai savo veikėjus bei jų veiksmus, besišaipydamas iš Rimų ir Nerimų panašumų bei skirtumų (išvaizdoje, kalboje), Vaižgantas pradžioje pasakoja apie šių dviejų kaimynų konkurenciją, kuri buvo privedusi prie to, kad abiejų šeimų galvos nebesisveikindavo ir nebesikalbėdavo, nors savo vaikams ir nedrausdavo bėgioti vieniems pas antrus kad ir dešimtį kartų per dieną.

Tačiau Rimą su Nerimu bei judviejų šeimas galutinai supykdė Rimo samdinės, nevikrios senmergės Katrės du smulkūs nuotykėliai. Vieną kartą Rimo arklys įpuolė ėsti žolės į Pakalnių kaimo pievą. Kad pakalniškiai jo bėrio nepaimtų už pabaudą, Rimas pasiuntė Katrę greit išvyti arklį iš svetimos ganyklos. Bet Katrė užsimanė ant bėrio parjoti raita. Tik, būdama nevikri, ji niekaip neįstengė užšokti ant arklio. Jos nevaisingas pastangas pamatė sodiečiai, kurie dirbo laukuose, ir juokais samdinę pavadino Rimo kavaleristu. Dėl to Rimams pasidarė didelė sarmata, tartum jie patys būtų buvę tokie nevikrūs. Tuo tarpu visas sodžius, dideli ir maži, tekalbėjo apie Rimo «kavaleristą ». Dėl šitų kalbų bei juokų Rimai nebedrįso nė kojos iš namų iškelti.

« Rimo širdyje pyktis ant visų sodiečių susidarė į pyktį ant vieno Nerimo, — rašo Vaižgantas. — Ir ėmė jis mirtiną apmaudą giežti ir kerštu degti. Nieko nebepadarė nė Rimienė. Ji ir avinu vadino, ir juokėsi, ir per galvą glostė, ir naktį mylavo — vis nieko. Rimas visai nutilo, naktimis patale blaškėsi, dantį griežė. Na, tikrai jį nelabasis apsėdo. Paniuro visa pirkia. Nebeliko juokų » [11].

Po savaitės antros sodžius Rimo « kavaleristą » pradėjo pamiršti. Bet tada lyg tyčiom Katrė juoką pakreipė į antrą pusę. Eidama užsižioplinusi sodžiaus gatve, ji netikėtai užlipo ant uodegos dulkėse [21]

---

[21] Ten pat, 17-18 psl.

snaudžiančiam Nerimų, šuniui. Šitaip « užpultas », jis Katrei įkando į pasturgalį. Tarnaitė pradėjo rėkti ir, eidama per sodžių, pakeldama savo sijoną, skųstis, kaip ją nuskriaudė Nerimų šunpalaikis. Ramindamas Katrę ir ją paglostydamas dėdė Mykolas tarė:

« — Nieko, nieko ! Nerimų pilkis tik pabučiavo. Jau tokie visi Nerimai — Rimams seniai bučiuoja....»[22].

Katrei suraminti šito užteko. Tačiau sodžiaus gyventojai, pasigavę dėdės Mykolo posakį, pradėjo leipti juokais. Pasakodamiesi Katrės nuotykį su šunimi, jie vis kartojo : «Visi Nerimai Rimams seniai bučiuoja ... » Dabar Rimai atsigavo, nes kaimo juokai ir patyčios užgriuvo ant Nerimų, lyg jie būtų kalti, kad jų šuva nuskriaudė Katrę, o visas sodžius kvatoja. Nerimų vaikai nebevaikščiojo į Rimus, o pats Nerimas niršo ant savo kaimyno. Nerimas «per visą amžių nebuvo patyręs, kad kas iš jo ar iš jo namų šeimynos tyčiotųsi! Tad giežė apmaudą ant Rimo, degė kerštu, nemigo nakčių. Griežtai taip, kaip pirmiau Rimas. Ir taip bent mėnesį. Pilko gyvenimo dulkės, kaip vištai asloje pasikrapščius, sukilo ir uždengė šviesą, žmonišką ir dievišką »[23].

Taika į įtūžusių kaimynų šeimas pradėjo grįžti su pasauline nelaime, tada, kai Rimo ir Nerimo vyresnieji sūnūs buvo mobilizuoti į Rusijos kariuomenę, prasidėjus I pasauliniam karui. Šitos nelaimės pritrenktos, per naktį nemigusios, susitikusios gatvėje Rimienė ir Nerimienė puolė « viena antrai į glėbį. Apsikabino už pečių, susispaudė krūtinėm, palingavo į abi pusi ir prapliupo didelio skausmo verksmu [...] jokiu žodžiu neprasitarė [...] jautė, kokie niekai visos tos gyvenimo smulkmenos, kuriomis vieni žaidė, dėl kurių kiti siuto[24].

Netrukus susitaiko Rimo ir Nerimo sūnūs, kurie, mobilizuoti į rusų kariuomenę, patenka į tą patį pulką ir abu puskarininkiu tampa pakelti į karininkus (oficierius). Apie tai pranešdami namiškiams viena ir ta pačia atvirute, jiedu sukelia didelį džiaugsmą tarp Rimų ir Nerimų jaunimo, jį suvesdami į krūvą ir šitaip sutaikydami. Tačiau, kad susitaikytų senasis Rimas su senuoju Nerimu, turėjo praeiti dar kiek laiko, kol mobilizuoti jų sūnūs fronte nebesiskyrė, o tėvai gavo vieną bendrą sukruvintą atviruką, kuriame pranešama apie sūnų mirtį. Tik dabar susitikę Rimas su Nerimu jau balsiai raudojo, nebesigėdydami vienas antro. Tik dabar, vykdami į bendras gedulingas mišias, jiedu ašarodami susėdo į tą patį vežimą, o Vaižgantas rašė : «nebesimatė, kad jų širdyse bebūtų likę nors

---

[22] Ten pat, 19 psl.
[23] Ten pat, 21 psl.
[24] Ten pat, 23 psl.

truputėlis pirmykščio neapsivežėjimo kits kitu ar noro amžinai rungčiotis ; bent amžinai nenusileisti»[25].

Rašytojas baigė savo apysakaitę rašydamas : « Ak, kare, kare ! Kiek tu teiki nelaimių ir širdies skausmų ! Bet kiek ir širdžių valai, dezinfekuoji... »[26].

Nepasakytume, kad šitokia apysakaitės pabaiga būtų juodai pesimistinė, nors ir liūdna. Ji byloja, kad per 30 metų besirungtyniaujantiems kaimynams, paskiausiai dėl niekų užsidegusiems kerštinga neapykanta, sūnų žuvimas kare atnešė taiką. Taigi karas nesąs visai blogas, nes sūnų mirtys Rimams ir Nerimams nebuvo visai beprasmiškos : jos išdezinfikavo tėvų širdis, surambėjusias lenktyniavimosi tuštybe ir supūliavusias kerštinga neapykanta. Bet kokia kaina buvo pasiekta taika ? Didele, neproporcinagai didele, palyginus su tomis priežastimis, dėl kurių prasidėjo kaimynų rungtynės ir įsižiebė neapykanta. Šių tamsias šaknis tepajėgė išrauti tik didelė dviguba nelaimė : viešoji rykštė - karas ir dviejų jaunų šviesių vyrų mirtys karo lauke.

Bet ar šitokia kaina už kaimyninių šeimų taiką neliudija, kad *Rimų ir Nerimų,* autorius į žmonių prigimtį nežiūri šviesiai? Jei ta prigimtis jam ir neatrodo galutinai sugedusi, tai vis dėlto joje slypi daug tamsos, iš kurios pamažu išauga galingos aistros, uždengiančios ir žmonišką ir dievišką šviesą. Kitaip tariant, net pozityviuose kaimo žmonėse, kokie buvo Rimai ir Nerimai, Vaižgantas matė įsiviešpatavusią tokią didelę aistrų galybę, kad žmogiškomis jėgomis ji nebenugalima. Tai velniškai galybei įveikti reikia, arba stebuklo Dievo malonės pavidalu, arba kosminės rykštės, kokia pasirodė karas, be kitų nužudęs du jaunus vyrus.

Taigi *Rimų ir Nerimų* apysakaitė liudija, kad Vaižgantas žmonių prigimtį suprato gana tamsiai, nors joje slypinčio blogio nelaikė absoliučiu ir nenugalimu. Jam karas taip pat neatrodė absoliutine blogybe, nes ji, kad ir labai skaudžiomis priemonėmis, vis dėlto naikina kai kurias kitas, mažesnes blogybes. Šitaip Vaižgantui byloja jo krikščioniška sąžinė, atmesdama absoliutinį blogį. Todėl *Rimų ir Nerimų* apysakaitėje matomą blogį Vaižgantas šviesina, dviejų šeimų susitaikinimu uždengdamas sūnų mirtimis, jų individualias gyvybes paaukodamas moralinio bei socialinio (šeimų) gėrio laimėjimui.

Rimų ir Nerimų apysakaitę būtų galima pavadinti ne nušviesinta, bet šviesia arba optimistine tik tada, kai būtų įrodyta, kad

---

[25] Ten pat, 34 psl.
[26] Ten pat.

dviejų kaimyninių šeimų neapykanta ir taika Vaižgantas būtų norėjęs alegoriškai atvaizduoti Vokietiją ir Rusiją, kurios 1914 m. buvo susikibusios kare kovoti iki mirties. Tačiau apie *Rimų ir Nerimų* alegoriją lig šiol nekalbėjo joks kritikas ir apie tai niekur neprasitarė pats autorius.

Už *Rimų ir Nerimų* apysakaitę — šviesesnė ir žymiai platesnė *Pragiedrulių* epopėja, kurią Vaižgantas pradėjo tuo laiku, kai jau švytėjo Lietuvos laisvės aušra (po Petrapilio Lietuvių seimo ir Lietuvių konferencijos Vilniuje 1917 m.), ir užbaigė, kai nepriklausoma Lietuvos valstybė jau buvo baigiama atstatyti Steigiamojo seimo surinkimu 1920 metais. Tai buvo kovų metai, kai dėl Lietuvos laisvės greta aušrinio laikotarpio vyrų kovojo ir gimnazijų moksleiviai, kai toje kovoje buvo vartojamos politinės ir ginklo priemonės. Būtų buvę keista ir nesuprantama, jei anais įtemptų kovų metais Vaižgantas, tas visuomenės barometras ir jos sąžinė, savo *Pragiedruliuose* nebūtų rašęs apie lietuvių kovas. Todėl to kūrinio antrinė antraštė skelbia, kad tai yra vaizdai kovos dėl kultūros.

Vaižganto *Pragiedruliai* temos atžvilgiu labai panašūs į Maironio *Jaunąją Lietuvą*, nes vienur ir kitur rašytojai vaizduoja tą lietuvių tautinio atgimimo fazę, kuri buvo prasidėjusi su *Aušros* laikraščio pasirodymu. Pagrindinis skirtumas tarp tų dviejų kūrinių yra tas, kad Maironio poemos centrinius veikėjus sudaro lietuvių šviesuomenė, kilusi iš kaimo, o Tumo Vaižganto epopėjoje dėl kultūros ir laisvės įvairiai, net nesąmoningai, kovoja kaimiečiai, nors inspiruojami ir slaptai vadovaujami šviesuolių — gydytojų, kunigų, studentų.

Savo *Pragiedruliuose* plačiai vaizduodamas lietuvių pastangas kultūriškai pakilti tiek Žemaičiuose (Gondingos krašte), tiek Aukštaičiuose (Vaduvų krašte), pradedant nuo tobulesnio žemės darbo, pagerintų gyvulių veislių bei daržininkystės, geresnio sveikatingumo, nuo skaitymo ir rašymo mokslo, nuo savo tautosakos ir tautodailės puoselėjimo ir baigiant savo krašto gamtos bei praeities meile, gabaus jaunimo siuntimu į mokslus, uždraustų knygų skaitymu bei platinimu, susidomėjimu politika drauge su efektyviu pasipriešinimu tam rusų administracijos primestam slogučiui, kokiu pirmiausia buvo lietuvių spaudos uždraudimas, — Vaižgantas negalėjo pasitenkinti tik keliais asmenimis. Jam reikėjo daug įvairių reljefingų veikėjų, kurie, palyginus su Maironio poemos siluetais, sudaro svarią minią. Atskleisdamas tų gausių veikėjų santykius su Lietuvos gamta ir lietuvių visuomene, jis parodė arba sugestionavo individualius žmones pralenkiančias, permanentines jėgas, kurios ne vieną Vaižgantą nuteikdavo ir nuteikia optimistiškai.

Kaip pozityvistinio amžiaus auklėtinis, Tumas Vaižgantas tikėjo, kad gamta — tas permanentinių jėgų šaltinis — nurodo gaires žmonių kultūriniam veikimui. Todėl jam atrodė, kad Lietuvos gamtovaizdžio ypatybės ne tik nurodančios ūkininkavimo būdus, bet ir padedančios kultūrinei kovai dėl laisvės prieš neteisingos rusų administracijos tamsuolius bei arivistus. Tą tariamą gamtovaizdžio talkininkavimą laisvės kovai rašytojas stipriai pabrėžė *Pragiedrulių* antroje dalyje — *Vaduvų krašte,* kur nė kiek nesukultūrėjęs gamtos vaikas, paskutinis Lietuvos stabmeldis, Valeras Bruzdulis į liūną paskandino rusų policijos nuovados viršininką Aggiejevą, klastingai persekiojantį lietuvių spaudą. Apie šią šiurpią mirtį Vaižgantas rašo:

« Priėjęs ant pat aukšto kriaušiaus, iš viso vieko bedė savo nešulį į skystą paversmio liūną-kisielią, kaip bedamas mietas į kietą žemę. Nė nepliaukštelėjo. Tik samanų duknos prasiskyrė ir vėl užsitraukė [...] Vos žymelė paliko, ir tai, lyg akmeniui nugrinzdus.

Vakaro tyla ties Juodžiaus kelmu tapo tokia baisi, lyg pačiai Juodžiaus dvasiai išskėtus laiminančias rankas [...] Ir stovėjo Valeras Kukulys, Bruzduliu ir Juodžiaus Raganių vadinamas, aukštoje skardyje, vis rankų nenuleisdamas. Ar dėkojo savo Juodžiui už nežmonišką pagalėjimą ir išvadavimą iš skriaudėjo, ar pats buvo savo darbo nusigandęs ?

Žaltvykštis, tai išvydęs, visas nutirpo. Buvo pasiryžęs šauti, ir tai jam nėmaž nebuvo baisu. Bet įmerkti į maurą gyvą žmogų, kad nei viau, nei krust... buvo per paslaptinga. Dabar tik jis suprato visą tos vietos paslaptingumą; suprato, kodėl žmonės ją aplenkia : čia susiduria realus pasaulis su mistiniu, su gamtos ar ko kito deivinimu. Žaltvykščiui tiesiog pabaiso ir nėmaž nebeėmė noras tyčiotis iš Juodžiaus, kaip pirma pasityčiodavo, ir iš seno Valero, kurį manė esant beveik laužu » [27].

Labiau negu kontrabandininkui ir slaptosios spaudos platintojui Žaltvykščiui-Mendeliui baisi ir šiurpi turi būti ruso Aggiejevo mirtis humanistui, kuriam brangus kiekvienas žmogiškas asmuo. Tiesa, kad Aggiejevas buvo caristinės policijos siauraprotis viršininkas, kuris nebepaisė žmoniškumo ir teisingumo : įsiaistrinęs persekioti lietuvių slaptąją spaudą, jis nebesilaikė nė pačios caristinės administracijos taisyklių. Todėl jis buvo vertas bausmės. Tik ar šita bausmė — gyvo Aggiejevo paskandinimas liūne — neatrodys neproporcingai skaudi humanistui, nors jis gal ir pateisins pusiau sąmoningą Valero keršto prasiveržimą, pastūmėjusį į ekzekuciją?

Tuo tarpu literatūros istorikas konstatuos, kad Vaižganto atvaizduota lietuvių priešo Aggiejevo mirtis skystame liūne yra tokia pat

[27] Tumas-Vaižgantas, *Pragiedruliai,* III t., Kassel 1948, 190 psl.

baisi ir tamsi, kaip V. Pietario *Algimante* rusės Aršienės ir gudo Romano mirtys, nors *Pragiedrulių* Aggiejevo galas už anuos atrodo romantiškesnis spalvingu beveik mistišku kraštutinumu.

Taigi gamtovaizdžio ypatybės, kurios tartum padeda lietuviams kovoti dėl kultūros bei laisvės, kad ir nuteikdamos Vaižgantą apskritai šviesiai, vis dėlto jam įkvėpia *Vadavų krašte* vieną šiurpiausių mirčių kaip išraišką keršto už nesuskaitomas rusų administracijos nuoskaudas. čia gamtinio gaivalo pasitelkimas susilpnina ekzekutorių atsakomybę, bet negali panaikinti mirties žiaurumo. Tai vis dėlto romantiško juodumo dėmė, kuri sutepa lietuviškos gamtos pasaulį.

Labiau už peizažinę gamtą Vaižgantą nuteikia optimistiškai darbas visuomenei. Viena, visuomenė suteikia žmonėms transcendencijos iliuziją, nes, individams žūstant, ji išlieka. Antra, pergyvendama žmogų, visuomenė atrodo turinti savyje permanentinių irracionalių galių, kurioms individai jaučia daugiau ar mažiau pareigą paklusti. Nuo pat savo jaunystės įvairiopai tarnavęs lietuvių visuomenei, Vaižgantas negalėjo nesidžiaugti jos gyvomis augančiomis jėgomis. Todėl rašytojas savo *Pragiedruliuose* (Gondingos ir Vaduvų kraštuose) su didele meile vaizduoja naujosios demokratinės lietuvių visuomenės susidarymą bei augimą, kai jos priešakyje žygiuoja Iešmantai, Taučiai, Niauros, Vidmantai, Šešiavilkiai, ypač jų Napalys ir Marytė, Gintautas, Vizgirda, Baltrus, Tupikas, Statikas ir kiti. Šie *Pragiedrulių* herojai buvo Vaižganto mylimieji. Vienaip ar kitaip tarnaudami lietuvių visuomenei, šie veikėjai ir sau susikuria prasmingą gyvenimą, nors tai neapsieina be kančių ir aukų, ir simboliškai pateisina paties Vaižganto ilgų metų darbą.

Įsijungimas į demokratinę lietuvių šviesuomenę ir pozityvus darbas joje Vaižgantui atrodo gydykla paliegėliams dvasioje. Todėl ir grafų Sviestavičių Gondingoje atsivertimas — sugrįžimas į lietuvių visuomenę, imantis dirbti savo žemę drauge su pažangiais Lietuvos ūkininkais, yra vienas labiausiai pateisintų atsivertimų, neretai sutinkamų Vaižganto raštuose. Žemės darbas ir prasminga tarnyba tautinėje bendruomenėje išgydo Sviestavičius psichiškai ir morališkai.

Kadangi jokiame kitame Vaižganto kūrinyje nėra sutelkta tiek daug protų-naujienų, glaudžiai suaugusių su savo gimtojo krašto kultūra bei jo pastangomis išsikovoti laisvę, tai *Pragiedrulių* pagrindinis akordas skamba aiškiai optimistiškai: kad ir patirdama skaudžių smūgių, lietuvių tauta progresuoja, kulturėdama, demokratėdama ir nesulaikomai griaudama laisvės klastingas užtvaras. Šitaip *Pragiedruliai* atrodo šviesūs, žiūrint į šį kūrinį lietuvišku visuomeniniu žvilgsniu.

Tačiau, kai į šį stambiausią Tumo Vaižganto kūrinį pažvelgiame humanistiniu žvilgsniu, kuriam pavienio asmens likimas nemažiau rūpi už visuomenę, tuojau pamatome, kad lietuvių kova dėl savos kultūros ir laisvės buvo apmokėta didžiulėmis asmeninėmis aukomis. Juk iš Gondingos miestelio rusų žandarai išvežė į kalėjimą tris šviesiausius kultūros darbininkus : dr. Domininką Gintautą, gydytoją Daratą Vidmantaitę ir devynių amatų « mechaniką » Napalį Šešiavilkį. O Vaduvų krašte tautinis sąjūdis buvo apmokėtas dar gausesnėmis aukomis : per jaunimo susibūrimą pasisvečiuoti Denionių kaime Rusijos caro policija geležiniais pančiais sukaustė keturiolika jaunuolių (studentų ir jų bičiulių). Šitokiu atveju ir Vaižgantas nebeslėpė savo liūdesio rašydamas :

«Ir tuščia paliko Denionyse, lyg nabašninką palaidojus. Nustėrę, negyvi, lyg mumijos, liko liekantieji, ir visų širdys šoko sprogo noru pasivyti vedamuosius santarve ir, kaip Marytė padarė, šūktelėti : « Imkite ir mus : mes tokie pat ‘ kaltininkai ’, drauge ir kęsti bus mums lengviau už tai, kad mes — lietuviai » [28].

Kad ir liūdėdamas su žandarų išvežtaisiais Vaduvuose ir Gondingoje, Vaižgantas-visuomenininkas nėra nusiminęs. Jis parodo, kaip po areštų Gondingoje carų valdininkai suėda vieni antrus. Bet į šių vietą atvyko dar smarkesnių persekiotojų ir naikintojų. Kova smarkės, bet ir naujų aukų skaičius didės. Tačiau argi jų neužteko iš vienos Gondingos? Juk to miestelio lietuvių vadus ir šviesuolius, išvežtus į kalėjimus, savo mirtimis dar apmokėjo trys asmens, kurie buvo nekalti arba mažiausiai kalti dėl anų trijų išdavimo : gaisro liepsnose žuvo niekuo nekalta mergytė, išdaviko, aptiekininko Vėdarėlio dukrelė ; mirė persišaldęs Vėdarėlio vaistinės padegėjas Gustis Virbalas, keršydamas už gydytojos Daratos Vidmantaitės įkalinimą; iš sielvarto pasikorė dr. Gintauto tarnaitė Ona Knistautaitė, kuri, pavyduliaudama dėl Daratos Vidmantaitės, buvo davusi medžiagos išdavikams.

Šias *Pragiedrulių* Gondingos tamsias dėmes dar sutirštino trys gilių ir tamsių aistrų žmonės : išdavikas (dėl pavydo) vaistininkas Vėdarėlis-Viadarelli, alkoholikas Gustis Virbalas, savižudė (dėl pavyduliavimo ir išdavimo) Ona Knistautaitė. Tarp šių tamsių aistrų būtybių liūdniausias, be abejo, yra Onos Knistautaitės pasikorimas po Gintauto deportacijos. Liūdniausia dėl to, kad savo epopėjoje Vaižgantas aną moteriškę buvo pavaizdavęs geraširdžia, darbščia,

---

[28] Ten pat, 218 psl.

tvarkinga, tik šiek tiek negražia ir kvailoka, nes ji įsimylėjo daktarą Gintautą įsivaizduodama, kad galinti jam tikti į žmonas, ir todėl pavyduliaudama kaip ugnis neapkentė gydytojos Daratos, su kuria glaudžiai bendradarbiavo Gintautas. Pamačiusi, kad, norėdama sunaikinti savo «varžovę », ji buvo pražudžiusi savo brangiausią asmenį, Ona puolė į desperaciją. Šitokiu būdu jos aistra, pasibaigusi pasikorimu, gal būt, bus tamsiausia visoje lietuvių literatūroje. Jeigu dar prisiminsime, kad *Pragiedruliuose* rusų valdininkus Gondingos miestelyje Vaižgantas taip pat atvaizdavo nešviesiai, tai tamsių dėmių šitame kūrinyje turėsime pakankamai.

Taigi, nors nemažai dėmių matyti abiejose *Pragiedrulių* dalyse, visas kūrinys tačiau neatrodo tamsus. Tarp Tumo Vaižganto raštų jis būs pats šviesiausias, nes ta lietuvių visuomenė, kurios brendimą čia vaizdavo rašytojas, iš tikro buvo laiminti, nesulaikomai žengianti į spaudos atgavimą ir į nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymą. O tos visuomenės žingsniai į pergalę buvo ir paties Vaižganto ilgai siekti laimėjimai. Todėl laiminčios Lietuvos ir jos laiminčio riterio Vaižganto nuotaika 1918-1920 metais skaidriai nušvietė taip pat visus *Pragiedrulius*, parašytus anais entuziastingais kovų ir laimėjimų metais.

« Aptemę » kūriniai

Nors nuo 1920 m. Vilnius pasiliko Lenkijos okupuotas, tačiau tais metais susirinkęs Steigiamasis seimas jau buvo paskelbęs Lietuvos valstybę atstatytą. Užuot kovos nuo tada prasidėjo ramios kultūrinės kūrybos metai. Kunigas Tumas Vaižgantas tapo Vytauto bažnyčios rektorium Kaune, *Mūsų Senovės* žurnalo redaktoriumi ir pagaliau nuo 1922 m. Kauno universiteto lektoriumi spaudos draudimo literatūrai. Nuo 1920 m. dailiojoje kūryboje Vaižgantas pasuko savo žvilgsnį į šeimų kūrimo bei į pavienių šeimos narių problemas. Šitokia tematika jis parašė *Dėdžių ir dėdienių* (1921), *Ar jau medžiai sprogsta* ? (1925) bei *Šeimos vėžių* (1929) apysakas. Šitie kūriniai atrodo jau gerokai « aptemę », nes juose nebebuvo laiminčios lietuvių visuomenės vaizdavimo kaip *Pragiedruliuose*, bet į pirmąjį planą buvo iškilę likimai individų, kurių nemenki pralaimėjimai jau buvo matyti šviesiausiame kūriny *Pragiedruliuose.*

Dėdžių ir dėdienių apysakoje Vaižgantas atskleidė liūdną dabą trijų asmenų, gyvenančių brolių šeimos baudžiavinio ir pobaudžiavinio kaimo sąlygomis. Mažiausiai nedalios paliestas gyvenimas buvo Mykoliuko arba Šiukštų dėdės Mykolo, kuris visą savo jaunys-

tės energiją buvo paskyręs savo brolio šeimai, pats sau tepasilikdamas savo darbo smuikelį. Su juo Mykoliukas sekmadienių popietėmis galulaukėje grodavo kaimo jaunimui, ypač merginoms, tarp kurių Severija Pukštaičia jam buvo brangiausia, nes jos švelnus žvilgsnis ir malonus žodis sušildydavo jo širdį. Tačiau Mykolas neišdrįso Severijai pasipiršti, kad nereiktų savo dalios atskirti nuo brolio bei jo vaikų ūkio. Bet tuo pačiu laiku Severiją įsimylėjo Mykoliuko «viršininkas», Saveikių dvaro tijūnas, senbernis Rapolas Geišė. Jo pasipiršimą Pukštaičiai priėmė, ir Severija už jo ištekėjo į dvarą, nors ir tebemylėdama Mykoliuką.

Šis šviesios sielos vyras savo nelaimę pergyveno skaudžiai, bet nesugniužo. Po trisdešimties metų, kai buvo panaikinta baudžiava, jis pasiliko tarp savo brolio šeimos vaikų jų darbininku beveik nieko savo neturinčiu, bet skausmo ir darbo užgrūdintu bei išaugusiu morališkai. Po Severijos vestuvių jis buvo atsidėjęs artojaus darbams, mylėjo savo sunkaus triūso bendrus — jaučius, tapo legendariniu Izidoriumi artojumi, kuris savo parapijos bažnyčioje laikėsi taip oriai kaip pagarbiausi ūkininkai, nors savo kambarėly teturėjo tik Kristaus kryželį, o šalia jo iš vienos pusės kabėjo jo senas smuikelis, kurio stygos buvo nutrukusios per Severijos vestuves, o iš antros kryžiaus pusės — apiblukęs šalikas, kurį Mykolas teužsirišdavo per didžiąsias šventes, arba eidamas sakramentų, nes šis šalikas buvo Severijos dovana už grojimą per jos vestuves. Šie jaunystės meilės prisiminimai, artojaus darbo pamėgimas ir intymavimas su Dievu parapinėje bendruomenėje įprasmino dėdės Mykolo gyvenimą. Jis būtų galėjęs tarti, kad nėra nuskriaudęs nė vieno, bet visiems padėjęs, ypač brolio vaikams, likęs ištikimas savo meilei ir atleidęs mylimai mergaitei, kuri buvo jį iškeitusi į galingesnį vyriškį.

Dėdėse ir dėdienėse visai neprasmingas atrodo Rapolo Geišės likimas, nes šis galingo dvaro tijūnas tebuvo tik biologinė būtybė. Jai atitinkamu būdu laimėjęs Severiją, ja biologiškai žavėjęsis beveik gerovėje per keletą metų, po baudžiavos panaikinimo jis tapo išmestas iš dvaro rojaus ir atsidūrė karšinčiumi savo brolio Dovydo šeimoje. Čia brolienės nekenčiamas ir ujamas dėl tingėjimo, suvaikėjęs, betenkindamas smulkius savo gomurio įpročius, jis apsinuodijo žiurkių masalu ir paliko brolio namus kaip šmėkla, kuri ir anksčiau niekam nebuvo reikalinga, išskyrus vargšę Severiją, kuri rėmėsi savo vyru, kad turėtų pastogę.

Dėdienės Severijos dalia apysakoje atrodo liūdniausia, nes ji nebuvo tik biologinė būtybė, kuri paprastai pasiduoda gyvenimo srovei, neklausdama prasmės. Kol buvo gyvas jos Rapolas, Severija jautė pareigą savo seną vyrą globoti bei išmaitinti. Todėl ji tada dirbo už du. Nusinuodijus jos vyrui, ana pareiga atkrito. Tada Seve-

rija pasijuto visai viena, Dovydo Geišės šeimoje svetima. Dėl šitokios dalios ji pradėjo maištauti ir kartu gesti, nevengdama smuklės ir nuslinkdama iki vagystės. Bet paskutinę akimirką Severija susigriebė ir nematomai grąžino jos pavogtą dešimtrublinę. Šitaip ji « vaižgantiškai » atsivertė : «ji ūmai ir jau galutinai pavirto tokia pat dėdiene, kaip Mykoliukas dėde, ūkininko ašvieniu, kantriu, nieko sau nereikalaujančiu, vieną Dievą bepažįstančiu, su juo beintymaujančiu » [29].

Kodėl Severijos dalia — sunkiausia ir liūdniausia? Kodėl ją Vaižgantas šitaip nubaudė? — Trumpai tariant, reiktų pasakyti, kad dėl meilės išdavystės. Bet ir dėl to suabejoji, kai girdi jos nedalią aiškinant Lietuvos pobaudžiavinio kaimo socialinėmis sąlygomis. Juk iš pirmo žvilgsnio atrodo tikra, kad Severijos Pukštaičios-Geišienės nelaimių priežastis buvo ekonominio bei socialinio pobūdžio — baudžiavos panaikinimas. Tada nebereikalingas dvarui tijūnas Rapolas Geišė su savo Severija turėjo išeiti Adomo ir Ievos pėdomis — patys savo prakaitu užsidirbti duoną. Bet kadangi Rapolas turėjo šiek tiek neatsiimtos dalios iš broko Dovydo, ištremtieji iš dvaro « rojaus » atsidūrė brolio namuose. Čia jiedu abu buvo neapkenčiami ir plūstami, bet duoną abiem turėjo uždirbti viena Severija. Atsikirsdama, atsirėkdama prieš priekabingą brolienę, Severija dirbo uoliai, kol po vyro mirties nebeteko jokios atramos Dovyduose ir pradėjo morališkai gesti. Taigi, atrodo, kad Severijos kančia dėl beprasmio gyvenimo senatvėje parėjo nuo ekonominių ir socialinių sąlygų, susidariusių Lietuvos kaime po baudžiavos panaikinimo.

Tačiau jau J. Ambrazevičius savo knygoje apie Vaižgantą buvo pastebėjęs, kad senstanti Severija kenčia dėl savo jaunystės klaidų, dėl to, kad, mylėdama Mykoliuką, ji sutiko su tijūno Geišės biologiniais gundymais. « Severijos prigimtis aiškiai parodė, kad ji, pasiduodama gaivalinei biologinei meilei, savo gyvenimą nužudė»[30]. Stengdamasis suprasti ir pateisinti Severiją, kuri jaunystėje buvo tokia tvarkinga, skaisti, graži Severiutė, kritikas jos pražuvusio gyvenimo kaltę stengiasi suversti jos prigimčiai. « Jeigu ji būtų buvus kaip Mykoliukas, būtų savy gamtą apvaldžiusi, josios likimas gal ir kitoks būtų buvęs » [31].

Nurodydamas, kad pati Severija nulėmė savo senatvės vargus jaunystėje, kritikas, atrodo, nedrįso tarti, kad senstanti Severija

---

[29] Tumas-Vaižgantas, *Dėdės ir dėdienės*, Kassel 1949, 114 psl.

[30] J. Ambrazevičius, Vaižgantas, Kaunas 1936, 118 psl.

[31] Ten pat.

kenčia dėl to, kad kadaise buvo padariusi išdavystę — savo skaisčią, gražią, dvasinę meilę Mykoliukui buvo iškeitusi į tijūno Geišės biologinę meilę bei į jo siūlomus materialinius patogumus dvare. Kad ana simpatingoji mergina buvo nuėjusi Judo pėdomis, nurodė pats Vaižgantas, vaizduodamas Severijos sąžinės stovį po to, kai buvo sutartos jos vestuvės su Rapolu Geiše. Ji «numanė Mykoliuką ją mylint», rašo Vaižgantas.

« Tačiau ir tai žinojo, jog tarp judviejų nieko nebuvo, tai niekas ir nenutrūksta. Mykoliukas jos nesipiršo, nei nemėgino [...] Taip tai taip — ėmė kalbėti jai sąžinės balsas. — Vis dėlto tu jį išdavei, nes mylėjai ir tebemyli. Tebemyli, nesigink ! Jis geras. Jis tau yra atidavęs kažin ką geriau neg Geišė. Ir tu tai tylomis andai priėmei ; ilgai priiminėjai kaip stebuklingas paveikslas tikinčiųjų maldas ir pasitikėjimą. Ir darei stebuklus : jį, vargšą, darei laimingą, viską jam atstojai, ko tik jis kitur stigo »[32].

Tiesa, kad šitokios meilės išdavimą Mykoliukas buvo pajėgęs atleisti, nes atsisveikinimui su Severija ją buvo pabučiavęs vieną vienintelį kartą taip, kaip «Geišė jos taip nėra nė karto pabučiavęs. Nuo Geišės akys temo, nuo šio šviesiau darės. Nuo ano neramu, nuo šio gera-gera; taip gera, jog vargu beužmirštama » [33]. Ir dėl šitokios dvasinės meilės iškeitimo į Rapolo kūniškąją Severija turėjo vėliau skaudžiai atkentėti. Tiesa, kad šita išdavystė turėjo švelninančių aplinkybių, tarp kurių buvo pačios Severijos prigimtyje glūdįs biologinis pradas ir Rapolo Geišės aukštesnis ekonominis bei socialinis stovis. Tačiau tai išdavimo vis tiek nepateisino. Todėl vėliau Severija aną savo nusikaltimą turėjo išpirkti sunkiais darbais ir kentėjimais dėl priekabingos brolienės priekaištų. Baudžiavos panaikinimo pasekmės Severijai tebuvo tik skausmingos aplinkybės, bet ne jos nelaimės priežastis, nors marksistiniai kritikai ir kitaip manytų.

Taigi vienišos, niekam nereikalingos, neapkenčiamos, senstančios Severijos kentėjimai ir jos vyro Rapolo beprasmė mirtis su žudymo intencijomis iš jo brolienės pusės suteikia Vaižganto *Dėdėms ir dėdienėms* tiek liūdnos tamsos, kad jos nepajėgia išsklaidyti nė prasmingas, vadinas, šviesus, nors taip pat nelinksmas dėdės Mykolo Šiukštos likimas.

Kad nedaug optimistinės šviesos yra paskleidęs Tumas Vaižgantas savo *Šeimos vėžių* apysakoje, tai aiškiai yra pastebėjęs J. Ambrazevičius. Matė tai ir V. Mykolaitis-Putinas. Tik šis *Šeimos vėžių* [32] [33]

---

32 Tumas-Vaižgantas, *Dėdės ir dėdienės,* 64 psl.

33 Ten pat, 67 psl.

nevertino, nes, girdi, « tai vienas menkiausių Vaižganto kūrinių » [34] . Kadangi iš tikrųjų jis neatrodo stiprus, užteks čia priminti du svarbiausius apysakos veikėjus.

Vienas jų — Gečius-Gečiauskas, gabus vyras, Siesikų dvarininko padedamas, išėjo aukštuosius juridinius mokslus, bet pasirodė niekingu oportunistu ir konformistu. Būdamas katalikas, dėl karjeros jis priėmė pravoslaviją, nes religija jam buvo nesvarbi. Ir vedė jis sulenkėjusią Lietuvos bajoraitę, muzikos mokytoją Meškauskaitę, kuri jo vaikus išaugino ir išauklėjo sulenkėjusiais tuščiais miesčionimis. Tik prieš mirtį Gečius išpažino savo klaidas, parašydamas testamentą, kuriame šaukė lietuvių šviesuolius nekartoti jo neprasmingo gyvenimo klaidų.

Antras svarbus *Šeimos vėžių* veikėjas Ksaveras Normantas yra Žemaičių kaimo vaikas, tikras meškiukas, tėvo stipriai nuteiktas prieš sulenkėjusį dvarą. Tačiau atsiųstas į Kauną mokytis, Ksaveras pasuka Gečiaus pėdomis. Įsimylėjęs šio oportunisto dukterį Klimką, jis « nuo jos nenorėjo trauktis, apsileido moksle, užmiršo savo globėją tetą, mokytoją Karaziją, persikėlė net gyventi pas Klimkos motiną, pradėjo ir lėkštes plauti — žodžiu kapituliavo visais frontais tas žemaitiškas meškiukas, anksčiau nusistatęs taip prieš lenkus, kapituliavo tik dėl vieno : kad Klimką matytų »[35].

Nuo lėkščių plovimo ir būsimo vystyklų skalbimo, kurio gal būtų pareikalavusi Klimka, Normantą išgelbėjo jo globėjas mokytojas Karazija ir Gečiaus testamentinis laiškas. Nesusituokęs su Klimka, taigi laikinai nugalėjęs savy biologinį gaivalą, Normantas išvyko studijuoti į Rygos politechnikos institutą. Ar ten tas vyras nežus Lietuvai, mes nežinome.

Taigi Vaižganto *Šeimos vėžių* svarbieji veikėjai atrodo gerokai aptemę. Šviesus tėra tik mokytojas Karazija, tačiau kaip meninis charakteris jis nėra ryškus. Ir tos aplinkybės, kuriose kūrėsi lietuvių šviesuolių šeimos tautinio atgimimo laikotarpiu, taip pat Vaižganto nedžiugino, nes jose išsivystydavo šeiminio vėžio skauduliai.

« Tamsieji » kūriniai

Tamsesni negu minėti šeiminio pobūdžio kūriniai yra Vaižganto *Išgama* (1929), *Nebylys* (1930) ir *Žemaičių Robinzonas* (1932). Jie parašyti tuo laiku, kai kun. Tumas Vaižgantas jau buvo pajutęs ateinančią senatvę. Apie 1929 metus jam jau buvo nusibodę universitete [34]

---

[34] V. Mykolaitis, *Naujoji lietuvių literatūra,* Kaunas 1936.
[35] J. Ambrazevičius, *Vaižgantas,* 129 psl.

bedėstyti, nes apie spaudos draudimo žymesnius asmenius jis buvo išpasakojęs visa, ką žinojo ir buvo surinkęs. Tada sulaukus 60 metų, pasitraukimas į pensiją taip pat negalėjo rašytojo džiuginti. Kad ir laimėjęs šita proga garbės daktaro laipsnį, jis vis dėlto traukėsi iš Lietuvos viešojo gyvenimo, kuriame buvo įpratęs dalyvauti veikliai, kaip žuvis vandenyje.

Šitokiomis nelinksmomis aplinkybėmis ir buvo parašyti anie trys kūriniai. Tartum patvirtindamas taisyklę, kad seni žmonės mėgsta pasinerti savo tolimojoje praeityje, Vaižgantas anomis trimis apysakomis tikrai sugrįžo į savo jaunystės pobaudžiavinį Lietuvos kaimą, atskleisdamas vaizdų jo tamsiausiu laikotarpiu, priešaušriniais metais, kada Rusijos viršininkai ir žandarai dar įstengė sulaikyti iš Rytprūsių ateinančius lietuviškos spaudos spindulius. Tada rašytojo vaizduotėje atgimę ano lietuviško kaimo liūdni vaizdai beveik sutapo su senstančio Vaižganto asmeninėmis nuotaikomis.

Viena tamsiausių apysakų, *Išgama*, rašytojas ir vaizduoja savo atsiminimą apie jaunas dienas, kada jis, dar piemeniukas, vakarais jodavo savo tėvo arklius ganyti per naktį ir šitokiose aplinkybėse susidraugavo su pusberniu Peliksu. Šio labai nekentė jo tėvas Pečiūra už tai, kad Peliksas buvo kitoks negu kiti jo ir taip pat sodžiaus vaikai. Peliksas nemėgo žemės ūkio darbų arba juos atlikdamas užsisvajodavo ir nukrypdavo mintimis į tolį. Iš jo gal būt būtų išėjęs koks žymus rašytojas ar dailininkas, jei tėvai savo vaiką būtų supratę. Bet iš tikrųjų Pečiūra savo sūnaus užsisvajojimo negalėdavo pakęsti, dažnai jį už tai mušdavo ir plūsdavo išgama. Keršydamas tėvui, bręstantis jaunuolis pradėjo apvaginėti tėvų namus ir girtuokliauti. Kai vieną kartą tėvas sūnų prilupo su kaimynų pagalba, pabėgdamas iš namų, Peliksas žadėjo tėviškę uždegti. Kors šitaip nepasielgė, bet tapo valkata ir vagimi. Jis buvo užmuštas tolimoje parapijoje, nes buvo sugautas bevagiant arklius. Šitokį liūdną atvejį pasakodamas, Vaižgantas nebemokėjo nė nusišypsoti.

Šiek tiek šviesesnė apysakos pradžia apie *Žemaičių Robinzonų*. Ten Vaižgantas pasakoja, kaip bevaikiai ūkininkai Vaurai auklėjo savo gerų bičiulių Kaniavų sūnų, o savo krikštasūnį Vincą, anksti likusį našlaitį. Pamažu jie išugdė Vincą tokiu šauniu vyru, kad šis pralenkė kitus jaunikaičius visoje parapijoje.

Kadangi nuomininkai per 20 metų, kol Vincas buvo vaikas, visai buvo nualinę ir nugyvenę jo mirusių tėvų ūkį, tai suaugęs Kaniava užsimoja pasistatydinti naujus trobesius, gerai įtręšti laukus, auginti geros veislės gyvulių, žodžiu, «iš niekų pasidaryti pirmos rūšies gyvenimą, pagarsėti pirmuoju ūkininku, apsivainikuoti pirmojo

parapijono vainiku ir savo Uršulytę padaryti kaimo, ne tik kiemo, karaliene. Vincas buvo skaitęs Robinzono Kruziaus istoriją ir matė, kad jam teks jo pėdomis eiti » [36]. Su darbštaus samdinio Untės Krampliauskio pagalba Vincas Kaniava anuos savo užsimojimus įvykdė.

Tačiau šiam Žemaičių pažanguoliui grasė dvi slaptos nelaimės : šeimos nevaisingumas ir lengvas pasidavimas alkoholiui, į kurį pratino jį svečiai — parapijos vikaras ir altarista. Matydamas šį pavojų, senasis klebonas, tikras asketas-blaivininkas, sugalvojo Kaniavai didelį visuomeninį uždavinį, kuris įkinkytų jo visą energiją, būtent, — pastatydinti parapijai mūrinę bažnyčią. Kad jauno ūkininko niekas pigiai nenustumtų nuo bažnyčiai statyti komiteto pirmininko pareigų, prieš mirdamas visą savo palikimą klebonas užrašė parapijai su sąlyga, kad naujosios bažnyčios statybai vadovautų Vincas Kaniava. Prasidėjus šitokiam dideliam darbui, nustojo degtinę vartoti net altarista, nes ir jis veikliai įsitraukė į bendrą uždavinį drauge su vikaru ir Kaniava.

Tačiau du nauji, vienas po antro besikeičią klebonai su dvasios pakilimu pradėtą darbą pasistengė sužlugdyti: jiedu, ypač pirmasis naujas klebonas, užsimojo parapijos komitetą bažnyčiai statyti pašalinti iš pareigų. Kadangi Kaniava lengvai nepasidavė, naujasis klebonas jį apšaukė bažnyčios priešu, ciciliku. Paruošiamiesiems statybos darbams sustojus, Vincas Kaniava griebėsi skaityti knygas, kurias jam buvo palikęs gerasis klebonas-asketas, nes «mokslas galingesnis už alkolį, gali jį atsverti». Bet, kai nuo alkoholio mirė altarista, kurį naujasis klebonas buvo nušalinęs nuo bažnytinių pareigų ir tuo pastūmėjęs į desperaciją, pasidavė ir Kaniava, atiduodamas klebonui savo įgaliojimus ir bankinę sąskaitos knygutę.

Pasiilgusį didelio darbo, kuris užimtų jo jėgų perteklių (nes sau šeimos Kaniava vis nesusilaukė), jį valsčius išrinko savo viršaičiu. Tai pastebimai atnešė gyvybės visam valsčiui. Bet tai nepatiko aukštesnei rusų administracijai. Ji pradėjo trukdyti naujojo viršaičio veiklą, o šis vis dažniau ėmė lankyti smuklę. Pirmajam trimečiui besibaigiant, valsčiaus ūkininkai vis dažniau «matydavo Tauzų Kaniavą raudoną, užpiltomis akimis, kreivuliuojantį keliu namo. Ir nusistatė jo kitai trejenai neberinkti. Savo ‘službą’ Kaniava baigė girtu skandalu. Jis ūmai, kaip iš debesų, pareikalavo iš žemiečių viršininko, kad šis eilinis protokolas būtų į valsčiaus knygas įrašytas žemaitiškai»[37].

---

[36] Vaižgantas, *Rinktiniai raštai,* I t., Vilnius 1957, 273 psl.

[37] Ten pat, 383 psl.

Šituo epizodu Vaižgantas savo apysaką užbaigia, duodamas suprasti, kad Vincas Kaniava taps alkoholiku, ankstyvu karšinčių Krampliauskų (buvusių Kaniavos samdinių) atliekamame kambarėlyje. Dėl to liūdnas rašytojas priežasties ieško kaimietiško gyvenimo liūne, nors iš tikrųjų dėl Kaniavos, vieno energingiausių žemaičių ūkininko žlugimo daugiausia kaltės tenka dviejopiems veiksniams : aklos gamtos kaprizams, kurie pašykštėjo anam vyrui šeimos prieauglio, ir parapijos kunigams, nes vieni jauną ūkininką, per jautrų alkoholiui, pratino vaišintis ir gerti, o antri jam atėmė klebono asketo sumanytą didelį visuomeninį darbą — bažnyčios statymą, kuris būtų galėjęs atitraukti Vincą nuo girtuokliavimo.

Už *Žemaičių Robinzoną* tamsesnė yra *Nebylio* apysaka. Ji tamsiausia ir viena originaliausių. Jos veiksmo schema panaši į *Rimus ir Nerimus,* tik jo eiga dėstosi atbulai. Kai *Rimų ir Nerimų* apysakaitėje senųjų kaimynų neapykantą karas nukreipia į susitaikinimą, tai *Nebylio* apysakoje, kurią Vaižgantas vadina romanu, du jauni kaimynai ir geriausi draugai, Jonas Butkys ir Kazys Šnerva nuo kūrinio vidurio pasuka mirtinų priešų kryptimi. Tai prasidėjo tą dieną, kada abudu draugai buvo nuvykę piršliais į antrą parapiją pas Kepelius ir jų dukrą Anelę, kurią buvo užsimojęs vesti Kazys.

Nors Kepelaitė sutiko tekėti už Kazio, tačiau jai labiau patiko šio draugas — piršlys Jonas Butkys, kurio širdis iš karto taip pat palinko į Anelę. Jai tapus Kazio žmona ir Butkių kaimyne tik per gatvės kelią, Jonas pajuto vis didėjančią trauką į Anelę, kuri taip pat nebuvo abejinga savo kaimynui, bet gana vėsi savo vyrui Kaziui. Dėl to pradėjo kentėti visi trys. Matydamas, kad jam nesiseka kovoti prieš augantį geismą, Jonas pradėjo manyti, kad jį apsėdo velnias. Todėl jis nuvyko į tolimą parapiją pas vieną seną kunigą atlikti išpažinties ir gauti jo patarimą. Iš to kunigo grįžęs Jonas ne tik nebeužeidavo pas Šnervus, bet nepažvelgdavo į Anelės pusę per keletą mėnesių. Dėl to taip pat kentėjo Kazys su Anele, jau nekalbant apie Joną. Tik Velykų rytą, kada Butkių ir Šnervų beveik visi namiškiai buvo išvykę į parapijos bažnyčią Kristaus prisikėlimo iškilmei, Jonas nebesusilaikė, pažvelgė į pasirodžiusią kieme Anelę, puolė į ją lyg apkvaišęs ir kūniškai su ja nusidėjo per patį bažnyčios varpų skambėjimą prisikėlimui.

Atsikvošėdama iš nuopulio svaigulio, Anelė susirgo, o Jonas galvotrūkčiais išvažiavo į tolimąjį senąjį kunigą, kuris jam buvo pataręs per išpažintį net nepažvelgti į Anelę. Šį kartą nebetekęs vilties nugalėti savo geismą, Jonas, nieko nepadaręs ir nelaimėjęs svetur, sugrįžo namon priblokštas. Tačiau pamažu atsigavęs, jis ėmė įsitikinti, kad jam nebeįmanoma gyventi, nesantykiavus su Kazio

Anele. Apie ją nuolat galvodamas, Jonas «ilgėjos, vargo, sviro anon pusėn, ir velnias talkininkas vis tampriau jo stvėrės, kol įkvėpė jam tvirtą pasiryžimą — pašalinti kliūtį, Aneljos vyrą, ir pasiimti ją sau. Pasiklausti, ką ant tatai pasakytų Anelja, jam neparėjo galvon » [38].

Katastrofą pagreitino Kazys. Kad ir atleidęs savo žmonai svetmoterystę, jis nenustojo kentėti. Todėl vieną rytą jis pasiūlė Jonui važiuoti drauge į miestą ir ten viską išsiaiškinti. Jonas sutiko. Kai jiedu tylėdami vienuose ratuose atvažiavo į laukus, vadinamus pempyne, kur jiedu vaikai niekada nebuvo išardę jokio pempės lizdelio, Jonas pamatė Kazio ratuose ilgą gelžgalį ir pagalvojo, kad Kazys jį ruošias užmušti.

« Tad, nieko nelaukdamas, pats kaptelėjo gelžį. Kazys nespėjo nė išsitiesti, kaip Jonas iš viso jauno vyriško vieko pylė jam gelžim per pakaušį. Pakako. Ištriško kraujai ir smegenys. Jonas krauju gerte pasigėrė [...] skalbė negyvam draugui galvą tol, kol, nervų atakai pasibaigus, pati ranka nuleipo.

Tik dabar išvydo, ką padaręs, — rašo toliau Vaižgantas. — Pasižiūrėjo, pasižiūrėjo, kuo jis pavertė savo draugą, ir jį paėmė neapsakomas pasibjaurėjimas savo darbu. Jis ėmė iš visos krūtinės rėkti kaip jautis, užuodęs kraują ; draskyti nuo savęs sukruvintus drabužius, rautis nuo galvos plaukus ir bėgte bėgti nuo tos vietos į balyną » [39].

Apie šį tragišką įvykį sužinojusi, Jono motina ir Kazio geroji « dėdienė » mirė apopleksija, Kazio Anelė išėjo iš proto, o žudikas Jonas Butkys buvo teismo nubaustas sunkiesiems darbams į Sibirą iki gyvos galvos. Baigiant apysaką šitokia katastrofa, savaime peršasi klausimas : ar lietuvių literatūroje yra kitas toks rašytojas, kuris būtų parodęs seksualinės aistros tokią galybę bei jos tokias tamsias pasekmes, kokias atskleidė Vaižgantas *Nebylio* apysakoje?

Nors rašytojas baigia savo kūrinį posakiu: «Kartais ir be velnio velniškai padaroma», tačiau jis galvoja apie velnią, nes *Nebylio* drama yra ne tik gaivalinė-fizinė, bet ir moralinė-dvasinė. Juk joje ne tik buvo svetmoteriauta ir nužudytas nekaltas žmogus, bet pirmiau dar buvo išduota draugystė ir meilė, kurią Jonas su Kaziu jautė gerajai dėdienei, viso Puzionių kaimo gerbiamai, šviesiai ir maloniai Jono motutei Butkienei, kai abu mažu vaiku drauge sėdėdavo ant jos kelių. Kaip gi Kazio ir Jono kruvinoje dramoje

---

[38] Ten pat, 249 psl.
[39] Ten pat, 254-55 psl.

tematyti gamtos gaivalo klastas, jei gražiausi daigai išsivystė į klaikiai piktas pasekmes?

Juk Jono ir Kazio šiurpios katastrofos pirmąja priežastimi buvo jų abiejų meilė gerajai dėdienei. Per trisdešimtį metų tiedu vyrai nebuvo pajutę reikalo pagalvoti apie vestuves, arba bent gaivališkai pasiausti su savo kaimo merginomis. Jiems abiems užtekdavo nekaltos meilės dėdienei, nes ji, — rašo Vaižgantas — «toks pat moteriškas idealas, o gangreit ir visokeriopas, buvo Kaziui Šnervai, vienatiniam ir ištikimam Jono draugui. Gerbė ir mylėjo jis abudu Butkiu ir pats neišmanė, ar Joną už tai, kad taip labai mėgo ir mylėjo jo motutę, ar dėdienę dėl to, kad ji buvo jo draugo motutė »[40].

Susenusių tėvų paragintas vesti, Kazys nežinojo, kaip pasielgti, arba kur rasti tokią idealią moteriškę, kaip Jono motutę vadinamą Dėdiene. Savo kaime jis nematė nė vienos, kuri nors iš tolo būtų buvusi panaši į Dėdienę. Bet per atlaidus kitos parapijos bažnyčioje prieš mišias Kazys staiga išvydo mergaitę, kuri jį nustebino, nes «veidu, pečiais, visu savo stogu, net eigastim atminė Dėdienę »[41]. Šituo atradimu jis pasigyrė Jonui bei jo motutei ir pagaliau, kad ir abejodamas dėl nežinomos mergaitės kilmės, jis nutarė nuvažiuoti pas ją piršliais. Nuo šitos piršlybų dienos ir prasidėjo draugų varžybų nelaimė, nes Anelė, kuri buvo panaši į jųdviejų mylimą Dėdienę, labai patiko abiem, Jonui ir Kaziui.

Tik Anelei jau per pirmąjį piršlybų pokalbį Jonas buvo arčiau prie širdies, nors ji ištekėjo už Kazio kaimynystėje. Šitaip dviejų draugų bendra graži ir šviesi meilė Dėdienei kaip moteriškės idealui tapo priežastimi jų tamsaus pavyduliavimo bei aistrų tragedijai, kurioje buvo išduotas bei sutryptas anas nekaltas jausmas. Kaip be velnio pagalbos išaiškinti ano gėrio išvirtimą į klaikiausį piktą? Šito, matyt, kitaip nepajėgė išaiškinti nė pozityvistų auklėtinis Vaižgantas. Gal kaip tik dėl to *Nebylio* tamsi apysaka skamba galinga bei paslaptinga gaida, kuri apie aistrų klastą bei galybę pasako daugiau negu rašytojo žodžiai.

Taigi, peržvelgus stambiuosius Vaižganto kūrinius « šviesumo » bei «tamsumo » atžvilgiu, pasirodo, kad tik *Pragiedrulių* epopėja tegalima laikyti optimistine arba šviesia, nes joje asmenines bei visuomenines nelaimes arba dėmes perveria lietuvių demokratinės visuomenės pasiekti nebesunaikinami rezultatai ir būsimų politinių laimėjimų viltys. Kituose raštuose, kuriuose Vaižganto veikėjai pasirodo

---

[40] Ten pat, 189 psl.
[41] Ten pat, 202 psl.

visuomeniškai neveiklūs, arba nesąmoningi, ten šviesių spalvų būna nedaug, arba jas nustelbia afektiniai ir moraliniai šešėliai bei dėmės. Tokie « aptemę » ir «tamsūs » pasirodo visi tie kūriniai, kuriuos J. Tumas yra parašęs po 1918-1920 metų šviesios viršūnės.

Jei žvelgtume ne į ištisus kūrinius, bet į jų didesnes ar mažesnes dalis, turėtume pasakyti, kad šalia visuomeninio darbo Vaižgantą optimistiškai nuteikia tie epizodai, kuriuose vaizduojami fiziniai arba žemės ūkio darbai, kad ir kaip sunkūs jie bebūtų, arba kuriuose atsiskleidžia veikėjų malonūs santykiai su Lietuvos įvairiu gamtovaizdžiu. Bet Vaižgantas savo skaitytoją nuveda į liūdesį bei tamsą, kai jis vaizduoja pavienių asmenų, dažniausiai kaimiečių dalią, daugiau ar mažiau pareinančią nuo jų nerangumo, pasyvaus rūgimo, išdavystės, arba nuo tamsių aistrų galybės.

Kad ir būdamas ne kartą «tamsus » bei «apsiniaukęs » ištisuose kūriniuose, arba jų epizoduose, mūsų rašytojas nėra iš prigimties pesimistas, nes jis neneigia nei gyvenimo, nei apskritai tikrovės prasmės. Kad ir kaip sunki bei tamsi pasirodo gyvenimo dalia, Vaižganto kaimiečiai ją vis tiek priima kaip teigiamybę arba vertybę, dėl kurios reikia ir verta gyventi. Išimtį iš tos taisyklės tesudaro tik *Pragiedrulių* Ona Knistautaitė. Tuo tarpu, nors kitų veikėjų gyvenimas kartais taip aptemsta, kad nebematyti jame prasmės, žiūrint racionaliai, jie savyje vis tiek nenustoja tikėti gėriu, kuris atsrovena iš kažin kur toliau, iš anapus regimosios apčiuopiamybės, nes jie yra daugiau ar mažiau sąmoningi krikščioniškos dorovės ugdytiniai, katalikų kunigo Tumo Vaižganto dvasiniai vaikai. Nors jie krikščionybės nepropaguoja, tačiau savo nesudėtingu gyvenimu jie krikščioniškos dorovės tiesas paliudija. Tai priežastis, dėl kurios net «tamsūs» Vaižganto kūriniai nėra paskendę neviltyje. Jie teigia ir tiesą ir gėrį.

Vaizdavimo būdo arba stiliaus klausimas

Peržiūrėjus kun. Tumo Vaižganto svarbiuosius kūrinius šviesos-tamsos atžvilgiu, kyla klausimas, kokiam literatūriniam arba meniniam stiliui jie priskirtini. Kas jis pats — romantikas, realistas, ar barokinis rašytojas? J. Ambrazevičius buvo linkęs Vaižgantą pavadinti barokiniu rašytoju, nes jame susitinka realizmas, išriedėjęs iš renesanso, su romantizmu, kurio pagrinduose glūdi gotika[42]. Iš tikrųjų baroko vardas gal geriausiai charakterizuotų Vaižgantą;

---

[42] J. Ambrazevičius, Vaižgantas, 185 psl.

tik, deja, šis terminas lietuvių literatūroje nėra prigijęs, o meno istorijoje jis tetaikomas XVII amž. architektūros menui, kada dailiojoje literatūroje vyravo vadinamieji klasikiniai, pseudoklasikiniai ir pastoraliniai stiliai.

Antra vertus, mums čia rūpi ne stilius siaurąja prasme, bet tas tikrovės vaizdavimo būdas, kuris išreiškia autoriaus pasaulėjautą. Šituo klausimu, deja, tarp meno teoretikų nėra vieningos nuomonės. Kai turima galvoje vaizduojamąjį meną (tapybą, skulptūrą) neretai kalbama ir rašoma apie du kraštutinius priešpriešinius stilius arba vaizdavimo būdus, vadinamus impresionizmu ir ekspresionizmu. Bet šie patys stiliai dailiojoje literatūroje dažniau pavadinami realizmu ir romantizmu negu impresionizmu ir ekspresionizmu. Kadangi šių terminų nevartojo pats Vaižgantas, kuris mums čia rūpi, bus ir čia tiksliau pastarųjų terminų atsisakyti klausiant, kas buvo Tumas kaip vaizduotojas.

Kadangi jis pats save laikė romantiku, nors ir praktišku romantiku, todėl primiausia reikia žiūrėti, kokie yra tie vaizdavimo arba stiliaus bruožai, kurie atskleidžia Vaižganto romantinę pasaulėjautą. Ar šitie bruožai vyrauja jo kūryboje, ar jų nėra nustelbę tokie elementai, kurie išreiškia realistinę pasaulėjautą?

Nukreipdami žvilgsnį į tuos Europos rašytojus, kurie yra davę savo vardą romantiniam stiliui arba vaizdavimo būdui, nesunkiai pastebime, kad jų vaizduojamoji tikrovė nėra kasdieniška šiandiena, nes ji atskleidžia retenybes bei galimybes, sunkiai įtikimus bei įsivaizduojamus atvejus, beveik išimtis. Todėl jų kūriniuose matyti retos temos ir problemos, individualistiniai herojai, netelpantieji savojoje visuomenėje, jų nepaprastos emocijos bei aistros, atsiskleidžiančios retose situacijose. Kaip tokį tipiškai romantinį kūrinį čia būtų galima nurodyti Ad. Mickevičiaus *Konrado Walenrodo* poemą. Joje iš tikro viskas yra reta, mūsų laikų žmogui tiek sunkiai beįtikima, kad pats poetas veiksmo aplinkybes savo poemoje yra nukėlęs toli į istorinę praeitį, apsuptą įvairių legendų.

Tuo tarpu Tumas Vaižgantas savo kūrinių tikimumui pasiekti nė nemano šauktis legendinės praeities. Ką jis vaizduoja, beveik viskas yra jo dabartis, kurią autorius gerai pažino pats, arba apie kurią buvo patyręs vaikystės ir jaunystės metais iš įvarių liudytojų pasakojimų. Dažniausiai jo paties pažintoje kaimiečių gyvenimo tikrovėje vietos legendoms nėra. O kai *Pragiedrulių* pabaigoje pasirodo padavimas apie paskendusį Alaušo varpą, tai ši legenda visam kūriniui tėra beveik nereikalinga puošmena, nes ne į ją remiasi epopėjos sudedamosios dalys. Ji ten atrodo lyg taškas po pabaigto sakinio. Tašku sakinio prasmė nesiremia, bet jis tą prasmę užbaigia. Šitokią rolę teturi *Pragiedruliuose* Alaušo varpo legenda :

ji išryškina kūrinio idėją — lietuvių tautos kultūrinių pastangų svorį, vertę ir grožį.

Bet jeigu Vaižgantas rado reikalą nelegendinio kūrinio antros dalies (*Vaduvų krašto)* pabaigoje prisegti legendą idėjai išrykinti, tai reiškia, kad nelegendinės tikrovės vaizdai vedamąją mintį buvo perdaug užgožėję anksčiau, lyg paslėpdami ją tarp spalvingų detalių. Bet šitoks elgesys liudija, kad Tumas Vaižgantas *Pragiedruliuose* yra daugiau realistas negu romantikas : jis savo mėgstamos kasdieninės tikrovės vaizdams davė tiek vietos, kad vedamoji mintis tarp jų lyg paskendo. Todėl skaitytojas ją turi pats. susirasti. Tuo tarpu romantikas savo idėją pats lyg pakiša, nes jam jo vedamoji mintis yra tokia brangi, kad jai palenkia apčiuopiamos tikrovės vaizdus, atsisakydamas detalių.

Vaižgantas elgiasi priešingai, nors ir neatsisakydamas visai romantiškų bruožų. Sakysime, jis nėra idėjų kūrėjas, tačiau vis dėlto jis mėgsta retas idėjas romantikų pavyzdžiu. Antai, jo stambiausiame kūrinyje *Pragiedruliai,* tuose vaizduose kovos dėl kultūros į pirmąjį planą iškyla lietuvių pasipriešinimas prieš spaudos draudimą, prieš tą Rušų imperijos užkrautą Lietuvai slogutį, kokio XIX amžiuje nė seniau nėra buvę Europoje ir gal net visame pasauly. Tai labai reta idėja pagal romantikų skonį. Tačiau Vaižgantas šį išimtinį atvejį vaizduoja kaip daugelio lietuvių kasdienybę, susipynusią su daugelio žmonių įvairiais darbais, kurių vieni tik labai iš tolo tepaliečia kovą dėl laisvės lietuviškai spaudai. Šitaip kartais tampa nebeaišku, kas *Pragiedrulių* autoriui svarbiau : ar Rusijos užslėgto slogučio — spaudos uždraudimo — nusikratymas, ar vaizdai gyvenimo ir darbų tų asmenų, kurie su anuo retu (arba išimtiniu) atveju susiliečia.

Panašų idėjos « paslėpimą » sutinkame, besigėrėdami kitu žymiu Vaižganto kūriniu *Dėdės ir dėdienės.* Šios apysakos pradžioje autorius įspėja, kad jis rašys ne apie santykius tarp vaikų ir jų tėvų artimiausių giminių, bet apie « tam tikrą socialinį vienetą » baudžiavinėje ir pobaudžiavinėje šeimoje, apie beteisį tėvo brolį ir tėvo brolio žmoną bei apie tų dviejų asmenų sunkią dalią juos priglaudusiose šeimose. Vaižgantas taip pat pastebi, kad pakitusiomis laisvos Lietuvos sąlygomis nebėra tokių liūdnų santykių, apie kokius jis kalba *Dėdėse ir dėdienėse,* bet jų buvo anksčiau — baudžiavos laikais ir netrukus po baudžiavos panaikinimo. Atseit, Vaižganto vaizduojami dėdžių ir dėdienių santykiai su jiems giminingomis šeimomis buvo ekonominis-socialinis produktas, anų laikų sunkaus gyvenimo liūdna išdava. Tai buvo ano beteisio gyvenimo taisyklė.

Bet vaizduoti santykius, pareinančius nuo ekonominių bei socialinių priežasčių, reiškia taip pat vaizduoti aplinką. O tai nėra roman-

tiku užmojus. Tai realistinių ir natūralistinių rašytojų siekimai, kokių ne kartą prieš akis yra turėję H. de Balzac ir E. Zola, arba net ir mūsų Žemaitė-Žymantienė. Gal todėl ne vienas kritikas į žmonių santykius, atskleidžiamus *Dėdėse ir dėdienėse,* žiūri kaip į gyvai atvaizduotą lietuviško kaimo socialinę tikrovę netolimoje praeityje. Šitaip sutikdami šią Vaižganto apysaką, jie nepastebi, kad po šiais pilkais kaimietiško gyvenimo vaizdais yra paslėpta kažin kas svarbesnio, būtent romantinė idėja apie jaunystės meilės išdavimą bei jo vėlesnes pasekmes buvusiems partneriams. Tik Vaižgantas šitos savo idėjos nepabrėžia. Tikras romantikas šitaip nesielgtų. Jis šią visažmogišką idėją iškeltų lyg žvaigždę ir jokiu būdu neleistų jos užgožėti kasdieniškiems kaimo gyvenimo vaizdams taip, tartum Šiukštų Mykolo ir Severijos Pukštaitės-Geišienės gyvenimas tebūtų buvęs etnografiškai socialinis faktas be gilesnių moralinių priežasčių. Bet iš tikrųjų *Dėdes ir dėdienes* iš etnografinių senienų iškelia kaip tik anos moralinės priežastys — ana romantinė idėja apie jaunystės meilės išdavimą. Ji yra tartum ta rugiagėlė, kuri visam rugių laukui suteikia gyvos žydros šviesos, sugiminiuodama jį su dangaus mėlyne, nors apysakos autorius taip žavisi savo kaimo rugiais, kad aną žydrąjį žiedelį beveik užmiršta ir palieka susirasti praeinančiam skaitytojui.

Kaip čia *Dėdėse ir dėdienėse* panašiai Vaižgantas pasielgia ir *Nebylio* apysakoje. Joje taip pat reta romantinė idėja — draugystės ir meilės tapimas pražūtimi visiem anų jausmų partneriams — yra lyg paslėpta tarp etnografiškų kaimietiško gyvenimo vaizdų. Panašią išvadą tektų padaryti ir apie *Rimų ir Nerimų* apysaką. Taigi, savo idėjas lyg apvilkdamas labai matoma kasdienine miline, Vaižgantas atrodo labiau realistas negu romantikas.

Taip pat nedaug romantikos tegalima pastebėti Vaižganto herojų santykiuose su visuomene. Jis gal čia labiausiai nutolęs nuo tikrų romantikų, kurių pagrindiniai herojai būna individualistai, didesni ar mažesni tokie sau žmonės, kurie savojoje visuomenėje netelpa. Negalėdami su ja susiderinti, vieni mėgina visuomenę reformuoti, arba prieš ją kovoja. Kiti, nematydami galimybių inertinei visuomenei pakeisti, nusigręžia nuo jos, užsidarydami savo asmeninių interesų sferoje. Vaižganto kūrinių herojai šitokių individualistinių nuotaikų neturi. Tiesa, jie atvaizduoti kaip individualūs žmonės, bet rašytojas juose dažnai labiau pabrėžia kiekybę negu kokybę. Tie jo herojai, J. Ambrazevičiaus palyginimu, yra visa galva pakilę aukščiau kitų, tartum aukštosios pušys kitų pušų miške[43].

---

[43] Ten pat, 163 psl.

Šitokie Vaižganto žmonės dažniausiai neturi jokio noro pabėgti iš visuomenės arba su visuomene kovoti. Priešingai, Vaižganto herojai reikalingi visuomenės, nes joje dirbdami, jie tampa pilnutinesniais žmonėmis, kurie santykiuose su sava visuomene suranda net savo gyvenimo prasmę. Šitoks yra *Pragiedrulių* daktaras Gintautas. Baigęs puikiai medicinos mokslus rusų universitete ir ten paliktas asistentu, jis būtų galėjęs padaryti gerą karjerą. Tačiau jis paliko asistento vietą ir sugrįžo į Žemaičius, kad galėtų dirbti tarp savų žmonių, keldamas jų kultūrinį lygį. Daugiau ar mažiau šitokiai nuotaikai atstovauja taip pat kiti žymūs *Pragiedrulių* veikėjai — Darata Vidmantaitė, kunigas Vizgirda, Napalys Šešiavilkis, Aleksis Taučius, Jokūbas Niaura ir kiti.

Šitaip vaizduojamuose veikėjuose, be abejo, atsiliepia paties Tumo Vaižganto kaip lietuvių tautinio atgimimo kovotojo sąmonė ir lietuvių tautinio romantizmo įtaka. Tačiau nėra be reikšmės taip pat jo kaip kunigo-mokytojo pastebėjimai, iš kurių jis žinojo, kad, atsiskirdamas nuo savo visuomenės, žmogus dažnai genda. Todėl jo kūrinių veikėjai, kurie dėl vienokių ar kitokių priežasčių neįsijungia aktyviai į visuomeninio gyvenimo pažangą, vieni pamažu sunyksta (šitokia dalia ištinka Vincą Kaniavą *Žemaičių Robinzone),* o kiti visai žūsta tamsių aistrų smūgiuose (toks Jono Butkio ir jo draugų likimas *Nebylyje).* Todėl *Šeimos vėžių* mokytojas Karazija naująjį Normantą gelbsti nuo lenkaitės Klimkos erotinių pinklių, nukreipdamas tą vyrą į visuomeninį darbą.

Tačiau tarp Vaižganto herojų yra dvi išimtys, du vyrai, kuriuos galima pavadinti romantiškais atsiskyrėliais. Tai *Pragiedrulių (Vaduvų krašto)* gamtos milžinas Valeras Kukulis-Burzdulis ir *Dėdžių ir dėdienių* artojas Mykolas Šiukšta. Pirmasis — Valeras, Juodžio kelmo žynys, paskutinis Lietuvos stabmeldys yra vienišas miško gyventojas, kuris aplinkinės gamtos padarus labiau gerbia negu žmones. Antrasis, Šiukštų Mykolas — tai lietuvių patriarchalinės kultūros atsiskyrėlis, kuriam atsidavimas Dievo valiai, artojaus darbui ir šito darbo bendrams-jaučiams sudarė gyvenimo prasmę. Šiais dviem herojais Vaižgantas aiškiai susisiekia su romantikais, kai tuo tarpu kitų savo veikėjų gyvenimu pabrėždamas visuomenės reikšmę, rašytojas galėtų būti priskirtas prie klasikų ir realistų.

Pažvelgus į Vaižgantą ir jo herojų santykius su gamta, vėl negalima jo įstatyti nei į romantizmą, nei į realizmą, nes jis lyg pasidalina tarp šių dviejų stilių. Kad jo kūrinių veikėjai mėgsta gamtą, ypač peizažinę gamtą, nėra nieko nuostabaus, nes ir pats Vaižgantas juk yra prisipažinęs, kad svedasiškių Aukštaičių švelnus ir įvairus gamtovaizdis yra prisidėjęs prie jo sielos suformavimo. Ta pei-

zažinės gamtos meilė, *Vaduvų krašte* kartais pasireiškianti mistine nuotaika, yra neabejotinis romantikos bruožas. Juo Vaižgantas labiausiai buvo suartėjęs su gamtos jausmo išradėjais romantikais ir taip pat su mūsiškiu pirmuoju tikru poetu K. Donelaičiu.

Tačiau čia pat reikia pasakyti, kad Vaižganto kūryboje nemažą vaidmenį atlieka biologinė gamta arba jos slaptosios vitalinės jėgos, su kuriomis Vaižganto dažnas veikėjas yra labiau susietas negu su regimojo gamtovaizdžio elementais. Vesdamas paralelę tarp gamtos ir žmonių, mūsų rašytojas mėgsta pabrėžti tą biologinį gaivalą kaip galingą tamsią jėgą, kuri dažnai klaidina ir pavergia žmones, sunaikindama jų asmenybes. Meilės jausmas, greit ir nejučiomis išvirstąs į seksualinę aistrą, persekioja net šviesiausius Vaižganto veikėjus. Antai, *Pragiedrulių* simpatingasis veiklusis Napalys taip susipainioja savo erotinėje nuotaikoje, įsimylėjęs Daratą, kad nebedrįsta užeiti net į savo tėvų namus. Tik jo motinos užjaučiantieji meilingi žodžiai padeda jam atsipeikėti iš seksualinio tvaiko. Tokios pat rūšies svaigulys apninka *Bėdžių ir dėdienių* Severiją, nes biologinį gaivalą joje sužadina savo glamonėmis faunas Rapolas Geišė. Šito svaigulio įtakoje simpatingoji Severija ir ryžtasi išduoti savo tikrąją šviesiąją meilę Mykoliukui Šiukštai.

Kitiems erotinės meilės aistros apsėstiems Vaižganto veikėjams sekasi dar blogiau. Antai, *Pragiedrulių* darbščioji daktaro Gintauto šeimininkė Ona Knistautaitė, pavyduliaudama Daratai dėl Gintauto, ne tik kvailai įduoda tuodu šviesius asmenis rusų policijai, bet ir pati, išsigandusi savo aklumo, pagaliau pasikaria. *Nebylyje* Jono Butkio aistra pasiekia tokią galybę, kad, nebeįstengdamas su ja bekovoti, jis pradeda svetmoteriauti su geriausio savo draugo žmona ir pagaliau jį nužudo.

Šitų tamsių aistrų kaltininke Vaižgantas laiko biologinę gamtą. Tai ji esanti dvasinio žmogaus žlugdytoja, didžioji žmonių demoralizatorė oportunizme. Gal būt siekdamas savo tautiečius įspėti nuo jos klastų, rašytojas parodo biologinės gamtos tokius « kaprizus » kaip nevaisingumą šeimoje. Jis ir prisideda prie sužlugdymo tokio pozityvaus vyro, kaip *Žemaičių Robinzone* Vinco Kaniavos, kuris nukrypsta į tamsią daiktinę aistrą, į alkoholizmą.

Tačiau pamėgimas vaizduoti biologines ir daiktines aistras su jų katastrofinėmis pasekmėmis neabejotinai byloja, kad Vaižgantas — realistas. Tai dar labiau matyti prisiminus, kad mūsų rašytojo kūriniuose nesutinkame nė vieno atvejo, kur pasirodytų vyraujanti intelektu alinė (pavyzdžiui, pažinimo), arba morališkai politinė (pavyzdžiui, laisvės) aistra, kokias mėgdavo tradicinio romantizmo atstovai. Šitos aukštesniosios sferos aistros Vaižganto pasaulėjautai buvo svetimos, arba joms išreikšti jis nerado priemonių. Todėl šalia

biologinių jo kūryboje aiškai matyti daiktinės aistros : šykštumas (Benedikto Šešiavilkio *Pragiedruliuose),* godumo ir pavydo (Viadarėlio *Pragiedruliuose),* alkoholizmo (Gusčio Virbalo *Pragiedruliuose).*

Nors vaizduojamos daiktinės ir biologinės aistros atskleidžia Vaižganto realistinius polinkius bei pomėgius, tačiau jų vaizdai nepanardina jo visos kūrybos į pesimistinę tamsą dėl to, kad tarp jų neretai pasitaiko viena šviesi aistra arba šviesus stiprus jausmas — darbo arba veiklos jausmas. Darbas — tai Vaižganto priemonė pavaizduoti jo herojams realistiškai; bet drauge tas pats darbas ūkiui ir kultūrai yra dorybė, iškelianti Vaižganto herojus į šviesų žmoniškumą. Antai, dėl savo šykštumo *Pragiedrulių* Benediktas Šešiavilkis turėtų būti šlykštus. Bet jis tokiu neatrodo, nes jis turi savyje išvystęs didelę veiklos aistrą, kurią jis realizuoja su didelėmis pastangomis ir rizika. Arba kas būtų iš Šiukštų dėdės Mykolo *(Dėdėse ir dėdienėse),* jeigu jis aistringai nemėgtų sunkaus laukų artojaus darbo! Tik darbo meilė, išaugusi iki aistros, išugdė pastumdėlį Mykoliuką iki šviesaus, didingo, nors ir šiurkštoko, darbininko, kurio vaizdas darbe buvo tapęs švento Izidoriaus simboliu. *Pragiedruliai* šviesūs, nes ten įtemptai vedama kova dėl ūkinės, visuomeninės ir dorovinės kultūros.

Ir Vinco Kaniavos riedėjimas į alkoholizmą bei sunykimą *Žemaičių Robinzone* skaitytoją nuteiktų visai juodai, jeigu šalia šito jauno ūkininko nestovėtų jo samdinys, jaunas milžinas Ontė Krampliauskis, kuris, išvystęs darbo meilę, pamažu kyla ūkiškai ir sociališkai, kad po kiek laiko paveldėtų smunkančio šeimininko Kaniavos ūkį. Pats Vincas Kaniava taip pat nesusilauktų skaitytojų simpatijos bei užuojautos, jeigu jis būtų buvęs tinginys. Bet šis vyras mėgo kultūrinę veiklą ir sunkų fizinį darbą. Pasiryžęs gražiai atstatyti nuomininkų nualintą savo tėvų ūkį, Vincas ėmėsi darbo su didele aistra. Jis ir Ontę Krampliauskį išmokė dirbti, kirsdamas mišką savo naujo namo statybai. Apie tai Tumas Vaižgantas rašo :

«Iš pradžių Ontė neįgustame darbe raivės, skundės jo sunkumu, buvo nerangus [...] Vincas dirbo, nieko nesakydamas dėl sunkumo, o jis, kone ponaitis, pajėgė nemažiau. Ir Ontės niekur nesiunčiojo nei įsakymų jam nedavinėjo (...) Tik vis kvietės, kad jam padėtų kirsti, pjauti, genėti, nešti, krauti. Ontė ėmė jaustis tik vaikiu antrininku, kai Vincas buvo tikrasis vaikis pirmininkas. Ontei nepadoru buvo atsilikinėti ar sustojus rąžytis, dairytis ir po keletą minučių užpakalį kasytis. Nei vienas, nei antras nenusižiovavo kaip aptingę arkliai. Nebuvo nė laiko nuobodžiauti : abudu masino pasiimčiuoti su galingu priešu ir drąsiu atkakliu darbu, geru ištesėjimu nugalėti jį.

Taip Ontė ir įsitraukė į sunkų miško darbą ir ko ėmėsi, tuoj buvo žymu. Pats Vincas dirbo kaip pasiutėlis, kad tesėtų paskirtam rakui kirtimą nuvalyti [...] Jam buvo gražu miškas skinti»[44].

Gal miško kirtėjams ir nebuvo taip smagu, kaip čia vaizduoja Vaižgantas ; tačiau nėra jokios abejonės, kad darbo meile rašytojas iš vidaus nuskaidrina ne tik šituos du *Žemaičių Robinzono* veikėjus, bet ir kitus savo mėgstamus kerojus. Kuriam jų nori suteikti pozityvų bruožą, tą mūsų rašytojas vaizduoja darbščiu arba kitaip (kultūriškai) veikliu, nes darbas Vaižganto sampratoje yra žmogiškas įstatymas ir Dievo valios vykdymas («Savo prakaite valgysi duoną»).

Keldamas žmogų dvasiškai, morališkai, ekonomiškai, darbas yra geriausias vaistas prieš tamsias daiktines ir biologines aistras bei kitokias moralines negalias. Todėl *Pragiedrulių* Gintautas priveda grafą Šviestavičių beveik prie katastrofos, kad priverstų tą didžponį dirbti, nes tik prasmingu darbu jį tegalima išgydyti iš jo valios atrofijos. Šitaip gelbėdamas didžponį gyvenimui, Gintantas jį laimi lietuvių kovai dėl kultūros. O tokiame gyvenime, kur nėra įtempto darbo, velniai ima veisti savo vaikus. Todėl *Nebylio* apysakoje graži meilė ir draugystė žūsta biologinių aistrų pinklėse. «Parsiduok darbo ar kūrybos genijui, ir* būsi apsaugotas nuo savęs, nuo savo aistrų », — pataria Vaižgantas [45].

Savo kūriniuose dažnai aukštindamas darbą, Vaižgantas susigiminiuoja su pirmuoju dideliu lietuvių poetu K Donelaičiu, kuris savo *Metų* poemoje mėgo vaizduoti kaimiečių darbą ir jį vertino teigiamai. Ta abiejų rašytojų panaši darbo samprata, tur būt, kyla iš to, kad jiedu abu buvo nuoširdūs krikščionys ir drauge realistai. Tačiau jiedu abu netilpo tokiame tradiciniame realizme, koks išsivystė Vakarų Europoje kaip reakcija prieš romantizmą. Šitos reakcijos tuščiai ieškotume Vaižganto kūryboje, nes jis, kaip sakyta, pats save laikė savotišku romantiku. Tačiau romantiškųjų bruožų jo kūryboje mažiau negu realistiškųjų. Tarp jų darbas yra realistiškiausias elementas, nes jis neigia šventiškas nuotaikas, iškeldamas prievolę, kasdienybę, prozą. Jo vaizdavimas — tai tikras, nefalsifikuotas realizmas.

Tačiau Vaižganto kūryboje realistinis darbas reiškia daugiau negu sunkią įkyrią prozą. Jis dažnai įgyja džiaugsmo, išsivadavimo ar apskritai laimėjimo prasmę, kokią retai kada tesutiksi tradicinių realistų raštuose. Antai,. Žemaitės-Žymantienės *Marčioje* tvarkingoji

---

44 Vaižgantas, *Rinktiniai taštai,* I t., 279 psl.
45 Vaižgantas, *Rinktiniai raštai,* II t., 361 psl.

ir darbščioji Katrė Vingių šeimoje savo triūsu nelaimėjo nieko, kol galų gale pati žlugo (mirė) anoje tvankioje aprūkusių tinginių aplinkoje. Vaižgantas aplinkos inertinės galios taip pat neneigia. Tačiau jo herojai savo darbu, ypač fiziniu darbu tą aplinką daugiau ar mažiau įveikia. Antai, *Dėdžių ir dėdienių* Severija, kuri už meilės išdavimą jaunystėje turi vėliau atkentėti, sunkiai dirbdama svetimuose Dovydo Geišės namuose, po vyro Rapolo mirties tesusvyruoja tik trumpą laiką, kad vėl sugrįžtų į savo įprastinę darbo būseną, pavirsdama « ūkininko ašvieniu, kantriu, nieko sau nereikalaujančiu, vieną Dievą tepažįstančiu, su juo teintymaujančiu»[46]. Bet ar šis nelinksmas stovis yra pralaimėjimas? Juk anksčiau Severija savo darbu buvo laimėjusi pastogę ir pragyvenimą sau ir savo vyrui. Šiam mirus, Severijai paliko pastogė ir dar prisidėjo kantrybės dorybė ir žvilgsnis į amžinybę. Taigi dirbančiam žmogui, pagal Vaižgantą, nėra pralaimėjimo, nes darbas — dorybė, arba bent priemonė dorybei laimėti ir per tai kultūrėti.

Tačiau, antra vertus, darbas suprastas kaip vaistas, kaip laimėjimas, arba kaip dorybė netelpa tradicinio (arba kritinio) realizmo sampratoje. Tai reiškia darbo idealizavimą, nes kasdieninio prakaito reiškinys (darbas) Vaižganto kūryboje tampa aukštesnės (moralinės) vertybės nešėju. Tai byloja, kad tradicinių realistų ideologija Vaižgantui atrodė per siaura, nors jo vaizdavimo būdas beveik visur buvo ir pasiliko panašus į tradicinių realistų vaizdavimą. Gyvenimo ir darbo vaizdai, ypač Lietuvos kaimiečių gyvenimo pradmens buvo tartum akmenys ir plytos Vaižganto realistiniuose statiniuose. Tačiau juose be akmenų ir plytų, kuriais Vaižgantas, neretai šypsodamasis, grožisi ir mėgaujasi, dar matyti šviesūs langai į aukštesnę tikrovę, — į idėjas, moralines vertybes, transcendenciją. Šitą būties pusę, nors juslėmis neapčiuopiamą, Tumas Vaižgantas pripažįsta, išpažįsta ir liudija. Fizinė ir biologinė gamta, žmonių polinkiai, jausmai ir aistros, darbai ir tarpusavio santykiai, idėjos, moralinės vertybės, metafizinė būtis ir jis pats sudaro sudėtingą tikrovę, kuri Vaižganto kūryboje atsispindi nevienodai. Dėl tos įvairios jo tikrovės ir dėl jos vaizdavimo būdo mūsų rašytojas ir vadintinas integraliniu realistu.

Tačiau šis realistas, kuris abiem kojom stovi žemėje ir dažnai džiaugiasi jos grožiu, vis dėlto ja nėra visiškai patenkintas, nes pastebi joje juokingų trūkumų ir net ydų. Todėl jis norėtų šią žemišką tikrovę šiek tiek reformuoti pagal aukštesnes idėjas bei išryškinti

---

[46] Ten pat, 114 psl.

tai, ko joje neužčiuopia jokia juslė. Tačiau dėl šitokio šiek tiek paviršutiniško noro keisti žemišką tikrovę Tumas negali tapti romantiku. Kad jo kūrybą būtų galima pavadinti romantine, turėtume joje pajusti moralinių, intelektualinių ir metafizinių jausmų karštį. Tačiau Vaižganto veikėjai šitokios rūšies jausmais nedega ir nesikankina : jų idealai dažniausiai sutelpa žemiškoje tikrovėje, nes ir paties kuu. Tumo karštieji rūpesčiai dažnai būdavo visuomeniniai, politiniai, moraliniai. Bet, svarbiausia, rašytojo, priemonės dvasinio karščio poskrydžiams išreikšti ir vaizduoti nebuvo tinkamos. Tiksliau tariant, jo kuriamoji vaizduotė buvo perdaug daiktinė, pririšta prie žemiškų didesnių ar smulkesnių konkretybių. Dėl to, tur būt, Vaižgantas mėgo vaizduoti etnografines apraiškas, šiek tiek šaržuotus faktus bei kitokias spalvingas smulkmenas, bet jam nesisekė lyriniai apibendrinimai. Taigi, tikru romantiku jam neleido tapti jo kuriamosios vaizduotės trumpi poskrydžiai ar net jų stoka. Jo daiktinė vaizduotė, būdama nepajėgi išvystyti drąsių, plačių ir tolimų skrydžių į sunkiai suvokiamas sritis, trukdė jam išreikšti bei pavaizduoti intelektualinių bei metafizinių jausmų karštį — «siekti tai, ko vyzdis nepasiekia, laužti tai, ko protas nepajėgia ». Todėl Vaižgantas savo kūrinių veikėjais dažniausiai pasirinkdavo kaimiečius ir tokius šviesuolius, kurių prigimtyje nebuvo veržlumo į idealinę bei dvasinę tikrovę.

Bet ta pati apkarpytų sparnų vaizduotė padėjo Vaižgantui kurti kasdieninės tikrovės spalvingus, lengvai šaržuotus vaizdus, kuriems gausios medžiagos teikė autoriaus aštrus pastabumas bei didelė gyvenimo patirtis. Todėl kun. J. Tumas kaip rašytojas vaizduotojas buvo iš esmės realistas, ne siauras doktrinierius, bet integralus realistas, kuris įvairioje būtyje neneigė nieko, kas yra ir gali būti. Toje neaprėpiamoje tikrovėje Vaižgantas geriausiai pažino Lietuvos kaimą ir jo gyventojus. Vaizduodamas jų gyvenimą, jis ten matė liūdnų, rimtų ir juokingų reiškinių, jis regėjo tamsos, šešėlių ir šviesių pragiedrulių, nors iš visos širdies linkėjo kuo daugiausia kultūrinės bei dvasinės šviesos ir todėl norėjo būti romantikas. Šį vardą savintis, gal būt, Vaižgantą taip pat skatino jo subjektyvumas, nes tarp Lietuvos realistų XX amž. pirmojoje pusėje mūsų rašytojo vaizdavimas atrodo asmeniškiausias, jo paties patyrimų suautentintas, jo gero šypsnio sugyvintas. Bet, tesusitikdamas su ribota kuriamąja vaizduote, šis subjektyvumas nepajėgė Vaižgante išvystyti romantiko, arba uždegti jame lyriko, palikdamas jį epiko realistinuose laukuose, atviruose integralinio realisto užmojams.

MARIJA PEČKAUSKAITĖ - ROMANTIKĖ

Lietuvių tautinio atgimimo dramatiškiausias laikotarpis buvo spaudos draudimo metai (1864-1904). Tai buvo taip pat herojinės rezistencijos laikas, kada išaugo ir subrendo lietuvių demokratinė šviesuomenė, nuvedusi tautą į nepriklausomą Lietuvos respubliką (1918-1940 m.). Anuo kovos laikotarpiu lietuvių gyvenimą ypač sudramatino du faktai: 1. Rusijos administracijos užkartas lietuviams jų spaudos draudimas ir prieš tai intensyvejantis pasipriešinimas iš lietuvių pusės ; 2. senosios šviesuomenės arba bajorijos didžiumos atskilimas nuo lietuvių tautos kamieno.

Jeigu anuo tautinio pasipriešinimo laiku nebūtų draudžiamojoje spaudoje iškilusios trys bajorės rašytojos — Julija Beniusevičiūtė — Žymantienė-Žemaitė (1845-1921), Sofija Ivanauskaitė-Pšibiliauskienė — Lazdynų Pelėda (1867-1926) ir Marija Pečkauskaitė — Šatrijos Ragana (1877-1930), tur būt, reiktų konstatuoti, kad nuo persekiojamos lietuvių tautos tada pas lenkus pabėgo visa lietuvių bajorija ir didikai, išskyrus Davainį Silvestravičių (1849-1919) ir dar vieną antrą kilmingąjį, kuriems lietuvių kova dėl savo teisių nebuvo litvomanija. Todėl šitų trijų bajorių rašytojų įsijungimas į tautinį pasipriešinimo sąjūdį anuo sunkiu metu pasiliks brangus kiekvienam lietuviui ilgus laikus.

Tačiau, džiaugiantis šitų bajorių apsisprendimu, negalima pamiršti Povilo Višinskio (1875-1906), to plataus masto gilaus patrioto, kuris paminėtas tris žemaites surado ir nukreipė rašytojų keliu. Nors P. Višinskis jas visas literatūriškai mokė, instruktavo ir draugiškai kritikavo, tačiau arčiausiai jis buvo susibičiuliavęs su Marija Pečkauskaite. Per vasaras mokydamas jos broliukus ir ją pačią, arba šiaip apsilankydamas Užvenčio dvare, Višinskis per penketą metų įtakojo Marijos lietuvišką patriotizmą, atremtą į jos pačios altruistinius bei demokratinius polinkius, ir suvesdino aštuoniolikmetę pradedančią rašytoją su *Varpo* žurnalu. Kokia švelni ir artima buvo

Marijos ir Povilo bičiulystė, liudija jų laiškai, kuriuose jiedu vienas antrą vadindavo « broleliu-dobilėliu » ir « sesute-lelijėle ». Šita draugystė gal būtų pasibaigusi santuoka, jeigu Povilo Višinskio racionalistinis liberalizmas nebūtų atšaldęs nuo jo religingą Mariją.

Net ir tada, kai M. Pečkauskaitė nutraukė savo bendradarbiavimą *Varpe,* pradėdama savo raštus spausdinti katalikiškame *Tėvynės Sarge,* Višinskis nenustojo rūpintis Marija. Šito uolaus dėmesio aiškiausias įrodymas buvo jo išrūpinta *Motinėlės* draugijos stipendija, kuri įgalino Mariją dvejetą metų (1905-1907) studijuoti Züricho ir Fribourgo universitetuose (Šveicarijoje), iš pirmųjų šaltinių gaivintis Vakarų kultūra bei literatūra ir tapti mokyčiausia rašytoja tarp P. Višinskio surastų trijų žemaičių bajorių. Tie dveji metai Šveicarijoje Marijai Pečkauskaitei buvo taip pat reikšmingi kaip pedagogei, nes Zūricho universitete ji sutiko docentą W. Foersterį, kurio krikščioniškas idealizmas sustiprino pačios rašytojos pasaulėžiūrinius pagrindus ir galutinai ją nukreipė mokytojos-auklėtojos keliu.

Tačiau M. Pečkauskaitės pedagoginiai darbai bei idėjos, taip ryškiai matomi jos gyvenime ir jos originaliniuose bei verstiniuose raštuose, ne kartą yra kliudę suprasti bei įvertinti jos dailiąją kūrybą, nes joje vis būdavo ieškoma pamokomų minčių. Net vienas įžvalgiausių mūsų akademinės kritikos šulų V. Mykolaitis-Putinas nebuvo laisvas nuo tendencijos visą M. Pečkauskaitės kūrybą sudidaktinti. Antai, savo *Naujojoje lietuvių literatūroje* jis rašė : «Auklėjamosios M. Pečkauskaitės raštų idėjos vienur labiau paryškintos, kitur palaidos, dažnai tos pačios įvairiomis atmainomis kaitaliojasi ir kartojasi visuose jos kūriniuose » [1].

Deja, šitas noras visur matyti auklėjamąsias idėjas susiaurina M. Pečkauskaitės kūrybinę asmenybę, neleisdamas joje pamatyti tikros rašytojos romantikės, lietuviško romantizmo žymiausios moteriškos atstovės. Tas pats pedagoginių idėjų ieškojimas neleidžia tinkamai įvertinti nė svarbiausio Marijos Pečkauskaitės kūrinio *Sename dvare.* Tiesa, V. Mykolaitis neneigia šio kūrimo nemažos literatūrinės vertės, rašydamas: «Visa šita graži, subtili, lyrinių niuansų pilna Pečkauskaitės apysaka apie senąjį dvarą yra tarsi ne vien jos, bet ir visos mūsų mirštančios bajorijos gulbės giesmė » [2]. Tačiau ši graži metafora — gulbės giesmė — nedaug tepasako. Ji gerokai neaiški. Antra, nykstančios bajorijos tema *Sename dvare* tėra antraeilė ir tesudaro foną kitai, pagrindinei temai, taigi neį-

---

[1] V. Mykolaitis-Putinas, *Naujoji lietuvių literatūra,* I1., Kaunas 1936, 364 psl.
[2] Ten pat, 372 psl.

veda į minimo kūrinio esmę. Todėl ir norisi čia šią apysaką nuodugniau panagrinėti, nes paprastai geriausiame kūrinyje autorius atskleidžia savo asmenybės giliąsias aspiracijas bei savo kūrybinio talento esminius bruožus.

Į gilesnę apysakos *Sename dvare* analizę netiesiog skatina ir K. Korsako redaguotas *Lietuvių literatūros istorijos* II-sis tomas, kur apie minimą kūrinį nepasakoma nieko daugiau, ko nebūtų seniau nurodęs V. Mykolaitis-Putinas, jau nekalbant apie tai, kad toje istorijoje, palyginus su kitomis rašytojomis žemaitėmis, M. Pečkauskaitė tapo nuskriausta dar kiekybiškai: jos kūrybos apžvalgai minimame veikale tepaskirti tik 8 puslapiai [3], kai tuo tarpu jos kaimynės J. Žymantienės-Žemaitės raštai nagrinėjami per 58 puslapius, o Lazdynų Pelėdos kūrybos analizei bei vertinimui paskirti 32 puslapiai. Kad šitokia neproporcija straipsniuose apie šias rašytojas nurodo į *Lietuvių literatūros istorijos* (Vilnius 1958) autorių nesugebėjimą įvertinti M. Pečkauskaitę, netiesiog liudija užsienio universitetai, kuriuose apie *Seno dvaro* autorę jau yra parašytų disertacijų daktaro laipsniui gauti [4]. O nesugebėjimas oficialiame akademiniame leidinyje tinkamai įvertinti žymią rašytoją sudaro jai skriaudą ir nuostolį lietuvių kultūrai.

Be abejo, šis straipsnis neatitaisys minimos neteisybės, bet gal vis dėlto jis prisidės prie geresnio M. Pečkauskaitės supratimo.

Temos ir problemos « Sename dvare »

Norint gerai suprasti pagrindinę ir brandžiausią M. Pečkauskaitės apysaką, reikia pirmiausia klausti, kaip sustojus prie kiekvieno kito kūrinio, ką autorė norėjo pasakyti savo *Sename dvare.* Į tai trumpai atsakyti nėra lengva, nes šis be ištisinės fabulos kūrinys temų atžvilgiu pasirodo gana sudėtingas. Be to pats jo vardas — *Sename dvare* — klaidina skaitytoją. Gal todėl jame V. Mykolaitis matė lietuviškos mirštančios bajorijos gulbės giesmę. Tačiau iš tikrųjų to senojo kilmingojo luomo sunykimas tėra antraeilė tema ir nesudaro jokios visažmogiškos problemos. Senas dvaras čia pasirodo kaip kontrastinis fonas, prieš kurį atsiskleidžia Mamatės — Marijos Daugirdienės — šeimos idilė ir kartu drama. Jos nuotaika tokia svetima beveik visiems apysakos bajorams, Daugirdienės giminai-

---

[3] *Lietuvių literatūros istorija*, II t., Vilnius 1958, 578-586 psl.

[4] T. Grašytė, *Marie Pečkauskaitė et ta Renaissance Nationale Lituanienne*,. Montpellier 1929. Konstantin Gulbinas, *Das pädagogische Lebenswerk der litam ischen Dichterin Marija Pečkauskaitė,* München-Paderborn 1971.

čiams ir kaimynams, kad jie anos vidinės dramos nė nepastebi, nes toji moteris savo gyvenimu stovi visa galva aukščiau už savo luomo atstovus.

Tą jos dramą nelengvai pastebi iš pradžios ir skaitytojas, nes ji išvidinė, susijusi su egzistencinėmis, grynai asmeninėmis subtilybėmis. Apysakos *Sename dvare* pradžioje skaitytojas mato šeimos idilę bajoriško dvaro aplinkoje. Toje žmogiškoje gūžtoje tiek daug yra švelnumo, meilės ir grožio, kad ji mums atrodo tokia reta Mamatės ir jos trijų vaikų idilė apie tarpusavio meilę, kad kitos panašios sunku įsivaizduoti. Ir vienos antros liūdnos gaidos prasmė miglota. Tik į kūrinio pabaigą paaiškėja, kad šeimos idilėje slėpėsi vidinė drama, nes gūžtos centrinis personažas — Mamatė bajoriškame dvare jaučiasi lyg nesuprasta atklydėlė, prasilenkusi su savo pašaukimu ir drauge suprantanti bei žinanti, kad viskas pasaulyje praeina, taigi praeis ir šeimos lizdo meilė bei jos jauki idilė, nes ją vis tiek sunaikins mirtis.

Kad šeimos lizdas su Mamate centre yra pagrindinė *Seno dvaro* tema, tai mums lyg nurodo pati M. Pečkauskaitė savo apysakos pradžioje ir pabaigoje. Su pirmaisiais sakiniais ji iškelia pagrindinę centrinę to lizdo veikėją motiną, rašydama : « Raudoniems saulėleidžiams begęstant, baltų rožių sidabrinės akys žiūri į mane pro langą ... Motin mano ! ar ne tavo rankos — baltos, meilios, kvapios ir švelnutės — taip mane meilingai glamonėja ? Ar ne tavo tai rankelės brangios ? » [5].

Į šį pradinį motinos meilės toną apysakos epizodų tėkmėje pradeda pavieniais sakiniais atsiliepti šeimos lizdo tema, kuri kūrinio pabaigoje išsivysto į platų akordą apie šeimos lizdelį. Pirmasis šitą temą užveda sąmojingasis lizdelio dalyvis Niką, tardamas savo motinai: «Mes čia sėdime sutūpę į krūvelę prie tavęs, kaip tikri paukšteliai lizdelyje » [6]. Šią meilingą sūnelio mintį perimdama motina, ją nuspalvina melancholiškai: «Bet ateis laikas — o laikas greitai lekia — ir išskrisite iš lizdelio... ir tuščias jis paliks». — Paskui mamatė dar liūdniau priduria : « O gal rudens viesulas kurią juodą naktį sugriaus ir patį lizdelį... [6]».

Pagaliau motinos ir lizdelio sudėtinį baigiamąjį akordą atlieka pati autorė tardama: «Ir praėjo viskas ir prabėgo... Praėjai ir tu, o motin mano, į dausas išlėkusi iš lizdo. Bet pirmiau dar išlėkė paukšteliai. O lizdelį viesulas sudraskė» [7].

---

[5] Šatrijos Ragana - Marija Pečkauskaitė, *Sename dvare*, Torontas 1951, 5 psl.

[6] Ten pat, 174 psl.

[7] Ten pat, 175 psl.

Šitaip *Sename dvare* savo kūriniu M. Pečkauskaitė pastatė literatūrinį paminklą savo sugriautam šeimos lizdui su mamate centre. Šitokiai apysakos koncepcijai geriau suprasti, čia reikia priminti kai kuriuos jos šeimos įvykius, kuriuos rašytoja savo kūrinio pabaigoje tepalietė simboliškai, tardama, kad iš lizdo pirmiau motinos į dausas išskrido paukšteliai. Iš tikrųjų pačios autorės gyvenime tie skridimai buvo giliai dramatiški — egzistenciniai sukrėtimai. Pirmiausia 1901 m. Šiauliuose mirė rašytojos vyresnysis broliukas, gimnazijos 7-tos klasės moksleivis Steponas, idealių poskridžių jaunuolis, kurį Marija labai mylėjo ir jį *Sename dvare* atvaizdavo vaiku Nikos asmenyje. Po devynerių metų (1910) Vilniuje mirė Marijos jaunesnysis brolis Vincas, jau pradėjęs lietuviškoje spaudoje dalyvauti agronomijos studentas (Jonelis *Sename dvare).* Jis Marijai «buvo daugiau kaip brolis, greičiau sūnus, daug jaunesnis, jos išmokytas, į gimnaziją parengtas, pinigais šelpiamas », kaip liudija Tumas Vaižgantas [8]. Penkeriems metams praslinkus, Pirmajam pasauliniam karui siaučiant, 1915 m. gale Židikuose mirė ir rašytojos motina Stanislova Pečkauskienė. Rašytoja tada manė, kad šitų visų mirties smūgių nebepakelsianti, nes ir jos pačios sveikata buvo menka — nuo seniau sirguliavo širdimi ir inkstais.

Todėl suprantama, kad medituodama apie mirtį, atėmusią jai mylimuosius — tėvą, brolius, motiną, — prisimindama savo vaikystės laimę jų tarpe, prisiglaudusi svetimoje pastogėje (Židikuose pas kun. K. Bukantą), dar I pasaulinio karo audroms nenutilus, M. Pečkauskaitė negalėjo savo mirusiems pastatyti jokio patvaresnio paminklo, kaip parašyti apysaką apie viesulų sugriautą šeimos lizdą sename dvare. Ten jai kadaise buvo miela, jauku ir šviesu ; bet ano lizdelio paukšteliai jau buvo išskridę į amžinybės dausas, o ji pati to «lizdelio mūsų paukštis paskutinis, pats vienas čia palikęs», čia mintimis skrido į amžinąją palaimos tėvynę pas savo mylimuosius, čia vėl vaizduote bei jausmais grįždavo į jaukią šeimos praeitį.

Šitokiu būdu gimė ir susiformavo *Sename dvare* apysaka — viesulų sugriautam šeimos lizdui paminklas. Jį statydama, M. Pečkauskaitė buvo palikusi nuošaliai visokias pedagogikas. Juo ji nesistengė nieko mokyti, o tik išreikšti savo gilų įsitikinimą, kad viskas čia žemėje praeina, kad skaidriausioji žmogiška laimė vaikystėje — tik akimirka: *Alles Vergängliche ist nur ein Gleichnis,* kaip ji užrašė šiuos Goethes žodžius savo apysakos pradžioje. «Viskas praeina»

---

[8] *Vaižganto raštai,* XIII t., Kaunas 1929, 166 psl.

girdėti Mamatės atodūsiuose bei jos užrašuose. Pamažu tai įsigali ir jos dukrelės Irutės sąmonėje.

Bet šitas motyvas *Sename dvare*, kad visa tikrovė su laimės ir nelaimės akimirkomis praeina, iškelia šią apysaką iš erdvės (žemaičių bajoriško dvaro) ir laiko (lietuvių tautinio atgimimo) aplinkybių, pastatydamas ją į bendrą žmogiškos dalios plotmę, kuriai jautrūs visi Adomo ir Ievos ainiai. Bet čia tuoj pat reikia pridurti, kad šitą motyvą apysakoje iki kraštutinumo įaštrina mirtis, kuri žemišką laimę sudaužo į dulkes. Todėl mirtis yra ne tik Mamatės — Marijos Daugirdienės bei jos dukrelės Irutės didysis rūpestis, bet ir visos apysakos *Sename dvare* centrinė problema. Vienuose epizoduose ji primenama per literatūrinius pavyzdžius, kitur parodomi mirties paveikslai, trečiur svarstoma jos esmė bei prasmė, kol apysakos pabaigoje buvusi Irutė, pasiekusi rimtos moters amžių, bet likusi viena be šeimos lizdo, pradeda ilgėtis mirties, kaip kadaise jos mamatė.

Sename dvare mirtis meta ypatingą šviesą į visą gražią šeimos idilę, čia kęsindamasi į jos laimę, čia suglausdindama šeimos lizdelio narius. Žvelgdama į šitokį reiškinį, rašytoja yra pastebėjusi net subtilią teigiamą mirties reikšmę žmonių gyvenime, būtent, kad mirties grėsmė gilina ir skaidrina žmonių tarpusavio santykius, pakurstydama meilę. Tai išryškėja Irutės prisiminimuose apie našlaitės motinos mirtį, perskaitytą dailiosios literatūros knygoje. «Atsigulus į lovelę, mintis apie mirtį vėl išniro iš kažin kokių sielos gelmių, — prisimena Irutė. — Nuostabu man pasirodė, kad taip nebranginau mamatės, tiek laiko kasdien praleisdama be jos. O kas gali žinoti, ar ilgai dar teks būti kartu. Ir nutariau, kad kiek galėdama nuo jos nesiskirsiu » [9]. Todėl nuo tada Irutė vis sekiodavo paskui savo motiną.

Kitaip tariant, į savo mamatės meilę dukrelė pradėjo sąmoningai atsakinėti meile pagal savo vaikiškas jėgas. Šitaip gimė motinos ir jos dukrelės sąmoninga tarpusavio meilė, į kurią nesąmoningai jungėsi broliukai Niką ir Jonelis. Tai jau buvo bendro šeimos lizdo meilė, kuri į tarpusavį dvasinį ryšį susiformavo, tik pajutus mirties grėsmę. Todėl ir apysaka *Sename dvare* yra ne kas kita, kaip M. Pečkauskaitės giesmė apie šeimos lizdo meilę mirties grėsmėje.

Tačiau, jei ta gyvenimo neišvengiamybė — mirtis — pagilina žmonių tauriausius jausmus, tai M. Pečkauskaitei ji negali atrodyti absoliučia blogybe, arba prakeiksmu. Tiesa, kad, racionaliai galvojant, mirties prasmė lieka nesuprantama. Ypač pirmą kartą su mirtim susidūrus, ji sukrečia jauną žmogų iki sielos gelmių. Šitokį siaubą pergyveno ir aštuonmetė Irutė, perskaičiusi knygoje apie naš-

---

[9] Šatrijos Ragana, *Sename dvare*, 20 psl.

laitės motinos mirtį. « Tartum po mano kojom atsivėrė bedugnė, ir aš turiu į ją įkristi, nes kito kelio nėra, — prisimena Irutė. — Taip, visi miršta. Tėvelio tėvų jau nebėra, mamatės mamos nebėra — ir mano tėvelių nebebus, o aš pasiliksiu. Baisa ir skausmas draskė mano širdelę, iš akių upeliais tekėjo ašaros, šlapindamos mamatės apdarą. Tada mamatė, pametusi savo darbą, pasisodino mane ant kelių ir pradėjo raminti » [10].

Ir antrą kartą susitikusi su mirtimi, kai mirė Irutės žaidimų draugė Kazelė, mergaitė dar su siaubu žvelgė į sustingusį lavoną, bet vis dėlto pajėgė išklausyti motinos paaiškinimo, kad kūnas žmogui tėra tartum vikšrui lėlytė, iš kur išskrenda gražus drugelis — žmogaus siela. Šitoks simbolinis vaizdas paguodė Irutę. Kad ir liūdna, bet ramesnė ji pajėgė dalyvauti Kazelės laidotuvėse.

Tuo tarpu motina Marija Daugirdienė jau yra įpratusi į mirtį žiūrėti krikščionių tikėjimo šviesoje, taigi giedriai. «Ak ne ! mirtis nėra baisi. Tai juokas pasislėpęs už ašarų, džiaugsmas už sopulių, tai baltažiedžio žiedas po sudžiūvusiais lapais » — pažymi ji savo užrašuose [11]. Kartais norėjosi Daugirdienei greičiau palikti šį pasaulį, kad patirtų visos būties ir žmogiškos dalios paslaptį, nes mirtis jai atrodė anga į amžinybę ir begalybę, kurias ji jautė savo sieloje. Todėl jai būdavo gaila tų žmonių, kurie netiki į amžinąjį gyvenimą, nes, netekus anos didžiosios vilties, žemiškosios būties smūgius sunku bepakelti. Ir priešingai jai graudaus džiaugsmo suteikdavo mirties simboliai su amžinybės viltimi. « Niekas manęs taip negraudina, taip nedžiugina ir tokios vilties neįkvepia į širdį, kaip tie kuklūs kapinių parašai katakombose, — rašė Daugirdienė. *Stephane, vivis* ! *Vivis, Priscilla* ! Kiek kartų mąstau apie mamą, visados baigiu jais. *Vivis, mater* ! Ir tu, Kazele, gyva esi»[12].

Ar bereikia aiškinti, kad tokia mirties samprata, kokią atskleidžia M. Pečkauskaitė savo *Sename dvare,* yra ne tik spiritualistinė ir giliai krikščioniška, bet drauge gimininga daugeliui Vakarų Europos romantikų. Ypač ta samprata artima vokiečių Hardenbergui-Novaliui, kuris, prisimindamas savo mirusią sužadėtinę Sofiją Kühn, yra sukūręs *Himnus nakčiai.* Taigi, pastatydama mirtį kaip žmogiškos dalios ir drauge apysakos *Sename dvare* centrinę problemą, M. Pečkauskaitė pasirodė ne tik romantikė, bet dar egzistencialistų pirmtakė Lietuvoje, nes joks kitas mūsų rašytojas jokiame dailiosios prozos kūrinyje anksčiau nebuvo tiek svarstęs mirties problemos kaip

---

[10] Ten pat, 18 psl.
[11] Ten pat, 124 psl.
[12] Ten pat, 122 psl.

Seno dvaro autorė. Tiesa, ji nesustojo prie žymių vyrų žygdarbių, sudužusių mirtyje, kaip anglų J. G. Byronas, ji nepiešė garsių pilių bei bažnyčių griuvėsių, kokius mėgo anglų ir prancūzų romantikai, bet ji neatsiliko nuo jų medituodama kapinėse.

Vaizduodama kapines rudens metu, M. Pečkauskaitė sukūrė vieną melancholiškiausių gamtinės lyrikos gabaliukų: «Šnabžda po kojomis pageltę lapai, — rašė ji; — šen ir ten tebekvepia razetų keras ; valandomis diemedžiai dvelkia savo mistišku kvapu. Bet tai vien taškeliai rudens kvapo dugne — mirštančių lapų kvapo. Ant kiekvieno stiebelio kabo vortinklių siūlas. Rodos, tolimame kapinių kampe atsisėdo Melancholija ir, pridengusi savo plačiu, sidabriniu šydu šventąjį lauką, tyliai skambina rudens simfoniją. Apie nukritusius lapus, apie nuvytusias gėles, apie vėjų dejavimus, apie lietaus teškėjimą juodomis naktimis, apie pilkų rūkų skaras, apie raudonas šermukšnių kekes, liūdnai kabančias ant nuogų šakų »[13].

Greta gyvenimo ir mirties kontrastų, kurie lyg susilieja amžinybės perspektyvoje, romantikams taip pat būna charakteringas tikrovės bei iliuzijos vaizdų susipynimas, nes jų herojai, neišsitekdami gyvenimo prozoje, dažnai nuliūliuoja į svajones, pagal kurias norėtų pakeisti tikrovę, kad ji mažiau žeistų sielą, o kartais jiems realybė atrodo netikra. Panašių reiškinių sutinkame ir *Sename dvare.* Ten Mamatė savo sapnus pergyvena taip intensyviai, kad kartais ji nebemato didelio skirtumo tarp gyvenimo ir sapno.

« Kuo skiriasi sapnas nuo tikrovės ? — klausia ji savo užrašuose. — Sapno nuotykius žmonės dažnai gyvena lygiai intensyviai, kaip tikrojo gyvenimo nuotykius [...] Ar tas skirtas, kad sapnas greit praeina, o tikrovė pasilieka ? Juk tai iliuzija. Ir tikrovėje tėra tik dabartis. Kas praėjo — tas jau tampa sapnu [...].

Viskas čia, žemėje, tik sapnas, o tikrovė — ne čia. Amžinojo užmigimo valanda — tai pabudimo valanda.

Yra tokių sapnų, kuriuose visi žmonės labai neaiškūs, matomi lyg pro rūką, lyg kokiais apvalkalais apsigobę. Rodos man, kad šiame gyvenime mes visi tokie esame [...] Bet kai pabusime, kai numesime tuos svarius materijos apsiaustus, kai įdvasinta materija bus mums nebe sunki akmeninė makštis, bet lengvas sparnuotas apdaras, kiaurai dvasios spindulių pervertas, kaip perveriami saulės spindulių tie balti debesėliai, kurie plaukia pro saulę giedriomis vasaros dienomis, — tuomet bus pabudimas, tuomet susilies siela su siela, ir susipras, ir atjaus viena kitą *[14] .

---

[13] Ten pat, 125 psl.
[14] Ten pat, 110-111 psl.

Taigi, kur tikrovė, kur sapnas ir kur svajonė ? Ar prabėgusi tikrovė nevirsta svajone, panašia į sapną ? Ar šis nėra įvadas į amžinąjį pabudimą ir prisikėlimą amžinybėje ? Taigi svarstydama šiuos klausimus Mamatės mintimis, — klausimus, kuriuos galutinai atskleis mirtis, — M. Pečkauskaitė pasirodo kaip krikščioniška romantikė. Ji romantikė dėl to, kad mirties ir amžinybės problema yra metafizinė problema, kurią rašytoja sprendžia atsidėjusi, užsidegusi, ją tikėdama iki tokio laipsnio, kad *Mamatės užrašuose* kartais būna nebeaišku, kur dėstomos Mamatės mintys ir kur pačios autorės tikėjimas. Atrodo, kad tokio karščio šiai metafizinei mirties ir amžinybės problemai nėra atskleidęs savo kūryboje joks kitas lietuvių rašytojas iki II pasaulinio karo. O kur nėra karšto užsiangažavimo intelektualinėms, arba religinėms problemoms, o tik prabėgami momentiniai įspūdžiai, ten negalima kalbėti apie tikrą romantizmą. *Sename dvare* turime priešingą atvejį. Todėl šitos apysakos autorė ir vadintina tikra romantike, visai skirtinga nuo A. Baranausko, V . Pietario, Mačiulio-Maironio.

Veikėjai « sename dvare »

Tačiau giliaprasmės idėjos ir problemos *Sename dvare* tėra galimos ir pateisinamos tik dėl centrinio apysakos personažo — Marijos Daugirdienės. Tai reta asmenybė, žymaus intelekto, jautrios širdies, taurios valios moteris, dažniausiai vadinama Mamate, nes ji — trijų vaikų (drauge apysakos «koautorės » Irutės) motina. Išsiskirdama iš kitių apysakos veikėjų savo kilnios sielos savybėmis ir šituo atžvilgiu juos toli pralenkdama, ji atrodo kaip retenybė, taigi romantinė herojė.

Tačiau romatiška Marija Daugirdienė atrodo ne erotiniais nuotykiais, kokiais buvo išgarsėjusios Georgės Sand herojės, bet savo stipriu intelektu, sušvelnintu ir nušviestu religijos, nes su jų abiejų pagalba ji stengiasi suprasti gyvenimo, mirties ir amžinybės problemą, tą pagrindinį egzistencinį rūpestį, kuriuo dažniau serga vyrai negu moterys. (Kaip jį supranta ir pergyvena Mamatė, buvo galima pastebėti iš anksčiau duotų citatų).

Marija Daugirdienė romantiška ir dideliu širdies jautrumu, kurį atskleidžia amžinybės ilgesys, grožio ir gamtos meilė, atsidavimas savo vaikams, artimo meilė ir drauge nesugebėjimas gerai atlikti dvaro šeimininkės ekonomines bei organizacines pareigas. Šitas nesugebėjimas bei jos vyro priekaištai dėl to, ją žeidžia ir suteikia liūdesio. Tai savo ruožtu ją skatina ieškoti atsvaros literatūroje ir muzikoje. Į dailiuosius menus ją kreipia taip pat amžinybės ilgesys,

nes jis yra noras pasiekti tobulybę, Absoliutą. Tačiau Absoliuto kontempliacija žemėje nėra galima. Čia tėra tik jo atošvaistės. Tų atošvaisčių Daugirdienė daugiau randa grožyje. «Grožis — tai begalybės atspindys. Tai nujautimas Dievo, — rašo Mamatė. — Begalybė atsispindi grožyje, ir dėl to jis pagauna sielą, nes, kaip gėlė įtempia visas jėgas, stengdamosi sugauti nors vieną saulės spindulį, be kurio negali gyventi, taip ir mūsų siela šiame netobulybės pasaulyje veržiasi sugauti nors mažytę kibirkštėlę Absoliuto, kurį nujaučia, kurio trokšta ir be kurio negali gyventi»[15].

Todėl Mamatė negali gyventi be muzikos, to visų romantikių mėgstamo meno. «Ji viską užmiršta beskambindama, — pastebi duktė. — Juk neseniai, kai tėvelio nebuvo namie, mamatė skambino be galo. Sutemus užžiebiau žvakes prie pianino, ir ji pradėjo skambinti iš gaidų, kol žvakės pasibaigė, o pro langus ėmė žiūrėti aušra »[16].

Mamatė skambina pianinu ne bet kaip, bet labai gerai. « Rodos man — pažymi dukra, — kad ne mes, bet viskas tame salone klausosi tos įstabios muzikos : ir seni sunkūs baldai, ir didžiulės dygliuotos agavos, ir eilė portretų ant sienų. Kai kurie nyksta jau prieblandoje, kiti, nušviesti paskutiniųjų gęstančių saulėlydžių atspindžių, atrodo gyvi »[17].

Panašiai kaip muziką Mamatė mėgsta gamtą. Ji jautriai atsiliepia į bet kokį peizažinį reiškinį, tačiau, jai, kaip daugeliui romantikų, artimiausia buvo naktis, kuri panaikina pavienių daiktų kontūrus, paskandindama juos begalinėje vienybėje. Pamačiusi savo mamatę vieną, mėnesienoje bevaikščiojančią prie tvenkinio, Irutė paklausė, ar jai ne liūdna. «Nesu nuliūdusi, — atsakė mamatė. — Jaučiu laimę neišreiškiamą, linksmybę nepabaigiamą. Žemė ir dangus — jau viena. Tokią naktį amžinybė savo sparnu paliečia žmogaus sielą. Kaip gali būti liūdna tokią naktį![18] ».

Kad vasaros naktų mėnesiena sužadina sielos metafizinį ilgesį, dar geriau pasako *Mamatės užrašai.*

« Gražios dabar naktys, mėnesiena, — skaitome užrašuose. — Be galo mėgstu tokias naktis. Mėgstu, atsisėdusi ant prieangio laiptų, žiūrėti į tvenkinį. Ilgas ilgas aukso kelias tiesias tolybėn, į begalybę. Ir eina tuo keliu mano siela. Meta šį trapių ir nepastovių formų pasaulį, tą nykstančių šešėlių pasaulį, ir eina amžinybės ištroškusi [...] Eina ten į grožio tėvynę, kurio didžiausieji pasaulio genijai menką šešėlį ir silpną aidą

---

[15] Ten pat, 120 psl

[16] Ten pat, 26 psl.

[17] Ten pat, 78 psl.

[18] Ten pat, 58 psl.

tėra sugavę [...] Eina mano siela auksuotu keliu, į savo vizijas įsižiūrėjusi, — ir ilgis ilgis tomis tyliomis, šiltomis, sidabrinėmis naktimis ... Ir žavi mane mirtis ... » [19].

Daugirdienės ilgesys šviesiomis vasaros naktimis atskleidžia jos sielos polinkius artimus romantikams, nes ilgesys — jų žydrioji gėlė. Jie taip pat negalėjo tilpti savo visuomenėje, arba su ja susiderinti, vieni maištavo, iš jos bėgdami, kiti užsidarydami savo svajonių pilyse. Marija Daugirdienė su savo bajoriškąja visuomene taip pat nesutampa, nes šis luomas jai atrodo beveik besielis, sumaterialėję», savo tautą užmiršęs dėl lenkų, paskendęs tuščiose etiketo smulkmenose. Jei Mamatė dalyvauja viename antrame bajorų susibūrime, ji tai atlieka ne savo malonumui, bet pareigos skatinama. Ji žymiai mieliau draugauja su paprastais liaudies žmonėmis, su dvaro tarnautojais, su kaimiečiais. Ji lanko juos, gydo, kartais paslapčiomis nuo vyro sušelpia pinigais, gautais už parduotus blizgučius.

Šita ligonių globa Daugirdienė iš dalies atlieka savo prasilenkto pašaukimo pareigą, nes kadaise norėjo tapti gailestingąja sesele, ligonių slauge vienuole. «Bet tėvai nė girdėti apie tai nenorėjo, — rašo ji. — Persiskirti su manim visam amžiui — tai būtų buvęs jiems per sunkus smūgis. Sulaikė mane dar ir ta aplinkybė, kad pas mus nėra Šaričių ordino, — būčiau gavusi dirbti kitur, o aš taip norėjau šelpti savo žmonelius, kuriems nėra kas padedąs. Taip man jų visados buvo gaila »[20]. Todėl nepataikiusios savo pašaukimo Mamatės geriausi draugai buvo tie liaudies žmonės, kurie patys stiebiasi į šviesą — knygnešys ir dievdirbys Levanarda, verpėja pasakų Bobutė, elgeta Lukošius.

Būdama jautri nelaimingam artimui ir skriaudai, Marija Daugirdienė pritaria lietuvių tautos kovai dėl savojo rašto ir lietuviškos kultūros. Knygnešių slaptai platinamos menkos lietuviškos knygelės jai atrodė kaip kibirkštys gaisrui. «Žiūriu į jas, — rašo ji, — ir mąstau apie visus prie jų dirbusius — pradedant tais, kurie slapstydamos nuo gesintojų galios, jas rašė, baigiant Levanarda, nešiojančin jas per sieną juodomis rudens naktimis ‘ Dievui ant garbės Ir auga manyje amžinas maištas. Štai taip pasiaukoti kokiai nors idėjai, tarnauti jai visą gyvenimą » [21].

Mamatė ne tik maištauja prieš Rusų imperijos valdžią dėl skriaudų mažai lietuvių tautai. Ji taip pat pakelia maištą dėl dukrelės mokymo

[19] Ten pat, 109 psl.
[20] Ten pat, 107 psl.
[21] Ten pat, 112 psl.

bei auklėjimo — pasipriešina savo vyrui, kai šis sumano Irutę atiduoti savo seseriai Karusiai, sulenkėjusiai, pasipūtusiai etiketo bajorei, gyvenančiai Vilniuje. « Ne, ne, niekados ! — tarė mamatė. — Geriau teneturie ji to aukšto išsilavinimo nei tos aprūpintos ateities, bet teturie tai, kas brangiausia. Juk visados yra, taip kaip tu nori, Liudvikai, bet šį bartą aš iš visų jėgų ginsiu savo teises »[22]. Ir šis maištas pasisekė. Mamatė su namų mokytojos pagalba imsis auklėti ir mokyti savo Irutę. Tik šitaip ji tikisi dukrelei įkvėpti krikščioniško humanizmo, demokratiškų principų, pagarbos lietuvių kultūrai, nes pati Daugirdienė, kad ir kalbėdama lenkiškai, jaučiasi lietuvė, leidžia savo vaikams draugauti su nekilmingųjų vaikais, kad bręstų natūralioje aplinkoje.

Greta Mamatės humanistės, krikščionės, romantikės ir demokratės — tos šviesaus proto, jautrios širdies ir kilnių siekimų moters — kiti *Sename dvare* apysakos veikėjai atrodo smulkesni. Arčiausiai Mamatės stovi meilinga, įžvalgi bei sąmojinga Irutė ir jos broliukas — jaunas drąsus «riterėlis » Niką. Už vaikus žymiai ryškesnis ir romantiškesnis yra Levanarda, knygnešys, dievdirbys ir filosofas. Šis vyras atrodo lyg Mamatės nuotaikų ir idėjų išraiška liaudiško žmogaus pavidalu, nes Levanarda yra kovotojas už teisybę. Tai liaudies išminčius, kuris per kentėjimą bei mąstymą suprato, kad žmogaus misija — kovoti prieš neteisybę.

«Tai nėra paprastas žmogus, — rašo Daugirdienė. — Daug žolių reikia pareiti, kol užtiksi tokį žiedą. Vien tik pažiūrėjus į jį matyti, kad tai individualybė. Augalotas, liesas, nuskustu asketo veidu, ryškiu romėnų profiliu ir giliai įleistomis akimis, atrodytų žiaurus, kad ant jo griežtų lūpų nežydėtų dažnai šypsena — naivi, vaikiška — iš karto atskleidžianti jo balandišką sielą »[23].

Kadaise jaunas, išmokęs skaityti Šventą istoriją, Levanarda įsitikino, kad baudžiava nėra Dievo leista. Todėl dvare pono nekaltai užgautas į veidą, jis pasipriešino, atsilygindamas tuo pačiu, ir už tai pono buvo atiduotas į rusų kariuomenę beveik visam amžiui. Tarnaudamas Kaukaze, į penktuosius metus Levanarda apsirgo drugiu. Ligoninėje knygeles beskaitinėdamas, jis suprato, kad kiekvienas žmogus yra pašauktas dirbti Dievo karalystės statybai. Dėl nepagydomos ligos atleistas iš kariuomenės, bet tėviškėje netikėtai greit pasveikęs, jis pasiryžo savo likusį gyvenimą paskirti Dievo garbei. Be šaukštų ir varpsčių jis ėmė skaptuoti šventuosius bei

---

[22] Ten pat, 171 psl.
[23] Ten pat, 113 psl.

juos vežioti į miestelius per atlaidus. Paskui su savo skulptūrėlėmis jis slaptai pradėjo platinti iš Tilžės gaunamas draudžiamas lietuviškas knygas, nes tai, jo įsitikinimu, taip pat žmonių artinimas prie galutinio rojaus. Levanarda nevedė, gyveno su motina, nes bijojo, kad sava šeima nekliudytų jo gyvenimo uždaviniui. Skaptuodamas savo šventuosius, jis apmąstinėja jų gyvenimą, kad panašėtų į juos. Jis taip pat permąsto visas perskaitytas lietuviškas knygeles, kurių pusę jis išdalina nemokamai.

Taigi, vienas pirmųjų, M. Pečkauskaitės pavaizuotų lietuvių liaudinių skulptorių-dievdirbių nėra maištininkas prieš Dievą, arba beveik ateistas, kaip mėgino sugestionuoti vėlesni liaudies skulptorių vaizduotojai. Tačiau dėl to Levanarda nenustoja originalumo. Dėl jo išminties ir įgimto meniško talento romantikų tėvas J. 6. Herderis be abejonės jį būtų pavadinęs natūraliuoju genijumi. O *Seno dvaro* apysakos Mamatė rašė : «Kad jis būtų mokytas, tikriausia būtų buvęs žymus filosofas. O gal didelis skaptuotojas, nes, nepaisant technikos menkumo, jo statulėlėse yra kažko, kas jas dvasina, kas primena primityvus » [24]. Užprašytas Levanarda savo bičiulei išskapta-vo Rūpintojėlį, kurį Daugirdienė labiausiai mėgo, nes « niekur taip pilnai nėra pasireiškusi lietuvių siela, kaip tame melancholingame, susimąsčiusiame Kristuje, rymančiame taip kantriai ir ramiai. Mano rūpintojėlis labai pavyko Levanardai. Tame galvos nusvyrime, tame stuomens palinkime yra tikro artizmo».

Šalia išminties ir tautodailės atstovo Levanardos M. Pečkauskaitė savo *Sename dvare* yra šiltais žodžiais nupiešusi moterišką tautosakos atstovę, seną verpėją, vadinamą Bobute. Tai Mamatės šelpiama draugė, kurią Irutė šitaip prisimena :

> « Eiti pas bobutę — kaip tai miela ! Ne tik dėl to, kad ji moka gražių pasakų, bet ir dėl to, kad ten viskas taip keista, taip nematyta, taip kito-niška, negu aplink mane. Rodos man, kad nuėjusi ten įžengiu į pasakų šalį [...] Visas kambarėlis pilnas kaž kokio meilaus, ypatingo kvapo. Tiesiog kvepia pasaka [...] Rodos, kad visi daiktai bobutės kambarėlyje kažką mąsto, kažką žino, kas nuo kitų paslėpta » [25].

Vaiko žvilgsniu smulkiai pavaizdavusi Bobutės kambarėlio daiktus, pokalbiu praskleidusi tos moters kuklumą bei tiesumą, autorė su Irute prieina prie pasakų.

---

[24] Ten pat, 117 psl.
[25] Ten pat, 13 psl.

« Atsisėdome ant suolelio, šalia ratelio, — prisimena ji, — o bobutė, vis verpdama, ėmė pasakoti. Ir prigūžė pilna trobelė baisiausių baidyklių : ugniaakių aitvarų, kaukų pikčiurnų, ir gudrių kipšų, ir laumių viliūgių, ir mirusių nekrikštytų vaikų, ir dvasių, kenčiančių savo bausmę girgždančiuose medžiuose. Šiurpuliai ėjo man per nugarą [...] Nepaisydama to, godžiai klausiau. Rodės man, kad bobutė pati yra geroji laumė, o visi tie aitvarai ir kaukai jai tarnauja » [26].

Šitaip piešdama Bobutę ir jos aplinką, autorė i savo apysaką įtraukia ir lietuvių tautosakos bei tautodailės gabaliuka, mėgstamus romantikų.

Pagaliau romantiškai spalvingas ir trečias liaudies žmogus — aštuoniasdešimt su viršum metų senelis Lukošius. Jis vos bemato, turto turi tik apgriuvusią trobelę, daržą ir vištą su kate; jis apvogtas, vienišas kaip pirštas, tačiau sutinka su šitokia Dievo valia, nors seniau turėjo tris dukteris, du sūnų ir gražų, ūkininko gyvenimą. Tai lietuviškas Jobas, kuris per kelerius metus išmarino visus vaikus, o kažin kas neteisingu būdu atėmė iš jo žemę su ūkiu. Ypač graudi ir pavyzdinga to vargšo dukters Marcelės mirtis, kai paskutinės jos gyvenimo valandos pasirodo lyg liaudies šventosios pagal vokiečių romantikų skonį. Nors senelio Lukošiaus paveikslui ir jo dukters Marcelės mirčiai M. Pečkauskaitė tepaskyrė tik du puslapiu, tačiau jie sudaro vieną spalvingųjų epizodų *Sename dvare.*

Su neabejotina simpatija pavaizdavusi tris liaudiškus veikėjus, sugebėjusi trumpais žodžiais praskleisti jų vidaus taurumą, ji šitokių sielų nebemato savo luomo žmonėse, bajoruose ir jų giminėse. Kad nepradėtų jų pulti rimtai, rašytoja leidžia juos neva prisiminti Irutei, kuri sugeba apie juos pasakoti, šypsodamasi. Švelniausi jos šypsniai — skirti Daugirdų kaimynui storam nutukusiam klebonui ir jos mamatės tėveliui arba Irutės bočeliui. Šis pastarasis atrodo toks suvaikėjęs, kad po dienos nebeprisimena, kas buvo vakar. Mėgdamas rūpintis savo dvaro arkliais, į juos jis žiūri pro padidinamąjį stiklą, rytinius poterius kalba iš kelių maldaknygių, išdėstytų ant palangių, ir, kad niekas nepastebėtų, jis valgykloje prieš vakarienę atbulas vagia iš cukrinės gabaliukus cukraus.

Jau daugiau pajuokos bajorams atsiskleidžia apysakoje, kai Irutė savo atsiminimuose pasakoja apie vilniškės tetos (tėvelio sesers) Karusios ir jos vyro Bolesio viešnagę sename dvare. Jiedu abu pagal bajorišką etiketą atrodo beveik kilniai, nors dvasioje jie grynos

---

2* Ten pat, 16-17 psl.

menkystės. Pirmiausia jiedu bailiai. Pavyzdžiui, Karusia nakčiai užsidarinėja langines iš vidaus geležiniais skląsčiais, o prieš langus sustato viena ant antros kėdes su lėkšte viršuje, kad, įsilaužus vagiui, duždama lėkštė aliarmuotų miegančius. Dėdė Bolesis dedasi šauniu medžiotoju, puošiasi medžiokline uniforma, blizgina medžioklinį šautuvą, bet, kai reikia šauti į sutiktą žvėrį, jis užsimerkia, šūvį paleisdamas bet kur. Tačiau dėdė Bolesis visai nesigėdina priimti viešą garbę už stirnos nušovimą, nors ją nudėjo Ludvikas, Irutės tėvelis. Jis ir suramina dėl vyro drebančią seserį Karusią, kad pavojus gresia kitiems, o ne jos Bolesiui, nes «taikydamas zuikį priešais, jis gali kliudyti medžiotoją užpakalyje».

Juokas iš bajorų *Sename dvare* pasiekia karikatūrą, per klebono dukterėčios Paulinos vestuves su bajoriškomis ceremonijomis, čia jaunasis pasirodo netašytu stuobriu, kurį Paulina niekina, bet ji teka už jo todėl, kad jis turtingas. Nejuokingas apysakoje tėra ponas Janavičius, kuris mėgsta groti violončele, ir Mamatės vyras Liudvikas Daugirdas. Šis pastarasis — geraširdis žmogus, bet išlaidus, nepraktiškas ir su panieka žiūri į kaimiečius.

Tačiau šitie du bajorai, kuriuos rašytoja traktuoja rimtai, nėra nupiešti taip sodriai, kad bent kiek prilygtų Marijos Daugirdienės paveikslo reikšmei. Gal būt autorė tyčiom šitų dviejų bajorų paveikslų neišryškino tiek, kad jiedu nenustelbtų Mamatės. Būdami nutapyti nesodriais dažais, jiedu tarp bajorų nepasirodo tokie gyvi kaip juokingieji jų luomo atstovai — Bočelis, Karusia ir Bolesis, Paulina, Klebonas. Jų visų idėjinis nereikšmingumas, o jų daugumos juokingumas sudaro kontrastą (tartum foną) apysakos rimtiesiems romantiškiems veikėjams — Mamatei su vaikais, knygnešiui Levanardai, pasakų Bobutei, elgetai Lukošiui.

Vaizdavimo būdas

Apysaka *Sename dvare* ne tik savo problemomis ir pagrindiniais veikėjais atsiskleidžia kaip romantikos kūrinys, bet taip pat savo sąranga bei vaizdavimo būdu.

Jau buvo sakyta, kad ji sukomponuota iš laisvų epizodų be jokios ištisinės fabulos. Tuos visus epizodus sujungia dvi pagrindinės veikėjos — Marija Daugirdienė su savo dukrele Irute. Tų įvairių scenų daugumą papasakoja ši mergaitė, šitaip atvaizduodama savo šviesią vaikystę savo mamatės artumoje ir bajoriško dvaro aplinkoje. Irutės prisiminimus dviem atvejais pertraukia Mamatės užrašai, kurių rezignacinė rimtis tik nežymiai paliečia įvykius, kuriuos pasakojo jos dukrelė. Taigi, apysakoje yra du subjektyvūs prožekto-

riai. Vienas jų, ateidamas iš jautrios, inteligentingos, taurios ir daugiau ar mažiau rezignuojančios Mamatės užrašų, meta rudeniško saulėleidžio spalvas, pirmiausia nušviesdamas vidaus gyvenimo problemas, o antrasis, Irutės atsiminimų prožektorius, atnešdamas vaikystės pavasarinę giedrą, šviesiai nuspalvina išviršinį gyvenimą, kurio įvairiuose momentuose atsiskleidžia nemažai meilumo, grakštumo ir grožio, lydimų šypsnio. Irutės prožektorius atrodo nukreiptas į platumas su šeimos lizdo fonu bei jo juokingais bajorais, o iš Mamatės užrašų trykštanti šviesos srovė smelkiasi į gelmes, išryškindama apysakos idėjinį branduolį.

Tačiau iš dviejų pusių nušviečiamą šeimos lizdą, kurio siela yra Mamatė, rašytoja yra sukūrusi romantikų mėgstamu būdu — iš biografinių ir autobiografinių duomenų. Jų mažiausia turi šeimos lizdo fonas — seno bajoriško dvaro aplinka. Jos elementai gali būti paimti iš Medingėnų, Labūnavos ir Užvenčio, su kuriais susijusi M. Pečkauskaitės vaikystė ir jaunystė, nors kai kas gali būti pasiskolinta iš kaimynų bei tų dvarų, kuriuose rašytojai buvo tekę mokytojauti. Tuo tarpu pats šeimos lizdo jaukumas bei jo praeinamumas yra autorės pasiskolintas iš jos pačios vaikystės. Šita prasme liudija Tumas-Vaižgantas, kuris pažinojo Pečkauskų šeimą. «Visa jos kūdikystė — auksinė, saulėta, — rašo jis. — Buvo be galo lepinama, ypač tėvo. Visa šeima karštai mylėjosi»[27]. Čia trumpai pasakyta tai, kas *Sename dvare* atvaizduota gausiomis detalėmis, bet užtušuojant tėvą su jo lepinimu.

Šeimos lizdo dalyvių pagrindiniai bruožai apysakai yra paskolinti iš Pečkauskų šeimos, išskyrus autorės seserį Sofiją, kuri, *Seną dvarą* rašant, tebebuvo gyva. Svarbiausios veikėjos Mamatės atvaizdą rašytoja nutapė pagal savo motinos Stanislovos psicbinius bruožus. Jų krikščioniška religija ir lietuviškas patriotizmas buvo tikri. Nors abi namuose jos kalbėdavo lenkiškai ir lietuviškai, bet abi buvo sąmoningai apsisprendusios.

Apie St. Pečkauskienę Vaižgantas liudija : «Ji nebuvo nutolusi nuo gimtojo Žemaičių krašto, ji žinojo visa, kuo tas kraštas sielojasi, kuo susirūpinęs, kam deda visas pastangas. Jautė visą rusų spaudos draudimo sunkenybę, lietuviškos spaudos draudimo barbarybę ir reagavo tam, nors gi atsidėjus skaitydama draudžiamuosius lietuvių raštus, ligi tik jie pasirodydavo»[28]. Tai maž daug visa tinka Marijai Daugirdienei, kuri apie save dar šitaip rašė : « Nepaisant

---

[27] *Vaižganto raštai*, XIII t., Kaunas 1929, 162 psl.
[28] Ten pat, 159 psl.

viso lenkiško apdaro, lietuviška yra mano siela. Yra joje tų ūbų lankų melancholijos ir tų vasaros saulėlydžių giedros, ir rudens vėjų nusiminimo, ir tų tamsių miškų rimties. Tos šalies išliūliuota, tūkstančiais siūlų ji surišta su ta savo motina »[29].

Daugirdienės gyvenimo vertinimas amžinybės žvilgsniu vėl pagrįstas Pečkauskaitės motinos religingumu. Apie tai Vaižgantas liudija : «Marijos motina buvo beveik šventa, — kantrybės ir savęs išsižadėjimo idealas, visados visiškai sutinkanti su Dievo valia — ir labai maldinga. Kai Vilniuje mirė antras ir paskutinis jos sūnus Vincas, motina tokia ramybe priėmė iš Dievo rankos tą žmonių žodžiais neišreiškiamą smūgį, kad d-ras Bagdonas, matydamas ją tuomet, paskui parašė Marijai, pirmą kartą savo gyvenime matęs tikrą krikščionę ir supratęs, kas tai yra krikščionybė»[30]. Apie M. Daugirdienės tikėjimo gilumą anksčiau duotos citatos iš *Mamatės užrašų* panašiai liudija.

Tačiau atrodo, kad svarbiausiai apysakos *Sename dvare* veikėjai autorė yra suteikusi ir savos inteligencijos, ypač *Mamatės užrašuose.* Be to Marija Daugirdienė dvasiškai panaši į *Viktutės* apysakos pagrindinę veikėją Viktutę, kuri buvo sukurta pagal pačios rašytojos autobiografinius bruožus. Argi jaunosios Viktutės svyravimas tarp dviejų pašaukimų — tarp gailestingosios seselės ir profesionalinės pianistės — neatsiliepė ponioje Daugirdienėje? Kai ši kartais graužiasi, nepajėgdama gerai atlikti savanorės slaugės pareigų, arba kai ji nuliūsta, negalėdama dėl ūkio darbų skambinti pianinu iki soties, atrodo, kad taip kalbėtų Viktutė, kuri per nelaimę neištekėjo už mylimo daktaro Antano, bet susituokė su dvarininku Liudviku Daugirdu.

Be abejo daugiausia savo asmeninių bruožų rašytoja turėjo perduoti savo vaikiškam *alter ego, Seno dvaro* Irutei. Šios jautrumas, protingumas, pastabumas, tėvų, brolių ir žmonių meilė daugian ar mažiau yra pasiskolinti iš pačios autorės psichės.

Irutės broliukai — Niką ir Jonelis — dar tebėra neišsivystę vaikai, kad juose būtų galima atpažinti *Seno dvaro* autorės brolius Steponą ir Vincą, jei rašytoja pati nebūtų nurodžiusi vieno jų rakto. Giliai paveikta Stepono mirties, rašytoja dviem atvejais (vaizdelyje *Vasaros naktis Varpo* žurnale[31] bei *Atsiminimuose apie brolį Steponą* [32]) aprašė jo jauno gyvenimo epizodėlius, kurių tris kitais

---

[29] Šatrijos Ragana, *Sename dvare,* Torontas 1951, 112 psl.

[30] *Vaižganto raštai,* XIII t., Kaunas 1929, 168 psl.

[31] Šatrijos Ragana, *Irkos tragedija,* Vilnius 1969, 61-66 ir 344-345 psl.

[32] Ten pat, 67-76 ir 345 psl.

žodžiais perpasakojo *Sename dvare*, čia naudinga pacituoti vieną tų epizodėlių, kuriame matyti berniuko Nikos riteriškų (taigi iš dalies romantiškų) polinkių susidūrimas su jo aplinkos tikrove, nes be ilgesnės ištraukos neįmanoma atskleisti M. Pečkauskaitės lakoniško ir blaivaus vaizduojamojo pasakojimo, kuris jai charakteringas ne tik šios apysakos idiliniuose epizoduose.

« Riteriui reikia riteriškų drabužių, nutarė tėvelis, — prisimena *Seno dvaro* Irutė. — Ir atvežė Nikai gražią ulono uniformą: tamsiai mėlyną, su žydria krūtine ir apykakle, su sidabro sagutėmis ir epoletais. Be to, dar aukštą mėlyną kiverį su dideliu, baltu kuodu, blizgius batus su pentinais ir kardelį. Pasipuošė Niką ir rimtai vaikščioja po kambarius, pentinais žvangėdamas ir į visus veidrodžius žiūrėdamas, lyg koks nykštukų šalies karvedys. Vaikščiojo, vaikščiojo ir ūmai pražuvo. Niekas nematė, kur dingo. Padavė pietus — jo nėra. Anė nuėjo ieškoti į šeimyninę — nėra, į arklidę — nėra, pas Žvirbliukus [33], — ten pasakė, kad buvęs, bet tuojau išėjęs. Jo kailinėliai kabo priemenėje. O lauke speigas.

Ėmėm nerimauti. Laimė, tas nerimastis neilgai tetruko. Atėjo klebono kambarinis, sakydamas, kad ponaitis Nikis atėjęs į kleboniją su vienu tuo generolišku mundiru ir kad kunigėlis atsiuntęs paprašyti Nikio kailiniukų, bijodamas išleisti vaiką be šilto drabužio tokiame speige. Ilgai netrukus parėjo Niką drauge su kunigėliu. Riteris nusimanė neišsisuksiąs negavęs barti, todėl įėjo į kambarį tvainydamasis, kad nė pentinų nebuvo girdėti. Nepaisydamas kunigėlio užtarimo, tėvelis žiauriai jį sudraudė ir paskyrė bausmę — visą rytdieną sėdėti kambariuose, kad tik Dievas, esą, stipriau nenubaustų ir nelieptų dar ir gulėti. Čia Nikos susirūpinimas akimirksniu pranyko : vieną dieną pasėdėti — ne tokia jau didelė nelaimė, ypač žiemą. Bet kai paskui mamatė nerami liepė jam gerti vaistų, kad nesusirgtų, ir liūdnai paklausė, kodėl jis pridaręs jai tiek nerimo, — riteris taip sugrudo, jog sakėsi nesąs vertas būti riteriu. Ir galų gale mamatė dar gavo jį guosti. Norėdama nukreipti jo mintis nuo nusikaltimo, prašė papasakoti, kokį įspūdį padaręs miestelyje. O įspūdžio būta begalinio : Žvirbliukai negalėję nė žodžio pratarti iš to nusistebėjimo, tik išsižioję žiūrėję; miestelyje visi rodę jį kits kitam, o žydžiukai bėgę paskui šaukdami : “ Oto zei ! Oto zei ! ” Ir pagalios pats klebonas liepęs jam vaikščioti po savo saloną, iš visų pusių žiūrėjęs ir grožėjęsis.

Ne mažiau pagauta dvasia stebėjomės į jį ir mudu su Joneliu. Ir, nepaisant visos jo kaltės ir nerimo, mintis, kad jis, nebijodamas nei šalčio nei žydų, pats vienas perėjo per visą miestelį, dar aukščiau kėlė jį mudviejų akyse » [34]. [33]

---

[33] Žvirbliukai — ūkvedžio Žvirblio vaikai.

[34] Šatrijos Ragana, *Sename dvare*, Torontas 1951, 43-43 psl.

Kiek čia berniuko-riterio nuotykis yra supoetintas detalėmis, galima spręsti tik jį palyginus su tikru gyvenimo įvykiu «Atsiminimuose apie brolį Steponą » [35]. Jį Vaižgantas šitaip charakterizuoja : «Steponas buvo ideališkas bernaitis: be galo gabus ir mokslus, nepaprastai muzikalus. Kartais pasiėmęs smuiką valandomis improvizuodavo kambaryje sesers Marijos duodamomis temomis [...] Jis tatai nupieštas *Sename dvare* Nikos asmenyje»[36].

Liudvikas Daugirdas šitoje apysakoje, atrodo, yra laimėjęs autorės tėvo Anupro Pečkausko bruožų. Vienas ir antras, atrodo, buvo autoritetingi, nepraktiški, nors Liudvikas tokiu ir dedasi. Tačiau abudu buvo gerbiami giminių ir apylinkės kaimiečių. Apysakos epizodas apie bičių spiečių, dėl kurio susiginčiję valstiečiai ateina pas Liudviką į teismą, pasiduodami jo sprendimui, esąs tikras faktas, paimtas iš Anupro Pečkausko gyvenimo, kaip liudija Vaižgantas. Tai duoda pagrindo spėti, kad ir kituose *Seno dvaro* epizoduose piešiami asmens bei įvykiai gali būti susiję su pačios autorės arba jos artimųjų gyvenimu. Santūrios, tuščiažodžiauti nemėgstančios M. Pečkauskaitės sustilizuoti jie kaip veikėjai suteikia kūriniui autentiškumo.

Šeimos lizdo vaizdavimas dvejopu žvilgsniu suteikė rašytojai progą *Sename dvare* keisti epizodų nuotaikas. Kadangi Irutė į gyvenimą žiūri šviesiai, jos prisiminimuose sutinkame humoro, švelnaus šypsnio. (Tai buvo galima pastebėti epizode apie Kiką « riterio » drabužiais). Tačiau labiausiai šypsotis verčia scenos apie Kleboną, apie Bočelį ir apie tetos Karusios ir dėdės Bolesio viešnagę pas Daugirdus dvare. Kadangi viskas Karusioje tėra išmoktos etiketo manieros, todėl jos ilgos maldos vakarais atrodo juokingos, nes ponia dažnai galvoja ne apie maldą, bet apie pašalinius reikalus, net apie laukan išleistą pasibėgioti savo kambarinį šuniuką: «Dabar ir visados... amen... Irus, širdele, įleisk Žužu, jau jis, tur būt, nori įeiti»[37]. Teta Karusia miške taip pat grybauja juokingai: « Ciocia nemėgsta lankstytis, — sako Irutė, — tad pamačiusi pro binoklius baravyką, šaukia mus, kad jį išrautume, ir savo ranka jį deda į pintinėlę » [38].

Sename dvare prieš Irutės atsiminimų šypsnį M. Pečkauskaitė pastato momentus su Mamatės melancholiškais atodūsiais. Kadangi

---

[35] Š a t r i j o s R a g a n a, *Irkos tragedija*, Vilnius 1969, 71 psl.
[36] *Vaižganto raštai*, XIII t., Kaunas 1929, 166 psl.
[37] Š a t r i j o s R a g a n a, *Sename dvare*, Torontas 1951, 131 psl.
[38] Ten pat, 138 psl.

ši moteris gyvena tobulesnės tikrovės ilgesiu, tie jos atodūsiai kartais tampa elegine poezija, kaip antai:

Rudenio pilką dienelę
per ūkanotus laukus
ir per nuliūdusį mišką
eina lėtai Ilgesys [...] [39]

Ir baigia Pečkauskaitė savo apysaką lyrine poezija, nors ją buvo pradėjusi lyrine proza.

Paliesdama gamtovaizdį, rašytoja *Sename dvare* taip pat greit pakrypsta į lyriką, kaip daugumas romantikų. Tačiau įvykių pasakojime, kaip liudija epizodas apie Niką-riterį, ji atrodo natūrali, blaivi, greičiau linkusi susilaikyti negu persakyti. Jos dialogai taip pat nežodingi, natūralūs, atitinka veikėjų būdą, tik kartais jie nukrypsta į natūralizmą. Šitaip atsitinka tada, kai vieniems veikėjams (kaimiečiams) ji leidžia kalbėti žemaičių tarme, o kitiems (bajorams) — kartais lenkišku žargonu. Jei tai sudarytų vieną antrą frazę, ji įneštų įvairumo arba vietinio kolorito. Bet, kai iškrypimų iš bendrinės kalbos apysakoje pasitaiko iki puslapio dydžio ir daugiau, tai jau tampa stiliaus yda, apsunkinanti kūrinio skaitymą ir supratimą.

Nors, piešdama veikėjus ir pasakodama įvykius, *Sename dvare* M. Pečkauskaitė atrodo labiau santūri ir niuansuota negu iškalbi ir kontrastinga, tačiau negalima būtų pasakyti, kad jai būtų visai svetimos romantikų mėgstamos antitezės. Juk apysakos kompozicijoje sustatymas jaunos mergaitės giedrių atsiminimų pakaitomis su jos rezignuojančios motinos eleginiais užrašais jau nurodo į antitetinį metodą. Jo galima kartais pamatyti ir pavienių epizodų sugretinime. Antai, po Paulinos juokingų iki karikatūros vestuvinių scenų Irutė pasakoja apie savo žaidimų draugės Kazelės ligą ir mirtį. Po tetos Karusios ir dėdės Bolesio trukšmingos viešnagės mergaitė prisimena liūdnas rudens dienas, kada Mamatė su vaikais kalbėjosi apie šeimos lizdelio liūdną pabaigą.

Antitetinio metodo žymių galima pastebėti kai kurių veikėjų paveiksluose. Antai, kaimo gražuolė Domeikienė, kuri Irutei atrodo tokia žavi, kad mergaitė negali susilaikyti tos moters nepabučiavusi, iš tikrųjų viduje buvo sugedusi — ji tinginė, linkusi į paleistuvystę : kai iš Vilniaus viešnagėn pas Daugirdus atvažiavo Irutės teta su dėde Bolesiu, Domeikienė tuojau kažin kokiu būdu susiuostė su

[39] Ten pat, 166 psl.

tuo palaidu bajoru ir užsidarė su juo altanoje. Antitezių matyti ir kituose personažuose. Antai, dėdė Bolesis — ceremoningas šaunus medžiotojas iš paviršiaus, o iš esmės bailys ir donžuanas; teta Karusia — padorumo kodeksų saugotoja ir religinga, iš esmės tuščia iki juokingumo ; savamokslis kaimietis Levanarda pavaizduotas išminčiumi apaštalu ; Marija Daugirdienė — aristokratė kilme ir auklėjimu, tačiau gyvenime demokratė ir vargšų draugė.

Tačiau ar šitokie daugiau ar mažiau dvilypiai veikėjai yra tikrai antitetinio metodo vaisiai? O gal tai intuityvinio suvokimo rezultatas, kad kiekvienas gyvas žmogus savo psichėje turi prieštaraujančių jėgų bei polinkių? *Senojo dvaro* atveju turėtų labiau galioti antrasis atvejis, nes rašytojos vaizdavime nematyti sistemos ir pabrėžimų, ypač ji vengia ryškinti blogį ir kitokias tamsias gyvenimo puses. Ji pasitenkina dažniausiai tų negerovių niuansuotomis užuominomis ir tik retkarčiais teduoda kokį nežymų tamsų vaizdelį, kad jis labai nesudrumstų šeimos lizdo idilinės jaukios nuotaikos. Atrodo, kad rašytoja tiek bijo blogio, kad ji verčiau rizikuoja savo vaizdavimo menine sugestija.

Todėl Vaižgantas ir prikiša M. Pečkauskaitei, kad ji nepakankamai sudramatinusi M. Daugirdienę : nedavusi jai vidinės įtampos, kai tos jautrios moters širdis linko į poną Janavičių, jos muzikinių vakarų partnerį violončelistą, bet ji, vos tik vyro įspėta, tuoj nutraukė muzikavimus, kad liktų ištikima savo pareigai. Be abejo, būtų galima surasti ir dar vieną antrą priekaištėlį, tačiau apskritai *Sename dvare* apysaka tokia, kokia yra dabar, buvo ir pasiliks žymiu lietuvių literatūros kūriniu, žymiu romantikos paminklu europiniu mąstu ir lietuviško romantizmo viršūne : joks kitas lietuvių rašytojas anksčiau nėra sutelkęs viename kūrinyje tiek romantinių idėjų, veikėjų ir kitokių elementų bei bruožų kaip M. Pečkauskaitė *Sename dvare.*

Tiesa, tas jos romantizmas nei čia, nei kitur neturi dramatinės įtampos ir regimo maišto, kurie brangūs byroniško tipo romantikams. Bet dėl to *Sename dvare* apysaka nenustoja savo estetinės vertės, nes dramatinis maištas, kaip toks, neturi pirmenybių prieš skaidrią idilę ir eleginę dramą. Juk vienokios ir kitokios nuotaikos kūrinys gali būti menkas, arba pavykęs. Kai estetiškai yra geras pozityvaus žvilgsnio ar nuotaikos kūrinys, kaip čia apysaka *Sename dvare,* tai yra ženklas, kad jo autorius (mūsų atveju autorė) yra žymus kūrėjas, atlikęs didelių pastangų darbą savo kūrybos procese, nes teigiamus dalykus meniškai vaizduoti yra daug sunkiau negu neigiamus.

Tiesa, ne tik apysaka *Sename dvare* yra pozityvi. Ir visi kiti M. Pečkauskaitės raštai teigia neabejotinas vertybes, nes yra išėję iš

idealistės mylinčių rankų. Visi jie — gilios humanistės ir nuoširdžios krikščionės kūryba. Išimties nesudaro nė kiti du jos romantiniai kūriniai — *Viktutė* (1903) ir *Mėlynoji mergelė* (1925).

Viktutėje rašytoja pavaizdavo, kaip meilės sužydėjimas jaunos bajoraitės širdyje padeda jai apsispręsti tautiškai lietuviškai bei surasti savo pašaukimą. *Viktutė* — tai pati praktiškiausia romantika, kokios, tur būt, norėjo Vaižgantas, kalbėdamas apie praktinės romantikos reikalingumą. Aukščiausiai į dausas pakyla *Mėlynoji mergelė*, nes čia parodoma, kaip skaisti jaunystės meilė pasilieka išganinga jėga net po vieno partnerio (Mirijam) mirties. *Sename dvare,* kaip jau buvo sakyta, atskleista šeimos lizdo meilė mirties grėsmėje. Taigi, Marija Pečkauskaitė savo pagrindiniuose romantiniuose kūriniuose išaukštino meilę, nors ir skirtinga forma.

M. Pečkauskaitės kūrybinis talentas, jos altruistinis idealizmas ir jos dvasinė kultūra pasiekė tai, kad *Sename dvare* šeimos lizdo meilė, grasoma mirties, sukelia skaitytojui daugiausia prasmingų pergyvenimų, nuteikiančių jį meilei ir vilčiai, pralenkiančiai mūsų ribotą tikrovę. Nors šitokie kilninantieji kūriniai prieštarauja mūsų chaoso ir antihumanizmo madai girti chaotiškos nuotaikos ir desperatiškų minčių raštus, tačiau kai šitokia mada praeis, kai pradėsime labiau vertinti kūrinius su amžinosios vilties perspektyva, tada suprasime, kad apysaka *Sename dvare* yra didelis lietuvių kultūros paminklas, pasiekęs europinį lygį.

BALYS SRUOGA - DRAMŲ RAŠYTOJAS

1972 metų spalių 16 dieną sukako 25 metai, kai Vilniuje mirė vienas žymiausių lietuvių rašytojų Balys Sruoga [1]. Nėra jokios abejonės, kad šio garsaus lietuvio gyvenimą sutrumpino tos fizinės ir moralinės kančios, kokias jam per dvejetą metų (1943-1945) teko iškentėti vokiečių nacionalsocialistų koncentracinėje stovykloje Stutthofe. Šitam miriop suvargintam rašytojui nepadėjo tinkamai atsitiesti nė ta sunki atmosfera, kuri po karo slėgė žmonių sielas Stalino savivaliautojų pavergtoje Lietuvoje. B. Sruogai šis slogutis buvo juo sunkesnis, kad sovietinės armijos sugrąžintas į Vilnių, jis, paliegėlis, neturėjo savų slaugytojų, nes jo žmona ir duktė nuo bolševikų buvo pabėgusios į Vokietiją, o su jomis, ten prisiglaudusiomis, «išvaduotojai » jam neleido susisiekti net laiškais [2]. Be to dėl savo literatū-

---

[1] Šiai studijai pradinę medžiagą davė paskaita, skaityta apie B. Sruogą Lietuviškųjų studijų savaitėje Stuttgarte 1972 m.

B. Sruoga buvo gimęs Baibokų kaimo turtingų ūkininkų šeimoje. Jo jautri, religinga ir inteligentinga motina norėjo, kad jos silpnasveikatis sūnus taptų kunigu. Bet jis, ketvirtoje klasėje išgyvenęs gilią religinę krizę ir paskui baigęs Panevėžio realinę mokyklą, pasuko į miškininkystę, o jau 1915-1918 metais Petrapilio bei Maskvos universitetuose jis studijavo literatūrą, tuo laiku daug rašydamas lyrikos. Atstatant nepriklausomą Lietuvos valstybę, B. Sruoga dirbo žurnalistinį darbą ir veikliai prisidėjo prie teatrų sukūrimo Kaune. 1921-1924 metais jis studijavo slavistiką Müncheno universitete, kur gavo filosofijos daktaro laipsnį už disertaciją vardu *Lietuvių dainų poetinis priemonės.* 1924-1943 m. rašytojas Kauno ir Vilniaus universitetuose dėstė rusų literatūros istoriją, vedė teatro nuolatinį seminarą, rašė dramų ir nemažai straipsnių laikraščiams.

Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą 1940 m., komunistai traukė Sruogą į savo kultūrinius sumanymus, bet rašytojas į tai žiūrėjo skeptiškai. Jam komunistų klastos ypač paaiškėjo, kai jo tuo laiku parašyta drama *Apyaušrio dalia* nebuvo priimta ruošiamai meno dekadai Maskvoje. Vokiečių okupacijos metais Gestapui įtarus, kad savo pašaipiais žodžiais B. Sruoga yra prisidėjęs prie SS legiono suboikotavimo Lietuvoje, jis su 47 Vilniaus ir Kauno šviesuoliais buvo įkalintas naikinančioje Stutthofo koncentracijos stovykloje (1943-1945). Šiek tiek pataisęs ten sugriautą sveikatą, jis vėl profesoriavo ir dirbo literatūrinį darbą Vilniuje. Prieš mirtį jis prašęs artimųjų, vežant į kapus, iškišti jo ranką iš grabo, kad komunistams galėtų parodyti špygą.

[2] Nuotrupos žinių iš Lietuvos, žr. *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose,* Chicaga 1974, 480-481 psl.

rinės praeities rašytojas turėjo atlikti viešą stalininę «atgailą», kurios klausydami kai kurie pažįstami verkė iš baimės, kad jis neapalptų nuo širdies smūgio[3].

Šitaip pažinęs dviejų totalitarinių režimų — hitlerinio fašizmo ir stalininio komunizmo — žiaurybes, Balys Sruoga per Vinco Mykolaičio tarpininkavimą keletą mėnesių prieš mirtį susitaikė su Katalikų Bažnyčia, kuriai anksčiau savo raštais rodė priešiškumo. Bet, einant prie šitų raštų artesnio pažinimo, pirmiau reikia susipažinti su B. Sruogos asmenybės pagrindiniais bruožais.

Rašytojo psichinis veidas

Škicuojant šio veido bruožus, pirmiausia reikia pažymėti B. Sruogos didelį, įgimtą kūrėjo talentą. Lietuvoje jis buvo viena spalvingiausių asmenybių — fizinis milžinas su retais gabumais kelioms kultūros sritims ir nemažu veržlumu dailiajai kūrybai. Teturėdamas tik 16 metų, tebesėdėdamas mokyklos suole, jis 1912 m. pradėjo savo eilėraščius spausdinti lietuviškuose laikraščiuose — *Aušrinėje* ir *Rygos Balse.* Kitais (1913) metais jis taip pat *Aušrinėje* paskelbė savo pirmąjį literatūrinės kritikos straipsnį apie rusų liberalinės kritikos atstovą Dobroliubovą. Kadangi jo baigta Panevėžio realinė mokykla neprilygo gimnazijai, B. Sruoga pats iš trūkstamo kurso pasiruošė gimnaziniam brandos atestatui, nes tik jis tedavė jam teisę stoti į universitetą. Dar tik pirmo kurso studentas Sruoga jautėsi toks stiprus, kad pirmajame *Bare* 1915 m. grasino sutvarkyti « dogmų dogmomis apsvaigusį» kritiką Ad. Jakštą. Jeigu dar pridursime, kad 20 metų pasiekęs Sruoga drįso tvirtinti rusų rašytojui M. Gorkiui, kad jis galįs parašyti lietuvių literatūros istorinę apžvalgą Gorkio redaguojamam leidiniui apie Lietuvos literatūrą, be vargo suprasime, kad busimasis *Dievų takų* poetas anksti buvo įtikėjęs savo žymiu rašytojišku talentu ir veržėsi į jį su didele drąsa [4]. Tas

---

[3] Ten pat, 481 psl.

[4] Savo pokalbį su M. Gorkiu dėl lietuvių literatūros apžvalgos B. Sruoga šitaip vaizduoja. Kai jis pasisakęs, kad tą apžvalgą jis rašysiąs, M. Gorkis suabejojęs :

— Bet juk ar tamsta sugebėsi ? Tai yra, ar tamsta žinai visą lietuvių literatūrą ? Alano išvaizda Gorkiui šiuo žygiu atrodė aiškiai nepatikima.

— Kaip aš nežinosiu savo literatūros ? Žinoma, žinau ! — atrėžiau kiek įsižeidęs. Dvidešimties metų berniokas juk visuomet viską žino ir moka ...

— Hm ... hm ... — abejingai mykė Gorkis, — na, pagaliau ir už straipsnį atsako redaktorius, Baltrušaitis, jis gi turi žinoti, ką jis daro ...

Gorkio pastaba šį kartą man aiškiai nepatiko.

(*Maksimas Gorkis ir lietuvių literatūra*, žr. *Balio Sruogos raštai*, VI t., Vilnius 1957, 550 psl.).

jo literatūrinis veržlumas, remiamas jo talento ir darbštumo, lydėjo jį per visą, tiesa, neilgą jo gyvenimą.

Rašytoju B. Sruoga reiškėsi įvairiai: čia kaip poetas lyrikas (rinkiniai *Saulė ir smiltys, Dievų takais),* čia kaip literatūros istorikas (*Rusų literatūra,* du tomai), čia kaip teatro teoretikas ir kritikas *(Stanislavskio palikuonims, Šarūnas Valstybės teatre),* čia lietuvių tautosakos studijomis (*Dainų poetikos etiudai),* čia kaip literatūros kritikas straipsniais kovoje prieš Ad. Jakštą ir *Keturius vėjus,* čia kaip dramų rašytojas, čia kaip publicistas, kuris rašė kasdieninei spaudai įvairiais klausimais, prisidengdamas gausiais savo slapyvardžiais (apie 50). Šis Sruogos platus literatūrinis darbštumas nebuvo sumenkėjęs nė paskutiniaisiais jo gyvenimo metais.

Nors iš vokiečių nacių kaceto išėjo su labai pagadinta širdimi ir tokiomis nusilpusiomis jėgomis, kad nepajėgė «išlaisvinimo» pradžioje paeiti, tačiau sovietų karišku lėktuvu nugabentas į Vilnių, jis atsigavo ir taip energingai ėmėsi plunksnos darbo[5], kad per dvejus metus šalia paskaitų universitete dar parašė keturis originalius veikalus — 500 puslapių knygą *Dievų mišką* arba atsiminimus bei įspūdžius apie kalinimą Stuttbofe, ciklą lyrinių eilėraščių arba *Giesmes viešnelei žaliajai,* dramą *Pajūrio kurortas* pagal Stuttbofo koncentracijos stovyklos medžiagą, dramą (tiesa, nebaigtą) apie Barborą Radvilaitę, — ir išvertė rusų poemą *Sakmę apie Igorio žygį* bei suredagavo *Lietuvių liaudies dainų rinktinę.* Ar daug kas sveikas tiek padirba per dvejus metus ?

Jei paklaustume, kur šioje intensyvioje rašto veikloje plakė B. Sruogos širdis, turėtume pasakyti, kad ji buvo atiduota dramatinei kūrybai ir teatrui. Tai buvo karšta meilė savotiškiems dvyniams. Prasidėjo ji nuo satyrinio Vilkolakio teatro (1919-1921 m.) ir truko iki gyvenimo pabaigos. Apie tai liudija vienas uoliausių B. Sruogos mokinių ir pasekėjų Jurgis Blekaitis rašydamas, kad teatro « reikalais jis sielojosi nuo pat jaunystės iki gyvenimo pabaigos, su juo nuolat buvo glaudžiame kontakte, jam kūrė, vertė, jį barė ir skatino. Vienintelis plataus masto teatro teoretikas Lietuvoje, savo sukurtame seminare jis ruošė studentus suprasti šią meno šaką, jis ugdė skonį, statė aukštesnius reikalavimus. Jis visą amžių kovojo prieš teatrinį pigumą, beskonę, nekultūringumą, mėgėjišką maivymąsi, nekūry-

---

[5] Kaip B. Sruoga dirbdavo, grįžęs iš kaceto į Lietuvą, tepailiustruoja ši jo laiško ištrauka : Šį mėnesį buvau labai darbingas — iš to markatnumo dirbau po 8-10 valandų, neatsikeldamas nuo kėdės, o kartais ir visas 12 vai. (Cituota Marijos Macijauskienės *Gimtosios žemės jėga* žurnale *Švyturys,* 1976 m. 2 nr., Vilnius, 16 psl.).

bišką kartojimą savo ir iš kitur nusižiūrėtų trafaretinių priemonių. Jis aštriai kovojo su prastais vadovais ir nekūrybingais aktoriais, o seminare klausytojų tarpe ir išugdė nemaža tos kovos talkininkų. Savo opozicija mėgėjiškumui ir natūralizmui jis buvo neilstąs spiritus movens, kurs šalia teatro stovėdamas, visada darė jam įtakos, neleisdamas sustingti, skatindamas siekti »[6].

Bet kad teatras, ypač jaunas lietuviškas teatras galėtų būti kūrybiškai pažangus, reikėjo ne tik gerų režisierių ir aktorių, bet taip pat prasmingų ir įdomių dramatinių kūrinių. Jų ir pasišovė Sruoga duoti tada, kai buvo paskelbtas valstybinis konkursas parašyti dramai apie Vytautą Didįjį jo sukaktuviniais (1930) metais, o Kauno valstybinis teatras, vadovaujamas A. Olekos-Žilinsko, pradėjo stipriai pažangėti (1929-1933). Nors Sruogos *Milžino paunksmė* nelaimėjo tada konkurso premijos, bet rašytojui ji tapo debiutu ir posūkiu į dramatinę kūrybą. Nuo tada (1932) dramatinis žanras tapo artimiausias B. Sruogos širdžiai. To niekas geriau nepaliudija, kaip dveji metai Stuttbofo pragare. Ten muštas, spardytas, niekintas, išbadėjęs, bet tapęs Lietuvos įkaitu ir laimėjęs ramybės po darbo valandų, B. Sruoga surado jėgų parašyti eiliuotą dramą *Pavasario giesmė* ir keturias nevienodo dydžio prozines komedijas. Įskaitant šituos kančių ir mirties aplinkoje parašytus dalykus, jis yra sukūręs viso 13 įvairaus dramatinio žanro kūrinių. Lyginant su Petru Vaičiūnu (1890-1959), kuris nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu buvo vaisingiausias dramaturgas, parašęs daugiau dvidešimties dramatinių kūrinių, B. Sruoga stovi antroje vietoje kiekybiniu atžvilgiu. Tuo tarpu kokybiškai jis ne vienu kūriniu pralenkia P. Vaičiūną.

Norint suprasti geriau kūrybą to didžiojo aitvaro, kaip jį Stutthofo koncentracijos stovykloje vadindavo lietuviai kaliniai, reikia paklausti, kas gi pastūmėjo B. Sruogą pamėgti dramatinį žanrą labiau už kitus ? — Galimas dalykas, kad šalia meilės teatrui jį šita kryptimi skatino patriotinis motyvas, ypač rašant istoriškas dramas, — sustiprinti lietuvių literatūroje tą žanrą, kuris nuo K. Donelaičio laikų buvo labiausia apleistas. Tačiau svarbiausias motyvas B. Sruogai skirti daug dėmesio teatrui ir dramai buvo asmeninis, išvidinis, beveik iracionalinis, nes pats rašytojas buvo dramatiškas savo temperamentu, emocijomis ir santykiais su kasdienine žmogiška tikrove, kurios jis nepakentė.

---

6 Jurgis Blekaitis, *Balys Sruoga, asmuo ir teatro kūrėjas*, žr. *Aidai*, Münchenas, 1948 m. 20 nr. 471 psl.

Labai tikėtina, kad į dramos žanrą B. Sruogą kreipė jo audringas temperamentas. Jo buvęs mokinys J. Blekaitis, kuris turėjo galimybę stebėti rašytoją jo gražiausiais metais, rašo : « Turėjo Sruoga ir savyje vieną didelį priešą ir draugą, su kuriuo gyvenime teko nuolat kovoti, kuris tačiau teikė jo kūrybai nepaprasto polėkio ir sugestyvumo — tai jo prigimtas galingas, vos suvaldomas temperamentas [...] Kūrėjui tai buvo didi dovana — sparnai ir platybė ; žmogui — reikalas nuolatinės disciplinos, valios pastangų valdytis [...] Tatai buvo nelengva šiam nuotaikų ir didelių kraštutinumų žmogui. Dažnai pirmasis impulsas, pasikarščiavimas būdavo priežastimi veiksmo, kurį vėliau, nurimus, tekdavo apgailestauti. Ir didelė nelaimė buvo Sruogai, kai silpnumo valandomis gaivalas pratrūkdavo siautėjimu »[7].

B. Sruogos charakterio dramatiškumą yra pastebėję ir jo nelaimės draugai, kurie su juo gyveno Stuttbofo koncentracijos stovykloje. Vienas jų, kun. St. Yla savo atsiminimuose iš to kaceto rašo : «Sruogos charakteris buvo dramatiškas. Konfliktai su išore, man rodos, kilo iš vidaus konflikto. Jis turėjo jausti nuolatinį jausmų dvilypumą ir gal dar daugiau — prieštaringumą tarp minčių ir gyvenimo. Amžinybę jis dažnai turėjo aukoti laikinumui, pastovumą — nuotaikoms, ramybę — nerimui, džiaugsmą — liūdesiui. Jis norėjo būti tikintis ir negalėjo, jis norėjo būti socialus, ir jam nevyko, ieškojo draugų, ir jų neturėjo, bent tokių, kurie jį suprastų. Jo troškimai ir siekiai nerasdavo atgarsio jo paties gyvenime, kaž kur jie nutrūkdavo, nebesutapdavo. Gal dėl to jis nerasdavo darnumo ir savo dramų herojuose » [8].

B. Sruogą darė dramatišką ne tik prieštaravimai tarp rašytojo sielos aspiracijų, bet ir didelis emocinis impulsyvumas ir nepastovumas, kurie nesiderindavo su jo intelekto įžvalgomis. Tai buvo matyti ne tik rašytojo privačiuose santykiuose su pažįstamais, bet ir jo viešajame gyvenime. Apie tai liudija jo buvę studentai, kurie jį stebėjo universiteto katedroje per paskaitas ir uždarame teatro seminare. Antai, Č. Grincevičius rašo, kad B. Sruoga, «paprastai pavėlavęs į auditoriją, kartais iki 15 minučių, įpuldavo, įbėgdavo, pasidėdavo portfelį ant katedros ir, lyg čia devynios saulės spindėtų, slėpdavo akis nuo klausytojų, nė sykio į juos nepažvelgdamas ir nė kiek negaišęs, iš užrašų imdavo skaityti. Ir pradėdavo visad tais

---

[7] Jurgis Blekaitis, *Balys Sruoga, asmuo ir teatro kūrėjas,* žr. *Aidai,* Münchenas, 1948 m. 19 nr., 403 psl.

[8] Stasys Yla, *Žmonės ir žvėrys dievų miške, kaceto pergyvenimai,* Putnam, Conn. 1951, 262 psl.

pačiais žodžiais : Gerbiamieji... » [9]. Kitas buvęs Sruogos studentas J. Blekaitis apie savo profesorių universiteto katedroje, lyg papildydamas Grincevičių, rašo : « Jo kalba liejasi tyliai ir monotoniškai, ir poza nesikeičia per visą paskaitos laiką — vis tas pats užsimerkęs, ant alkūnių parymęs milžinas [...] Jis tesiekė galimai objektyviau, pilniau ir giliau išplėtoti pasiimtą tezę, visiškai nesidomėdamas pritariančiomis šypsenomis ir pasisekimu »[10] . B. Sruoga katedroje — monotoniškas ir užsidengęs akis, nes auditorijos studentų ir studenčių žvilgsniai jį jaudina.

Visai kitoks B. Sruoga teatro seminare, čia jis suartėja su studentais, nes seminaro « dalyviai jautėsi laisvai, draugiškai, — rašo Č. Grincevičius. — Toks pat ir Sruoga : nė panašumo į tą ... auditorijoj [...] čia jis jautėsi kaip šeimoj, rūkydavo, juokaudavo [11] ». J. Blekaitis dar giliau įžvelgia rašydamas : » Seminare Sruoga atsiverdavo visu savimi, visu turtingu savo gaivališkos asmenybės kompleksu. Pagrindinis jo santykis su kiekvienu nariu buvo — mylinčio draugo, tiesa, vyresnio, daugiau žinančio ir daugiau patyrusio [...] Sruoga niekad nepašiepdavo nuoširdžių, gerų pastangų, kad ir nekokį vaisių dar nešančių ». Bet seminare kartais pasitaikydavo tokių studentų, kurie įsivaizduodavo daugiau išmaną, negu iš tikrųjų gali, « pretenduoją į elitą, į meno kultūros reikalų formavimą ar bent supratimą. Tokiais atvejais buvo ko Sruogos paklausyti ! Žudanti pašaipa, atremta į žmogiškos menkystės pažinimą, logiškas atskleidimas ir naikinančiai aštriai išreikštas pasmerkimas, tikslūs smūgiai tiksliausia forma — visa tai krisdavo ant nusikalusiojo galvos »[12]. Vadinas, ir teatro seminare B. Sruoga pasirodydavo dvilypis ir emocingas. To jo emocinio botago tekdavo ir tiems seminaro dalyviams, kurie įvertindavo jo « priešus » per gerai, arba jį patį per menkai, žinoma, jo asmeniniu pažiūriu [13].

Impulsyvų žmogų su prieštaringomis emocijomis matė B. Sruogą taip pat kacetiniai draugai Stuttbofe dviem trim metais prieš jo gyvenimo pabaigą. Antai, St. Yla rašo :

> «Jis ieškojo vis naujų įspūdžių, pergyvenimų, vaizdų, vis naujų veiksmo ir žodžio formų [...] Kartais Sruogos dvasią užliedavo ilgesys,

---

[9] Č Grincevičius, *Sruoga, kokį aš pažinojau*, žr. *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose*, Chicaga 1974, 343 psl.

[10] J. Blekaitis, *Balys Sruoga, asmuo ir teatro kūrėjas*, žr. *Aidai*, 1948 m., 402 psl.

[11] *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose*, 344 psl.

[12] J. Blekaitis, *Balys Sruoga, asmuo ir teatro kūrėjas*, žr. *Aidai*, 1948 m., 405-406 psl.

[13] K. Bradūnas, *Šatrijiečiai teatro seminare*, žr. *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose*, 364-365 psl., cf. 345 psl.

susižavėjimas, meilė. Tada jis kalbėdavo apie grožį ir gėrį, kalbėdavo apie žmogų ir visuomenę su tokiu pavergiančiu ir kaitinančiu jausmu, kad buvo kažkas panašu į ekstazę. Tada jis užmerkdavo akis, ir jo veide buvo ramumas ir giedruma. Kitą kartą apniaukdavo jį klaikas skausmas, nerimas, nuovyla. Tada jo žodis buvo griausmingas, kandus, neatlaidus. Tie patys žmonės, kurie jam kitados buvo geri, dabar jį erzino ; ta pati visuomenė, kurią jis gyrė, buvo jo plakama. Ir vėl, kartais būdavo linksmas, bruzdus, mėgo žaisti komediją, iš visko juoktis, pašaipiai ironizuoti. Prie stiklelio (tai mūsų sąlygom buvo reta) jis net pasiausdavo, puldamas į kivirčą, nušluodamas nuo stalo knygas, pieštukus, rašalines [...] Jausmų nepastovumas, svyravimas, kaitaliojimasis buvo tur būt būdingiausias Sruogos charakterio bruožas. Jis buvo bipoliariškas, jeigu ne tripoliariškas, prieštaringas. Jis turėjo vis kitaip pasakyti nei kiti, kitokią nuomonę pareikšti, bent kitaip ją pagrįsti » [14].

Pabrėždamas B. Sruogos norą išsiskirti iš aplinkinių asmenų, St. Yla nurodo į svarbų rašytojo asmenybės bruožą — individualizmą, kurį taip pat yra pastebėjęs ne vienas Sruogos teatrinio seminaro buvęs dalyvis. Antai, Vytautui A. Jonynui atrodo, kad pats teatrinio seminaro darbas «būdavo Sruogai mažu žaidimėliu katės su pele ». Profesorius, uždengęs savo veidą, leisdavo savo studentams ginčytis ir plėšytis dėl sąvokų, kad pabaigoje pats visų nuomones suderintų. Todėl V. A. Jonynui ir «pasimatydavo, tarsi Sruogai norėdavosi pasijuokti iš mūsų neišmanymo »[15]. Kitas buvęs teatrinio seminaro dalyvis J. Blekaitis, nesileisdamas į jokias metaforas, sako tiesiai, kad Sruoga «buvo didžiausias individualistas, netelpąs į jokius visuomenės rėmus, jokią partiją, ar programą [...] jis, būręs universitetinį ir iš dalies teatrinį jaunimą bendron kultūrinėn kovon, bendron kūrybon, — pats visada buvo vienas. Gal dėl to, kad jis atstodavo tik vieną, labai idealistinę ir labai lietuvišką pasaulėžiūrą, kovotojišką, nesutaikomą — Sruogos pasaulėžiūrą » [16].

B. Sruogos individualizmas kaceto kalinio sąlygomis atrodė gilesnis ir nesimpatiškesnis negu laisvėje. Apie šitokį rašytojo atsiskleidimą St. Yla rašo :

« Sruogai buvo nesuprantamas draugų pasipiktinimas. Tada jo staigumas dar labiau prasiveržče. Sakytume, jis visas nerviškai sproginėdavo, paleisdavo dar aštresnių ir piktesnių frazių. Jis bėgdavo tada nuo draugų, nuo jų nusigręždavo, užsidarydavo savy kaip koks anacho-

---

[14] St. Yla, ten pat, 260-61 psl.

[15] V. A. Jonynas, žr. *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose*, 353, 355 psl.

[16] J. Blekaitis, *Balys Sruoga, asmuo ir teatro kūrėjas*, žr. *Aidai*, 1948 m., 403 psl.

retas ar tylus stoikas. Jam sunku buvo derintis prie aplinkos : jis jautė aplinkai aversiją, buvo savotiškas jos sukilėlis » [17].

Šitokius bruožus priskirdamas rašytojo būdui, St. Yla baigia jo charakteristiką šiais žodžiais: «Toks buvo, manding, Balys Sruoga — vienintelis toks tarp mūsų ir kaip tik dėl to toks vienišas, nelaimingas, kenčiantis »[18].

Skaudžiai kentėdamas dėl savo individualizmo pats, B. Sruoga kartu buvo didelis Lietuvos patriotas. Jis buvo prisirišęs prie Lietuvos žemės ir gamtos, jis brangino lietuvių tautos praeitį ir kultūrą kaip retas kitas. Kartais jis atrodydavo beveik biologiškai suaugęs su Lietuvos gamta, jos lygumomis, jos miškais ir jos ramybe. Kaip tie paukščiai, kurie kas pavasaris skrenda į savo gimtąsias vietas, taip mūsų rašytojas, ilgesnį laiką gyvendamas vokiečių didmiestyje, ne kartą siela lėkė į Lietuvą. Laiške savo sužadėtinei V. Daugirdaitei Berlyne B. Sruoga iš « savo » Müncbeno 1923 m. vasarą rašė :

« Kartais užeina toks ilgesys, sugniaužia gyslas, sulenkia kūną ir kažkoks kaosas vyniojasi aplinkui — tuomet viskas baigta, tuomet jau aš nežinau, kaip aš begyvenu. Niekuomet manęs dar taip neslėgė miestas, žmonių minios, beprasmis ūžesys, kad kartais Lietuvos tylūs sodai, lygios pievos, apleisti glūdumoj miškai, samanotos bakūžės tokia pasaka atrodo, kad aš nebetikiu, ar aš kada tai mačiau, ar aš kada tuo gyvenau, ar man tai sapnavos, ar aš kokioj burtų šaly gimiau. Jei šią vasarą negalėtau parvažiuoti į Lietuvą — kitos jau nesulaukčiau... Seniau man taip niekuomet nebūdavo » [19].

Be abejo, kad šiuose ilgesio žodžiuose yra poezijos, bet nemažiau juose ir meilės savajai tėvynei.

Antrą kartą per totalistų prievartą atskirtam nuo Lietuvos Stutt-bofo koncentracijos stovykloje patriotui Sruogai tėvynės ilgesys buvo tapęs savotiška kančios forma, panašia į chronišką ligą. Tai atsiskleidžia jo laiškuose, kuriuos kalinys kas dvi savaitės rašydavo savo žmonai. Antai, 1943. VI. 15 d. laiške B. Sruoga skundėsi: «Tėvynės ilgesys beveik nepakeliamas. Taip, šitomis sąlygomis galima iš proto išeiti» [20 *]. 1943. VII. 4 d. jis rašė panašiai: « Kas per

---

[17] St. Yla, *Žmonės ir žvėrys dievų miške,* Putnam 1951, 261 psl.

[18] Ten pat, 263 psl.

[19] Algis Samulionis, *Iš Balio Sruogos laiškų,* žr. *Pergalė,* Vilnius, 1971 m. 2 nr., 116 psl.

[20] *Iš Balio Sruogos laiškų,* žr. *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose,* Chicaga 1974, 493 psl.

pragaro kančios — Tėvynės ilgesys... Tik namie mano širdis galėtų pagyti »[21]. 1944.1. 9 d. laiške poetui Sruogai net jūra dainavo ilgesio giesmę : « Nakties valandomis klausausi audringos jūros ūžimo. Tomis valandomis man atrodo, kad jūra dainuoja begalinio ilgesio dainą apie laisvę, apie mano Tėvynę, čia rodos girdžiu dainos žodžius»[22]. Galvodamas apie grįžimą į Lietuvą, 1944. II. 13 d. B. Sruoga rašė : « Tėvynės ilgesys pereina į nepaprastą nostalgiją ... Sveikinsiu Tėvynę, bučiuodamas jos žemę, kiekvieną brolį apkabinsiu, prieš kiekvieną Rūpintojėlį atsiklaupsiu »[23].

Rašydamas apie jūros dainą, B. Sruoga, be abejo, galvojo ir jautė kaip poetas neoromantikas ; tačiau prisimindamas Rūpintojėlį, jis reiškė savo meilę Lietuvos praeičiai ir jos kultūrai. Kad profesorius Sruoga ja rūpinosi laisvėje, tai liudija jo įvairūs teatro seminaro dalyviai. Apie paties rašytojo kultūrinę kūrybą byloja jo istorinės dramos ir jo mokslinė proza. Bet ką B. Sruoga galvojo apie tautinį paveldėjimą ir savo vaidmenį jame, tai jis pasakė priešpaskutiniame kacetiniame laiške.

« Vis tiek ne dėl savo kaltės esu čia uždarytas, — rašė jis iš Stutthofo savo artimiesiems. — Aš esu įkaitas už savo tautą, ir šios aukos pajautimas lengvina man gyvenimą. O juk tai didelė garbė būti auka dėl savo tautos. Kaip tik čia išmokau branginti mūsų tūkstantmetę kultūrą. Ji turi visiškai kitokias garbės, išminties ir kvailybės, teisės sąvokas. Mūsų tautos tradicinės etinės ir estetinės sąvokos man tapo taisyklė. Aš didžiuojuosi būdamas įkaitas dėl tokios didelės vidinės kultūros. Mums svarbiausia išlaikyti savo žmogiškąjį orumą, savo tradicinę etinę ir estetinę kultūrą [...] Juo man sunkiau, juo drąsiau ir išdidžiau aš žiūriu į ateitį »[24].

Dramatiškai dėstė B. Sruoga savo beveik testamentines mintis vokiškai, nes lietnviškų laiškų niekam neleido rašyti naciški SS viršininkai.

Tačiau šios patriotinės rašytojo mintys buvo taip pat jo meilės testamentas jo šeimai. Kalbėdamas apie savo vaidmenį tautiniame paveldėjime, Sruoga stengėsi savo šeimą paguosti bei sustiprinti idėjiškai ir morališkai, nes jo duktė ir žmona tada (1945.1.14) buvo

---

[21] Ten pat, 497 psl.
[22] Ten pat, 499 psl.
[23] Ten pat.
[24] Jonas Aistis, *Balio Sruogos auka*, žr. *Aidai*, 1956 m. 4 nr., 183 psl.; taip pat *Iš Balio Sruogos laiškų*, žr. *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose*, 507 psl.

netekusios gimtinės ir prisiglaudusios vokiečių žemėje, apimtoje karo audros liepsnų. Kad rašytojas savo šeimą tikrai mylėjo, apie tai byloja jo laiškai iš kaceto, ir tai liudija Vanda Sruogienė ir Dalia Sruogaitė. Tačiau ta jo meilė kiekvienam šeimos nariui pasireiškė skirtingai. Jo meilė dukrai Daliai buvo nuspalvinta globa, draugyste ir viltimi, o ji, anksti tai pajutusi, buvo įpratusi savo tėvą vadinti Baliu, nes «žodis tėvas skambėjo svetimai, abstrakčiai, šaltai, — liudija D. Sruogaitė. — Mūsų šeimos trijulė visada buvo labai glaudi [...] Namuose mama buvo visko ašis, apie kurią mudu su Baliu nejučiomis sukėmės » [25].

Kol Dalia buvo maža, poetas su ja draugavo, įvairiai žaisdamas, neišskiriant nė šachmatų, ypač per vasaros atostogas, padėdavo jai mokytis matematikos. Kai ji išaugo į rimtas gimnazistes, Sruoga pradėjo su ja bendrauti kūrybiškai, čia įvykdydamas jos poetinius «užsakymus » jos gimnazijos klasei, čia pats paskaitydamas rašomo kūrinio epizodą, pavydžiui, iš *Apyaušrio dalios.* Iš dukters rašytojas vylėsi susilaukti savo teatrinio darbo tęsėjos. O motina, prisimindama Dalios ir Balio santykius, sušunka : « O kaip tėvas mylėjo dukrą ! Jo meilė jai buvo lyg sielą guodžiąs spindulys ... Bet jis jos niekad nelepino »[26].

Kasytojo santykiai su žmona buvo sudėtingesni: Jai jis « buvo ištikimas draugas, vyras, mokytojas, o kartu lyg tėvas, brolis ir net vaikas », — liudija Vanda Sruogienė [27]. Kiek jis buvo agresyvus visuomenei, tiek šeimoje jis buvo kuklus, ramus, atidus. «Ištikimas draugystėje, pirmas padėti nelaimėje, žmonai ir dukrai jis teikė viską, ką gražiausio reiškė savo kūryboje — iki savęs atsižadėjimo»[28]. Po ilgos meilingos draugystės (1919-1924 m.) jis, aukštas «milžinas », vedęs grakščią ir valingą bajoraitę, jos pasitikėjimo niekada neapvylęs. « Jis nepaprastai vertindavo mano pastangą taikytis prie jo nuotaikų ir už mano pakantrumą atsilygindavo tuo pačiu »[29], — liudija jo žmona.

Tik bendro gyvenimo pradžioje valingajai Daugirdaitei buvo sunku suprasti ir prisitaikyti prie savo individualisto vyro chaotiškų nuotaikų. Bet savo kantrybe, savo pastangomis būti be priekaištų, aiškiu pripažinimu savo vyrui literatūrinio talento bei jo skatinimu,

---

[25] D. Sruogaitė-Bylaitienė, *Balys,* žr. *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose,* 165 psl.

[26] V. Sruogienė, *Iš mūsų bendro gyvenimo,* žr. *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose,* 131 psl.

[27] Ten pat., 137 psl.

[28] Ten pat., 132 psl.

[29] Ten pat., 133 psl.

V. Sruogienė ne tik laimėjo šeimos ašies funkcijas, bet ir tapo negin-čijamu namų autoritetu. Todėl savo žmoną B. Sruoga gerbė, su ja bendradarbiavo, kurdamas savo istorines dramas, klausė jos patarimų namuose ir net vaikiškai jos bijojo. Kai svečiuodavosi svetur, išgėręs didesnę dozę svaigalų, B. Sruoga imdavo triukšmauti, grąsindamas sutvarkyti « patamsių galybes », ypač jei jos nekompetetingai palies-davo teatro klausimus. Šitaip niekada neatsitikdavo namuose: užtekdavo Sruogienės poros žodžių, kad rašytojas susivaldytų ir tylus nueitų į savo kambarį užsidaryti[30 31].

Kiek V. Sruogienės įtaka buvo neabejotinai teigiama B. Sruogos gyvenimo tvarkai bei jo draminei kūrybai, tiek ji buvo neigiama jo religijos atžvilgiu. Tiesa, ir pačiam Sruogai kaip dideliam individua-listui religinė krikščionių praktika tikriausiai atrodė pilkų žmonelių, «atžagareivių», dogmose sustingusių visokių menkysčių reikalu. Buvusiam «aušrininkui» tai nepatiko. Bet, antra vertus, jis buvo katalikiškai išauklėtas labai religingos motinos, kurią jis mylėjo. Jaunystėje su religine kultūra jis taip pat susitiko versdamas roman-tiko Novalio-Hardenbergo *Himnus nakčiai* ; vėliau savo istorinėse dramose pozityvių religinių momentų taip pat nevengdavo. Taigi krikščionių religijos atžvilgiu B. Sruoga buvo daugiau svyruojantis negu ateistas. Bet jo « pažangumą » savo autoritetu rėmė Sruogienė, kuri buvo kieta liberalė. Todėl ir rašytojas atrodė čia svyruojantis, čia priešingas Bažnyčiai, ypač jos atstovams kunigams.

Bet B. Sruogos psichinis ir moralinis stovis pasikeitė Stuttbofo kacete. čia jis pasijuto apiplėštas nuo visko, o jo asmenybė pri-stumta prie nebūties arba mirties prarajos. Ieškodamas atsparos savo nykstančiai būtybei, jis mėgino šiokių tokių šaknelių išleisti į būtį: organizavo *Aitvarų* klubą, rašė draminių kūrinių ir eilėraš-čių, prašė šeimos laiškų iš tėvynės. «Išmokau save valdyti, — rašė jis iš Stutthofo, — bet be jūsų laiškų trūktų man jėgų» [31]. Tačiau tokių « šaknelių » jam neužteko : kovoje prieš nebūtį jo egzistenciją galėjo sustiprinti Dievas. Todėl Sruogos kacetiniame buvime pasirodė religinės prošvaistės : rašytojas, kad ir nevisada, dalyvaudavo lietu-vių kalinių kameros bendrose vakaro maldose, nors nacių jos buvo draudžiamos ; jis pasisiūlė pagerinti stilistiškai kun. Stasio Ylos rašomas maldas, kurios buvo skaitomos per lietuvių kameros vakarinį susitel-kimą, ir jas iš tikrųjų tobulino ; jis tam pačiam kunigui prisipažino,

---

[30] Jurgis Blekaitis, *Keli fragmentai į portreto mozaiką*, žr. *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose*, 420 psl.

[31] *Iš Balio Sruogos laiškų*, žr. ten pat, 506 psl.

kad katalikų tikėjimą išpažinti jam trukdo Eucharistijos paslaptis ; pokalbiuose jis kartodavo Evangelijos žodžius : Ne tie įeis į dangaus karalystę, kurie taria : « Viešpatie, Viešpatie », bet kurie vykdo mano Tėvo valią ; ir dar kartais pridurdavo : « Mums reikia krikščionybės, kuri pasireikštų darbais » [32] ! Trumpai tariant, nacių kalėjime apiplėšta B. Sruogos asmenybė atsivėrė religiškai : Kristaus evangelija pasirodė priešakyje etikos, be kurios nėra estetikos.

Nors, iš Stutthofo sugrįžus į sovietų okupuotą Lietuvą, rašytojo egzistencinė atrama sustiprėjo, tačiau jis nerado Vilniuje savo šeimos, kuri karo kataklizmų pradžioje jam eidavo laicistinės apvaizdos pareigas ir šitaip užstodavo Dievą [33]. Dėl to vėl Sruoga daug kentėjo, čia ilgėdamasis savo šeimos, čia bijodamas, kad ji nesugrįžtų į stalinistinius nasrus, ir neviltyje raudodavo. Šituos Sruogos egzistencinius skausmus dar padidindavo bolševikų savivalios literatūrinės kūrybos srityse. Tai buvo « patarimai » rašyti ne tai, ką jis norėjo (ne pradėtą *Barborą*, *Radvilaitę,* o *Pajūrio kurorto* dramą apie nacių kacetą) ; cenzūros darkymai teksto išbraukimais ir « pataisomis », kas buvo Sruogos parašyta apie Stutthofo kacetą (šitaip buvo pasielgta su *Dievų miško* atsiminimais[34]) ; vieša « išpažintis » susirinkimo akivaizdoje, nors anksčiau rašytojas sveikas ir laisvas nepajėgdavo prabilti prieš būrį žmonių.

Šitokiomis aplinkybėmis visai suprantamas B. Sruogos protestas, atsispindėjęs taip pat jo susitaikinime su Katalikų Bažnyčia ir sugrįžime į mylimos motinos bei savo vaikystės tikėjimą. Bet šis atsivertimas nebuvo vien įžeistos kūrėjo asmenybės protestas prieš totalistus, bet daug labiau jo žmogystėje egzistencinės, skausmingos dramos aktas mirties akivaizdoje. Tai padeda suprasti vienas, pro sovietinę cenzūrą praslydęs anos 1947 m. vasaros laiškas, kuriame šalia kitų informacijų B. Sruogos žmonai apie mūsų rašytojo egzistenciškai religines kančias parašyta : « Po Vilnių ėjo legendos apie tai, kad jis, prie katedros atsiklaupęs, balsu raudojo»[35]. Gal šis graudus dramaturgo pergyvenimas siejosi su jo istoriniais prisiminimais apie šventą Kazimierą karalatį, kadaise klūpojusį prie Vilniaus katedros ? O gal tai buvo susiję su jo viziniu žvilgsniu į savo praeitį bei amžinybę, nes dar 1944. III. 6 d. iš Stutthofo B. Sruoga buvo

---

[32] St. Yla, *Žmonės ir žvėrys dievų miške,* 223, 254 psl.

[33] Kad tada Sruogai « namai buvo tapę vienintele užuovėja», rašo V. Sruogienė rinkinyje *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose,* 136 psl.

[34] Tų atsiminimų išcenzūruotą rankraštį ir dėl to B. Sruogos protesto laišką K. Korsakui skaitė prof. dr. A. Salys, viešėdamas okupuotoje Lietuvoje.

[35] *Nuotrupos žinių iš Lietuvos,* žr. *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose,* 481 psl.

rašęs saviesiems : «Slenkstį tarp mirties ir gyvybės esu nugalėjęs, esu žvelgęs į amžinybės akis » [38].

Taigi dramatiška buvo Balio Sruogos asmenybė.

Jei didžiojo aitvaro vidaus dramatizmas paaiškina, kodėl rašytojas savo širdį buvo atidavęs dramų kūrybai, tai B. Sruogos individualizmas bei maištas prieš kasdieninę aplinką padeda suprasti, kodėl jo dramų, kūriniuose romantiškai kilnūs žmonių poskrydžiai artimai susitinka su žema ir juokinga žmonių menkyste. B. Sruogos patriotizmas, jo idealistinis žvilgsnis ir jo individualistinis maištas prieš kasdienybę taip pat paaiškina, kodėl Stutthofo kacete jis parašė tokius prieštaringus kūrinius kaip romantišką *Pavasario giesmę* ir keturias farsines komedijas, — kodėl *Pavasario giesmėje* aidi tauri lyrinė poezija lietuviškų kultūrinių tradicijų fone, o komedijose negailestingai išjuokiama žmogiška menkystė, prieš kurios vokišką uniformą kacete rašytojas dažnai turėdavo nusiimti savo kepurę. Tik nevisai aišku, kodėl savo kacetinėse komedijose jis taip skaudžiai plakė savo amžininką lietuvį. Argi jis iš tikrųjų tarp savo amžininkų tautiečių tematė tik menkus, niekingus bei juokingus žmogeliūkščius ?

B. Sruogos svyravimai tarp įvairių, dažnai priešingų nuotaikų padeda suskirstyti jo dramatinę kūrybą į tris grupes. Jų viename eilės gale stovi jo istorinės dramos su pirmaeilėmis Lietuvos asmenybėmis, o antrame gale — farsinės komedijos su šiuolaikinių žmonių juokingomis karikatūromis. Tarp šių viduryje būtų trečioji grupė, pavadintina, kad ir nevisai tiksliai, revoliucinėmis dramomis.

Farsinės komedijos

Šiuolaikinių, realistinių kūrinių grupę sudaro keturios komedijos, B. Sruogos parašytos kančios ir mirties stovykloje. Tai yra *Uošvė, Dobilėlis penkialapis, Prancišiuko marškinėliai* ir *Pagunda*. Prie šių keturių dar reiktų prijungti *Aitvarą teisėją*, parašytą laisvėje — apie 1933 m. Šias penkias komedijas tiksliau gal būtų galima pavadinti pramogine grupe, nes jų paskirais kūriniais rašytojas nesiekė jokių idėjinių, tautinių ar visuomeninės kritikos tikslų, o pirmiausia norėjo pramogauti — žaisti, juoktis ir tyčiotis iš savo amžininkų kvailų silpnybių. Rašytojui buvo svarbiau ne tų silpnybių psichologinės ar metafizinės šaknys, bet tų menkysčių sukeliamas juokas ir malonumas, kurį jaučia rašytojas, žiūrėdamas į savo menkus amžininkus nuo Olimpo kalno.

---

[36] *Iš Balio Sruogos laiškų*, žr. ten pat, 499 psl.

Kad komedijose B. Sruogai pirmiausia rūpėjo juokingos situacijos, bet ne žmonių charakterių ydos, vaizdžiausiai mums liudija viena įmanomiausių komedijų *Dobilėlis penkialapis*. Šito linksmo kūrinėlio kamieną sudaro penki Lietuvos provincijos senberniai, kurie yra pasiryžę nevesti ir šituo tikslu yra sudarę penkialapio dobilo klubą. Bet vieną dieną šiuos penkis senbernius pasiekia gandas, kad Lietuvos vyriausybė ketinanti visus nebe jaunus viengungius apdėti mokeščiais. Iš dalies bijodami šių mokesčių, iš dalies įsipainiodami į linksmų moterų jiems statomas pinkles, tie penki senberniai nueina iki to, kad kiekvienas jų pagal savo būdą ir aplinkybes pradeda pirštis vienai ir tai pačiai dvarininkaitei senmergei, 32 metų Rožei Kumpytei, kuri, tiesa, kaip autorius pažymi, tebėra « gražiai išlaikiusi ankstybos jaunystės grožį».

Bet suorganizuoti veiksmą taip, kad pusė pagrindinių veikėjų komedijos pabaigoje atsidurtų priešingam stovyje, negu buvo pradžioje — iš užkietėjusių viengungių taptų pakvaišusiais, vienai ir tai pačiai moteriai besiperšančiais meilikautojais — reiškia kurti ne komediją, bet farsą, nes šis grindžiamas ne tiek žmogiškų charakterių silpnybėmis, kiek įvairiomis gausiomis, nors ir kvailomis, neįtikimomis situacijomis. Taigi *Dobilėlis penkialapis*, nors ir nešioja komedijos vardą, yra farsas. Kai jo juokingoms situacijoms sukurti rašytojas dar pavartoja baliaus kaukes ir įsigėrusių žmonių apsvaigimą, nebegalima rimtai kalbėti apie veikėjų charakterių piešinius, o apie nuotykinį veiksmą.

Tiesa, prof. St. Yla liudija, kad pagrindiniai *Dobilėlio penkialapio* vyriški veikėjai Sruogos buvo nusižiūrėti iš lietuvių kalinių grupės Stutthofo kacete[37]. Todėl tie B. Sruogos draugai, kurie skaitė komediją, arba jos klausėsi kacete, galėjo joje atpažinti savo draugų vieną antrą bruožą ir dėlto juoktis, tačiau tai nedaug tereiškia tam skaitytojui, kuriam modeliai nepažįstami. Tiesa, jis mato, kad komedijoje Sruoga stengiasi individualizuoti kiekvieną veikėją, tačiau jis tai atlieka tik vienu antru paviršutiniu brūkšniu. Antra vertus, negalima nė norėti, kad 90-ties puslapių komedijoje rašytojas pajėgtų nupiešti šešių vyrų ir keturių moterų apypilnius paveikslus, ir tai juo labiau, kad pirmasis komedijos tikslas buvo pasijuokti ir pasityčioti iš senbernių stovio. Šituo tikslu B. Sruoga ir kūrė juokingas, kartais nebeįtikimas ir kvailas situacijas, kurios komediją pavertė farsu.

---

[37] Stasys Linius [Yla], *Kacetinė literatūra*, žr. *Tremties metai, Lietuvių rašytojų metraštis* 1947, red. Bern. Brazdžionis, Tübingenas 1947, 562 psl.

Panašiu farsu padaryta taip pat *Uošvės* komedija. Joje autorius vaizduoja, kaip nesena (40 metų) kariškio kapitono našlė Dvikartienė savo 20 metų dukrai Mikasei perša finansų departamento jauną valdininką Kermošių, nors tai jos dukrai meilinasi studentas Buza, prie kurio turi meiliškų pretenzijų jo buto šeimininkė, senmergė Kemšaitė. Tų Dvikartienės piršlybų rezultatas tas, kad ji pati išteka už dukteriai piršto Kermošiaus, o duktė pasirenka ne ją įsimylėjusį studentą, bet policijos valdininką Puspurą. Kad šitoks perversmas įvyktų beveik per vieną dieną, B. Sruoga leidžia kai kuriems savo veikėjams stipriai pasigerti, o neblaiviame stovyje sukėlusiems triukšmą atsidurti policijos daboklėje, čia rašytojas sugalvoja tokią sceną, kad ji sunkiai įsivaizduojama net farse. Antai, pagrindinis veikėjas Kermošius neblaivus policijos daboklėje sako :

« Va, imsiu ir pasikarsiu, — ką jūs man galite padaryti ? Rupūžės, rupūžės... Šitaip išniekinti žmogų! (Jis labai energingai darbuojasi: pasidaro iš virvės kilpą, po lempa pastato staliuką, išsuka elektros lemputę ir atsargiai padeda ją ant pečiaus; virvę įkabina į gembę, ant kaklo užsineria kilpą, iš kilpos dar pasidairo išverstomis akimis, kažin kam į publikos salę kumščiu pagrūmoja). Jūs rupūžės, rupūžės — tfiu ! (Kojomis nuspiria — paverčia staliuką, pakimba virvėje akimirkai — beveik tuo pačiu metu drauge su griūvančiu staliuku žlegterėja žemėn, išplėšęs lempos gembę, elektros laidus ir gabalą tinko. Paskendęs dulkėse, sėdi žemėj lyg apsvaigęs, nieko nesuprasdamas, kas ir kaip atsitiko) » [38].

Šitokių farsiškų situacijų *Uošvės* komedijoje yra ne viena. Scenoje gal jos ir žadintų juoką dėl savo neblaivaus kvailumo, gal šitokių arba panašių juokingų išdaigų įsivaizdavimas suteikdavo šiokią tokią atvangą jų autoriui, kenčiančiam smurtingų nacių stovykloje, tačiau rimtam rašytojui tai per menkas komedijos menas. Besivadovaudamas gyvenimo logikos matais, *Uošvės* farso cituotą sceną galėtų sukritikuoti kiekvienas paklausdamas : kaip policijos daboklėje, taigi miniatūriniame kalėjime, galėjo atsirasti virvė, su kurios pagalba mėgino pasikarti įsižeidęs Kermošius ! Į tai B. Sruoga tikriausiai būtų atkirtęs: tokia fantazija leistina, nes kiekvienas meno kūrinys, taigi ir komedija, bent metru turi būti pakilusi nuo žemės. Su šitokiu kriterijumi reiktų sutikti. Bet ir šituo atveju, kai kūriniui pagrindinę medžiagą sudaro gyvenimo elementai, komedija privalo bent šiek tiek gyvenimo logikos ir daugiau žmogiškos

---

[38] *Uošvė*, žr. *Balio Sruogos raštai*, IV t., Vilnius 1957, 66 psl.

psichologijos. Jos Stutthofe parašytai *Uošvei* ir *Dobilėliui penkia-lapiui* aiškiai neužtenka.

Daugiau ir rimtesnio meno už kitas komedijas turi *Aitvaras teisėjas,* dedikuotas Sruogos dukrelei Daliai, kai ši tebebuvo 8-9 metų mergytė, norėdamas jai suteikti pramogos — parodyti, kad gyvuliai ir žvėrys gali būti panašūs į žmones, — pramogavo ir pats Sruoga. Bet jis buvo rimčiau nusiteikęs negu Stutthofo farsuose. *Aitvaro teisėjo* komedijoje gyvulių ir žvėrių dialogus rašytojas perdavė ne tik lengvomis sklandžiomis eilėmis, bet kiekvienam jų nupiešė gyvą portretą, turintį kiekvienam būdingų gyvuliškų ypatybių, bet kartu ir žmogiškų bruožų. Vaizduodamas, kaip ūkininko Pūro naminiai gyvuliai — kiaulė Degloji, šuva Šermokas, arklys Kaplys, karvė Margė — kėlė bylą prieš savo šeimininką, ir nuvedęs juos pas aitvarą teisėją į mišką, B. Sruoga dar turėjo progos grakščiais brūkšniais nupiešti lokį, lapę, zuikį, ožį, briedį ir stirnaites. Skunduose ir tarpusavio ginčuose beveik visi gyvuliai ir žvėrys atskleidžia savo individualius veidus, o šis žmogiškas pasirodymas ne kartą verčia nusišypsoti skaitytoją. Bet geriausia nuportretuoti išėjo išlepinta ponia Degloji (kiaulė), visų skriaudžiamas kiškelis ir apsukrus advokatas Rainis-katinas.

Tačiau plačiausių autoriaus pašaipiškų simpatijų yra susilaukusi ponia Degloji, kurią jos šeimininkas Pūras buvo pažadėjęs bekono teisėmis nuvežti į grožybių pasaulinį miestą Londoną. Tuo pažadu susižavėjusi Degloji gavo pergyventi ir jos likimą vaizduojantį košmarą :

Priguliau po piet. Tik, tik.
Ir man šitaip atsitik !
Nė pati nepajutau,
Kaip už kelmo užmigau,
Ir sapnuoju ir regiu,
Kad aš Londone esu.
Tarp bažnyčių ir namų
Paauksuotu vežimu
Aš per Londoną, važiuoju [...]
Džiaugsmą slėpdama širdy,
Atsidūriau aš pily,
Nematytoj ir keistoj,
Tartum pasakoj senoj [...]
Toj pily, kiek akys mato,
Juda, kruta, sukas, kratos
Ratai, girnos, vielos, volai, —
Šiurpas ima jau iš tolo ...
Nedrįsau nė atsikvėpti,

Ieškau vietos pasislėpti [...]
« Kiaule tu ! Šalin iš tako !
čia dešrų malūnas ! » — sako
Man kažkoks vyras juodas,
Tartum vaikščiojantis puodas, —
Peilį didelį galanda ...
Ir kad griebs jis man už sprando ! —
Aš nė just nepajutau,
Kaip į girnas nukritau [...]
Aš jaučiu, kaip girnos braška,
Kaip kauleliai mano traška, —
Kaip mane jos mala, trina,
Dešrą iš manęs gamina !
Ir matau nustebdama,
Kad galvos nebeturiu,
Be kaulelių, be šerių —
Kad dešra aš gatava [...]
Taip pagailo man galvelės
Ir išmėtytų kaulelių,
Kad raudoti net ėmiau
Ir nuo verksmo pabudau

Atrodo, kad čia kiaulės Deglosios įsikalbėtas sapnas, palygintas su jos košmarišku likimu, yra vienas grakščiausių B. Sruogos humoro gabalų, kur autoriaus pašaipa iš skaudžių tikrovės faktų pasilieka estetinėse ribose.

Revoliucinės dramos

Nuo pramoginių komedijų pakeliui į B. Sruogos istoriškas dramas stovi trys nemaži kūrybiniai stulpai — *Baisioji naktis* (1937), *Apyaušrio dalia* (1941), *Pajūrio kurortas* (1946 ?). Jie pavadinti revoliucinėmis dramomis, nes ten didelės reikšmės turi mėginimai jėga staigiai pakeisti blogą socialinę bei politinę santvarką dėl geresnės ateities. Arčiausia mūsų dienų ir pramoginių komedijų stovi *Pajūrio kurortas*, kur B. Sruoga atvaizdavo įvairių tautybių kalinių gyvenimą vokiečių nacių koncentracijos stovykloje ir jos galą.

Pajūrio kurortas — realistiškiausia ir sarkastiškiausia B. Sruogos drama. Joje rašytojas savo karčiu šypsniu palydi ne tik koncentra-

---

[39] *Aitvaras teisėjas,* žr. *Balio Sruogos raštai,* II t., Vilnius 1957, 435-438 psl.

ei jos stovyklos pusdievius — nacius viršininkus, — bet taip pat kai kuriuos išbadėjusius, iškankintus, mirštančius kalinius. Ta drama tebealsuoja nesenais šiurpiais paties Sruogos prisiminimais, kurių didžiumą jis buvo surašęs *Dievų miško* atsiminimuose .Bet šis kūrinys kaip drama, tur būt, bus pati silpniausia tarp Sruogos veikalų. Silpniausia ne todėl, kad rašytojo talentas būtų sunegalavęs. Priežastys buvo kitokios. Viena jų — Sruoga šią dramą rašė sovietinio režimo nelaisvėje. Todėl turėjo taikytis prie ano meto socialistinio realizmo, pasakyti nevertai gerų žodžių komunistams bei šios ideologijos žmones pavaizduoti teigiamais herojais.

Antra, *Pajūrio kurorte* nebegalima beveik jausti veiksmo slinkties, nors pavienių scenų yra gyvų. Šeši stambūs šios dramos paveikslai tarp savęs beveik neturi veiksminio ryšio, o juos tejungia keli tie patys veikėjai, tarp kurių du lietuviai. Bet svarbiausia priežastis, dėl kurios ši drama menkai tepasisekė — kacetinio pragaro medžiagos per didelis artumas : ji atsistojo prieš rašytoją kaip piktoji stichinė jėga. O šitokia tikrovė nesiduoda meniškai apvaldoma, juo labiau pakeliama nuo kasdienybės, persunktos pikto. Kaip lig šiol joks dramos rašytojas nėra pajėgęs pavaizduoti totalitarinį karą, taip, atrodo, neįmanoma meniškai išreikšti žmonėms naikinti stovyklų žiaurybę ir šiurpą. Tai daugiau nei gamtinis blogis, kuris reiškiasi žemės drebėjimais, vulkanų prasiveržimais, potvyniais. Tai ontologinio pikto pratrūkusi votis, kurios beveik negalima suprasti ir juo labiau neįmanoma mylėti. Tačiau be šių psichinių kontaktų dailiosios literatūros kūryba taip pat neįmanoma.

Antra vertus, B. Sruogos stiprūs vitaliniai polinkiai skatino jį mylėti pilną gyvenimą su jo įvairiais žmonėmis, o nacių koncentracijos stovyklos reiškė gyvenimo neigimą bei jo patyčią. Tai buvo savivalios, prievartos, paniekos, kančios ir mirties džiunglės. Inteligentingas vitalistas galėjo į šitokius pragaro vartus spjaudyti, iš jų tyčiotis, bet jiems meniškai pavaizduoti nepakako Sruogos dvasinių jėgų, kaip jų gal būtų neužtekę nė kitokiam rašytojui.

Dramatinio meno atžvilgiu už *Pajūrio kurortą* žymiai tobulesnė yra *Baisioji naktis*, kurioje B. Sruoga vaizdavo 1905 metų Rusijos revoliucijos atgarsius Lietuvoje. Kompozicijos atžvilgiu *Baisioji naktis* net pati tobuliausia tarp Sruogos dramų. Jos visi veiksmai padalyti po du paveikslus kiekvienam. Prasmės atžvilgiu jie išdėstyti simetriškai. Centrinio, antrojo veiksmo abu paveikslai rašytojo paskirti politinei-revoliucinei temai, sukilimui. Pirmojo ir trečiojo veiksmo vienas paveikslas vaizduoja šeimyninį konfliktą Skumbinų šeimoje, o šitų abiejų veiksmų antrieji paveikslai vėl paskirti viešiesiems reikalams vyrauti. Šitaip rašytojui beveik klasiškai pasisekė

suskirstyti savo vaizduojamąją medžiagą, nes 1905 metų revoliucija Lietuvoje neturėjo stichinio neapvaldomo pobūdžio. Ypač jai masinio gaivalingumo stigo nedideliuose miesteliuose, kaimų centruose. Kaip tik šitokioje aplinkoje revoliuciją ir vaizduoja *Baisioji naktis* (Jai medžiagos B. Sruoga buvo paėmęs iš Vabalninku miestelio įvykių neramiais metais. Kad ir 10 metų vaikas, jis pats drauge su broliais juose buvo dalyvavęs aktyviai) [40].

Kad revoliucinė *Baisioji naktis* turėtų šiltesnį žmogišką pagrindą, rašytojas prie politinio pobūdžio momentų darniai prijungė šeiminį konfliktą, pastatydamas vieną prieš antrą priešininkais sūnų ir tėvą Skumbinus. čia sūnus Jurgis, parvažiavęs iš Rusijos į gimtinę įvykdyti perversmo, susiduria su tėvu Skumbinu. Šis ne tik konservatyvus, autokratiškas, rusų carui ištikimas viršaitis, bet dar gerokai pyksta ant sūnaus nuo seniau, nes Jurgis, ekonomiškai nuskriausdamas namiškius, buvo metęs prieš keletą metų kunigų seminariją, išvykęs pasaulietiškų mokslų į Rusiją, ten tapo socialistu, be Bažnyčios palaiminimo pasiėmė žmoną, su kuria dabar apsistojo gretimame miestelyje. Suprantama, kad šitokiomis aplinkybėmis viršaitis Skumbinas nenori nė girdėti apie sūnaus revoliucinius planus.

Jurgiui nieko nelieka, kaip su maištaujančių valstiečių bei draugų pagalba atstatyti Skumbiną iš viršaičio pareigų, joms išrinkdinant sukilimui palankų asmenį. Šituo labai užgautas tėvas Skumbinas pasiskundžia artimiausiame dvare stovėjusiems rusų kazokams. Šie likviduoja valsčiaus sukilimą, studentą Jurgį suimdami. Kadangi tuo laiku dar paskhnda gandas, kad į valsčių atvyksta juodašimčiai, kurie visur naikiną visus be išimčių, senis Skumbinas pajunta savo menkystę ir savo nusikaltimą prieš sūnų ir tautiečius. Dabar jis norėtų išgelbėti Jurgį, bet, deja, per vėlu. Nors iš kalėjimo revoliucionierių išlaisvintas, bet kazokų pasivytas, Jurgis buvo nušautas miške. Jo lavoną ten randa nuo juodašimčių besislapstą miestelio gyventojai su klebonu priešakyje [41]. Ten apie sūnaus žuvimą sužinojęs

---

[40] K. Žitkus-V. Stonis, *Vaikystė su Baliu Sruoga,* žr. Pergalė, Vilnius, 1971 m. 2 nr., 125-126 psl.

[41] Anos sukilimo nakties įvykius, kuriais pasinaudojo B. Sruoga *Baisiosios nakties* finalui, kun. K. Žitkus, rašytojo suolo draugas pradžios mokykloje, šitaip pavaizduoja : «Atsirado ir Vabalninke karininkas su dešimčia kareivių. Įgula buvo nedidelė, bet ji gerokai prislėgė vabalninkėnų šviesias nuotaikas. Dar labiau tos nuotaikos sugedo, kai ėmė sklisti gandai, kad iš Kuršo, malšindamos revoliuciją, atslenka juodašimčių gaujos. Buvo kalbama, kad Latvijoje kone visi žmonės išžudyti, o dabar pro Biržus juodašimčiai slenka į Vabalninką. Kas tie juodašimčiai, niekas gerai nežinojo, tik apie juos buvo kuriamos baisiausios legendos. Žmonės iš kaimų ėmė plūsti į miestelį. Visi buvo kuo nors ginkluoti. Reikėjo gi juodašimčius sutramdyti !

Skumbinas, beveik iš proto eidamas dėl sukrėtimo, skelbia savo viešą atsivertimą į Jurgio revoliucines idėjas, kuriose vyravo du punktai: Lietuvos žemės turi būti valdomos ne dvarininkų, bet tų, kurie žemę dirba, ir antra, Lietuva turi gauti laisvę pačiai valdytis.

Iš čia glaustai atpasakoto *Baisiosios nakties* turinio matyti, kad dvejopo konflikto glaudus sumezgimas visą dramos veiksmą pakankamai sužmogina ir įtempia. Tik pabaigoje senio Skumbino atsivertimo pranašystė apie didelę revoliucinę laisvę menkai teįtikina. Bet ji suprantama, nes patenkino paties Sruogos romantiškai revoliucinius polinkius, kuriems pirmąjį impulsą buvo davusi 1905 metų revoliucija. Be to, kai Sruoga rašė *Baisiąją naktį*, Lietuva jau buvo išsilaisvinusi.

Taip pat revoliucinės nuotaikos yra *Apyaušrio dalios* dramoje, kurią B. Sruoga parašė 1941 metų lietuvių sovietinei dekadai Maskvoje, bet ji nebuvo priimta ir numatyta dekada neįvyko dėl prasidėjusio Vokietijos-Sovietijos karo. Dėl dramoje vaizduojamų svarbių Lietuvos veikėjų (grafo Tizenbauzo, vyskupo Masalskio) ir centrinio įvykio — valstiečių-baudžiauninkų sukilimo Šiaulių ekonomijoje 1769 metais — *Apyaušrio dalia* galėtų būti priskirta ir prie istoriškų dramų, nes to sukilimo nepaneigs joks istorikas. Jis buvo nukreiptas prieš Lietuvos iždininko Tizenbauzo reformas, dėl kurių karališkųjų valstiečių gyvenimas buvo tiek pasunkintas, kad jis prilygo baudžiavai. Tam sukilimui dramoje matyti ir B. Sruogos simpatijos, nes rašytojo prigimtis, linkusi į prieštaravimus, buvo jautri sąjūdžiams, drąsiai siekiantiems gyvenimo pakeitimų.

Bet, imantis dramiškai vaizduoti valstiečių sukilimą Šiaulių ekonomijoje, rašytojui iškilo pavojus pakartoti bent iš dalies tai,

---

Po dviejų parų, juodašimčiams nepasirodžius, dauguma ginkluotųjų savanorių su savo kirviais ir dalgiais grįžo namo. Vis dėlto nakčiai gatvėse ir prie bažnyčios buvo paliktos sargybos». Po vidurnakčio kažin kas klebonijos kieme iššovęs kelis kartus. Bažnyčios didžiojo varpo dūžiai davę aliarmą, « Visas miestelis pabudo,. — pasakoja savo atsiminimuose K. Žitkus, — ir kas turėjo kokį ginklą, skubiai bėgo į pašventorį, kur pavojaus atveju turėjo visi gynėjai susirinkti [...] Klaikūs varpo dūžiai pasiekė ir kaimus, iš kurių taip pat ėmė rinktis gynėjai. Paniką dar padidino kareiviai, kuriems jų karininkas buvo įsakęs iš šautuvų paleisti keletą salvių. Niekas neabejojo, kad Vabalninkas užpultas. Galėjo įvykti net didelė nelaimė, nes kaimo gynėjai, aptikę klebonijos kieme susispietusius miestelėnus, palaikė juos juodašimčiais ir išsirikiavo mūšiui. Laimei, vis labiau ėmė aušti, ir išaiškėjo, kad tariamieji priešai — savi žmonės. Saulei patekėjus, visi skirstėsi į namus, bet « baisioji naktis » vabalninkėnams padarė nepaprastą įspūdį, ir apie ją dar ir šiandien seneliai tebepasakoja. Baisiąją naktį giliai išgyveno ir Baliukas Sruoga, vėliau revoliucinius Vabalninko įvykius iš dalies sukaupęs į savo dramą *Baisioji naktis*». K. Žitkus-V. Stonis, ten pat, 126 psl.

kas jau buvo vaizduota *Baisiojoje naktyje.* Kad to neatsitiktų, kad naujas kūrinys atrodytų originalesnis, įspūdingesnis, teatriškesnis negu anoji drama, XVIII amž. valstiečių sukilimas turėjo būti gerokai pakeltas nuo pilkosios žemės. Jam reikėjo bent vieno nepaprasto vado, kokios nors lietuviškos revoliucinės Joanos d'Arc, kuri būtų buvusi pajėgi scenoje akivaizdžiai pasipriešinti didikams bei jų santvarkai. Šitam tikslui B. Sruoga sugalvojo visai neistorišką centrinę veikėją, neva iš kaimiečių kilusią, Tizenhauzo baleto pažibą, Dalią Radvilaitę. Šitai istoriškai negalimybei pagrįsti rašytojas suponavo, kad Dalia jaunutė buvusi Tizenbauzo įsakymu paimta iš tėvų valstiečių, įjungta į baleto mokyklą per keletą metų, Tizenbauzo pamilta, vežiota po Paryžių ir Milaną, bet neužmiršusi savo vargingos kilmės. Valstiečių sukilimui prasidedant Šiaulių ekonomijoje, Dalia pajutusi pareigą padėti savo artimiesiems, metusi baletą ir, atsidūrusi tėviškėje, tapusi svarbiausia sukilėlių vade. Tačiau kaimiečių sukilimui pasibaigus nelaimingai, Radvilaitė nusižudžiusi Tizenbauzo akivaizdoje, kad netaptų jo įnorių žaislu.

Nors Dalios Radvilaitės savižudybę galima suprasti kaip pralaimėjusios išdidžios moters nervingą gestą, tačiau blogiausia, kad negalima įsivaizduoti jos kaip balerinos ir drauge sukilėlių vadės. Šitoks personažas ne tik neįmanomas XVIII amžiaus aplinkybėmis, bet jis negalimas nė psichologiškai: pasaulio istorijoje tikriausia nėra buvę tokio atvejo, kad dvaro šokėja-balerina būtų tapusi kada nors sukilusių kaimiečių ar miestiečių ginkluotu vadu, kad baletą būtų pakeitusi revoliucine politika. Tai neįmanoma, nes teatro menininkai labiau už kitus susižavi duondavių teikiamomis privilegijomis ir didžiūnų blizgučiais. Tai mažiausia revoliuciniai ir labiausiai konformistiški menininkai, nes juos prie prisitaikymo pratina jų profesija — paklusti choreografo ir režisieriaus valiai. Ne be pagrindo, kartais juokaudami, bolševikai šitokių meno atstovų lankstumą vadindavo intelektualine prostitucija. Tačiau Dalios personažo negalimų prielaidų Sruoga nepaisė, nes jam norėjosi duoti lietuvių kaimiečių sukilimui efektingą vadą. Ir prieš sukilimą mestas Dabos posakis :

> Ak, menas, menas ! teprakeiktas bus,
> Jei nevaduoja jis iš vergijos [42],

neturi istorinio pagrindo, nors komunistams jis patinka.

---

[42] .... Apyaušrio dalia.

Tačiau baleto primadonos Dalios ir drauge sukilėlių vadės istoriškai neįmanomą personažą rašytojas sukūrė ne vien sukilusių kaimiečių kultūriniam prestižui padidinti. Jam tokios nepaprastos moters reikėjo ir dėl to, kad Sruogai norėjosi į sceną išvesti žymų senosios Lietuvos valstybės vyrą Tizenhauzą, kuris jam, patriotui, buvo arti prie širdies. Kad jis patiko rašytojui, galima spręsti iš to didiko pasididžiavimo, kad jo dirbtuvės įsteigtos ne tik Gardine, bet ir Alytuje:

Ir ten jau sukas darbo mašina.
O kur Šiauliai ? Kur Joniškis ? Žagarė ?
Visur dirbtuvės tartum avilynas,
Sujudo, suknibždėjo mano rankoj.
Aš tamsų kraštą pramonės šalim
šviesia paversiu [43].

Nors šitokius tikslus realizuodamas, Tizenhauzas susilaukė sukilimo Šiaulių ekonomijoje, tačiau iš esmės jo planai, kuriais jis siekė supramoninti Lietuvą, buvo pažangūs. Įgyvendinti, jie būtų turėję Lenkijos ir Lietuvos respublikai įlieti naujo, gyvesnio kraujo, sustiprinti ją ekonomiškai, nors laikinai apsunkindami žemesniųjų sluoksnių gyvenimą. Šitokių projektų didikui, kuris anoje nelinksmoje epochoje dar akcentavo Lietuvos savarankumą, patriotas B. Sruoga negalėjo nejausti simpatijų.

Todėl *Apyaušrio dalioje* jis Tizenhauzą nupiešė visai žmonišką, pozityvų ir beveik tragišką, paskutiniame dramos akte parodydamas, kaip aną plačių sumanymų vyrą, Lietuvos iždininką, išnaudoja ir apgaudinėja jo žemesnieji pagalbininkai-parazitai. Atskleisdamas, kaip iš Tizenhauzo nelaimės — sukilimo Šiaulių ekonomijoje — stengiasi prisigrobti kuo daugiau naudos anos patarnaujančios blakės, Sruoga tuo nurodė taip pat vieną priežasčių, dėl kurių vėliau sužlugo Tizenhauzo ekonominiai sumanymai.

Bet *Apyaušrio dalioje* rašytojas spalvinguoju Tizenhauzu nepasitenkino. Jam dar norėjosi parodyti jo amžininką, taip pat ne neigiamą didiką, Lietuvos savarankumo šalininką, nusipelniusį Lietuvos švietimui, Edukacinės komisijos pirmąjį pirmininką, Vilniaus vyskupą Masalskį. Šis veiklus ir spalvingas dvasininkas su sukilimu Šiaulių ekonomijoje neturėjo nieko bendro. Bet kad vis dėlto būtų galima jį parodyti scenoje, B. Sruoga sugalvojo priskirti Tizenhauzui istoriškai neįmanomą mostą — iš Gardino į vyskupo Masalskio dvarą

---

[43] *Apyaušrio dalia*, žr. *Balio Sruogos raštai*, III t., Vilnius 1957, 16 psl.

prie Vilniaus nuvežti savo styginį orkestrą ir merginų baletą, kuriame pirmąja balerina šoka Dalia Radvilaitė. Šitokią istorinę negalimybę rašytojas mėgino pridengti Masalskio replika :

Ir Tyzenhauzas — geras ! Atgabeno
Mergų vežimą kaip į savo dvarą...
Tikrai Skačkauskas pamanyt galėjo,
Kad mudu čia su jom kažin ką darom [44].

Šitaip neva per savivališką Tizenhauzo užgaidą rašytojas dirbtinai suvesdina vyskupą Masalskį su baletu, su jo pažiba Radvilaite bei su jos tėvu. Tai duoda progos kitokioms istorinėms negalimybėms. Dalios tėvas vaitas Radvila, neva atvykęs į Masalskio dvarą ieškoti užtarimo prieš Tizenhauzo sunkias reformas, su vyskupu kalbėdamasis, meta šitokį stačiokiškai bernišką klausimą: Ganytojau, klausysi tu ar ne ? [45]. O Dalia Radvilaitė, iš Masalskio dvaro neva matydama Vilniaus miestą, turi progos už Sruogą nusilenkti Lietuvos sostinės grožiui šitokiais žodžiais, iš kurių vėliau B. Dvarionas sukūrė operai ariją :

Kaip aš norėčiau Vilnių aplankyti !
Pavaikščioti paunksmėse bažnyčių,
Prieš Gedimino kalną nusilenkti ...
Nors vienai dienai ... Valandai trumputei ...[46]

Šį patriotinį komplimentą Vilniui B. Sruoga gabiai įjungė į Dalios pokalbį su Tizenhauzu, bet tai jau grynai literatūrinė išmonė. Tuo tarpu istoriškai negalėjo būti nei Tizenhauzo nuvykimo su savo baletu ir orkestru į Masalskio dvarą prie Vilniaus, nei ten vaito Radvilos ir kitų Žagarės apylinkės kaimiečių-atstovų pokalbio su vyskupu. Bet pagal Sruogą meniškas dramos kūrinys turėjo būti bent metru pakilęs nuo žemės. Todėl jis nepaisė istorijos, kai teatro scenoje turėjo būti gražu, kad maištaujantieji kaimiečiai per savo atstovę, gražią baleriną, būtų sugretinti su dviem puošniais ir ambicingais Lietuvos didikais, Tizenhauzu ir Masalskiu.

Jei *Apyaušrio dalioje* centrinis veikėjas — Dalia Radvilaitė — nebūtų Sruogos grynas vaizduotės padarinys, šį kūrinį būtų galima priskirti prie istoriškų dramų. Bet dabartine forma šią dramą tega-

---

[44] Ten pat, 32 psl.
[45] Ten pat, 34 psl.
[46] Ten pat, 12 psl.

lima laikyti kostiumuota, lyriniais perliukais nusagstyta, istorine fantazija. Tik kad šitoks vardas nemestų peikiamojo šešėlio literatūriškai geram kūriniui, *Apyaušrio dalią* vadiname revoliucine drama tokia pat teise kaip *Baisiąją naktį*.

Istorinės dramos

B. Sruoga labiausia yra išgarsėjęs istorinėmis dramomis. Juk tokie kūriniai kaip *Milžino paunksmė* (1932), *Radvila Perkūnas* (1935), *Algirdas Izborske* (1938), *Kazimieras Sapiega* (1941-1947), *Pavasario giesmė* (1944) yra dramos, kuriose vaizduojama Lietuvos senovė, jos viešasis ir privatinis gyvenimas, ypač jos feodaliniu-bajoriškuoju laikotarpiu. Ne kam kitam, bet B. Sruogai priklauso nuopelnas, kad jis savo dramų siužetus išplėtė.

Išplėtė po visą Lietuvos praeitį, kai tuo tarpu anksčiau mūsų dramaturgų dėmesys telkdavosi aplink vidurinius amžius, baigiant Vytauto Didžiojo laikais. B. Sruoga savo dramatinę kūrybą pradėjo kaip tik nuo Vytauto, jo 500 metų sukakčiai parašydamas pirmąją savo dramą *Milžino paunksmę*. Po šitos geros pradžios jis integravo, literatūriškai atgaivindamas visą audringą bajoriškąją Lietuvą, kurią spaudos draudimo laikotarpio kovotojai-demokratai dėl anos dažnos lenkiškos spalvos buvo pasmerkę kaip svetimą ir negarbingą. Imdamasis prikelti literatūriškai šitą Lietuvos nuosmukio bajoriškąjį laikotarpį, B. Sruoga net rado reikalo pasiteisinti prieš skaitytojus, *Radvilos Perkūno* įžangoje rašydamas :

> « Nuo Liublino unijos iki lietuvių tautos atgimimo, mes, valstybiniu mastu, maža težinojome stebinamų laimėjimų. Tačiau negi vieni laimėjimai pagrindžia istoriją ; nepaliaujamas, nedalomas gyvenimas — štai jos pagrindas. O heroizmu, pasiryžimu, ištverme, tėvynės meile — persunktas ir šis ūkanotas mūsų krašto, mūsų tautos laikotarpis. Ir šiame laikotarpy Lietuva žinojo ne tik pralaimėjimus, bet ir visą eilę pakilimo blykstelėjimų. Lietuva ir šį laikotarpį turėjo daug įžymių, garbingų vyrų, kurių mylėti ir gerbti mes dar neišmokome » [47].

Iš šitų žodžių galima spręsti, kad istoriškos dramos turėjo patenkinti ne tik B. Sruogos estetiškai humanistinius polinkius, bet taip pat patriotinius valstybinius jausmus — norą išmokti ir išmokyti [47]

---

[47] Balys Sruoga, *Radvila Perkūnas*, Chicaga [2]1970, 5-6 psl.

gerbti tuos Lietuvos valstybės vyrus, kurie gyveno ir kovojo smurto, savivalės ir išdavysčių laikais. Bet nėra abejonės, kad tie nuosmukio amžių Lietuvos vyrai patiko B. Sruogai ne tik kaip tariamos to laiko tautos dvasios ir valstybinio patriotizmo reiškėjai. Jie buvo jam įdomūs ir dėl to, kad ano laiko didikuose rašytojas galėjo rasti savo paties sielos atspindžių. Jų išdidumas, jų staigūs perėjimai į priešingus jausmus, jų veiklumas ir neprotingi siautėjimai patiko Sruogai, nes jie slaptai patenkino tokius iracionalius polinkius, kokių rašytojas nedrįsdavo arba retai teišdrįsdavo parodyti viešai. Sruogai patiko *Milžino paunksmės* keikūno Švitrigailos staigumas, nes rašytojas pats buvo staigus. Jam patiko Kristupo Mikalojaus Badvilos Perkūno velniškas išdidumas ir patriotizmas, nes ir pačiam rašytojui šitokie jausmai nebuvo svetimi. Žavėjosi B. Sruoga Kazimieru Sapiega, nes šis išdidusis magnatas pajėgė kovoti su bajoriškomis šiukšlėmis (O šiukšlina aplinka rašytoją erzindavo). *Apyaušrio dalioje* jis palankus grafui Tizenhauzui todėl, kad šis pažangus didikas mėgo teatro meną panašiai kaip pats Sruoga. Pagaliau *Pavasario giesmėje* bajoras Žaliūgas yra įaugęs į dirvožemio molį, nes ir rašytoją prie žemės aistrų rišo šimtas nematomų saitų, nors ne kartą jo dvasia veržėsi *excelsius*, kaip Aušrinės meniškoji siela *Pavasario giesmėje.*

Šitaip pagal savo pusiau sąmoningus polinkius kūrė ir kuria savo herojus daugelis rašytojų. Tik B. Sruogos atvejis ypatingesnis tuo, kad jis savęs atspindžių ieškojo Lietuvos istorijoje : vaizduodamas istorines asmenybes, rašytojas jas sustilizuodavo pagal savo idėjas ir savo sielos savybes, taigi jas daugiau ar mažiau iškreipdavo. Antai mūsų žymiam istorikui A. Šapokai Sruogos nupieštas Kazimieras Sapiega to paties vardo dramoje atrodė gerokai padailintas kilnumo kryptimi. A. Šapoka rašė :

« Narbuto įtakoj Sruogos Sapiega išeina lietuviu patriotu, nors iš tikrųjų tai buvo eilinis magnatas, didelis savanaudis, ne vieną kartą mokėjęs gražiai kalbėti už svetimus pinigus, despotiškas, lygiai kaip visi magnatai, niekinęs smulkiuosius bajorus, savo galią prieš karalių rodęs ne vedamas kokio valstybinio intereso ar idėjos, bet iš didybės [...] Prielaida, kad Sapiega taikė į sostą, istoriškai yra visiškai netikra [...] Sapiegos niekada nebuvo tokie galingi, kad būtų galėję galvoti apie sostą. Jie juk buvo naujokai didžiūnų tarpe, tik naujai iškilusi šeima. Be to, Sruoga be jokio pagrindo Sapiegą pavadina imperijos kunigaikščiu»[48].

---

[48] A. Šapoka, *Balio Sruogos Kazimieras Sapiega*, žr. *Tėviškės Žiburiai*, Toronto, 1952.X.2.d, 39 nr.

Kodėl šitaip. B. Sruoga suidealizavo savo Kazimierą Sapiegą, prof. A. Šapoka taip pat nurodo rašydamas : « Vaizdas išėjo ne istorinis, bet toks, koks buvo reikalingas autoriaus pagrindinei idėjai iškelti — nemariajai Lietuvai, padarant šios idėjos reiškėjais tokius asmenis, kurie tokiais toli gražu nebuvo » [49] [50].

Kad istorinės dramos arba istorinio romano sukūrimas sudaro rašytojams ne tik rimtą, bet ir sunkiai išsprendžiamą problemą, B. Sruoga tai gerai žinojo teoriškai. Savo straipsnyje *Istorinė teisybė dailiojoj literatūroj* jis buvo linkęs duoti rašytojui laisvę interpretuoti istorinius asmenis, sukuriant juose naujų būdo bruožų, istorikų nepaliudytų, kai išlaikomi jų žinomieji bruožai. Jis reikalavo, kad šitaip sukurtas veikėjas būtų suderintas su to laiko socialine ir politine aplinka bei aplinkybėmis. « Turi atitikti istorinę tikrenybę ne tiktai materialinės laukujos aplinkybės — turi atitikti ir vidujės, socialinės bei psichologinės »[50].

Deja, praktiškai, kūrybinės vaizduotės nešamam rašytojui savo principus nevisada pasisekdavo išlaikyti. Ypač nuo jų nukrypo B. Sruoga savo didžiausioje *Kazimiero Sapiegos* dramoje. Apie ją istorikas A. Šapoka rašo :

« Karalienė Marysenka yra gal istoriškiausias charakteris visame veikale [...] Ji iš tikrųjų buvo prancūzų agentas ir jų naudai visas savo intrygas pynė. Jos santykiai su sūnum Jokūbu buvo tikrai blogi ; ji buvo pirmasis priešas savo sūnaus kandidatūros į sostą po tėvo mirties ; bet tas Jokūbas — filosofas juokdarys jau tik Sruogos kūrinys. Jo vedžiojimas po Lietuvą visiškai neistoriškas. To ne tik nebuvo, bet ir negalėjo būti. Kad lenkas švaistytųsi Lietuvoje ir net su kariais įsiveržtų į vyskupo rezidenciją, anais laikais buvo neįmanoma. Ir niekas to nebūtų galėjęs daryti, ypač dar ruošdamasis kandidatu į sostą [...] Visiškai blankus yra Raseinių seimelio vaizdas. Tai fragmentas iš seimelių gyvenimo maždaug 100 metų vėliau, o kai kurie bruožai stačiai paimti iš Karolio Radvilos *Panie Kochanhu* išdaigų XVIII a. gale. Ypač Oginskis ant bačkos vyno [...]

Dar blogiau su III veiksmo II paveikslu — elekcijos scenomis Volios kaimo laukuose prie Varšuvos. Čia viskas taip sukarikatūrinta, kad tikrojo elekcijos lauko vaizdo nieku būdu neatseksi. Gaunasi, be to, vaizdas, kad Lietuvos bajorai žavėjusi caro Petro I kandidatūra [...] Kam to autoriui prireikė, kai tai netiesa ? Petras tuo metu Lietuvoje buvo visai mažai težinomas ir tebesimokė laivų statybos Olandijoj [...]

Paskutinysis veiksmas interpretuoja Valkininkų įvykius, nors juos

---

[49] Ten pat.

[50] B. Sruoga, *Istorinė teisybė dailiojoj literatūroj*, žr. *Vairas*, Kaunas, 1935 m. 7-8 nr., 315 psl.

savaip pertvarko, bet yra išlaikytas pagal vieną mintį ir įtikimiausias, išskyrus Sobieskio vaidmenį ir Sapiegos patriotines deklamacijas » [51].

Prof. A. Šapoka yra nurodęs žymiai daugiau neistoriškų smulkesnių aplinkybių, negu čia suminėtos. Visos dramos nedidelį istoriškumą jis yra sutraukęs į šias frazes :

«Istoriškai tikrų charakterių tėra vos keletas, ir tai dažniausia jie pastatomi į neistorišką aplinką. Ir tai neišvengiama, nes jie suvedami į bendras scenas su Sruogos, bet neistoriškomis asmenybėmis, nors ir vadinamomis istoriškais vardais. Istoriškai neišlaikyta net chronologinė įvykių raida, o buities scenos daugiau primena XVIII a. pabaigos, bet ne XVII-XVIII a. sąvartos vaizdus » [51 52 53].

Už *Kazimierą Sapiegą* istoriškesnėmis dramomis A. Šapoka laikė *Milžino paunksmę* ir *Radvilą Perkūną.* Apie *Milžino paunksmę,* kur vaizduojamas kunigaikščio Vytauto galybės paskutinis laikotarpis, minėtas istorikas rašė :

« Milžino paunksmėj, tiesa, kūrėjas yra didelėj Dlugošo bei jo parafrazuotojo Szajnachos įtakoje, bet įveda ir tikrai lietuviško tinko, nugarkaulį palikdamas seną. Tenai kūrėjui, žinoma, lengviau, nes epochos gyvenimiškos smulkmenos istoriškai yra nežinomos, tad daugiau laisvės. Radvile Perkūne taip pat mažiau pavojų išsiskirti su istorine tikrove, nes operoje epocha pavaizduojama ne tiek libreto žodžiais, kiek pastatymu »[52].

Paliekant nuošaliai neužbaigtą kūrinį apie Barborą Radvilaitę, reikia pasakyti keletą žodžių apie *Pavasario giesmės* istoriškumą. Jis tur būt neaiškiausias, nes B. Sruoga visai nenurodė epochos, kurioje vyksta dramos veiksmas. Tik iš trijų aplinkybių galima spręsti, kad *Pavasario giesmės* veikėjai nukeltini į XIX amž. pirmąją pusę, į romantinę epochą, tikriausiai į Adomo Mickevičiaus *Vėlinių* ir Igno Kraševskio *Anafielio* laikus, kada lenkų ir lietuvių šviesuomenė buvo atradusi senosios Lietuvos pagonybę su jos tikrais ir netikrais dievaičiais *(Pavasario giesmės* kai kurie veikėjai žavisi deivės Mildos švente, joje dalyvauja per krikščioniškas Sekmines). Tą pačią romantinę epochą nurodo ir dvarininko Žaliūgo duktė Aušrinė,

---

[51] A. Šapoka, *Balio Sruogos Kazimieras Sapiega,* žr. *Tėviškės Žiburiai,* Toronto, 1952.X.2 d., 39 nr.

[52] Ten pat.

[53] Ten pat.

kuri ne tik žodžiais palanki savo mirusios motinos propaguotam Mildos kultui, bet drauge yra talentinga pianistė, koncertuojanti užsieniuose, kaip ano laiko Fr. Chopin (1810-1849), Fr. Liszt (1811-1886), Clara Wieck-Schumann (1819-1896). Kad *Pavasario giesmės* veiksmas vyksta XIX amž. pirmojoje pusėje, pagaliau liudija dvaro šeimininkės Katrės Žaliūgienės dėdė, vienuolis Domijonas, nes tada rusų caro valdžia dar nebuvo spėjusi išnaikinti Lietuvoje visų vienuolių.

Tiesa, kad kai kas *Pavasario giesmės* visai nenori laikyti istoriška drama, nes joje nepasirodo jokių politinių klausimų, kuriais domėtųsi veikėjai. Jie serga emocinėmis ir kultūrinių tradicijų problemomis, sueidami į konfliktą, nes skirtingai pergyvena žemės trauką, idealų grožį, meilę ir mirtį. Taigi *Pavasario giesmė* esanti simbolinė arba lyrinė drama [54]. Tiesa, kad joje nėra jokių socialinių ir politinių problemų, bet visas veiksmas vyksta dvaro bajoriškoje aplinkoje aiškiai ne Sruogos laikais. Vaizduodamas juodžemio filosofijos atstovą dvarininką Žaliūgą ir jo aplinkoje gyvą pagonybės dvasią, lietuviškų dievaičių kultą, sudurtą su krikščionišku, savo dramos veiksmą B. Sruoga yra išrovęs iš savo amžiaus ir nukėlęs į romantizmo laikus : tik praeities beribėse erdvėse galima suprasti lakias aspiracijas ir gilius jausmus, vyraujančius dramoje. Atplėšti nuo Sruogos amžininkų, jie priklauso romantinei epochai. Šituo atžvilgiu *Pavasario giesmė* — ne tik lyriškai romantinė, bet ir kartu istorinė. Nuo kitų Sruogos istoriškų dramų skiriasi tuo, kad joje viešasis ir aplinkinis išviršinis pasaulis susilpninti iki minimum, bet pabrėžtas sielų gyvenimas, kuris susiduria su lietuvių kultūros etinėmis ir estetinėmis tradicijomis, ypač rūpėjusiomis B. Sruogai Stutthofo koncentracijos stovykloje, kur buvo parašyta *Pavasario giesmė.*

Iš to, kas čia pasakyta apie B. Sruogos istorines dramas, galima padaryti išvadą, kad jis ne tik su antraeiliais asmenimis, bet ir su žymiomis istorinėmis asmenybėmis bei istorinėmis aplinkybėmis elgėsi gana laisvai. Kaip romantinių aspiracijų rašytojui Lietuvos praeitis jam dažniausia buvo pretekstas ir medžiaga jo vaizduotei, jo patriotinėms ir humanistinėms aspiracijoms reikšti, nes dabartis jam atrodė per siaura ir per smulki, verta pašaipos ir paniekos. Tik praeityje jis regėjo atsiveriant plačias erdves laisvei ir esminėms problemoms. Todėl, nors Sruogos didžiuma dramų vadinamos istorinėmis, jos yra literatūrinės, vaizduotės ir intuicijos kūriniai, laiku lyg nutolinti nuo mūsų dienų, papuošti praeities drabužiais, nusags-

---

[54] J. Lankutis, *Lietuvių dramaturgija,* Vilnius 1958, 306 psl.

tytais lyriniais perliukais, kad vaizduojama draminė tikrovė būtų įdomi, spalvinga, apvalyta nuo kasdienybės šiukšlių, nes ji turi būti daugiau ar mažiau pakelta prie rašytojo asmeninių pomėgių ir tautinių idealų.

Istorikai gali barti B. Sruogą ir kitus rašytojus dėl praeities negerbimo, dėl žymių istorinių asmenybių stilizavimo, dėl antraeilių ar trečiaeilių faktų sukeitimų bei visos epochos kitokios interpretacijos, negu nori istorikai, tačiau tai nedaug ką padės : Sruoga kaip ir kiti rašytojai turi teisę interpretuoti ir stilizuoti praeitį, nes jis šitaip gali elgtis su dabartimi. Tik rašytojui nevalia praeityje išrasti to, ko joje nebuvo ir negalėjo būti. Šituo atžvilgiu B. Sruoga praktiškai savo istorinio pobūdžio dramose nuėjo toliau, negu jis žinojo ir skelbė teoretiškai. Pasirodo, kad B. Sruoga toks pat miruolis kaip daugelis kitų žmonių : jam buvo lengviau paskelbti istorinės dramos principus, negu pačiam jų laikytis kūrybinėje praktikoje. Be to Sruogos laimei, nemėgdami XVII-XVIII amžių, lietuviai šios epochos gyvenimo Lietuvoje nepažįsta. Todėl jie lengvai patiki, kad savanaudis autokratas K. Sapiega buvo patriotas ne dėl svetimų pinigų, bet dėl savo idealistinio įsitikinimo, o Lenkijos karalaitis Jokūbas Sobieskis turėjo teisę važinėti po Lietuvą taip, kaip tai pavaizdavo B. Sruoga.

Dramatinis veiksmas ir veikėjai

Metant žvilgsnį į B. Sruogos kūrinius dramatinio meno atžvilgiu, pirmiausia reikia sustoti prie dramatinio veiksmo ir veikėjų, nes jie svarbesni už dialogus bei tylos momentus, skirtus vaizduoti veiksmo slinkčiai ir veikėjų charakteriams. Bet « vyksmas ir charakteriai sudaro organinį vienetą », tvirtino Sruoga [55]. Taigi veiksmas ir veikėjai priklauso vienas nuo antrų kaip du broliai dvyniai, kurie nuolat tarp savęs konkuruoja, kurių vienas tuoj jaučiasi nuskriaustas, jei kiti jo broliui pradeda atiduoti pirmenybę.

Todėl kiekvienam dramų kūrėjui kyla praktinė problema, kaip sukurti tokį siužetą su intryga, kad veiksmas būtų įtemptas ir gyvas per visą dramą, o veikėjai per veiksmą atsiskleistų kaip dramatiški, gilūs, reljefingi. O jeigu tarp tų brolių priešininkų neįmanoma išlaikyti pusiausvyros, tai kam jų atiduoti pirmenybę, veiksmui ar veikėjams ? Kai kurie rašytojai, spręsdami šią problemą, savo kūrybos procese svyruoja. Prie šitokių priklausė B. Sruoga. Nuo Vilkolakio laikų, kai jis pasisakydavo už teatrinio spektaklio pirmenybę prieš

---

[55] *Dramos velnias ir gegutė*, žr. *Balio Sruogos raštai*, VI t., Vilnius 1957, 437 psl.

literatūrinį dramos kūrinį, jis pirmenybę atiduodavo dramatiniam veiksmui, nors su juo glaudžiai siedamas veikėjus. Tik po 1930 metų B. Sruogos susižavėjimas siužeto intrygos sukurtu veiksmu pradėjo atslūgti[56], nes rašytojas praregėjo, kad šitaip sukurtos pjesės dažniausiai neturi išliekančios kūrybiškos galios. Straipsnyje *Dramos velnias ir gegutė* (1936), jis jau aiškiai atidavė pirmenybę veikėjų charakteriams tardamas : «Patenka į kūrybos istoriją tik tie dramaturgai, kurie kuria žmones, charakterius — gyvą scenišką teisybę»[57]. Tačiau tai užmiršo vėliau, Stutthofe rašydamas farsines komedijas.

Jei skirtingų charakterių, jų interesų bei idėjų susidūrimas kuria veiksmą, tai be šito veiksmo nėra dramatinio kūrinio — tragedijos, dramos, komedijos. Taigi dramatinis veiksmas yra savybingas kiekvienai dramai ir komedijai. Tat kas yra tas veiksmas ?

Jį galima aptarti kaip veikėjų konflikto sukeltos kovos procesą arba vyksmą, kuris, pakilęs iki krizės viršūnės, nusileidžia į atomazgą. Tarp šių trijų momentų — užuomazgos, krizės viršūnės ir atomazgos — klasikiniuose dramos kūriniuose dar sutinkame pakilimo ir atoslūgio peripetijas. Todėl klasikų tragedijose dažniausiai vyrauja penki aktai ir rečiau pasitaiko trys. Norint dramatinį veiksmą išreikšti schema, reiktų nubrėžti buką lygiašonį trikampį. Naujųjų laikų dramose šitokia simetrija nevisada matyti. Sakysime, pasiekusi krizės viršūnę, drama tuojau gali išsispręsti atomazga, taigi be antrosios peripetijos.

B. Sruoga pripažįsta čia sužymėtą veiksmo schemą, nors ir vartodamas kitokius terminus: «Kokią pjesę rašysi, vis viena ji nėra įmanoma be ekspozicijos, užuomazgos, išsirutuliojimo, katastrofos (tragiškos ar komiškos) ir veiksmo išsisprendimo »[58]. O patį dramatinį veiksmą rašytojas aptarė, kaip konflikto sukeltą kovos procesą, rašydamas: «Veiksmo ir kontrveiksmo susidūrimas ir sudaro tai, ką mes vadiname pjesės veiksmu, dramatinės kovos procesu » [59]. Sujungdamas jį su veikėjais jis dar rašė : « Nėra interesų skirtumo, nėra konflikto, nėra kovos — nėra veiksmo » [60]. Kaip

---

[56] A. Samulionis, *Balus Sruoga —- dramaturgiios ir teatro kritikas,* Vilnius 1968, 62-63 psl.

[57] *Dramos velnias ir gegutė,* žr. *Balio Sruogos raštai,* VI t., 438 psl.

[58] B. Sruoga, *Naujos idėjos teatro moksle,* žr. *Židinys,* 1926 m. 11 nr., 221 psl., cit. A. Samulionis, *Balys Sruoga — dramaturgijos ir teatro kritikas,* 67 psl.

[59] B. Sruoga, *Dickenso «Varpai» Valstybės teatre,* žr. Vairas, 1930 m. 10 nr. 78 psl., cit. A. Samulionis, *Balys Sruoga — dramaturgijos ir teatro kritikas,* Vilnius 1968, 61 psl.

[60] B. Sruoga, *Vaičiūno dramaturgija,* 87 psl., cit. A. Samulionis, *Balys Sruoga — dramaturgijos ir teatro kritikas,* Vilnius 1968, 61 psl.

Aristotelis Sruoga reikalavo, kad dramoje kovos procesas arba veiksmas būtų priežastingai susijęs, kitaip sakant vieningas, nes tik šis vieningumas daro visą spektaklį meniškai vieningą [61].

Kaip gi šituos principus sekėsi B. Sruogai išlaikyti savo dramatinėje kūryboje? — Labai aišku, kad veiksmą ir veikėjus rasime jo visuose kūriniuose, tik vienur rašytojas persvarą yra atidavęs veiksmui, kitur pasiekė maždaug pusiausvyros, trečiur persvarą laimėjo charakteriai. Aiškią pirmenybę veiksmui, kylančiam iš intrygos, jis yra atidavęs farsinėse komedijose, parašytose Stutthofe. Jos iš tikro tėra intrygos, veiksmo ir situacijų mezginiai, kur žmogiški charakteriai — sukarikatūrinti ir nustumti į paskutinę vietą, nors trumpais brūkšniais individualizuoti. Rimtosiose dramose svarstyklės pasvyra į priešingą pusę — į veikėjus.

Pajūrio kurorte veiksmo vieningumas mažas ir jo slinktis beveik nežymi, dramos svoris susitelkia į veikėjus, jų dialogus pavienius, priežastingai nesusietus veiksmus. Dramatinis veiksmas vieningas, bet be didelės įtampos pasirodo *Pavasario giesmėje.* Čia dėmesys sutelktas į veikėjus bei jų nesuderinamus siekimus. Taip pat vieningą veiksmą, t. y. susietą priežastingai ir sutelktą aplink pagrindinių veikėjų konfliktus, matome *Baisiojoje naktyje* ir *Apyaušrio dalioje,* bet ten nėra apleisti nė charakteriai. Jie tik nėra labai gilūs, nes atrodo, kad rašytojas vienodai skyrė dėmesio tiek veiksmo įtampai bei judrumui, tiek charakterių individualumui. Individualiausių ir giliausių charakterių sutinkame *Milžino paunksmėje* ir *Kazimiero Sapiegos* dramoje. Bet čia veiksmas atrodo gerokai palaidas. Nors pavieniai paveikslai ir scenos kartais labai judrūs ir įvairūs, tačiau ten jų visas dinamizmas — išdaigos ir juokai, barniai ir rimti ginčai nevisada teka iš vieno šaltinio — pagrindinio konflikto, — t. y. jie nevisada tėra priežastiškai susieti tarp savęs.

Sakysime, *Milžino paunksmėje* prieš Vytautą Didįjį, kuris pats gyvas scenoje nepasirodo, visą laiką kovoja karaliaus Jogailos lenkų patarėjai ir dvariškiai su karaliene Sofija-Sonka priešakyje. Tačiau tą jų kova su nematomu Vytautu kaista ir dega ne dėl kurios nors vienos problemos, bet mažiausia dėl trijų, kurios neišrieda viena iš antros. Jas tik tesuriša vis tie patys, tarp savęs nesutariu veikėjai, neišskiriant nė nematomo Vytauto.

Antai, *Milžino paunksmės* pirmas aktas, kurio vardas — *Sonka, Lenkijos karalienė,* yra paskirtas narplioti dvaro konfliktui dėl Jogailos ir jo žmonos Sofijos vaikų legalumo ar nelegalumo, kurį esą iškėlęs

---

[61] A. Samulionis, *Balys Sruoga — dramaturgijos ir teatro kritikas,* Vilnius 1968, 67 psl.

Vytautas. Bet antrame akte, *Karūnos vėtroje,* Jogailos vaikų teisėtumo klausimą beveik visi veikėjai jau yra užmiršę. Savų vaikų ateitį teprisimena karalienė Sonka. Tuo tarpu visų lenkų didikų, neišskiriant nė paties Jogailos, dėmesys sutelktas į Vytauto pasiryžimą vainikuotis Lietuvos karaliumi. Tuo tarpu trečiame akte, *Žemės traukoje,* prieš Vytauto vanikavimą karalium jau nebekovoja niekas, net Zbignevas Olesnickis : visi rūpesčiai nukreipti į Vytauto įpėdinystės problemą, tam didžiajam Lietuvos kunigaikščiui susirgus ir mirus. Dėl šitokio silpno aktų susiejimo tuo pačiu veiksmu *Milžino paunksmę* labiau tiktų pavadinti trilogija negu trijų veiksmų drama, pasakytų klasikinės dramaturgijos teoretikas.

Taigi, kiek dalių *Milžino paunksmėje,* tiek ten randame dramatinių veiksmų, kuriuos tesusieja kaip trilogijoje maždaug tie patys personažai. Kitaip sakant, šitoje dramoje vieningo veiksmo stinga, nors paskirų paveikslų scenos suorganizuotos priežastingiau. Kai kurie tų paveikslų, arba jų scenos, tokie judrūs, kad tampa gyveniškai neįtikimi. Sakysime, II akto I-me paveiksle vaizduojamas Lucko suvažiavime Jogailos kambarys ankstybą rytą, kai karalius keliasi iš lovos skustis barzdos. Tuo laiku į šį kambarį įsiveržia neblaivus imperatorius Sigismundas su muzikantais bei šokėjomis. Šioms beimprovizuojant baletą pagal Sigismundo valią, imperatorius ant Jogailos lovos sprendžia karališkos karūnos klausimą Vytautui. Baletui šokant, ši scena, žinoma, išeina gyva, judri, pikantiška, nuvertinanti karališko vainiko orumą ; bet dėl savo ekstravagancijos ji neatrodo istoriškai įtikima, nors literatūriškai įdomi.

Dramatinis veiksmas pasirodo palaidžiausias *Kazimiero Sapiegos* dramoje, nors I aktas kaip ekspozicija yra labai geras. To akto I paveikslas vyksta Varšuvoje, rimtai susirgus karaliui Jonui Sobieskim. Jo žmona Marysenka susirūpinusi ne tiek karaliaus liga, kiek užsidegusi užsitikrinti galią ir vietą prie sosto, jei karalius mirtų. Šituo tikslu ji pina piršlybines intrygas ir nusitrenkia net į Lenkijos-Lietuvos respublikos seimą Gardine. Ten vienos puotos proga ji pasiperša Lietuvos etmonui ir Vilniaus vaivadai Kazimierui Sapiegai : ji mano, kad jis vertas Lenkijos sosto ir su jos pagalba jis galėtų būti išrinktas karaliumi. Bet Sapiegai Lietuva brangesnė negu karaliavimas Lenkijoje. Todėl hetmanas atsisako pasiūlymo siekti lenkų sosto. Bet tai užgauna ambicingą Marysenką. Dėl šito ji pasiryžta keršyti Sapiegai. Šitaip baigiasi *Kazimiero Sapiegos* pirmas aktas, viena šauniausių ekspozicijų lietuvių dramatinėje literatūroje. Jos dialogai, lengvi ir šmaikštūs, puikiai vaizduoja besikeičiančių veikėjų situacijas ir dar vaizdžiau nupiešia paveikslą karalienės Marysenkos,

ambicingos prancūzės intrigantės, kuriai nieko nėra švento, išskyrus jos karališkos galios rokoko blizgesį.

Atrodo, kad po ekspozicijos prasidės užgautos karalienės baisus kerštas, nes I aktas užsisklendė grasinančiais Marysenkos žodžiais :

Gerai. Statykit pelenų malūną.
Pakarkit hetmanui ant kaklo girnas.
O aš jam pastatysiu altorėlį
Tarpugirny. Tegu jis atsiklaups
Ir ašarom išaičios kruvinom
Didybę savo ... Sužinos tegu,
Kas tai yra įžeisti karalienę —
Ir moterį drauge ! [62].

Taigi, susidomėję laukiame keršto audros. Tik karalienės Marysenkos įtūžimo galia ir baigėsi grasinimu. Il-me akte ji dramos veiksmui nebevadovauja: jis pereina į Vilniaus vyskupo Bžostauskio rankas. Šio akto I-me paveiksle apie jos vestas piršlybas niekas nebekalba, ir ji pati nebepasirodo. Ji dar į sceną išeina II akto gale, dar pakursto vyskupą prieš Sapiegą. Bet tai tušti žodžiai, neveiksmingi, nes vyskupas Bžostauskis jau anksčiau (II akto I-me paveiksle) pats jau buvo pavartojęs prieš K. Sapiegą vieną baisiausių bažnytinių bausmių — ekskomuniką. Tą Sapiegos išskyrimą iš Bažnyčios bei jo iškeikimą vyskupas buvo paskelbęs Vilniaus katedroje todėl, kad Vilniaus vaivada Sapiega nesiliovė savivaliavęs — užėmęs bažnytines nuosavybes, negrąžino jų vyskupui. Taigi, II akto centre stovi vyskupo konfliktas su K. Sapiega, o ne šio su karaliene. Tiesa, kad Vilniaus vyskupo konfliktas su Vilniaus vaivada Sapiega nėra visai be sąryšio su I aktu, nes ten jau vyskupas skundėsi karalienei dėl Sapiegos savivalių ir prašė jos pagalbos. Tačiau Marysenka nieko nepadėjo, nes Bžostauskis II akto Il-me paveiksle išdrįso prikišti karalienei klausimu :

Ar padėjo
Man nelygioj kovoj ? Ar mano skundą
Šventajam tėvui parėmė ? Ar seimą
Sušaukti teikės bylai apsvarstyti ? [62 63]

---

[62] Balys Sruoga, *Kazimieras Sapiega*, Chicaga 1951, 89 psl.
[63] Ten pat, 117 psl.

Kadangi karalienė nei pagalbos nesuteikė, nei keršto nepajėgė vykdyti, tai II aktas atrodytų visai atsipalaidavęs nuo I-jo, jeigu jis nebūtų prieš K. Sapiegą nukreiptas vyskupo. Dabar II akto I paveikslą, kuriame paskelbiama Sapiegai ekskomunika ir tuoj po to įvyksta jo sūnaus Mykolo pasityčiojimas iš to bažnytinio iškeikimo, galima laikyti visos dramos viršūne arba krize. Po šito teliktų, laukti, kad netrukus, arba bent negaištant drama nuriedės į atomazgos katastrofą. Bet iš tikrųjų neatsitinka nieko panašaus. Užmiršęs I akto svarbiuosius veikėjus: Marysenką, K. Sapiegą ir Bžostauskį, palikdamas nuošaliai ekskomunikos pasekmes, B. Sruoga leidžiasi į naujus veiksmo vingius — imasi vaizduoti žemaičių bajorų seimelį Raseiniuose su girtuoklystėmis ir peštynėmis. Per tas scenas paaiškėja, kad bajorai prieš Sapiegas yra sudarę koaliciją su kunigaikščiu Oginskiu priešakyje. Šitaip Oginskis su savo sekėjais tampa nematomo hetmano K. Sapiegos priešais. Jie pradeda vadovauti kovai, nes vyskupas Bžostauskis yra dingęs nebepajėgus, nes gal būt su ekskomunika pertempė savo galią.

III akto Il-me paveiksle B. Sruoga vaizduoja elekcinio seimo stovyklą prie Varšuvos. Ten suvažiavę naujam karaliui rinkti didikai ir bajorai aistringai ginčijasi, kuris kandidatas naudingesnis. Bet šituose ginčuose nepasirodo nei buvusi karalienė Marysenka, nei vaivada-hetmanas Sapiega. Jųdviejų kivirčas visai užmirštas. Tepasirodo tik vyskupas Bžostauskis. Bet šis nieko nebekalba apie K. Sapiegą. Dabar jis aistringai tekovoja prieš rusų caro Petro I-jo kandidatūrą, kurią buvo pasiūlęs Višnioveckis į Lenkijos karalius. Šitaip B. Sruoga savo dramos veiksmą vairuoja tolyn tiek nuo veiksmo užuomazgos, tiek nuo aukščiausio krizės momento (ekskomunikos). Tik kad Sapiegos vardas nepasiliktų visai bereikšmis, autorius leidžia pabaigoje paveikslo vaivados sūnui Mykolui Sapiegai su bendrais pavogti porą maišelių su auksiniais, kuriuos Saksonijos ministeris Flemmingas buvo atsivežęs papirkti Lenkijos bajorus, kad šie išrinktų karaliumi Augustą Saksonietį.

Su dramos IV aktu B. Sruoga iš tolimų vingių sugrįžta prie pagrindinio protagonisto K. Sapiegos. Jį vaizduoja šį kartą prie Kriavos, saugojantį Lietuvą nuo rusų įsiveržimo, bet staiga sužinantį, kad sūnus Mykolas su jo šalininkais buvo apsuptas kovoje su sukilusiais bajorais ir kad jam gresia mirtinis pavojus. Šitaip autorius sugrąžina skaitytojus prie III akto I-jo paveikslo (bajorų koalicijos prieš Sapiegas), bet šio IV akto jis niekuo nesusieja su žadėtu kerštu karalienės Marysenkos, kuri dabar jau yra ištremta net už Lenkijos sienų. Šito akto II paveikslas vaizduoja atomazgos katastrofą — kaip girti bajorai su kunigaikščiu Oginskiu priešakyje nužudo Mykolą Sapiegą. Šio paties akto III paveikslas Sruogos paskirtas antrajam

atomazgos momentui — Kazimiero Sapiegos skausmui dėl sūnaus mirties bei Sapiegos atsivertimui — praregėjimui, kad bajorai yra ne tik jo, bet ir visos lietuvių tautos nelaimė. Bet IV akto du paskutinius paveikslus vargiai galima vadinti atomazga, jei logiškai veiksmu ji nesusieta su užuomazga, išskyrus jos kelis veikėjus. Kitaip sakant, tiedu dramatinio veiksmo momentai (užuomazga ir atomazga) *Kazimiero Sapiegos* dramoje neturi logiško priežastinio sąryšio: karalienė Marysenka jokiu savu veiksmu neprisidėjo nei prie Mykolo Sapiegos mirties, nei prie jo tėvo Kazimiero atsivertimo, nors prieš septynerius metus buvo pažadėjusi keršyti.

Iš viso, kas čia pasakyta apie *Kazimiero Sapiegos* dramos veiksmą, peršasi išvada, kad jis šiame kūrinyje palaidas, daugiau ar mažiau nenuoseklus, taigi stokoja vieningumo. Šitoks defektingo vieningumo įspūdis atsiranda todėl, kad B. Sruoga savo dramoje nėra apsisprendęs, kas šitame kūrinyje svarbiau — ar veiksmas, ar veikėjai, kitaip tariant, ar dialogais ir veiksmu vaizduoti charakterius, ar dialogais ir veikėjais piešti judrų įvairų veiksmą. Šitoks autoriaus neapsisprendimas paaiškėja, beieškant šioje dramoje centrinių herojų.

Pagal puikią *Kazimiero Sapiegos* dramos ekspoziciją pirmame akte atrodo, kad centriniais veikėjais bus karalienė Marysenka, vaivada-hetmanas Sapiega ir, gal būt, vyskupas Bžostauskis. Bet dramos devyniuose paveiksluose šie veikėjai tepasirodo scenoje tik mažumoje paveikslų, būtent, trijuose [64]. Kituose paveiksluose, kad ir nenuosekliai, veiksmą pirmyn varo ekspozicijos antraeiliai ir trečiaeiliai personažai. Iš pirmaeilių veikėjų veiklūs tėra Marysenka, kuri vadovauja I-me (ekspozicijos) akte, ir vyskupas Bžostauskis — antrame (ekskomunikos) akte. Tuo tarpu Kazimieras Sapiega, nors ir pagarsėjęs karo vadas, Sruogos literatūriniame atvaizde išėjo pasyvus : dramoje kiti už jį veikia už ar prieš. Jis pats tepasirodo scenoje tik I-me ir IV-me (paskutiniame) akte. Į sukuriamas jam situacijas hetmanas Sapiega I-me veiksme dar reaguoja savo priešveiksmiais, o paskutiniame akte jis tepajėgia atsakyti tik savo žodžiais.

Kad neiškristų iš dramos jos du viduriniai aktai, kur Kazimieras Sapiega nedalyvauja, B. Sruoga pavartoja dvi priemones. Viena jų — tokia pat kaip *Milžino paunksmėj*, kur apie nematomą Vytautą Didįjį beveik visi kalba ir nuo jo ginasi; taigi ir *Kazimiero Sapiegos*

---

64 *Milžino paunksmėje*, sutinkame priešingą atvejį. Ten devyniuose istorinės kronikos paveiksluose karalius Jogaila dalyvauja šešiuose daugiau ar mažiau aktyviai, šituo prisidėdamas prie dramos vieningumo.

dramos viduriniuose aktuose Vilniaus vaivada nėra užmirštas panašiai. Antra priemonė ten nesančiam vaivadai-hetmanui priminti buvo jo sūnus Mykolas Sapiega. Tačiau šios dvi priemonės per dviejų aktų keturius paveikslus pasirodė nepakankamos — jos nepajėgė atstoti centrinių veikėjų asmeninio dalyvavinmo dramatiniame veiksme. Todėl tie aktai ir paveikslai (išskyrus II akto I paveikslą), kuriuose vaivada-hetmanas scenoje nedalyvauja, atrodo lyg iškritę, arba vėliau įterpti į dramą.

Ypač tokiais atrodo II akto II paveikslas ir III akto abudu paveikslai, kur rašytojas dėmesio skiria istoriškoms ir tariamai istoriškoms aplinkybėms vaizduoti veiksmu. Jie menkai tesiderina su gerai apmesta ekspozicijoje drama todėl, kad, berašydamas *Kazmieroi Sapiegos* dramą per kelerius metus (1937-1941), B. Sruoga vienu laiku buvo pakeitęs (tikriausiai dėl savo emocionalumo) savo pažiūrą į dramatinio veiksmo bei jo veikėjų santykį — užuot dialogais ir veiksmais vaizdavęs charakterius, jis ėmė kurti veiksmą dėl veiksmo, — dėl judrumo ir žaismo, dėl išdaigų, juokų ir ašarų, — šiam tikslui pajungdamas veikėjus. Šituo Sruoga patenkino savo polinkį į teatralumą bei į tariamai grynojo teatro tikslus, bet šituo jis taip pat priartėjo prie cirko ir maskarado, nutoldamas nuo vaizdavimo dramatinių charakterių, kurie jam pirmiausia rūpėjo *Milžino paunksmėje* ir *Baisiojoje naktyje.* Šitokiu būdu B. Sruoga *Kazimiero Sapiegos* dramą be reikalo apkrovė aplinkybiniais epizodais, susilpnino dramatinių charakterių reikšmę, sugadino dramatinio veiksmo vieningumą, o tuo pačiu pakenkė viso kūrinio vienovei.

Jausdamas *Kazimiero Sapiegos* pagrindinį trūkumą, kuris apsireiškia vieningo veiksmo stoka, B. Sruoga yra mėginęs aiškint savo dramą neva jos originalia simfonine kompozicija. «*Kazimieras Sapiega* parašytas visai nauju principu : komponuotas kaip simfonijos kūrinys, kur kiekvienas veikiantis asmuo yra tartum atskiras muzikos instrumentas su savo ypatybėmis, — rašo V. Sruogienė. Apie tą naujovę Balys prašė niekam nesakyti ir laukė : ar kas iš kritikų jo sumanymą supras ? Ir tiktai po 15 metų Jurgis Blekaitis jautria menininko intuicija atskleidė paslėptą sumanymą »[65].

Iš tikrųjų čikagiškėje *Kazimiero Sapiegos* laidoje J. Blekaitis plačiai aiškina tą neva revoliucinę simfoninę šios dramos struktūrą [66]. Gal būt, kad ją ten galima rasti. Tik klausimas : kokia jos reikšmė ?

---

[65] V. Sruogienė, *Iš mūsų bendro gyvenimo,* žr. *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose,* 150 psl.

[66] J. Blekaitis, *Balio Sruogos teatro bruožai,* žr. *Kazimieras Sapiega,* Chicaga 1951, VI psl.

Ar ta tariamai naujoviška simfoninė kompozicija pasitarnavo dramos vieningam veiksmui, kuris nuo Aristotelio, Boileau, Lessingo ir Ibseno laikų buvo pagrindinis dėsnis dramatiniam kūriniui, arba ne? Jeigu ne, tai reiškia, kad vieningo veiksmo stoka *Kazimiero Sapiegos* dramoje nėra jokia pažangos dorybė. Priešingai. Arba tai reiškia, kad Sruogos sumanyta simfoninė dramos kompozicija nepasisekė, arba kad emocionalusis Sruoga pasirodė nepajėgus didelę, daugiau ar mažiau istorišką medžiagą suorganizuoti taip, kad jos palaidumo nereiktų teisinti svetimo meno dėsniais (muzikos sonata ar simfonija).

Tačiau, jeigu J. Blekaitis, teisindamas Sruogą dėl jo daugiau ar mažiau laisvų epizodų *Kazimiero Sapiegos* derinyje, mato naujovę įsitikinęs, kad teatralinei dramai veiksmo vienovė nebūtina, jis tokią dramą netiesiog degraduoja iki maskarado ir cirko spektaklių, kur ieškoti vieningo veiksmo dažniausiai būtų tuščios pastangos. Tačiau tokio veiksmo stoka *Kazimiero Sapiegos* dramoje nereiškia, kad B. Sruoga būtų nevertinęs dramatinio veiksmo apskritai. Be teorinių prasitarimų tai liudija jo *Baisioji naktis, Radvila Perkūnas, Dalia Radvilaitė* ir taip pat Stutthofe parašyti kūriniai: *Pavasario giesmė, Uošvė* ir *Dobilėlis penkialapis.* Vieningo veiksmo atžvilgiu jie — be priekaištų. Tiesa, kad *Pavasario giesmės* dramoje veiksmas nėra įtemptas, užleisdamas pirmenybę veikėjų jausmų išraiškai, tačiau *Dobilėlio penkialapio* ir *Uošvės* komedijos beveik vienu veiksmu ir tesiremia. Dėl dramatinio veiksmo šitos farsinės komedijos ir nėra cirkinės klounados.

Bet tiek šitose komedijose, tiek didžiumoje dramų, net ir tose, kur veiksmas teka palaidai šokinėdamas, jis beveik visada būna gyvas ir įvairus. Šito įspūdžio Sruoga pasiekia ne tiek veiksmo įtampa, kiek įvairiais ir kontrastingais veikėjais, rimtų, juokingų ir lyriškų scenų sugretinimais, chaotiškos minios judesiais.

Veikėjų įvairumas

Kalbant apie B. Sruogos dramatinių kūrinių veikėjus, pirmiausia reikia stabtelėti prie minios kaip kolektyvinio veikėjo. Ten jos vaidmuo didelis. Išskyrus farsinės komedijas ir lyriškąją *Pavasario giesmę,* nėra rimtos Sruogos dramos, kurioje šalia įvairių personažų neturėtų vaidmens minia kaip savotiškas neorganizuotas graikų choras, kuris čia kivirčijasi tarpusavyje, čia pritaria, čia prieštarauja pavienių veikėjų darbams bei žodžiams.

Pavyzdžiui, nors *Milžino paunksmėje* veiksmas dažniausiai vyksta karaliaus arba kitokio didiko rūmuose, tačiau net šitokioje

uždaros erdvės dramoje rašytojas negali apsieiti be minios. Šitam progą sudaro didžiojo kunigaikščio Vytauto šermenų budėjimas Trakų pilies koplyčioje ir jo laidotuvių pradžia. Šitokiomis aplinkybėmis chaotiški minios judesiai nebuvo įmanomi, dramos autorius vis tiek įvedė žmonių daugybę, kad, susidisciplinavusi choriniais giedojimais, iškeltų rimtį ir liūdesį iki aukščiausio laipsnio :

Verk, tėviškėle, verk, Lietuva —
Jau nusileido saulė tava !
Ašaras lieki nuliūdime —
Tavo karalius guli grabe [67].

Kitose B. Sruogos dramose minios reikšmė dar didesnė. Antai, vadinamose revoliucinėse dramose: *Baisiojoje naktyje* ir *Apyaušrio dalioje,* minia bent dviejuose aktuose turi žymų vaidmenį, nekalbant apie tuos momentus, kai ji veiksmui sudaro savotišką foną (*Apyaušrio dalios* pradžioje baletas ir jo maištas ; interesantų klusni minia Tizenhauzo rūmuose Šiauliuose tos dramos gale). Istoriškos operos librete, *Radvilos Perkūno* astuoniuose paveiksluose bent keturi neapsieina be minios, kuri čia bijo naminio karo tarp Vilniaus didikų, čia pajuokia jėzuitus, čia gieda graudžias giesmes, čia linksminasi puotaudama. Dar didesnė minios reikšmė *Kazimiero Sapiegos* dramoje. Tarp jos devynių paveikslų minia kaip anoniminis veikėjas pasirodo bent penkiuose, t. y. daugumoje, tuo sumenkindama pavienių charakterių reikšmę. Vienur ji maldinga, giedanti gražias giesmes (II akto I pav.), kitur — juokdariška iki groteskiškumo (III akto I pav.), trečiur girtai įsiutusi (IV akto II pav.), dar kitur — svyruojanti tarp bravūros ir liūdesio (IV akto III pav.).

Galima pritarti Jurgiui Blekaičiui, kai jis minios reikšmę B. Sruogos dramose aptaria šitaip : « Karių, vienuolių, maldininkų, bajorų ar valstiečių minia gaubia pagrindinių veikėjų gyvenimą. Minios balsai, jos giesmės ar girtos dainuškos, jos kuždanti pagarba ar klykianti, nirši neapykanta sudaro tą reikšmingesniąją atmosferai ir akcijai aplinką, kurioje ne tik juda herojus, bet su kuria jis, kaip priešas ar draugas, kovoja » [68].

B. Sruoga savo dramose yra sukūręs specialiai komiškų situacijų su juokingais veikėjais, kad po rimtų scenų būtų galima pasijuokti, kad gyvenimo rimtyje staigiai pasirodytų menkystė, neverta nė

---

[67] Balys Sruoga, *Milžino paunksmė,* Kaunas 1932, 168 psl.

[68] Jurgis Blekaitis, *Balys Sruoga, asmuo ir teatro kūrėjas,* žr. *Aidai,* Münchenas, 1948 m. 20 nr., 468 psl.

cento. Nors komiškosios scenos veiksmo slinkčiai dažnai nieko neprideda, tačiau rimtosioms scenoms suteikia reljefiškumo, arba realumo, arba patenkina tą publiką, kuri teatre nori nusijuokti.

Juoko reikalui B. Sruoga savo dramose taip pat yra sukūręs įvairių daugiau ar mažiau komiškų veikėjų poromis ir pavieniui. Sakysime, per keletą paveikslų *Kazimiero Sapiegos* dramoje nuo linksmų pastabų tyčia nesusilaiko Žemaičių vėliavininkas Zaranka. Antai, į Oginskaitės verksmą, kad jaunikis pabėgo, Zaranka pastebi Oginskiui:

Prapliupo
Iš pykčio žlembt ir vėl kaip vištos karkia !
Et, mergiška galva — skystimas vienas.

Šitoms merginoms iš kambario pabėgus, Zaranka jas palydi šitokia pastaba : Be moterų — kaip be uodų prie stalo [69].

Dažniausiai B. Sruogos juokdariais būna smulkūs bajorėliai, elgetos, vienuoliai. Toks *Baisiosios nakties* juokingas pilietis yra plikbajoris Četvergas. Jam, girtam gulinčiam asloje prie durų Skumbinų gryčioje, kitas truputį įkaušęs linksmuolis, ūkininkas Laučka pila alų į gerklę pagiriomis nugriuvusiam atsigaivinti, o dėl šitokių išdaigų visiems linksma (I akto V scena). *Kazimiero Sapiegos* dramoje ilgesnėms juoko bangoms sukelti Sruoga į sceną išleidžia plikbajorius raštininkus Ivanauską ir Martyną. Bajorų seimelio proga pripaleistuvavę per naktį, kitą dieną jiedu už savo nuodėmes susitaria atgailoti kūniškai, kaip nusidėję — vienas antrą plakdami rykštėmis. Tačiau šitai ekzekucijai tepasiduoda jaunesnysis Martynas, o senasis Ivanauskas nuo rykščių išsisuka. Šis senbernis ir savo nuodėmes išpažįsta taip, kad žiūrovai juoktųsi, būtent:

Kalti, kalti. Per visą amžių
Buvau nekaltas. Sergėjau skaistybę...
Per tą Liuciperį nustojau visa [70].

Šitoje pačioje dramoje šalia didiko Zarankos, plikbajorių Ivanausko ir Martyno yra dar basakojis karmelitas, kuris ne kartą verčia nusišypsoti, nes šis vienuolis — toks siauras, kad visi jo argumentai baigiasi priežodžiu : « kaip pas šventą Morkų parašyta ». [69]

---

[69] Balys Sruoga, *Kazimieras Sapiega*, Chicaga 1951, 70 psl.
[70] Ten pat, 149 psl.

Labiau negu plikbajorius Sruoga su savo dramų veiksmu susieja elgetas. Toks yra *Baisiosios nakties* aštuoniasdešimt metų senelis Muknickis su savo jauna žmona Paule, kuri dažnai bėga pas rusų kazokus, apsigyvenusius netoli miestelio dvare. Nepajėgdamas savo žmonos sudrausminti, Muknickis eina ieškoti pagalbos į valsčiaus teismą, o jo kieme susirinkusiems vyrams nesigaili šitokios «išminties » patarimų :

Nevesk, kaimyne. Niekuomet nevesk.
Štai aš vedžiau. Palauk, kelintą kartą ? [71]

Panašius elgetas-špitolninkus B. Sruoga yra atvaizdavęs *Apyaušrio dalios* Skudučių poroje. Tik čia juokdario vaidmenį atlieka ne tiek nedidelis žmogelis, kiek jo žmona, milžiniška pusgalvė Skudutienė. Iš Žagarės ji nusibeldžia net į Tizenbauzo raštinę Šiauliuose, kad savo vyrui paprašytų vaito vietos, nors Skudutis teišmano tik paskambinti varpu. Bet jis juokingas tik poroje su žmona. Vienas Skudutis yra lyriškas, įsimylėjęs savo varpą, kuriuo jis nori paskambinti kiekvienam mirusiam, vis tiek, kas jis bebūtų. Todėl varpelį Skudutis turi įsitaisęs ant žuvusių sukilėlių kapų Žvelgaičio kalne toli nuo miestelio. Juo skambindamas, jis lyg meldžiasi savo paties sudėta dainele apie legendarinį Žvelgaitį. Ir kai Skudučiui liūdna, jis vėl niūniuoja tą savo paprastutę baladę :

Amžių pradžioje bekraitėj,
Din-dan, din-dan,
Buvo kunigas Žvelgaitis,
Din-dan, dali-dan.

Apie galią jo ir narsą,
Din-dan, din-dan,
Per pasaulį skrido garsas,
Din-dan, dali-dan.

Kai jis Estijoj žygiavo,
Din-dan, din-dan,
Kuršas baimėj pažaliavo,
Din-dan, dali-dan.

Grįžo lobiu apsikrovęs,
Din-dan, din-dan,
Girioj gudas jį nušovė,
Din-dan, dali-dan.

[71] *Baisioji naktis,* žr. *Balio Sruogos raštai,* II t., Vilnius 1957, 256 psl.

Kai žemelė jį apklojo,
Din-dan, din-dan,
Lietuva visa raudojo,
Din-dan, dali-dan [72].

Skudučio paveiksle B. Sruoga nupiešė vieną tautosakinį lietuvių tipą, kuris iš paviršiaus atrodo juokingas, nes užguitas pavargėlis, bet viduje slepia jautrią, lyrišką sielą, kuriančią dainas, jei ne kitiem, tai bent sau.

Dėl savo kontrastinių nuotaikų B. Sruoga, atrodo, dar norėjo *Apyaušrio dalios* sukilėlių kapų epizode sukurti kitokį tautosakos, groteskinį, motyvą — kapinių vaiduoklius naktį. Todėl prie tų kapų Žvelgaičio kalne autorius leidžia naktį atsidanginti sukilėlių kaimiečių malšintojams bajorams. Jų vienas, Kočėlas yra tiek įsigėręs, kad sunkiai bepaeina. Tarp kapų jis greit užmiega. Po kiek laiko tą pačią naktį ateina sukilėlių kapų naikinti duobkasiai su klebonu priešakyje. Tada staiga pabudęs Kočėlas pamano, kad prieš jį — vaiduokliai, arba piktoji dvasia. Šaukdamas «šalin šėtone », jis puola bėgti, o jo išsigandę duobkasiai taip pat neria, kiek kojos neša, manydami, kad iš kapų pakilo mirusis. Iš to žiūrovams gali būti juoko nemažai; bet ar šita groteskiška liaudiško humoro scena yra pakankamai skoninga ? Ar ji derinasi su pagarba kapams, reikia labai abejoti.

Bet kad humoristiniai personažai ir juokingos scenos sunkiai atskiriami nuo B. Sruogos dramatinio meno, gal niekas geriau neliudija kaip *Pajūrio kurortas*, kurio vardas parodijuoja vokiečių nacių naikinamąją stovyklą. Piešdamas šios žemės pragaro vaizdus bei jo kalinius, rašytojas negalėjo išsiversti be juoko, pašaipos, satyros, parodijų. Jomis jis daugiausia pliekė kalinių kančios ir mirties viešpačius, gestapininkus nacius ; tačiau pašaipos nepagailėjo nė vargšams kaliniams, ypač einantiems bloko vadovų pareigas — «viršininkams ». Jų tarpe jis daugiausia humoro suteikė profesionaliniam vagiui, vokiečiui Francui, kuris moka pašiepti visus ir įvertinti žmones bei aplinkybes savo kritišku sąmojingu žvilgsniu. Šituo *Pajūrio kurorto* Francas yra šiek tiek panašus į *Kazimiero Sapiegos* Zaranką, bet šį taip pat toli pralenkia savo vaidmeniu kūrinio konstrukcijoje. Anas istorinės Žemaitijos vėliavininkas dramoje

---

[72] *Apyaušrio dalia*, žr. *Balio Sruogos raštai*, III t., Vilnius 1957, 131 psl. Pagal cituotą dainelę B. Dvarionas (1904-1972) savo *Apyaušrio dalios* operoje yra sukūręs vieną lyriškiausių arijų.

tebuvo tik trečiaeilis veikėjas, kuris nepajėgdavo savaip pakreipti dramoje įvykių eigos, bet įsiterpdavo į juos savo aštriu liežuviu — sąmojingais, satyriniais komentarais.

Tuo tarpu Francas siekia žymiai toliau, čia papataikaudamas kalinių viešpačiams essesininkams, čia juos humoristiškai pašiepdamas, čia jiems pameluodamas, čia sudrausdamas kitus kriminalistus, Francas iškyla savotišku globėju kitų kalinių, kuriuos B. Sruoga vaizduoja pozityviais žmonėmis, kaip lietuvių poetą Žaldoką, kašubų partizanę Hėlią, sovietų karininką desantininką Viktorą. Nors Francas pasityčioja iš silpnesniųjų bei mirštančiųjų kalinių, nors, gero tikslo siekdamas, jis pameluoja ir apgaudinėja, tačiau savo nedviprasme ir nesuinteresuota pagalba minėtiems pozityviesiems nelaimės draugams šis vagis—menininkas pasirodo kaip visapusiškiausias žmogus aname kaceto pragare. Ir dar daugiau : kompozicijos atžvilgiu jis ten yra centrinis ir pats įdomiausias veikėjas, tikrai meniškas *Pajūrio kurorto* stuburkaulis. Nors šitoje dramoje veiksmas nėra spartus, bet tose scenose, kur nepasirodo Francas, jis būna dar lėtesnis, klimpdamas į nuobodumą. Savo apsukrumu Francas pastumia veiksmo eigą ir savo humoru dažnai jam suteikia gyvybės.

Ar šis menininkas — vagis profesionalas Sruogos pastatytas dramos centre, nupieštas pozityviu žmogumi optimistu, turi satyrinę prasmę, sunku kategoriškai atsakyti. Tačiau yra pagrindo manyti, kad mūsų rašytojas norėjo tarti, kad kacete žmogumi optimistu tegali išlikti tik kriminalistas vagis, nes nacių stovykloje vis dar pasitaiko ką nors pavogti (nors Franco vagiant nematom). Antru satyriniu sviediniu Francas galėjo būti taikomas komunistų stalinistams, nes rašytojas profesionalinį vagį buvo padaręs komunistų (Viktoro ir Hėlios) svarbiausiu globėju. Tai juk « herojų » sumenkinimas ! Bet kad dėl to nebūtų galėję užsiusti stalinistai ir jaustųsi patenkintas tuometinis (1946) lietuvių sovietinių rašytojų cenzorius — pirmininkas P. Cvirka, B. Sruoga pasielgė pagal Molière komedijų metodą — *Pajūrio kurorto* gale leido Francui atsiversti. Būtent, kaceto kaliniams ruošiant mitingą raudonosios armijos daliniams sutikti, Francas tarė :

Turiu pranešti tavo... Jūsų... Jūsų...
Kas tu dabar ? ... Kad aš galutinai
Reiškėjais mano meno nusivyliau.
Nebėr dorų vagių. Išseko menas.
Išsigimė. Ir žmonės susmulkėjo.
Vis žiūri, uosto, kad nauda jiem būtų.
Emocijų jie nebenori. Grožio

Nebesupranta. Polėkių nebėr.
Tfu ! Menkysta ! Man nėr kas veikt su jais ...
Ir duodu tau vagies garbingo žodį,
Nuo šiol aš jau nebe vagis. Bandysiu
Kitoj srity pritaikyt gabumus ...
Ar kaip Žaldokas, širdgėlos poetas,
Iš nežinios į nežinią nueisiu ...[73]

Kaip matyti, ši kalba — humoristinė, pasakyta Franco stiliumi. Bet jeigu šis atsivertimas nesiderina su profesinio vagies psichologija, dėl to turėtų atsakyti socialistinis realizmas, prie kurio tada turėjo taikytis Lietuvoje buvęs kaceto kalinys Sruoga, kaip jam raštu buvo nurodęs P. Cvirka [74].

Kiek B. Sruogai patiko komiški veikėjai, tiek jis nemėgo dvasininkų. Bet kadangi praeities Lietuvos gyvenimas buvo glaudžiai susijęs su Bažnyčia, tai ir jos atstovų Sruoga savo dramose turėjo pavaizduoti nemažai visokio rango — vyskupų, eilinių kunigų, vienuolių. Į daugumą jų rašytojas pažiūrėjo neigiamai, ypač į tuos, kurie savanaudiškais tikslais veržiasi į politiką. Aukštesnio rango dvasininkus jis vaizdavo garbės ir turtų ištroškusiais savanaudžiais, o žemesniuosius — kaip dažnus pataikūnus galingesniesiems. Šitokia B. Sruogos pažiūra pradėjo aiškėti jo pirmojoje dramoje *Milžino paunksmėje.* Iš dviejų jos vyskupų žymiausias — Zbignevas Olesnickis, Krokuvos vyskupas, buvo nupieštas lenkų politiniu šovinistu, kunigaikščio Vytauto priešu, karaliaus Jogailos apgaudinėtoju, nemažu mergišium, kuris drįsta meilintis net Jogailos jaunai žmonai, nors šiaip jis energingas vyras. Tačiau juodžiausiomis spalvomis nupieštą dvasininką sutinkame *Kazimiero Sapiegos* dramoje. Tai kanauninkas Bialozoras, kuris težino intrigantiškas kalbas skleisti ir sau išnaudoti susidėjusias aplinkybes. Antai, kai sukilę didikai ir girti bajorai paėmė į nelaisvę jauną generolą Mykolą Sapiegą ir ruošėsi jį nužydyti, tai žinodamas, Bialozoras būtinai nori, kad miriop pasmerktasis jam užrašytų testamentu «Želvos dvarelį ir namuką Vilniuj ». Kai jaunasis generolas tai vengia atlikti, bet paprašo jį išklausyti išpažinties, kanauninkas jam atsako smūgiu į žandą.

Iš aštuonių dvasininkų, atvaizduotų *Kazimiero Sapiegos* dramoje, tik vienas kunigas Malakauskas tėra aiškiai pozityvus. Jis 73

---

[73] *Pajūrio kurortas,* žr. *Balio Sruogos raštai,* IV t., Vilnius 1957, 397 psl.
[74] J. Aistis, *B. Sruogos auka,* žr. *Aidai,* 1956 m. 4 nr., 184 psl.

nepalankus didikų ir bajorų rietenoms, prieštarauja vyskupo Bžostauskio ekskomunikai prieš Kazimierą Sapiegą, smerkia veidmainingąjį Bialozorą, kuris, kaip « Judos ainis prabils [...] vardu šventos Bažnyčios, išniekindamas Kristaus palikimą» [75]. Didikų ir bajorų peštynėse Malakauskas palaiko patrioto Kazimiero Sapiegos pusę, o įvykus katastrofai, — žuvus jo sūnui Mykolui nuo sąmokslininkų, — jis kviečia prie atlaidumo, taikos ir maldos, kreipdamasis į tikinčiųjų minią :

Raudokit, broliai Kristuje, iš gėdos.
Velionis kunigaikštis atsiskyrė
Nuo mūsų kaip pirmagimė auka.
Už ką jis mirė ? Už žmonių kvailybę.
Už žvėrį, pasislėpusį žmogaus
Niekingoj dvasioj, už menkystą žemės !
Pralietas kraujas spigina akis.
Rūstybė Viešpaties siaubingai niaukias.
Ant kelių, broliai, pulkim, kad žudikam
Aukščiausias būtų gailestingas. Protą
Grąžintų ir atleistų beprotybę,
Kaip Jo sūnus Golgotoje atleido.
Ne lūpom — širdimi sudėkim, broliai,
Už vėlę Mykolo po « Tėve mūsų » ...[76]

Bet tokių gerų kunigų kaip Malakauskas B. Sruoga savo dramose nedaug terodo. Iš jose atvaizduotų 18-kos katalikų dvasininkų tik keturi teatrodo pozityvūs. Žymiausi jų — klebonas Breivė *Baisiojoje Naktyje*, kunigas Malakauskas *Kazimiero Sapiegos* dramoje ir Merkelis Giedraitis operiniame *Radvilos Perkūno* librete. Šitie dvasininkai savo žodžiais ir darbais palaiko krikščioniškąją dorovę, tačiau religinė nuotaika, kuri nėra svetima B. Sruogos dramose, dažniausiai sklinda ne iš kunigų, bet iš tikinčiųjų minios giesmių, prasmingų ir poetiškų. Tik vienas Merkelis Giedraitis teatskleidžia. savo religinius pergyvenimus. Gėrėdamasis pavasario grožiu Vilniaus panoramoje nuo Gedimino kalno, senelis vyskupas prabyla :

Ir nuo saulės ir nuo vėjo
Man širdis pavasarėja,
Ir taikoj žiedų jaunų
Tartum žiedas pats esu ...

---

[75] Balys Sruoga, *Kazimieras Sapiega*, Chicaga 1951, 108 psl.
[76] Ten pat, 243 psl.

Ak, žmogau ! Koks tu mažytis,
Kaip svyruojantis žilvitis,
Dievo valios platume
Atsigręžki į save.

Slenka, slenka tavo dienos,
Kaip žydėjimas purienos,
Kol užgesi pamažu,
Kaip dūzgimas avižų.

Žemės dainą, grakščią, švelnią,
Nusineški į pakalnę,
Kur Aukščiausias Teisdarys
Tavo darbus apsvarstys [77].

Prieš pereinant prie stambiųjų B. Sruogos veikėjų analizės dramatizmo atžvilgiu, čia reikia priminti, kad rašytojas savo dramose ir libretuose, neskaitant komedijų ir *Algirdo Izborshe,* yra sukūręs daugiau šimto dvidešimties vardinių personažų. Jie nėra tik gryni vardai, bet daugiau ar mažiau individualizuoti asmens. Jie liudija B. Sruogos didelę, turtingą kuriamąją vaizduotę. Šituos antraelius, trečiaeilius ir ketvirtaeilius veikėjus J. Blekaitis šitaip charakterizuoja :

«Daugybė smulkesnių ir stambesnių bajorų, karių, raštininkų, ūkvedžių, dvasiškių, miestiečių ir valstiečių, kiekvienas su savo individualiu veidu ir su kuo nors, būdingu epochai ir reikalingu veikalui, maišosi po Sruogos sceną. Daugumas jų — amoralūs, visokio plauko išgėreivos, mergišiai, pokštininkai, keikūnai, šiaip — kvailiai, — jie kuria epochos ir vaizduojamųjų įvykių, tik paviršiumi, jo teatrališku įvairumu ir -blizgesiu — linksmąjį, bet savo esme — tragiškąjį foną, kuriame užsimezga, užauga, lūžta ir išsisprendžia pagrindinių personažų likimas»[78]. Nors šių veikėjų įvairi gausybė liudija rašytojo turtingą kuriamąją vaizduotę, tačiau tai nedaug tepasako, kiek jie tinka dramai, t. y. kiek jie dramatiški. O dramatiniam kūriniui kaip tik svarbu jų dramatizmas, ypač pagrindinių veikėjų šitokia sielos dinamika.

Charakteriai dramatiniu atžvilgiu

Tardami, kad dramai kaip meno kūriniui neužtenka įvairių veikėjų, nei dramatinio veiksmo vieningos slinkties, bet reikia dar

---

[77] B. Sruoga, *Radvila Perkūnas,* Chicaga 1970, 111 psl.

[78] J. Blekaitis, *B. Sruoga, asmuo ir teatro kūrėjas,* žr. *Aidai,* Münchenas, 1948 m. 20 nr., 470 psl.

charakterių dramatizmo, iškeliame vieną svarbiųjų uždavinių rašytojui. Kad pamatytume, kaip jį įvykdė B. Sruoga, pirmiausia žvilgterėkime, kas sudaro charakterių dramatizmą.

Jis būna dviejų laipsnių. Kai veikėjai yra skirtingų temperamentų bei charakterių, nevienodų ir net prieštaringų interesų bei idealų, suėję draugėn, jie bematant ima prieštarauti vieni antriem, susikerta, sueina į konfliktą, dėl kurio veda kovą iki išsisprendimo. Šitaip pasireiškia pats paprasčiausias, išviršinis, arba antrojo laipsnio dramatizmas. Bet, matydami, kaip žmonės kovoja tarp savęs, mes tikrai nežinome, kokia iš tikrųjų yra jų siela. Mums įdomu, ar jie iš tikrųjų yra tokie užsispyrę, trumparegiai ar akli, kad nebemato savo klaidų, nebesigaili savo kaimyno nė draugo ar mylimosios, kuriem sudavė ne vieną psichinį smūgį ir dar suduos, ar jų širdis nesudreba, kai jie atlieka priešiškus veiksmus. Tai svarbu žiūrovui ir skaitytojui, bet į šitokius klausimus toli gražu nevisada atsako tie dramų veikėjai, kuriuos vadiname dramatiškais antruoju laipsniu.

Tačiau šituos klausimus paaiškina, į juos atsako ir net patį žiūrovą įtraukia į gilių psichinių problemų sprendimą veikėjai, kurie kovoja ne vien su išviršinėmis kliūtimis bei priešingomis matomomis jėgomis, bet taip pat su savimi pačiais dėl savo viduje pasireiškiančių prieštaravimų tarp proto nurodymų ir charakterio polinkių, dėl idealų nesuderinamų su žemesniais interesais, dėl negalės vieniems jausmams laimėti prieš kitus, dėl pragaro ir dangaus susidūrimo sieloje. Tai dramatiški veikėjai pirmuoju laipsniu ; jie veda kovą savo sieloje, neatsisakydami nė išviršinės kovos savo veiksmais. Tai reiškia, kad dramos veikėjas ne tik veikia ir kalba, bet taip pat kenčia, liūdi, džiaugiasi, abejoja, juokiasi iš savęs, vienas kovoja be vilties, o antras kovos atsisako, arba net nusižudo vilčiai neužgesus, žiūrint, kokio jis buvo būdo, kokių siekė tikslų, kokiomis aplinkybėmis veikė. Kadangi išviršinį (II laipsnio) dramatizmą lengviau pavaizduoti negu išvidinį, todėl žmonės labiau vertina tuos rašytojus, kurie pajėgia atskleisti herojų vidinę kovą su jos svyravimais. Jie žiūrovui ir skaitytojui prasmingiausi, nes vidinės kovos momentuose jis atranda daugiau ar mažiau savęs ir susimąsto dėl žmogiško likimo būtyje.

Kaip gi atrodo B. Sruogos personažų dramatizmas ? — Kad jų absoliuti dauguma dramatiški antruoju laipsniu, dėl to neturėtų kilti jokių abejonių. O jeigu kas dėl to nerimtų, tam užtektų perskaityti bent vieną Sruogos dramą įsitikinti, kad retai kuris veikėjas būtų nedramatiškas. Tačiau nėra jokia yda, jei tarp gausių veikiančių ir kovojančių personažų pasitaiko vienas antras neveiklus. Svarbu, kad jį rašytojas mums atskleistų iš vidaus. Šitoks asmuo, pavyzdžiui, yra *Kazimiero Sapiegos* dramoje Jokūbas Sobieskis. Šis karalienės

Marysenkos nemėgstamas sūnus norėtų įsikišti į gyvenimo kovą pagal savo skonį, bet jam tik vieną kartą šiek tiek tepasiseka, būtent, su kariais sudrausti Bžostauskio ir Bialozaro įžeidžiančius veiksmus, nukreiptus prieš vienuolius, Sapiegos šalininkus. Taigi, kad ir nepajėgdamas kovoti, jis sugeba save atskleisti, kaip nusivylęs skeptikas. Šitoks jis pasirodo kad ir šitokioje replikoje:

Kodėl gi aš turiu apaštalauti ?
Nusprogo kas, užpumpino, nuspyrė,
Kas gimė ar pasiuto, aš ir aš
Turiu būt krikštatėvis ir graborius ? [79]

Bet kartais tokiais neveikliais iš paviršiaus veikėjais B. Sruoga sugeba sukurti giliai dramatišką herojų. Šitoks yra karalius Jogaila *Milžino paunksmėje.* Jis juda lėtai, daug tyli, neatlieka jokio įspūdingo gesto, tačiau sudaro šios dramos centrą, į kurį sudūžta dažnai kitų per staigūs užmojai ir darbai. Jo retos, trumpos, kartais pašaipios replikos visai susiderina su jo giliai dramatiška siela.

Juk Jogaila yra siekęs meilės, pats mylėjęs, bet iš savo paeiliui vestų keturių žmonų jo nė viena nemylėjo, o paskiausioji, Sofija, gal būt, net neištikima, nes jis senas. Jogaila — lietuvis valdovas, kuris savo tėvynę apleido dėl svetimo karališko vainiko, bet tėvynės užmiršti nepajėgė. Jis turi gyventi Lenkijoje, jai tarnauti, jos gerove rūpintis, bet joje nėra tikras šeimininkas: tik vos pakenčiamas užkurys, kuris turi klausyti lenkų patarėjų ir apgavikų. Todėl ten jis negali jaustis atviras, turi slėpti savo mintis. Jausdamas, kad yra padaręs Lietuvai skriaudą, jis norėtų bent prieš mirtį jai atsilyginti, paremdamas Vytauto sumanymą vainikuotis Lietuvos karaliumi, deja :

Aš — užkurys ! Ar tu žinai, ką reiškia —
Karalius užkurys ? Kur tu matei,
Kad kalinys galėtų pasirinkti
Kalėjimo sargus ? Taip pat ir aš.
Gal yr karaliai kur kitur. Ne Lenkuos.
Parduos tave su sąžine, su siela,
Už menką pinigą, už žemės šiukšlę.
Tau įsakys, ką tu turi daryti.
Kalbėti ką. Mylėti. Jausti. Vesti.
Nepažiūrės, ko trokšta tavo siela.

---

[79] Balys Sruoga, *Kazimieras Sapiega,* Chicaga 1951, 245 psl.

Sutuoks tave. Vaikų tau prigimdys !
Laiške ne tai parašo, ką man skaito,
Ir skaito man ne tai, kas parašyta !
Karalius — užkurys ! Cha-cha ! Nešioju
Karūnos auksą ant žilos galvos !
Senatvėje į grabo lentą linkstant
Ne karūna man guli ant galvos,
Bet gėda. Žemės slegianti trauka [...]
Gyvenimą tylėjau mano visą.
Kenčiau... Nebegaliu! Širdis pratrūko.
Tėvynėj mano aš nebegaliu
Bebūti aklas, kurčias, nebilys !
Kai Vilniun atvažiuoju — man kitaip.
Čia viskas miela širdžiai. Man čionai
Lengviau alsuot. Kalnai, kalneliai, klonys.
Nėries bangų švelnioji pyniava ...
Prie vieškelio plataus sodeliai vyšnių ...
Lakštingalų giesmė alyvų krūmuos ...
Net dargana, šalna rudens vėlyvo —
Kaip laimės sapnas Viešpaties paūksmėj !
Lankau senas vietas... Kaip tremtinys!
Ir vienas skausmą — vienas — slėpt turiu !...[80]

Šitoks karaliaus Jogailos personažas yra didelis meninis B. Sruogos laimėjimas, pasiektas jo pirmojoje, *Milžino paūksmės* dramoje. Tokiomis aplinkybėmis, kokios nupieštos šitame kūrinyje, vargiai beįmanoma įsivaizduoti, kad Jogailos asmuo dar galėtų būti dramatiškesnis, nors kai kurie jo bruožai — autoriaus tėvo.

Kai savo sielą atveria to karaliaus žmona Sofija, pasirodo, kad ji taip pat gilių prieštaringų jausmų moteris. Jauna išleista už seno Jogailos, ji nepajėgia jo mylėti. Todėl ji šiek tiek pramogų ieško jaunesnių riterių draugijoje. Tačiau ji turi vengti šitokių draugysčių, nes ji — karalienė, kuriai privalomas orumas. Bet ji susikompromituoja. Šituo atžvilgiu jai mažai ką padeda jos senas vyras Jogaila, kuris nelabai tesirūpina jos ir savo vaikų ateitimi. Todėl kyla įvairios apkalbos, nuo kurių Sofija kenčia. Ji kenčia ir dėl santykių su savo vyru :

Nemylimas ir senas — kaip lavonas,
Kurio bijaisi prisiliest ... Baisu !
Nuo jo toks šaltis eina, gyslos — stingsta,
Širdis nustoja plakti ... Lyg mirtis
Staiga prisiglaudė prie tavo kūno ...[81]

---

[80] *Balys Sruoga, Milžino paunksmė,* Kaunas 1932, 144 psl.
[81] Ten pat, 97 psl.

Tik šiuos tamsius jaunosios karalienės jausmus kontrastu atgaivina jos vaikų giedras vaizdas :

Rodos kartais man,
Kai pamatau savuosius vaikučius,
Kad aš visa gyvybės jų pilna [...]
Ir mano praeitis, ir ateitis
Tarytum plaktųs jų mažoj širdelėj ...
Lyg gyvenu dabar slapta viltim,
Kad jiem užaugus aš pati kada
Gyvenimo švieson per juos sugrįšiu,
Ir, kaip šešėlis, džiaugsiuos laime jų...
Gal būt todėl aš taip drebu dėl jų
Likimo, — dėl rytojaus, — ateities ,..[82]

Už karalienę Sofiją mažiau dramatiškas ir mažiau savo sielos atskleidžia Zbignevas Olesnickis. Tačiau ir jis nėra be vidaus prieštaravimų. Būdamas fanatiškas patriotas, jis norėtų, kad visi, ypač karalius Lenkiją statytų aukščiau visko. Bet Jogaila savo širdimi palinkęs į Vytautą, nes myli Lietuvą. Sunku Olesnickiui su tokiu karaliumi. Todėl ir žiūrovas pradeda nuolaidžiauti jo arogancijai.

Antrojoje savo dramoje, *Baisiojoje naktyje* B. Sruoga nebepasiekė tokio giliaus dramatizmo kaip su *Milžino paunksmės* Jogaila. Ten savo sielos dramas labiau atveria motina Skumbinienė ir jos marti Munia [83], t. y. antraeiliai charakteriai. Tuo tarpu pirmaeiliai veikėjai — valsčiaus viršaitis Skumbinas ir revoliucionierius jo sūnus Jurgis — nevienalytės būtybės ir stokojančios vidinės gyvybės. Sakysime, Jurgis šiek tiek save atskleidžia santykiuose su savo žmona ir motina. Tuo tarpu santykiai su tėvu atrodo šalti ne vien dėl to, kad juodu kovoja, bet ir dėl to, kad nuo žiūrovo akių Jurgio sielą pridengia jo politinių idealų deklaracija.

Kovoj dėl tėviškės, dėl brolių laisvės
Aš nepažįstu giminių kitų,
Kaip tik tėvynę, motiną visų.
Jei iš manęs pareikalaus jinai —
Mielai priimsiu tėvo prakeikimą[84],

---

[82] Ten pat.

[83] Mortos Skumbinienės prototipu buvo paties autoriaus motina Agota Sruogienė, o Munioje gal būt atsispindėjo studento B. Sruogos širdies svajonė Maniuka Grikinaitė (Vanda Sruogienė, *Iš mūsų bendro gyvenimo,* žr. *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose,* 149 psl. ir J. Narūne - Narutavičienė, *Panevėžyje ir Petrapilyje,* ten pat, 47 psl.).

[84] *Baisioji naktis,* žr. *Balio Sruogos raštai,* II t., Vilnius 1957, 272 psl.

pareiškia Jurgis Skumbinas valsčiaus mitinge susirinkusiems žmonėms. Tai graži, patriotinė deklaracija, artima pačio Sruogos ideologijai. Bet realizuojama tiesia linija, ji suteikia charakteriui vienpusiškumo ir pasipūtimo. Ir žiūrovas nelabai tiki, kad jis būtų toks abejingas tėvo prakeikimui, kaip sako. Antras *Baisiosios nakties* veikėjas, Jurgio tėvas pirmoje dramos pusėje taip pat yra vienpusiškas ir uždaras, kaip sūnus. Tik juodašimčių siaubo ir savo klaidos (įdavimo sūnaus kazokams) paveiktas, senis Skumbinas atveria savo prieštaraujančius jausmus, kurie jį padaro gyvos sielos žmogumi.

Didesnių abejonių sukelia antros revoliucinės dramos, *Apyaušrio dalios* pagrindinis charakteris, kai tuo tarpu antraeiliai veikėjai, kaip Tizenhauzas ir Radvilienė, visai žmogiškai atviri, o Jurgelis ir Ievutė net graudžiai lyriški. Centrinis charakteris — Dalia Radvilaitė — kelia rimtų abejonių ne kaip kovojanti moteris, bet kaip kovojanti balerina — istorinė negalimybė arba fantazija. Jeigu Dalia būtų bajoraitė, jos noru kovoti prieš socialines neteisybes, jos geismu atkeršyti už asmenines skriaudas ir jos narsa reiktų visai tikėti. Ji būtų visai žmoniška ir gal dramatiška iš vidaus. Sakytume, atsirado Emilijos Plateraitės pirmatakė anksčiau už tikrąją. Bet dabar Dalia Radvilaitė — kaimietė ir balerina.

Autorius, tiesa, aiškina, kad ji iš valstiečių tėvų buvusi atimta per prievartą, prieš jos norą įjungta į Tizenhauzo baletą, ten tapo grafo mylimoji, meilužė. Iš šitokios praeities B. Sruoga Dalios sieloje nori sukurti dramatišką dabartį. Todėl jai, vos parvykusiai į gimtąjį sukylantį kaimą (tarp Joniškio ir Žagarės), jis leidžia viduryje kiemo, būryje kaimiečių lyriškai tarti:

Tiek metų praverkiau viena,
Kaip užmiršta palaukėje eglelė,
Kaip girios akmenėlis apleista.
Pavirto žodžiai piktdagiais širdy.

Ne ašaros — vidurnakčio nuodai
Man iš akių riedėjo. Kvėpavau
Pagiežos dūmais, keršto ugnimi ...
Dabar aš su savais [85].

Žiūrovas klausosi šių stiprių Dalios žodžių ir nenori tikėti, kad ji būtų buvusi taip nesvietiškai apleista kaip girios akmenėlis. Jis

---

[85] *Apyaušrio dalia*, žr. *Balio Sruogas raštai*, III t., Kaunas 1957, 78 psl.

gi pirmame dramos paveiksle buvo girdėjęs priešingus reiškinius : balerina Dalia buvo lepinama, arba privilegijuota, nes buvo vežiojama mokytis į garsiausius Europos meno didmiesčius, Paryžių ir Milaną. Bet jeigu, nepaisant šito, Tizenhauzo draugystė ir meilė jai būtų buvusi tokia baisi, kad vidurnaktyje reikėjo verkti nuodais, kvėpuoti pagiežos dūmais, degti keršto ugnimi, tai ko ji delsė keletą metų ? Kodėl anksčiau neuždavė Tizenhauzui nuodų, arba kodėl vieną naktį jam nesuvarė peilo į krūtinę, kažin ko delsdama, lyg laukdama užplanuoto valstiečių sukilimo ?

Tai aiškindamas, autorius galėtų atsakyti, kad Dalia tada bijojusi savo nelaimę baigti kerštu. Gal būt. Bet jeigu ji prieš keletą metų buvo tokia netemperamentinga, arba neryžtinga, tai iš kur dabar atsirado jos nepaprastas įsiutimas, kad ji baudžiauninkų viešpačiams net smegenis iškoštų ? Juk vienoje savo replikoje neva kadaise mylėtam Jurgeliui Dalia aiškina :

Draskiausi kaip katė.
Į skudurus suplėšyčiau visus
Baudžiauninkų valdovus. Savo rankom
Akis išdrėksčiau. Smegenis iškoščiau ...
Bet kas jaunystę mano sugrąžins ! [86]

Čia Dalios Radvilaitės žodžiai, kaip ir anksčiau tartieji, atrodo labai stiprūs, sakytum, beveik tragiški, jeigu ne melodramatiški. Bet jie vis tiek tos neva sukilusios balerinos vidaus dramos neatskleidžia. Jie žiūrovo neįtikina todėl, kad tai tėra žodžiai apie praeities nuoskaudas, kurių nematėme, o ne apie jos dabartį, kurią regime. Kaip balerina draskėsi kaip katė, kaip ji verkė vidurnaktį ašarų nuodais, žiūrovas niekada nebuvo matęs taip, kaip jis regėjo vienišą, nemylimą, apgaudinėjamą Jogailą *Milžino paunksmėje.* Jo žodžiais, jo vidaus giliu dramatizmu jis buvo įtikėjęs ir jam užjautė, o Dalios Radvilaitės labai stiprūs žodžiai apie jos praeities ir dabarties dramą neįtikina jo, nes jis buvo girdėjęs kitokį liudijimą : balerina buvusi žymiai privilegijuota. Štai kodėl Dalios Radvilaitės charakteris *Apyaušrio dalioje* atrodo pseudodramatiškas, bet nėra dramatiškas pirmuoju laipsniu, kaip to būtų pagrindo laukti iš centrinės herojės. Žinoma, jos stiprūs žodžiai apie jos praeitį paaiškina jos dabartinį elgesį, bet nepadaro jos dramatiškos iš vidaus : B. Sruoga jos praeities nebuvo parodęs žiūrovui, o nori įtikinti dvejopu, prieštaringu žodžiu (Tizenhauzo ir Dalios).

---

[86] Ten pat, 105 psl.

Panašaus dirbtinumo sunkiau būtų rasti *Pavasario giesmės* veikėjų psichologijoje. Jos centrinis charakteris — Katrė Žaliūgienė yra apimta aistros, bet ji neturi nieko bendro su politika, kaip Dalia Radvilaitė. Katrės prieštaringi jausmai labai konkretūs ir žemiški, nors žemėje netelpa. Kaip nekilminga siuvėja, jauna ištekėjusi už seno dvarponio Žaliūgo, ji visomis jėgomis ilgisi meilės, jos ieško už save jaunesniame dvaro globotinio Vaciaus asmenyje, nors šis negali apsispręsti už Katrę, nes jis svajoja apie jos podukrą, talentingą pianistę Aušrinę. Bet ši švelniasielė nėra pajėgi kovoti prieš Katrės aistrą. Todėl ši išveržia iš Vaciaus meilės priesaką ir žūsta savižude. Taigi šitaip visi trys pagrindiniai veikėjai *Pavasario giesmėje* atrodo dramatiški savo sielomis ir mažiau veiksmais.

Beveik priešinga šituo atžvilgiu yra *Pajūrio kurorto* drama. Apie jos keturių pagrindinių veikėjų dramatizmą sunku kalbėti, nes ten dramatinį jausmą žadina šiurpios situacijos, pavyzdžiui, išbadėjusių moterų varymas į krematorijaus prieangį žudyti. Tuo tarpu komunistai Hėlia ir Viktoras tėra tik vienašališkai veiklūs asmens. Hėlios monologas, kuriuo ji palydi į krematorijų nuvarytas išbadėjusias moteris ir vaikus, atrodo daugiau apskritai žmogišku pasipiktinimu dėl nacių niekšybių negu jos pačios skausmas. Žaldoko dramatizmas yra sukurtas nežmoniškų aplinkybių. Pats centrinis dramos charakteris, Francas, Sruogos yra atvaizduotas gyvas ir veiklus; tačiau jo siela neatrodo dramatiška, nes to vagies-menininko neišsemiamas humoras bei jo nuolatinės pašaipos uždengia jo asmens emocinę sferą, neleisdami prasiveržti gilesniems jausmams.

Daugiau dramatiškų charakterių galima sutikti *Kazimiero Sapiegos* dramoje. Tik jie šiame kūrinyje išdėstyti gana neįprastai. Šioje dramoje nėra nė vieno pagrindinių veikėjų, kuris užimtų centrinę poziciją ir dramatiškai reikštųsi per visą kūrinį. Sakysime, Marysenka — ambicinga intrigantė kaip karalienė ir nelaiminga kaip motina teveikia dramos pradžioje. Pagrindinis charakteris Kazimieras Sapiega savo gilius dramatinius jausmus teatskleidžia tik paskutiniame dramos paveiksle. Tuo tarpu jos viduryje viešpatauja minia, — bajorai ir plikbajoriai — kur tepasirodo dažniausiai tokie veikėjai, kurie dramatiški tik iš paviršiaus. Savo vidaus nedarną bei skausmą viduriniuose epizoduose retkarčiais teatskleidžia antraeiliai charakteriai — Elzbieta Oginskaitė, kunigas Malakauskas, Mykolas Sapiega.

Jei prie peržiūrėtų charakterių Sruogos pagrindinėse dramose dar pridėsime *Radvilos Perkūno* libreto kokius 3-4 lengvais škicais nupieštus veikėjus, susidarys apie dvidešimt personažų daugiau ar mažiau atstovaujančių pilną dramatizmą (išvidinį ir išviršinį). Tai nėra didelis procentas tarp tų veikėjų, kuriuos B. Sruoga piešė lengvais brūkšniais, škicuodamas juos impresionistiškai iš pavirišaus.

Dvidešimt gelmeninių, pilno dramatizmo charakterių tarp šimto dvidešimt išviršinio dramatizmo, arba uždarų veikėjų, savaime kelia klausimą kodėl. Ar B. Sruoga to gilesnio, pilnutinio dramatizmo charakterių nevertino, arba jis jautė sunkenybių, kurdamas šitokius veikėjus ?

Prieš mėginant atsakyti į šituos klausimus, pirmiausia reiktų pastebėti, kad noras matyti visus dramos veikėjus, pagrįstus jų vidaus dramatizmu, reikštų reikalauti neįmanomų dalykų. Gerai dramai pakanka, jei bent du-trys pagrindiniai veikėjai atsiskleidžia kaip pilnutinio dramatizmo charakteriai. Deja, B. Sruogos kūriniuose nevisada šitaip pasitaiko. Nevienoje dramoje jo pirmaeiliai veikėjai būna tokie negilūs, kad psichiniu dramatizmu juos pralenkia antraeiliai. Antra vertus, B. Sruoga gerai suprato pilnutinio dramatizmo reikšmę charakterių kūryboje. Antai, savo straipsnyje *Dramos velnias ir gegutė* rašytojas sakė : « Dramaturgo uždavinys — vaizduoti gyvus žmones » [87]. Sruoga taip pat žinojo, kad nėra scenoje gyvų žmonių tol, kol juose nematyti psichinės dinamikos, t. y. kol jie neatsiskleidžia kaip daugiau ar mažiau dramatiški iš vidaus.

Jeigu šitokių charakterių kūrimas B. Sruogai sekdavosi sunkokai, arba tepavykdavo ne taip dažnais atvejais, to priežastys tikriausia buvo šios: pirma, — B. Sruogos žiūrėjimas į dramos kūrinį teatro scenos atžvilgiu kaip į spektaklį ; ir antra, — B. Sruogos nesugebėjimas išeiti iš savo išdidaus individualizmo, kuris vertė rašytoją žiūrėti į gyvenimą ir žmones ironiškai, pašaipiškai.

Kad B. Sruoga žavėdavosi teatro spektakliu kaip tokiu, tai buvo žinoma visiems. J. Blekaitis net teigia, kad B. Sruoga pabrėžęs « siužeto ir veiksmo vyraujantį vaidmenį veikale — dar svarbesnį už charakterių kūrimą»[88]. Nors su šitokiu, kaip neįrodytu, teigimu galima nesutikti, tačiau nėra abejonės, kad tam tikrais momentais B. Sruoga pats nežinodavo, kam atiduoti pirmenybę — pilnutinai dramatiškiems charakteriams, arba dramatiniam judriam veiksmui, kaip tai akivaizdžiai matyti *Kazimiero Sapiegos* dramoje. Bet tik veiksmu pagrįstas geras spektaklis pasireiškia ne tiek išvidinėmis, kiek išviršinėmis priemonėmis — aktorių pozomis, gestais, judesiais, mimika, balso intonacijomis. Šito viso gausu *Comedia dell'arte* teatre, kurio štampuotais satyriškais veikėjais Sruoga žavėdavosi ne kartą ir kurio išdaigas jis paskiausiai pamėgino sumo-

[87] Balio Sruogos raštai, VI t., Vilnius 1957, 442 psl.

[88] Jurgis Blekaitis, *Balys Sruoga, asmuo ir teatro kūrėjas,* žr. *Aidai,* Münchenas, 1948 m. 19 nr., 408 psl.

derninti, jas neštampuotai pritaikydamas savo farsinėms komedijoms.

Bet, kas dramos prasmę temato judriame ir margame spektaklyje, tam veikėjų vidaus dramatizmas nėra būtinas, o kartais net nepatogus, nes sulėtinąs veiksmą. O B. Sruoga ne kartą ėjo šiuo teatrinio spektaklio keliu, judresniu, bet lėkštesnių. Tačiau šito jokiu būdu negalima laikyti pažangia naujenybe, nors J. Blekaitis tuo džiaugiasi rašydamas : « Balys Sruoga [...] savo draminėje kūryboje sąmoningai nuėjo " tarnauti teatro dievui ", neneigdamas tačiau dramaturgijos natūralaus ryšio ir giminystės su literatūra » [89]. Šituo, iš tikro, nėra ko džiaugtis, nes B. Sruogos noras tarnauti teatro dievui buvo jo klaida, norint žemesnį, priklausomą, arčiau cirko stovintį, interpretacinį teatro meną pastatyti lygion plotmėn su laisvai ir nepriklausomai kuriamuoju dramos menu.

Tai buvo nusigręžimas nuo Aischilio, Sofoklio ir Euripido, padėjusių pagrindus Europos dramai ir teatrui, bei atkritimas į italų teatro *Comedia dell'arte* pradmenis. Nors, reaguodamas į šio teatro nuosmukį ir pasinaudodamas jo savybėmis, iškilo Carlo Goldoni (1707-1793), bet jo komedijų svoris niekada neprilygo W. Shakespeare'ui, o šio *Vidurvasario nakties sapnas,* — kad ir kaip bebūtų žavi ši komedija, — niekada savo reikšme negalės lygintis su to paties rašytojo *Hamleto, Otelio, Karaliaus Lyro* tragedijomis, kurios yra atremtos į psichinius dramatinius charakterius.

Bet svarbiausia priežastis, dėl kurios daug įvairių veikėjų B. Sruogos dramose pasiliko uždari, arba per mažai teatsiverdami žiūrovams savo sielos dramatizmu, buvo mūsų rašytojui įgimtas ir jo išsiaugintas individualizmas. Jis neleido be pašaipos pažvelgti į daugelio asmenų nelaimes bei jas suprasti, jeigu tie asmens nebūdavo kuo nors, ypač savo pomėgiais, panašūs į mūsų rašytoją. Kad B. Sruoga būdavo dažnai abejingas kito asmens skausmui, arba žiūrėjo į jį iš aukšto šaipydamasis, niekas geriau to nepaaiškina, kaip *Pajūrio kurorto* dramoje kaceto kalinio Žeketojaus mirtis. Tai šiek tiek pastilizuota nacių koncentracijos stovyklos kalinio šiurpi gyvenimo pabaiga, apie kurią B. Sruoga pasakoja savo kacetinių atsiminimų *Dievų miško* knygoje *Numirėliškos dalios* skyriuje [90]. Šito iškankinto, nuo alkio sudžiūvusio kaip šmėkla, viduriavimu mirštančio kašubo Žeketojaus paskutines minutes *Pajūrio kurorte* rašytojas vaizduoja be mažiausios pagarbos žiaurybių aukai, o grynai farsinės

---

[89] Ten pat, 408 psl.

[90] Balys Sruoga, *Dievų miškas,* Vilnius 1960, 101-105 psl.

komedijos tonu [91]. Jeigu Sruoga nepajėgė užjausti mirties nelaimės draugo, kuris kentėjo tas pačias pažeminimo bei patyčios kančias, kokias patyrė pats rašytojas, o dar iš to mirštančiojo šaipėsi savo kūrinyje, tai kaip jis galėjo objektyviau suprasti daugelį kitų veikėjų, kuriuos autoriaus kūrybinė vaizduotė regėjo, kalbant ir gestikuliuojant scenoje per gegutės margumo spektaklį ?

Žvelgiant pašaipingai iš aukšto į aplinkinius žmones bei kuriamus dramų veikėjus, Sruogai vispusiškai savo sielą tegalėjo atskleisti tik tokie charakteriai, kurie kuo nors autoriui buvo užimponavę tiek, kad mažai telikdavo vietos pašaipai. Tai, atrodo, pagrindinė priežastis, dėl kurios B. Sruogos dramų gausiuose veikėjuose tėra toks mažas procentas pilnai dramatinių (atvirų) charakterių.

Protarpiais, atrodo, B. Sruoga jausdavo, kad dramose išviršinio dramatizmo neužtenka. Todėl kai kuriuos jam daugiau ar mažiau artimus charakterius jis stengdavosi sudramatinti psichiniais lūžiais, arba savotiškais atsivertimais dramų pabaigose. Antai, *Milžino paunksmėje* audringasis keikūnas kunigakštis Švitrigaila, kuris savo priešu ir uzurpatoriumi buvo laikęs didįjį kunigaikštį Vytautą, jį pradeda garbinti po jo mirties. Prieš Vytauto karstą jis taria :

Karaliau Vytautai ! Atleisk klajūnui,
Kad tavo vardą keikdamas minėjau ! [...]
Dabar iš aukšto sosto tu žiūri
Už tūkstantį karalių galingesnis !
Dangaus vardu palaimink tu mane,
Kad aš galėčiau eit keliu tavuoju, —
Pakelt galėčiau tavo naštą ! [...]
Prisiekiu tau, — laisva tėvynė tavo
Galinga ir didi per amžius bus ! [...]
Žodžius tetikrins mano šita žemė,
Bučiuodams ją, tavęs šaukiuos, karaliau :
Jei tavo valios pildyt neįstengsiu —
Tegu geriau manęs ji nenešios ! [92]

Panašus vieno pagrindinių veikėjų lūžis arba atsivertimas pasirodo *Baisiosios nakties* pabaigoje. Viršaitis Skumbinas ne tik pradeda gailėtis, kam prieš savo sūnų Jurgį šaukėsi kazokų, kurie suėmė tą revoliucionierių, bet taip pat jis supranta, kad sūnaus kelias,

---

[91] Pajūrio kurortas, žr. *Balio Sruogos raštai,* IV t., Vilnius 1957, 273-275 ir 285-287 psl.

[92] B. Sruoga, *Milžino paunksmė,* Kaunas 1932, 170 psl.

siekiant Lietuvai laisvės, buvęs teisingas. Todėl dramos gale kliedintis vizijoje senis liepia jaunesniam savo sūnui Kaziukui įvykdyti Jurgio tikslus ateityje.

Radvilos Perkūno librete išdidusis Vilniaus vaivada Kristupas Radvila per visą operą ruošiasi naminiam karui Vilniuje su jo kaštelionu Katkum, nes šis nesutinka atiduoti į žmonas savo auklėtinės (katalikės) Sofijos Olekaitės Kristupo Radvilos (protestanto) sūnui Jonušui, nors tai anksčiau buvo pasižadėję sutartimi. Tačiau paskutinį momentą, kai iškyla Švedų pavojus Lietuvai, protestantas Radvila paklauso katalikų vyskupo Giedraičio, susitaiko su katalikais Katkais, kviesdamas juos į bendrą žygį prieš Švedus :

Staugia vilkas geležinis
Amžių glūdumoj,
Šaukdamas sūnus tėvynės
Susitelkt krūvoj.

Kai pakilsim susitarę,
Kaip širdis viena, —
Suskambės kaip varpas vario
Pergalės daina [93],

dainuoja trio didikai Radvila, Katkus ir Giedraitis.

Apyaušrio dalios dramoje balerina Dalia Radvilaitė, vadovavusi valstiečių sukilimui prieš Tizenbauzo įvestą tvarką, bet tam sukilimui nepasisekus, nusišauna pati. Šitaip ji atsisako prieš Tizenhauzą keršto, kuris kaip varpas skambėjo jos « širdy atkeršyt brolių skaudančią nedalią » [94].

Autokratiškas patriotas, Vilniaus vaivada ir hetmanas Kazimieras Sapiega (to paties vardo dramoje), įvairiai mėginęs suvaldyti anarchijon slenkančius Lietuvos didikus bei bajorus, priešais jų nužudyto savo sūnaus karstą lūžta atsiversdamas. Tada Sapiega galutinai praregi, kad Lietuvos valstybės pagrindu nebėra kilmingieji sluoksniai:

Vienuos bajoruos žmogų temačiau.
Pro juos žiūrėjau į laukus tėvynės,
Kardais jų laimę Lietuvos baliau.
Jie buvo putos ąsoty midaus,
Išplerusios, tuščiavidurės, karčios [...]

---

[93] B. Sruoga, *Radvila Perkūnas*, Chicaga 1970, 117 psl.
[94] *Apyaušrio dalis*, žr. *Balio Sruogos raštai*, III t., Vilnius 1957, 210 psl.

Senatvėj praskleidžiau tuščias putas.
O, Viešpatie, atleisk žlibumą mano,
O, nukankintoji tauta manoji,
Šventų smūtkelių raudanti giria,
Priimk paklydusį nevertą sūnų,
Leisk ašarom išveikti kruvinom
Prie tavo kojų visą žemės skausmą, [95]

bučiuodamas žemę, kalba buvęs išdidus, dabar sulaužytas vaivada-etmonas. Pasmerkdamas bajoriją ir praregėdamas, kad Lietuva glūdi paprastuose žmonėse, kaimiečiuose, baudžiauninkuose, Kazimieras Sapiega tampa lyg Lietuvos iš nuopuolio prisikėlimo pranašu :

... Bajorų mirė Lietuva,
Ne mūsų. Ji, žiemos iškentus šaltį,
Dainuojančiu pavasariu suūš.
Išmetus iš krantų putas šiukšlėtas,
Iš gelmenų sugaus gyvybe tokia,
Kad jos aidais dundės Uralo girios,
Karpatų skiauturės ir Elbos šlaitai [96].

Net ir *Pajūrio kurorto* pabaigoje yra atsivertimas. Pagrindinis centrinis šitos dramos veikėjas, vagis-menininkas Francas viešai pasižada nebevogti. Gal šis atsivertimas atsirado dėl socialistinio realizmo reikalavimų, bet faktas lieka faktu, kad profesionalinis vagis, sąmojingasis Francas prisitaiko prie sruogiškų herojų.

Atsivertimo lūžių tik nematyti *Pavasario giesmėje.* Bet išimtis paprastai patvirtina taisyklę.

Taigi Sruogos dramatiniame mene ryškiai matyti viena priemonių sudramatinti charakteriams — dramų pabaigoje dvasinis lūžis, arba atsivertimas, pakreipiąs veikėjų ateities likimą priešinga kryptimi, negu tie veikėjai buvo siekę ankstesniais veiksmais. Tai, žinoma, nepaneigia dramatiškų sielų laipsniško atidengimo. Bet šitoks daugiau ar mažiau laipsniškas vidaus dramatizmo atskleidimas yra įprastinė rašytojų priemonė. B. Sruogos dramatinei kūrybai — savybingesnis psichinis lūžis, kuris dažnai pareikalauja iš veikėjo išpažinties, išreikštos lyriniu monologu.

Kai psichinis lūžis būna ypatingai gilus, dramatinį savo skausmą dramos didvyris išlieja net keliais aukšto lyrizmo monologais, kuriuose

---

[95] B. Sruoga, *Kazimieras Sapiega,* Chicaga 1951, 250-51 psl.
[96] Ten pat, 256 psl.

pasireiškia ne tik vaizduojamojo veikėjo jausmai, bet ir paties B. Sruogos asmeninės mintys. Šitoks ryškiausias pavyzdys matyti *Kazimiero Sapiegos* pabaigoje. Čia sulaužytas išdidusis Sapiega savo sielvartingus monologus baigia simboliškai:

Į Lietuvą žiemojančią einu.
Prie kryžkelių stovėsiu smūtkeliu,
Milžinkapiuos varpais nakčia skambėsiu,
Kad speiguose po stora miline
Neliautų plakus Lietuvos širdis [97].

Tai testamentiškai pranašiški autoriaus žodžiai, parašyti karo ir Lietuvos okupacijų pradžioje (1940-1941). Jie reiškia ne tiek K. Sapiegos, kiek paties B. Sruogos, vieno nepriklausomos Lietuvos kūrėjų, susirūpinimą lietuvių tautos likimu. Sapiegos « gilus Lietuvos tragedijos praregėjimas, jo rauda ir atgaila — veikiau poeto pranašingas žodis negu istorinė tiesa », rašo B. Sruogos kūrybos gerbėjas J. Blekaitis [98]. Tai galėtų taip pat būti daugelio lietuvių patriotų rūpestis ir tikėjimas anais metais ir dabar.

Jeigu reiktų pasakyti, kiek svarios ir gilios yra geriausios Sruogos dramos kaip *Milžino paunksmė, Kazimieras Sapiega, Pavasario giesmė,* jas palyginus su geriausia Mykolaičio-Putino drama *Valdovu* ir su geriausiu V. Krėvės kūriniu *Skirgaila,* reiktų pasakyti, kad jos neprilygsta šiem dviem kūriniam gylio atžvilgiu, bet juodu pralenkia įvairumu ir technikiniu tobulumu. B. Sruogos dramose pilnai dramatinių, vidaus konfliktą stipriai išgyvenančių charakterių nerasime daugiau kaip po du-tris, o Putino *Valdove* ir V. Krėvės *Skirgailoje* sutinkame bent po keturius dramatinius herojus, kurie dėl savo asmeniškos prasmės kovoja intensyviau negu Sruogos karalius Jogaila ir Vilniaus vaivada ir etmonas Sapiega.

Idėjos ir problemos

Žvelgdami į B. Sruogos dramas idėjiniu atžvilgiu, vėl turime pagrindo tarti, kad visažmogiškų idėjų svarba jos nepasiekia V. Mykolaičio-Putino *Valdovo* ir V. Krėvės *Skirgailos,* nors neabejo-

---

97 B. Sruoga, *Kazimieras Sapiega,* Chicaga 1951, 256 psl.

98 J. Blekaitis, *Balio Sruogos teatro bruožai,* žr. B. Sruoga, *Kazimieras Sapiega,* Chicaga 1951, V psl.

tinų visažmogiškų pradų turi tiek *Milžino paunksmė* ir *Kazimieras Sapiega*, tiek *Pajūrio kurtortas* ir *Pavasario giesmė*. Tačiau, žiūrint į visą B. Sruogos kūrybą apibendrintai, derėtų tarti beveik tai, ką kadaise apie Maironį buvo pasakęs A. Jakštas — [99], kad jo kūryba retai teišeina už Lietuvos sienų ir idėjinės reikšmės atžvilgiu nepakyla aukščiau Šatrijos kalno, t. y. Sruogos dramos neiškyla į visažmogiškas, arba ontologiškas viršūnes ir gelmes, nors poskrydžių šitomis kryptimis turi stiprių.

Bet, vertinant B. Sruogos kūrybą visažmogiškų idėjų ir problemų atžvilgiu, pirmiausia reikia pasakyti, kad rašytojas nelaikė savo uždaviniu tarnauti idėjoms ir dėl jų kovoti. Sruogos kūrybos vertintojas J. Blekaitis cituoja šitokį rašytojo samprotavimą : « Meno veikale panaudota ideologija yra anaiptol nemenkesnė priemonė emocijom sukelti, negu visos kitos. Idėjų gausumas ir stiprumas, jų meninis pateisinimas meno kūriniui itin svarbu [...] Tiktai čia idėjos nėra meno tikslas, bet tik kūrybinė priemonė. Todėl senoji pašiepiama formulė *menas menui* reiktų perkrikštyti į kitą, daug tikslesnę, būtent — menas žmogui», rašęs B. Sruoga savo straipsnyje *Estetinė ir natūralinė tikrovė* [99] [100].

Taigi, emocijų dažnai blaškomas, nes kupinas vitalinių jėgų, B. Sruoga nevertino idėjų bei problemų ir negalėjo jų vertinti tiek, kad jos būtų tapusios jo meninės kūrybos uždaviniu. Užuot mylėjęs idėjas ir dėl jų kovojęs (gal tai būtų jam atrodę fanatizmu), B. Sruoga žavėjosi plačiu ir įvariu gyvenimu, ypač žmonių gyvenimu. Šituo jis išsiskyrė iš kitų vitalistų, kurie žavisi augmenija ir neprotinga gyvūnija. Mūsų rašytojui buvo įdomiausias gyvas žmogus, žmogus gyvenime, ypač taurusis, dvasinis žmogus. J. Blekaitis liudija, kad « Teatro romantizme » Sruoga rašęs : «Menas turi pažadinti širdyje visa, kas amžina. Žmoguje turi būti pažadintas žmogus. Žmogus privalo būti taurus. Tas taurumas turi būti prikeltas per taurias emocijas, per skaidrinantį katarzį» [101]. Idėjas turįs susidaryti žiūrovas ir skaitytojas iš tų emocijų, kurias yra sukėlęs meno kūrinys — drama.

Tačiau, pabrėždamas žmogų kaip meno tikslą ir vaizdavimo objektą, B. Sruoga turėjo galvoje ne abstraktų žmogų, bet konkrečius žmones, pirmoje eilėje lietuviškus žmones gyvenimo įvairybėje bei pilnatvėje ir istorinės tėkmės aplinkybėmis. Apie šitokį B.

---

[99] Ad. Jakštas, *Raštai*, It., Kaunas 1923, 32 psl.

[100] J. Blekaitis, *Balys Sruoga, asmuo ir teatro kūrėjas*, žr. *Aidai*, Münchenas, 1948 m. 19 nr., 407 psl.

[101] Ten pat.

Sruogos dramų objektą J. Blekaitis rašo : «Visako centre Sruoga pastato žmogų, panertą į vaizduojamą epochą — vykstantį, kintantį sąlygų konglomeratą, žmogų pastatytą prieš problemą: Dievą, valdžią, likimą, tautinę kovą, laisvę ir meilę»[102]. Tik čia tuojau pat reiktų pridurti, kad tokio plataus problemų lauko B. Sruogos herojai neužgriebia. Iš jo reiktų išimti Dievą ir likimą, nes nematyti Sruogos herojų, kovojančių prieš tokias jėgas, kurios pralenktų žmogaus protą ir kitas jo galias ; o asmens santykių su Dievu taip pat beveik nepastebime, nes Sruogos dramose dažnos religinės giesmės tėra kolektyvinis anų santykių aidas.

Kad B. Sruogos dramose problemų laukas nėra labai platus, yra pamatęs ir J. Blekaitis rašydamas : « Tai, ką su visų šitų žmonių ir jų likimų pagalba Sruoga dainuoja savo plačioj ir didelėj kūrybos giesmėj, yra visados tas pats — tai Lietuva, tai lietuvis amžiuose, tai nerami, nepalaužiama ir neiškreipiama, savita Lietuvos dvasia, kuri, kaip tyra versmė iš uolos, prasikala pro juodžiausius priespaudos ir valstybės nykimo šimtmečius [...] Noras pagrįsti lietuvio dvasios savitumą amžių būvyje, amžinąją lietuvio teisę į laisvę ir nepriklausomybę, paskatinti jos dabarties kovą — štai, kas yra visos draminės Sruogos kūrybos idėja »[103].

Iš tikrųjų Lietuvos valstybės savitumą bei savarankumą sutinkame primenamą daugelyje Sruogos dramų,, pradedant *Milžino paunksme* ir baigiant *Kazimieru Sapiega*, išskyrus *Pajūrio kurortą* ir *Pavasario giesmę*. Už Lietuvos socialinę ir politinę laisvę bei už lietuvių tautos nepriklausomybę rašytojas tiesiog niekada neagituoja, bet tai dažnai primena Sruogos veikėjai. Antai, Lenkijos karalienei Marysenkai ir jai pataikaujančiam Vilniaus vyskupui Bžostauskiui Kaz. Sapiega taria pabrėždamas :

Manau, kad Lietuvos dalykai spręsti
Tepridera tik Vilniuj, Lietuvos
Sostapily, be Lenkijos svečių,
čia, Gardine, per daug jų prisirinko.
Aš leisti negaliu, kad spręstų jie,
Kas spręsti pridera patiem lietuviam [104].

Už tai lenkai Sapiegą vadina separatistu. Už tai prieš jo autokratiją sukyla lenkomanai didikai ir bajorai.

---

[102] Ten pat, 20 nr. 467 psl.
[103] Ten pat, 470 psl.
[104] B. Sruoga, *Kazimieras Sapiega*, Chicaga 1951, 87 psl.

Sudėtingesnis klausimas už Lietuvos savarankumo idėją B. Sruogos dramose yra tautos dvasios arba lietuvio sielos idėja. Ji pasirodė vaisingesnė kūrybiškai. Bet pirmiausia kas ji ? Ar yra tokia siela ar dvasia ! Šita vokiečių romantikų paleista į pasaulį mintis XX amžiaus pradžios lietuvių šviesuoliuose buvo gyva. Ją savo raštais palaikė Vydūnas, kuris tą sielą siejo net su Indijos mistika. B. Sruoga tautos dvasia kaip substancija netikėjo. Jam ji teatrodė tik metafora, pažyminti tautos būdą. Tautos siela — ne turinys, bet psichologinė forma arba būdas, kaip lietuviai pergyvena tikrovės reiškinius, « kaip visiems žinomus jausmus reiškia »[105]. Šitokio lietuvių dvasios savitumo B. Sruoga ieškojo lietuvių tautosakoje ir Lietuvos istorijoje, atkurdamas jos tolimesnės ir artimesnės praeities istorines asmenybes.

Be abejo, kad Sruogos mėginimo atskleisti sielą savo dramatiniuose kūriniuose įvairiais laikotarpiais negalima tiksliai pagrįsti, bet iš jo dramatinių veikėjų vedamos paralelės atrodo įspūdingai. Sakysime, Vytauto Didžiojo vesta nepriklausomos Lietuvos politika iki tokio laipsnio, kad Lenkijos karūna dažnai turėjo prie jo taikytis (*Milžino paunksmėje),* išdidaus vaivados ir etmono Kazimiero Sapiegos kova su anarchiškais didikais ir bajorais (*Kazimiero Sapiegoje)* lygiai kaip bajoro Žaliūgo įaugimas į Lietuvos juodžemį *(Pavasario giesmėje)* ir viršaičio Simano Skumbino kova su revoliucionieriumi sūnumi Jurgiu *(Baisiojoje naktyje)* atrodo tos pačios dvasios išraiška tik skirtingomis istorinėmis aplinkybėmis.

Bet kai šiuos išdidžiuosius lietuvius sulaužo iš dalies jų pačių apakimas, jų jausmų reiškimo būdas dar labiau supanašėja. Ir didikas vaivada Kazimieras Spiega ir viršaitis Simanas Skumbinas, atsistoję prie nužudyto ne be tėvo kaltės sūnaus lavono, abudu lūžta atsiversdami, abudu lyriškai atgailoja. Dar didesnis sielų panašumas tarp pasyvesnės prigimties lietuvių, nors juos skiria amžių nuotoliai, socialiniai ir amžiaus skirtumai. Karaliaus Jogailos (XV amž.), varpininko Skudučio (XVIII amž.) ir jaunos pianistės Aušrinės Žaliūgaitės (XIX amž.) sielos, santykiaudamos su gyvenimo tikrove, virpa ta pačia rezignacinės lyrikos gilia gaida. Tik paklausykime atidžiau, kokia lyrika aidi Jogailos savijauta būtyje, kuri atsiskleidžia jo diktuojamame laiške broliui Švitrigailai:

Rašyk, rašyk. Sakyk, kad aš gailiuosi
Jaunystės jo. Labai man gaila. Taigi.

---

[105] *Dainų poetikos etiudai,* žr. *Balio Sruogos raštai,* VI t., Vilnius 1957, 124-125 psl.

Tu parašyki jam, kad aš jau senas.
Visai pasenęs. Taigi. Parašei ?
Ar jis mane užmiršo ? Aš neužmiršau.
Neužmirštu aš nieko. Niekuomet.
Aš laiminu į vienuolyną. Taigi.
Prašau Aukščiausiąjį šventos Apvaizdos.
Visi vienuoliai mes. Tiktai vienuoliai.
Gyvenimą praeinam be pastogės.
Rašyk tu jam, ir aš — vienuolis. Taigi.
Nuo pat gimimo mano ... Nuo pat lopšio ...
Kalėjimas ... Kalėjimas. Teisybė.
Kas yr kalėjimas ? Nežino niekas.
Gyvenimas — kalėjimas. Teisybė.
Ar parašei ? Rašyk, tegu neliūdi,
Atsisakydamas pasaulio šio.
Džiaugsmų. Dienos šviesos. Nakties tamsybės ...
Kas yr gyvenimas ? Trumpa viešnagė.
Visi mes esame svečiai pasauly.
Ir tu esi, ir vyskupas, ir aš.
Rašyk, aš ąžuolą pasirinkau.
Lentom išpjauti liepsiu. Taigi. Rastais.
Tegu, kol gyvas aš, padirbs man grabą.
Kaip lopšį. Storą. Sunkų. Kaip vežimą.
Namo turiu keliaut. Pas mano Tėvą
Aukščiausiąjį. Namo. Namo Aš —svečias ...[106]

Į senio Jogailos egzistencinę savijautą pasaulyje labai panaši jaunos garsios pianistės Aušrinės Žaliūgaitės nuotaika. Ji savo mylimam, jos tėvo dvaro augintiniui Vaciui prisipažįsta :

Mana būtis trapi it vyšnios žiedas.
Papūs vėjelis koks — ir dingus aš.
Kažin kokiuos verpetuos nubyrės
Balti lapeliai — ir būtis mana [107].

Bet ši Aušrinės rezignacinė nuotaika beveik niekuo nesiskiria nuo XVIII amž. varpininko Skudučio. Šis žmonos užguitas pusiau elgeta turi tokią jautrią sielą, kad, skambindamas varpu mirusiems,

---

[106] B. Sruoga, *Milžino paunksmė,* Kaunas 1932, 112 psl.
[107] *Pavasario giesmė,* žr. *Balio Sruogos raštai,* III t., Vilnius 1957, 490 p.

savo liūdesį jis išlieja savo sudėta daina apie kunigaikštį Žvelgaitį. Jos paskutinis posmas skamba:

Kai žemelė jį užklojo,
Din-dan, din-dan,
Lietuva visa raudojo,
Din-dan, dali-dan [108].

Taigi, beveik vienodi lyriški menininkai pasirodo tie lietuviai — ir karalius Jogaila, ir varpininkas Skudutis, ir pianistė Aušrinė, ir dramaturgas B. Sruoga Stutthofo kacete, savo širdgėlą išliedamas *Pavasario giesmėje.* Bet ar lyrinės nuotaikos galybė, kuriai sava valia pasiduoda pasyvesnieji lietuviai, bet kurios negali išvengti nė Lietuvos veiklieji ir išdidieji vyrai, tikrai yra lietuviškos sielos arba lietuviško būdo ypatybė ? Į tai lietuvių dainų tyrinėtojai linkę atsakyti teigiamai [109]. Panašiai galvojo ir pats B. Sruoga. Bet ar tai tikra tiesa ? Gal ta emocinė spalva, kuri atrodo bendru lyrizmu tarp rezignuojančių ir išdidžiųjų lietuvių yra ne kas kita, kaip paties Sruogos sielos atspindžiai, nes jis gi nemokėjo kurti dramų be lyrizmo ?

Jeigu tariamai lietuviškos sielos ypatybės — lyrinis svyravimas tarp išdidumo bei rezignacijos — tebūtų tik pačio Sruogos dvasios atspindžiai, tai vis dėlto lietuvių sielos ieškojimas atrodo meniškai vaisingesnis už Lietuvos laisvės idėją : jis neuždarė Sruogos dramų herojų tik Lietuvos sienose, bet pravėrė langą į visos žmogiškos būties platumas ir gelmes. Kai jo karalius Jogaila su grauduliu atsidūsta, kad jis gyvenime — vienuolis, kad jis pasaulyje — svečias kaip visi žmonės, jis nebūtinai atskleidžia tik lietuvišką sielą : ji taip pat gali būti visažmogiška, viena žmogiškos egzistencijos apraiškų — ta žmogaus viešnagė pasaulyje, trumpa viešnagė.

Šitą nuotaiką išreiškiąs Jogaila, pasyvus iš paviršiaus, atrodo iš vidaus gyviausias ir giliausias asmuo. Tai monumentaliausia psichinė figūra, palyginus su daugeliu kitų veikėjų, Sruogos nupieštų dramose impresionistiniais brūkšniais. Jei Jogailos pagrindinė problema — žmogaus viešnagė pasaulyje — būtų tapusi *Milžino paunksmės* centrine tema, ši drama būtų galėjusi pasiekti pasaulinės reikšmės. Bet dabartiniame kūrinyje ši visažmogiška problema tėra antraeilė : ją į šešėlį yra nustūmusi grynai lietuviška politinė tema [108]

---

[108] *Apyaušrio dalia*, žr. *Balio Sruogos raštai*, III t., Vilnius 1957, 131 psl.
[109] Liudvikas Rėza, *Lietuvių liaudies dainos,* Vilnius 1958, 336 psl.

— Vytauto Didžiojo galybė, nes jis — milžinas, kurio paunksmėje stovi net pats karalius Jogaila.

Panašų reiškinį sutinkame ir *Kazimiero Sapiegos* dramoje. Joje yra geras, nors šių dienų žmonėms svetimokas, bet visažmogiškas pradas — politinės galybės skaudus sudužimas į savo darbų klaidas. Užuot atitinkamai vystęs šią temą, Sruoga leido ją užgožėti lenkiškai lietuviškais reiškiniais — didikų ir bajorų skandalinga anarcbija, kuri vargiai ką nors įdomaus galėtų pasakyti kitataučiui šiandien.

Kova dėl socialinės bei politinės laisvės, apie kurią pasakoja *Baisioji naktis* ir *Apyaušrio dalia,* yra viena žmogiškiausių idėjų, nes šios laisvės yra glaudžiai susijusios su asmenine laisve, be kurios žmogus negali egzistuoti pagal jam prideramą stovį. Nors laisvės perteklius demokratiniuose Vakaruose gerokai nupigino laisvės idėją, tačiau ji vis tiek dar tebėra brangi žmogiška vertybė, dėl kurios dar daug kas pasaulyje kovoja. Todėl ir lietuvių socialinės bei politinės kovos dėl laisvės, vaizduojamos Sruogos *Baisiojoje naktyje* ir *Apyaušrio dalioje,* turėtų būti suprantamos visiems žmonėms. Tik, deja, mūsų rašytojas šią svarbią laisvės kovų problemą savo dramose įkūnijo tik kaip lietuvių reikalą siaurame maštabe, neplėsdamas problemos į visą žmoniją.

Iš *Baisiosios nakties,* kuri vaizduoja 1905 metų sukilimą, visai negalima įžiūrėti, kad tas revoliucinis sąjūdis būtų buvęs lietuvių tautai toks labai svarbus, kad dėl jo būtų buvę verta aukoti gyvybę. Be to jis neatrodo nė platus, nes atvaizduotas tik vieno valsčiaus ribose. Kadangi *Baisiojoje naktyje* 1905 metų revoliucija Lietuvoje pavaizduota kaip lokalinis reiškinys be gilesnio gaivalinio pagrindo, todėl ir kovos dėl laisvės idėja ten neskamba kaip visuotinė žmogiška vertybė, kaip amžinas laisvės varpas, nuolat jaudinantis širdis ir protus.

Tą patį reiktų pasakyti ir apie *Apyaušrio dalios* vaizduojamo sukilimo įspūdį. Nors toje valstiečių kovoje dėl socialinės laisvės Sruoga parodė Lietuvos iždininką grafą Tizenhauzą ir Vilniaus vyskupą Masalskį, tačiau iš dramos visai nematyti, kad Dalia Radvilaitė su savo valstiečiais būtų sudariusi minėtiems didikams rimtą rūpestį, arba sudrebinusi feodalinės valstybės pagrindus. Ir Šiaulių ekonomijos sukilimo motyvai neišryškinti kaip gyvybiškai svarbūs. Todėl šito sukilimo vaizdavimas nepajėgia morališkai užangažuoti tokį dramos žiūrovą, kuris visai nepažįsta XVIII-jo amžiaus Lietuvos.

Išeidamas iš Lietuvos sienų, daugiau negu į visažmogišką mėšlyną, B. Sruoga pasineria *Pajūrio kurorte,* kur dramatiškai vaizduoja

viešosios niekšybės siautėjimą hitlerinėje koncentracijos stovykloje ir kovą prieš šį piktą. Ten blogio problema iškyla visa savo nuogybe. Tačiau autorius nesuvokia, kad ten sutiktas blogis yra pats giliausias — ontologinis — piktybė, arba tiksliau, tos piktybės viešas prasiveržimas stichiniu pavidalu. Bet šitokio blogio neįmanoma nei tikrai meniškai pavaizduoti, nei nugalėti socialinėmis bei politinėmis priemonėmis : kad ir kaip jos atrodytą paveikios, jos vis pasiliks paviršutinės, nepajėgios paliesti tamsiųjų pikto šaknų. Kad ontologinio blogio uolą, iš tamsybių iškilusią kaceto pavidalu, būtų buvę įmanoma pavaizduoti įskeltą ar įlaužtą, būtų reikėję parodyti krikščionišką meilę, stojančią prieš blogį auka iki mirties. Šitokios meilės apraiškos B. Sruogai turėjo būti žinomos, nes Stutthofo koncentracijos stovykloje kunigai Alfonsas Lipniūnas ir Stasys Yla su lenkų katalikais vykdė kad ir nežymius meilės darbus. Tiesa, jie nepasiekė tokio heroizmo laipsnio kaip pranciškono tėvo M. Kolbės, kuris sutiko mirti badu, kad išgelbėtų gyvybę lenkų kalinio, kuris turėjo ketvertą vaikų, ir nacių buvo pasmerktas pakarti. Tėvo Kolbės meilės auka iki mirties pasirodė galingesnė už kacetinę niekšybę.

Taigi, vaizduojant kovą su šitokios rūšies blogiu, ir B. Sruogai būtų reikėję atskleisti meilės apraiškų, panašių į tėvo Kolbės. Bet šito Sruoga negalėjo pavaizduoti. Viena, kaip senas liberalas, jis krikščioniškos meilės galybe, gal būt, pats netikėjo ; antra, jis savo *Pajūrio kurorto* dramą rašė sovietinėje nelaisvėje, Stalino režime, kuris pats gausiai praktikavo koncentracijos stovyklas, o rašytojams buvo uždraudęs bet kuo pavaizduoti krikščionybę pozityviai. Todėl ir B. Sruoga to nebūtų galėjęs parodyti. Jam dramoje teko išaukštinti komunistus bei jų talkininkus, kurie kaip politiniai veikėjai niekuo negalėjo padėti badu ir gazo kameromis naikinamiems kaliniams. Tik raudonosios armijos daliniams atėjus prie kaceto likučių, kaip pavaizdavo Sruoga, komunistai surikiavo likusius kalinius ir pasakė sveikinamąsias prakalbas su padėka už išvadavimą. Į šitokią paradinę poziciją pastačius komunistus, amžinojo blogio šiurpulys, prasiveržęs kacetų praktikoje, tapo užmaskuotas, bet nenugalėtas. Šiandien melu ir patyčia skamba kaceto kalinio, komunisto Viktoro, žodžiai, tarti raudonajai armijai, kad ji atėjusi:

Atvert visų kalėjimų duris,
Kur vargo broliai miršta kančiose [...]
Kaip okeanas ji užlies, nusiaus
Kalėjimus, ir lagerius, ir mirtį !
Ir ant griuvėsių senojo pasaulio
Brolybės rūmus saulėtus statys ! [110]

---

[110] *Balio Sruogos Raštai,* IV t., Vilnius 1957, 399 psl.

Šie gražūs žodžiai apie mirties nugalėjimą ir brolybės sukūrimą, autoriaus parašyti, taikantis prie socialistinio realizmo Stalino režime, atrodo kaip blogio paslėpimas po apgaulinga kauke. Juk ta tariama išvaduotoja tada (1945 m.) galutinai pavergė Lietuvą, jos nariai, «tėvo ir mokytojo » Stalino kareiviai užimtose Vokietijos vietose prievartavo niekuo nenusikaltusias moteris ir mergaites, o pats B. Sruoga dar daugiau kaip mėnesį turėjo iškęsti uždarytas stovykloje, skirtoje neva surinkti Sovietų Sąjungos piliečiams.

Bet jeigu net sutiktume, kad ontologinį blogį, prasiveržusį stichiškai kacetų organizacijoje, įmanoma pavaizduoti meniškai, tai šitam uždaviniui toli gražu neužtektų nei sąmojaus, nei parodijos, nei sarkazmo, kuriuos *Pajūrio kurorte* dažniausiai vartoja B. Sruoga. Jo sukurtas nuostabusis Francas, kad ir suteikdamas gyvybės daugeliui dramos epizodų, vis tiek teatrodo juokingai strakaliojantis, uodo dydžio nykštukas pragariškoje duobėje, kurios šiurpą galima tik šiek tiek suprasti, matant paliegusias išbadėjusias moteris su vaikais varomas į krematorijaus prieangį nužudyti dujomis. Nors šis vaizdas sukrečia, tačiau ir jis toli gražu nėra pakankamas atskleisti Didžiojo blogio viešam prasiveržimui.

Kas norėtų pajusti nors atošvaistę viešosios niekšybės siaubo, kokį buvo suorganizavę vokiečių naciai savo kacetų pavidalu, tas užuot *Pajūrio kurorto* turėtų paskaityti to paties Sruogos kalinio atsiminimus *Dievų miško* vardu. Nors tuose bolševikų iščenzūruotuose puslapiuose pašaipa ir satyra užmeta savo skraistes ant šiurpo, vis dėlto ir pro jas dar matyti kančią, mirties ir besityčiojančios niekšybės piktų dantų, kurie mus visus kandžioja nepastebimai.

Atokiau nuo viešojo blogio problemos stovi B. Sruogos *Pavasario giesmė*, parašyta Stuttbofo kacete. Nors šitoji drama baigiasi savižudybe, taigi blogio laimėjimu, tačiau ji paskirta visažmogiškoms gyvenimo vertybėms su erotine meile priešakyje. Ši nedidelė drama be politinio fono, be visuomeninių problemų yra tartum rašytojo atsakas į priekaištą, kad B. Sruoga esąs nejautrus meilei, nes nė vienoje ankstesnėje dramoje jos nebuvo pavaizdavęs savo veikėjų pagrindiniu siekiamuoju tikslu. Tuo tarpu *Pavasario giesmėje* bent trims iš pagrindinių penkių veikėjų meilė pasirodo kaip svarbiausia problema, nors ji susieta su kitais painiais visažmogiškais klausimais, kaip idealų ir žemės traukos, svajonių ir tikrovės, gyvenimo ir mirties, pagonybės ir krikščionybės santykiai. Kad tai labai reikšmingų problemų kompleksas, nėra jokios abejonės. Tik kyla klausimas, kaip galima šitokias svarbias problemas pavaizduoti nedidelėje dramoje.

Iš tikrųjų norėti, kad penkiais pagrindiniais veikėjais rašytojas

patenkinamai išnarpliotų sakytų problemų kompleksą, reikštų per daug norėti. *Pavasario giesmėje* B. Sruoga su meile susijusias problemas tik vaizdžiai iškėlė. Bet kai pamėgino spręsti, pasisakydamas už pagonybę prieš krikščionybę, už žemės traukos svajones prieš kultūrinių idealų grožį bei reikšmę, o meilę atiduodamas į savižudės mirties glėbį, jis pasirodė vienašališkas ir menkai įtikimas : savo dramos veikėjų jis nepajėgė galutinai atjungti nuo savo asmeninių nuotaikų, jam primetamų totalitarinės pagonybės, kuri viešpatavo Stutthofo koncentracijos stovykloje.

Kad *Pavasario giesmė* iš pusiaukelės (ar net daugiau) būtų pasiekusi šedevro aukštybę, gal būtų reikėję, kad krikščionybei būtų atstovavusi žymiai pajėgesnė asmenybė negu siauras fanatiškas vienuolis Domijonas, o tas jaunas vyriškis, kuris svyruoja tarp idealinių poskrydžių, žadinamų pianistės Aušrinės, ir jos jaunos pamotės Katrės, težinančios žemiškos meilės svaigulį, turėjo būti labiau subrendęs intelektu, jausmais ir valia, negu anas impulsyvus gamtos vaikas Vacius, kuris myli abi jam skirtingai patrauklias moteris. Atrodo, kad *Pavasario giesmės* vienuolio Domijono ir dvaro augintinio Vaciaus personažams nebeužteko B. Sruogai kūrybinės jėgos, kad jiedu problemų svorį būtų išnešę iki objektyvios formos ribų arba jos spindesio, kaip tai ne kartą matyti kituose mūsų rašytojo kūriniuose. Sakytume, kad *Pavasario giesmės* sodriam skambesiui stinga pilno simfoninio orkestro, nes dabartinėje redakcijoje atrodo, kad jame groja tik styginiai ir mušamieji instrumentai.

Bet *Pavasario giesmę* nebūtinai reikia suprasti kaip istorinę dramą be politinio elemento. Žiūrint aplinkos, kurioje ji parašyta, būtent, Stutthofo kacete, kur lietuviai kaliniai, įkaitai už savo tautą, ne kartą svarstė savąjį ir Lietuvos likimą, *Pavasario giesmę* galima priimti kaip B. Sruogos poetiškai simbolinį testamentą savo šeimai ir savo tėvynei Lietuvai. Šitaip interpretuoti tą dramą taip pat duoda teisę žinia [111], kad lyrinei *Pavasario giesmei* Sruoga nemažai medžiagos yra ėmęs iš V. Sruogienės tėviškės, Bugnių dvarelio gyventojų. Sruogienės tėvas, bajoras Kazy Daugirdas, yra buvęs prototipu dramos bajorui Žaliūgui, o šio antrajai žmonai, jaunai Katrei Žaliūgienei rašytojas yra pasiskolinęs kai kurių bruožų iš K. Daugirdo šeimininkės Klementinos Kopystinskaitės. Žaliūgo dukters [111]

---

[111] Savo laiške (1944.IX.24) iš Stutthofo kaceto B. Sruoga informavo savo žmoną apie *Pavasario giesmę* šitaip : « Ypač tragedija, bus kažkas visai naujo mano kūryboje — ji skiriama Daliuko jaunystėlei įamžinti. Ten rasi kai ką sau artimo». (*Iš Balio Sruogos laiškų*, žr. *B. Sruoga mūsų atsiminimuose*, 502 psl.). Lyg papildydama savo vyrą, V. Sruogienė teigia, kad Bugnių dvaro asmenų « santykiai sudarė, kad ir labai stilizuotą, bet aiškai matomą pagrindą *Pavasario giesmės* charakteriams » (V. Sruogienė, *Iš mūsų bendro gyvenimo*, žr. *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose,* 130 psl.).

Aušrinės atvaizdą, atrodo, B. Sruoga yra piešęs, čia žiūrėdamas į savo dukterį Dalią, čia prisimindamas savo buvusią sužadėtinę Vandą Daugirdaitę, kuri dar gimnaziste būdama, mėgo senosios Lietuvos istoriją.

Todėl *Pavasario giesmės* Aušrinė gerbia savo mirusios motinos įvestą deivės Mildos kultą su jos švente ir burtais per Sekmines, nors jos pačios siela — žemei svetima — virpa subtilios muzikės svajonėmis, arba kaip Vacius sako jos « dvasia paklydus tarp dangaus ir žemės». Kai dramos pabaigoje savižudyste žūva žemės aistrų svaigulio ištroškusi, buvusi siuvėja Katrė Žaliūgienė su dvaro augintiniu, supagonėjusiu Vaciu, atrodo, kad B. Sruoga simboliškai pranašauja Lietuvai svetimų, primityvių jėgų — nacizmo ir komunizmo — žlugimą Lietuvoje, kad jos ateitį lemtų meilė ir prisirišimas prie gimtosios žemės (simbolis — molio ir juodžemio filosofas Žaliūgas) ir aukšta dvasinė kultūra su giliomis tautinėmis tradicijomis (simbolis — aukštos kultūros švelniasielė muzikė Aušrinė). Išlieka dar trečioji jėga, kurią simbolizuoja nesimpatingas vienuolis Domijonas. Tur būt, tai kritikos ir sąžinės balso simbolis. Tačiau tų simbolių svarbiausias — Aušrinė. Kaip dvasinės kultūros atstovė ji realizuoja tai, kas Lietuvai svarbiausia — tautinių tradicijų ir universalinių etinių bei estetinių vertybių sintezę. Ji tartum įkūnija B. Sruogos šūkį kacete, kad be etikos nėra estetikos.

Šitaip simboliais interpretuojama *Pavasario giesmė* tampa šiek tiek panaši į Vydūno misterijas, kurių B. Sruoga nemėgo. Tačiau *Pavasario giesmė* — pranašesnė už bet kurią Vydūno misteriją tuo, kad jos forma konkretesnė ir sultingesmė už vydūninę, nors Vaciaus personaže yra dirbtinumo. *Pavasario giesmė* turi nemažai tokių ypatybių, kokias brangina Sruogos dramų mėgėjai, būtent, lyrikos gabaliukų arba lyrinių monologų. Jų šioje dramoje kaip tik gausu. Tie monologai joje sulėtina veiksmą, susilpnina personažų reljefą, išryškina jų nuotaikas, apibendrina kalbą, kitaip tariant suteikia jai lyrinį pobūdį. Dėl to ji dar vadinama lyrine drama. Kadangi lyrinių monologų sutinkame visose B. Sruogos dramose, todėl ir reikia čia prie jų sustoti atskirai.

Monologai ir dialogai

Jau buvo sakyta, kad B. Sruogos dramų veikėjai savo atsivertimų lūžius dažnai palydi savo monologais. Jie ten suprantamiausi, nes jais susijaudinę veikėjai pasiaiškina žiūrovams, kodėl ir kurlink turi pakrypti jų būsimas gyvenimas. Antra, giliaprasmiais ir puošniais monologais Sruogos dramų veikėjai taip pat išreiškia savo psi-

chinio pakilimo, arba savo dvasinės krizės momentus, nors jie ir nebūtų tokie reikšmingi kaip atsivertimų lūžiai. Antai, *Baisiojoje naktyje* Jurgio Skumbino žmona Munia susijaudinusi, ašarodama pasipasakoja Jurgio motinai, kodėl ir kaip ji suėjo į porą su Jurgiu be Bažnyčios palaiminimo. Tai spontaniškai ištrykštantieji monologai, nors jie ir būna pažadinti tam tikrų aplinkybių atitinkamoje aplinkoje.

Tik B. Sruogos dramose pasitaiko atvejų, kada jo herojų lyriniai monologai pirmu žvilgsniu neatrodo suderinti su vaizduojama aplinka. Tokį atvejį sudaro Elzbietos Oginskaitės monologas *Kazimiero Sapiegos* dramoje II veiksmo I-me paveiksle, kai Elžbieta taria :

Apsvaigo man širdis. Apsivyniojo,
Lyg ūkana melsva, aplink krūtinę,
Liepsnų auksinių tūkstančiais sutvisko ,..[112]

Šis 20 eilučių poetiškas monologas yra gilios ir skausmingos meilės Sapiegos sūnui Mykolui išraiška, pasakyta Vilniaus aikštėje prieš katedrą beveik minios akivaizdoje. Tiesa, kad ta meilė reiškiama simboliniais vaizdais ir ne pačiam Mykolui; bet vis dėlto iš pirmo žvilgsnio kyla klausimas, kaip galima giliausius širdies jausmus reikšti viešoje vietoje ? Kaip tai derinasi su žymiųjų magnatų papročiais ? Tą viešą meilės deklaraciją būtų lengviau suprasti, jei Elzbieta Oginskaitė būtų buvusi kokia nors eilinė Vilniaus miestietė. Bet ji — kunigaikščio Oginskio, Lietuvos vėliavininko duktė, kuri, draugaudama su karalienės Sobieskienės globotine Seniauskaite, buvoja pas karalienę svečiuose. Taigi ar šitokia aukštos kilmės jauna bajoraitė gali savo širdies jausmus pasakotis miesto aikštėje ? Normaliai, žinoma, ne. Bet šitokiai sunkiai įtikimai situacijai B. Sruoga paruošė beveik išimtines aplinkybes: pirmiau jis buvo išvedęs į katedros aikštę minią žmonių, kurie susijaudinę, giedodami giesmes, laukė kažin ko lemtingo. Po to jis buvo parodęs Elzbietos seseris su Seniauskaite, kurios ieškojo Elzbietos. Į seserų klausimus ji ir atsako — išsilieja skausmingu poetiniu monologu, nebepaisydama aplinkui slankiojančių žmonių. Pagaliau poetiškai stiprus, simboliniais vaizdais išpuošto monologo grožis skaitytoją (ir tikriausiai žiūrovą) paveikia taip, kad jis nebepastebi nenormalios situacijos, nes autorius savo meną buvo pakėlęs nuo žemės aukščiau negu per metrą.

---

[112] B. Sruoga, *Kazimieras Sapiega,* Chicaga 1951, 104 psl.

Tačiau nevisada B. Sruogai pavyksta taip meniškai įkomponuoti savo herojų lyrinius monologus, kaip tai liudija čia paanalizuota *Kazimiero Sapiegos* scena. Retkarčiais vis dėlto pasitaiko, kad lyrinis monologas lieka nesuderintas su aplinka ir aplinkybėmis. Tokį atvejį Sruogos dramų skaitytojas sutinka *Apyaušrio dalioje,* kai balerina Dalia Radvilaitė, sugrįžusi į savo gimtąjį kaimą pas savo maištaujančius tėvus ir kaimynus, jiems pasako prakalbą, norėdama savo dalyvavimu dvarininkų skriaudžiamuosius sustiprinti ir uždegti. Ji tuos savo žodžius taria kaimyno ūkininko kieme susirinkusiai miniai, prie gatvės, pati pasistojusi šiek tiek aukščiau su midaus puoduku rankoje. Tie Dalios revoliuciniai žodžiai išvirsta šit kokiu sparnuotu monologu :

Midus — saldus midutis ! Šimtą metų
Kamaroje po girnom išdūlėjęs,
Mums protėvių atodūsius išlaikęs ...
Saldus miduti ! iš gležnų žiedelių,
Iš spindulėlių išsunkė tave
Senoliai mūsų, būdami laisvi, —
Ir mums tavy paliko laisvės kvapą...
Užgriuvus ponija tave nukimšo
Į tamsų pogrindį, mus — į nelaisvę,
Dabar žeriu tave, saldus miduti,
Širdim laisva — į plačią, erdvę laisvę !
Kaip tu iš pogrindžo išsiūbavai,
Taip mes iš vergijos išsivaduosim !

(Plačiu mostu ji išlieja midų ant susirinkusių galvų) [113].

Xėra jokios abejonės, kad šis monologas lyriškai gražus ir prasmingas. Tik klausimas, ar jis tinka XVIII amžiaus Lietuvos kaimo aplinkai, nes jis parašytas XX amžiaus simbolistų stiliumi. Bet svarbiau, kad XVIII amž. laisvieji ūkininkai ir baudžiauninkai, kurių retas temokėjo skaityti, yra nepajėgūs suprasti, kad senas saldus midus yra įgimtosios laisvės simbolis. Dar prasčiau, kad Dalia Radvilaitė, viena sukilimo promotorių, nesupranta, jog šitokio atitraukto simbolio deklamacija nepajėgs nei uždegti, nei sustiprinti sukylančių kaimiečių ryžto. Kad jos žodžiai neatrodytų poetinis gražbyliavimas, atitrūkęs nuo tikrovės, jie turėjo byloti apie perspektyvą panaikinti baudžiauninkams lažą, apie galimybę visiems ūkininkams gauti žemės nuosavybėn. Tai būtų sukilėliams suprantama ir revoliucinga.

---

113 *Balio Sruogos Raštai,* III t., Vilnius 1957, 79 psl.

Tuo tarpu cituotas Dalios monologas teatrodo kaip intelektualinio esteto išmonė, nepajėgi sukelti kaimiečiuose sukilimo entuziazmą. Tiesa, minties apie baudžiavos panaikinimą Dalia nėra visai užmiršusi. Bet ji kalba apie ją vėliau, kai Šiaulių ekonomijos sukilimas jau yra įsisiūbavęs, kai Dalios kaimynai jau paima valdžią. Bet jos pirmasis monologas į tuos maištaujančius valstiečius iš B. Sruogos rankų išėjo aplinkybėms nepritaikytas, taigi šiek tiek operetiškas, nors lyriškas ir prasmingas savyje.

Kitą kartą atsitinka taip, kad lyriškieji monologai, sukurti aukšto B. Sruogos intelektualinio talento, ima nesiderinti ne su aplinka, bet su psicbiniu pajėgumu to asmens, kuris tuo lyriniu gabalu neva atskleidžia save. Šitokį atvejį sutinkame *Baisiosios nakties* senio Skumbino atsivertimo monologe, kuriame jis, apgailėdamas savo žuvusį sūnų revoliucionierių, kalba apie būsimus svarbesnius įvykius negu 1905 metų sukilimas. Panašų atvejį matome ir *Pavasario giesmėje* (II veiksmo I-ji scena), kai po trejų metų kelionių užsieniuose Aušrinė Žaliūgaitė grįžta į tėviškės dvarą ir čia sutinka savo jaunų dienų drangą, dvaro augintinį Vacių. Aušrinės paprovokuotas, jis atsako lyriškai:

Šiemet man dvigubai žydės gegužis,
Kad tu parvažiavai. Aš gyvenau
Kaip voverė miške. Man ūmėdės,
Paparčiai, žemuogės, vaivorai buvo
Vieninteliai draugai. Sapnus audringus
Lydėjo prieblanda jie per visatą.
Parymęs prie pušies, aš dainavau
Per visą kartais naktį. Man atrodė,
Ne aš dainuoju, bet pušis diržinga,
Paskendus šakomis dangaus mėlynėj,
Man sekė pasakas apie tave.
Tavęs nebuvo — pušį dainavau.
Ir aš tikiu, kad mano ji dainas
Nematomom bangom į tavo širdį nešė [114]

Nėra abejonės, kad tai gražus monologas, kuriame gamtinė lyrika pinasi su dideliu meilingu ilgesiu, kokį jautė Vacius Aušrinei per ilgą nesimatymą. Jei šituos meilingus žodžius kalbėtų ne jis, bet koks nors Aušrinę mylįs studentas, arba koks kitoks intelektualinis jaunuolis, tuo monologu galėtume gėrėtis nesudrumsta sąmone.

---

[114] Ten pat, 482 psl.

Deja, dabar šitaip nėra. Šią lyriką deklamuoja 25 metų nemokytas vyras, supagonėjęs dvaro augintinis. Kad jis pajėgtų gamtos simboliais išreikšti savo ilgesį, galima stipriai abejoti, nes tam reikia ne tik jautrios sielos, bet ir poetinio sugebėjimo. Kai jis dar pradeda kalbėti apie savo audringus sapnus, lydimus per visatą, apie pušies sektą pasaką ir jos dainą, kuri nematomomis bangomis buvo nešama į mylimos mergaitės širdį, tada paaiškėja, kad šitaip prabyla simbolistas Sruoga į savo sužadėtinę ar žmoną toli, nes dvariškis Vacius simbolistinei poezijai kurti negali būti pajėgus, nors dvare draugaudamas su Aušrine ir buvo šiek tiek išprusęs. Taigi, kai skaitytojas pastebi, kad gražus monologas nebeatitinka psichiniam pajėgumui veikėjo, kuris ištaria tuos gražius žodžius, tada ir pats lyrinis perliukas pradeda švytėti dirbtine spalva. Laimė, kad šitokių abejotinų papuošalų B. Sruogos dramose tepasitaiko gana retai, daugiausia *Pavasario giesmėje*, kurią autorius vadina lyrine drama.

Panašios reikšmės, kaip lyrinių monologų dauguma B. Sruogos kūriniuose, turi dainos ir giesmės. Jos taip pat išreiškia didesnę ar mažesnę krizę, kuri liudija ne pavienių asmenų susijaudinimą, bet nuotaiką tam tikro kolektyvo — didesnės ar mažesnės minios, kuri B. Sruogos dramose atlieka nemažą vaidmenį. Dainos ir giesmės — tai kolektyviniai monologai. Jos tinka visose lietuviškų siužetų dramose, nes lietuviai juk — dainininkų tauta. Be to tie kolektyviniai monologai, išreiškiami minios balsais, kartais palydimais muzikos garsų, turi prisidėti prie meniškos tikrovės pakėlimo nuo kasdieninės žemės dulkių.

Tose dainose-giesmėse vieną kartą suaidi subtili simbolinė lyrika, kitą kartą skamba džiaugsmingas ryžtas, trečią kartą — liūdna rezignacija, arba maldingas nuolankumas, o ketvirtą kartą sutriukšmauja berniška patyčia. Šitokios dainuškos ryškų atvejį sutinkame *Kazimiero Sapiegos* dramoje, kai etmono Sapiegos šalininkų minia atplūsta į Vilniaus aikštę po vyskupo paskelbtos ekskomunikos prieš Kazimierą Sapiegą. Štai ta patyčios daina :

Per naktelę krištolinę
Man rūtas seselė skynė.

Ir dabino, ir vaišino, —
Apynėliu apkabino.

O pabudus ankstų rytą,
Man žadėjo kakton plytą :

Kam saulelė patekėjus
Po darželį ritinėjas,

Kam žirgelio mano risto
Per rūtas darželу brista, —

Brista, šokta, šokinėta —
Vainikėlis nutrepsėta [115]

Šitokio stiliaus linksmų dainuškų *Kazimiero Sapiegos* dramoje yra bent keturios. Jos gana gerai suderintos su aplinka ir minios nuotaika. Kitur tačiau dainos nevisada išreiškia tikrą dainuotojų sąmonę ir nuotaiką. Šitokios nedarnos atvejis matyti *Apyaušrio dalios* dramoje, kai po menko psichologiškai Dalios Radvilaitės monologo apie saldųjį midutį, kaip laisvės simbolį, maištaujančių kaimiečių minia tęsia midučio simboliką, uždainuodama cboru :

Mūsų protėvių midus
Kaip saulėtekis šviesus
Te ugnim pripildo mus [116]

Šita simbolinė keturių strofų daina neatitinka XVIII amžiaus kaimiečių kultūrinei sąmonei, kaip su ja nebuvo suderintas ir anksčiau pasakytas Dalios Kadvilaitės monologas tiems patiems valstiečiams [117].

Kad ir nuolaidžiaujant Sruogai dėl realizmo, — sutinkant, meniškai dramatinę tikrovę pakelti aukščiau žemės per metrą, kaip reikalavo rašytojas, — vis dėlto ir šiuo atveju negalima nepaisyti logikos. XVIII amžiaus kaimiečių net scenoje negalima agituoti-kurstyti XX amžiaus simbolistiniu eilėraščiu, nė tų pačių kaimiečių maištingos nuotaikos nedera išreikšti simbolistine daina, jeigu jos vaizdiniai elementai (simboliai) neturi ryšio su senųjų lietuvių liaudies dainų simboliais, kokius sutikome ką tik pacituotoje cherniškoje dainuškoje iš *Kazimiero Sapiegos.* To nepaisant, išeina operetė, bet ne drama.

Šita proga reikia pažymėti, kad *Apyaušrio dalioje* tėra tik chorinės dainos atstovaujančios lyrikai arba lyriniams monologams, bet nėra religinių giesmių gal dėl to, kad ši drama parašyta bolševikų okupacijos pradžioje (1941 m.) projektuojamai lietuvių dekadai Maskvoje. Tačiau religinių giesmių nestinga *Milžino paunksmės*, *Baisiosios*

---

[115] *Balio Sruogos Raštai,* III t., Vilnius 1957, 313 psl.
[116] Ten pat, 79 psl.
[117] Žr. 388 psl.

nakties, Radvilos Perkūno, Kazimiero Sapiegos kūriniuose. Tai konstatuojant, reikia nustebti, kaip stokodamas pats religinio jausmo, o tesiremdamas tradicija bažnytinių giesmių, giedotų jo motinos su šeimyna jo tėviškėje vaikystės metais, B. Sruoga pajėgė sukurti neabejotinai pakilių religinės poezijos gabaliukų, tikrų šedevriukų, kuriuose atsiliepia lietuviškų liaudies giedojimų tolimi aidai. Šio aukšto lygio kūrinėlių galima rasti kiekvienoje aukščiau paminėtoje dramoje. Pacituotina čia, kad ir be tradicinių atskambių, bet trumpa ir gili giesmė, kurią *Baisiojoje naktyje* girioje cboru gieda minia, belaukdama juodašimčių žudynių :

Gyvybė meilės amžina —
Aukščiausia Dievo dovana —
Žmogaus apyaušry duota.

Jei nūdien siunčia mirtį jis —
Priimsim ją — ji atdarys
Į amžinybę mum duris.

Kalnai, dangus, žmogus marus
Tegu vienovėj atsidus :
Tegu valia Aukščiausio bus [118].

Nors B. Sruogos dramoms charakteringi herojų lyriniai monologai, religinės giesmės ir pasaulietinės dainos, nors dažnai beveik nepastebimai jausmingi monologai pereina į dialogus, o šie — į monologus, tačiau ne šiais lyriniais gabaliukais, kartais puošmeninio pobūdžio elementais, laikosi didžiojo aitvaro dramos kūriniai. Kaip visame pasaulyje nuo Sofoklio laikų, taip ir Sruogos dramose viena pagrindinių vaizdavimo priemonių (šalia veiksmo ir veikėjų) yra dialogai.

Juos mūsų rašytojas valdo labai gerai: tie jo dialogai būna gyvi, lankstūs, lengvai stumią veiksmą pirmyn, vaizdžiai charakterizuoją veikėjus ir jų santykius. Tik šiek tiek stinga jiems įvairumo ta prasme, kad nevisų dramos veikėjų kalba būna individualizuota tiek, kad ji būtų tapusi visai savybinga kiekvienam. Šito pasiekti, atrodo, mūsų rašytojui kliudė kelios priežastys : sukurtų personažų gausybė, vienoda jambų eilėdara (beveik visos dramos sueiliuotos šituo metru), autoriaus polinkis į lyriką ir rašytojo individualizmas, kliudąs pakankamai įsijausti į kitą asmenį. Tačiau šios priežastys nesuvienodino Sruogos dialogų spalvų tiek, kad pradėtume nebe-

---

[118] *Balio Sruogos Raštai,* II t., Vilnius 1957, 339 psl.

atskirti veikėjų iš jų kalbėjimo būdo. Sakysime, nepastebėti Jogailos, Zbignevo Olesnickio, ar Švitrigailos kalbėjimo skirtumų, būtų nelengva, net to siekiant sąmoningai. Konkrečiau pajusti, kaip gyvai Sruoga pina dialogus, reikia paskaityti karalienės Sobieskienės pokalbį su jos sūnumi Jokūbu *Kazimero Sapiegos* pradžioje. Šį dialogą, kaip pavyzdinį dramatinio meno atžvilgiu, verta čia būtų pacituoti ištisai. Bet kandangi jis užima 6 dramos puslapius[119], citatos reikia atsisakyti.

Bet būtina pasakyti, kad šituo Lenkų karalienės ir jos sūnaus Jokūbo pokalbiu B. Sruoga siekia trijų tikslų : duoti veiksmui slinktį, piešti charakterius ir nustatyti jų santykius tarp savęs ir su jų aplinka. Anas tų dviejų kilmingų veikėjų pokalbis atrodo lyg dviejų gerai įgudusių priešininkų be atodūsio kova špagomis — kai vienas kerta, o antras atkerta, pats puldamas ; tik atrodo, kad vieno smūgiai staigesni, o antro lėtesni ir gal mažiau apgalvoti, bet vienas ir antras vis kitaip taikydamas savo smūgį užkabina kitokius klausimus.

Iš šito judviejų pokalbio matome, kad Sobieskių šeimoje santykiai labai šalti: motina autokrate, savanaudė, garbėtroška, kuriai aukščiausios vertybės — sosto šlovė ir auksas ; tuo tarpu sūnus skeptikas, šias vertybes niekina, nemyli savo tėvo ir nelinkęs klausyti motinos. Į vienas antrą jiedu šiek tiek panašūs menkai karališka kalba, kuri atrodo sruogiška. Ji grubesnė Jokūbo burnoje. Sakysime, į motinos draugę Kamilę jis taria : « Va, šitos man nereikia, tos skilandės». Arba savo motinai Jokūbas atkerta: «Aš noriu mergą vesti, ne pasogą » ; arba : « Tu sostą į palovį trauki ». Ne daug ką švelnesnė atrodo ir karalienės Marysenkos kalba, kai ji sūnui meta : « Kaip veršis, nieko tu neišmanai ».

Ironija bei grubumas net karalių kalboje yra smogiško stiliaus ypatybė. Ji tokia dėl dviejų priežasčių. Viena, didikų ir karalių B. Sruoga nelaikė kokiais nors kilnesniais ar išimtiniais žmonėmis, kurie visada pajėgtų nesijaudinti, išlaikydami mandagų bespalvį toną. Antra, grubių, riebių, vaizdingų ir sarkastiškų posakių B. Sruoga, dar vaikas, buvo išmokęs iš savo tėvo. Iš to paties šaltinio yra atėjęs ir rašytojo pomėgis vaizdingų keiksmų, kokius neretai vartoja Sruogos vyriškieji kerojai dramose.

Tų keiksmų ypač apstu pirmajame dramatiniame kūrinyje, *Milžino paunksmėje* (tai buvusi viena kliūčių dramai laimėti Vytauto Didžiojo premiją 1930 m.). Šitame kūrinyje, aistringiausias keikū-

---

[119] *Balio Sruogos,* Raštai, III t., Vilnius 1957, 232-238 psl.

nas — Jogailos brolis Švitrigaila. Uždarytas kalėjime jis keikia visą pasaulį, bet pirmoje eilėje savo gimines :

Jie — šunes, budeliai, ne broliai man !
Karalius Jogaila ! Sugriuvęs senis !
O Vytautas — padegėlis pasiutęs —
Apžiojo Vilnių, ir Trakus, ir viską ! [...]
Ne Vytauto, — ne jo, to vergės vaiko !
Ir mano tėviškę, — tėvynę mano
Jam Jogaila padovanojo, — jam,
Tam velniui, išgamai, plėšikui, vagiui !
O man tai giltinė per visą amžių ! [120] [121]

Šitokie trumpi Švitrigailos monologai pokalbyje su kalėjimo sargu yra tiesiog keiksmo šedevrai. Jie nebe tiek piešia to kunigaikščio charakterį ir jo psichinį stovį, kiek yra tapę savarankiška keiksmų poezija. Vėlesniuose Sruogos kūriniuose jos nebėra, bet grubūs ir sarkastiški posakiai išliko ir vėlesnėse dramose.

Kad jų įprotis siekia vaikystę, apie tai mums liudija B. Sruogos draugas pradžios mokykloje kun. K. Žitkus-V. Stonis rašydamas :

« Žiemos vakarai Baliukui būdavo įspūdingiausi ir įdomiausi spektakliai. Senis Sruoga turėjo gana kandų liežuvį ir nepajėgdavo nutylėti nė vieno šmaikštaus pasakio, nors kartais tas posakis būdavo grubus ar net visai nepadorus. O jau visokios istorijos jam kaip iš maišo birdavo, čia kliūdavo ne tik ponams ir kunigams, bet ir dangaus angelams su šventaisiais. Su šeimininku savo sąmojais imdavo lenktyniauti samdiniai, ir Sruogienė visai nebetekdavo kantrybės. Ji išvadindavo visus nepraustaburniais ir pradėdavo kokią nors giesmę ar litaniją. Mergaitės įsijungdavo į Sruogienės litaniją, ir gryčioje įsiviešpataudavo visai kitokios nuotaikos. Bet nelauktai senis Sruoga vietoj «Melskis už mus» užgiedodavo pakeltu tonu « Verskis per galvą ». Giesmė nutildavo, ir vėl visi imdavo kvatoti. Labiausiai kvatodavo Baliukas [...] Vakaronių atgarsiai apčiuopiami visoje Balio Sruogos kūryboje. Juk Skiautiškių vakaronių stiliumi kartais kalba ne tiktai *Baisiosios nakties* veikėjai, bet ir B. Sruogos dramų kunigaikščiai ir visa rafinuotoji mūsų praeities šviesuomenė »[121].

Išanalizavus B. Sruogos dramas ir charakterizavus jų sudedamuosius elementus, lieka pasakyti, kad ši analizė negali duoti nė

---

[120] B. Sruoga, *Milžino paunksmė*, Kaunas 1932, 124 psl.

[121] K. Žitkus-V. Stonis, *Vaikystė su Baliu Sruoga*, žr. *Pergalė*, 1971 m. 2 nr., 121-122 psl.

vienos dramos pilno vaizdo, nes tos dramos yra dailiojo žodinio meno individualūs kūriniai, kuriuos reikia pergyventi tiesiog. O tada jie reiškia daugiau negu jų elementų suma, nes tikrieji meno kūriniai visada turi didesnę ar mažesnę, žodžiais neišreiškiamą mįslę, kuri išspinduliuoja iš kūrinio formos. Ta paslaptinga atmosfera lyg kviečia kūrinį pratęsti, jį užbaigiant sieloje mintimis, jausmais ir vaizduote, kitaip tariant, pergyventi estetinę intuiciją.

Šitokį (intensyvesnį ar mažiau intensyvų) kūriniuose netelpantį pergyvenimą suteikia ir B. Sruogos dramos. Tai jų geroji ypatybė — jų transcendentinė žymė. Kad ir neatskleisdami kartais visažmogiškų idėjų, siekiančių egzistencinių gelmių bei transcendentinių aukštybių, Sruogos dramatinių veikėjų pergyvenimai vis dėlto dažnai nukreipia skaitytoją į anas gelmes bei aukštumas, skatindami giliau mąstyti, jautriau jausti, gyviau vaizduotis žmogiškąją būtį. Ypač ten nukreipia B. Sruogos dramos lietuvį skaitytoją bei žiūrovą, nes jos beveik visos vaizduoja pirmiausia Lietuvos praeitį, jos žmones ir jų likimą pasaulyje. Todėl beskaitydami jo raštus, jų tarpe *Dievų mišką*, lietuviai turėtų prisiminti, kad, iškentėjęs Führerio kaceto kančias ir atlikdamas prievartinę išpažintį Stalino tarnų akivaizdoje, B. Sruoga ją baigė V. Kudirkos žodžiais Lietuvos himne : «Ir šviesa ir tiesa mūs žingsnius telydi».

JONAS AISTIS - NUSKRIAUSTO ŽMOGAUS DAINIUS

Tas poezijos mėgėjas, kuris prisimena literatūros vakarus, ruoštus nepriklausomybės metais Kaune ir kituose Lietuvos miestuose, tam tikriausiai išliko galvoje trys jauni poetai — Jonas Aistis (1904-1973), Bernardas Brazdžionis (gim. 1907) ir Antanas Miškinis (gim. 1905 m.). Nors anuose literatūros vakaruose jie dalyvaudavo ne vieni trys, o kartais ir ne visi trys kartu, tačiau šita beveik vienmečių jaunų vyrų trijulė ne vienam poezijos mėgėjui simboliškai atstovavo laisvosios Lietuvos poetų kartai. Buvo malonu juos matyti drąsiai einančius kurti lietuviškos kultūros.

Tačiau II pasaulinis karas su okupacijomis, kuris daug ką sugriovė Lietuvoje, išardė ir anų šaunių poetų trijulę — J. Aistis ir B. Brazdžionis laisvais tremtiniais atsidūrė Jungtinėse Amerikos Valstybėse, o A. Miškinis, likęs Sovietų Sąjungos okupuotoje Lietuvoje, buvo keleriems metams ištremtas į Rusijos šiaurę. Todėl dabar Vakaruose gyvenančiam lietuviui, pagalvojus apie B. Brazdžionį, vaizduotėje kontrastu teiškyla J. Aistis, ir atbulai. Šiuos prisiminus, stinga trečiojo, A. Miškinio, kuris savo poezijos pobūdžiu stovėjo lyg viduryje tarp tų dviejų — objektyvinio herojiškojo B. Brazdžionio ir subjektyvaus elegiko J. Aisčio. Artėdami į septyniasdešimtį savo amžiaus metų, šiedu pasijuto beveik atlikę savo, kaip lyrikų, pareigas, nes abudu yra išleidę savo poezijos visų rinkinių pilnatis — Jonas Aistis vardu *Poezija* (1961 m.), Bernardas Brazdžionis *Poezijos pilnatis* (1970 m.).

Kadangi apie B. Brazdžionį jau buvo rašyta I-me *Veidų ir problemų* tome, čia norisi plačiau sustoti prie J. Aisčio poezijos pilnaties. Norint ją geriau ir giliau suprasti, savaime kyla klausimas, kaip atrodo tos poezijos autorius : kas jis yra kaip asmuo, kokie veiksniai turėjo didesnės reikšmės toms asmens ypatybėms, kurios daugiau ar mažiau yra paveikusios arba atsispindėjusios kūriniuose.

KELI PSICHINIO VEIDO BRUOŽAI

Savo atsiminimų knygoje *Apie laiką ir žmones* Jonas Aistis prisimena, kad jam prisėjo patirti nemažai vargo. Tai buvo jo vaikystės ir jaunystės ištikimas, bet nemalonus sankeleivis. Ir kaip Jonas jo būtų galėjęs išvengti, jeigu jo tėvas buvo Kampiškių dvaro kampininkas, kuris kalvio pūslėtomis rankomis turėjo išmaitinti didelę šeimą, kurioje poetas buvo devintas vaikas ? Vadinas, Jonas Aistis buvo tikro proletaro sūnus, kuris nemažesne teise už Juozą Baltušį būtų galėjęs rašyti apie savo vaikystės parduotas vasaras, nes keturiais atvejais gražiausiu metų laiku jis turėjo ganyti Rumšiškių miestelio gyventojų bandą. Taigi jis išėjo tą patį piemenystės « stažą », kokį anksčiau buvo tekę atlikti ne vienam atgimstančios Lietuvos šviesuoliui. Iš šito vargingo « stažo » laikų, po kelių dešimtų metų poetas dar prisiminė vieną vargšę mergaitę, kuriai basai rudenį taip būdavo šalta, kad ji savo sustingusiom kojom sušildyti stodavo į karvės iškritusį šiltą « raguolį ».

Suprantama, kad neturtingam berniukui, kaimo kalvio sūnui sunkiai prisėjo verstis, atsidūrus Kaune ir besimokant *Aušros* gimnazijoje. Baigęs šią mokyklą ir tapęs studentu, jis pats turėjo užsidirbti pragyvenimą, tarnaudamas Žemės banke. Ten jis per dvejetą metų turėjo klausyti apie vargus ir rūpesčius daugelio žmonių, nes jaunas poetas rašydavo prašymus mažai raštingiems ūkininkams, kurie atvykdavo į banką skolintis pinigų, arba prašydavo savo paskolų patogesnio išsimokėjimo. Taigi J. Aisčio vargo dienos vaikystėje ir jaunystėje nejučiomis slėgė jo jauną sielą, kuri vėliau poezijoje neišsiliejo nei pergalingais džiūgavimais, nei linksmai mirguliuojančiomis spalvomis.

Tačiau jaunų dienų vargas bei nepritekliai nepadarė iš Jono Aisčio nei revoliucionieriaus, nei nihilisto. Šitam, atrodo, nemažos įtakos turėjo geri ir šviesos trokštantieji Jono tėvai. Jo motina Marijona, nors pati buvo beraštė, versdavo savo sūnų jai garsiai skaityti *Didžiojo šaltinio* maldaknygės įvairias maldas, kai vaikas pats, sekdamas savo vyresniuoju broliu, tebūdamas ketverių su puse metų, jau buvo pajėgus šlubuoti pirmaisiais skaitymo žingsneliais. Tuo tarpu tėvas Aleksandravičius savo mažąjį sūnų traukė į knygų skaitymą savo įkvepiančiu pavydžiu.

Būdamas Šv. Kazimiero Draugijos nariu prenumeratoriumi,, kalvis knygų turėjo nemažai. Jis jas mėgo « kaip tikras bibliofilas r švarias, aptaisytas, tvarkingai sustatytas. Ir skaitė jas ypatingai r pamaldžiai, susikaupęs, nušvitęs, patylomis judindamas lūpomis

vertė lapus labai atsargiai Metais ir neišprausiamais pirštais ; pūtė lapus, kad atsiskirtų. Skaitė laisvalaikiu, sekmadieniais ir šventėmis, apėjęs laukus, kad niekas jo nesutrukdytų », rašo apie savo tėvą sūnus ir priduria : « Tėvas mane bardavo ir mokydavo, kad aš brutaliai su knygomis nesielgčiau » [1].

Motinos verčiamas skaityti garsiai maldaknygę, Jonukas pamažu įprato skaityti viską, kas tik pakliūdavo po ranka, dažniausiai religinę ir mokslinę populiarizaciją, nes tokia literatūra būdavo tėvo knygynėlyje. Kad ir nedaug ką suprasdamas, jis skaitydavo dėl paties skaitymo, arba dėl to, kad garsiai išrėkiamų ir išdainuojamų pasakų klausyti patikdavo jo tėvo klientams, atvykstantiems į tėvo kalvę su reikalais, arba papramogauti.

Sąmoningesnė jaunojo Aleksandravičiaus-Aisčio skaityba prasidėjo gimnazijoje. Su pasaulinės literatūros didžiaisiais šulais Jonas pradėjo susipažinti jau trečioje gimnazijos klasėje, o ketvirtojoje jau buvo perskaityti Goethės *Faustas,* Dantės Alighierio *Dieviškoji komedija,* Sbakespeare'o ir Fr. Schillerio dramos, kai kurie W. Scotto romanai ir kitokie mažiau garsių autorių raštai. Tačiau labiausiai jį buvo «pavergęs » W. Shakespeare. Jis tą moksleivį buvo tiek užvaldęs, kad šis to dramaturgo *Romeo ir Juliją,* tebesimokydamas tik ketvirtoje klasėje, jau buvo išvertęs į lietuvių kalbą.

Tuo laiku į Aisčio skaitomų garsių ir mažiau žinomų svetimtaučių tarpą atėjo ir lietuviai rašytojai: Dėdė Atanazas, Maironis, Pr. Vaičaitis, K. Binkis. Iš čia jau nebetoli buvo pažintis su *Keturių vėjų* futuristine poezija. J. Aisčio studentavimo metais du keturvėjininkai, K. Binkis ir A. Rimydis, tapo mūsų poeto asmeniniais bičiuliais šalia ankstesnių draugų A. Miškinio ir P. Juodelio. *Keturių vėjų* Mestėjimo laiku (1922-1927 m.) K. Binkis atrodė Aisčiui, kaip «pati mūzų buveinė». Tai prisimindamas, poetas rašo : « O kaip aš tada norėjau jo viską turėti: talentą ir išvaizdą, polėkį ir drąsą. Jis buvo lygiai šaunus ir didelis, kaip ir visa tai, ką rašė » [2].

Kai šitaip žavėjosi K. Binkių, J. Aistis dar tebebuvo per jaunas — dar gimnazistas, — kad būtų galėjęs dalyvauti *Keturių vėjų* sąjūdyje. Tačiau keturvėjininkų poezija neliko be įtakos jaunajam Aisčiui. Pirmajame jo lyrikos rinkinyje *Eilėraščiai* (1932 m.) galima sutikti ne vieną kūrinėlį, susisiekiantį su anuo futuristiniu sąjūdžiu. Tačiau su *Imago mortis* rinkiniu (1933 m.)

---

1 Jonas Aistis, *Apie laiką ir žmones,* Chicaga 1954, 221 psl.

2 Ten pat, 15 psl.

ta įtaka išnyksta, arba pasilieka tik Aisčio įsitikinime, kad lyrinei poezijai tinkanti bet kokia kalba, net kasdieniška, jei tik žodis tariamas savo vietoje. Keturvėjiška bravūra, siekianti patyčios, ilgėliau išliko tik J. Aisčio laikraštiniuose straipsniuose, kur kartais jis juokdavosi iš «profesorių galvų» taip kaip Binkis. Antai, atsakydamas prof. J. Balčikoniui, kuris buvo prikišęs poetui, kam jis vartoja nelietuvišką pavardę Kossu-Aleksandravičius, šis per laikraštį neva rimtai įrodinėjo, kad Kossu turįs savotišką kilmę, nes kiekviena jo raidė reiškianti inicialus vardų tų mergaičių, kurias jis buvęs įsimylėjęs. Tačiau tai tikriausiai tebuvo Aisčio poetiška poza, kaip keturvėjininko J. Tysliavos poetiškas pasigyrimas *Žirgu*, arba *Pieniška daina.*

Už *Keturius vėjus* gal gilesnės įtakos J. Aisčio poezijai yra turėjusi ana ilga, gausi ir įvairi literatūros skaityba, kuri įkalė į jauno poeto sąmonę tiek daug fiktyvinių, grynai literatūrinių vardų, kuriuos jis vartojo savo lyrikoje lygiomis teisėmis su istoriniais, tikrai gyvenusių asmenų vardais, arba tuos literatūrinius herojus versdavo poetiniais simboliais tokios pat vertės, kaip simboliai paimti iš dabartinės, visiems regimos arba pažįstamos tikrovės. Tokių knyginių simbolių Aisčio jaunystės lyrikoje iš tikrųjų yra nemaža. Vėliau, pradedant *Imago mortis* rinkiniu (1933 m.) šie knyginiai simboliai pasitaiko vis rečiau.

Atrodo, kad ta pati ankstyba ir gausi jaunojo Aisčio skaityba yra pastūmėjusi jo lyriką į refleksiją bei samprotavimus, nes buvo prislopinusi busimojo poeto tiesioginį santykį su daiktine tikrove. Kitaip tariant, ta gausi skaityba buvo anksti pradėjusi slopinti jo spontaniškąsias tikrovės percepcijas ir jo vaizduotės spontaniškąsias reakcijas, tokias brangias kiekvienam lyriniam poetui. Laimė, kad prieš aną per ankstybą kultūrinę, racionalinę, dirbtinę įtaką būsimam poetui atsvarą teikė emocinio pobūdžio veiksniai.

Vienas tų veiksnių buvo Lietuvos gamta, kuri supo poeto vaikystę nuo pirmųjų dienų. Toje gamtoje ryškiai išsiskyrė Nemunas su savo skaidria, šviesia, pavasariška srove. Su ja Jonuką supažindino pirmiausia jo motina, savo mažytį sūnelį nunešusi ant rankų prie tos didelės upės skaidraus srovenimo. Antras gamtos veiksnys buvo vaikiškų dienų šilas, ta «burtų šventykla». «Kiekviename medyje mačiau gyvą žmogų, — rašo Aistis, — tai visas šilas atrodė kaip žmonių būrys. Kiekvieną rytą eidavau prie lango ir skaitydavau artimesnes pušis, ar jos visos dar vietoje, ar kuri nors neišėjo »[3].

---

[3] Ten pat, 215 psl.

Kai vėliau Aleksandravičiui išsikėlė anapus Rumšiškių į lygumas, kur nebesimatė Nemuno šviesios juostos, kur «buvo ilgu ir nyku », ir tenai anas šilas nebuvo visai dingęs, nors tas mažo vaiko šilelis tesimatė iš labai toli, « kaip mėlynas žaltys, kalnais ir kloniais išsirangęs, galvą nuleidęs slėnin», prisimena J. Aistis[4]. Todėl jis vėliau ne viename eilėraštyje rašė, kaip horizonte matyti « šilo juosta mėlyna», o atsiminimuose *Apie laiką, ir žmones* dviem atvejais drąsiai teigė : « Tasai šilas buvo mano poezijos mokykla [...] Mane poetu tasai gamtovaizdis ir padarė » [5].

Be gamtos jaunas Aistis turėjo dar kitą jausmų ir vaizduotės žadintoją — jautrų simpatijos polinkį mergaitėms. Tačiau tos busimojo poeto Lauros ir Beatričės nebuvo jokios išskirtinos būtybės. Pirmoji mergaitė, patraukusi į save jauno moksleivio Aisčio dėmesį nebuvo jokia skambančios pilies gyventoja, bet « aptriušusio šermonėlio apykakle kirpyklos mergaitė... kirpėjo gizelis», kuri atidarinėdavo klientams duris, padėdavo nusirengti ir apsirengti, šluodavo kuokštais grindyse išsidraikiusius nukirptus plaukus, plaudavo indelius ir plakdavo muilą [...] Matydavau aš ją kasdien, kruopščiai ir rūpestingai triūsinčią, iš mokyklos suolo pro langą, ir dažnai mano grubūs ir nepoetingi mokytojai mane bardavo ir bausdavo, kad aš pro langą lauke varnų negaudyčiau ... Man ji buvo nepasiekiama ! Neieškojau progos susitikti, nes buvau įsitikinęs, kad gimnazistas dar ne žmogus ir ne partija savarankiškai mergaitei, kuri galėjo daugiau sau leisti, nei aš, skurdo berniukas. Jos visos buvo paprastos, pilkos, bet visos nuostabios, tos mano kadaise sutiktos mergaitės : švelnios, kaip lapeliai, gražios, kaip Dovydo psalmės. Mane jos ir išmokė mėgti ir branginti grožį: galbūt, pilką ir nežymų, kaip jos, bet, kaip jos, nuostabų ir mielą »[6].

Nors Aistis gal per daug reikšmės priskiria anoms kadaise sutiktoms mergaitėms, bet kad jos buvo skatinamuoju emociniu veiksniu, nėra jokios abejonės. Kitas su meile susietas, kad ir ne toks asmeninis, jausmo žadintojas buvo tėvynė, susijusi su visa įvairybe įspūdžių ir minčių, kuriuos čia sunku nusakyti. Tarp jų buvo, kaip sakyta, nekontrastinga Lietuvos lygumų gamta su skaisčiu Nemunu, su nuo tolo baltuojančiais Pažaislio vienuolyno bokštais ir mėlyna šilo juosta, bet tikriausiai paslaptingiau būsimo poeto vaizduotę veikė senelio pasakos, žmonių papročiai, šviesių Velykų procesijos su maršalka Girnium priešakyje ir tėvai. Poetas ir po daugelio metų

---

4 Ten pat, 216 psl.
5 Ten pat, 215-216psl.
6 Ten pat, 186 psl.

prisiminė savo motinos tautinę ambiciją, kurią ji pareiškė, įmesdama į besikūrenančią krosnį gražų lenkišką elementorių, kurį Aleksandravičių vaikams buvo dovanojęs kaimynas dvarininkas.

Tačiau gal stipriausiai Aisčio patriotizmą ugdė jo pirmieji savarankiški darbeliai, kartu su draugais gimnazijoje dalyvaujant literatų būrelyje, vėliau kuriant ir leidžiant *Piūvio* žurnalą (1929-30 m.). Šituose savarankiškuose kultūriniuose darbuose poetas gal labiausiai sustiprino savo saitus su tėvyne ir draugais A. Miškiniu ir P. Juodeliu. Ne be pagrindo vėliau Aistis prisipažino : « kas kitas, jei ne Juodelis mane rado ir vedė ? [...] Jis sielojosi tautos reikalais, ypač jos kultūros reikalais, — rašė vėliau Aistis. — Ir aš niekad neužmiršiu tų visų gražių kalbų ir tų jaunuoliškų regėjimų, kurie nušviesdavo mūsų sielas. Ir prisimenu tuos visus dar gimnazijoje mūsų leistus leidinėlius, kai mums rodėsi, kad iš tų blankiai atspaustų puslapių trykšta didelė šviesa, kuri nušviesianti visą kraštą »[7]. Kai *Piūvio* redaktorius P. Juodelis atsisakė pozityvių tautinių idealų, nueidamas pas komunistuojančius socialistus, J. Aistis buvo sukrėstas.. «Nieko taip sunkiai nepergyvenau, kaip Juodelio pasitraukimą iš mūsų tarpo » — prisipažino vėliau poetas [8].

Tačiau jo sukrėstą tikėjimą jaunųjų kultūriniu pašaukimu teberėmė A. Miškinis, kurį Aistis laikė savo geriausiu draugu. Su juo jiedu, neperskiriami draugai, ne kartą svarstė Lietuvos nesėkmes ir laimėjimus anais tautininkų režimo įsigalėjimo metais, nes A. Miškinis « mylėjo savo žemę ir sielojosi ja. Kadangi nebuvo taip, kaip mudu norėjom, tai jis kalbėjo graudžia ironija. Mes dalinomės duona ir poezija »[9]. Šitaip truko keletą gražiausių jaunystės metų. Kai J. Aistis 1936 m. išvyko į Prancūziją, kad savo aukštuosius mokslus vainikuotų daktaro laipsniu, jis su A. Miškiniu dalinosi savo mintimis laiškais. Bet ant Lietuvos nusileidus Sovietų Rusijos plieninei uždangai, J. Aisčiui su padidėjusiu tėvynės ilgesiu beliko tik prisiminimai. Tada jis savo draugus Lietuvoje kartais buvo linkęs suplakti su visos tėvynės ilgesiu, nes eilėraštyje *Draugams* (1941 m.) rašė :

Pasigendu, tartum gimtosios žemės saujos,
Šiandieną aš Miškinio, Binkio ir Rimydžio [10].

---

[7] Ten pat, 100 psl.
[8] Ten pat, 101 psl.
[9] Ten pat, 70 psl.
[10] J. Aistis, *Poezija*, Brooklynas 1961, 272 psl.

Šitaip J. Aistis, laisvas tremtinys Prancūzijoje II pasaulinio karo metais siejosi su draugų ir kitais tėvynės prisiminimais o neva himne *Draugystei* skelbė, kad širdies ryšių niekas nesugriaus, nes :

... širdis viena, ilgesio pilna,
Skausmo kupina, pasiliks jauna [11].

Tais pačiais 1945 metais, kai parašė šiuos žodžius, J. Aistis, vedęs Aldoną Grajauskaitę, turėjo susirūpinti jos ir būsimos šeimos išlaikymu. Kur nukreipti savo pastangas ? Kad ir universiteto daktaras, bet ne Prancūzijos pilietis, žmogus be tėvynės valdininkų supratimu, karo nualintoje Prancūzijoje Aistis nesitikėjo gauti pakenčiamo darbo pagal savo profesiją. Todėl priėmė Marianapolio kolegijos (JAV) kvietimą mokytojo darbui. Reikėjo išvykti iš Europos dar toliau nuo tėvynės, už okeano ! Kad ir pusiau lietuviškoje įstaigoje, pedagoginės praktikos neturinčiam 40 m. vyrui darbas turėjo būti sunkus. Be to kartu reikėjo mokytis dar vienos svetimos (anglų) kalbos. Pagaliau toje kolegijoje po trejeto metų jam ir darbo pristigo, nes buvo panaikinta lietuvių kalba. Naujo pragyvenimo šaltinio reikėjo ieškotis New Yorke, paskiau Washingtone.

Priverstinio tremtinio dalia suteikė J. Aisčiui daug karčių valandų kaip ir kitiems intelektualams, totalistų išblokštiems iš savo tėvynės. Tos ilgesio valandos už okeano versdavo poetą dvasia atsigręžti į gimtuosius plotus, kur Pažaisbo šilas, Nida, kebonė Nemunu sumirgėdavo kaip «lakių akimirkų drugeliai», nes gyvenimas Amerikoje atrodė kaip «pilka, niūri, beprasmiška buitis» [12]. Ir penkeriais metais vėliau iš Brooklyno žvelgdamas į savo poeziją, kuri buvusi jo laimė ir lobis, jo džiaugsmas ir prasmė, jis jau skundėsi, kad «šermenų liūdesys mano sielą apglobęs», nes jis jautėsi vienišas, pasimetęs, kaip Medūzos plauste ant vandenyno[13].

Taigi varginga vaikystė ir jaunystė, įvairūs nusivylimai, tremtinio ilgesys ir būdesys, netekus laisvos tėvynės, nemažai lėmė J. Aisčio poezijos eleginiam charakteriui, kuris yra nepaneigiamas.

---

[11] Ten pat, 296 psl.

[18] J. Aistis, *Sesuo buitis*, Putnam, Conn. 1951, 25 psl., eilėraštis *Atminimai.*

[18] J. Aistis, *Kristaliniam karste*, Brooklynas 1957, 10 psl., eilėraštis *Kristaliniam karste.*

ELEGINIS AISČIO POEZIJOS CHARAKTERIS

Dėl įvairių liūdnų sąskambių J. Aisčio visa poezija atrodo tokia labai elegiška, kad, užvertus jo *Poezijos* pilnatį, nebežinia, ar buvo ten užtikti šviesesni tonai. Be abejo, jų buvo ir yra, tačiau daugiau ar mažiau kaip išimtys, kurių rinkinyje reikia ieškoti specialiai. Šitaip J. Aistis pasirodo kaip vienas elegiškiausių lietuvių lyrikų.

Todėl ir kyla klausimas : iš kur tas poeto liūdesys ? ar jis yra aplinkybių pažadintas ? ar jis turi gilėsiu slaptingesnį pagrindą ? kodėl tas liūdesys išsilieja įvairiausiais tonais ir sąskambiais visuose rinkiniuose, pradedant pirmuoju *Eilėraščių* (1932 m.) rinkiniu ir baigiant paskutiniuoju *Kristaliniame karste* (1957 m.) ? Be abejo, kad to priežastys buvo įvairios (jų kelios jau buvo suminėtos) ; tačiau beveik visos jos poezijoje yra Aisčio suasmenintos, dažniausiai susietos su poeto asmeniu, kaip jo paties rūpesčiai ir sielvartai, nors vieni individualesni, kiti visuomeniškesni. Todėl kyla kitas klausimas, kaip atskirti, kas šiose egotistinėse elegijose priklauso momentų nuotaikoms, kas sukurta kintamų įspūdžių įtakoje ir kas išreiškia gilesnius, psichinės struktūros, sunkiai apčiuopiamus atgarsius, vadinamus bendru poeto pasaulėjautos vardu ?

Atrodo, kad į tą pasaulėjautą geriausiai gali įvesdinti tie eilėraščiai, kuriuose J. Aistis kalba apie žmogiškąjį asmenį. Bet, kad nesupainiotume jo daugiau ar mažiau prabėgančių nuotaikų su gilesniais žmogiškos būties pergyvenimais, reikia šiuo tarpu palikti nuošaliai visas tas elegijas, kuriose poetas kalba apie save, ir išrinkti tas, kuriose poeto asmens kaip ir nematyti, kur autorius kalba neva objektyviai apie kitų žmonių dalią. (Žinoma, taip pat paliekame nuošaliai patriotines elegijas, kur autorius prieš akis turi kolektyvą-tautinę bendruomenę su jos egzistencinėmis aplinkybėmis).

Nuskriaustas žmogus

Pradėjus šitokią atranką, atsiskleidžia dvi gairės. Viena jų nurodo, kad eilėraščių, kuriuose J. Aistis kalbėtų apie kitų žmonių dalią, yra nedaug, — tiek nedaug, kad juos visus būtų galima suskaityti ant abiejų rankų pirštų. Taigi šitie negausūs, žmogaus dalią pasaulyje apdainuojantieji kūrinėliai netiesiog liudija, kad J. Aistį nesvyruojant galima vadinti egotistiniu poetu. Antra, tie patys eilėraščiai paliudija, kad nė viename jų poetas nevaizduoja arba neatskleidžia nei džiūgaujančio, nei dramatiškai bekovojančio žmogaus, kaip tai sutinkame

B. Brazdžionio poezijoje. J. Aisčio eilėraščių herojai visada elegiški, nes jie yra nuskriausti žmonės, nekaltai ištremti, sužeisti.

Šitokį nuskriaustą žmogų J. Aistis yra įspūdingai nuškicavęs savo poetinės karjeros pradžioje, apie 1929 metus. Tada jis parašė savo pasaulėjautai vieną charakteringiausių eilėraščių vardu *Apie rudenį ir šunį,* nors jam labiau tiktų *Ištremtos karalaitės* vardas. Ten skaitome :

Toli, už marių mėlynųjų,
Už šilo, už laukų,
Ten karalaitę pamotė išgujo,
Išgujo vieną iš namų.

Ruduo. Lietus. Šuo ten kaukė
Nedrąsiai, patylom,
O karalaitė buvo šviesiaplaukė
Akim kaip linas mėlynom.

Ir niekam, niekam nerūpėjo
Nei karalaitė, nei šuva,
Tik beržas nuo lietaus, nuo vėjo
Raudojo rauda nesava :

Toli, už marių mėlynųjų,
Už šilo, už laukų
Ten karalaitę pamotė išgujo,
Išgujo vieną iš namų [14]

Tai poetinė santrauka lietuviškos pasakos apie karaliene tapusią raganą-pamotę ir apie jos podukrą, karališką našlaitę. Savo klasikine forma ir romantiniu turiniu ji atitiko taip pat tiems reikalavimams, kuriuos pripažino Aistis, būtent, joje yra pusiausvyra tarp *veritas, consonantia, claritas.* Bet žymiai svarbiau pasakos turinio veikėja, kuri yra neabejotinas simbolis. Jis paimtas iš tikrovės, bet nurodo į tikrovę, realesnę už poetinį simbolį.

Yra pagrindo manyti, kad princesės siluetui sukurti J. Aisčiui davė pagrindą viena ar dvi tų mergaičių, į kurias jis buvo nukreipęs savo meilingą žvilgsnį. Gal būt, kad šita išguita karalaite tapo ana kirpyklos padėjėja-tarnaitė, kokią moksleivis buvo matęs pro savo mokyklos langą ? O gal čia simboliu tapo ana Rumšiškių varginga piemenaitė, kuriai šaltais rudens rytais labai stingdavo kojos. Paga-

---

[14] J. Aistis, *Pilnatis,* Schweinfurt 1948, 109 psl.

liau netaip reikšminga, kuri šitų mergaičių, arba abi drauge, davė poetui medžiagą sukurti iš namų ištremtos karalaitės simboliui, bet svarbiau, kad jis išėjo grakštus, poetiškas, prabyląs giliai į žmogų, nes giliaprasmis. Jis taip pat nurodo, kaip J. Aistis pergyvena sielos arba žmogiškojo asmens dalią pasaulyje. Jis poetui atrodo kaip tremtinys, neužtarnautai išguitas iš aukštesnės prasmingesnės būties kaip ana karalaitė iš tėvo skaisčios pilies į rudenio darganas, į nedraugišką pasaulį, kuriame nuskriaustos tremtinės neužjaučia niekas, išskyrus tik vėjo blaškomą beržą ir kažin kur tyliai staugiantį šunį.

Ta ištremta Aisčio princesė simboliškai išreiškia platonišką, žmogiškos sielos būtyje koncepciją, nes juk anas graikų filosofijos didžiūnas galvojo, kad žmonių sielos tėra transcendentinio, grynųjų idėjų pasaulio žmonėse įsikūnijusios idėjos, kurios pusiau sąmoningai prisimena savo pirmykščią tobulesnę tėvynę.

Panašią į šią Platono sielos koncepciją turėjo kai kurie XIX amž. pradžios romantizmo poetai. Pavyzdžiui, toks M. Lermontovas vaizdavo tyliai giedantį angelą, kuris vidunaktį neša iš dangaus sielą į žemės vargus. J. Aisčio eilėraštyje *Apie rudenį ir šunį* žmogiškos sielos arba apskritai žmogaus dalia pasaulyje yra išreikšta konkrečiau nei Lermontovo — išguitos karalaitės vaizdu. Dėl šio konkretumo mūsų poeto koncepcija atrodo artimesnė mūsų laikų egzistencialistiniams filosofams, kurie kalba apie žmogaus nutrėmimą į brutalų pasaulį, apie jo benamišką stovį nedraugiškoje tikrovėje. Pagaliau ne taip svarbu, ar J. Aistis turėjo galvoje naujovišką egzistencialistų ar romantišką Platono koncepcijas, bet svarbiau, kad žmogaus situaciją pasaulyje jis jautė ir atvaizdavo kaip neužtarnautą tremtį, o žmogų — kaip nuskriaustą būtybę.

Be abejo, šitokias išvadas padaryti iš vieno, kad ir gražaus bei prasmingo eilėraščio *Apie rudenį ir šunį*, būtų gana neatsargu, jeigu J. Aistis nebūtų sukūręs kitų daugiau ar mažiau panašios prasmės simbolių kaip ištremta karalaitė. Bet iš tikrųjų jų nestinga įvairiuose mūsų poeto kūrybos laikotarpiuose, nors jų daugiau yra pačiame pirmajame rinkinyje *Eilėraščiuose* (1932 m.). Greta kūrinėlio *Apie rudenį ir šunį* čia dar randame du eilėraščius apie nepataisomai nuskriaustus žmones šekspyrinėmis temomis. *Karaliaus Lyro* eilėraštyje J. Aistis prisimena tą valdovą, atidavusį savo valdžią ir turtus savo dukterims, kurios per rudens darganą išvarė tėvą iš namų, o *Ofelijos* eilėraštyje jis apdainuoja Hamleto atstumtą jo mylimąją Ofeliją, vieną klaidžiojančią prie upės ir laukiančią užuojautos bent iš gluosnio žagarų.

Tačiau žmogaus dalią pasaulyje skaudžiau negu šekspyrinių temų eilėraščiuose atskleidė Aistis savo jaunystės eleginėje satyroje

apie *Karaliaus šunį* (1928 m.). Joje autorius pasakoja, kaip nudvėsė karaliui « šuo — šunelis geras, geriausias iš šunų », kaip, į jo šermenis sukvietęs visą savo puošnųjį dvarą, valdovas pademonstravo savo liūdesį ašara:

Karaliui ašara nukrito ant to kapo,
Geriausio iš šunų —
Nukrito freilinų, markizų, grafų,
Baronų ir tarnų...

O juokdarys vis juokino karalių : —
Turi, karaliau, daug šunų ;
Bet kur tu rasi kitą tokį pat šunelį,
Geriausią iš šunų ?

Ir užsirūstino karalius ir jo dvaras —
Iš tiek dvariškių, tiek tarnų!...
Pakorė juokdarį, kad šmeižė šunį gerą,
Geriausią iš šunų ... [15]

Vadinas, dėl to, kad atlikdamas savo pareigą — linksmindamas nuliūdusį karalių — juokdarys padarė klaidą, užgaudamas išdidžiuosius dvariškius, jis buvo nubaustas aukščiausia bausme — labiausiai nuskriaustas. Tiesa, atrodo, kad *Karaliaus šuns* satyra yra Aisčio sukurta pasaka, neturinti nieko tikroviško; bet iš tikrųjų joje yra realaus gyvenimo atspindys. Ši satyra buvo įkvėpta lietuviškos tikrovės anais 1928 metais, nes pakartas juokdarys priminė iškilmingas laidotuves karininko Gudyno, kuris kaip ministro pirmininko Aug. Voldemaro adjutantas buvo nušautas per atentatą prie Kauno teatro tautininkų autoritetinio režimo pradžioje, «geležinių vilkų » įsigalėjimo metais [16]. Kaip čia, tikrovėje, taip ir ten, Aisčio eilėraštyje žmogus tapo nuskriaustas neužtarnautai, panašiai kaip anoji iš namų išguita karalaitė.

Vėlesniuose J. Aisčio poezijos rinkiniuose tų nuskriaustų žmonių pasitaiko rečiau, bet yra visuose. Tačiau žiūrint eilėraščių propor-

---

15 Ten pat, 113 psl.

16 *Karaliaus* šuns parašymo aplinkybes J. Aistis šitaip prisimena : « Kartą mudu su Miškiniu stebėjome šermenų procesiją : labai iškilmingai laidojo atentate kritusį karininką Gudyną. Ėjo visa valdžia abi viršūnės, ministeriai ir... gaisrininkai, geležinkeliečiai, laiškanešiai... Visi — nuo pačios apačios iki pačių viršūnių — susikrimtę. Tarė Miškinis : « Ag, gaila žmogaus, bet kam čia dabar visa ta tarnybiška hipokrizija ...» Parėjęs namo, parašiau baladę apie karaliaus šunį » (*Apie laiką ir žmones*, 70 psl.).

cijos, jų bene daugiausia bus mažiausiame rinkinyje *Imago mortis* (čia tarp 19 eilėraščių « objektyvioms » būtybėms skirtų yra 2, kai tuo tarpu *Eilėraščiuose* tarp 87 kūrinėlių 4 yra nuskriaustiesiems). Tačiau rinkinyje *Imago mortis* (1933 m.) objektyvieji ir nuskriaustieji herojai yra šiek tiek ypatingesni negu išguita karalaitė : kad ir skriaudos kančios paliesti, jie neatsisako savo tikslo gal todėl, kad jiedu paslaptingojo šventojo Gralio riteriai. Nors jo « dama kojomis pamynė » jo « šventus jausmus », Parcevalis nesiliauja stovėjęs sargyboje, kartodamas savo išrinktosios šventą vardą « geliama širdim ». Antrąjį šv. Gralio riterį Hidalgo J. Aistis vaizduoja beveik kankiniu, kuris, daugelio kelionių išvargintas ir nusivylęs, neatsisako savo tikslo, nors žino, kad :

Palauš kelionė tavo galią,
Vėl melą tiesoje atrasi,
Ir liksi vėl be Švento Gralio,
Kely išvargęs ir išgęsęs.

Ir niekad, niekur nesušilsi,
Tikėsi vėl, ir vėlei apsivilsi,
O bus širdis tokia pailsus
Ir toks stiklinis tavo žvilgsnis... [17]

Kaip čia matyti, Hidalgo ir jo brolis Parcevalis nėra pasyvūs nuskriaustieji : jie lieka beviltiškais kovotojais, nes tais metais (1932-1933), kai J. Aistis rašė tuodu eilėraščiu, jis pats kovojo sunkią dvasinę-pasaulėžiūrinę krizę, nes jo draugas P. Juodelis buvo išdavęs *Piūvio* žurnalo bendruosius tautinės kultūros idealus, susidedamas su komunistuojančiais socialistais. Lig tol, kaip Aistis prisipažino, sunkesnio dvasinio skausmo jis nebuvęs pergyvenęs. « Man, — rašė jis, — buvo baisu ir sunku susigyventi su mintimi, kad galima nusivilti tokiu stipriu ir dideliu tikėjimu, kuriuo jis tikėjo ir taip drąsiai skelbė [18]. Aš mačiau, kad jis skendo ir kad jam reikėjo šiaudo, į kurį jis būtų galėjęs įsikibti [...] Buvau praradęs ne tikėjimą, bet pasitikėjimą pačiu savim [nes P. Juodelis per *Piūvį* buvo išvedęs Aistį į Lietuvos poetų viešumą]. Buvo gaila Juodelio, ir gaila ne dėl to, kad netekau vieno geriausių draugų, bet kad jaučiau, kas jo laukia, tik vis dėlto netikėjau ir nemaniau, kad jį likimas taip negailestingai ir žiauriai nubaus »[19]. O jį į savo reples suėmė jauna ir

---

[17] J. Aistis, *Poezija*, Brooklynas 1961, 119 psl.
[18] Tai yra tautinę kultūrą.
[19] J. Aistis, *Apie laiką ir žmones.* 102 psl.

graži komunistuojanti socialiste, kuri savo viduje atrodė raganiška. Kai Juodelis kartą nusilaužė koją, ta žiežula ne tiek jo gailėjosi, kiek niršo dėl išlaidų : « Tai buvo moteris, kurioj virė pyktis, pagieža ir kerštas », rašė J. Aistis [20].

Taigi, gailėdamasis brangaus draugo dėl jo klaidos, kentėdamas dėl bendrųjų vertybių išdavystės, skaudžiai svyruodamas tarp tikėjimo lietuvių tautine kultūra ir nebepasitikėjimo savimi ir vis dėlto pasilikdamas ištikimas pirmykštiems savo ir draugų idealams, J. Aistis tada dvasioje atrodė kaip jo nupieštas Šv. Gralio riteris Hidalgo. Tačiau šio paveikslas yra ne kas kita kaip simbolis žmogaus dalios pasaulyje, ypač krikščioniško žmogaus dalios — siekti ten, kur vyzdis nepasiekia, susikruvinusiam suklupti, bet ir vėl siekti.

Tačiau Parcevaliu ir Hidalgu žmogiškos dalios vaizdavimas Aisčio poezijoje nesibaigia. *Intymių giesmių* rinkinyje (1935 m.) sutinkame *Našlaitį*, kuriame J. Aistis piešia dalią be motinos vaiko, kai šis beviltiškai šaukia :

Nepalik manęs vieno, mama,
Nepalik manęs vieno [21].

Intymių giesmių rinkinyje poetas taip pat nemažai posmų skyrė lietuvių moterų sunkiai daliai eilėraštyje *Lietuvės*. Ten Aistis sustoja prie kaimo moterų gyvenimo, pažymėto įvairiais skaudžiais arba liūdnais tarpais, kol jose išvysta « sopulingoj pozoj dievdirbių madonas », nors niekas jose nepajėgė įžvelgti «amžių Antigonos»[22].

Gal silpniausiai žmonių dalia pasaulyje paliesta J. Aisčio *Užgesusių Chimeros akių* rinkinyje (1937 m.), už kurį poetui buvo suteikta Lietuvos valstybinė literatūros premija. Tame rinkinyje apčiuopiamus herojus tesutinkame *Mergelėje* ir *Bernelyje*. Abiejuose eilėraščiuose vyrauja liūdesys : pavasarį mergelei širdį gelia, nes jos bernelis rado kitą kelią ; bernelis skundžiasi, kad mergelė, jo žodžiais nepatikėjusi, su kitu nuėjo. Bet ar tai žmogiška dalia, ar lietuvių liaudies dainų įtaka Aisčio lyrikoje, sunku pasakyti.

Tačiau šitokių abejonių nebelieka, kai rinkinyje *Be Tėvynės brangios* (1942 m.) susitinkame su *Šv. Sebastijono* sonetu. Jis parašytas tuo laiku (1941. IY. 8), kai ant tėvynės Lietuvos jau buvo nusileidusi sovietinė plieninė uždanga, o J. Aistis buvo likęs už šitos neperžen-

---

20 Ten pat, 96 psl.
21 J. Aistis, *Poezija*, 172 psl.
22 Ten pat, eilėraštis *Lietuvės*, 191 psl.

giamos sienos Prancūzijoje. Tai taip pat buvo laikas, kai komunistai Lietuvoje slaptai ruošė planus pirmiesiems masiniams lietuvių trėmimams į Sibirą. Šito, be abejo, mūsų poetas tada nežinojo. Bet jo paties benamis stovis ir kentėjimai dėl pavergtos tėvynės skaudžiais smūgais raižydavo poeto krūtinę, nukreipdami jo žvilgsnį į šv. Sebastijoną. Šis jaunas Romos karininkas Diokletiano laikais buvo nužudytas strėlėmis už savo krikščionišką tikėjimą. Šito jauno kankinio paveikslai buvo mėgstami renesanso laikais. Gal būt, ties vienu jų sustojęs, poetas ten išvydo idealisto — tikinčio žmogaus — dalios simbolį ir jį sujungė su savo paties dvasiniu stoviu *Šv. Sebastijono* sonete, kur skaitome :

Pakeldamas akis aukštyn drebėjau,
Kad nepalaužtų valios man kančia —
Įsmigo štai pirmoji vylyčia,
Ir nerimas, o Viešpatie, praėjo.

Kaip miela — lyg šilti lašai lašėja ...
Lyg sąla sąnariai ... Kaip gera čia
Man laukt, matyt su šypsena skaisčia
Ateinantį iš tolo Atpirkėją.

Garbė ir šlovė Tau, o Visagali !
Maniau, kad reiks įtempti valią,
Bet štai tu pats manęspi ateini ...

O kiek šviesos ! Net man akis gadina ...
Švelnaus skambėjimo skliautai pilni ...
Tik svyra jau galva, sunki kaip švinas ... [23]

Tai ne tik kilnaus asmens dalios simbolis, bet ir vienas gražiausių religinės nuotaikos eilėraščių, parašytas vieną didžiosios priešvelykinės savaitės dieną.

Paskutiniuose savo eilėraščių rinkiniuose J. Aistis vėl sugrįžo prie nuskriaustų mergaičių lyrinių siluetų. Rinkinyje *Sesuo buitis* (1951 m.) jis dainavo apie nelaimingą devynių brolių sakalais skrajojančių seserį, « Karalaitę priristą prie girnų », nes ragana pamotė ją neteisingai įskundė karaliui:

Šiurpas nukrėtė net visą šalį,
Kai ją mesdamas į šaltą rūsį
Tėvas tarė : « Malsi nūn, dukrele,
Ir tu malsi, kol gyva supūsi !» [...]

[23] Ten pat, 253 psl.

Ir nekaltą požemin uždarė ...
O jinai vienų viena ten malė.
Ašarom karčiom jauna raudojo :
Verkė šaukės devynių brolelių [24].

Kaip matyti, J. Aistis čia lyriškai interpretuoja lietuvišką pasaką apie pamotės raganos užburtus devynis (ar dvylika) brolius, kurie iš tėvo karaliaus namų išvyti, turi skraidyti juodvarniais, ir apie jų sesutę. Tik lietuviškoje pasakoje nuskriaustoji karalaitė-našlaitė ir jos broliai laimi, o karalienė ragana nubaudžiama, sudeginama. Tos laimingos pabaigos nėra Aisčio kūrinėlyje, nes tai būtų priešinga mūsų poeto pasaulėjautai. Jo karalaitė prie girnų negali susilaukti iš niekur pagalbos. Pirmiausia, ji yra uždaryta rūsyje. Antra, jos raudančios šauksmo negali išgirsti ir broliai dėl to, kad jie sakalais ištremti į tolimą kraštą, kur jų dienos slenka neprasmingai, nes turi nuolat grumtis tarp kalnų vėtrų, kad «niekas negirdėtų verkiančios prie girnų karaliūnės ». Taigi J. Aisčiui atrodo, kad ištremtiesiems ir pasmerktiesiems nėra sugrįžimo bei išsigelbėjimo.

Čia dar reikia pažymėti, kad daugumą savo vaizduojamųjų ištremtųjų, pasmerktųjų ar kitaip nuskriaustųjų herojų J. Aistis yra paėmęs iš pasakų, literatūrinių legendų ir tolimųjų tautų senų laikų (šv. Sebastijoną). Tai reikšmingas faktas, nes jis atskleidžia mūsų poeto romantinius polinkius, kurie savo ruožtu nurodo į jo idealistinę pasaulėjautą. Bet XX-me amžiuje būti grynu romantiku nėra įmanoma. Gal dėl to nežymią dalį savo nuskriaustųjų J. Aistis yra paėmęs iš dabartinės tikrovės. Iš čia yra kilęs *Našlaitis*, šaukiąs motinos ; iš čia yra lietuvės kaimietės, nuo sunkios nedalios sustingstančios kaip medinės madonos liaudies skulptorių rankose; iš dabarties yra ir piemenėlė *Našlaitės* eilėraštyje rinkinyje *Kristaliniame karste* (1957 m.).

Poetas mato savo piemenėlę, «varge užguitą mažametę», be džiaugsmo, be namų, « atiduotą valiai svetimų », tikriausiai prisimindamas savo piemenavimo vargų bendrininkę.

Ją vis matau čiurotais marškinėliais,
Kietai nei kviečio varpos supintom kasom,
Žydrių akių našlaitę piemenėlę,
Atbridusią ankstyvo rytmečio rasom [25].

---

[24] Ten pat, 367 psl.
[25] Ten pat, 401 psl.

Tačiau pažymėtina, kad ši varginga piemenaitė yra išlaikiusi nepalaužtą skaidrią sielą : čia ji išdainuoja savo «sunkų sielvartą tuštiem laukam », čia « ji eina, žydi savo polėkiu lakiu » ir nenustoja giedros veide. Kitaip sakant, ta našlaitė piemenaitė savo siela nesiskiria nuo Aisčio karalaičių. Jos visos trys savo sielomis yra seserys vyriškoms asmenybėms — karaliaus juokdariui, Švento Gralio riteriams ir šv. Sebastijonui. Šitie visi neužtarnautai nuskriausti herojai simboliškai atskleidžia J. Aisčio pasaulėjautą, kurioje kiekvienas žmogus jaučia savo aukštą kilmę ir kilnią paskirtį, bet turi gyventi tokiomis sunkiomis savo būties aplinkybėmis, kad jo dalia atrodo kaip benamio tremtinio. Dėl to J. Aisčio žmogus negali nesielvartauti. Tai viena pagrindinių priežasčių, kodėl J. Aisčio-Aleksandriškio lyrikoje vyrauja elegijos. (Vienintelė satyra apie karaliaus šunį, ir ta pati elegiška).

Sielvartas dėl gyvenimo praeinamybės

Nustačius, kad J. Aistis savo kūryboje dažnai liūdi dėl egzistencinių sąlygų, į kurias būna pastatytas ar atitremtas aukštos kilmės ir kilnios paskirties žmogus, kyla klausimas, kaip poetas supranta minėtas sąlygas. Į tai atsakyti nėra lengva.

Pirma, viso atsakymo negali mums duoti tie eilėraščiai, kuriuose poetas liūdnai nupiešė nuskriaustųjų žmogiškųjų būtybių dalią, nes didžioji dauguma tų nuskriaustųjų nėra realios, o idealios, taigi vaizduotės būtybės. Todėl jų dalią tegalima suprasti simboliškai, apibendrintai, kaip labai sunkią (Negi galima įsivaizduoti karalaitę, kuri rūsy būtų pririšta prie girnų ?). Nepatenkinamą atsakymą apie žmogiškos egzistencijos sąlygas duoda ir tie trys eilėraščiai, kuriems nuskriaustuosius žmones J. Aistis yra paėmęs iš realybės, nes jų prasmė taip pat pasirodo simboliška, kai tuos kūrinius sugretiname su kitais panašios prasmės. Sakysime realistiškiausia *Našlaitė* apie žmogiškos dalios sąlygas pasaulyje tik tiek tegali pasakyti, kad ir kasdienybėje jos labai sunkios.

Bet argi žmogaus buvimas pasaulyje tėra įvairiopa kasdienybė ? Juk yra tokių sąlygų, kurios yra bendros visiems žmonėms, nors jų kasdieninės aplinkybės yra įvairios ir atsitiktinės. Tik šios neatsitiktinės siekia būties arba antologinių gelmių. Taigi dabar mums svarbu sužinoti, kaip žmogaus dalia poetui atrodo ontologiškai. Apie ją mus gali painformuoti, atrodo, tie eilėraščiai, kuriuose J. Aistis kalba apie save, apie savo dalią ir savo gyvenimo prasmę. Juk jis — taip pat žmogus, kuris save giliau pažįsta negu kitus žmones.

Iš tikrųjų tokių egotistinių, žmogaus egzistencinę dalią svarstančių kūrinėlių yra išbarstyta visame J. Aisčio *Poezijos* rinkinyje. Tai reiškia, kad, kalbėdamas apie save, poetas visais laikotarpiais yra reiškęs vaizdingų minčių apie žmogaus dalios sąlygas būtyje. Tai matyti jau pačiame pirmajame jo poezijos rinkinyje *Eilėraščiai*, kur sudėti 1926-1931 metų kūrinėliai.

Tuose J. Aisčio egzistenciniuose posakiuose gal labiausiai pasirodo žmogaus prabėgantis gyvenimas. Net nuostabu, kad poetas jį taip anksti pajuto, kada kiti jo amžiaus vyrai apie tai negalvoja. Tik kartais nevisai aišku, ką mūsų jaunas poetas turi galvoje : ar besikeičiančią kasdienybę, kuri pripratina prie daug ko, ar tą nesulaikomą laiko srovę, kuri prieš mūsų norą pristumia prie matomos žmogiškos būties išsisprendimo. Sakysime, eilėraštyje *Buvo saulė* Aistis rašė :

Taip viskas įprasta, širdies nepajudina,
Pro šalį viskas praeina —
Banalios vasaros ir rudenys
Ateina ir nueina.

Kadaise baisiai laukėme
Kiekvieno mažo daikto —
Tartum mažoj stoty, išėjus traukiniui,
Nėra ko laukt — jau viskas baigta [26].

Iš šios citatos atrodo, kad poetas prieš save turi ne ontologinį žmogiškos būties savotiškumą, bet besikeičiančią kasdienybę, kuri žmogų atbukina ir taip pripratina prie visko, kad jis nebepastebi gyvenimo srovenimo, arba kas seniau jam atrodė žydinčio pavasario gyva naujenybė, po tam tikro patyrimo pasirodė kaip banali kasdienybė. Tačiau iš tikrųjų net už šitokios nereikšmingos nuobodžios pilkumos slepiasi gili žmogiškos egzistencijos drama — viso ko praeinamybė. Tai jaunasis Aistis yra pastebėjęs, besidžiaugdamas pavasario grožiu eilėraštyje *Apie pavasarį* (1929 m.) :

Švelnus pavasaris, lyg pabučiavimu,
Žiedams prakals nedrąsiai pumpurus,
Bet ir pavasaris, ir mūs gyvenimas
Ištirps bematant, tartum kamparas [27].

[26] Ten pat, 53 psl.
[27] Ten pat, 24 psl.

Nors čia poetas mėgina «keturvėjiškai» arba «techniškai» šaipytis, lygindamas gyvenimo srovę su tirpstančiu kamparu, tačiau jis čia jau prabyla apibendrintai, ontologiškai, nes kalba apie « mūsų gyvenimą », nes jis sutirps. Apie jį be jokio techniško gudravino jis prabils *Kasdieniuose žodžiuose* (1929 m.) daug įspūdingiau :

Bet metai viską nupučia, lyg vėjas pienę,
Ir lieka šiurpuliai ir sielvartas atgyja [28].

Be abejo, nei abejingumas nuobodžiai kasdienybei, nei įvairūs sielvartai nėra pačios didžiosios blogybės žmogaus gyvenime : jas visas, racionaliu žvilgsniu žiūrint, pralenkia mirtis, kuri užbaigia visas įvairias, viliojančias galimybes. Net nuostabu, kad jaunam Aisčiui mirties perspektyva iškyla ne kažin kur toli, ne ilgo gyvenimo pabaigoje, bet pačioje jaunystėje ir čia pat, kai poetas sėda prie stalo rašyti. Antai, eilėraštyje *Kas dieną ilgesį* jis sako :

Ir štai, kas vakaras ateina
Juoda žmogysta pas mane. —
Dainuok, — ji sako, — gulbės dainą !
Pašok, pašok ties bedugne !

Ir aš jaučiu, kaip gęsta viltys
Mano akyse ir širdy —
Ir bėga gelsvos smiltys
Jos užžavėtam laikrody.

Ir aš matau, kad liko maža —
Išbėgs, išnyks, išseks, užges ... [29]

Šie keturi veiksmažodžiai, kuriais simbolizuojama egzistencijos tėkmė smiltiniame laikrodyje, aiškiai byloja apie gyvenimo pabaigą. Tik jaunasis Aistis nenori prisipažinti, kad jis dreba prieš mirtį kaip kiekviena gyva būtybė. Jis norėtų mirtį paneigti, arba jos nepaisyti, kai:

Ji man pirštu pasaulį rodo
Ir šypsos, šypsos įžūliai.

---

[28] Ten pat, 65 psl.
[29] Ten pat, 80 psl.

Bet kaip gintis nuo šitaip įžūliai besišypsančios kaukuolės ! Gal stojiška drąsa, teigiant, kad mirtis nebaisi, nes gyvenime nieko nėra verto, arba jame nieko gero nebesitiki ! Šitaip «išdidžiai» jaunasis Aistis ir pasielgia :

Tegu rankas, kas nori, gręžo,
Tiktai jau, žinoma, ne aš [30].

Šis posakis suskamba beveik balsu išdidžioj o J. G. Byrono, kurį J. Aistis buvo skaitęs dar gimnazijoje. Tačiau šis bravūravimas ties mirties simboliu taip pat gali būti *Keturių Vėjų* įtaka. Taip pat Aisčio perdėtas posakis apie savo širdies nejautrumą, nes :

Mano širdis nuvargusi, nualusi,
Tartum ledais sukaustytas Kaukazas [31],

atrodo labiau paveiktas *Keturių Vėjų* negu Byrono.

Tačiau jaunasis poetas ne vien kraiposi pozuodamas. Gyvenimo prasmės klausimus jis pradeda svarstyti savo širdyje taip rimtai, kad dėl jų pradeda liūdėti ir sielvartauti. Kreipdamasis į nežinomą tolimąjį skaitytoją, kuris savajam sielvartui ieško išraiškos Aisčio lyriniuose kūriniuose, poetas jau be jokios bravūros, beveik susigraudinęs, tarė :

Žinau, kad nėra tikslo mūsų buičiai,
Ir lyrikai ir žodžiui šio soneto —
Abu mes krintame žvaigždėm rugpiūčio,

Abu mes krintame, kaip rasos gailios —
Taip mes be tikslo ant šio balto svieto,
Be tikslo mūs gyvenimas ir eilės ,..[32]

Gyvenimo tikslo ir prasmės problemos, kurias J. Aistis savo jaunystės lyrikoje buvo palietęs daugiau ar mažiau prabėgamai, kartais vaidindamas, tapo pagrindiniu motyvu rinkinyje *Imago mortis.* Ten gyvenimas nebėra tik *jeux des mots*[33]. Ten absoliuti

---

[30] Ten pat.
[31] Ten pat, 69 psl.
[32] Ten pat, 77 psl.
[33] J. Aistis, *Imago mortis*, Kaunas 1934, 29-30 psl.

dauguma kūrinėlių, parašytų 1932-1933 metais, kalba apie žmogaus egzistencijos dramą. Jai rimtį bei intensyvumą suteikia vienas neišvengiamiausių žmogiškos dalios faktų — mirtis ir jos šešėlis, kuris duoda savo vardą visam poezijos rinkiniui. Tačiau, antra vertus, egzistencinės dramos gyvumui nėra bereikšmiai grynai asmeniniai poeto pergyvenimai.

Intensyviausias jų, kaip buvo minėta, buvo J. Aisčio nusivylimas draugo P. Juodelio atsimetimu nuo *Piūvio* sambūrio bei jo susidėjimas su komunistuojančiais socialistais. To skausmo išraiškai ir buvo paskirtas beveik visas *Imago mortis* rinkinėlis, kaip yra prisipažinęs mūsų poetas [34]. Bet šalia šio dar buvo kitas švelnesnis, beveik nesuduotas «smūgis», kuris ėjo iš antro draugo: 1932 m. A. Miškinis jau buvo pradėjęs « skraidyti gyvenimo platumose», atlikdamas savo karinę tarnybą, nes buvo gavęs aukštojo mokslo diplomą. Tai nemaloniai priminė paties poeto mokslinį stovį — menkomis tarnybėlėmis uždarbiaudamas sau pragyvenimą, Aistis buvo toli atsilikęs. Jau penkeri metai buvo prabėgę universitete, o studijų baigmės nesimatė. Tai davė J. Aisčiui pajusti, kaip greitai bėga laikas, sugriaudamas daug žavių vilčių bei iliuzijų. Šita subjektyvi savijauta, sustiprinta P. Juodelio apvylimo, ir padėjo mūsų poetui suvokti žmogaus gyvenimą, kaip Maratono istorinį bėgimą į Atėnus, nešant džiaugsmingą žinią apie pergalę prieš Persus. Tik jis užbaigė savo eilėraštį *Dvidešimt aštuoni* (1932 m.) šiek tiek naiviai teigdamas :

Širdis dar šaukia : « Tempo ! ... Finiš ! ... » —
O man jau dvidešimt aštuoni ... [35]

Objektyviai imant, buvo naivu galvoti, kad 28 metai būtų panašūs į Maratono bėgimą be baigmės. Juk tai gražiausi vyriškio metai. Tačiau subjektyviai šis pergyvenimas J. Aisčio poetinei pasaulėjautai buvo svarbus — pro asmeninį įspūdį, sustiprintą vaizduotės, išaugo giliaprasmis Maratono bėgimo simbolis. Tas asmeninis pergyvenimas atskleidė poetui tikrą dramatinę vertę, kuri šnibžda : nesiversk apgaulingomis ateities iliuzijomis, bet išnaudok kiekvieną akimirką, įtempdamas visas jėgas kelyje į tikslą, nors ir sukluptum prieš baigmę, kaip anas istorinis Maratono bėgikas.

Bet ta laiko tėkmė, kuri naikina netikras viltis, griauna lengvus planus ir pasiūlo žavias iliuzijas kaip planus, yra taip pat žmo-

---

[34] J. Aistis, *Apie laiką ir žmones,* Chicaga, 102 psl.
[35] J. Kossu-Aleksandravičius [Aistis], *Imago mortis* 20 psl.

giškos pažangos veiksnys. Laikas plaka žmogų tartum botagu, nes poetas sako :

O dienos bėga, dienos skrenda ...
O upių vandenys ar grįšit ? !
Jaučiu, aš taip nuvargęs šiandien,
Tartum bėgikas prie finišo.

O degė akys, kraujas stingo,
Kely alpau tolydžio ašen
Todėl, kad tos žinios džiaugsmingos,
Jaučiau, jau niekam neparnešiu ...

Nešu vis taip džiaugsmingų žinią,
Tartum Atėnams Maratoną [36].

Šitokio tragiško laiko pergyvenimo, atrodo, Aistis niekada anksčiau nebuvo atskleidęs. Todėl naujame poezijos rinkinyje nė mirties, kuri užbaigia gyvenimo Maratoną, poetas nebemėgina nuvertinti pašaipišku gestu. Dabar eilėraštyje *Imago mortis* jis atvirai pripažįsta jos naikinančią galią, nes :

Iš kažkur šalta mirtis atjoja :
Barška kaulai, dalgis žvanga,
O gyvenimas kaip šuo po kojų
Cypia susirangęs [...]
Tu, žmogau, iš žemės dulkių kilęs,
Žemės dulke tapsi [37].

Šitaip mirtis užbaigia kiekvieno žmogaus gyvenimo Maratoną.

Greta šitokio judraus egzistencijos simbolio *Imago mortis* rinkinyje J. Aistis yra nupiešęs kitą nemažiau liūdną prasmenį, pagal kurį žmonių gyvenimas atrodo lyg bokso rungtynės, kuriose nokautu nugalėtas boksininkas alpsta beveik agonijoje, kažin ko ieškodamas gęstančiu žvilgsniu, kai :

Dar lūpos šnabžda : — Aš kumščiavaus dėl juoko,
Dėl reginio, — kad tu akimirksnį užmirštum.
Tai jau toks pasaulis, tai jau laimė tokia,
Kur rungiamės, kur juokiamės, kur mirštam !

---

36 J. Aistis, *Poezija*, 117 psl.
37 Ten pat, 125 psl.

Ir dangei verks ir juoksis, o aš galiu jau spiauti
Į šį pasaulį, į šį didžiulį bokso ringą !
Jūs trokštat reginio, jūs trokštate nokautų ?
Deja, jau mano sąnariai sustingo [38].

Poetas čia taip jaudinasi savo ringe nugalėtu sportininku, kad jo eilėraštis atrodo nebetekęs jokio muzikinio skambesio.

Švelniau už bokso ringą J. Aistis simbolizuoja gyvenimą kaip kelionę į tamsią naktį. Šis simbolis jo poezijoje atsirado vėliau — 1935 metais, — po *Imago mortis* krizės. Jis taip pat liudija, kad mūsų poetas nepajėgia gyvenimo paneigti esmiškai, nors žodžiais sakydamas, kad jis neturįs prasmės : ir nakties kelionėje įmanoma šio-to įdomaus bei vertingo patirti. Antai, *Kelionėje į naktį* (1935 m.) skaitome:

Štai naktis. Tamsi kaip likimas,
Prieš akis visa.

Automobiliu ramiai nuslinksim,
Visko atskirti !
O kaip gera šitą porą žingsnių
Prieš save matyt ! ...

Juk gyvenime nė tiek nematom —
Taip gyvent painu ... [39]

Poetui širdyje net «maudžia» pyktis, kad niekas nepatikės, jog « gyvenimas, kaip sutiktas vežimas tamsoje prasmegs ». Žmonija tuo nepatikės, nes ji veržiasi «ateitin aklon» kaip įskridusi į šviesos ruožą plaštakė, arba dar gaivalingiau — lyg akli šunyčiai:

Taip, lyg tie šunyčiai neatakę,
Žmonija ropos.

Nepaliaus juk niekad akys degti,
Žvelgt kažkur toliau,
Nepaliaus žmogus keliaut į naktį
Niekad nepaliaus.

---

[38] Ten pat, 124 psl.
[39] Ten pat, 182 psl.

Negyvais sparnais plaštakė plazda,
Plazda priblokšta.
Argi jos mirtis galės išgąsdint
Plaštakes kitas ? [40]

Kas gi skatina žmones keliauti į naktį ir dažnai žūti nežinioje ? Į šitą klausimą J. Aistis jau buvo davęs atsakymą jaunystėje, dar tada, kai su rudens beržu raudojo dėl išguitos karalaitės likimo. Tada jis vaizdavosi populiariu kinematografo aktorium Cbarlie Chaplinu, kuris, nepaisydamas nuolatinių nepasisekimų nesiliaudavo kovoti vis su naujomis kliūtimis. Šitaip save vaizduoja Aistis eilėraštyje *Laimės link :*

Ėjau pasaulin šypsantis ir linksmas
Pro ištiestas rankas ir nuodėmes.

Ėjau per kalnus ir per klonius,
Klupau ir kėliaus — tik kėliaus ir klupau.
Ieškojau laimės, ne malonės !
Deja, aš juokdariu tapau.

Bet nuostabi man ta kelionė rodės :
Žingsniavau vis laimės link,
Nors aplink abuojas gruodis
Ir karti tiesa aplink [41].

Taigi, Aistis čia vaizdžiai parodo, kad laimės iracionalus troškimas yra tas akstinas, kuris stumia žmones «keliauti į naktį » « ateitin aklon ». Tik poetas beveik nemėgina aptarti, kaip jis supranta laimę. Sakome «beveik», nes vis dėlto, kalbėdamas apie meilę, jis prasitaria, kad meilė — laimė *(Apie laimę)* [42]. Tačiau tuose eilėraščiuose, kuriuose poetas svarsto savo arba žmogaus dalią pasaulyje, laimės simbolio nematyti.

Nors savo lyrikoje J. Aistis neslepia noro neigti gyvenimo prasmę, ypač kasdieninio buvimo prasmę, tačiau jis savyje jaučia tokį stiprų gyvybės polinkį, kad jis pradeda sau aiškiausiai prieštarauti, nes kartais gyvenimas dėl paties gyvenimo — taigi amžinas gyvenimas

---

[40] Ten pat, 183 psl
[41] Ten pat, 79 psl.
[42] Ten pat, 51 psl.

— jam atrodo kaip laimė. Šitą dramatišką kovą savyje tarp gyvenimo, kuris apiplėšia, sugriaudamas iliuzijas, ir įžiebia naujomis spalvomis sumirgančias viltis, J. Aistis atskleidžia ilgame eilėraštyje *Fuga in as moli* (1932 m.) :

Dažnai pasiremiu ant savo nuobodaus gyvenimo —
Taip noriu jam atrast šį tą, bet nieko nerandu :
Pabyra metai ašarom, tai sušlama dejavimais,
Tai vėlei nuplaukia lėnai, lyg paryčiu vanduo [...]

Jis toks sunkus, toks didelis tasai gyvenimas.
Jis taip nuvargino, taip nuplėšė, nualino mane.
Ir štai aš viską surinkau, kas gali būti menama,
Nors trupučiui sušilt kadais rusenusia iliuzijų ugnia [...]

O tas gyvenimas toks didelis ir toks gražus !

Ir taip norėtųsi gyvent, kaip kirminui, sakysime,
Gyvent dėlei gyvenimo paties —
Gyvenimas — versmė, jis niekad neišsisemia, —
Gyvent be galo, krašto, ir mirties ! [...]

Mane jis prislėgė, ir nuplėšė, ir taip nuvargino,
O vis tokia didele aistra aš jį nešu.
Ir nyksta smulkmenos — tie rudenys ir darganos,
O tas gyvenimas toks didelis, malonus ir gražus ! ... [43]

Ar šitokie žodžiai galėtų suskambėti nibilisto ar dekadento lūpose ? Ne. Tai kalba žmogaus, kurio siela būties įvairybėje jaučiasi silpna tremtine, nors aplink tiek grožio. Ji negali nesidžiaugti šitais žavingais lobiais, bet jai nė neįmanoma nesielvartauti matant, kaip tos visos grožybės bei vertybės praeina su jas nešančia gyvenimo srove. Tačiau kas šitaip jaučia, to sielvartą vis tiek kada nors nušvies viltis. Šitaip atsitinka su J. Aisčiu. Iškentęs savo *Imago mortis* krizę pagaliau *Amžinojoje pasaloje* (1936 m.) jis vėl išvysta viltį kaip saulės monstranciją, jai parašydamas vieną gražiausių savo eilėraščių :

Ak, Viešpatie, tai vėliakos
Mes įtikėjom rytdiena !
O kraujo pilnas kielikas,
O sopulio širdis pilna ! [. . .]

---

[43] Ten pat, 127 psl.

Išlaukus naktį tamsiąją,
Širdis pailsusi aptils,
O saulė kaip monstrancija
Virš džiaugsmo ašarų pakils.

Visi rankas ištiesę jai : —
Osanna in exceisis ! — šauks
Ir didelė procesija
Per kalnus ir per klonius plauks ... [44]

Antra vertus, tuos visus žodžius, kokius J. Aistis pasako poezijoje apie savo nuovargį bei gyvenimo beprasmybę, nereikia laikyti « grynu pinigu » ar «tikėjimo išpažinimu ». Tai poetiniai perdėjimai, hiperbolės, dėl kurių eilėraštyje *Aš pajutau* (1932 m.) poetas mus buvo įspėjęs :

Netikėk jo žodžiais ! Daug ką juose perdėjo,
Daug ką tik pagražino jis eilėse savo [45].

Bet kiek autorius pagražino, savo realius jausmus ir mintis sustiprindamas ar susilpnindamas, to tiksliai negalės pasakyti joks kritikas. Tik jam aišku, kad J. Aisčio sielvartai su vilties prošvaistėmis yra idealistinės asmenybės liūdesys dėl žmogiškų netobulybių. Tarp jų yra ir neišvengiamybė, kad «tirps gyvenimas kaip rūkas »[46].

Tačiau kai atsiranda dideli visuomeninio pobūdžio rūpesčiai, mūsų poeto individualiniai sielvartai susilpnėja iki minimumo, arba nuslenka į antrąjį planą.. Pavyzdžiui, kai Lietuvą palietė pasaulinio karo nelaimės ir totalitarinių valstybių okupacijos (Sovietų Sąjungos ir Vokietijos reicho, o pats Aistis tapo tremtiniu toli nuo tėvynės Prancūzijoje), jo asmeninis sielvartas susipynė su tėvynės ilgesiu. Žvelgdamas į savo gimtąjį kraštą iš tolo, poetas jį pradėjo idealizuoti. Tada net skausmingose nevilties valandose, praleistose tėvynėje, jis pamatė šviesių ir malonių akimirkų. Todėl net prabėgančio laiko grėsmė, žadėdama netolimą senatvę, nebeatrodė tokia baisi, kaip pirmiau : užuot protesto bežadino tik rezignaciją. Tai atskleidžia vienas grakščiausių J. Aisčio eilėraščių *Dienos* (1940. X. 1) :

Kur nubėgote, o jaunos dienos,
Lyg mergaičių krykšdamas būrys ? ...
Kam paliekate ilgėtis vieną
Ir pravertas nežinion duris ?

---

[44] Ten pat, 209 psl.
[45] Ten pat, 123 psl.
[46] Ten pat, 238 psl.

Jūs nubėgat ir negrįžtat niekad ...
Tu, jaunyste, niekad negrįžai !
Tik gyvenimo žieduose lieka
Praskintos brydės įstrižai.

Ten ramunių bąla debesėliai
Ir pakrikę šypsosi žiedai —
Ten drugeliai ir, tarytum gėlės,
Žydi jų suknelės ir veidai ... [47]

Pasiskundęs, kad «senatvė slenka pamažu», smigdama širdin kaip aštrus erškėtis, poetas galų gale susitaiko su prabėgančia savo dalia :

Ir taip mano jaunos dienos skrieja —
Girdis laimė krykščianti smagiai,
Bet apreibsta — viskas susilieja :
Gėlės, jų suknelės ir drugiai ... [48]

ELEGIJĄ NUO NEVILTIES SULAIKANČIOS VERTYBĖS

Kodėl gi Aistis, kadaise (1932 m.) gana garsiai sušukęs apie savo gyvenimo beprasmybę ir protestavęs prieš prabėgančio gyvenimo prievartinę galią, nenuėjo su maištaujančiais neigėjais, arba netapo individualistu ? Kodėl jis daugiau ar mažiau susitaikė su savo žmogiška dalia ? — Atrodo dėl to, kad jau tada maištaudamas ir sielvartaudamas, poetas instinktyviai jautė, jog gyvenimo srovė vis dėlto neša su savim įvairių brangių ir malonių vertybių, kuriomis reikia laiku pasinaudoti, kurių normalus žmogus negali nemylėti. Prie gyvenimo be kito ko, atrodo, tada J. Aistį siejo gamtos grožis, jautrumas moteriai ir meilė lietuvių tėvynei. Tat žvilgterėkime, kaip šitos vertybės atsispindėjo mūsų poeto lyrikoje.

Meilė gamtai

Nuo K. Donelaičio laikų gamtos įvairybė yra buvusi vienu pagrindinių motyvų lietuvių lyrikoje. Gal išskyrus Vincą Kudirką,

---

[47] Ten pat, 249.
[48] Ten pat, 250 psl., eilėraštis *Dienos*.

kuris nebuvo jautrus gamtai, nerasime nė vieno mūsų tautinio atgimimo poeto, kuris nebūtų dainavęs apie Lietuvos peizažą. Tarp nepriklausomos Lietuvos lyrikų J. Aistį galima priskirti prie pačių jautriausių gamtovaizdžio analitikų ir kūrėjų. Jis ne tik prisipažino, kad gamtovaizdis jį padarė poetu, bet ir pirmajame savo eilėraštyje, kuriuo jis apsireiškė spaudoje kaip poetas, dainavo apie gamtą. Šita jo *Gegutėlė,* pirmą kartą išspausdinta 1926 metais moksleivių ir studentų žurnale *Ateitis* [49], atskleidė jį kaip labai jautrų lyriką ir beveik jau subrendusį poetą. Todėl ir paklausykime tos *Gegutėlės* ištisai:

Ir atskrido, atplasnojo gegutėlė
Vyšnių sodan —
O tada toks baltas vyšnių sniegas krito ...
Užkukavo, užraudojo gegutėlė
Aukso godą,
Ir jos balsas nuaidėjo, nusirito ...

Tai kukavo, tai raudojo gegutėlė —
Šaukė soduos,
O jos balsas sidabrinis tvino, tvino ...
Susivartė sniego pūga, pasikėlė,
O man rodės,
Kad gegutė graudžiais žodžiais pavadino,

Pavadino vyšnių sodan, kur šakelės
Sniegą kėlė,
Kur vėjelis toks lengvutis siautė, šėlo.
Pavadino vyšnių sodan, kur gegutei
Širdį gėlė,
Kur gegutė savo skausmo nepakėlė [50].

Nors šitame eilėraštyje nesunkiai matyti, kad jaunas poetas dar nevisai laisvai vartoja žodį, ypač veiksmažodį, reikalingą įspūdžiui sustiprinti pakartojimu, tačiau taip pat lengva pastebėti, kad vos pirmus viešus žingsnius žengiantis Aistis pasiekia gamtos įspūdžių reto subtilaus švelnumo. Juk jis vaizduoja vyšnių sodą per švelniausią pavasario suklestėjimą, kai vyšnių šakos baltuoja žiedais, tartum sniegu, kuris krinta žemėn nežinia nuo ko : ar nuo vėjelio

---

[49] Tada *Ateitį* redagavo studentas Antanas Januševičius, kurį vokiečių naciai 1943 m. nukankino Stutthofo koncentracijos stovykloje. Jo redakcijos nare dailiajai literatūrai buvo S. Nėris-Bačinskaitė.

[50] J. Aistis, *Poezija,* 9 psl.

padvelkimo, ar nuo gegutės širdį veriančio kukavimo. Ar autorius nori identifikuotis su šituo gegutės skausmu, nėra aišku ; bet kad jo širdį gyvai liečia tiek žiedais apsnigtas sodas, tiek vėjelio dvelkimas, tiek graudus gegutės balsas, nėra jokios abejonės. Tai klasiškai romantiškas susilietimas su gamta. Ateičiai teliks atlikti tik mažą žingsnelį, traukiant savin peizažo elementus, kad jie taptų visiška poeto sielos išraiška. Tai atsitiks vėliau. Tuo tarpu *Gegutėlėje* poezijos svoris tebėra regimojo-girdimojo pasaulio sferoje, kurią sugyvina niuansuotas poeto žodis, nes J. Aistis dar nėra apsisprendęs, kaip jis elgsis su gamta : ar jis su gamtovaizdžio elementais bendraus iki sutapimo bei susiliejimo, ar draugiškai gėrėsis jo įvairiu grožiu, stovėdamas šalia, kaip elgiasi Maironis, ar šaipysis ironiškai, stovėdamas toli nuo gamtos ir žvelgdamas į ją iš aukšto, kaip elgėsi K. Binkis su savo *Keturių Vėjų* kompanija.

Kad iki 1932 metų J. Aistis nėra apsisprendęs, kaip žiūrėti į gamtovaizdį, liudija tie jo jaunystės eilėraščiai, kuriuose autorius nori apsimesti esąs gamtai nejautrus, tartum ją tolindamas nuo savęs personifikacijomis bei ironija, kaip antai:

Andai, lyg pasikaišiusi sijoną
Mergaitė, per rasas nubrido saulė ;
Šiandien ji nutukusia raudona
Ištvirkėle klajoja po pasaulį [51] .

Tai tos pačios šaltos, ironizuojančios technikos gamtinė iškarpėlė, kaip dar bendresnis šitoks pašaipingas vaizdelis :

Girdžiu, kaip tėviškė įmigus knarkia —
Myliu jos lauką, moteris, degtinę
Ir naktį kiaurą dangų, tartum tarką [52].

Kas bent kiek yra skaitęs K. Binkio *Šimtų pavasarių*, arba kitų jo keturvėjiškos kompanijos vyrų eilėraščių, tas be vargo atspės, kad J. Aistis šitaip išdykauja, būdamas neabejotinoje *Keturių Vėjų* įtakoje. Kas tuo abejotų, tam reiktų priminti Aisčio eilėraštį *Einu šilan*. Piešdamas ten savo kelionę į taip mėgstamą šilą, jos pušis

---

[61] Ten pat, 58 psl.
[52] Ten pat, 56 psl.

poetas vaizduojasi lyg moterimis, kurių vienos norėtų savo nupiešto atvaizdo, o kitos gėdisi savo nevisai dailaus nuogumo :

Aš girtas nuo sakų ! Nuo svaigulio
Akyse mirga daug taškų.

Matau pušis šakotas, Pėdinąs,
Pašiurpusias skujom —
Taip varžosi manęs, taip gėdinas —
Nuogumą dangstosi šakom [...]

Gal tos tiktai, kurios kaip moterys
Krūtingos, lieknu liemenim,
Būt džiaugęsi, kad būčiau popierio
Paėmęs su savim [53].

Kad būtų akivaizdžiau matyti, kaip čia pušų moteriškas drovumas ir nekuklumas yra susiję reminiscencijomis su K. Binkio ironiškomis personifikacijomis, prisiminkime, ką *Šimto pavasarių* poetas rašė apie vėlybą, ties Berlynu pakilusį, mėnulį, kai šis :

... staiga pro stiklus pamatęs,
Kaip rėdosi aristokratės,
Paraudo senis ir už bokštų
Užrito savo veidą plokštų [54].

Tačiau šitokios pamaiviškos ironijos aukštumose J. Aistis teišsilaiko neilguose savo eilėraščiuose. Jis tėra ištisai futuristiškas dažniausiai ketureilyje ar poroje ketureilių. Kai jo gamtovaizdinis eilėraštis išsitiesia ilgėliau, jaunasis poetas nebeišlaiko «grynumo », pradėdamas painiotis — vienu momentu jis tebėra šaltai ironiškas, o kitu momentu jis — jau draugiškai šiltas. Tai atskleidžia čia cituotas netrumpas *Einu šilan* eilėraštis. Per penkias strofas savo šile šaltai šaipęsis, paskutiniame posme poetas nebesusilaiko nuo draugiškumo tardamas :

Jūs nebijokite, pušelės kuklios !
Iš nuobodžio einu vejon.
Aš čia be kirvio ir be pjūklo,
Be plunksnos atėjau ... [55]

---

53 Ten pat, 38 psl.
54 Kazys Binkis, *Lyrika*, Chicaga 1952, 89 psl.
65 J. Aistis, *Poezija*, 38 psl.

Arba kitas akivaizdus pavyzdys, kur jaunasis Aistis atokų pamaivišką šaltį painioja su draugiška šiluma, galėtų būti *Rugpjūčio nakties* eilėraštis. Jo tema ta pati — romantiška, — kaip Maironio *Ramios malonios vasaros naktys,* kai tautinio atgimimo dainiui norėjosi apimti visą pasaulį. Ir jaunajam Aisčiui šitokia naktis, kai «pulkais taip auga žvaigždės », prabyla šiltai į širdį, bet poetas grumiasi prieš šitokią smuikinę lyriką pamaiviškais posakiais kaip šis baigiamasis :

Net darosi graudu. Kad ją kur šimtas ! —
Naktis verta Flamarijono plunksnos [56].

Nors šitokie futuristiškai pamaiviški gabaliukai gana dažni jaunojo Aisčio poezijoje, tačiau jie nesudaro ištisinės «sistemos ». Išbarstyti tarp emocinių šiltų vaizdelių jie tik liudija, kad *Keturių Vėjų* paveiktas poetas vis dėlto nepasiryžo galutinai nukrypti į « poezijos kunigaikščio » Binkio *Šimto pavasarių* gretas, pasilikdamas šiltuose santykiuose su gamta. Ir gražiausi jo gamtovaizdinių motyvų eilėraščiai liudija tą artimą švelnų kontaktą, be jokios ironijos, kaip antai *Peizažas* (1929 m.):

Laukas, kelias, pieva, kryžius,
Šilo juosta mėlyna,
Debesėlių tankus ižas
Ir graudi graudi daina.

Bėga kelias ir berželiai
Linksta vėjo puščiami ;
Samanotas stogas žalias
Ir šuns balsas prietemy.

O toliau — paskendęs kaimas,
Tik žirgeliai tarp klevų —
Šlama liepos tokia laime,
Tokiu liūdesiu savu.

Tik sukrykš, lyg gervė, svirtis,
Sušlamės daina klevuos ...
Gera čia gyvent ir mirti !
Gera vargt čia, Lietuvoj ! ... [57]

[56] Ten pat, 40 psl.
[57] Ten pat, 87 psl.

Šis J. Aisčio šedevriukas — tai Aukštaičių kaimo idealus gamtovaizdis, analogiškas Maironio *Lietuvos brangios* idealiam peizažui. Svarbiausias skirtumas tarp jų — ne objekto vaizdavime, bet maštabe. Kai savo dvasioje Maironis regėjo visą mylimą Lietuvą su jos upėmis, miškais, kalneliais, dvarais, kaimais ir bažnyčių bokštais, tai J. Aistis savo meilingą žvilgsnį sutelkia aplink vieną kaimą su jo laukais. Už tai Aisčio peizaže žymiai daugiau etnografinių ir kitokių optinių bei akustinių smulkmenų, kokių negalėjo patekti į lėktuvinę Maironio panoramą. Aisčio nupieštame peizaže iš vargingos vaikystės kaimo įspūdžių viskas yra smulku, bet apsiausta idiliniu jaukumu, vengiant bet kokių futuristinių gudravimų. Poetas čia pasirodo klasiškai objektyvus ir kartu meilingas, nors apie save teprimena tik paskutinėse dviejose eilutėse. Bet šitą savo meilę pasako tokiu diskretišku būdu, kad anas «gera » gali tikti bet kuriam Aukštaičių lietuviui. Tada skaitytojas ir pradeda jausti, kad nupieštas peizažas dar turi simbolinę prasmę, nes reiškia lietuvio tėviškę XX-jo amžiaus pradžioje. Šituo atveju gal ne vienam skaitytojui užeina noras dar kartą nuo pradžios iki galo perskaityti Aisčio *Peizažą,* kuris familiariomis smulkmenomis, nepretenzingais žodžiais, giedriai ir jaukiai atkuria dingusią amžiams lietuvio tėviškę.

Imago mortis (1933 m.) psichinė bei moralinė krizė gerokai pakeitė J. Aisčio santykius su gamtovaizdžiu ir jo elementais. Būtent, pradedant šituo rinkiniu poeto santykiai su gamta suasmenėjo ir susubjektyvėjo, ko nebuvo pirmajame *Eilėraščių* rinkinyje (1926-1932 m.). Ten, kaip matėme, mūsų jaunas poetas su gamtovaizdžiu santykiavo dvejopai: viena, lyg stovėdamas poaukštyje atokiai nuo gamtinių apraiškų, jis iš gamtovaizdžio šaipėsi, jį kartais karikatūrindamas; antra, sutikdamas gamtovaizdį draugiškai ar net meilingai, jis stengėsi savo asmenį laikyti nematomą ir negirdimą, lyg paslėptą piešiamuose įspūdžiuose. Sakysime, jo *Gegutėlėje* nėra jokios užuominos apie autorių, nors gegutės raudą jis vaizdavo taip, tartum ji būtų bent iš dalies ir jo paties gėla; arba Aukštaičių kaimo idealiame peizaže autorius taip pat liko nematomas, tik paskutinėse dviejose eilutėse ištardamas « gera », kuris gali atitikti daugelio asmenų nuotaikai.

Šito antrojo, objektyvaus, bet draugiško, santykiavimo būdo nepakeitė nė *Imago mortis* krizė. Ir po jos Aistis sukūrė visą eilę eilėraščių, kuriuose jis nuoširdžiai ir švelniai santykiavo su gamtovaizdžiu, nors ir pasilikdamas pasislėpęs. Šitokį objektyvų ir slaptą artimumą gamtai liudija *Kūrimo valanda, Beržas, Lakštingala, Upeliai juokias, Kūčios, Rytys, Pavasaris spindi, Rudenėlis* ... Tačiau, pradedant *Imago mortis* eilėraščiais, dingo anie atokieji bei pašai-

piški poeto santykiai su gamtovaizdžiu bei jo elementais. Atokių santykių vietą užėmė subjektyvus artimumas ir net intymumas. Piešdamas kokį nors peizažą ar jo kampelį, J. Aistis nebesivaržė ten įpinti asmeninių įvardžių : aš, manęs, mano, man ... nes į gamtovaizdžio elementus ėmė žiūrėti kaip į savo pokalbio dalyvius, arba kaip į priemones išreikšti savo mintims ir nuotaikoms. Kartais poeto jausminė būsena taip susilieja su tam tikru gamtos vaizdu, kad net sunku beatskirti, kas ten svarbiau : ar vaizdas, piešiamas atrinktais subjektyviais brūkšniais, ar juose paslėpta, lyg įlieta, autoriaus nuotaika. Tačiau dėl šitokio gamtos suasmeninimo J. Aisčio peizažiniai vaizdeliai tapo sudėtingesni ir miglotesni. Atrodo, kad šitokios susubjektyvintos gamtos ryškus pavyzdys gali būti *Pastoralė* (1933 m.).

O Viešpatie, koks vakaras, koks nerimas,
Koks sielvartas mane apėmęs !
Toli balti laivai liūliavo marėmis —
Balti, kaip baltos chrizantemos.

O saulė leidos balta, pailsusi :
Ji leidos nežinion į rūką tirštą —
Mačiau sutąsė spindulius konvulsijos,
Mačiau ir vakarą, kaip žmogų, mirštant.

Užgeso varpo aidas klonyje ...
Skambėjo kažin kas, lyg piemenų rageliai ...
Tai vakaras ir tai tikra agonija,
Tai galas kažkokios graudingos pastoralės.

Už šilo spinduliai nusilpo bekyšodami
Ir, tartum skęstančio ranka, paniro.
Ir medžiai, šermenų giesmes giedodami,
Pravirko, ir, lyg vargonai, gaudė girios ... [58]

Kad akivaizdžiau suprastume, koks stambus posūkis per *Imago mortis* krizę yra įvykęs poeto santykiuose su gamtovaizdžiu, čia reikia *Pastoralės* eilėraštį palyginti su *Peizažu*. Šiedu kūrinėliai atrodo lyg du kontrastai nuotaikos atžvilgiu. *Peizaže* viskas alsuoja ramybe, kuriai gyvybės suteikia tokie vos apčiuopiami garsai kaip klevo lapų šlamėjimas. Tuo tarpu *Pastoralėje* beveik viskas rėkia sielvartinga dinamika, kurią sudramatina dar paties poeto dalyvavimas vaiz- [58]

---

[58] Ten pat, 108 psl.

duojamo vakaro gamtovaizdyje. Šis asmeniškumas labiausiai atskleidžia skirtumą tarp abiejų eilėraščių.

Jis matyti pačioje kompozicijoje. Kai *Peizaže* kūrėjo asmuo buvo tiek paslėptas, kad jo atvirai neatskleidė net dvi paskutinės eilutės, tai *Pastoralėje* poeto *aš* pasirodo pabrėžtas pirmose dviejose strofose («koks sielvartas mane apėmęs ... Mačiau ... mačiau ... »), kuriose jis savo skausmingą nerimą supina su peizažo potėpiais. Kai *Peizaže* dinamiškieji elementai buvo neasmeniški ir vos pažymėti (liūdna daina, šuns balsas tolumoje, klevų šlamėjimas, girgždanti svirtis), *Pastoralėje* jie pasirodo sužmoginti ir pabrėžti (saulė leidosi... pailsusi ; leidos nežinion į rūką tirštą ; sutąsė spindulius konvulsijos ; tai agoniją, tai galas ... spinduliai nusilpo ... tartum skęstančio ranka, paniro; medžiai, šermenų giesmes giedodami, pravirko). Kas nenorėtų tikėti, kad *Pastoralės* eilėraščiu J. Aistis yra davęs dramatiškiausi saulėleidį lietuvių lyrikai, tas turėtų jį palyginti su V. Mykolaičio-Putino puikiu kūrinėliu *Vakare*, kuris atrodo žymiai ramesnis už J. Aisčio vakarą.

čia pabrėžtas *Pastoralės* dramatizmas ne tam, kad būtų noro tvirtinti, jog sužmogindamas bei susubjektyvindamas gamtovaizdžio elementus, Aistis nuo *Imago mortis* tekūrė tik dramatinį gamtovaizdį. Ne. Tenorima pažymėti, kad nuo tada mūsų poeto glaudus bendravimas su gamtos reiškiniais eilėraščiams suteikia daugiau dinamizmo, o vaizduojamą gamtą suabstraktina ir susimbolina. Šitaip atsitinka dėl to, kad J. Aistis sąmoningai ar nesąmoningai, bet gana dažnai veda paraleles tarp savo nuotaikų ir peizažinių vaizdųvaizdelių. To gamtovaizdžio suabstraktinimo bei susimbolinimo galima pamatyti *Pastoralėje.* Kas šituo pavyzdžiu abejotų, tam būtų galima priminti trumpesnį *Vakarą* (1947 m.), kur paralelė tarp puošnaus saulėleidžio ir poeto nuotaikos akivaizdesnė :

Už vakaro pravirusių varinių vartų,
Apgobus sunkų purpurą ant išdidžių pečių,
Skaisčioji saulė galvą nuovargio nusvertą
Nuneš liepsnojančiu porfiro vieškeliu plačiu.

Ir tau, širdie, bus liūdna likusiai už vartų
Su neaprėpiamu žvaigždynų ilgesiu plačiu,
Kai tau sesuo naktis, paguosdama likimą kartų,
Uždės savo švelnias rankas ant sielvarto pečių ... [59]

---

[59] Ten pat, 354 psl.

Kaip matyti, čia paralelizmas tarp gamtovaizdžio ir poeto atrodo sudėtingas, nes iš dalies teigiamas, iš dalies neigiamas : iš vienos pusės autoriui liūdna, kad jį palieka puošnioji saulė, bet, antra vertus, jis jaučia viltį, kad žvaigždėtoji naktis jį paguos.

Tačiau paralelizmai tarp poeto nuotaikos ir gamtovaizdžio iškarpų Aisčio lyrikoje dažnai būna paprastesni. Antai, savo ankstybam nusivylimui gyvenimu išreikšti J. Aistis yra sukūręs šitokį negatyvinį paralelizmą :

Dar saulė braido tik po rasą,
Tik ašarom pasruvę žolės,
O man apraibo mėlynasis,
Apraibo man šilkinis tolis [60].

Bet savo brolišką sąlytį su gamta J. Aistis nebūtinai visada reiškia paralelizmais, arba sudėtingais gamtovaizdiniais paveikslais, tokiais kaip *Pastoralė, Pilnatis, Baltija, Pavasaris spindi.* Kartais jam pakanka vieno antro gamtovaizdinio brūkšnio, kurie sugestionuoja lyriniam monologui ar dialogui gyvą foną, kaip antai *Atsisveikinant* (1935 m.) :

O nematei, kaip puikiai snigo,
Kaip krito sniegas nuo obels ...
Ir aš maniau, kad mano knygos
Į tavo širdį prisibels ... [61]

Tačiau gal dažniausiai savo meilę gamtovaizdžiui J. Aistis atskleidžia savo eilėraščių pradžioje. Tada jie duoda lyriniam veikėjui foną ir kartu sudaro įvadą tolimesniam « veiksmui» ar pokalbiui. Antai, *Plunksnos* eilėraštį poetas pradeda :

Buvo toks gražus gegužio galas,
Purienomis gelsvai putojo pievos
Ir tais žaliais laukais, ir tais linksmais berželiais
Iš mėlyno dangaus gėrėjosi pats Dievas.

Šypsojos spinduliai ir šilas džiaugės,
Ant padrikų laukų užkrito rasos gailios —
Tuomet mudu kalbėjom, mielas drauge,
Kalbėjome apie Tristano meilę [62].

---

[60] Ten pat, 116 psl., eilėraštis *Dvidešimt aštuoni.*
[61] Ten pat, 197 psl.
[62] Ten pat, 134 psl.

Kadangi J. Aistis yra plataus pasaulio keleivis, matęs ne tik Lietuvos, bet taip pat Prancūzijos, Italijos ir Jungtinių Amerikos Valstybių gamtovaizdžius, savaime gali kilti klausimas, kiek tų svetimų kraštų įspūdžiai yra paveikę mūsų poeto lyrinius gamtos paveikslų-paveikslėlių eskizus. Atsakant į tai, galima drąsiai tarti, kad tų svetimųjų šalių įtaka J. Aiščio lyriniams gamtovaizdžiams buvo minimali. Ji dažniausiai tepasireiškė svetimųjų vietovių vardų paminėjimais negu tikrais įspūdžiais. O kur mūsų poetas atskleidžia gyvus estetinius pergyvenimus, pažadintus svetimosios gamtos, jie neatrodo skirtingi nuo vyraujančių lietuviško gamtovaizdžio įspūdžių.

Sakysime, gyvendamas Naujojoje Anglijoje (JAV) 1946-1951 m., J. Aistis yra sukomponavęs tokių gražių gamtinės lyrikos kūrinių kaip *Vakaro tyla, Dar niekad, O Skaisti, Vai nedvelk* (šis pastarasis — tikras švelnumo šedevras), tačiau iš jų gamtinių įspūdžių nebūtų galima spręsti, kad jie sukurti svetimame krašte, jeigu po eilėraščiais poetas nebūtų parašęs svetimo vietovardžio su data. Iš to pirštųsi dvejopa išvada : arba J. Aistis yra neimlus svetimai gamtai, arba į ją žvelgia pro savo tėvynės įspūdžius, nes jie vaikystės ir jaunystės metais perdaug giliai buvo įsisiurbę į poeto sąmonę.

Be svetimo peizažo minimalios įtakos J. Aisčio lyrikoje dar galima užtikti knyginio gamtovaizdžio pėdsakų. Byškiausias jų — per smėlio dykumas keliaujantis kupranugarių karavanas, kuris sutirpsta perilgoje kelionėje, nepargabenęs šachui jam pažadėtos karalaitės. Šitoks iš knygų, arba kinematografo juostų Aisčiui žinomas Mažosios Azijos elementas — karavanas — mūsų poeto lyrikoje tapo žmogiškos egzistencijos dideliu simboliu. Tačiau tokios reikšmės nesusilaukė nė viena kita svetimos gamtos apraiška. Beveik gaila, kad J. Aistis kitų kraštų gamtovaizdžiais permažai pasinaudojo, nes kitaip jo poezija gal būtų išėjusi spalvingesnė. Tai tik galimybė, nes J. Aisčiui, kuris pirmiausia dainuoja savo sielą, Lietuvos gamtovaizdinių įspūdžių užteko tam, ką jais poetas norėjo pasakyti.

Atrodo, kad lietuviška gamta, kurios įspūdžių poetas prisikvėpavo nuo ankstybos jaunystės sąmoningai ir nesąmoningai, siejo J. Aistį su tuo « sunkiu ir dideliu gyvenimu», kurį jis nešė, « kaip sunkų lažą keliu baudžiauninkų prastu »[63]. Tai patvirtintų ir eilėraštis *Poeto mirtis,* kuris vaizduoja paskutines rašytojo akimirkas, vykstančias giedro gamtovaizdžio aplinkoje. Matydamas į save ateinant seserį

---

[63] Ten pat, 186 psl., eilėraštis *Vaiski valanda.*

mirtį, poetas nebebijo jos viešnagės, nes ir po jo gamtoje bus daug grožio :

Ir vieversėlių giesmė plūduriuos linuos —
Virpės lapeliai, nugirdę audrą žvangią,
O debesėliai plauks ir sidabru lynos ...

Palikdamas šį švelnų žemės grožį, poetas norėtų, kad jo širdis sudegtų saulėleidyje :

Ateik, ateik arčiau ir savo juodą skraistę
Plačiai praskleidusi švelniai apgobk mane
Ir leiski pažiūrėti į gęstančią pašvaistę,

Į mirštančių spalvų konvulsijas ir skaisti :
Tesuspindi, tesudega širdis mana —
Ji visą amžių buvo kruvina [64].

Meilė kaip Dievo dovana

Siedama jį su gyvenimu, Lietuvos gamta žadino Aistyje grožio meilę, skatino jo kūrybą ir šituo guodė poetą nusivylimuose. Meilė moteriai veikė poetą sudėtingiau. Siedama su gyvenimu, ji taip pat mokė poezijos, nes J. Aisčio sutiktos mergaitės buvo švelnios kaip lapeliai ir gražios kaip Dovydo psalmės [65]. Bet svajonės apie jas taip pat teikė nemažai skausmo ir sielvarto. Dėl to skirtingai Aistis elgėsi savo poezijoje su gamta ir su moterimi. Santykiaudamas su gamta, jaunasis Aistis ne kartą iš jos reiškinių šaipėsi panašiai, kaip « poezijos kunigaikščio » K. Binkio draugai. Tačiau J. Aistis nedrįso šaipytis iš moters meilės, nors tuo jis būtų įtikęs Binkiui, kuris visiems viešai skelbė, kad gana «ir gulbes ir meilę seilėti rašalu » [66]. Aistis negalėjo šitaip pasielgti, nes jam visą laiką meilė neatrodė kasdienybė. Jis ją ne kartą mėgino poetiškai aptarti ir bent šiek tiek nurodyti jos reikšmę.

Yos paskelbęs *Ateityje* (1926 m.) savo *Gegutėlę,* J. Aistis netrukus ėmė kurti savo balades, kuriose kalbėjo apie nelaimingos meilės atvejus. Vienoje tų baladžių jaunas poetas pirmą kartą mėgino

---

[64] Ten pat, 358 psl.
[65] J. Aistis, *Apie laiką ir žmones,* 186 psl.
[64] K. Binkis, *Lyrika,* Chicaga 1952, 107 psl.

pasakyti, kaip jis supranta ir pergyvena erotinę meilę. Trečiojoje baladėje jis rašė :

Žinau, kad meilė kaip pavasario dvelkimas,
Kad meilė kaip audra [67] [68]

Tačiau toji, kuriai buvo skirti šie žodžiai, — toji, kurios akys «vienaip žydėjo» kaip dangus ir rugiagėlės, atsakė diplomatiškai, kad meilės ji niekada nesutikusi. Taigi, kaip pati erotinė meilė pasirodė bipoliarė, taip pat ir jos pergyvenimas poeto viduje atsiskleidė dvilypis : « sielvartas ir džiaugsmas pinasi kartu ». Kodėl šitaip, jis mėgino aiškinti poetiškai:

Meilė — tai vėjelis, šiurenąs radastomis :
Miršta it drugelis, lieka nemari [6S].

Ji miršta kaip drugelis, nes meilė jai tebuvo tik malonus šypsnis ar žvilgsnis, o gal net nė tiek; tuo tarpu Ji lieka gyva poeto širdyje kaip skaudus prisiminimas, kuris skatina kurti svajones ir įsivaizduoti laimę. Šito įtakoje jis net mėgina aptarti, kas turėtų būti laimė, nes eilėrašty *Apie laimę* rašė :

Aš maniau, kad žmoną gerą —
Gražią jau savaime, —
O tada be margo dvaro
Būtų tokia laimė ! [69]

Bet suvesti visą žmogišką laimę į moterį, tuojau autoriui pasirodo per drąsu. Šitokia laimė — greičiau iliuzija, nes :

Šiandien vėl jau rodos kita —
Ne žmona, ne kaime ...
Kas ją žino, kokia šita
Būna kartais laimė ! [70]

---

67 J. Aistis, *Poezija*, 13 psl
68 Ten pat, 28 psl.
69 Ten pat, 51 psl.
70 Ten pat.

Kadangi žmogiškos egzistencijos dvilypumas niekur kitur nėra toks matomas kaip erotinėje meilėje, todėl nenuostabu, kad šalia laimės įsivaizdavimo iškyla skausmas ir nelaimė. J. Aisčio lyrikoje tai dažnesnis atvejis, nes *Dolorosos* eilėraštyje skaitome :

Apipynė meilė širdį
Vainiku ir rožių ir erškėčių
Ir kvepėjo skausmas, mirtinai nugirdęs [71].

Meilė tarp grožio ir skausmo, meilė tarp poetinės svajonės ir negailestingos tikrovės J. Aisčiui kartais pasirodo kaip Dievo dovana :

Kaip pavasaris atkiunta.,
Ašen atkiutau.
Man tave čia Dievas siuntė,
Tik mane ne tau ! [...]

Aš tave širdy pajutęs,
Dievą pajutau !
O kad Dievas meilę būtų
Siuntęs man ir tau ! ... [72]

Taigi, mėgindamas «aptarti», kas yra tas nuostabus jausmas, kuris staiga kyla kaip audra, gaivina kaip pavasario vėjelis, miršta kaip drugelis, bet išlieka grožio svajonėse tarp laimės rožių ir skausmo erškėčių, nuveda mūsų poetą prie Dievo. Šitokiu būdu J. Aistis įsijungia į Platono pasekėjų ir į XIX amž. romantikų eiles. Šitokiu meilės pakylėjimu ypač būtų nudžiugęs O. V. Milašius. Jeigu jis būtų pajėgęs suprasti lietuvišką *Man tave* (1936 m.), jis šitame eilėraštyje būtų įžvelgęs metafizines J. Aisčio pastangas pasiekti tikrąjį visokios meilės šaltinį, nes Milašiui kiekviena tikrovėje sudūžtanti meilė žmogų nukreipia į Dievą.

Gal būt, kad meilės koncepcijoje J. Aistis šitaip aukštai nesiekė ; gal jo posakis : « aš, tave širdy pajutęs, Dievą pajutau » tebuvo tik psichinio pergyvenimo metafora ; tačiau šitoks poetinis vaizdas vis tiek byloja, kad J. Aisčiui meilė nėra degraduojantis sekso geismas, bet kažin kas gilaus ir skaistaus. Jeigu dar prisiminsime vieną poeto posakį: « buvo meilė taip šventa — niekam nepasakėm » [73], tai maž-

---

[71] Ten pat, 35 psl.
[72] Ten pat, 206 psl., eilėraštis *Man tave*.
[73] Ten pat, 47 psl.

daug turėsime apytikrę mūsų poeto erotinės meilės koncepciją : meilė — tai gilaus laimės ir skausmo jausmas, kilnus ir šventas, kaip neatskleidžiama paslaptis.

Šitokia koncepcija turėtų džiuginti kiekvieną lietuvį, nes J. Aisčio, įsivaizduojama ir poetiškai išreiškiama meilė yra netoli nuo tos meilės išraiškos, kokią sutinkame daugumoje mūsų tautos vadinamų liaudies dainų. Juk argi vienas pirmųjų mūsų dainų tyrinėtojų, Liudvikas Rėza, nėra nurodęs tris tų dainų savybes : švelnumą, nuoširdumą ir skaistumą, arba aukštą moralinį jautrumą ? [74] . Tiesa, lietuvių liaudies dainoms nėra paslaptis, kad erotinė meilė dažnai pasibaigia moraliniu atžvilgiu nekilniai — mylimųjų apgaulėmis, išdavystėmis, viešais skandalais ; bet ir šitokius žemus bei skaudžius atvejus mūsų liaudies dainos stengiasi išreikšsti skaisčiai, — simboliais, kurie atskleidžia esmę be realistinių smulkmenų. Šitų dainų autoriai taip pat yra supratę, kad erotinės meilės konkretūs atvejai niekada neprilygsta tiems meilės idealams, kokius žmonės susikuria savo širdyse. Todėl meilė mūsų dainose išreiškiama liūdnais tonais.

Šitokios beveik visos pasirodė ir J. Aisčio meilės dainos. Jos liūdnos ir net sielvartingos, nes dvi jaunos širdys negali sudaryti sutartinės čia dėl mergelės, čia dėl jauno bernelio priežasties. Tartum demonstruodamas savo solidarumą su savo tautos dainomis, J. Aistis 1937 m. yra parašęs du eilėraščiu — *Mergelę* ir *Bernelį,* kuriuose liūdnai apdainuoja nesusiderinančią meilę. Pavasarėlį mergelei labai širdelę gelia, kad josios bernelis rado kitą kelią. Tuo tarpu Aisčio bernelis klausia savęs :

Kodėl jūs, žodeliai,
Šitaip susidėjot,
Kad mano mergelė
Jums nepatikėjo [76].

Šitaip, kaip čia apdainuotas bernelis, daug kartų liūdėjo mūsų poetas. Šitos sielvartingos nuotaikos priežastis dažniausiai glūdėjo pačiame poete, ypač jo įgimtame polinkyje moteriškės — jaunos mergelės — grožį arba bent jos palankų gestą pergyventi labai jautriai — pirmą įspūdį giliai įsidėti į širdį ir jį ilgai nešioti gyvą. Atrodo, kad šitokio sangviniškai melancholinio moters pergyvenimo niekas

[74] L. Rėza, *Lietuvių liaudies dainos,* Vilnius 1958, 334-336 psl.
[75] J. Aistis, *Poezija,* 228 psl.

geriau nepaliudija kaip *Be Tėvynės brangios* dedikacija. 1942 metais skirdamas šį savo poezijos rinkinį A. Gr[ajauskaitei], J. Aistis, tada jau 38 m. vyras šitaip rašė :

« Aš mačiau, kaip einant Daukanto gatve dvi akys giliai ir gražiai į mane pažiūrėjo ... Aš mačiau daug jūrų ir salų, daug įvairaus luomo, lyties ir amžiaus žmonių, daug meno kūrinių muzėjuose, iš kurių tryško nesumeluota gyvybė ir galia, maišanti žmogaus protą genijaus platumu, bet aš nieko nemačiau taip gražaus ir mielo, kaip tą žvilgsnį, kurį ir dabar širdyje nešioju »[76].

Kai J. Aistis savo dedikacijoje rašė šiuos žodžius, jau buvo praėję apie treji metai, kai toji mergaitė (A. Grajauskaitė) buvo taip draugiškai pažvelgusi į poetą. Tai negalėjo atsitikti vėliau negu 1939 m., nes kitų metų (1940) vasarą Sovietų Sąjunga okupavo Lietuvą[77], atkirsdama nuo Kauno J. Aistį, kuris tada studijavo Grenoblio universitete Prancūzijoje. Karo ir okupacijų atskirtas nuo tėvynės per keletą metų, poetas to gražaus žvilgsnio neužmiršo. Kad apie to žvilgsnio savininkę poetas dažnai galvojo, kad ir netiesiog liudija anų metų jo lyrika. Antai *Vaiduoklių* sonete (1941 m.) prisimindamas «akių malonų drungnį», «rusenantį po laiko pelenais » jis šaukiasi į ją retu vardu: « O miela, dangiška svajonių sese !», nes prie jo kojų atsiveria kažin kokios bedugnės. *Žvilgsnio* sonete (1941 m.) J. Aistis dar aiškiau kalba apie aną gražųjį žvilgsnį:

Įsmigo man širdin, tarsi aštrus erškėtis,
Mergaitės žvilgsnis neapsakomai gražus,
Ir vėl pradėjau trokšt gyventi ir tikėti
Į neįtikimus troškimų miražus [. . .]

Taip šaukiantį sugrįžti žvilgsnį išnešiojau
Po svetimus ir karo nutremtus kraštus,
Regėdamas jame ir viltį, ir rytojų
Išnyrančius iš slegiančių rūkų tirštų [78].

Trečią kartą poetas aną mergaitę įsivaizduoja «gležnesnę už laukų leliją », laukiančią jo. Todėl jai (A. Grajauskaitei) ir dedikuoja savo sonetą *Tu lauki* (1941 m.). Galimas dalykas, kad tada poetas

---

[76] Ten pat, 243 psl.

[77] Sov. Sąjunga okupavo Lietuvą gruoboniško biznio pagrindais susitarusi su hitlerine Vokietija pagal 1939.VIII.23 d. paktą ir jo slaptus protokolus, pasirašytus J. von Ribbentropo ir V. Molotovo Maskvoje 1939.VIII.23 ir 1939.IX.28 d.

[78] J. Aistis, Poezija, 389 psl.

buvo gavęs kokių nors žinių apie savo « svajonių sesę », nes tais pačiais metais apie ją kalbėjo bent trijuose eilėraščiuose. Jos tikriausiai jis neužmiršo nė vėliau, nes *Serenados* sonete (1943 m.) kalba apie gražų žvilgsnį ir gėlą, norėdamas, kad « atminimų vėjelis padvelktų švelnus » ir kad :

... sidabro drugeliais tavęsp nuplasnotų
Šitie žodžiai pilni nematytos gėlos [79].

Šita jautri ir ilga poeto ištikimybė «apsimokėjo », nes įkvėpė jo lyrą suskambėti aukščiausios laimės akordu. Tai atsitiko 1945 metais Paryžiuje, kai po karo audrų jis vėl sutiko aną nuostabaus žvilgsnio « svajonių sesę » Tada J. Aistis buvo toks laimingas, kad net pašaliečiams neiškęsdavo nepasidžiaugęs savo sielos virpesiu : « Koks dieviškai gražus jos žvilgsnis !» [79] [80]. Bet ar už to žvilgsnio buvo meilė, ar poetas gyveno jos iliuzija, čia ne tiek svarbu. Bet reikšminga tai, kad tada (1945 m. vasarą) J. Aisčio lyra suskambėjo džiaugsmingai bei viltingai net trim kūrinėliais. Antai, *Nuostabioje dienoj* (VII.l) poetas « prisipažino » :

Džiaugsmo štai viršukalnėm einu
Ir man vis tiek — gyvent ar mirti ! [81]

Tai drąsiausias džiaugsmo pareiškimas, kokį tik galima užtikti Aisčio lyrikoje. Tačiau prasmingesnis *Liaupsės* eilėraštis (VII.9), nes jame poetas pakyla iki Dievo garbinimo :

Garbė Tau ir šlovė, o Viešpatie mano,
Kad šią dieną išskyrei Tu man iš visų —
Neišsineria skausmas virš džiugesio tvano,
Neprašaukia gėla tyro džiausmo balsų...

Lyg būtumei siuntęs čia angelą savo
Išvaduoti mane iš antrosios mirties —
Taip niekada laimė dar man nealsavo,
Taip toliai nešvito gražios ateities ... [82]

---

[79] Ten pat, 328 psl.
[80] Kordelijos Jasutytės žodinis liudijimas.
[81] J. Aistis, *Poezija*, 329 psl.
[82] Ten pat, 391 psl.

Galima spėti, kad ši austo pakilimo giesmė, buvo parašyta sužadėtuvių ar santuokos proga su Aldona Grajauskaite. Tačiau tiek ši giesmė, tiek nemažiau džiaugsminga *Lopšinė* (VII.19) nepajėgė pakeisti J. Aisčio eleginio stiliaus. Šitie trys gabaliukai, sukurti, be jokios abejonės, meilės įtakoje, prisišlieja prie nedaugelio kitų skaidrių išimčių, patvirtinančių taisyklę, kad J. Aistis yra elegijos poetas. Kartais net keista prisiminus, kad trims — penkiems mėnesiams praslinkus nuo šviesaus džiaugsmo liaupsių, poetas parašė vienus juodžiausių savo eilėraščių, tokius kaip *Lemtis, It gyvatės geluo.* (Pirmame eilėraštyje jis kalba, kaip lemties «įnirtusio žvilgsnio žabai» sudaužo jo svajonių stabus, o antrame autorius skundžiasi, kad «akimirksnį džiaugsmo kančia užslopina » ir kad iliuzijos («klaidinančios liepsnos — žaltvykslės») «viliodamos gėlė skaudžiau nei gyvatės»).

Tiesą pasakius, tie džiaugsmingieji bei viltingieji, meilės įtakoje Paryžiuje parašyti, eilėraščiai nė nebuvo meilės dainomis. Šios nuo pat jaunystės buvo daugiau ar mažiau liūdnos. Antai, viena iš šviesių bei žaismingų tartum vyturėlio čiulbėjimas, *Augo sode serbentą* — nėra linksma :

Augo sode serbentą
Sidabrinėm kekėm —
Buvo meilė taip šventa !
Niekam nepasakėm ...

Buvo mėlynas ruduo,
Raudonavo vyšnios —
Bėga dienos kaip vanduo,
Kaip vanduo negrįžta.

Apkaišys baltais sniegais
Saulė vyšnios šaką,
Bet ar laimė vėl kada
Bus girta, kaip vakar ?! [83]

Beveik tuo pačiu laiku kaip *Augo sode serbenta* buvo J. Aisčio parašyta kita meilės daina *Tai slankiojau tada šešėliu.* Čia jau nebesitenkina poetas liūdesio simboliu — ašarine šviesių serbentų keke —, bet jau priekaištaudamas kalba apie savo liūdesio ašaras dėl atmestų-

---

[83] Ten pat, 47 psl.

neišgirstų meilės žodžių, nes meilės kalba mylimajai jam atrodo kaip malda:

Bet svetima malda gal buvo Dievui,
Ir tau malda gal buvo svetima,
O taip žydėjo margos pievos,
O taip kvepėjo toluma ...

Tai mano ašarom žydėjo pievos ... [84]

Šios dvi pastarosios citatos liudija, kad erotinės meilės nuotaikas J. Aistis ne tik sieja su liūdesiu, bet nekartą joms suteikia gamtovaizdinį foną. Taip pat su gamtovaizdžio elementais susipynusi grakšti meilės elegija *Naktis*, kai:

Žiogeliai šoko menuetą
Tąnakt, kaip tūkstantį naktų ... [85]

Tačiau meilės nuotaikų dažnas susiejimas su spalvinga gamta Aisčio kūryboje nėra specifinis šio žanro eilėraščiams. Juk jau buvo sakyta, kad su gamtovaizdžio elementais poetas ne kartą supina kitokių nuotaikų. Antra vertus, jis yra sukūręs prasmingų meilės kūrinių, kur gamtovaizdžio tėra tik vienas antras brūkšnys, arba jo visai nematyti. Sakysime, *Pasakoje* J. Aistis lyriškai vaizduoja ant marių kranto pilį, kurioje savo dienas leidžia tarp nuolatinių svečių princesė. Ją myli poetas ir nuo amžių jos laukia prie pilies vartų. Kai ji pasirodė, tai ne žodį ji ištarė laukiančiajam, bet į ranką jam įdėjo sidabrinį grašį, kaip elgetai.

Už *Pasaką* originalesnis eilėraštis *Šiurpuliai.* Ten nėra nei didelių simbolių, nei prašmatnių metaforų, nei spalvingo gamtovaizdinio fono, bet ten J. Aistis sugeba poetiškai išreikšti tokį meilės stovį, koks retai kada domina poetus, būtent vyro ir žmonos meilę senatvėje ir užuojautą dėl jų senatvės:

Pamatysi — jėgos senka,
Senka jau išties.
Kai žmonos negyvą ranką
Jausi ant peties.

---

[84] Ten pat, 43 psl.
[85] Ten pat, 114 psl.

Taip abu, akis išplėtę,
Žvelgsit prieš save —
Netikėjot, kad šion vieton
Laimė jus atves.

Judviejų jaunystės smagios
Tirpo laukime,
Judviejų akyse smego
Pilys į žemes ...

Buvo laimė, platūs mostai —
Joninių lanka ...
Ak, jauti dar virpa glostant
Negyva ranka ... [86]

Šis *Šiurpulių* eilėraštis dar įdomus tuo, kad jame nėra nieko egotistiško nė subjektyvaus, kas dažniausiai pasitaiko Aisčio kūryboje. Šis kūrinėlis yra pagrįstas tokia tema, kokios subjektyviai nebuvo galėjęs pergyventi autorius. Tai liudija, kad mūsų poetui yra rūpėjusi objektyvioji gyvenimo tikrovė su savo nemaloniaisiais aspektais ir būties tremtiniais. Juk *Šiurpulių* senelis ir senelė taip pat gali būti priskirti prie anos kategorijos kūrinių, kaip *Lyras, Karalaitė prie girnų, Našlaitė,* nors *Šiurpulių* elegijoje primenama meilė tų, kuriems belieka ruduo, nes visi pavasariai jau nuskendo praeityje.

Tačiau greta su nelaiminga meile ir užuojauta nuskriaustiesiems žmonėms per visą J. Aisčio kūrybą eina meilė jo vargingai tėvynei Lietuvai. Dėl šių stiprių socialinių nuotaikų jokiu būdu negalima mūsų poeto apšaukti dekadentu, nors kaip tik šitokį vardą jam prikergia Lietuvos komunistai. Todėl jau laikas arčiau žvilgterėti, kaip J. Aistis pergyvena savo tėvynę.

Tėvynės meilė

Tarp poetų, subrendusių nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu, tur būt, labiausiai savo tėvynės problemomis buvo susisieloję trys vyrai — J. Aleksandriškis-Aistis, A. Miškinis, B. Brazdžionis — ir ketvirtoji moteris — S. Nėris. Sprendžiant apie jų patriotizmą iš jų kūrybos, labiausiai Lietuvos reikalus atrodo įsidėjęs į širdį

---

[86] Ten pat, 239 psl.

Aistis : patriotinius motyvus jo lyrikoje sutinkame šešiuose iš septynių jo poezijos rinkinių. Kai tuo tarpu B. Brazdžionio lyrikoje tautiniai rūpesčiai ryškiau teiškilo tėvynės okupacijų ir lietuvių tremties metais, J. Aistis pasirodė jais susisielojęs nuo pat savo viešo gyveniman išėjimo, kuris sutapo su autoritetinio tautininkų režimo pradžia (1927 m.). Atidžiau įsižiūrėjus į Aisčio eilėraščius su jų datomis, galima net atstatyti nemažai faktų, įvykusių Lietuvos viešajame gyvenime per trisdešimt metų (1927-1957). Jie žadino poetui kartumų, džiaugsmo ir liūdesio. Kad tai pamatytume akivaizdžiau ir prablaivytume sovietinių kritikų trumparegystę, pirmiausia pažiūrėkime, kaip viešojo lietuviško gyvenimo duomenys atsispindėjo J. Aisčio poezijoje.

Savo patriotinius jausmus, kaip sakyta, Aistis pradėjo reikšti savo poezijoje, tautininkų autoritetiniam režimui įsigalint. Todėl jo pirmajame *Eilėraščių* rinkinyje (1926-1932 m.) yra įvairių reakcijų į to laiko reiškinius. Sakysime, eilėraštyje *Išvargai tu prie pamotės* (1928 m.) reikšdamas meilę iš Rusijos išsivadavusiai Lietuvai, poetas mėgina nupiešti jos kultūrinį kelią ateičiai. Tačiau reaguodamas prieš to meto tautininkų deklamatorišką ir autoritetinį patriotizmą, jis parašė savo graudžią satyrą apie *Karaliaus šunį* (1928 m.). Už poros metų turėdamas galvoje kaimo Lietuvą, patenkančią į pasaulinę ūkinę krizę 1929-1933 metais, ir žiūrėdamas į laikinąją sostinę Kauną, kur formavosi lengvos miesčioniškos nuotaikos ir nesveiki papročiai, kai operos dainininkams, ypač Kiprui Petrauskui, buvo mokamos per riebios algos, J. Aistis ironiškai sušuko :

Viešpatie, atimki iš manęs visas profesijas,
Atimki iš manęs, aš jų nenoriu !
Palik tik vieną man profesiją,
Profesiją tenoro ...

Tada pragėręs balsą ir tėvynės meilę,
Aš būsiu tėviškei brangus ir nepamainomas ...
Atminsiu jos vargus, žinia, tik prie kokteilio ...
O tėviške, o tėviške, kur einame ? [87]

Žinoma, šitokio balso niekas negirdėjo, nes reikėjo stiprinti valdžią. Todėl ūkininkų žemės buvo leidžiamos į varžytines, negaudami darbo bežemiai turėjo emigruoti į Braziliją, o valdžioje esantieji

---

[87] Ten pat, 96 psl., eilėraštis *Ėjau laukais.*

tautininkai steigė naujus etatus generolams bei mokėdavo per didelius atlyginimus Lietuvos mastu visokiems nepamainomiems pataikūnams. Dėl šitokių reiškinių jaudindavosi patriotai pasipiktinime. Šitokių jausmų aidą sutinkame J. Aisčio *Pasikalbėjime* (1931 m.), kur įspėjama oficialioji to laiko Lietuva :

Nū garbini tu šlykščiąją šunaują, —
Tave iščiulpusi apleis jinai ...
Tik mano tu ir savanorio kraujo
Nepaskaitei ir nepateisinai.

O tie, kur nūn tau kūną glamonėja,
Tave varge apleis tyčiodamies ... [88]

Pergyvenęs savo sunkią krizę *Imago mortis* laikotarpiu, J. Aistis vėl galėjo nukreipti žvilgsnį į Lietuvos reikalus. Tada jis pamatė ir ėmė savo poezijoje kelti kaimo žmonių vargus. Tarp jų jis pastebėjo Lietuvos darbininkes moteris, kurios po sunkaus laukų darbo buvo susėdusios valandėlės atvangai pabarėje *(Lietuvės,* 1934). Peržvelgęs jų gyvenimą glaustais epizodais (vestuves be meilės, motinystės skausmus ir sunkenybes, graudų išsiskyrimą su suaugusiais vaikais, žiemos darbus ir maldas bažnyčioje), jis išvydo tose susenusiose, medinių veido bruožų lietuviškose madonose taip pat gyvenimo nuskriaustąsias, kaip ir aną pamotės išguitą karalaitę.

Prisiminęs lietuvius emigrantus, kuriems tėvynė negali parūpinti pakankamai darbo žmoniškam pragyvenimui, nes iš karo griuvėsių prisikėlusi Lietuva yra slegiama pasaulinės ekonominės krizės ir savųjų nesąžiningųjų, J. Aistis 1934 m. parašė graudžią *Šilainės* elegiją. Joje poetas prisiminė, kaip, į svetimą šalį išleisdama vyriausią savo sūnų, motina į škaplierius įsiuvo tėviškės smilčių (šilainės) ir tą relikviją uždėjo jam ant kaklo. Prisimindamas savo ir to išeivio liūdną nuotaiką, poetas ją sutraukė į šitokią strofą, kurioje paguodai palieka tik gimtosios žemės trupinėliai:

Bet gi tu paliksi, tu, pilka šilaine,
Škaplieriun motulės andai įsiūta !
Su tavim atminsiu žiogrelius ir dainą,
Ir jauniausią sesę, laistančią rūtas ... [89]

---

[88] Ten pat, 101 psl.
[89] Ten pat, 156 psl.

Išvažiavus į Prancūzijos Grenoblį studijuoti romanistikos, vienas pirmųjų ten parašytų eilėraščių buvo apie tėvynės ilgesį — *Mal du pays* (1937 m.). Linkėdamas gerovės Lietuvai anų jos dienų darbingame varge, poetas džiaugėsi, kad tėvynė «tokia graži iš tolo ».

Sovietų Rusijos raudonajai armijai pavergus Lietuvą 1940 m., J. Aisčio patriotinis jausmas sustiprėjo ir suskausmėjo. Kad ir atskirtas nuo tėvynės, jis solidarizuojasi su savo tautiečiais Lietuvoje tardamas : «Atgauti laisvę kelius atrasim », o žiūrėdamas į tėvynę iš tolo eilėraštyje *Tu vis* (1940 m.), poetas pranašavo išsilaisvinamąjį sukilimą :

Ateis diena — patvinsi, neši, griausi
Ir visą dumblą šluosi į krantus,
Tau atsivers, kaip krikštolas tyriausias,
Gyvenimo akiratis platus ! [90] [91]

Sužinojęs (nors karo laiku per tolybes nelengva tiesą patirti) apie Lietuvos sukilimą prieš sovietinius okupantus Vokiečių Reicho ir Sovietų Sąjungos karo pradžioje 1941 m., Aistis buvo įtikėjęs kaip ne vienas kitas, kad lietuvių tauta išsivaduoja iš svetimos vergijos pančių. Negalėdamas pats tame svarbiame žygyje dalyvauti, jis nepasiliko nuošaliai nors mintimis, nes tomis dienomis (birželio 24 d.) jis parašė ilgą *Prisikėlimo* odę. Jos pirmojoje strofoje skaitome :

Prisikėlei, tėvyne, ir eit pasiryžus
Per rusinčius degėsius, kraujo klanus ...
Iš nelaisvės į laisvę šiandieną sugrįžus,
Džiaugiesi ir lauki derlingų dienų [91].

Nors Vokietijos galybė lietuvių sukilimą nuslopino, Aistis negalėjo užmiršti tų, kurie mirė «gimtinės žemę dengdami». Jų garbei jis parašė eilėraštį *Sukilėliams* (1941 m.), kuriame pranašavo, kad vėl:

Sukils kapai — nesuskaitytos minios —
Visa didžiųjų žygių Lietuva ! [92]

---

[90] Ten pat, 252 psl.
[91] Ten pat, 261 psl.
[92] Ten pat, 283 psl.

Kai Stalino raudonųjų divizijų tankai antru kartu (1944 m.) užplūdo Lietuvą, o tautiečių būriai pasirinko verčiau laisvųjų tremtinių ir pabėgėlių dalią negu gimtąją pastogę svetimųjų vergijoje, J. Aistis vėl mintimis buvo su savo tautos broliais. Negalėdamas padėti jiems kuo kitu, jis parašė *Maldą*, kurioje kreipėsi į Visagalį:

O Viešpatie, mus tremia ir marina
Ir tikėjimą mums plėšia iš širdžių,
Ir stumia mus į lauką plyną
Atsigręžti į degėsius tuos skurdžius ...[93]

Bet gi pabėgėliais į Vakarus ir tremtiniais į Sibirą Lietuvos nelaimės nesibaigė. Prieš sovietinę priespaudą kilo slapta ginkluota rezistencija. Ją vykdė miško broliai, kuriuos nukautus nelygioje kovoje, komunistai išniekinimui pamesdavo Lietuvos miestelių aikštėse. Tų narsių vyrų liūdno likimo Aistis negalėjo neapmąstyti *Partizano Šermenyse* (1951 m.) ;

Ratu apstoję varnos krankia, piaunas šunes,
Pasibaisėtinais isteriškais balsais
Suspiegę, medžių blaškosi viršūnės,
O tujen vienas miesto aikštėje, rudens purve tysai (...)

Tai hunų ordos, barbaro kerštu įkaitę,
Tave išniekino ... [94]

Be abejo, J. Aisčio susisiejimas mintimis su konkrečiais politiniais įvykiais Lietuvoje jo eilėraščių poetinės kokybės nepakėlė. Priešingai, jie atskleidė, kad politinei poezijai jo talentas netinka. Tačiau svarbu, kad, vargdamas toli nuo tėvynės, Aistis savo siela dalyvavo bendrose tautos problemose. Jas svarstydamas, poetas taip pat palietė Lietuvos praeitį, mėgino duoti nurodymų dabarčiai ir pranašauti ateitį.

Praeities Lietuvos dideliais žemės plotais, karingais kunigaikščiais ir garsiais mūšiais J. Aistis nesižavėjo. Tik vieną kartą jis teprisiminė Žalgirio mūšį, gal būt, todėl, kad dabartinės Lietuvos likimas daugiau priklauso nuo Rytų. Juk ir savo jaunystėje, dar nepri-

---

93 Ten pat, 295 psl.
94 Ten pat, 380 psl.

klausomos Lietuvos laikais poetas savo dėmesį kreipė į Rytus, į nelaimingąjį Vorkslos mūšį *(Vorksla*, 1933 m.), kuris iš tikrųjų buvo pasitarnavimas Europai, bet pralaimėjimas Lietuvai. Tada Aistis rašė :

Taii tu Europą nuo mongolų
Apgynei nuoga krūtine [95].

Nesižavi J. Aistis senovės Lietuva, kaip senieji mūsų romantikai, dėl to, kad poetas anoje Lietuvoje nemato aiškios savos valstybės sąmonės, kuri būtų stovėjusi aukščiau pavienių asmenų — kunigaikščių ir didikų — interesų. Jis rašo *Likimo giesmėje :*

Nebuvai tu niekad sąmonėj pilnoj —
Mindaugą nužudė kerštas ir pavydas,
Vienas Gediminas krito Veliuonoj ...[96]

Poetas prikiša drąsos ir patriotizmo stoką ir netolimos praeities — nepriklausomai — Lietuvai, kad jos sūnūs laisvės negynė iki mirties :

Nors visi žadėjom mirti už tėvynę —
Liko netesėti mūsų pažadai [97].

J. Aistis tiki ateities Lietuva, jai pranašauja laisvę. Tik porą momentų jį buvo apėmusi juoda abejonė, ar bepajėgs Lietuva pakilti iš dabartinės menkystės *(Kai niūrų žvilgsnį* 1953 ; *Siaubas*, 1953). Dabarties Lietuvai ir lietuviams Aistis ne daug ką turėjo pasiūlyti. Jis priminė ištvermės reikalą *(Eini tu)* ir tarpusavio meilę *(Ir mylėjom tave).* Žinoma, tai svarbūs pasiūlymai, tik gaila, kad poetas jų neįglaudė į aforizmų formą, kokią savoms idėjoms buvo davęs Maironis : istorijos dinamikai *(Mainos rūbai margo svieto)* ir demokratijai *(Nebeužtvenksi upės bėgimo).* Nėra J. Aistis davęs aforistinės formos nė savo viltingiems pranašavimams apie šviesią Lietuvos ateitį. Tai nėra jokia ypatinga J. Aisčio negalė, nes daugelio poetų lyra politinei ir visuomeninei poezijai būna kimi, arba tesuskamba

[95] Ten pat, 192 psl.
[96] Ten pat, 398 psl.
[97] Ten pat, 381 psl.

eiliuota retorika, arba ritmuota publicistika. Šitaip atsitinka dėl dviejų priežasčių.

Viena, tėvynės meilė yra daugiau ar mažiau kolektyvinis ir abstraktus jausmas. Antra, tėvynės meilė būna dažniausiai susieta su politiniu gyvenimu. Todėl ji sunkiai atskiriama nuo politinių aktualijų, kurios susiaurina poetų žvilgsnį ir suvaržo jų laisvę, rakindami prie kasdieninės tikrovės. Šitos aplinkybės neleidžia jiems drauge su vieversiu pragysti iš padangės. Štai kodėl tarp gana gausių patriotinių eilėraščių J. Aisčiui retai tepavyko sukurti tokių, kurie turėtų nesenstančios vertės skambesį.

Nuo Ad. Mickevičiaus ir Maironio laikų poetams lengviau retorines frazes atgaivinti poetinių vaizdų gyvybe, kai tėvynės meilės jausmai būna susieti su konkretybėmis, tokiomis, kaip tautos legendos ir praeitis, jos žmonės ir jų papročiai, jos gamta ir kultūriniai paminklai. Kad tikrai šitaip yra, skaitytoją įtikina J. Aisčio visos lyrikos rinkinys *Poezija.* Jį skaitant, nesunku pastebėti, kad laisviau ir įspūdingiau skamba tie eilėraščiai, kuriuose meilė tėvynei yra susijusi su lietuvių papročiais *(Gegužinės*, 1945 m.), arba su gamta *(Ir vanduo akmenyse,* 1941 m., *Baltas debesėlis,* 1942 m., *Kūčios,* 1945 m.), arba su mylimu asmeniu *(Žvilgsnis*, 1941 m., *Regėte regiu*, 1942 m.). Kas norėtų suprasti, kaip žaviai skamba tėvynės meilė susieta su Lietuvos gamtovaizdžiu XX amžiaus pradžioje žiemą, tas būtinai turėtų perskaityti jau paminėtas *Kūčias.*

Tačiau gražiausią patriotinį eilėraštį J. Aisčiui pasisekė sukurti, kai jam atėjo mintis savo meilę gamtai, mergaitei ir tėvynei sulieti į vieną organinę vienybę. Šitokios minties rezultatams pamatyti reikia pacituoti visą kūrinėlį *Tu esi* (1948 m.) :

Tu esi ta pakirdusio ryto
Aušrinės liepsnelė šviesi
Ir vidurnaktį vėsų užkritus
Ant žiedo raselė esi ...

Tu esi ta pavasario upės
Srovė gaivalingai drąsi
Ir gegutė klevelin įtūpus,
Ir šlaito žibutė esi ...

Tu esi ta lakaus vyturėlio
Suvirpus giesmelė garsi
Ir nubalusį džiaugsmą iškėlus
Jievos viršūnėlė esi...

Tu esi ta nugrimzdus, paskendus
Pilis ir jos lobiai visi,
Visos pasakos, visos legendos,
Visi padavimai esi...

Tu esi ta bekraštė mėlynė,
Pražydus šventam ilgesy,
Ir širdy išnešiota tėvynė,
Ir džiaugsmas, ir laimė esi ! [98]

Taigi myli Lietuvą J. Aistis. Jos grožyje kartais ieško sau atgaivos, bet dažniau sirgte serga jos nelaisvės vargais. Lietuvos tema jis yra prirašęs daugiau eilėraščių negu kitomis, nes ji — likimo nuskriausta *(Likimo giesmė)* panašiai kaip būtyje išnamintas žmogus ir gal pats poetas.

POETO DIEVAS

Charakterizuoti J. Aisčio poetinius santykius su Dievu daug sunkiau negu jo meilę Lietuvai. Tai nelengva dėl kelių priežaščių. Viena, santykiai su Dievu yra pats individualiausias, intymiausias ir subtiliausias pergyvenimas, kokį tik žmogus gali turėti. Todėl, antra, tų santykių išraiška žodžiu yra labai sunkiai galima, arba tiek paprasta, kad kitam beveik nieko nesakanti. Antai, V. Mykolaitis-Putinas yra pasakęs, kad jis melstis nemoka :

Bet esti tokių valandų ypatingų,
Kada nežinai nei iš kur, nei dėl ko
Krūtinę užplūsta toks giedras ramumas
Ir toks palengvėjimas, kad nejučiomis
Kartoji tą vieną vienintelį žodį :
Viešpatie, Viešpatie, Viešpatie ...[99]

Kelis kartus Viešpaties žodžio kartojimas jį tariančiam gali reikšti didžiausią realybę, kai tuo tarpu tą žodį skaitančiam pašaliečiui, mėgstančiam vaizdines konkretybes, tas «Viešpatie» gali pasirodyti prozine bendrybe, mažai ką reiškianti, arba grynai konvencionalinė-paprotinė. Juk didžiausios realybės asmeninei patirčiai

---

[98] Ten pat, 363 psl.
[99] V. Mykolaitis-Putinas, *Keliai ir kryžkeliai*, Kaunas 1936, 221 psl.

išreikšti žodinė priemonė vargiai kada gali būti tolygi ir pakankama. Todėl kartais poetų tylėjimas apie Dievą nebūtinai reiškia jų netikėjimą. O J. Aistis yra pasakęs, kad « niekas negali gyventi be tikėjimo » [10°]. Tiesa, kad jis šį žodį vartoja plačia prasme; tačiau jo poezija liudija, kad mūsų poetas tiki Dievą.

Tik ar visada jis tą žodį vartoja sąmoningai ir prasmingai ? Ar jis Dievo žodžio netaria savo poezijoje dėl įpročio ir papročio ? Juk net sovietiniai ateistai, kurie dažnai atrodo formalistinėmis «davatkomis», neiškenčia kartais nepavartoję Dievo žodžio dėl papročio. Šitokie atvejai Aisčio poezijoje kritiką mažiausiai įdomauja. Jam svarbu, kada Viešpaties žodis reiškia ne kokį nors paprotinį šūkį, bet krikščionių Dievą, Visatos Viešpatį, pasaulio Išganytoją Kristų, kuris gali atsiliepti į esminius žmogaus reikalus. Ir šitokį Dievą J. Aistis tiki, nors jo vardą kartais ištaria dėl įpročio, nes gi mūsų poetas yra augęs ir subrendęs krikščioniškoje kultūroje. Net kartais šaukdamas, kad jam gyvenimas per daug sunkus ir beprasmis, J. Aistis nedrįso neigti gyvenimo vertės apskritai ir nekaltino Dievo dėl savo skausmingų sunkenybių. Abejojimai, skausmai ir sielvartai, kiek jie atsispindi jo poezijoje, nebuvo nuvedę mūsų poeto nei į ateizmą, nei į nihilizmą. J. Aistis Dievą tiki ir tokiu pasirodo per visą savo poetinę kūrybą.

Kokiais momentais tat, arba kokiomis aplinkybėmis J. Aistis yra kreipęsis į krikščionių Dievą ? Ką apie tai byloja jo poezija ?

Pirmiausia reikia pasakyti, kad tokių religinių eilėraščių, kuriais poetas būtų specialiai save pasukęs Dievop, nėra daug. Jų bus bene aštuoni kūriniai. Jie atrodo įkvėpti tiek džiaugsmingų, tiek skausmingų pergyvenimų, nors jų tik trejetą teatskleidžia tokius momentus, kokius egzistenciniai filosofai vadina kraštutinėmis situacijomis. Vienas tų eilėraščių — džiaugsmo ir padėkos himnas — jau čia buvo cituotas [101]. Tai *Liaupsė* (1945 m.), kurioje J. Aistis dėkojo Viešpačiui už malonę kaip angelą, kuris jį turėjo išvaduoti iš antrosios mirties. Nors ne toks egzistenciškas, bet pakilios nuotaikos giedras eilėraštis buvo sukurtas 1946 m. vardu *O Dieve,* kur poetas džiaugiasi pasaulio grožiu :

O Dieve, kaip graži svajonė,
Kurią, kaip saulę danguje,
Tu ašarų ir skurdo klonin
Siuntei liepsnoti žmoguje ! [...] [100]

---

100 J. Aistis, *Apie laiką ir žmones,* 102 psl.
101 Žr. 179 psl.

O Dieve, kaip gražus pasaulis
Ir kaip jam pilna ir gausu
Nebeužgęstančiųjų saulių
Ir nesapnuojamų dausų !

Platus pasaulis ir beribis,
O širdžiai ankšta it narve,
Kur tiek šventumo ir bjaurybės,
Žvaigdžių tiek spindinčių purve ...

O Dieve, kaip gražus tas džiaugsmas,
Kai meilės mūs širdis pilna
Ir kai jos ilgesio ir šauksmo
Tavoji žemė sklidina ! [...] [102]

Tai vienas gražiausių J. Aisčio eilėraščių ne tik religinėmis temomis. Jam taip pat neprilygsta du «rimtieji» eilėraščiai, kuriuos poetas yra pavadinęs maldomis. Vienoje jų (1944 m.) poetas savais žodžiais prašo Dievą pagalbos komunistų persekiojamai Lietuvai, jos tremtiniams ir pabėgėliams. Paskutinė to eilėraščio strofa yra tikra malda, kurią galėtų giedoti tremtiniai bet kurioje bažnyčioje :

O Viešpatie, išgirski mus ! Malonės !
Nebeleiski žūti ir paguoski mus !
Grąžinki laisvę ir tėvynės klonius
Ir tikėjimą grąžinki į namus ! [103]

Tiesa, kad šioje *Maldoje* poezijos nedaug. Tačiau dėl to ji nenustoja maldos pobūdžio, nes joje poetas prašo Dievo pagalbos į didelę nelaimę patekusiems žmonėms be jokio gudravimo, paprastais žodžiais. Antras J. Aisčio eilėraštis, pavadintas *Maldos* vardu, liečia ne Lietuvą, bet visą žmoniją. Ten poetui atrodo, kad Dievas yra rūstus ir kietas dėl to, kad nesudraudžia žmonių piktybių, leisdamas jiems «klaidžioti ir klysti». Klausdamas, kodėl tiek daug laisvės Dievas duoda žmogui, poetas nurodo ir šio silpnybes :

Kodėl jo kūnas ir siela taip greit nužydi
Ir greit palūžta trapū3 ilgesio sparnai ?
Ir kodėl jį taip mažą į visatos dydį
Siunti gyventi nepasiekiamais sapnais ?! [104]

---

[102] J. Aistis, *Poezija*, 342 psl.
[103] Ten pat, 295 psl.
[104] Ten pat, 411 psl.

Už šias maldas poetiškesni ir gilesni yra kiti du Aisčio kūriniai, kurie nesivadina maldomis, nors atrodo asmeninių maldų pobūdžio. Vienas jų vadinasi *Antai tenai* ir yra sukurtas 1932 m. pradžioje. Jis, atrodo, susijęs su ta didele J. Aisčio dvasios krize, kokią buvo sukėlęs P. Juodelio pasitraukimas iš *Piūvio* bendrų ir kurios poetinė išraiška pasirodė *Imago mortis* eilėraščiuose (1932-1933 m.).

Antai tenai — gal labiausiai krikščioniška malda, nes jos autorius kreipiasi ne į Dievą apskritai, bet į meilės ir atpirkimo Kristų. Saulėleidžio fone įsivaizduodamas jo, Nukryžiuotojo atvaizdą, ir, lyg girdėdamas jo klausimą : «Ar mane pažįsti ? », poetas nesvyruodamas atsako :

Tu mano Viešpats, Jėzus Kristus,
Ir akina mane Tavo akių šviesa.

Tikiu, o Viešpatie, padėk man,
Padėki netikėjime manam !
Tau yra žinomas mano krūtinės riksmas,
Tau yra žinomas vienam !

Mane čionai nusnigo ir nulijo,
Ir nuvargau pasauly ir giesmėj ...
Norėjau pamatyt Tave, Mesiją,
Bet gal tepamatysiu tik teisme [...]

Ateiki, aplankyk mane, nei teisi !
Paklydome, surizgo mūs keliai ...
Sakyk, o Viešpatie, ar Tu ateisi ?
Pravirko vakaras, ir Kristus verkė taip tyliai [105].

Atrodo, kad šitokiam religinės nuotaikos eilėraščiui parašyti nebeužtenka kuriamosios vaizduotės, bet reikia dviejų sąlygų: krikščioniško tikėjimo ir pergyventi bent kartą tokį sielvartingą dvasios stovį, kada tik vienas Išganytojas begali grąžinti viltį bei suteikti jėgų pradėtai pozityviai kovai tęsti toliau. Kas žino, gal dėl šito šauksmo Dievop, atsispindėjusio šitame eilėraštyje, Apvaizda apsaugojo tada mūsų jauną poetą nuo nihilizmo, kuris jam grėsė anais 1932-1933 metais.

Atrodo, kad antra psichinė krizė, kad ir netokia ilga kaip *Imago mortis* laikotarpiu, J. Aistį buvo ištikusi Paryžiuje 1945 m. rudenį, kada poetas parašė savo juodus *Lemties* ir *It gyvatės geluo* eilėraščius.

---

[105] Ten pat, 75 psl.

Šiame pastarajame, per Kalėdas ištryškusiame kūrinyje jis skundėsi, kad :

Mus vis gelia gėla, it gyvatės gėluo,
Ir jos nuodai gyslose kraują stangina [106]

Kodėl ? Ar gražiojo žvilgsnio žmona, dėl kurios buvo džiūgauta *Liaupsėje*, neatnešė laimės ir neišsklaidė antrosios mirties, kaip buvo tikėjęsis prieš keletą mėnesių ? Ar širdį gėlė todėl, kad prieš akis stovėjo nežinia su emigranto dalia į Jungtines Amerikos Valstybes — nebepamatyti Lietuvos, išsirauti net iš Vakarų Europos kultūros, su kuria per aštuonerius metus poetas buvo artimai susibičiuliavęs Prancūzijoje ? Sunku čia atspėti visas skausmo priežastis, kurios gamino nuodingą gėlą ; tačiau, kad tada jo sielvartas buvo gilus, liudija kūdikiškai maldingas skundas *Tai skaudu:*

Tai skaudu ir graudu ... O Dievuliau brangus,
Kaip man šiandien šiurkšti vienumos ašutinė...
O užgriuvo sunkus pilkas švino dangus,
O paskendę varpai aimanuoja krūtinėj [...]

Spengia, ošia tyla tuštumoj begalinėj,
Kerta žvarbūs lašai vis anapus langų ...
Atminimų skaudžių, labirintų, angų
Verias vartai plačiai sielvartingon kiaurymėn ...
Kaip skaudu, kaip graudu, o Dievuliau brangus...[107]

Čia cituojamas *rondeau* formos eilėraštis neturi viešosios maldos pobūdžio. Tačiau Dievui galima ne tik dėkoti, arba jo prašyti, bet taip pat pasiskųsti kūdikiškai. Šitaip čia poetas ir elgiasi.

Peržvelgus didžiąją daugumą J. Aisčio religinės minties eilėraščių, galima tarti, kad mūsų poetas nekovoja viešai nei už, nei prieš Dievą, bet jį pripažįsta, viešai išpažįsta, šaukiasi jo pagalbos dvasinio skausmo valandomis ir garbina bei dėkoja už laimės akimirkas. Nors šios rūšies kūriniuose yra liūdnų eilėraščių, tačiau kartu niekas kitas geriau neliudija, kad J. Aistis nėra pesimistinis arba tragiškas poetas, kaip jis pats nelaiko save tokiu [108]. Tarp jo

---

[106] Ten pat, 332 psl.
[107] Ten pat, 390 psl.
[108] J. Aistis, Apie *laiką ir žmones,* 206 psl.

kūrinių, sukomponuotų religinėmis temomis, žymiai didesnis procentas negu kitose rūšyse yra giedrių : iš aštuonių eilėraščių trys neabejotinai ramūs ir skaidrūs. Ypač giedras ir grakštus yra *Poeto Dievas* (1952 m.) :

Myli mane, Dievuli geras,
Skliautuose šypsais ir sakai :
Tau upės bėga, girios šnera
Ir metų keičiasi laikai ...

Prašai ar neprašai — tau duodu,
Ir net, kad duodu, nežinai :
Rasos lašely pasirodau
Ir skausmo taurėj sklidinoj ...

Tau leidžiu klyst ir nusidėti
Aistrų žieduose ir purve,
Kad trauktų vėl skliautai žvaigždėti
Manęspi nusidėjusį tave ...

Ir nesirūstinu, kad paikas
Malonių apsto nematai ...
Tu mano mielas, geras vaikas —
Tą patį griauni ir statai ,..[109]

Tai vienas grakščiausių ir drauge vienas problematiškiausių mūsų poeto kūrinių. Jame sutinkame tai — kas nedažnai pasitaiko Aisčio lyrikoje — jo paties reikalautą *veritatem, consonantiam et claritatem*, suderintas su nuolaidžių autoriaus šypsniu, kuris tačiau slepia didelę teologinę problemą : ar Dievo moraliniai mastai (saikai) įvairių pašaukimų žmonėms yra vieni ir tie patys ? Juk jeigu, skirdamas talentus įvairiems savo vaikams-žmonėms, Dievas juos apdalino skirtingomis dovanomis, tai ar jų atlikti darbai bei klaidos gyvenime turėtų būti nevienodai vertinami, jei, sakysime, motina, kunigas, gydytojas ir poetas savo pašaukimų pareigas vykdo nuoširdžiai pagal savo išgales ?

Ne čia vieta šį stambų klausimą spręsti, bet yra pareiga pažymėti, kad J. Aisčio lyrikoje susitinkame ne tik su jo sielvartingo asmens poetine išraiška, bet taip pat su giliomis problemomis, nors pats poetas jų kratos, primindamas kritikams jų neieškoti jo poezijoje. Jis sako : « Būčiau laimingas, jei joje niekas nejieškotų kažko-

[109] Ten pat, 387 psl.

kių gudrybių, nes aš visą gyvenimą stengiausi būti paprastas ir aiškus»[110]. Be abejo, tai tikrasis kiekvieno rašytojo ir dailininko kelias. Tačiau tai nereiškia, kad, juo eidamas, bet giliai jausdamas tikrovę, jis negalėtų atskleisti gilių problemų. Šitokį atvejį ir sutinkame J. Aisčio poezijoje. Nuskriausto-išnaminto žmogaus dalia, gyvenimo praeinamybės tragiką, poeto pašaukimo nepaprastybė yra problemos, kurios jaudino J. Aisčio širdį ir protą. Jų sprendimą savojoje egzistencijoje jis ir yra siejęs su Dievo apvaizda.

Tačiau kuo jo, pašaukto poeto problemos ir pergyvenimai skiriasi nuo kitų Aisčio tautiečių, kaip jis savąsias problemas išreiškia ir apipavidalina ? Nors vienas antras šių klausimų jau buvo atsakytas Aisčio poezijos temų analizėje, tačiau dar lieka kai kurių bendresnių formos aspektų bei problemų.

IŠRAIŠKA IR FORMA

Egotizmas

Viena bendriausių ypatybių, kuri liečia ne kūrinių rūšis, bet apskritai visą J. Aisčio kūrybą, yra jo subjektyvumas ir egotizmas. Jis iš dalies yra įgimtas, iš dalies gyvenimo aplinkos sustiprintas vaikystėje ir jaunystėje. Tiesa, kad kiekvienas žmogus, būdamas individas, yra subjektyvus, pirmiausia žiūri į pasaulį iš savojo *aš* centro ir pagal jį dažniausiai vertina savo ir kitų gyvenimą bei apskritai būtį. Ypač tokiais vienašališkais individais pasireiškia kai kurie mokslininkai ir menininkai, kurie tesidomi tik savo veiklos sritimis, tartum jos būtų atrėžtos nuo viso kultūros gyvenimo.

Nors J. Aisčio dėmesys pasauliu nėra siauras — poetas domisi socialiniu, kultūriniu ir politiniu lietuvių tautos gyvenimu, — tačiau jis labiausiai mato ir jaučia tai, kas susieta su jo asmeniniais pergyvenimais ir emocijomis, patirtomis jo vargingos vaikystės ir jaunystės metais. Kas su šitais jo gyvenimo momentais nesusisieja glaudžiau psichiškai, tas tartum neegzistuotų jam kaip poetui. Sakysime, Prancūzijoje jo išgyventi aštuoneri metai liko lyg be pėdsakų jo poezijoje, gal išskyrus porą kalnų vardų, nors Prancūzijos gamtos bei kultūros įvairiomis grožybėmis jis gėrėjosi ir žavėjosi daugybę kartų. [110]

[110] J. Aistis, *Apie laiką ir žmones,* 204 psl.

Tas pats pasakytina ir apie Jungtines Amerikos Valstybes, kur J. Aistis išgyveno žymiai ilgiau negu Prancūzijoje. Nors jis Naujojoje Anglijoje yra sukūręs gražių gamtinių perliukų, tačiau veltui ten ieškotume šiaurinės Amerikos tikrų pėdsakų : jų ten nėra, nes poeto sąmonė arba jų neatspindėjo, arba jis visą aną svetimą aplinką regėjo savo nedidelės tėvynės ir dar mažesnės tėviškės žvilgsniu. Jeigu kokia nors svetimos tautos apraiška buvo taip stipriai paveikusi Aistį, kad jį buvo įkvėpusi kūrybiškai, iš tos apraiškos teliko tik poeto subjektyvūs įspūdžiai. Šituo atžvilgiu labai charakteringas eilėraštis *Santa Croce* (1937 m.). Tai bene vienintelis svetimo krašto (Italijos) kultūrinis paminklas, kuris paliko daugiau negu vardą J. Aisčio poezijoje ; tačiau iš šito eilėraščio apie ano Florencijos monumento nieko jam būdingo : ten tėra tik lankytos bažnyčios tokie subjektyvūs ir bendri įspūdžiai, kad jie galėtų tikti tiek Reimso katedrai, tiek Paryžiaus Notre-Dame šventovei, nes ir šiose bažnyčiose galima rasti koplyčių ir antkapių bei išgirsti vargonų dieviškų garsų. Poetinis kūrinėlis *Santa Croce* išėjo gražus su minimum išviršinio pasaulio vaizdų, nes poetas daugiausia žiūrėjo į save bei prabėgantį laiką :

Prie antkapio kitur sustosi :
Skambės tie dangiški aidai
Ir slinks tie žmogiški veidai ...[111]

Kaip čia J. Aistis sukūrė savo *Santa Croce*, šitaip jis kuria savo poezijos simbolius, būtent, pagal savo asmenį. Antai, pačioje jaunystėje, tik 25 metų vyras, viename savo šedevrėlių *Apie rudenį ir šunį* jis mums davė simbolį, kuriuo atskleis žymią dalį savo pasaulėjautos. Tuo simboliu yra karalaitė, pamotės išguita į rudens darganas. Kaip sakyta jau, galima tarti, kad tai lietuviškos pasakos parafrazė. Bet ji poetui brangi ne vien todėl, bet kad ten minima princesė, pastatyta į negailestingas sąlygas, yra patsai Aistis. Ten išguita karalaitė tapo išnaminto žmogaus simboliu, nes pirmiau jis reiškė paties poeto dalios simbolį.

Šitokį išnamintą J. Aistis pergyveno save Lietuvoje. Šitokį pat, arba dar nelaimingesni jis save jautė po dešimties metų Prancūzijoje. Ten Aistį draugai buvo išsiuntę aukštųjų mokslų, kad iš poeto pasidarytų mokslininkas-romanistas. Šitas uždavinys mūsų poetui atrodė per sunkus. Todėl atsirado tamsesnė nuskriaustos princesės

---

[111] J. Aistis, *Poezija*, 224 psl.

versija — *Karalaitė pririšta prie girnų* (1938 m.). Arba kodėl J. Aisčiui patiko vilyčiomis suvarstyto šv. Sebastijono paveikslas ? Kodėl iš jo išėjo simbolis ? Dėl to, kad 1941 m. pavasarį, kada buvo parašytas *Šv. Sebastijonas,* netekęs tėvynės, likęs be globos vienišas per karą Prancūzijoje, Aistis jautėsi varstomas ilgesio, skausmo ir nevilties vylyčių. Panašiai yra susiformavęs ir šv. Gralio riterio Hidalgo siluetas. Šitas riteris po daugelio nusivylimų vis tiek ryžtasi ieškoti Gralio, nors žino, kad jo neras. Tai paties Aisčio dvasinio stovio simbolinis paveikslas tuo laiku, kai jo « dvasios vadas » P. Juodelis išdavė *Piūvio* idealus, o poetas pasiliko jiems ištikimas, ryždamasis tarnauti Lietuvos kultūrai savo poetine kūryba.

Mažiau subjektyvūs, bet už tai mažiau turi vaizdingumo tie J. Aisčio simboliai, kurie ženklina (daugiau ar mažiau) nesulaikomai prabėgantį laiką. Tuo gali būti Maratono bėgikas, karavanas sutirpstantis dykumose, o jaunos dienos gali bėgti, «lyg mergaičių krykšdamas būrys »[112].

Kad būtų ryškesnis J. Aisčio egotizmo pobūdis, palyginkime jį trumpai su V. Mykolaičio-Putino pagrindiniais simboliais. Kaip žinia, Putinas taip pat buvo nemažas egotistas, medžiagos savo poezijai sėmęsis pirmiausia iš savo asmeninių pergyvenimų. Jo ryškiausi simboliai buvo du : jaunystėje viešpaties vergas *(Vergas,* 1924 m.) ir senatvėje somnambulas *(Somnambulas,* 1960 m.). Pirmasis daugiau ar mažiau reiškė idealistinį individualistą, antrasis — grynąjį idealistą kaip racionalaus realisto priešingybę. Bet jie abu yra maištininkai, kurie negali susitaikyti su gyvenimiška tikrove, nes ir jų autorius prieš ją maištavo visą gyvenimą.

Tuo tarpu sukilėlio bruožų neturi nė vienas J. Aisčio sukurtas simbolis. Tiesa, jie neatstovauja pasyvumui ir grynai rezignacijai, bet jiems toli iki maištininkų. Aisčio poezijos visi simboliniai asmens yra pirmiausia kentėtojai, sielvartininkai dėl pašaukimo, beveik kankiniai, nes toks kenčiantis sielvartauto jas yra jų autorius. Tokiam nelieka nieko kito, kaip skųstis, kad pasaulis kietas ir žiaurus, kad neužtarnauti smūgiai jį skaudžiai sužeidžia, kad jo lemtis — nuolatinė širdies gėla, nors, antra vertus, tas negailestingas gyvenimas ne kartą jam atrodė pozityvus ir net žavus. J. Aistis skundžiasi ir sielvartauja dėl savo nesėkmių bei pasaulio netobulumų, bet drauge žavisi švelniais bei gracingais gyvenimo reiškiniais ir ateities miražais, nes tokiems nusiteikimams nemažos reikšmės turėjo poeto gyvenimo pavasaris : tarp nemažai vargo buvo ir malonaus grožio.

---

112 Ten pat, 249 psl.

Anie vaikystės ir jaunystės mažo pasaulio pergyvenimai, atrodo, taip stipriai buvo paveikę poeto-egotisto sielą, kad vėliau jo poezijoje negalėjo iškilti didingi įvaizdžiai bei kontrastai. Jų nėra nei gamtos paveiksluose, nei lietuvių tautos darbuose, kiek Aistis juos prisimena savo poezijoje. Net atsistojęs prieš didingą gamtos paveikslą, jis pirmiausia mato jos malonias smulkmenas. Sakysime, kai poetas stovėjo prie Baltijos jūros, jis matė pirmiausia smulkias bangeles, kurių « keteros baltos, baltos kaip sniegas »[113]. Ne šitokią, bet plačiai bangomis įsisupusią tą pačią jūrą regėjo Maironis nuo Birutės kalno.

Ir J. Aistis ir Maironis, abu myli Lietuvą su jos gamtovaizdžiu ir žmonėmis. Abu jiedu rašė eilėraščių, reikšdami solidarumą su jos darbo ir vargo žmonėmis. Kad ir iškentėjęs su jais «ten kančias visas », Maironis regėjo, kaip :

Ten apleistos pilys griūva
Ant kalnų aukštai ;
Milžinų ten kaulai pūva,
Verkia jų kapai [114].

Vadinas, net liūdėdamas dėl pavergtos Lietuvos Rusijos nelaisvėje, Maironis matė jos didingų vaizdų. Nieko panašaus neturi J. Aisčio piešiama gimtinė, nors jai yra paskyręs du savo eilėraščius *(Mano gimtinė*, 1941 m. ; *Gimtinė*, 1944 m.). Aisčio gimtinė — ne visa Lietuva, bet tik maža jo gimtoji apylinkė, suredukuota iki akiračio :

Nenašūs šaltžemiai ir pustomi smėlynai,
Molienės kietos, kaip pati buitis,
Mane pagimdėt, ilgesio kartaus mokinot
Ir sielvartui nudažėte mintis ...

Panemunės paversmių, graužo nederlingo
Skurdi žemelė, mėlynais šilais [...]

Lyg nulyta, pilka mano gimta pastogė,
Sužiurusi ketvirtiniais langais [115].

---

113 Ten pat, 214 psl., eilėraštis *Baltija*.
114 Maironis, *Pavasario balsai*, Vilnius 1958, 21 psl.
115 J. Aistis, *Poezija*, 376 psl., eilėraštis *Mano gimtinė.*

Kritikas čia turi pagrindo prikišti autoriui, kad jis savo gimtinę piešia ne poetiniais vaizdais, bet geografijos pilkais terminais; tačiau jam įdomu stebėti į kokius mažus mastus linkęs J. Aistis, palyginus jį su Maironiu. Kitame *Gimtinės* eilėraštyje (1944 m.) Aistis tiek sumažina savo mastelį, kad į jį telpa net gimtosios trobos langas, nes jis rašo :

Dar ten buvo tėvo kalvė nuolatos žvangi
Ir vaikystės mano pražiūrėtas langas,
Pro kurį stebėdavau pasaulio plotį [116].

Nors ir galima galvoti, kad mažo ir pilko grožio meilė parėjo nuo J. Aisčio jaunystės siauro pasaulio, matomo per gimtinės trobos langą, tačiau iš tikrųjų šituo atžvilgiu bus «kaltesnė » poeto introvertinė prigimtis, kuri jam liepė aplinką ir pasaulį traukti į save ir ją matuoti asmeniniais mastais.

Atrodo, kad dėl šito didelio egotizmo J. Aisčiui nepavyko savo vaikystės daugelio smulkmenų iškelti iki tokio poetinio poaukščio, kokį buvo pasiekęs O. V. Milašius. Juk šis taip pat pirmiausia buvo egotistinis poetas, mėgęs prisiminti savo vaikystę. Tačiau tiek savo vaikystės, tiek vėlesnio gyvenimo duomenimis kurdamas poeziją, Milašius juos taip perkeisdavo, kad jie įgaudavo naują prasmę, atsidurdami metafizinėje perspektyvoje. J. Aisčio vaikystės prisiminimai į tokią perspektyvą netelpa, bet ta vaikystė sudarė įprotį domėtis smulkmenomis ir jomis svajoti bei grožėtis.

Iš tikrųjų Aistis savo poezijoje nenori nei filosofuoti kaip O. V. Milašius, nei kovoti kaip Maironis. Aisčiui svarbiau liūdėti, džiaugtis ir svajoti. Gražioms svajonėms didingi ir kontrastingi vaizdai nėra būtini. Joms maitinti užtenka nežymių, gracingų, niuansuotų emocinių įvaizdžių. Nebūdamas filosofas kaip Milašius, nei patriotinis kovotojas kaip Maironis, J. Aistis tėra elegiškas svajotojas ir familiarus pokalbininkas. Todėl visi jo eilėraščiai, kuriuose jis čia nori lyg filosofuoti, čia stengiasi tapti kovingu, išeina daugiau ar mažiau nevykę ; o jo svajingieji gerieji kūrinėliai beveik be išimties yra nedideli, papuošti familiariomis, dažnai gracingomis ar niuansuotomis smulkmenomis. Argi ne prie tų gerųjų priklauso sakmė *Apie rudenį ir šunį, Peizažas, Augo sode serbentą, Pastoralė, Santa Croce, Ratelis* (1937 m.), *Šv. Sebastijonas, Liaupsė, Tu esi, Vai nedvelk, Poeto Dievas*, *Menuetas* (1952 m.) ir kiti ? Jie visi neturi daugiau penkių ketureilių strofų.

---

[116] Ten pat, 316 psl.

Familiarumas

Tačiau didesnės ar mažesnės J. Aisčio poetinės svajonės, kaip joms pridera, neturi iškilmingumo, nes jos dažniausiai dėstomos familiariu tonu. Jomis poetas kalbasi su savo skaitytojomis bei skaitytojais ir recenzentais, vieną kartą pasisveikindamas susitikimui, antrą kartą atsisveikindamas, kitą kartą vėl neužbaigia minties, nutylėdamas veiksmažodį, ketvirtą kartą tartum specialiai įtikinėja, lyg plaktuku kartodamas atitinkamą žodį. Dažniausiai, žinoma, jis dėsto šeimyniniu tonu savo pergyvenimus, kokius sukūrė jo vaizduotė, pasigaudama didesnio ar mažesnio, dažnai asmeninės tikrovės trupinio. Atrodo, kad ne vieną eilėraštį būtų galima supainioti su kasdienine šneka, jei nepakeltų jo nuo žemės čia muzikinis ritmas, čia minties išryškinimas palyginamuoju vaizdu, čia sparnuota metafora, nors visas įvykio dėstymas pasiliktų šeimyninio tono.

Kaip asmeninė tema tampa J. Aisčio familiariu pokalbiu su skaitytojais, gal geriausiai iliustruoja eilėraštis *Atsisveikinant*, parašytas 1936 metais, kada jo autorius buvo draugų prikalbėtas vykti į Prancūziją aukštųjų mokslų baigti daktaro laipsniu, kad, iš Vakarų grįžęs, jų kultūros daugiau paskleistų tarp Lietuvos studentų iš Kauno universiteto katedros, arba blogiausiu atveju taptų diplomatu. Atrodo, kad Aistis nenoriai priėmė šį pasiūlymą, nes numatomame uždavinyje regėjo kai kurių iliuzijų. Šitoks realus asmeninis stovis, vaizduotės perkurtas į eilėraštį, štai kaip atrodė :

Tai štai mane likimas išdaigus,
Lyg neatakusį šunytį kudron, sviedžia
Ieškot po tolimu nežinomu dangum
Sesutei rūtų, mėtų, margažiedžių...

Tu eik ieškot ir rast ! ar rast t ar klyst ?
Ar savo ilgesį taip įsiryžus nešti ?
O taip neriuos, neriuos kaip žyginis arklys,
Kaip žyginis arklys, vežąs karaliui paštą.

O tai karaliui ! Tai labai skubu !
O aš gerai žinau likimo pirštą :
Namo sugrįši — ir karaliaus to nebus ...
Gal tas karalius jau šiandieną miršta ...

O gal ten meilės plepalai ? O gal pirklys
Ką rašo ? Gal šiaip kažkas ? Neaišku ! ...
Bet aš, kaip žyginis, kaip žyginis arklys,
Nešu, tartum, tikrai karaliui laiškus [117].

---

[117] Ten pat, 211 psl.

Kas galėtų nepastebėti, koks čia familiarus tonas ! Šis eilėraštis — tai draugiškas pokalbis. Nuo kasdienybės jį pakelia du dalykai: viena, naujas žyginio pasiuntinio simbolis; antra, poeto įsivaizduota savijauta, kad jis esąs įrankis likimo, kuris jam lemiąs eiti neaiškias pareigas pagal karaliaus (kitaip valdžios) norą.

Nė vienas kitas J. Aisčio eilėraštis gal neturi tokio ryškaus pokalbio tono kaip *atsisveikinant*, tačiau poeto noras būti neiškilmingu matyti iš eilėraščių vardų: *Karunlca, Kasdieniai žodžiai, Pasikalbėjimas, Banalus aprašymas, Rutina, Paprastas gyvenimas, Pilkoji diena.* Tai jaunystės metų eilėraščiai. Vėliau J. Aistis šito kasdieniškumo nebepabrėždavo, nors noras būti paprastu iki familiarumo jame pasiliko.

Bet, turint prieš akis eilėraščių temų dažną asmeniškumą ir jų šeimynišką dėstymo būdą, kyla klausimas, ar šitokia J. Aisčio poezija netampa nuobodi. Juk dažna kalba apie tikrus ar įsivaizduotus nepasisekimus bei asmeninius sielvartus turėtų įkyrėti ? — Ne. Tik taip atrodo. B. Brazdžionis, kuris iš arti stebėjo pirmuosius J. Aisčio pasisekimus tarp Kauno universiteto jaunuomenės, rašo : « Jis nuo pat pirmųjų kūrybos žingsnių buvo grynai estetinės poezijos heroldas, čia užgaudamas savo lyrą graudaus liūdesio gaidomis, čia pravirkdydamas ją tokiais patetiškais mažoriniais tonais, kad visa, kas iš jos pasigirdo, atrodė asmeniškiausią poezija, kokia tik apskritai istorijoje yra buvus, ir kad tai charakteringa tik jam, ir tik jam, Jonui Kossu, vienam. Bet tas asmeniškumas buvo toks užkrečiantis, kad (...) tuojau užkariavo jaunimo širdis ; jis buvo girtas nuo jų, kaip autorius nuo dainuojamo pušų svaigulio ar nuo linų mėlynųjų. Tai buvo nuostabios poezijos triumfo dienos »[118].

J. Aisčio poezijos asmeniškumas neįkyri dėl dviejų priežasčių. Viena jų — kaip tik tas minėtas familiarumas : dažni autoriaus nusiskundimai ir sielvartai tikrai taptų įkyriais, jeigu jie būtų dėstomi iškilmingai, lyg kažin kokia pranašiška išmintis. Antra, įtaigiais žodžiais J. Aistis sugeba įtikinti, kad jo sielvartai yra svarbūs, nes sužadinti nepajėgumo įvykdyti reikšmingus visažmogiškos reikšmės uždavinius. Kad poeto sielvartai nesą egoistiniai, bet diktuojami transcendentinės žmogaus prigimties, Aistis tai pasako

---

[118] B. Brazdžionis, *Įvadas į Aisčio poeziją,* žr. J. Aistis, *Pilnatis,* Schweinfurt 1948, 148 psl.

čia prabėgančiomis užuominomis, čia platesniais pareiškimais. Antai, 1932 metais *Antrojoje meilėje* jis rašė :

Vėl noris pasekt kažką ir eit kalnų viršūnėmis —
Parodyti pasaulį visa : jo garbę ir menkysta,
Ir žmogų kenčiantį ir žmogų ujama —
Parodyti nenuimtą nuo kryžiaus Kristų[119].

Panašių altruistinių minčių J. Aistis pareiškia tam tikrais tarpais. Pavyzdžiui, tai jis pasako *Kelionėje į naktį* (1935 m.), jis savo transcendentinių siekimų nenutyli ir plaukdamas per Atlantą 1946 metais. To laiko « *Akių* » eilėraštyje Aistis taria :

Nuolat tau akys nuo žemės nuslysta —
Tau žemė ši svečia —
Amžinai krūtinėj blaškosi ir gusta
Ilgesys ir kančia ...
Troškimu nemarios dega ir liepsnoja —
Kas pasotins jas?[120]

Šitokiais idealistiniais bei altruistiniais pareiškimais ir užuominomis J. Aistis pakelia savo egotistinius pergyvenimus į aukštesnę — visažmogišką — plotmę, šitaip apsisaugodamas nuo įkyrių verkšlenimų, kokie gresia kiekvienam nemaištingam sielvartininkui.

Pilkumas

Tikrą problemą J. Aisčio poezijoje sudaro ne subjektyvus familiarumas, bet pilkumas arba prozaiškumas, kuris nebūtinai sietinas su familiarumu, nes pareina nuo kelių veiksnių. Tą savo poezijos pilkumą yra pastebėjęs ir pats Aistis. Kalbėdamas apie savo sutiktas mergaites jis sako : « Mane jos ir išmokė mėgti ir branginti grožį: gal būt, pilką ir nežymų, kaip jos, bet, kaip jos, nuostabų ir mielą»[121]. Mėgdamas šitokį pilką grožį, Aistis negalėjo jo nekurti, nes jis atitiko jo egotistinei pasaulėjautai, kuri kreipė poeto žvilgsnį į jo vidaus gyvenimą, o ne į išviršinio pasaulio spalvingą blizgesį. Ne tik Aisčio, bet ir kitų poetų dažnai geriausi eilėraščiai būna, kai jų autoriai pasiekia pusiausvyros tarp išvidinio ir išviršinio pasaulio. Pečiau pasitaiko gerų lyrikos kūrinių, kur vyrauja autoriaus vidaus pasaulis. J. Aisčio kūryboje šituo atžvilgiu charakteringas eilėraštis

---

[119] Ten pat, 129 psl.
[120] Ten pat, 333 psl.
[121] J. Aistis, *Apie laiką ir žmones,* 186 psl.

gali būti *Santa Groce*, kur nežymiomis išviršinėmis priemonėmis išreiškiamas liūdesys dėl gyvenimo praeinamybės.

Tačiau pilką spalvą J. Aisčio poezijai duoda ne tiek išviršinio pasaulio minimumas, atsiradęs dėl egotistinės intuicijos, kiek kitos priežastys. Viena jų — *Keturių Vėjų* įtaka, nes šio sąjūdžio vyrai negerbė emocionalaus žodžio lepumo, būdingo tokiems svajingiems lyrikams kaip Aistis. Juk to sambūrio vadas K. Binkis buvo paskelbęs :

Imame žodį ir koja, kaip futbolą,
Sviedžiame kur į dangaus pašalį [122].

Šitokio žodžių futbolinio svaidymosi gerai matyti J. Aisčio pirmajame rinkiny *Eilėraščiuose*, kurie atstovauja jo 1927-1931 metų lyrikai. Vėliau iš keturvėjininkų įtakos išsivadavęs, Aistis iš jų futbolinės tezės apie žodį susidarė įsitikinimą, kad «poezijai tinka visi viešai vartojami žodžiai, bet jie turi būti vietoje ir tinkamoje aplinkoje »[123]. Tai, žinoma, šventa tiesa, bet tik susitarus dėl dviejų svarbių sąlygų : kas sprendžia žodžio tinkamumą vietai ir ką vadiname lyriniu kūriniu.

Jeigu tas kūrinys būtų autoriaus ir jo aplinkinės tikrovės atspindys, tada, sprendžiant žodžio tinkamumą vietai, turėtų lemti autorius, gerai patikrinęs aplinkinę tikrovę, nes ji būtų beveik lygiateisiška su poetu. Bet eilėraštis, kaip kiekvienas kitoks meno kūrinys, yra žmogiškos kultūros vaisius. Todėl poezijos kūrinys yra intuityvios vaizduotės padarinys, kuris išreiškia žmogišką idėją regimosios tikrovės jusliniais įvaizdžiais. Šituo atveju, aišku, apie žodžio tinkamumą vietai sprendžia taip pat autorius, atsižvelgdamas ne tiek į tikrovę, kiek į žodžio tinkamumą išreikšti poeto intuityviai idėjai. Jam tada aišku, kad negalima duoti lygių teisių jusliniam įvaizdžiui ir sąvokiniam žodžiui arba terminui, nes šis priklauso prozai.

Nuo šių aptarčių atsigręžus prie J. Aisčio poezijos, ne kartą reikia tarti, deja: autorius dažnai sau duoda per daug laisvės žodžių vartojime, bet per mažai paiso jų vaizdinio juslingumo. Kadangi žmogišką idėją galima išreikšti jusliniais įvaizdžiais (kaip to reika-

---

[122] Kazys Binkis, *Lyrika*, Chicaga 1952, 102 psl.
[123] J. Aistis, *Apie laiką ir žmones*, 208 psl.

lauja poezijos menas) ir abstrakčių sąvokų terminais (vartojamais kasdieninėje kalboje ir mokslininose raštuose), tai Aistis neretai painioja tas dvi kalbos rūšis, dažnai slidinėdamas nuo poetinės išraiškos į prozinę kalbą, nes visada lengviau rasti seną prozinį žodį, negu sukurti naują originalų įvaizdį. Kitaip tariant, mūsų poetas savo lyriką dažniau suprozina, negu savo prozą supoetina. Tegu tai paliudija keli pavyzdžiai, paimti iš skirtingų laikų.

Štai iš jaunystės laikotarpio eilėraščio *Buvo saulė* (1931 m.) skaitome šitokią strofą:

Buvo saulė balta kaip nuotaka
Ir skendėjo sniege,
Bet kažin kokia keista nuotaika
Mane baisiai slėgė [124].

Ar bereikia aiškinti, kad šios strofos pirmosios dvi eilutės atrodo vaizdžios, beveik spindinčios originaliu grožiu. Tačiau klausimas, kam tai strofai reikalinga paskutiniųjų dviejų eilučių proza : ar tam ji prilipdyta, kad « nuotaka sniege » rimuotųsi su « nuotaika slėgė » ? Arba, štai antras vėlesnis gabaliukas iš *Atsiminimų* eilėraščio, parašyto 1935 m. gražiausiame subrendusio vyro amžiuje.

Kaip kartojau žodį, nieko nū nereiškiantį !
Žinoma, galėjau gal praverst be jo,
Bet norėjau visa, visa tai išaiškinti,
Kad daugiau nedrįstų niekas abejot [125].

Kur čia bent vienas originalus juslinis įvaizdis, būtinas poezijai ? Jo nematyti, nes įvaizdžių vietą yra užėmusi blogai surimuota sąvokinė proza kaip familiarus pokalbis su savim. Jis tik galutinai sugadina *Atsiminimų* eilėraštį, kurį Aistis buvo pradėjęs pakankamai poetiškai. Tačiau, žinoma, pasitaiko ir atvirkščių atvejų, kai tuščių plepalų prozą poetas išgelbsti savo originalia metafora, kaip tai liudija *Paprasto gyvenimo* strofa iš *Intymių giesmių* (1935 m.) :

O toks pilkas, pilkas būvis
Ir pilka taip aplinka ...
Gal dėl to, gal dėl to kas buvo,
Laužo obelys rankas [126].

---

124 J. Aistis, *Poezija*, 53 psl.
125 Ten pat, 114 psl.
126 Ten pat, 181 psl.

Šitą tuščiavidurę strofą nuo sugniužimo į visišką nieką išgelbsti paskutinės eilutės įtaigi metafora. Tuo tarpu iškilmingo vardo eilėrašty *Mater Dolorosa*, skirtame Lietuvos nelaimėms okupacijų metais (1942), randame štai kokios publicistinės prozos strofų :

Motina tėvyne, tavo žingsniai sunkūs,
Bet vis eik priekin ir tikėk tvirtai,
Visa laiko bėgy dyla ir nublunka,
Visa užsimiršta, užsimirš ir tai [127].

Duodamas sau per didelę laisvę žodžiuose, dažnai neskirdamas poetinio įvaizdžio emocijai išreikšti nuo sąvokinio žodžio prozinei minčiai pasakyti, J. Aistis ne vienu atveju savo lyriką sumenkino, ypač nemažai nevykusios eiliuotos publicistikos prirašydamas patriotiniais motyvais.

Tačiau pilkumą J. Aisčio lyrikoje stiprina taip pat dvasingiausia galia — protas-intelektas. Ji nedaug tedavė intelektualinių įžvalgų, kurios suspindėtų poezijoje aforizmais kaip tiesos, bet, antra vertus, ji kreipė poetą į loginius samprotavimus, į kuriuos jis nejučiomis buvo pratinęsis savo perankstyba skaityba, slopinusia jo spontaniškumą. Kad intelektualinė įžvalga nebuvo stipriausia kūrybinė galia Aisčio lyriniuose žygiuose, atrodo, kad geriausiai liudija reti aforizmai. Juk per 400 puslapių *Poezijos* pilnatyje, kur išspausdinta daugiau 300 eilėraščių, aforizmų terastume apie dvidešimtį. Jie sustiprina J. Aisčio poeziją idėjiškai ir šiek tiek prisideda prie įvaizdžių spalvų. Štai tie vaizdingesni aforizmai:

Kaip genys pasaulis margas,
Kaip genys ir laimė [128].

Nėra nieko už žvaigždes aukštesnio,
Ir nieko taip brangaus, kaip žemė ši po kojų [129].

Žodis — žiedas pumpure nuvytęs,
Jis numiršta į pasaulį pakeliui [13°].

---

[127] Ten pat, 277 psl.
[128] Ten pat, 51 psl.
[129] Ten pat, 97 psl.
[130] Tan pat, 202 psl. Ir daugelis kitų. Jie visi imami iš rinkinio *Poezija*. Skliausteliuose skaitlinė nurodo puslapį:

Mano gyvenimas —- granatos šuolis
Iš nežinios į nežinią (59).

Jei prie šių aforizmų dar pridėsime vieną antrą nepastebėtą arba jau įglaustą ankstesnėse didesnėse citatose, tai jų nesusidarys daugiau dvidešimties. Jų bus kelis ar keliolika kartų mažiau, jų skaičių palyginus su subtilių metaforų ir palyginimų gausa. Taigi jie nurodytų, kad J. Aistis nėra idėjų poetas, o jo aforistinės idėjos nubrėžia neplatų ratą. Jis teliečia žmogaus ir poeto situaciją pasaulyje. Šitaip jie paliudija Aisčio teigimą, kad jis nesąs idėjų poetas.

Antra vertus, J. Aistis nėra grynas įspūdžių, nuotaikų ir jausmų poetas, nors šios afektinės būsenos jo poezijai turi didesnės reikšmės negu intelektualinė įžvalga. Tačiau iš šitų daugiau ar mažiau emocio pobūdžio poeto kūrinių matyti, kad jo galvą kvaršina įvairūs klausimai, kuriuos jam kelia jo asmeninis ir tautinis gyvenimas. Ieškodamas jiems atsakymų, J. Aistis dažnai yra verčiamas protauti ir samprotauti bei numatomus atsakymus įrodyti. Kitaip sakant, nebūdamas filosofas, jis veržiasi į filosofų sritį bent metodo atžvilgiu — į refleksiją. Bet ji savo prigimtimi (savaime) slopina spontaniškus įvaizdžius, supilkina ir ištęsia eilėraštį, priartindama jį prie kasdieninės prozos. Kad poetas savo eilėraščiuose vartoja toja argumentacijos metodą, rodo jo jungtukai: nes, bet, o. Antai, *Ratelyje* (1944 m.) skaitome šitokią išprotautą, lyg disertacijoje, frazę :

Tepatveria ir amžinai palieka
Gyva ir tebeskambančia styga, nes
Tai buvo sapnas, bet taip anei sapne
Nebūna ir nebeįvyksta niekad,
O laiko bėgyje tatai palieka [131].

Poetai — tai jūreiviai iš daugelio laivų sudužusių,
Poetų žaizdos gyvos — jos niekad neužgyja (129).

Kažin kur mūs dienos šunkeliais nueina
Ūkanų prarytos nepasikartos (135).

Nėra žąslų, nėra saitų troškimams !
Voratinkliai mūs niekad nepavergs (157).

Ir numirs pirmoji meilė —
Liks pilkoji moteris (235).

Širdis trapi — ji dūžta
Kaip Venecijos stiklai (234).

Ieškai išmaldos — ne aukso,
Ieškai artimo širdies (234).

Gyvenimas — tai kaip graži kelionė (247).

[131] J. Aistis, *Poezija*, 330 psl.

Be samprotavimų, kuriuos čia liudija pažymėti jungtukai, R*atelio* ūkanas sustiprina dar įvardžiai *tai* ir *tatai*, tartum jiems poetas nebebūtų pajėgęs surasti nors prozinio vardo. Kam šito vieno samprotavimo pavyzdžio būtų per mažai, tam galima nurodyti kitą eilėraštį, *Ir mylėjome tave* (1943 m.), kur J. Aistis savo meilę Lietuvai argumentuotai įrodinėja, kuo tikra meilė reiškiasi:

Ir mylėjom tave — taip tik mylimą myli,

Bet nežemiška buvo mūsų meilė ana ...
Nes mylėt, tai ne liaupsinti ilgesio gylį [...]

Nes mylėt, tai kaip motiną, seserį, pačią —
Nepalikt, neapleist ligi karsto lentos [...]

Nes mylėt, tai ne deimantus, auksą ir šilką
Laimingai ir gražiai po kojų patiest,
Bet mylėti kasdienišką, varganą, pilką — [...]

Nes čia viskas praeina — ir laimė, ir turtas,
Ir jaunystės lakumas, ir staigūs jausmai,
O palieka buitis, ir be polėkių burto ,..[132]

Skaitant šį ilgą, gana nesklandžiai sueiliuotą eilėraštį apie tėvynės meilę, atrodo, kad J. Aistis, anuomet (1943 m.) Grenoblio universiteto doktorantas, savo rašomos disertacijos įpročius — patiekti visus argumentus už ir prieš — būtų perkėlęs į eilėraštį. Kaip poetas, čia autorius perdaug laisvai pasielgė su savo žodžiu, pamiršdamas, kad poezijos argumentai — ne nuogi faktai ir abstrakčios sąvokos, bet simboliai, metaforos ir kitokie įvaizdžiai. Užuot penkių racionalių argumentų su *nes*, eilėraščiui būtų pakakę vieno įtaigaus simbolio, kuris baladės ar sakmės rėmuose būtų geriau įrodęs meilės jėgą ir grožį negu kelios silogistinės frazės. Jų visuma eilėraštyje davė ne jaukų pilkąjį grožį, bet nuobodžią prozą, nors ji ir sueiliuota.

Tiesa, kad tokios eiliuotos prozos J. Aistis daugiau davė subrendusiais metais, berašydamas daktarinę disertaciją (1941-1944 m.). Ankstesnio laikotarpio poezijoje tų ištisinių samprotavimų mažiau. Bet ten jau buvo pasireiškusi kita pilkumo eibė, būtent, minties praskiedimas daugžodžiavimu. Tai akivaizdžiai pasirodė 1932-1936 metais, kai po *Piūvio* (1929-1930 m.) ir po pirmojo rinkinio *Eilėraš-*

[132] Ten pat, 306 psl.

čių (1932 m.) J. Aistis iškilo kaip jaunas gabus poetas, kurio liūdnais,, svajingais ir familiariais eilėraščiais žavėjosi studentija. Tada, duodamas laisvę savo liūdnoms nuotaikoms, madingas poetas, gal būt, buvo užmiršęs, kad lyrinės poezijos viena dorybių — glaustumas ir trumpumas : geriau vieno žodžio neištarti, negu vieną persakyti; tada jo eilėraščiai pradėjo ilgėti. Kadangi tuo pačiu laiku J. Aistis buvo užsimanęs, arba buvo gyvenimo priverstas, lyg pafilosofuoti, jo lyriniai kūrinėliai tiek ištįsdavo žodžiais, kad jie nebetilpdavo viename puslapyje, arba penkių strofų apimtyje.

Tiesa, niekas nėra nustatęs, iš kiek strofų turėtų būti sudėtas geras lyrinis eilėraštis ; tačiau atrodo, kad penkių pastraipų turėtų užtekti lyrinei minčiai išsakyti. Pavyzdžiui, H. Radauskas (1910-1970), kuris laikomas geros formos lyriku, labai retai kada savo eilėraščiuose peržengia penkių strofų ribą ir dažniausiai jos nepasiekia. Tas pats pasakytina apie S. Neries (1904-1945) lyriką, išskyrus jos politinius eilėraščius, parašytus per II pasaulinį karą. Jie yra pailgėję. Daugumas V. Mykolaičio-Putino eilėraščių, sukurtų iki II pasaulinio karo, telpa taip pat penkiose strofose. Jų dažnai būna per mažai B. Brazdžioniui. Tuo tarpu tik mažuma J. Aisčio lyrinių kūrinių, parašytų 1932-1936 metais, tetelpa į penkias strofas, būtent, iš 54 tų metų eilėraščių 36 turi daugiau kaip penkias strofas ir tik 18 mažiau. Reiškia, kad tik trečdalis tėra maždaug normalaus dydžio kūrinėlių. Tik jeigu prie *Imago mortis* ir *Intymių giesmių* rinkinių pridėtume *Užgesusias Chimeros akis* (1937 m.), trumpųjų (normaliųjų) eilėraščių skaičius padidėtų, pasiekdamas didesnę pusę negu ilgieji (proporcija 46:44).

Kad šitie ilgieji J. Aisčio eilėraščiai yra atsiradę dėl poeto nenoro, arba nepajėgumo susidisciplinuoti, išreiškiant savo tas pačias mintis trumpiau, vaizdžiai pailiustruoja analizė devynių strofų *Snaigės* eilėraščio (1934 m.). Jo pradžioje mūsų poetas prisimena H. Ibseno sukurtą moteriškos meilės ir ištikimybės simbolį Solveiga, kuri lieka ištikima lig senatvės savo mylimam Peer Gyntui, silpnavaliui plevėsai. Pasidavęs pirmųjų žvilgsnių iliuzijai, ir mūsų poetas pamanosutikęs savąją Solveigą, nes :

Pražydo akys, nei obelys gegužy,
O buvo saulėta diena.
Solveiga ? atsklenda pašliūžom
Pusnynais tiesiai į mane !

Taip vargana mana trobelė —
Maniau, skaisčiai apšvies ji ją
Ir bus languos kalnai nubalę
Tyra kalnų poezija.

Kalnuose trykšta juk šaltiniai,
Kalnuose kliedi juk kriokliai !
Pusnynais neša sidabrinį
Varpelių džiugesį arkliai.

Aš laukiau jos rankas ištiesęs —
Varpeliai rodės vis arčiau ...
Solveiga ! ... Viešpatie, kaip šviesi,
Tokios, kaip gyvas, nemačiau ! [133]

Per šias keturias pradžios strofas eilėraštis riedėjo puikiai. Ko laukiama iš širdies Solveigos, jau pasakyta viskas, ir drauge pasiekta įtampos viršūnė. Atrodo, jau būtų laikas atsiversti antrajai medalio arba simbolio pusei, t. y. atsiskleisti jo antrajai prasmei arba iliuzijai, kokią Aistis pasako baigiamojoje *Snaigės* strofoje, tardamas :

Tai snaigė krisdama sudužo !
Vylinga saulėta diena —
Maniau, Solveiga atskrenda pašliūžom
Pusnynais tiesiai į mane ! [134]

Ši strofa, priderinta su kai kuriom pataisom prie visumos, būtų gerai užbaigusi *Snaigės* eilėraštį. Bet J. Aisčiui šitokio ilgio kūrinio « nepakako » : tarp keturių čia cituotų strofų ir pabaigos, jis prirašė dar keturias pastraipas, kuriose kalbėjo apie obelis, žydinčias gegužyje, apie lapkričio lapus, blaškomus viesulo, apie spėjimą, kad Solveiga — miražas. Kam buvo reikalingos šitos visos smulkmenos apie iliuzijos ir deziliuzijos istoriją ? Išbraukdamas šituos aiškinimus, mažiau kalbus ir mažiau rezonieriaujantis autorius būtų sustiprinęs savo *Snaigės* grožį iki auksinio blizgesio.

Kaip ištęstais aiškinimais apgadinta *Snaigė*, panašiai yra nukentėjęs ir puikiai pradėtas *Dienų* eilėraštis (1940 m.). Kituose J. Aisčio kūrinėliuose prozinius ištęsimus sunkiau nurodyti, nes jie dažnai nesudaro ištisų strofų, bet įsibrauna tarp poetiškų frazių viena ar dviem eilutėm, šitaip smulkiai išsisklaidydami po visą eilėraštį ir nuvertindani vaizdžių palyginimų ir grakščių metaforų auksą iki bronzos.

---

[133] Ten pat, 148 psl.
[134] Ten pat, 149 psl.

KITOS POEITIKOS SAVYBĖS

Jaunystės šampano putoms išgaruojant, J. Aistis, atrodo, pats pajuto pavojų ilgais eilėraščiais tapti daugžodžiautoju. Tai liudija iš dalies *Užgesę Chimeros akys* (1937 m.), ypač Prancūzijoje parašyti eilėraščiai (iki 1941 metų). Jie trumpėja : penkias ketureiles strofas prašokančių kūrinėlių skaičius mažėja. Atrodo, kad norėdamas sudisciplinuoti savo kalbumą, mūsų poetas tuo laiku ėmėsi tokių klasikinių formų kaip *rondeaux* (rondò) ir sonetai, kurių aiškiai apibrėžta konstrukcija neleidžia laisvų ir plačių išvystymų. Anksčiau tokias pastovias poezijos formas J. Aistis retai tevartojo : iki 1936 metų (išvažiavimo į Prancūziją) jis tebuvo išspausdinęs tik porą sonetų ir bene tiek pat *rondeaux*. Tuo tarpu Prancūzijoje nuo 1941 metų sonetas tapo viena jo dažniausiai vartojamų formų. Tačiau jo aprėžtas eilučių skaičius tiek varžė mūsų poetą, kad jis tik su pora-trejetu sonetų yra pasiekęs savo poezijos viršūnę (*Šv. Sebastijonas, Ir vanduo akmenyse, Kūčios).*

Už sonetus J. Aistis Prancūzijoje buvo menkiau pamėgęs griežtesnę pastovią poezijos formą, vadinamą *rondeau,* kuris eilučių gali turėti kaip sonetas (dažniau 12-13), bet kuriame tegali būti tik du rimai per visą kūrinį. Šita drausminga konstrukcija mūsų poetas parašė keletą grakščių eilėraščių. Jų gražiausi bene bus *Santa Croce* ir *Batelis* (1937 m.), kuriame žaismingai piešiamas pavasario pabudimas :

Atokaitoj žibutės kalės,
O dar juodo, dar pilko laukai,
Bet dainuodami ėjo ratelį
Viso kaimo subėgę vaikai.

Mergyčių spalvingi rūbeliai
Ir džiaugsmingai padrikę plaukai,
Taip dainuodami ėjo ratelį
Viso kaimo subėgę vaikai.

Po berželiais vienmarškiais, plikais
Sutingęs pavasaris kelias
Ir ateina mieguistas laukais,
Kur dainuodami eina ratelį
Viso kaimo subėgę vaikai [135].

---

[135] Ten pat, 226 psl.

Galima spėti, kad šita *rondeau* forma, kuri panaši į išplėstą trioletą, J. Aistis ne tik drausmino savo polinkį plėstis, bet taip pat slaptai mėgino nukonkuruoti savo draugą K. Binkį («štai tau, bičiuli, parvežu prancūziškos kultūros blizgutį! »). Juk šis, kaip žinia buvo išgarsėjęs savo grynaisiais trioletais, juos vadindamas ūtomis. J. Aisčio pasiekti geri vaisiai *rondeau* žanre liudija, kad jam pavyko pralenkti K. Binkį turinio atžvilgiu, nes mūsų poetui pasisekė organiškai sulieti rimtą nuotaiką su grakščia technikine forma *(Santa Croce)*, bet nepavyko Binkio nugalėti muzikiniu atžvilgiu, nes vienas geriausių *rondeau* eilėraščių *Batelis* šlubuoja klasikinio ritmo eibėmis.

Rondeau konstrukcija patiko J. Aisčiui, gal būt, ne vien tuo, kad vertė drausmintis kalboje, bet kad turėjo muzikinį akordą dėl kelis kartus pasikartojančių rimų poros ir net visos eilutės pasikartojimo su tuo pačiu rimu. Tuo tarpu pakartojimo figūra J. Aisčiui buvo būdingesnė negu B. Brazdžioniui, nors ją mėgsta ir vienas ir antras. Tačiau Aistis savo polinkį į pakartojimą atskleidė jau pirmajame savo viešai paskelbtame eilėraštyje *Gegutėlė* (1926 m.). Ten poetas pakartojimą pavartojo ne muzikinės reprizos prasme (kai muzikai kartoja jau sugroto kūrinio dalį), bet retorikinės reikšmės, kai vienas ir tas pats žodis, arba dviejų-trijų žodžių grupė būna kartojami minčiai pabrėžti, poetiniam įvaizdžiui sustiprinti, kad jis žadintų emociją. *Gegutėlėje* J. Aistis kartojo veiksmažodį — dinamiškiausią sakinio dalį, — bet kartojo čia tą patį žodį, čia to paties veiksmo sinonimą : «Ir atskrido, atplasnojo » ; «tai kukavo, tai raudojo». Šitoks sinonimų kartojimas *Gegutėlės* eilėraštyje galėjo būti mūsų liaudies dainų, arba suomių *Kalevalos* paįtakoti. Šitie sinonimų kartojimai vėlesnėje Aisčio lyrikoje pasirodė vieni vaisingiausių.

Bet maždaug nuo 1929 m. įsigalėjo paprastieji pakartojimai, kurie, dideliais ir gausiais žingsniais žingsniuodami per visą J. Aisčio lyriką paliko žymių pėdsakų. Štai keletas jų pailiustruoti įvairių kalbos dalių kartojimams :

Ją matau, kaip mergaitę apviltą rūtose,
Kaip apviltą mergaitę žieduos [136].

Kaip pasauly nyku, kaip pasauly tuščia [137].

---

[136] Ten pat, 84 psl.
[137] Ten pat, 150 psl.

Ir tas visas auksas, auksas ir sidabras,
Visas tas žydrumas ir visa šviesa [138].

O tave gal skriaudžia, skriaudžia ten visi [139].

Turint galvoje pakartojimus, kurie pasitaikė anksčiau cituotose poezijos ištraukose, matyti, kad J. Aistis tos figūros reikalui vartoja įvairius kalbos dalių žodžius, nors kartojami daiktavardžiai, būdvardžiai ir veiksmažodžiai turi daugiausia reikšmės įvaizdžių poetinei galiai sustiprinti. Mažiau įtaiginės jėgos duoda pakartojami nevienskiemeniai prieveiksmiai ir įvardžiai (šiuos Aistis dažnai vartoja) ir beveik jokios vaizdinės galios neturi, tik mintį pabrėžia jungtukai bei vienskiemeniai prieveiksmiai. Bet J. Aistis kažin kodėl šitos įtaiginės galios laipsnio mažai tepaiso. Jis taip pat, atrodo, nepastebi, kad daugiau kaip du kartu kartojamas tas pats žodis, arba toje pačioje grupėje nustoja stiprinamos jėgos įvaizdžiui ir pradeda kurti monotoniją, kreipia į prozą. Antai, pavyzdžiui, eilėraštyje *Yra gi* (1945 m.), kur kalbama apie idealinę tikrovę, net veiksmažodžio *nėra* daugiau nei du kartu kartojimas sudaro monotonijos ir sustingimo įspūdį:

Nėra ten. purvo, nėr ogios rutinos voro,
Nėr sielą varžančių saitų,
Nėr žemės įgeidžio ir nuodėmingo noro —
Tenai ir gera ir platu ...
Nėra marinančios prieš laiką kasdienybės,
Nėra dienų ėdrios rūdies,
Suėdančios troškimą amžiną, beribį [140].

Vaizdžios metaforos, kai perkeltinė prasmė krinta į veiksmažodį, suteikia įvaizdžiams nemažos įtaiginės gyvybės. Tokių metaforų J. Aistis yra gausiai sukūręs *Senatvės* eilėraštyje (1933 m.). Bet lyg tyčiom tarp subtilių metaforų jis ten pripynė įvardžių, prieveiksmių

---

[138] Ten pat, 194 psl.
[139] Ten pat, 213 psl. Pakartojimų gausu. Čia paduodami imti iš rinkinio Poezija ; skliausteliuose imtieji skaitmenys nurodo šio rinkinio puslapį:

Mes tau aptversim rūtų darželį,
Rūtų darželį prie patvorėlio (90).

Vai jokim pasakų ieškot, Pegase,
Vai jokime pasigėrėt naktim (152).

Tavimi, Lietuva, vis niekas netikėjo,
Tavim niekas netikės (192). [140]

[140] J. Aistis, *Poezija*, 323 psl.

ir jungtukų serijinius pakartojimus, kurie neutralizuoja gražių metaforų įspūdžius, tartum jie būtų jas sukaustę. Kad jie ten duoda ne tiek vaizdą, kiek atskleidžia autoriaus protavimą, tepaliudija ši *Senatvės* pradžia :

Tu nematei, k a i p vakaras pravirko tąsyk,
K a i p galvas nulenkė ramunės,
K a i p voratinkliuos pakibo karoliukais rasos,
K a i p buvo ten ramu.

T u nematei, k a i p vakaras linus užmerkė,
T u nežinai, k a i p miela buvo :
Ten smilgos aikčiojo, t e n a i čiobreliai verkė
Ten buvo baisiai įstabu [141].

Kažin ar yra kitur tokia mišrainė kaip čia, kur nevaizdingų vienskiemenių žodžių kartojimai neutralizuotų metaforas, jas sumechanindami ?

O šitokių kartojimų pagrindu, tik pridedant vieną antrą kartojamą veiksmažodį, J. Aistis yra sukūręs savo garsųjį *Karavaną* (1934 m.). Jame jis pasakoja, kaip su kupranugarių vilkstine autorius buvo siųstas pargabenti šachui princesę vestuvėms ; bet ilgoje kelionėje per dykumas žuvo visas karavanas su sužadėtine, o likęs gyvas autorius nebežino, ką turįs pasakyti šachui ir vizirui. Šitą nesudėtingą dramatišką baladę poetas papasakoja per šešias ketureiles strofas, jose pavartodamas tryliką porų pakartojimų. Jų penkias poras sudaro veiksmažodžiai, o aštuonias poras — įvardžiai ir jungtukai. Kokia prasmė šitokių gausių pakartojimų !

Vieni (veiksmažodžiai), gal būt atsirado įvaizdžių įtaigai sustiprinti, bet kitų (vienskiemenių) daugumą autorius, atrodo, įterpė, skiemenų pilniui ir ritmui sudaryti eilutėse. Šitaip beveik mechaniškai susidarė ištęstas ir monotoniškas eilėraštis. Žinoma, galima spėti, kad, kartodamas kas kelintą žodį, poetas savo *Karavanui* norėjo suteikti orientališkų dykumų monotonijos įspūdį. Bet kodėl jos siekta tokiu nekūrybišku būdu — kartojimu, ypač vaizdinės galios neturinčių žodžių gausa ?

Nerandant į tai tinkamo atsakymo, peršasi mintis, kad kartojimais Aistis yra pasidaręs patogią priemonę čia ritmo sunkenybėms nugalėti, čia eilėraščio vienybei sukurti, nors ji būtų ir mechaniška, čia kitokiems sunkiai atspėjamiems tikslams. Sakysime, tokiame

---

[141] Ten pat, 159 psl.

giedrių įvaizdžių kaip *Fedrą* eilėraščio septyniose strofose porą žodžių «tą vakarą » poetas kartoja bent dešimtį kartų. Atrodo, kad jis šitaip elgiasi ne kam kitam, kaip lengvu būdu sujungti gamtovaizdinius įvaizdžius. Bet tai jau maniera, nes mechaniniu būdu siekiama gamtovaizdžio vienybės. Kaip kitaip manyti, kai *Fedroje* randi šitokį pakartojimą ? :

Tą vakarą ir mano žingsniai
Su tuo džiaugsmu tapte sutapo ...
Tą vakarą, tą vakarą linksminos
Aliai medelio lapas...[142]

Čia jau «tą vakarą » pakartojimas išduoda manierą pigiai sukonstruoti eilutes strofoje, savo menui pasilengvinti. Kitą kartą atrodo, kad J. Aistis tuos pačius žodžius kartoja, siekdamas muzikalinio efekto, savotiškos aliteracijos, nes rimuose jis nesijaučia stiprus meisteris. Pagaliau vis tiek, kokiais motyvais poetas vartoja sinonimų ir kitokių žodžių pakartojimus savo eilėraščiuose, ta figūra yra tapusi J. Aisčio poetikos savybė. Gausiai vartojama ji yra suaugusi su visa Aisčio lyrika taip glaudžiai, kad yra tapusi lyg jo savybinė žymė, nors tais atvejais, kai tų kartojimų per daug, ji atrodo kaip maniera.

Šito nebūtų galima pasakyti apie kitą poetinę priemonę — palyginimus. Be kelių išimčių jie teikia visai J. Aisčio lyrikai nemaža gyvybės. Jais mūsų poetas stengėsi visada būti originalus, nepasikartojantis, nors ir turėdamas tam tikrus polinkius.

Apskritai Aistis savo palyginimus vartoja įvairiems tikslams. Kad būtų matyti, kokias sritis poetas paliečia ir ką su kuo mėgsta lyginti, čia išrašome žymesnius palyginimus iš tų *Poezijos* pilnaties eilėraščių, kurie dar nebuvo cituoti, ir sugrupuojame juos sritimis, nors ir jausdami netikslumus :

Poeto nuotaika ir gamta

Buvau gležnesnis už lapą tik išsprogusį,
Bijojau net vėjelio padvelkimo [143].

---

[142] Ten pat, 154 psl.
[142] Ten pat, 18 psl.

O akys ilgesiu tartum linais pražysta ,[144]

Praeitis kaip uodas zyzia [145].

Žmogus ir gamta

Bet metai viską nupučia, lyg vėjas pienę [146]

Lenkia vėtra medį, lenkia žmogų metai [147].

Ir metai plauks ramiai kaip sieliai [148].

Visada mūs širdys, tarum lengvos pienės
Vėjo nesamos ir blaškomos, klajos [149].

Civilizacija ir gamta

Tiktai gyvenimas išspaus kaip apelsiną
Ir kaip pasenusį pinigą išims iš apyvartos [150]

Ant kalno ąžuolo pilis didžiavos,
Kaip gervė, bokštais pranaši [151].

---

[144] Ten pat, 190 psl.
[145] Ten pat, 205 psl. Ir daugelis kitų :

Tartum lino žiedas ilgesys pamėlęs (333).

Tai vėl širdis, nutolus nuo gimtinės,
Virpės, tarytum lapas paskutinis (258).

Kai šaltis spaudė ašaras skaudžiai užgėlęs,
Nenujaučiau, kad be tėvynės gelia
Už rudenį šalnas ir gruodį kruviniau (274).

O širdį taip jaučiu, kaip sunkų akmenį (123).

Ateina ilgesys kaip viesulas per mišką (359).

[146] Ten pat, 65 psl.
[147] Ten pat, 103 psl.
[148] Ten pat, 112 psl.
[149] Ten pat, 319 psl. Ir daugelis kitų :

Ir gyvenimas kaip šuo po kojų
Cypia susirangęs (125).

Tirps gyvenimas kaip rūkas (238).

Eina karavanas, slenka lyg šešėlis —
Nusitęsęs, nusidriekęs, kaip buitis (371).

[150] Ten pat, 67 psl.
[151] Ten pat, 88 psl.

Lyg pavasaio upė, pametusi vagą,
Atbudusi virė ir šniokštė pilis [152].

Tėvynė ir gamta

Eini už ašarą skaistesnė, baltesnė užu sniegą [153]

Visos tavo mintys, svajos ir troškimai
Nuolatos sudūžta, lyg uolon banga [154].

Jos likimas kaip žvaigždžių : pastovus ir amžinas

Gamta

Ir tuomet šis pasaulis rodės,
Tartum pražydęs vyšnių sodas [156].

Giedra, tarytum kūdikio šypsnys per sapną [157]

O skaisti ir tyra, lyg prašilusį ledą
Prasigraužus linksma vandenėlio srovė [158].

Protautiniai palyginimai

Ir plazda širdys epušės lapeliais,
Lyg pririšti drugiai [159].

---

[152] Ten pat, 378 psl. Ir kiti palyginimai :

Taip, per daug čia rašalo, o permaža kraujo (103).

Parodžiau šilą tau numėlusį padangėj,
Kaip šilko kaspiną, toli (173).

Šerkšnoj liepsnoja deimantų ugnelės
Tartum plazdančios ant stalo žvakės (317).

[153] J. Aistis, Poezija, 97 psl.
[154] Ten pat, 276 psl.
[155] Ten pat, 293 psl.
[156] Ten pat, 134 psl.
[157] Ten pat, 109 psl.
[158] Ten pat, 360 psl. Ir kiti palyginimai ten pat :

Lyg apsigobus žėrinčiais žvaigždynais,
Nežemiška, šventa ir nuostabi naktis (317).

Krinta lapai, kaip paukšteliai išskėstais sparnais (372).

[159] J. Aistis, *Poezija*, 369 psl.

Ir skamba lyg pavasariu apsvaigęs strazdas,
Mano pilka, niūri, beprasmiška buitis [160].

Nors čia nevisi palyginimai sugrupuoti (vieni buvo didesnėse ištraukose, kiti dėl menkesnio vaizdumo — praleisti), tačiau jie savo ruožtu paliudija tai, kas jau anksčiau buvo sakyta apie J. Aistį, jo vaizduojamąjį žmogų bei jo interesus.

Žiūrėdami į jo nuotaikų palyginimus, matome J. Aistį ir jo piešiamą žmogų jautrų, greit sužeidžiamą, sielvartingą svarbiausia dėl to, kad laikas plaukia nesulaikomai, nors žmogus norėtų sulaikyti savo gyvenimą, kuris rangosi kaip baudžiamas šuo prie kojų. Kad ir sielvartaudamas dėl šitokios žmogaus tragikos, kurioje pats dalyvauja, poetas domisi pasauliu ir jo civilizacija. Tačiau palyginimai ryškiausiai atskleidžia J. Aisčio meilę gamtai, nes visų kitų sričių pergyvenimai ir mintys dažniausiai lyginami su gamtos įvairiomis detalėmis. Net pačios gamtos reiškinius, kai poetas jų nori vaizdesnių, jis lygina juos su analoginėmis gamtovaizdžio ypatybėmis.

Jausdamas, kad jo poezijos stiprybę sudaro palyginimai ir metaforos, J. Aistis ne kartą savo minties objektą sugretina ne su vienu, bet su pora ar daugiau gamtos reiškinių. Šitaip jis sudaro savotiškas įvaizdžių puokštes, dėl kurių daugiau ar mažiau nukenčia minties prasmė, nes tampa nebeaišku, kuris palyginimas ar metafora išreiškia tikrą poeto mintį ir nuotaiką. Tada pradedi manyti, kad šiuo atveju duodamas palyginimas ir metafora atsirado tik dėl to, kad autoriui patiko abu, kad jis negalėjo apsispręsti už katrą. Susidariusi šitaip įvaizdžių puokštė savo margu grožiu išsiveržia iš viso eilėraščio, ypač jeigu jis buvo nupilkintas samprotavimų ir pakartojimų.

Kurdamas savo pakartojimų įvaizdžius, J. Aistis pasinaudoja tiek savo skaitytų knygų simboliais, tiek lietuvių populiariniais posakiais. Sakysime, kai aukščiau duotame palyginime minima Annabel Lee, poetinis įvaizdis čia yra nebetekęs gėlių puokštės įspūdžio, o tapęs savotišku rebusu tam skaitytojui, kuris nieko nežino apie Annabelę Lee, nes šis simbolis mūsų poeto buvo išskaitytas iš Edgar A. Poe raštų. Šitokių knyginių, paveldėtų iš simbolistų tradicijų, J. Aisčio lyrikoje yra nemažas skaičius. Jie ūkų sudaro jo jaunystės poezijoje. Lietuvių šnekamosios kalbos įvaizdžiai tiems ūkams netar- 160

---

[160] Ten pat, 360 psl. Ir kiti palyginimai :

Tartum kareiviai apdulkėjusiom milinėm
Pakrikus bėga metų virtinė visa (365).

Numirs, ir vėl numirs gležnutė kaip lapelis
Ant marių krašto dangiška Annabel Lee (370).

nauja : jie lengvai susilieja su visa familiaraus tono poezija taip, kad dažnai nebeįmanoma nurodyti, kuris įvaizdis buvo sukurtas poeto ir kuris pasiskolintas iš šnekamosios kalbos bei pritaikytas naujoms aplinkybėms.

Tarp palyginimų tepavyko užtikti tik vieną liaudinį palyginimą, kuris krinta į akis, nes pavartotas nevykusiai. Antai, J. Aistis rašo : « Artinas naktis juoda kaip maišas »[161]. Tai labai atšoksta nuo aplinkinių prozaizmų, nes liaudinį posakį «tamsu kaip maiše » poetas sudaiktino ir suspalvino : vietoje neutraloko būdvardinio prieveiksmio «tamsu », pavartodamas ryškų spalvinį būdvardį « juodą ».

Už įvairius gražius palyginimus J. Aisčio poetikoje žymesnę vietą užima metaforos. Jos drauge su palyginimais sudaro J. Aisčio eilėraščiuose lyg nugarkaulį ir drauge spalvingas puošmenas. Tų grakščių ir subtilių metaforų jis yra tiek daug sukūręs, kad jų neįmanoma čia visų sužymėti. Tačiau reikia suminėti bent ryškiausius šitos rūšies įvaizdžius, nes jais J. Aistis pralenkia ne vieną savo amžininką poetą ir, gal būt, šituo atžvilgiu atsistoja jų priešakyje. Kaip matysime, vienos tų metaforų paprastutės, aiškios ir nestambios kaip laukų žiedeliai, antros sudėtingesnės ir subtilesnės.

Pirmiausia žvilgterėkime į tas paprastąsias metaforas, kurių dar nebuvome sutikę ankstesnėse citatose :

Rytą gėlės apsitaškė
Smulkiais deimantų lašais [162].

Iš ūkanoto rūškano rudens
Paklydęs gervių sielvartas skardėjo [163].

Skandinos saulė vakare [164].

O saulė užmarin be rūpesčio
Nuėjo aukso tiltu [165].

Tai sidabro drugeliais tavęsp nuplasnotų
Šitie žodžiai pilni nematytos gėlos [166].

---

161 J. Aistis, Poezija, 112 psl.
162 Ten pat, 12 psl.
163 Ten pat, 136 psl.
164 Ten pat, 141 psl.
165 Ten pat, 153 psl.
166 Ten pat, 328 psl.

Taip nuostabiai pakvimpa žemė,
Nors pavasaris dar miega pumpuruos [167].

Už smulkiąsias metaforas J. Aisčio poezijai labiau charakteringos sudėtingesnės. Jos kartais būna sukomponuotos iš metaforos ir palyginimo, o kartais iš dviejų metaforų. Jos sudaro tikras įvaizdžių puokštes :

Rugiagėlės, dangus ir akys jos vienaip žydėjo,
O dienos bėgo kaip sapne [168].

Vijausi laimę, bėgdamas užuolankom
Ir maniau užbėgsiu laimei už akių [169].

Suliepsnos aguonos šilkas
Prie rugiagėlės džiugios [170].

Ir atsimenu kartą — epušėlė žalia
Visais lapais prašneko džiaugsminga,
Jog pasenusi liepa, rymojus šalia,
Atsiduso giliai sielvartingai [171].

Vai nedvelk, nedvelk, vėjeli,
Vyšnių žiede vai nešėlk,
Ir nukrėsdamas žiedelį
Mano džiaugsmo neprikelk [172].

---

[167] Ten pat, 339 psl. Ir daugelis kitų :

Apsiraizgė širdis dulkėtu voratinkliu (71).

Sulinkom po meile trigrašine (85).

Tyruose sutirpo karavanas (137).

Tu jau netikėjimo ledu apšalai (150).

Viesulas užriko sopulingą maldą (150).

Tu nematei, kaip vakaras linus užmerkė (159).

Ne aš vienas, ir sesuo naktis
Atsiduso aimana gilia (165).

Štai aidi lapais upeliukų juokas (177).

Jie iš visų plačiųjų kapinynų
Visi kaip vienas žygiui prisikels (283).

Pašelk, pasiausk mano svajonių pelenuos (358).

Vieversėlių giesmė plūduriuos linuos (358).

[168] J. Aistis, *Poezija*, 13 psl.

[169] Ten pat, 144psl.

[170] Ten pat, 180psl.

[171] Ten pat, 300 psl.

[172] Ten pat, 347 psl. Ir daug kitų metaforų :

Nuo sielvarto nulinko gėlės,
Nuo sopulio — beržų viršūnės (61).

Peržvelgus čia sudėtingąsias ir paprastąsias metaforas bei prisiminus anksčiau sutiktas citatose, nesunku įsitikinti, kad šios rūšies poetiniai įvaizdžiai yra J. Aisčio poezijos pažiba. Jie ypatingi tuo, kad jie grakštūs ir subtilūs. Kaip palyginimuose, taip šitose metaforose nėra didingumo, visai nėra hiperbolių, išskyrus porą didesnių įvaizdžių, liečiančių Lietuvos praeitį, arba kovą dėl jos laisvės. Bet už tai jose apstu grakščių smulkmenų. Todėl tarp J. Aisčio minimų gyvių, jo mylimiausi yra lakštutė, vieversėlis, žiogelis, drugelis. Šie du pastarieji vabzdžiai dažniausiai sutinkami jo palyginimuose ir metaforose, bet vis skirtinguose deriniuose. Tačiau už juos labiau mylima pasirodo viena smulkiausių gėlelių — mėlynas lino žiedelis. Jį sutinkame ne tiek pavienį, kiek kolektyviai augantį linų lauke, kur « vieversėlių giesmė plūduriuoja ».

Pažymint metaforų smulkumą bei grakštumą, nereikia užmiršti ir jų subtilumo. Šią ypatybę galima dažniausiai pastebėti įvaizdžių puokštėse arba sudėtinėse metaforose. Kai kurios jų pasitaiko tokios niuansuotos, kad net sunkoka įsivaizduoti, kokią mintį ir kokią nuotaiką jos turi išreikšti, arba atskleisti. Šis jų didelis, originalus subtilumas bylotų, kad J. Aistis savas metaforas yra kūręs ne tiek spontaniškai, kiek racionaliai, ieškodamas reto subtilaus efekto, įvaizdžio daiktavardžiais ir veiksmažodžiais siekdamas tokių labai tolimų analogijų, kad sunku beatspėti jų prasmę. Štai rinkinys J. Aisčiui būdingų įmantrių metaforų :

Pažvelgė naktis, lyg juodos akys per vualį
Su baltais taškais [173].

Prabėga stirnos — daug dienų,
Prabėgo giedras mano sapnas (136).

Tu mik, o sapne tau drugeliai sapnuosis
Ir sparneliais lengvais tave mariomis neš (173).

Atbėgo pieva — net ramunės tyška —
Mano pilka sesuo (185).

Iš laiko dulkių karžygiai atgyja,
Kardų žaibais švytruodami danguos (320).

Ir kalink gi širdy neramų ilgesį,
Net kai jis skliautų erdvėj neišsitenka (322).

Tada žvaigždėmis lyja, tada žiedlapiais sninga,
Tada žydim ir spindim visais spinduliais (360).

Sumirga ten lakių akimirkų drugeliai,
Aru pašauta krinta valanda skaudi (365).

[173] J. Aistis, *Poezija,* 111 psl.

Naktis, žvaigždes pabėrus, žaidė,
Diena sukniubo po našta [174] [175].

Tai verkė čia negyvos raidės,
Gūdžiai užnėrusios rankas,

Ir liūdną pasaką man sekė

Ir gal gyvenimas prabėgs kaip vėtra smarkiai,
Kaip pienės pūkas gal atklys, atklys ir apsiverks [176].

Drėko beržo akys tyros [177].

Vidurnakčio tylos vargonai gaudė
Kažkokį gedulingą maršą už langų [178].

Negalima nieko pasakyti prieš, kai autorius siekia, kiek galima, didesnio originalumo. Tačiau, beieškant originalaus subtilumo, lengva nejučiomis peržengti ribą, už kurios prasideda pamaiviškumas *(préciosité)*, kokį XVII amžiuje buvo pasiekusios salonų damos Prancūzijoje, vadindamos veido skruostus drovumo sostais, o žvakę — saulės papildiniu. Panašių vaisių kartais nuskina ir J. Aistis, kai jis skaitytojui teigia, kad jo karalaitę kadaise pažadino, krisdamas obels žiedelis. Tada ir kyla klausimas, ar ta princesė buvo tokia visai be nervų, ar tas žiedas svėrė kilogramus ? Nors mįslė neišnyksta, tačiau šis įmantrumas vis tiek dar palieka švelnumo įspūdį. Bet kokį įma-

[174] Ten pat., 141 psl.
[175] Ten pat.
[176] Ten pat, 160 psl.
[177] Ten pat, 161 psl.
[178] Ten pat, 341 psl. Ir daug kitų metaforų :

Apkerpėjus laukų ir pievų sąžinė (85).

Dar vienas mėlynas akis reikės nešiot, kaip talismaną (128).

Ilgai mintis, sparnuotąsias būręs iškėlus,
Stiebus, kaip nuotakas baltai aprengus,
Aplenkdavo salas užburtas užžavėtas
Ir džiūgavo viena po mėlyna padange (130).

Vaitoja gilios jūrių marių gelmės,
O ten, gelmėse, miega mano meilė (146).

Ras mane apviltą vidur lygaus lauko
Brendantį skausmingu rašalo klanu (196).

O ten prikėlė karalaitę
Nukritęs žiedas nuo obels (197).

Tai aš tau ant aukuro padėjau širdį —
Gal nė netikėsi, kad jinai gyva ? (203).

nomą subtilumą atskleidžia « apkerpėjus laukų ir pievų sąžinė » ? Užuot originalumo ši įmantri metafora pataiko į rebusą. Tačiau blogesni vaisiai pasirodo, kai į įmantrų įvaizdį netikėtai įsibrauna nunešiota banalybė, kaip «tau ant aukuro padėjau širdį». Laimė, kad šitokių neskanių reiškinių J. Aisčio įmantriose metaforose pasitaiko retai.

MUZIKALUMO KLAUSIMAS

Pasvarsčius detaliau tokias mėgstamas J. Aisčio poetines priemones, kaip pakartojimus, palyginimus ir metaforas, jau laikas paklausti : kiek muzikali Aisčio lyrika ? Šito klausimo nereiktų kelti, jei turėtume reikalo su mūsų dienų ezoterine poezija, kurios autoriai lyrikos muzikalumą niekina. Bet gi J. Aistis mūsų europinį paveldėjimą brangino, kaip liudija jo gausūs sonetai, o jo *rondeau* forma parašyti eilėraščiai nurodo į specialius mėginimus pasiekti aukštos garsinės darnos lyrikoje.

Gal dėl to B. Brazdžionis gyrė jos muzikalumą net dviem atvejais. Savo *Įvade į J. Aisčio poeziją* Brazdžionis rašė, kad « Jono Aisčio kūryba yra viena lietuvių tautos genijaus išraiška, liudijanti nuostabiai melodingus sakinio ir žodžio, garso ir balsės niuansus »[179]. To paties įvado į *Pilnatį* kitoje vietoje B. Brazdžionis nuėjo dar toliau tardamas, kad savo « ritmu ir rimais, asonansais ir aliteracijomis Jonas Aistis sukuria tokią žodžių ir garsų muziką, kokios neturėjo vokiečiai savo poezijoje iki Rilkės, prancūzai iki Mallarmé » [180].

Kad šie kolegos žodžiai yra superliatyvinis pagyrimas, teisingas tik iš dalies, gal niekas geriau nepaliudys, kaip priminimas dviejų faktų. Pirma, J. Aistis pats save laikė neturinčiu geros klausos, nors labai mėgstančiu muziką. Savo atsiminimuose *Apie laiką ir žmones* jis yra užrašęs : « Man labai vėlai paaiškėjo senelio pastabos : « Jonai, tu rėki, ne giedi ». Iš prigimties neturėjau klausos ir buvau nemuzikalus, nors esu melomanas. Mane žavėjo poezija, bet prozodija man buvo Kretos labirintas »[181].

Antra, tai paliudija priekaištas, kokį pradėjusiam viešai rodytis su savo poezija Aisčiui yra taręs T. Tilvytis : « Gerai ! tik įvairink ritmą, maišyk pėdas [....] Pas tave arba chorėjas, arba jambas ; tai kai klausai, atrodo, kad vienu ritmu rašai ; reiktų pint triskie-

---

[179] J. Aistis, *Pilnatis*, Schweinfurt 1948, 150 psl.
[180] Ten pat, 152 psl.
[181] J. Aistis, *Apie laiką ir žmones*, 234 psl.

menes pėdas »[182]. Šis priekaištas dėl ritmo monotonijos tebegalioja Aisčiui ir šiandien.

Iš *Poezijos* pilnutinio rinkinio (1961 m.), kur yra išspausdinti beveik 350 eilėraščių, jų bent trys ketvirtadaliai yra sukomponuoti dvipėdžiu ritmu. Liūto dalis ten atitenka jambui, į kurį J. Aistis buvo įpratęs dar gimnazijos laikais, versdamas Shakespeare'o dramas. Greta eilėraščių, parašytų jambu ir chorėjumi, apie ketvirtadalis kūrinėlių yra sukomponuoti triskiemenėmis pėdomis — amfibrachijum ir anapestu. Šių didžiuma buvo parašyta užsieniuose — Prancūzijoje arba Jungtinėse Amerikos Valstybėse. Tačiau tarp šitų tripėdžio ritmo eilėraščių nepavyko užtikti nė vieno daktilio. Tuo tarpu amfibrachijaus ir anapesto kombinacijos pasireiškia gražiais vaisiais *(Tu esi,* 1968 m.). Be abejo, visiška stoka eilėraščių pagal daktilinį ritmą ir didelė jų gausa pagal jambą greta beveik visų (išskyrus labai negausias išimtis) kūrinėlių suskirstymo į ketureiles strofas liudija J. Aisčio polinkį arba į muzikinę monotoniją, arba ritminį nejautrumą. O tai nėra tobulumo atestatas lyrikui.

Kad J. Aistis buvo šitiek nejautrus savo eilėraščių ritmui, arba į jį žiūrėjo žodžio futbolininkų *Keturių Vėjų* įtakoje, galima spręsti iš dviejų faktų. Viena, poetas nevisada su eilėraščio nuotaika sugebėdavo suderinti jo ritmą. Tai aiškėja, žvilgterėjus į vieną taisyklingiausio, bet ne subtiliausio ritmo eilėraščių *Tąsyk vėjas* (1936 m.). Jo pradžia skamba šitaip :

Tąsyk vėjas auksą žarstė
Žarstė rudenio lapus.
Keturiese nešė karstą,
Juodą karstą į kapus ...[183]

Iš šios vienos strofos matyti J. Aisčio pomėgis pakartoti pavienius žodžius ir šiek tiek pažaisti garsų sąskambiais, bet drauge atsiskleidžia kai kurios silpnybės. Viena jų susieta su klausimu: ar tinka eilėraštyje, kuris byloja apie karstą ir kapus, mėginti žaisti garsais ? Ir antra, — tai dar svarbiau, — ar su šio eilėraščio kuriama vaizdų nuotaika suderinamas chorėjas ? Atrodo, kad poetas buvo užmiršęs, jog pagal šį ritmą muzikai komponuoja polkas ir žygio maršus, bet ne gedulingos eisenos palydą. Juk *Tąsyk vėjo* ritmu K. Binkis

---

[182] Ten pat, 237 psl.
[183] J. Aistis, *Poezija*, 204 psl.

rašydavo savo eiliuotus feljetonus apie *Tamošių Bekepurį*. Pagaliau tą Aisčio eilėraštį galima padainuoti pagal linksmą liaudies dainos melodiją *Du broliukai kunigai,* nors mūsų poetas apie ją tikriausiai nepagalvojo. Arba, jeigu jis tai būtų prisiminęs, jis būtų galėjęs padidinti to paties chorėjo skiemenų skaičių eilutėje dviem ar trim. Šitokiu būdu ritmo sugestionuojama šokinėjimo nuotaika būtų išnykusi. Taigi čia nagrinėjamas eilėraštis liudija, kad, mėgindamas pažaisti garsų sąskambiais, vis dėlto J. Aistis buvo nepakankamai jautrus ritmo bangavimams, arba nežiūrėjo ritmo atitikimo eilėraščio turiniui.

Į tą patį nejautrumą nurodo ir antras faktas : įvairių ritminių pėdų painiojimas tame pačiame eilėraštyje, sakysime, kai jambas painiojamas su anapestu, arba amfibrachiu. Šito ryškų pavyzdį mums parodo Aistis *rondeau* formos eilėraštyje *Ratelis* [184]. Kadangi šitokios rūšies kūrinėliui labai svarbu garsinis grakštumas, galima buvo tikėtis, kad mūsų poetas bus ypač atidus ritmui — triskiemeniam anapestui, kuris vyrauja žaismingame eilėraštyje. Deja, čia reikia rašyti «vyrauja», nes anapestas viso eilėraščio nevaldo : jo pirmosios strofos pirmoji eilutė — « atokaitoj žibutės kalės » — parašyta mūsų poeto numylėtu jambu, tuo tarpu antrosios strofos antroji eilutė — «mergyčių spalvingi rūbeliai » — ir trečiosios strofos antroji eilutė — «sutingęs pavasaris kelias » — yra sukomponuotos amfibrachiu. Taigi viename grakščiame *Batelio* eilėraštyje J. Aistis supainiojo trejopo ritmo schemas.

Dar didesnį ritmo nedarnumą, arba painiojimą sutinkame *Baltijos* eilėraštyje (1936 m.). Jame dominuoja jambo ritmas ; tačiau į eilėraščio visumą nesiderina jo pirmosios strofos visos keturios eilutės, kur painiojamos amfibrachio, jambo ir anapesto pėdos. Kodėl šitaip ritmiškai sudarkoma pirmoji strofa ? Kodėl ji ritmiškai išskiriama iš viso kūrinėlio, kuriame vyrauja jambas ? Kodėl Baltijos jūros stichijai reikšti buvo pasirinktas energingasis jambas negu lėtą bangavimą primenąs amfibrachis, arba anapestas ? (Maironio Baltijos jūros įspūdžiai eilėraštyje *Nuo Birutės kalno* sukomponuoti anapestu). Į šiuos klausimus negalima kitaip atsakyti, kaip nurodymu į J. Aisčio per menką jautrumą muzikaliniam ritmui, nors kai kuriais atvejais jo ritminiai šlubavimai arba netaisyklingumai parėjo nuo vidurio aukštaičių tarmės (jos kirtis, kaip žinia, nevisada sutampa su bendrinės kalbos kirčiu). Tačiau už tarminį kirtį didesnės reikšmės turėjo keturvėjininkai, kurie iš taisyklingo ritmo tyčiojosi gal ir dėl to, kad patys nemokėjo gerai lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo. [181]

---

[184] Žr. 210 psl.

Neturėdamas pakankamai švelnios ausies ritminiams niuansams, kaip jau minėta, J. Aistis buvo jautresnis garsiniams sąskambiams. Dėl to iš dalies jis mėgo pakartoti tuos pačius žodžius toje pačioje arba gretimose eilutėse, nes jie sudarydavo jam aliteracijų įspūdį. Kad mūsų poetas šito sąmoningai siekė, atskleidžia nelabai pavykusi pirmoji strofa eilėraščio *Atleisk* (1935) :

Ak, taip kas vakaias vis saulė leisis
Plonyčiais spinduliais ...
Atleisk, nes jei ir tu man neatleisi,
Tai kas gi man atleis ? [185]

Čia, norėdamas pažaisti sąskambiu *leis*, autorius kartoja labai nevaizdžius veiksmažodžius atleis-neatleis. Tuo tarpu *Pastoralėje* žaisdamas sąskambiais al ir li, jis pasiekė pilnesnį įspūdį:

Toli balti laivai liūliavo marėmis —
Balti, kaip baltos chrizantemos [186].

Čia kartojamas būdvardis piešia vaizdą tiek optiškai, tiek akustiškai muzikaliniais sąskambiais.

Nors J. Aistis aliteracijas kuria, tačiau dėl jų didelių pastangų nededa, nes joms vartojami pakartojimai jam neatseina brangiai. Daug sunkiau jam sekėsi su eilučių galūnių sąskambiais, vadinamais rimais. Bet pasiekti jais garsinę darną Aistis tiesiog jautė pareigą. Galima spėti, kad dėl jos ne kartą jis kovodavo arba ilgai vargdavo. Tačiau tų pastangų pasiekti vaisiai dažniausiai tebūdavo asonansai, vieni artimesni rimams, kiti gana tolimi. Pavyzdžiui, neseniai pacituotoje *Pastoralėje* per visas 16 eilučių tik vieną kartą J. Aisčiui tepasisekė surasti pilną rimą — *odami*, kai kitose septynių porų eilutėse jis turėjo pasitenkinti asonansais, kurių tarpe buvo tokių netobulų, kad net sunku jų sąskambius beatpažinti, kaip antai « apėmęs — chrizantemos », « pailsusi — konvulsijos ». O jeigu eilėraščio kiekvienoje strofoje užtinki vieną porą rimų, tai jau galima laikyti J. Aisčio dideliu muzikaliniu laimėjimu.

Ir pasiekti eilėraščio garsinę darną nors asonansais mūsų poetas laikė svarbesne pareiga, negu laimėti taisyklingas pėdas ritmui, nors lietuviškų dainų tradicija ritmui skiria didesnį dėmesį negu rimui.

---

[185] J. Aistis, *Poezija*, 169 psl.
[188] Ten pat, 108 psl.

Taip pat kai kurie mūsų didieji poetai mieliau atsisakydavo rimo negu taisyklingo ritmo. Antai, Maironis savo eilėraštyje *Ramios malonios vasaros naktys* ir Putinas savo *Rūpintojėlyje* pasirodo be rimo, kad tik išliktų jokių varžtų nepaliestas jų kūrinio subtilus turinys. Kodėl šitaip nepasielgė Aistis tais atvejais, kai siekimas asonansų jį varžė ? Į tai tėra vienas apytikslis atsakymas : geriau už ritmo bangavimus jausdamas sąskambius, mūsų poetas bent jais stengėsi nenutolti nuo kanonų klasikinės poezijos, kurios vertę jis pripažino labiau negu *Keturių Vėjų* išdykavimus poetinėmis laisvėmis.

Baigiant mintis apie Jono Aleksandriškio-Aisčio lyriką, negalima nepasidžiaugti jo poetiniu talentu, kuris atsiskleidė ir subrendo laisvoje Lietuvoje. Aistis buvo jos auklėtinis ir jos kultūros pilnaviduris žiedas, kuris puošė savo tėvynę jos laisvės dienomis ir kuris nenuvyto jos nelaisvės metais toli nuo tėvynės. Kad ir sunkiomis sąlygomis jis pasiliko ištikimas tiek jai, tiek savo jaunystės idealams. Todėl jo lyrikos gerieji kūriniai džiugins lietuvius po daugelio metų, nors dabar Lietuvoje jie neleidžiami. Kad ir nebūdami karingi nė rėksmingi, tie gerieji jo kūriniai pamažu prasigriauš sovietinės cenzūros užtvankas, nes juose švyti tokių visažmogiškų idėjų, jausmų bei aspiracijų, kurie nesensta per šimtmečius. Kadangi tos jo lyrikos turinys yra išreikštas grakščiais, švelniais, subtiliais, dažnai gamtovaizdiniais įvaizdžiais, ji visada susilauks jautrių lietuviškų skaitytojų, ypač tų, kuriems bus brangus krikščioniškas humanizmas nepriklausomos Lietuvos laikais.

Mūnchenas, 1973. VI. 7. d.

SALOMĖJA NĖRIS KRYŽKELĖSE

Salomėja Nėris-Bačinskaitė-Bučienė (1904-1945) yra viena tų moterų poečių, kurios vardas okupuotoje Lietuvoje yra labiausiai išpopuliarintas. Jį gana dažnai mini sovietinė spauda, apie jos patriotizmą daug kalbama mokyklose per pamokas, jos poezijos yra nemažai išversta arba verčiama į rusų bei į kitas sovietinių respublikų kalbas. Apie Salomėjos Nėries poeziją taip pat rašomos ir skelbiamos plačios studijos[1], o Lietuvos Akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros institutas jai yra paskyręs daug dėmesio, sutelkdamas ketvirtame *Literatūros ir kalbos* tome įvairios medžiagos apie poetę [2]. Ten vien bibliografija apie ją užima 125 puslapius. O kartais tokie rimti kritikai, kaip V. Kubilius, savo straipsnius apie Salomėją Nėrį pradeda panegiriškais žodžiais.

Lietuvoje, atrodo, S. Nėries poeziją mėgsta ne tik sovietinės propagandos paveikti asmens, bet ir tie lietuviai, kurie vertina grynąją lyriką, nes tokios rūšies kūrinių poetės raštų rinkiniuose yra pakankamai. Tačiau šitų lietuvių jausmai poetės atžvilgiu nėra visai gryni. Kaip vėliausiai iš Lietuvos į Vakarus atvykę liudija, tautiečiai, kurie nesusitaiko su sovietine okupacija, dažnai prisimena, kad S. Nėris komunistams yra nemažai padėjusi savo poezija, kai ji 1940 metais pirmoji pradėjo garbinti Staliną savo neva *Poema apie Staliną*. Todėl visai suprantama, kad dėl šitos priežasties lietuviai laisvajame pasauly taip pat negali susilaikyti nuo priekaištų poetei. Taip pat nieko nuostabaus, jei šituose priekaištuose pasitaiko nemažai kartumo ir net piktų spėliojimų.

Antai, V. Lozoraitienė savo straipsnyje *Salomėjos Nėries kelias* tarp kito ko rašo : «Kokia Nėris maža ir primityvi atrodo šalia

---

[1] D. Sauka, *Salomėjos Nėries kūryba* 1920-1940, Vilnius 1957, 207 psl. Vytautas Kubilius, *Salomėjos Nėries lyrika,* Vilnius 1968, 377 psl.

[2] *Literatūra ir kalba,* IV t., Vilnius 1959, 571 psl.

tų visų kovotojų už tikrąją, laisvę ! Nėris savo noru pakišo galvą po bolševikų peiliu. Ji jau nebe tyli ir kukli, bet drąsi ir ryžtinga, lietuviškame kostiume važiuoja į Maskvą ir tvirtu balsu skaito poemą apie žmogžudį ir jam po kojų aukoja tėvynę (...) Tokio Nėries elgesio bolševikų atžvilgiu kitaip negalima paaiškinti kaip tik jos sunkia liga. Nėris buvo perdėm lietuvaitė. Net Paryžius, nei iš viso užsienis, nepakeitė jos kaimo mergelės išvaizdos. Pirmiau tyli ir nedrąsi, staiga darosi kovinga bolševike, kuri tuo metu, kai Tėvynė kraujuoja ir ašaroja po bolševikų okupacija, stato jiems altorius, o savo Tėvynę niekina ir teršia »[3]. Kadangi S. Nėris mirė kepenų vėžiu, autorė savo straipsnį baigia klausimu : « Ar negalėjo kraujo keliais vėžio ląstelės pasiekti ir jos smegenis? »

Be abejo, aiškinti S. Nėries visas skaudžias klaidas ankstyvu vėžiu, kaip čia sugestionuoja V. Lozoraitienė, atrodo, nušokti per toli į vaizduotę ir nieko neišaiškinti, kaip poetė atsidūrė kryžkelėse ir pateko į komunistų politines pinkles. Tikriausiai joks gydytojas nesutiks, kad S. Nėries smegenyse vėžys galėjo būti pasislėpęs kokius 20 arba bent 15 metų, nes poetės klystkelių pradų galima buvo užtikti jos sveikiausioje jaunystėje (1921-1930 m.). Šias eilutes rašąs turėjo progos arčiau pažinti S. Nėrį šito periodo gražiausiais metais (1924-1926), kada jaunoji poetė, tik baigusi *Žiburio* gimnaziją Vilkaviškyje, buvo atvykusi studijuoti literatūros į Kauno universitetą. Nenustojau poetės psichine bei poetine raida domėtis nė vėliau. Todėl turiu drąsos S. Nėries evoliuciją aiškinti kitaip negu V. Lozoraitienė ir kitaip, negu ją aiškina prokomunistiškieji kritikai.

Ir dokumentinės medžiagos apie S. Nėrį jau yra pakankamai paskelbta, kad būtų galima pagrįstai ir vispusiškai pažvelgti į poetės psichinę raidą. Tiesa, didžioji tos medžiagos dalis — šimto liudytojų atsiminimai, sutelkti *Literatūros ir kalbos* IV-me tome — yra perėjusi per komunistinės cenzūros koštuvą. Be to, yra žinoma, kad komunistuojantieji S. Nėries draugai Lietuvoje ne visą medžiagą apie poetę yra paskelbę. Tačiau apie ją viešai žinomos medžiagos taip pat yra paskelbta — Vakaruose be cenzūros. Tai Igno Malėno atsiminimų žiupsnelis *Mano bičiulė Salomėja Nėris* [4] [5], Bronio Railos *Sapnas apie Salomėją*[5] ir Petronėlės Orintaitės atsiminimų apie Salomėją Nėrį knyga *Ką laumės lėmė* [6]. Taigi viešai žinomos medžiagos apie poetę yra tiek, kad įmanoma ir verta kritiškai paanalizuoti

---

[3] V. Lozoraitienė, *Salomėjos Nėries kelias*, žr. *Europos Lietuvis*, 1960, IV. 7 d.
[4] Žr. *Aidai*, 1958 m. 6 nr., 267-274 psl.
[5] Žr. *Dirva*, Clevelandas, 1964 m. spalio mėnesio numeriai.
[6] Chicaga 1965.

jos gyvenimą, turint galvoje, kad S. Nėries įnašas lietuvių literatūroje vis tiek pasiliks, nors daug kas apgailestaus jos klaidas, skaudžias pačiai poetei ir daugeliui lietuvių.

Kad nebūčiau blogai suprastas, norėčiau iš anksto pasakyti, kad negaliu S. Nėries laikyti nei prokomunistine heroje, nei niekšiška lietuvių išdavike. S. Nėris man atrodo kaip paklydusi širdies moteris, kuri nemokėjo kritiškai vertinti savo jausmų bei vaizduotės poskrydžių ir nesugebėjo jų derinti su tikrove, o už šitą nesugebėjimą gyvenimas jai skaudžiai atmokėjo. Gal jos klaidos neatrodytų tokios ryškios ir priekaištai dėl jų gal nebūtų tokie skaudūs, jei S. Nėris jaunystėje nebūtų buvusi katalikė ir dargi ateitininkė, aukštuosius mokslus baigusi katalikiškame Teologijos-filosofijos fakultete. Jeigu jaunaisiais metais ji būtų buvusi liberalinės arba socialistinės pasaulėžiūros, kaip kai kurie kiti lietuvių rašytojai, kurie vis dėlto bendradarbiavo su komunistais sovietinės okupacijos metais, jos šuolis į komunistinę stovyklą neatrodytų tokiu dideliu kontrastu jos jaunystės dienoms. Bet S. Nėris buvo pamaldžios motinos išauklėta katalikiškai; ji su savo poezijos bandymais pirmiausia pasirodė tarp moksleivių ateitininkų; ji buvo katalikiško *Ateities* žurnalo redakcijos narė (1924-1927 m.) ; jos pirmąjį eilėraščių rinkinį *Anksti rytą* buvo išleidęs tas pats žurnalas, vadovaujamas Ant. Januševičiaus ; ji buvo baigusi katalikišką fakultetą ir artimai draugavusi su žinomais katalikais. Dėl šitų aplinkybių jos žingsniai į kairę labiau krinta į akis, jos klaidos labiau smerkiamos, arba labiau giriamos, jos psichinė evoliucija labiau traukia pašaliečio dėmesį ir įdomauja ne vieną literatūros tyrinėtoją. Todėl čia ir mėginama į S. Nėries gyvenimą pažiūrėti iš arčiau.

JOS PSICHINIS VEIDAS JAUNYSTĖS METAIS (1904-1929)

Paveldėjimas ik polinkiai

Kad būtų ryškesnis S. Nėries psichinis veidas, koks susiformavo jos jaunystėje, nereikia užmiršti poetės tėvų. O jie, Simanas ir Uršulė Žemaitytė Bačinskai buvo Suvalkijos ūkininkai nuo Alvito. Kiršų kaime jie turėjo vidutinį (33 margų) ūkį, kurį poetės tėvas buvo užsimojęs padaryti pavyzdingą. Sudegus trobesiams per I pasaulinį karą, S. Bačinskas jų vietoje pasistatydino mūrinius su nuosava plytine, prisipirko žemės, iškasdino tvenkinius karpiams auginti, tačiau vieną pavasarį tą žuvų ūkį sugriovė pakilę Širvintos

upės vandenys. S. Bačinskas mėgo gražius arklius. Nors nebuvo girtuoklis, tačiau buvo įpratęs su pažįstamais pasivaišinti geruose restoranuose. Jis taip pat ne kartą girdavęsis, kad jis į mokslus išleisiąs visus savo vaikus (jų buvo keturi , tačiau tik viena Salomėja teįsigijo universiteto baigimo diplomą).

Suprantama, kad šitokie platūs S. Bačinsko užsimojimai reikalavo nemažai pinigų. Todėl, kai poetės tėvas mirė vėžiu 1933 m., pasirodė, kad Bačinskų ūkis buvo praskolintas 40.000 litų. Šitą skolą turėjo išmokėti ūkį perėmęs sūnus Viktoras, kuris buvo studijavęs agronomijos mokslus Dotnuvos Žemės ūkio akademijoje. S. Nėris dienoraštyje apie savo tėvą yra šitaip užrašiusi: « Visą gyvenimą jis buvo romantikas ir svajotojas, kas ūkininkui visai ne prie veido [...] Jo planai visada buvo dešimtį kartų didesni, negu pajėgos juos įgyvendinti»[7]. Ona Bačinskaitė, tolima poetės giminaitė, S. Nėries tėvus trumpai yra šitaip charakterizavusi: «Jos tėvas buvo išdidus, mėgo pasirodyti, pasigirti. Motina, priešingai, — paprasta, tyli, nuoširdi, darbšti, vaišinga »[8]. Poetės teta Kotryna Žemaitytė apie savo seserį, Salomėjos motiną, yra užrašiusi šitokius bruožus : «geros širdies, kantri, jautri, švari, tvarkinga, tyli, nemėgo triukšmo, vaidų, daug nukęsdavo, nusileisdavo » [9]. Jei dar pridėtume, kad 8. Nėries motina buvo nuoširdžiai religinga, «labai karšta katalikė », kaip rašo K. Bačinskas [10] [11], tai turėtume beveik visą jos moralinį paveikslą.

Bet šis atvaizdas buvo daug kuo panašus į pačią Salomėją. Šios gimnazijos draugė P. Orintaitė, kuri, dar moksleive tebebūdama turėjo progos susipažinti su U. Bačinskiene, rašo, kad ji « nustebino nepaprastu panašumu į savo dukterį: tokia pat širdinga ir miela, tik atviresnė, tokia pat kresnai daili, apvaliu veidu, įdomiom, didelėm akim, per vidurį sklastymu sušukuotais plaukais » [11].

Taigi atrodo, kad Salomėja Nėris iš savo tėvų buvo paveldėjusi kai kuriuos priešingus psichinius bruožus : iš motinos — kuklumą, tylumą, nuoširdumą, o iš tėvo — stiprią ambiciją, vaizduotę ir plačius romantiškus troškimus. Šituos priešingumus, iš dalies paveldėtus, iš dalies sąmoningai ir nesąmoningai poetės susidarytus, bene geriausia yra pastebėjusi H. Korsakienė. Tuos savo įspūdžius ji

---

[7] Salomėja Nėris, *Raštai*, III t., Vilnius 1957, 414 psl.

[8] *Atsiminimai apie Salomėją Nėrį*, žr. *Literatūra ir kalba*, IV t., Vilnius 1959, 21 psl.

[9] Ten pat, 17 psl.

[10] Ten pat, 11 psl.

[11] Petronėlė Orintaitė, *Ką laumės lėmė*, Chicaga 1965, 26 psl.

šitaip suformulavo : «Šalia poetės kuklumo jos būde rasdavo sau nemenką vietą ir didelė ambicija, netgi išdidumas. Žmonių būryje ji mėgo būti pirmoji, išskirtinė, nors niekad šito pati neparodė » [12] [13]. Šitą poetės psichės dvilypumą jos studentavimo dienų draugas Ign. Malėnas šitaip nusakė : «Salė Bačinskaitė, iš vienos pusės, buvo mimoziškai švelni ir jautri, o iš antros — tikrai ambicinga ir greitai užsižiebianti. Todėl net studentiškai kolegiškuose pasišaipymuose ji greit su bet kuriuo užeidavo ant pačių ašmenų — įsižeisdavo»[1S]. Bet ši ambicinga, humoro stokojanti studentė iš motinos buvo paveldėjusi kuklią išvaizdą. Ji buvo žemo ūgio, apskritainių linijų, apvalaus veido didelėmis tamsiomis akimis. Turėdamas taip pat galvoje Salomėjos emocingumą, Juozas Paukštelis studijozų tarpe su šypsniu lūpose ją vadindavo kūdikėliu [14], o keleriais metais vėliau šią poetę, tada jau nelaimingą mokytoją, poetas kun. M. Vaitkus yra pavadinęs uogele, nes iš tikrųjų ji jam atrodžiusi «panaši į gražiai išsirpusią trešnę »[15].

Pati Salomėja šitokia savo išvaizda nebuvo patenkinta. Tai ypač buvę matyti jos ankstybos jaunystės metais, kai dar tebelankė *Žiburio* gimnaziją Vilkaviškyje. To laiko kai kurios draugės prisimena, kad būsima poetė gerdavo acto, norėdama suplonėti, o kartais nedėvėdavo marškinių, nes šis naminio darbo drabužis ją storindavęs. Kitą kartą vėl nesugebėdama tinkamai paslėpti savo apskritas formas bei pasipuošti, ji, supykusi, neidavo net į savo gimnazijos šokių vakarėlį.

Šitokį Salomėjos nepasitenkinimą gali vaizdžiai pailiustruoti jos gretimo kambario draugės E. Adomaitytės-Kaunienės atsiminimų epizodas. Ji rašo : «Kambary, kuriame aš gyvenau, buvo didelis veidrodis. Salomėja kartais ateidavo pasitikrinti savo išvaizdos. Kartą, atsimenu, ruošėmės į tradicinį gimnazijos vakarą. Ruošėsi ir Salomėja. Apsirengus nauja suknele, ji atėjo pas mane pasižiūrėti į veidrodį. Ilgai sukinėjosi, nepatenkinta derinos suknelę. Pagaliau, piktai pratarusi ‘ Stora kaip velnias ’, trenkė durimis ir išėjo iš kambario. Į pasilinksminimą tą vakarą visai nebeatėjo »[16].

Būdama studente, kai gyvenimas ją šaukė «gyvent ir mylėti», Salomėja vis dar pagalvodavo apie savo išvaizdą, ketindama jos

---

[12] H. Korsakienė, *Prisiminimų fragmentai apie Salomėją Nėrį*, žr. *Pergalė*, 1970 m. 6 nr., 147 psl.

[13] Ignas Malėnas, *Mano bičiulė Salomėja Nėris*, žr. *Aidai*, 1958 m. 6 nr. 268 psl.

[14] J. Paukštelis, *Truputį atsiminimų apie S. Nėrį*, žr. *Literatūra ir kalba*, IV t., Vilnius 1959, 262 psl.

[15] Mykolas Vaitkus, *Nepriklausomybės saulėje*, Londonas 1969, 155 psl.

[16] *Atsiminimai apie Salomėją Nėrį*, žr. *Literatūra ir kalba*, IV t., 39-40 psl.

kuklumą atsverti dvasios galiomis. Tai matyti iš jos dienoraščio. Autai, 1925.IV.8 d. ji ten įrašė vaikystės atsiminimą apie vieno elgetos pranašavimą, pagal kurį ji turėjusi užaugti didelė. Bet tai neišsipildę, nes ji pasilikusi « tik tokia spirgutis ». « Na, nėra ko nusiminti, — rašė jauna poetė, — gal siela išaugsiu didelė, didesnė už tuos, kuriems gamta nepavydėjo kūno grožio »[17] [18].

Šitaip pirmaujančios moters viltimi buvo galima guostis, bet vis dėlto jaustis menku spirgučiu nebuvo malonu. Todėl, kol savo talentu pajėgs užimponuoti bent savo studijų kolegoms, Salomėja stengėsi iš savo kuklių išteklių pasipuošti. Nors dažnai dėvėdavo kuklia suknele, bet « mėgdavo šalikus ir sagas. Avėdavo nepaprastai aukštomis kulnimis bateliais », liudija apie poetę jos universitetinių studijų draugė P. Stankūnaitė [1S]. Be abejo, taip pat dėl noro būti gražia ir įdomia S. Nėris mėgo fotografuotis tokiose pozose, kurios išreikšdavo tai, kas joje buvo gražiausio — jos veidą, jos žvilgsnį. Užtenka tik pavartyti jos atminimui Vilniuje išleistą albumą [19], kad pastebėtum, kiek daugel kartų anais 1924-1930 metais Salomėja yra nusifotografavusi, įvairiai pozuodama. Apie šitą jos moterišką silpnybę vėlesnis jos kolega Lazdijuose, piešimo mokytojas J. Baltrukonis rašo : « Poetė mėgsta fotografuotis, bet tik keliose nuotraukose ji panaši į save. Dauguma nuotraukų nevaizduoja tikros Salomėjos. Tai dirbtinės pozos, nieko bendro neturinčios su poetės veido ir sielos tikrove »[20]. Be abejo, dėl tų dirbtinių pozų atsakinga ne vien ji, bet taip pat jos atvaizdus darę fotografai. Tačiau didelis susidomėjimas savo nuotraukomis liudija S. Nėries norą matyti save kitokios išvaizdos negu ji buvo.

Ta kukli Salomėjos išvaizda kartais jai iškrėsdavo skanių juokų. Pavyzdžiui, kai jaunoji poetė jau dirbo mokytojos darbą Lazdijuose, kartą į gimnaziją atvažiavo kažin kokie ekskursantai. Pamatę Salomėją tarp mokinių, jie palaikė ją mokine ir ėmė klausinėti, kurioje ji klasėje mokosi, kaip sekasi mokslas. Ji natūraliai atsakinėjo ir suvaidino mokinę, kad visiems mokytojams buvę skanaus juoko [21].

Bet ta kuklutės išvaizdos studentė ir mokytoja buvo be galo jautrios sielos moteris. Ji pasiduodavo kiekvienam naujam įspūdžiui, beveik nuolat gyvendavo savo judriais ir kartais prieštaringais

[17] S. Nėris, *Raštai*, III t., Vilnius 1957, 325 psl.
[18] *Atsiminimai apie Salomėją Nėrį*, žr. *Literatūra ir kalba*, IV t., 69 psl.
[19] *Salomėja Nėris* (albumas), Vilnius 1955.
[20] *Atsiminimai apie Salomėją Nėrį*, žr. *Literatūra ir kalba*, IV t., 126 psl.
[21] Ten pat, 100 psl.

jausmais, kurie jos vaizduotėje sukeldavo įvairiausių vaizdų ir minčių. Tą nepaprastą Salomėjos jautrumą, čia greitai nudžiungant bei susižavint, čia dar greičiau užsigaunant, nuliūstant ir susimąstant, liudija visi poetės draugai ir pažįstami. Dėl to jų ne vienas S. Nėrį vadina mimoza. Retas kuris jų nebūtų matęs poetės verkiančios įvairiose gyvenimo aplinkybėse. Ašaros tartum buvo jos kasdieninė duona, kurios reikalavo jausmų kupina jos siela.

Bet ir jos tylumas nebuvo jos charakterio sąmoningai išugdyta dorybė, bet jos didelio emocionalumo pasekmė. S. Nėris nemėgo apie save kalbėti, dažniausiai būdavo rezervuota bei tyli ne dėl to, kad jai būtų buvę neįdomu arba nemalonu kalbėti apie savo darbus bei kūrybą, bet todėl, kad ji bijodavo kitiems parodyti savo neapskaičiuojamą jautrumą. Kalbėdamasi su žmonėmis, ji beveik nuolat turėdavo budėti ir tramdyti save, nes niekada negalėdavo numatyti, kokia emocija paims viršų, prasiverždama regimu būdu. O ji prasiverždavo čia ašaromis, čia staigiu pykčiu (užsigavimu), čia baime, ypač mirties baime, čia staigiu džiūgavimu, čia sielvartu, čia staigiu susimąstymu. Dėl šitų besikaitaliojančių emocijų bei nuotaikų S. Nėris dažnai atrodydavo kūdikiška.

Ir pati save ji ilgai laikė vaiku, tiesa, nekaltu, tik atvirumo ieškančiu vaiku. « Ak, aš kūdikis, kūdikis ! — rašė ji savo dienoraštyje 1925 metais, jau turėdama dvidešimt metų. — Nejau taip visą gyvenimą ir būsiu tik silpnas kūdikis. Ir kvaila, kvaila gi aš, kai pamanau, o iš šalies žiūrint dar kvailesnė atrodau ! Taip, aš nieko nedrįstu. Neišdrįstu aš pasipriešinti savo likimui ar gyvenimą kitaip tekėt priversti. Neišdrįstu ir neturiu teisės imti iš gyvenimo, ko taip aistriai kartais širdis geidžia. Ne man pasaulis, ne man jo rožės »[22]. Ir todėl Salomėja ne kartą slėpdavo savo bejėgį skausmą, kaip neprakalbinamas sfinksas.

Bet vos praeidavo diena antra, ir jau Salomėją pasigaudavo priešinga emocija. «Gyvent, gyvent, gyvent ! taip aitriai šaukia širdis, — rašė ji savo dienoraštyje. — Gyvent ir jausti laisvę, jausti gyvenimo džiaugsmą, būti stipriu, nieko nebijančiu aru»[23]. Bet vos dviem dienom prabėgus, Salomėjos nuotaika vėl kita. Galvodama apie savo atostogas kaime, ji savo dienoraštyje rašė. « Mane baimė ima. Kaimas ... Suakmenėję veidai... Slegianti tyla ... Melancholija, tamsi melancholija ir nuolatinė baimė nežinia ko, nežinia dėl ko ... Liga, stačiai liga, kai pamanau. Rodos stovi kažin kokia baidyklė ... Nevalia berūpestingai nusišypsoti. Širdis, lyg var-

---

22 S. Nėris, *Raštai*, III t., 314 psl.

23 Ten pat, 316 psl.

pelis ant siūlo pakabintas, neramiai burzda — budėk ir būk pasirengęs sutikti ką nors klaikaus »[24]. Tačiau, kai nuvažiuoja į aną tėviškės kaimą, kurio sakėsi bijanti, S. Neris nejaučia jokio klaikumo : « Kaip smagu pavasarį mano tėviškėj. Ir visuomet čia smagu. Tikrai neužeičiau pasauly poetiškesnio kampelio » [25].

S. Nėriai nebuvo svetimas nei vaikiškas išdykavimas, nei gaivalinis džiaugsmas. «Aš negaliu susilaikyti, perpildytas džiaugsmas veržiasi visu kūno paviršium (štai mano silpnybė, kad savo jausmą neįstengiu paslėpti). Aš nuolat šypsausi ir džiūgauju, ir juokiuosi [...] Šokinėdama ir pusiau dainuodama parėjau namon. “ Tur būt, pasigėrus ” — pamanė mano Michalina, kai šūkaudama ją apsukau kelis kartus », rašė Salomėja savo dienoraštyje 1925.V.12 d. [26].

Tiesa, čia pavaizduotos S. Nėries emocijos kaitaliojosi meilės paliestoje jaunoje širdyje, kai pradedanti poetė buvo įsimylėjusi vieną mėlynų akių « šviesų karalaitį». Bet argi erotiniai pergyvenimai ką nors pakeičia žmonių prigimtyje ? Jie tik labiau išryškina tai, kas jau glūdi joje. Šiuo atveju jie tik vaizdžiai atskleidė Salomėjoje labai judrų psichinį gyvenimą tarp įvairių, dažnai prieštaraujančių emocijų, kurias jai buvo sunku suvaldyti. Jos nebuvo tinkamos pakreipti poetę į nuoseklumą nei praktiškame gyvenime, nei poetinėje kūryboje. Nuoseklumo būtų buvę galima daugiau tikėtis, jei S. Nėris būtų buvusi kritiškesnė, jei jos protas būtų buvęs pajėgesnis visapusiškam svarstymui ir faktų analizei. Tačiau šitaip nebuvo. Protingas elgesys, palenktas gyvenimo reikalavimams, jai kartais atrodydavo kaip kaukė, kurią reikia numesti ne tik jai, bet ir jos draugams, kad pražystų širdies žiedai [27]. Todėl bręstanti poetė proto kultūra mažai tesirūpino.

S. Nėries gimnazijos draugai ir mokytojai liudija, kad gimnazijoje jai gerai sekėsi mokytis kalbų ir literatūros, bet matematikos mokslo, kur reikia atitraukto nuoseklaus svarstymo, ji nemėgo. Matematikos rašomuosius darbus jai padėdavo atlikti kiti. To dalyko mokytojas užmerkdavo akis, rašydamas patenkinamą pažymį tik dėl Salomėjos poetinio talento. Kitaip ji nebūtų išlaikiusi nė brandos egzaminų, nes, išsigandusi matematikos žodinių egzaminų, jau buvo tyliai pabėgusi; tik vienas mokytojas ją prikalbėjęs sugrįžti ir mėginti.

Ir universitete S. Nėris neparodė didesnio intelektualinio pajėgu-

[24] Ten pat, 318 psl.
[25] Ten pat, 323 psl.
[26] Ten pat, 339 psl.
[27] Ten pat, 336 psl.

mo bei intereso filosofinėms problemoms. Nė vienas jos pažįstamas, jokia jos studijų kolegė neliudija apie Salomėjos aktyvų dalyvavimą universitetinių seminarų diskusijose, arba apie kokį nors svarų jos seminarinį referatą. Šitos rūšies pratybose ji tebuvo eilinė tyli studentė, nes abstraktinis protavimas jai buvo per sunkus ir neįdomus. Tiesa, bebaigdama universitetą ar ką tik baigusi, S. Nėris mėgino skaityti filosofinių raštų — Schopenhauerio *Meilės metafiziką* ir Nietzscbės *Taip kalbėjo Zaratustra*. Bet šitie pusiau literatūriniai kūriniai, kreipią žmogų į vienašališkumus, nedaug tegalėjo sustiprinti kritišką protavimą ir meilę tikrovei, kad būtų susidariusi atsvara Salomėjos emocijų ir vaizduotės spontaniškiems poskrydžiams, kuriuos ji ugdė gana gausia ir įvairia dailiosios literetatūros skaityba. Šitie spontaniški sielos poskrydžiai tiko jos talentui — nedideliems, daugiau ar mažiau spontaniškiems, lyrikos gabaliukams, bet jie buvo per silpni svaresnių problemų kūriniams.

Bene nuo ketvirtos gimnazijos klasės pradėjusi rašyti eilėraščius, S. Nėris taip pat gana anksti pradėjo sąmoningai ugdyti savo vaizduotę, rašydama savo dienoraštį. Ten užfiksuota daug emocijų ir vaizduotės poskrydžių, kuriuos bręstanti poetė pergyveno gimnazijos ir universiteto laikais. Šitie jos dienoraščio puslapėliai kartais būna tokie gražūs, kad jie yra tikra poezija prozoje, kuri sugestyvia jėga pralenkia ne vieną Salomėjos eilėraštį. Kad ji anksti save pradėjo ugdyti šitų spontaniškų poskrydžių kryptimi, iš dalies «kalti» jos gimnazijos mokytojai ir draugai. Vieni buvo nusiteikę jai išduoti brandos atestatą dėl jos poetinio talento, o antri to talento atšvaistes — jos eilėraščius — mielai skelbė savo laikraštėliuose. Dėl to Salomėjos sąmonėje gana anksti susiformavo vienašališka vertybių gradacija, kurios aukščiausioje viršūnėje atsistojo poezijos menas.

Įtikėjusi (ir įtikinta) į savo poetinį talentą, S. Nėris jau universitetinių studijų metais jį buvo padariusi savo viso gyvenimo tikslu. Ne vienam pažįstamam ji tada pasakydavo : « Mano menas man yra viskas ». « Visa, kuo aš gyvenu, yra menas ». Šį šūkį prisimindama, Salomėjos studijų draugė O. Girčytė-Maksimaitienė prideda ir šį poetės sakinį: « Eisiu nelaimingų širdžių gydyti, ašarotų akių šluostyti »[28]. Šitaip nurodomas jos poezijos visuomeninis uždavinys. Tačiau jį poetė, atrodo, dažnai pamiršdavo ir tekartodavo tik pirmąją savo šūkio dalį. Kas jai, kaip egotistinei lyrikei, buvo poezijos menas, tai ji plačiau išdėstė dienoraštyje 1926 metais po vieno meilės apsivylimo rašydama :

---

[28] *Atsiminimai apie Salomėją Nėrį*, žr. *Literatūra ir kalba*, IV t., 77 psl.

«Visa, kuo ir kam gyvenu, yra menas. Jis kaip saulė gaivino mane nuo pat lopšio dienų. Dėl jo tik aš nemirsiu ir nekrisiu į bedugnę. Šioji saulė nušvies mano gyvenimo skeveldras, ir jos nemažiau gražios ir brangios man bus. Kiekviena šukelė, spindulio atgaivinta, nauja saule visam pasauliui spindės »[29]. Kitaip tariant, savo širdies patyrimus jaunoji S. Nėris žadėjo sujungti su savo talentu. Atsverdamas jos kuklutę išvaizdą, jis turėjo sukurti ne kažin kokius kelrodinius švyturius, bet greičiau krištolines šukutes, atspindinčias poetės emocinius pergyvenimus. Šitą savo talento ypatybę — nuotaikų bei emocijų sužadintą dainą — Salomėja ne tik jautė, bet ir sąmoningai suprato (tai liudija dauguma jos poezijos rinkinių vardai). Lakštingala negalėjo nečiulbėti savo liūdesių, sielvartų ir džiaugsmų. Tačiau kai ji užsigeidė tyrą lakštingalos giesmę suderinti su kimiu aro kalenimu snapu, tada jos poezija tapo dirbtinė : joje nebeliko nei lakštingalos gyvos giesmės, nei erelių grėsmingų garsų *(Poema apie Staliną, Bolševiko kelias, Marija Melnikaitė, Partizanė).* Jos mėginimas kalenti aru išėjo karikatūriškas, nes priešingas jos emocinei prigimčiai. Tas jos poemas galima vadinti ir verksmingu heroizmu. Juk ne juokams ji savo dienoraštyje buvo užrašius. « Širdis ir jausmas stebuklus daro »[30].

Salomėja Nėris tuo tikėjo taip pat, kaip kitu savo šūkiu, kuris skelbė, kad «visa moteriškė sutelpa viename žodyje — meilė». Tai buvo jaunos poetės antra vertybė, kuri gal būt nedaug žemiau stovėjo už poezijos meną. Tačiau troškimas mylėti ir būti mylimai jai atnešė nemažai karčių skausmų ir paliko ryškius pėdsakus jos gyvenime. Kas mylėjo Salomėją, to ji nemylėjo, o ką ji mylėjo, tas dažniausiai jos nemylėjo. Kartais vyriškio palankumą jos lyriniam talentui, arba jos trapiam asmeniui, ji palaikydavo meile. Bet, kai paaiškėdavo, kad tai tebuvo tik draugiškumas, ji giliai liūdėdavo, arba jausdavosi apvilta. Neabejotinai Salomėją mylėjo jos gimnazijos mokslo draugas, už ją gerokai vyresnis, S. Balsys. Jis ne kartą ją buvo išgelbėjęs nuo viešųjų suklupimų per matematikos rašto darbus. Jis metus ar ilgiau mėgino globoti Salomėją universitete, kol ji čia «sušilo kojas ». S. Balsys buvo ramus, lygus, praktiškas, be poetinių poskrydžių, realiųjų mokslų šalininkas. Gal kaip tik dėl to Nėris neįvertino šito draugo meilės ištikimybės. Jis netiko būti svajonių karalaičiu, kuriam jauna poetė būtų galėjusi nupinti savo dainų amžiną vainiką.

---

[29] S. Nėris, Raštai, III t., 353 psl.
[80] Ten pat, 215 psl.

Tokiu karalaičiu 1925 metais Salomėja vaizdavosi kitą studentą mėlynom akim. Ji lindėdavo, kai savo garbinamo jaunikaičio nepamatydavo ten, kur tikėdavosi, ir džiūgaudavo, kai jis draugiškai ją pakalbindavo, arba į ją maloniai pažvelgdavo. « Ar tu žinai, mano skaistusis karalaiti, — rašė dienoraštyje Salomėja, — jog vienas tavo šiltas ir saldus pažvelgimas begalinį džiaugsmą, giesmių giesmes mano sieloje kuria. Tik nuo vieno saulės šilto pažvelgimo visa širdis žieduos paskendo » [31]. Tam savo baltajam berneliui Salomėja sudėjo keletą dainų, nors tik vieną antrą teišspausdino. Kai paaiškėjo, kad šis išsvajotasis jai neturi kitų jausmų, išskyrus draugiškumą, S. Nėris savo dienoraštyje 1926 m. pavasarį užrašė:

« Nemokėjau aš branginti savo pavasario dienų, nei savo gyvenimo, nei savo meilės . Tur būt taip įvyko todėl, kad aš einu sau, o gyvenimas sau. Aš iškylu į padanges, o mano gyvenimas palieka žemai. Čia žemėje pažinau aš jį, ir jis į mano gyvenimo vainiką įsipynė. Pamylėjau aš jį padangių meile iš aukštumos. Savo gyvenimo krištolinį indą norėjau pasiimti aukštumon ir jį drauge ... Šiandien mano gyvenimo indas sudužo. Veltui aš rymau ašarota, žiūrėdama į išbarstytas šukes »[32]. Vargšė Salomėja ! Ji naktimis ašarodavo, dieną būdavo neprakalbinama, kaip juoda žemė, kai jos išrinktasis jaunikaitis nepažvelgdavo, arba nepasakydavo, ko ji buvo tikėjusis, o jis net nežinojo, kad dėl jo jauna poetė kankinasi [33].

Su gyvenimu susidūrus

Kaltindama save dėl savo meilės nerealumo, S. Nėris ir toliau nepajėgė suvaldyti savo moteriškos širdies, kuri skatindavo jos

---

[31] Ten pat, 340 psl.

[32] Ten pat, 353 psl.

[33] Kas buvo tada Salomėjos išrinktuoju, nėra aišku. Juo galėjo būti J. Grinius, A. Januševičius, J. Keliuotis. Jie visi mėlynakiai. Savo atsiminimuose P. Orintaitė mano, kad tuo Nėries išsvajotuoju buvęs J. Grinius (žr. *Ką laumės lėmė*, 118 ir 138 psl.), nors jis pats to nežinojo. P. Orintaitės teigimas gali būti teisingas dėl dviejų motyvų. Viena, J. Grinius kaip *Ateities* redakcijos narys 1923-1924 mokslo metais, dar nepažindamas Salomėjos, kuri tada tebesimokė Vilkaviškio gimnazijoje, išvedė ją į spaudos viešumą, išspausdindamas jos eilėraščių *Ateityje*. Išrinktas to žurnalo redaktoriumi 1924-1925 mokslo metams, jis ne tik spausdindavo S. Nėries eilėraščius *Ateityje*, bet dar ją pačią pakvietė į redakciją tvarkyti dailiosios literatūros skyriui. Taigi jos talento įvertinimas iš J. Griniaus pusės buvo labai aiškiai teigiamas. Tai galėjo sudaryti Salomėjai iliuziją, kad ji vertinama kaip moteris. Vadinas, akstino įsimylėti buvo. Antra, S. Nėris 1925 pavasarį parašė nediduką prozos vaizdelį vardu *Sapnas* (Raštai, III t., 31-33 psl.). Ten prisipažindama savo meilės paslaptį, svarbioji veikėja (Nėris) pasako : (Tas, kurį aš myliu, Jonelis vardu). Tai Griniaus mažybinis vardas.

vaizduotę kurti meilės svajones. Pajutusi tai, jaunoji poetė mėgino tapti realesne ir dėl savo meilės kovoti atkakliau, kai ėmė svajoti apie vieną savo profesorių. Įsimylėti jį nebuvo nieko nepaprasto, nes S. Nėries studijų draugė J. Laurinavičiūtė rašo: «J. Eretas studentams darydavo didelį įspūdį, sugebėjo patraukti universiteto jaunimą, ypač tą jo dalį, kuri ateidavo iš kaimo. Visos studentės buvo jį įsimylėjusios»[34]. Prof. J. Eretas patiko studentėms, nes turėjo patrauklią išvaizdą, gražią iškalbą, mėgo muziką, mokėjo dailiai šokti, buvo geras sportininkas. O S. Nėris turėjo pramuštą galvą šokiui, kaip liudija Ign. Malėnas. Reikia manyti, kad per studentų pobūvius *(initium semestri,* arba studentų ateitininkų steigiamos *Šatrijos* draugovės savybinius vakarus) Salomėja ir palinko į prof. J. Eretą, ėmė svajoti apie jį, rašyti apie tai eilėraščius.

Tai dar nebuvo didelė nelaimė, nes ir kitos studentės svajodavo apie tą šaunų vyriškį. Tačiau S. Nėries nelaimė buvo ta, kad ji buvo mažiau kritiška negu jos kolegės : ji nesuprato, kad jos meilė J. Eretui negali būti reali, nes profesorius 1925 m. rudenį jau buvo vedęs, o 1927 metais, kada poetė labiausiai apie jį svajojo, Eretas jau buvo susilaukęs pirmagimio sūnaus. Gal būt S. Nėriai, kaip pradedančiai poetei, trapiai mergaitei, dėmesingai klausytojai [35], jis buvo parodęs daugiau simpatijos negu kitoms savo studentėms, bet romantikei Salomėjai to užteko palaikyti tikra meile. Ja užsidegusi, ji pradėjo kurti laisvas svajones, kurios neatitiko tikrovei. Dabar jos naujas širdies riteris nebebuvo baltas karalaitis, kaip anas mėlynakis studentas, bet «jaunas sakalas iš Alpių », kurio «juodos akys

---

[34] *Atsiminimai apie Salomėją Nėrį,* žr. *Literatūra ir kalba,* IV t., 79 psl.

[35] V. Kubilius savo studijoje *Salomėjos Nėries lyrika* (Vilnius 1968, 88 psl.) cituoja šitokius nepaskelbtame S. Nėries dienoraštyje (1928. XI. 19) užrašytus J. Ereto laiško žodžius jai : « Kas bus su manim, kai tavęs ten nebebus, kai mano auditorija liks šalta ir bespalvė ? Juk aš tik tau skaičiau. Tau vienai. Dėl tavęs aš tik ateidavau. Aš tau vienai šiuos visus metus skaičiau *. Nuo savęs ten V. Kubilius rašo : «Prelatų ir kanauninkų komisijoje J. Eretas turėjo atsižadėti arba ryšių su Salomėja, kompromituojančių katalikybę, arba darbo Teologijos-filosofijos fakultete. Jis išsižadėjo Salomėjos, o ji pati buvo išsiųsta mokytojauti į Lazdijus, tolimą Lietuvos užkampį». Darydamas šitokias išvadas, V. Kubilius remiasi nespausdintu J. Keliuočio *Pluoštu atsiminimų apie Sal. Nėrį.* Tik, deja, šitie J. Keliuočio atsiminimai nėra patikimi, nes 1926-1929 metais (Salomėjos nelaimingos meilės laiku) jis studijavo Paryžiuje. Iš ten parvykdamas į Lietuvą vasaros atostogų, apie Teologijos-filosofijos fakultetą jis negalėjo žinoti daugiau negu iš Prancūzijos Grenoblio vasaroms parvykdamas J. Grinius, kuris su minėto fakulteto žmonėmis turėjo neblogesnius ryšius už J. Keliuotį. Šio e žinios» apie S. Nėrį ir Eretą galėjo būti susidarytos iš studenčių gandų tokios pat rūšies kaip P. Orintaitės gandas, būk tai tarp S. Nėries ir J. Griniaus anksčiau buvęs meilės « ryšys », nors tai netiesa, kiek tai liečia J. Grinių.

žemę vėrė, o sapnai padangę» ir kuris «pavargo ir nuliūdo, kaip narve be saulės, be gimtųjų savo kalnų, be draugu, be meilės », kaip S. .Nėris rašė viename bevardžiame eilėraštyje 1927.V.29 d. [36]. Šitaip įsivaizdavusi savo profesorių-šveicarą Lietuvoje, jaunoji poetė pasijuto galinti jį išvaduoti iš žemų slėnių, iš gyvenimo prozos, nušviesti jam gyvenimo kelią, nes viename eilėrašty šitaip rašė :

Benami, ištremtasis kalnų sakale,
Tau taip sunku čia, šiaurėj svetimoj.
Aš būsiu tau degančiu fakelu
Ir šviesiu tavo sutemoj [37].

Bet šitaip įsivaizduota « misija » pagal Salomėjos filosofiją turėjo būti realesnė, negu pamilus aną mėlynų akių studentą. Dabar jau nebeužteko jai pamatyti profesorių tik universitete. Ji duodavo jam skaityti savo eilėraščių, klausdama jo patarimo, stengdavosi įvairiais pretekstais aplankyti profesorių jo bute, nuvykti ten, kur jis būdavo. Kai 1927 m. vasarą J. Eretas išvyko į Bazelį (Šveicarijoje) paviešėti pas savo motiną , S. Neris bent eilėraščiais svajojo apie jį, nors tą vasarą Palangoje jos dėmesį buvo patraukęs kažin kas kitas. Bet rudenį ji vėl sugrįžta prie sakalo iš Alpių, stengiasi su juo suartėti, nors jos žingsnius lydi nusivylimas. Kitą, 1928 metų vasarą, kad ir pinigų neturėdama, Salomėja viena išvažiuoja į Vakarų Europą, pirmoje eilėje į Šveicariją, kur pas motiną viešėjo profesorius. Jai, tur būt, ateidavo į galvą mintis, kad jis bėga nuo jos meiliškų pretenzijų, bet kaip ji galėjo atsisakyti vilties ? Juk 1926 metais ji buvo parašiusi savo dienoraštyje: «Širdis ir jausmas stebuklus daro. Kai tik juos laisvėn paleidžiu, jie visados laimi » [38].

Šitos nelaimingos meilės ir įsivaizduotos moteriškos misijos — išvaduoti sakalą — įtakoje 8. Nėris 1927 m. ir parašė savo išgarsėjusį eilėraštį *Be bažnyčios, be altorių, be sumainymo žiedų*. Bet ilgai jo neskelbė, kaip nespausdino kelių savo kitų to laiko nuodėmingų eiliuotų svajonių. Ji vis negalėjo jų atsikratyti, nes dar 1928 m. vasarą Bazelio katedros didžiame varpe įbrėžė savo ir profesoriaus vardus, «kad skambėdamas varpas mūsų vardus kartotų žaliajam Reinui »[39]. Tų pačių metų gruodžio mėnesį, jau gyvendama nebe Kaune, o Lazdijuose, Salomėja parašė *Ilgų vakarų* vaizdelį, kuriame vėl pasakojo, kaip Nemuno krantų mergaitė išėjo ieškoti mylimojo

---

36 S. Nėris, *Raštai*, II t., Vilnius 1957, 243 psl.
37 Ten pat, 296 psl.
38 S. Nėris, *Raštai*, III, 354 psl.
39 Ten pat, 364 psl.

« į tą kraštą, kur kalnai baltomis karimomis į dangų atsirėmę ». Ten prie Reino ant katedros « varpo ji užrašė jo ir savo vardą » [40]. Tai paskutinės svajonės apie J. Eretą, o eilėraštis *Be bažnyčios, be altorių,* atspausdintas *Židinyje* lapkričio mėn. numeryje 1928 metais, buvo viešas poetės atsisveikinimas iš Lazdijų užkampio.

Tuo laiku Salomėja dar be jokio pykčio suvedinėjo savo nelaimingos meilės balansą, rašydama :

« Ačiū tau už meilę, ačiū tau už skausmą ! Nes tai mano gyvenimo turinys. Nes nuo tos valandos aš tapau motina, — rūpestinga, naktis nemieganti, kenčianti ir savęs išsižadėjus. Aš tapau sesuo — švelni, gailestinga, nuolaidi » (1928.XI.19) [41]. Kad ir įsikalbėdama šitokios išminties pamoką, Salomėja buvo perdaug moteris, kad nebūtų jautusi jokio nusivylimo kartumo, pamačius savo meilės sudužimą. Tai ji pasakė 1929. I. 4 d. šitokiais žodžiais : « Jis, mano sakalas, mano audringas maištingasis demonas, pasidarė jaukus naminis paukštis. Su juo nebepakilti daugiau į bežemiškas aukštybes. Aš likau viena » [42].

Šis čia plačiau pavaizduotas Salomėjos nelaimingos meilės epizodas yra svarbus dvejopai. Viena, jis parodo, kokios subjektyvios ir individualios buvo Nėries poeziją įkvėpiančios versmės jaunystėje. Antra, jis svarbus ir tuo, kad atskleidžia poetės erotinių jausimi galybę : jie tokie stiprūs, kad jų potvynyje pradeda nebetekti galios jos katalikiškas auklėjimas ir jo moraliniai principai. Tiesa, ji tų principų tada neneigė, bet juos subjektyviai išplėtė, savo aistrą pateisindama savo moteriška emocionalia prigimtimi, kurią jai davęs pats Dievas. Todėl eilėraštyje *Be bažnyčios, be altorių* romantiškoji poetė Dievo valią interpretavo labai palankiai savo laisvai meilei rašydama :

Iš padangių — žvaigždžių sosto
Štai — mus laimina Jisai !

Jis įdėjo žmogui širdį
Su troškimais neramiais,
Vasaros vynu nugirdė, —
Jis ir nuodėmes atleis ! [43]

---

[40] Ten pat, 69 psl.
[41] V. Kubilius, *Salomėjos Nėries lyrika,* Vilnius 1968, 156 psl.
[42] S. Nėris, *Raštai,* III t., 375 psl.
[43] S. Nėris, *Raštai,* I t., Vilnius 1957, 83 psl.

Žinoma, čia būtų galima tarti, kad ši Dievo valios romantinė interpretacija tėra poetinės hiperbolės, jei nebūtų panašių minčių poetės dienoraštyje. Bet tais pačiais 1927 metais, kada buvo sukomponuotas eilėraštis *Be bažnyčios, be altorių,* Salomėja užrašė šitokias mintis : «Mano Dievas ir aš ... Mano Dievas gailestingas, liūdnas ir be galo geras, ir aš nuodėminga, nužeminta ir tikra, be kaukės. Aš be kaukės, nors nuodėminga ir keista, bet esu protingesnė ir mano Dievui daug geriau patinku »[44]. S. Nėris įsivaizdavo esanti Dievui malonesnė už kitus todėl, kad ji atvira, savo meilės jausmų neslepia, taigi neveidmainiauja, kai tuo tarpu tie kiti, kurie savo jausmų viešai nerodo, tie klaidžioja prisidengę melo kaukėmis. Šitokį savęs vertinimą atskleidžia šitoks 1928 m. pradžios poetės ketureilis :

Aš nuodėminga, Viešpatie !
Nesiginu — aš nuodėminga,
Bet mano « nuodėmė » —
Šventesnė už « šventųjų » « dorybes » [45].

Tiesa, nuodėmių ir dorybių išdidus interpretavimas pagal savo galingos aistros reikalavimus neišskiria Salomėjos iš žmonių giminės, žinant, kad poetės prigimtis buvo labai jausminga, sunkiai apvaldoma. Tačiau šis religinių minčių pajungimas jausmams leidžia manyti, kad S. Nėries religija yra buvusi jausminė ir tradicinė, taigi negili.

Tačiau ar šitoks sprendimas Nėries atžvilgiu teisingas ir tikslus ? Juk religiniai pergyvenimai yra tokie subtilūs, kad juos labai sunku vieniems išreikšti, o kitiems juos suprasti. Antra, apie Salomėjos religiją juo sunkiau tiksliai spręsti, kad nėra paskelbtų visų poetės dienoraščių, nes komunistai Lietuvoje yra suinteresuoti religines temas slėpti. Antai, Vyt. Kubilius, kuriam buvo įmanoma prieiti prie S. Nėries rankraščių, paskelbė iš jos 1923 m. dienoraščio gražią ištraukėlę apie būsimos poetės, tada dar VII klasės gimnazistės pergyvenimą, priėmus šv. Komuniją : « O kaip saldu, kaip ramu ... Buvau šiandien Kristaus puotoje... Ragavau dangiškos laimės lašelį»[46]. Tik iš šios trumpos ištraukėlės sunku nustatyti, kiek čia religinio jausmo, kiek sakramento prasmės pergyvenimo.

Tačiau čia pacituotas tikras religinis trupinėlis savotiškai nušviečia visą Salomėjos poeziją, kurioje beveik nėra nei aiškesnių religinių sielos poskrydžių, nei religinių minčių. Išimtį sudaro gana geras,

---

[44] S. Nėris, *Raštai*, III t., Vilnius 1957, 357 psl.
[45] Ten pat, 310 psl.
[46] V. Kubilius, *Salomėjos Nėries lyrika*, Vilnius 1968, 19 psl.

bet jokiame poetės rinkinyje nespausdintas eilėraštis *Prie kryžiaus.* Jo paskutinėje strofoje rašė poetė tikriausiai Lazdijų vienumoje :

Prie kryžiaus klupau kojas apkabinus,
Bučiuoju kruvinas vinis —
Su juo numirti ! Jį žmonės nukankino —
Man žmonės — svetimi [47].

Tai bene pats reikšmingiausias religinio eilėraščio trupinėlis, iš kurio matyti, kad poetei užeina mintis moralinėse sunkenybėse paguodos ieškoti Kristuje. Tačiau kitas ankstesnis, bet taip pat niekur neskelbtas trupinėlis, parašytas 1924 m., jau yra silpnesnis :

Atleisk, o Dieve, man kaltybes,
Nes daug mylėjau, daug kentėjau,
Daug troškau ir kovojau
Ir širdį kruviną ir sudraskytą
Tau nešu [48].

Retkarčiais S. Nėris savo eilėraščiuose pavartodavo krypsnius : Dieve, arba Viešpatie. Tačiau iš jų apie religinio pergyvenimo gilumą negalima spręsti, nes žmonės šitokius krypsnius pavartoja iš įpročio automatiškai, neskirdami jiems gilesnės prasmės.

Taip pat mirtis, kurios Salomėja labai bijodavo nuo pat vaikystės ir dažnai minėdavo savo eilėraščiuose bei dienoraštyje, nesužadindavo jai religinių transcendentinių minčių. Kai staigiai 1925 m. pabaigoje mirė jos studijų draugė Teklė Spudaitė, poetė jai parašė net tris eilėraščius, bet juose neprasiveržė nei sielos nemarumo, nei sielų bendravimo, nei maldos atodūsiai. Šitų eilėraščių viename juodraštyje poetė amžinybę buvo pavadinusi simboliniu «Džiaugsmo Pilies » vardu, bet 1926 m. *Ateityje* išspausdintame tekste šito simbolio nebepaliko. Mirtis ten suprasta kaip vagis, kuris nesugrąžinamai išplėšė mielą draugę. Jos gyvenimas poetei atrodė, kaip vos pražydusi laukų aguonėlė, kurią Juodas vėjas taip pabučiavo, jog niekas neatmins, «kad čia liepsnojo aguonėlė rytmety»[49]. Taigi, šituose eilėraščiuose tėra tik gilus liūdesys dėl persiskyrimo ir išnykimo —tik natūralūs žmogiški jausmai be antgamtinio žvilgsnio bei atspindžio.

Pagaliau reikia pasakyti, kad S. Nėris yra parašiusi vieną antrą eilėraštį krikščioniškų švenčių — Kalėdų ir Velykų progomis. Ten

47 S. Nėris, *Raštai*, II t., 331 psl.
48 Ten pat, 107 psl.
49 Ten pat, 193 psl.

įprastinis tradicinis Kristaus švenčių džiaugsmas suliejamas čia su sniegu padengtos žemės skaistumu per Kalėdas, čia su pavasario prisikėlimu per Velykas. Kad ten kartais to džiaugsmo šaltiniui Kristui nebelieka nei simbolinės vietos, liudija eilėraštukas *Velykų rytą* :

Tyla — rytinio džiaugsmo maldos.
Keliuose žmonės tartum vėlės.
Varpai padange plavėsuoja,
Baltąsias vėliavas iškėlę.

Į vandenyną plaukia upės ...
Nakčia sukurti laužai gęsta.
Į ryto saulę galvos linksta,
O širdys spinduliuos paskęsta.

Pavasarinės aukos smilksta.
Žibuoklėmis pražydo širdys.
Pasauli, džiaukis ! Niekas, niekas
Jaunatvės juoko nenutildys ! [50]

Net keista, kad krikščioniško auklėjimo poetė Velykų rytą siūlo pasauliui džiaugtis ne prisikėlimo viltimi, bet jaunyste. Kitame velykiniame eilėraštyje *Prisikėlimo varpai* [51] yra paminėta Didžioji Meilė, tačiau šis abstraktus Kristaus priminimas skendi gamtiniuose įvaizdžiuose ir bendrybėse. Taigi šio eilėraščio meninė išraiška silpna. Tą patį reiktų pasakyti apie religinės minties eilutes, sutinkamas kituose kūrinėliuose. Šitaip teužtinkant tik religinius trupinėlius, bet nei vieno tikrai stipraus religinio eilėraščio, savaime peršasi mintis, kad vargšė Salomėja, daug kentėjusi jaunystėje, vis dėlto neturėjo gilių, egzistenciškų religinių pergyvenimų.

Šią daugiau intuityvinio pobūdžio išvadą paremia kun. J. Juraitis, buvęs S. Nėries mokytojas Vilkaviškio gimnazijoje. Jis rašo. «Tikėjimas Salomėjai savo esme tebuvo tradicijos dalykas. Kol atmosfera buvo palanki, tikėjimas joje laikėsi, bet kai tik sąmonėn ėmė brautis kiti įspūdžiai, kiti jausmai, tikėjimas paliko Salomėją » [52]. Kaip matėme, jos tikėjimas susvyravo, kai ją pradėjo blaškyti erotinės meilės bangos. Bet čia pat kyla klausimas, ar poetei niekuo nepadėjo ateitininkai, nes moksleivės ir studentės metais ji buvo tos

---

[50] S. Nėris, *Raštai*, It., Vilnius 1957, 19 psl.
[51] S. Nėris, *Raštai*, III t., 220 psl.
[52] *Atsiminimai apie Salomėją Nėrį*, žr. *Literatūra ir kalba*, IV t., 54 psl.

kultūrinės ir religinės organizacijos narė ? — Jie poetei padėjo ir daug padėjo, tik ne ten, kur tos pagalbos, susidūrus su gyvenimu, ji pasirodė labiausia reikalinga.

Ateitinkai daug davė Salomėjai kaip poetei, padėdami per savo spaudą išvystyti jos talentą. Pradedant *Ateities žiedų* rankraštiniu laikraštėliu Vilkaviškio gimnazijoje, einant per *Ateities* žurnalą, jie išvedė S. Nerį į Lietuvos viešumą iki savarankiško rinkinio *Anksti rytą*. Jį 1927 metais išleido ta pati *Ateitis*, kuriai vadovavo Antanas Januševičius, būsimas nacių kaceto kankinys. Bet ateitininkai neišugdė Salomėjoje idėjingumo, principingumo ir realumo, nors niekada jie nebuvo tokie veiklūs ir pasiryžę imti gyvenimą už ragų įvairiose srityse kaip 1918-1926 metais, kai ji buvo gimnazistė ir studentė. Kad jie net Vilkaviškyje buvo sudarę savo nariams palankias aplinkybes ugdytis intelektuališkai, morališkai, religiškai ir visuomeniškai, S. Nėries draugė iš gimnazijos laikų, P. Orintaitė taip rašo :

«Tada būta tikrai įspūdingų laikų moksleivijos savarankaus veiklumo ! Aistringai kibome ruošti paskaitas ir referatus, nuoširdžiai draskėmės diskusijose, berdami citatomis iš visokių knygų, maišėmės po visas mokslo ir visuomeninio gyvenimo pagaires — naudingai lavinome savo iškalbą, nuomonių žvalumą, susivokimą ginčų detalėse ; taip pat ugdėmės dvasinio akiračio plotį ir pažiūrų savarankumą. O jau temų gyvumas, o svarstymų įvairumas : ‘Ar yra Dievas P, ‘Gyvenimo prasmė’, ‘Gamta ir žmogaus būdas’ ir kt»[53] *. Vadinas buvo kur ir kaip vispusiškai ugdytis. Jauna ir veikli ateitininkų organizacija buvo sudariusi neblogas aplinkybes. Tik, deja, Salomėja jomis nesinaudojo, arba tesinaudojo vienašališkai. Tai paliudija ta pati P. Orintaitė rašydama :

«Ji [...] visai nebuvo linkusi į organizacinę veiklą nei visuomeniškumą. Netraukė jos, matyt, nė ideologinis masalas. Savo subjektyviu jautrumu, lyrinio talento įspūdingumu ji tartum gūžėsi į save ir grimzdo vis gilyn į individualinį pasaulį. Niekada nė nemėgino kuo nors ryškiau pasižymėti ateitininkų darbuose. Neatsimenu, kad ji būtų susirinkime bent kartą viešai prabilusi. Be savo pamėgtos srities, regis, daugiau niekuo kitu nesimagino. Tūnodavo tylomis suole, į idėjinius ar organizacinius ginčus nesigilindama, susirinkimų eiga tartum nesidomėdama [...] Pakako gyventi poezijai ir gėrėtis savo kūrybiniais džiaugsmais » [54].

---

[53] P. Orintaitė, *Ką laumės lėmė*, Chicaga 1965, 20 psl.
[54] Ten pat, 19-20 psl.

Ką čia pasakoja P. Orintaitė apie Salomėją moksleivę, tai patvirtina ir jos buvęs mokytojas kun. J. Juraitis : ateitininkuose ji tepasireikšdavusi tik savo eilėraščiais [55]. Panašiai ji elgdavosi ir studentavimo metais Kaune. Kai 1924 metais išrinktas *Ateities* redaktoriumi, J. Grinius pakvietė S. Nerį redakcijos nariu dailiosios literatūros skyriui vesti, jis dar turėjo slaptą mintį sustiprinti pradedančią poetę pasaulėžiūriniu atžvilgiu. Jis manė, kad darbas katalilikiškos moksleivijos laikraštyje savaime paskatins Salomėją nesitenkinti vien literatūra, bet taip pat gilintis į painesnes filosofijos bei gyvenimo problemas. Deja, šitaip nebuvo. Per metus laiko susitinkant redakcijos reikalais, S. Nėris tekalbėdavo arba literatūriniais klausimais, arba apie pažįstamus, o savo eilėraščius, skiriamus *Ateičiai*, ji vis rašydavo egotistinėmis temomis. Ne kitaip ji elgėsi ir nuo 1925 m. rudens, kai naujas *Ateities* redaktorius A. Januševičius pakvietė S. Nerį toliau rūpintis dailiosios literatūros skyriumi.

Nors Salomėja buvo jautri įvairiopam žmonių vargui bei skurdui, tačiau ji nesidomėjo socialinio teisingumo ir demokratijos idėjomis, kurios tada buvo gyvos ateitininkuose. Nė į šių bendradarbiavimą su kaimo jaunimu ir moterimis ji taip pat nesidėjo. Kors to laiko jos dienoraštis liudija, kad ji prisimindavo žmonių vargus, tačiau tas negeroves šalinti ji svajojo ne organizacinėmis formomis, bet kažin kaip svajingai individualistiškai, tartum iš nedrąsaus «spirgučio» norėtų tapti meilės karžyge. Antai, 1926.III.3 d. dienoraštyje Salomėja užrašė :

«Esi vargingiausių vargingiausia pasauly. Neturi nieko to, kuo žmonės taip giriasi šiame pasauly ir ko siekia. Nors — paskutinė elgeta, bet esi turtinga turtais, kurių, gal būt, pasaulio turtingiausieji neturi. Turi širdį... o toj širdy meilės neišsenkamą šaltinį [...] Žinai, kad pasauly visi jos ilgis [...] Eik į juos su ta šventa dangaus dovana. Žinok — nors žūsi — pergalėsi ! [...] Eik, jie tavęs laukia ištiesę rankas, alkani, mirtinai ištroškę [...] Atiduok jiems, ko tik reikalaus : širdį, kraują, gyvybę, viską atiduok vardan meilės»[56].

Kaip iš šios ištraukos matyti, tai graži, krikščioniškai nuspalvinta svajonė, bet visai nematyti konkrečių priemonių jai įvykdyti. Vra pagrindo manyti, kad, rašydama apie žmonių gelbėjimą, Salomėja galvojo poetinės nuotaikos pagauta, nerealiai, nes studentavimo metais (1925) ji yra parašiusi vieną socialinės prasmės bevardį eilėraštį. Ten ji vaizdavosi, kad vienoje kelio pusėje jos laukia puoš-

---

[55] *Literatūra ir kalba*, IV t., 53 psl.

[56] S. Nėris, *Raštai*, III t., 350 psl.

nūs rūmai, o antroje — «pakrypusi menka lūšnelė». Ką ji turi pasirinkti ? Rūmuose ją sutiktų saldi būtis su prabanga :

O jei sukrypusion bakūžėn drįsčiau žengti,
Tai juodas vargas, sielvartai pasveikintų mane,
Ir iš gyvų širdies liepsnų, iš lūkesčio skaudaus
Išaugtų rūmai ir bokštais padanges remtų.
Tad aš renkuosi sau lūšnelę menką ! [57]

Tai, be abejo, liudija Salomėjos gerą širdį ir gerus norus, bet poezijoje, o ne tikrovėje, ne santykiuose su pilkais kasdieniniais žmonėmis. Nuo jų laikydavosi ji atokiai. Antai, viena neturtinga, tolima Salomėjos giminė, M. Bačinskaitė-Česnavičienė yra užrašiusi šitokius žožius : « Salomėjai perėjus į *Trečią frontą*, Bačinskų šeimos pažįstami, neturtingieji žmonės, labai tuo stebėjosi. Jie nesuprato, kaip Salomėja, kuri jiems visados atrodė išdidi, niekad su jais nesikalbanti, jų lyg nematanti, staiga pasidarė darbininkų gynėja »[58]. Su pilkais vargo žmonėmis ji nemėgo bendrauti nė tada, kada ji atsidūrė jų tarpe, neturtingame Lazdijų miestelyje.

Vos baigusi universitetą, S. Nėris buvo paskirta vokiečių kalbos mokytoja *Žiburio* gimnazijoje Lazdijuose. Šitame nuošaliame miestelyje netoli buvusios demarkacijos linijos su Lenkija jos išgyventi treji metai (1928-1931) buvo vieni sunkiausių ir dramatiškiausių neilgame poetės gyvenime. Vos atvažiavusi į Lazdijus ir pamačiusi jų prozą, bet kelias dienas negavusi Švietimo ministerijos paskyrimo rašto, Salomėja laukė, kad įvyktų « stebuklas » — paskyrimas neateitų, nes ji neištversianti šitame urve [59]. Tačiau išėjo kitaip : raštas atėjo, ir ji gavo dėstyti vokiečių kalbą, kuri vis dėlto jai buvo svetima. Šis darbas buvo juo sunkesnis Salomėjai, kad jai stigo pedagoginės praktikos ir, svarbiausia, ji neturėjo mokytojos pašaukimo. Ji nesugebėdavo įkvėpti mokinių, dažnai nepajėgdavo klasėje palaikyti drausmės ir įskaudinta neklaužadų ji ne kartą apsiašarodavo mokinių akivaizdoje.

Po nemalonaus darbo parėjusi į savo nejaukų kambarį, Salomėja prisimindavo Kaune paliktus universitetinius draugus, kurie pripažino ją pirmaujančia moterimi dėl jos talento ir net žavėjosi jos poezija, čia, Lazdijuose ji teturėjo tik vieną draugę J. Ičkauskaitę,

---

[57] S. Nėris, *Raštai*, II t., 137 psl.
[58] Atsiminimai apie Salomėją Nėrį, žr. *Literatūra ir kalba*, IV t., 29 psl.
[59] Ten pat, 95 psl.

taip pat tik pradedančią mokytoją. Tuo tarpu kiti gimnazijos kolegos jai atrodė abejingi. Jie ne tik mažai domėjosi jos poezija, bet net įžeidė ją kaip poetę. Tiesa, jie šitaip pasielgė netyčiomis, beveik nesąmoningai.

Šitaip atsitiko 1928 m. žiemos pradžioje, kai *Židinio* žurnale jau buvo atspausdintas S. Nėries eilėraštis *Be bažnyčios, be altorių*. Gimnazijos direktorius kun. J. Starkus tuo kūrinėliu išimtinai susidomėjo. Gal jis pabijojo, kad tas laisvamaniškai skambąs eilėraštis blogai nepaveiktų jam pavestos gimnazijos mokinių, arba savo ironingų polinkių įtakoje, jis vieną rytą minėto eilėrašio pirmąją strofą staiga garsiai padeklamavo pedagogų kambaryje, o kolegos mokytojai dėl to pasileido kvatotis autorės akivaizdoje : kontrastas tarp tykos ir kuklios Salomėjos žmonių būryje ir jos drąsių posakių eilėraštyje buvo juokingas. Bet humoro nesuprantanti jautrioji Nėris šį juoką priėmė skaudžiai asmeniškai, kaip pasityčiojimą, nes savo gyvenimo pašaukimu ji laikė savo poeziją, o *Be bažnyčios, be altorių* eilėraštį buvo parašiusi savo nelaimingos meilės įtakoje.

Šis moralinis antausis, matyt, jai buvo toks skaudus, kad šį įvykį ji vėliau yra pasakojusi ne vienam pažįstamam (jų tarpe Ign. Malėnui). Tuo tarpu pats direktorius nesuprato, kad jis S. Nėrį įžeidė kaip poetę, kurios garsas po *Anksti rytą* didelio pasisekimo buvo paplitęs plačiai. Arba skatinamas per didelio susirūpinimo dėl eilėraščio neigiamos įtakos mokiniams, arba dėl savo nesuvaldomo polinkio daug ką ironizuoti, jis Salomėjos minėtą eilėraštį parodijuodavo per savo pamokas. Lazdijų *Žiburio* gimnazijos dvi buvusios mokinės (V. Pavasarytė ir I. Lapinskaitė) prisimena, kaip kun. J. Starkus po žodžių « Be bažnyčios, be altoriaus, be sumainymo žiedų » nuo savęs dar pridėdavo : « Skrendam mudu po velnių » [60].

Jeigu S. Nėris ir nebūtų žinojusi šių direktoriaus pedagoginių netaktų — išjuokti mokytoją klasėje, — ambicingajai poetei buvo gana pirmojo pajuokos incidento mokytojų kambaryje, kad dėl to nubluktų *Žiburio* gimnazijos vadovo jai kitaip rodytas palankumas. Anos pajuokos pakako Salomėjos hiperbolinei vaizduotei, kad ji būtų pradėjusi ieškoti katalikiškų veidmainių ir apgavikų, dėl kurių ji kenčia lyg ištremta Lazdijų užkampyje. Nerasdama čia sau lygių draugų, kurie būtų domėjęsi ja, arba kaip poete, arba kaip moterimi, Salomėja ne kartą jautėsi Lazdijuose pasmerkta lėtai sunykti, ypač savo nejaukiame kambaryje. Antai, 1928 m. gruodžio mėnesį ji savo dienoraštyje užrašė :

---

[60] Ten pat, 84, 93 psl.

«Mano kambarys karsto išvaizdos. Jis ilgas, ir jo lubos — kaip karsto dangtis [...] Mano jaunos dienos čia palaidotos. Mano jaunystė, čia uždaryta, kaip paukštelis blaškos ir ilgais vakarais suokia šiurpią vienumos dainą. Mano žydinčios jaunystės dienos tirpsta po viena kitos šitam šaltam, nykiam karste » [61]. Keliems mėnesiams praslinkus, 1929 m. kovo pradžioje, poetė savo savijautą Lazdijuose dar labiau paryškino iki hiperbolės. « Aš kasdien sutinku žmones, kurie mirę. Jie lavonai. Vaikščioja ir kalba. Kaip sunku, kaip sunku tarp lavonų kasdien gyventi ! O kaip retai man tenka sutikti gyvą žmogų »[62]. Šitaip juodai vertindama savo aplinkos žmones, su kuriais dirbo, S. Nėris ilgėjosi meilės, motinystės, draugų, platesnio gyvenimo.

Todėl iš Lazdijų poetė dažnai važiuodavo į Kauną, nes ten gyveno linksmų vasarų draugė Hėlė Vilčinskaitė, kuri retai teprisiversdavo atvykti į Lazdijus. S. Nėris verždavosi į laikinę sostinę, nes ten be H. Vilčinskaitės dar buvo vienas antras studijų draugas (J. Ambrazevičius ; Ign. Malinauskas, su kuriuo ji nuo 1927 m. vasaros buvo artimai susidraugavusi) ; ten buvo studentavimo margų dienų malonūs prisiminimai, ten viliojo netikėtinumai, ten traukė platus gyvenimas ir pasaulis, kurį iš jos buvo pagrobę Lazdijai. «Jį kažkas atėmė, pagrobė iš manęs ir juo tolyn, juo labiau jo netenku », — rašė dienoraštyje S. Nėris 1929 m. kovo mėnesį. — « O tie pasižadėjimai vaikystėj. Ar tik jie nebuvo apgavimas ! Aš jaučiu, kad kažin kas mane apiplėšė, apgavo. Begėdiškai apgavo»[63].

Šitaip suabejojusi dėl savo jaunystės idealinių pažadų (tikriau dėl ateitininkų idealų ir pareigų), beveik svaigdama ilgesiu pasivyti bėgančią jaunystę ir pagauti plačiojo pasaulio gyvenimą, dvidešimt penkerių metų Salomėja 1929 m. vėlyvą pavasarį prisirašė prie prof. B. Sruogos ekskursijos, organizuojamos į Vakarų Europą. Po jos ji sustojo Vienoje, kur arčiau susipažino su kairiaisiais socialistais. Su jais ji patyrė naujų įspūdžių bei nuotykių, o vieną jų net stipriai įsimylėjo. Šitaip joje gimė nauji persiorientavimo motyvai, subjektyvūs motyvai, labai panašūs į tuos, kokie Salomėją studentę siejo su katalikais ir ateitininkais. Nuo 1929 m. vasaros prasidėjo Salomėjai tikrasis abejonių bei posūkio laikotarpis, nors dar dvejus metus laiko ji tebedirbo *Žiburio* gimnazijoje Lazdijuose ir tebespausdino savo eilėraščius katalikų žurnaluose.

---

[61] S. Nėris, *Raštai*, Uit., 370-371 psl.
[62] Ten pat.
[63] Ten pat, 382 psl.

ABEJONIŲ IR POSŪKIO METAI (1929-1940)

Posūkis į socialistus

Prosovietiniai rašytojai Lietuvoje skelbia, kad S. Nėriai lemiamieji posūkio metai buvę 1931, kada ji nutraukusi santykius su buržuazine bei klerikaline spauda ir pradėjusi bendradarbiauti socialistų *Trečio fronto* žurnale, palankiame komunistams. Bet iš tikrųjų 1931 metai tebuvo tik vienas ryškesnių svyravimo etapų tarp socialistų ir komunistų. Poetės psichinis posūkis į socialistus įvyko anksčiau — 1929-30 metais. Jis glaudžiai susijęs su tų dvejų metų ekskursijomis į Vakarų Europą.

Kad pasisuko Salomėja į kairę, pastebėjo net gimnazijos mokinės Lazdijuose 1929 metų rudenį. Viena jų, tuo metu buvusi VI klasės mokinė, V. Pavasarytė-Kauzonienė rašo : «Antraisiais mokslo metais S. Nėris buvo pasikeitusi, liūdna, kenčianti, susimąsčiusi, dar labiau nemėgstanti aplinkos. Mes tai aiškinomės savaip. Žinojom, kad ji buvo Vakaruose [...] Mums nepatiko, kad mūsų buvusi kukli auklėtoja grįžo sumodernėjusi, nusikirpusi kasas, pasipuošusi žiedu su didele žalia akim. Jos pasakojimai apie žaliąjį Reiną mums pindavosi su šio žiedo vaizdu »[64]. Jaunosios moksleivės neklydo. Po 1929 m. vasaros ekskursijos ji buvo pasikeitusi psichiškai.

Ji tada jau buvo susipažinusi ir susidraugavusi su studentais socialistais : K. Boruta, V. L. Serbentą, Brunonu Zubricku, kurie Salomėją buvo paveikę įvairiais atžvilgiais, pirmiausia tuo, ko jai stigo Lazdijuose : jie pripažino ją kaip poetę ir pagerbė joje moterį. Bet šito neužteko : jie puolė taip pat jos trapią pasaulėžiūrą, nepasigailėdami jiems įprasto sarkazmo Bažnyčios, kunigų ir moterystės atžvilgiais. Teoriniais klausimais poetę veikė K. Boruta ir L. Serbenta, ypač šis pastarasis, nes jis, dr. G. Valančiaus liudijimu, buvęs iškalbingiausias. Bet šie nauji S. Nėries draugai greit pastebėjo, kad už teorines problemas jai buvo suprantamesni ir svarbesni gyvenimo pavyzdžiai. Todėl, kritikuodami buržuazinio gyvenimo ydas, naujieji draugai vedžiojo poetę po apleistuosius Vienos miesto kvartalus, kur buvo matyti vargo bei skurdo vaizdų, ir taip pat rodė gražius namų blokus, sociademokratų valdžios pastatytus darbininkams. « S. Nėris, būdama didelio jausmo ir įspūdžio žmogus, visa tai labai giliai ėmė į širdį. Šie gyvenimo reiškiniai S. Nėriai pailiustruodavo mūsų teori-

---

[64] *Atsiminimai apie Salomėją Nėrį*, žr. *Literatūra ir kalba*, IV t., 85 psl.

nių samprotavimų teisingumą ir lenkė ją į socializmą », — liudija Vienos pokalbių iškalbingasis dalyvis V. Serbentą[65].

Bet Salomėją dar labiau veikė tai, kas liudijo apie moters ir poetės pripažinimą joje. Apie tai V. Serbentą rašo : « S. Nėris iš iš pradžių skaitydavo mums savo eilėraščius. Išklausius eilėraštį *Be bažnyčios*, prasidėjo mūsų diskusijos draugystės, meilės, vedybų klausimais. Nepaprastai graži gamta, kalnai, miškai, plaukiojimas Dunojumi poetei darė didelį įspūdį, veikė romantiškai. S. Nėris labai įsimylėjo B. Zubricką. Noriu pažymėti, kad B. Zubrickas buvo ne tik gražus vyras, bet ir moterų širdžių " specialistas ", ieškąs naujų meilės įspūdžių bei nuotykių » [66].

Dr. Gr. Valančius, kuris tada studijavo Vienoje ir gerai pažinojo Zubricką, duoda šitokią jo charakteristiką : «Aukšto ūgio, tamsus, ūsiukai prižiūrėti, dantys, nors taboku pajuodę, bet paauksinti, na, ir šypsnys kažkoks kitoks kaip kitų, jam visad ant lūpų . Prideda prie jo kažkokį mišinį sarkazmo, lyg tai paniekos, žodžių neraliuotų ... krinta mergaitės iš kojų. Jei nebūčiau matęs ne kartą, nesakyčiau » [67]. Taigi Vienoje krito ir Salomėja su visa jos į kraštutinumus linkusia prigimtimi. Su savo širdimi ji lenkė savo protą ir elgesį į kairę. Todėl V. Serbentą ir rašo: «Mano giliausiu įsitikinimu, šiuo metu ir įvyko S. Nėries ideologinis persilaužimas »[68]. Be abejo, kad prie to prisidėjo ir B. Zubricko pažadas poetę vesti[69].

Vesti, bet kaip ? Be bažnyčios, be altorių, be sumainymo žiedų ? Kam ši nuodėminga svajonė buvo skirta, anas « sakalas iš Alpių » nesutiko, o socialistinis «laisvūnas » prie Dunojaus galvojo kitaip. Ar širdį praradusi Nėris atsispyrė «laisvosios meilės » nuodėmei ? Neturint aiškių liudijimų, šitaip teigti neatsargu. Šviesos šituo klausimu tegalėtų suteikti buvęs poetės išrinktasis. Ji pati tepaliko tik naujos savo meilės poetizuotas nuotrupas — eilėraščius. Viename jų *Kur baltos statulos*, ji kalba apie likiminius momentus :

Kur baltos statulos
Ir tamsiai žalios nišos, —
Ten vieną vakarą
Likimai mūsų rišos.

---

[65] Ten pat, 107 psl.

[66] Ten pat, 108 psl.

[67] Dr. Gr. Valančius, *Didelės dramos mažas epizodas*, žr. *Draugas*, 1964 m. rugsėjo 25 d.

[68] *Atsiminimai apie Salomėją Nėrį*, žr. *Literatūra ir kalba*, IV t., 107.

[89] Ten pat, 108 psl.

Atsimeni : — klajojom
Po parką gilų seną ...
Ir jausmas — gyvas kraujas
Mums ugnimi srovena [70].

Naujos meilės pobūdį dar ryškiau atskleidžia S. Nėries eilėraštis *Valkata,* kuris (V. Serbentos liudijimu) buvo skirtas B. Zubrickui. Ten poetė rašė :

Kaip Sacharos vėjas laisvūnas —
Visagalė jo smuiko daina.
Ji nupirko ir sielą ir kūną
Savo magiškų burtų kaina.

Panorėk — aš nueisiu į dangų !
Ar nužengsiu juodan pragaran !
Dėl tavęs ne vien mirt pasirengus, —
Bet gyvent ir nemirt amžinai! [71]

Anksčiau, kad ir stiprią aistrą atspindinčiuose meilės eilėraščiuose, S. Nėris nekalbėdavo nei apie kraują, srovenantį ugnimi, nei apie sielos ir kūno pardavimą už magiškų burtų kainą. Po pažinties su Zubricku Austrijos Vienoje jos erotinė daina tapo realistiškesnė, nes išryškėjo fiziologiniai įvaizdžiai. Tačiau šitaip apdainuota Salomėjos meilė neturėjo ateities kaip ir buvusios : B. Zubrickas S. Nėries nevedė, baigęs studijas į Lietuvą negrįžo, bet išvyko į Ameriką ir ten susituokė su aire. Šį apvylimą S. Nėris skaudžiai išgyveno [72]. Gal būt, kad šis naujos meilės vilties sudužimas ir pažadino poetei savižudybės mintį dėl melo. Savo eilėraštyje *Paspausiu šaltą plieną* poetė rašė :

Melu kvėpuojam čia, melu čia siela minta, —
Tai gal mirtis iš melo išvaduos ? ! [73]

Bet 1929 m. vasarą Salomėja negalėjo nujausti, kad «vėjas laisvūnas »ją apvils. Ji tada tikriausiai tebetikėjo savo seniau suformuluotiems šūkiams, kad « visa moteris sutelpa viename žody — meilė », kad « širdis ir jausmas daro stebuklus ». Todėl sugrįžusi iš Vienos į Lazdijus «moderniai» pasikeitusi, S. Nėris rašinėjo mylimajam

---

[70] S. Nėris, *Raštai,* 11., 90 psl.
[71] Ten pat, 129 psl.
[72] *Atsiminimai apie Salomėją Nėrį.* žr. *Literatūra ir kalba,* IV t., 108 psl.
[73] S. Nėris, *Raštai,* 11., 139 psl.

laiškų, rašė ir siuntinėjo jam savo eilėraščių, žinoma, svajodama apie naują 1930 m. ekskursiją ir naują susitikimą su mylimuoju Vienoje.

Bet prieš tai poetės gyvenime trūko dar vienas saitas, ją siejęs su ateitininkų *Šatrijos* senaisiais draugais. Būtent, 1930 m. pavasarį į Urugvajų išvyko H. Vilčinskaitė, Salomėjos intimiausia draugė. Tai buvo bohemiškos nuotaikos mergina, kuri nepritapo prie Kauno teatro aktore, nebaigė universiteto, o laimės mėginti važiavo į Urugvajų. Jos išvykimo proga S. Nėris ne tik parašė vieną gražiausių ir patriotiškiausių savo eilėraščių *Tremtinio Lietuvą* («Lik sveika, tėviške žalia »), bet ir ekspresyviai pavaizdavo šitos draugės reikšmę sau :

«Jei nebūtų draugo už tūkstančių mylių — nepasiekiamųjų tolių tolimų, tai siela neverktų pusiau padalinta, — rašė poetė. — Tai širdis nešauktų, plūsdama krauju. Ji buvo visai į mane nepanaši. Drąsi, atkakli, teisybę į akis rėžianti. Už teisybę kovojanti visais pasireiškiančiais būdais. Aš — tyli, nedrąsi, bijanti šešėlių. Sakalas ir balandis [...] Be tavęs esu kaip augalas be saulės. Kaip vėtros palaužtas medelis. Tu — protas. Aš — jausmas. Jausmas yra aklas. Jausmas kaip vėjas nesuvaldomas, be atodairos siaučiantis [...] Mano jausmo audrojančią jūrą, mano beprotiško jausmo vėtrą tu mokėjai numalšinti ir į tikrą kelią atvesti » [74].

Šitaip vaizduodama netektos draugės reikšmę, S. Nėris, be abejo, šiek tiek perdeda, poetizuoja. Jei H. Vilčinskaitė ir nebūtų buvusi poetės uostu, tai vis dėlto ji buvo šiokiu tokiu inkaru. Bet tas inkaras pats nusitraukė ir nuplaukė už jūrų marių. O Kaune, kur dar buvo vienas antras studijų draugas, Salomėja mokytojos darbo negalėjo gauti, nes ten valdiškos vietos buvo rezervuojamos didesnio darbo stažo asmenims, arba autoritetinio režimo ištikimiesiems. S. Nėris šitoms kategorijoms nepriklausė. Todėl jai beliko griaužtis Lazdijuose prie nemėgstamo darbo, svajoti apie Vieną, laukti ateinančios vasaros, kad su nauja ekskursija išskristų į Vakarų Europą, į didįjį pasaulį, į plačią laisvę, kur audringas jausmas bei vaizduotė turėtų kur pasiausti.

Ir iš tikro 1930 m. vasarą S. Nėris vėl išvyko į Vakarus su B. Sruogos suorganizuota ekskursija. Ar po jos poetė buvo sustojusi Vienoje pamėginti išaiškinti, kodėl B. Zubrickas vis rečiau beatsiliepia į jos laiškus (gal ir visai buvo nutilęs). Ar ji tada matėsi su K. Boruta, kuris jai turėjo imponuoti savo drąsa kaip socialistas revoliucionierius, nes studijavo užsienyje laisvu tremtiniu, kad už

[74] S. Nėris, *Raštai,* III t., 383 psl.

savo nelegalią veiklą išvengtų Lietuvos teismo ir kalėjimo ? Deja, tie klausimai lieka neaiškūs[74a], nes iš tos vasaros stinga rašytinių dokumentų. Jų tarpe nebėra poetės dienoraščio iš 1930-1935 m. laikotarpio (jis arba dingęs, arba tyčiom neskelbiamas). Tačiau viena aišku : po 1930 m. vasaros ekskursijos 8. Nėries draugų ratas tarp liberalų ir socialistų buvo prasiplėtęs. Šalia K. Borutos atsistojo Antanas Venclova, *Trečio fronto* svarbiausias redaktorius, kuris vėliau suvesdino poetę su Br. Raila ir kitais to žurnalo bendradarbiais.

Pradėjusi trečius mokyklos darbo metus Lazdijuose, S. Nėris artimesnių draugų vis neturėjo, išskyrus J. Ičkauskaitę. Surasti ten sau lygų šeimyninio gyvenimo partnerį perspektyvų taip pat nebuvo, o su didėjančiu metų skaičiumi motinystės ilgesį ji jautė instinktyviai, nes dar 1929 m. pavasarop, prikaišiodama kitiems apgavystę, ji buvo parašiusi: «Aš esu dabar mokytoja. Taip norėjo kažkoks tironas, ir aš turiu būti. Ir kasdien jausti, kaip tie vaikai, tie besočiai šakalai, tie plėšrūs paukščiai plėšo mano sielą, ryja mano gyvybę lašas po lašo [...] Aš esu auka. Aš esu pasmerkta sudraskymui. O kur tai, ką man žadėjot ? O apgavikai, pagavikai ! [...] Turėčiau būti motina, naujas gyvybes užžiebti, naujas šviesas bedugnėj pasaulio tamsybėj »[75].

Kaip tenkinti šitą motinystės ilgesį ? To pasiekti su senaisiais draugais (ateitininkais) Salomėja vilčių nebeturėjo. Antra vertus, jie gal buvo tapę nebeįdomūs, nes draugystėje ji siekė ne tik ištikimybės, bet ir įdomumo. Juk dar 1926 m. ji buvo užrašiusi savo dienoraštyje : «Visi, kuriuos sutinku, geriau sakant, kurie mane sutinka, iš karto atrodo dar pakenčiami, bet toliau visai pilki, ydingi žmonės [...] Kodėl taip maža sielose kilnumo, naujumo, veržimosi į aukštybes [...] Trošku man ir kas kart ankščiau darosi gyventi toj bespalvėj žmonių buity »[76].

Be abejo, kad nauji draugai iš socialistų tarpo Salomėjai atrodė naujesni ir spalvingesni negu senieji, tarp kurių vaidenosi jai ir apgavikai. Su socialistiniais «drąsuoliais» poetei atsivėrė naujos perspektyvos jos neramiems jausmams ir vaizduotei. Tiesa, vienas jų jau buvo apvylęs Salomėją kaip moterį. Tačiau jis tebuvo tik «moterų specialistas», bet ne rašytojas. Tuo tarpu *Trečio fronto* bendradarbiai žadino joje įvairių nepatirtų vilčių. Gal tai jie buvo tie arai, kurie menką «spirgutį» turėjo įpratinti aru skraidyti ?.

[74a] Tuo laiku K. Boruta buvo Berlyne, kaip rodo jo laiškai iš ten rašyti (K. Boruta, *Drauge su draugais*, Vilnius 1976, 164-239 psl.).

[75] S. Nėris, *Raštai*, III t., 382 psl.

[76] Ten pat, 351 psl.

Kaip ji žiūrėjo į *Trečio fronto* žurnalą bei jo bendradarbius 1930-1931 metų sąvartoje, poetė išdėstė savo laiške (1931.II.22) K. Borutai. Jam ji rašė, kad kiekvieną *Trečio fronto* numerį perskaitanti iki paskutinės raidės, ko neatsitikdavo jos gyvenime nė su vienu žurnalu. «Man tai patinka tas gyvas, energingas žodis — laisvas pavasario vėjas ! Ir mane jis veikia savotiškai: kaip stiprūs vaistai ant žaizdos užpilti. Juk aš gyvenu tuo pat ir visa širdimi jums pritariu. Ir seniai nekenčiu to bedvasio, supelėjusio miesčioniškumo » [77].

Šitaip rašydama, S. Nėris jau buvo užmiršusi, kad tarp jos senųjų draugų taip pat buvo ne vienas, kuris nekentė supelėjusio miesčioniškumo, nors ir nepadarydami iš to vienašališkos neapykantos. Tik tada poetė socialine kritika nesidomėjo. Ji pabudo, kai nauji socialistiniai draugai palenkė jos moterišką širdį į neapykantos tikėjimą, ypač kai joje subrendo apmaudas prieš « ponus vyrus », kurie dažnai moterį laiko savo tarnaite, arba smagumų žaislu, o ji, šito nesuprasdama, nuskriausta dūsauja ir rauda. Šis apmaudas prieš vyrus ir noras prieš juos kovoti pirmą kartą buvo sukilęs Salomėjoje, perskaičius A. Schopenhauerio mintis *Apie moterį*.

Tada (1927 m.) poetė sakėsi nemiegojusi, išgėrusi jo nuodus iki dugno. « Pasiutęs senis, niekšas didžiausias ! — rašė ji savo dienorašty. — Juk verta nusižudyti ir negyventi nė vienos dienos, jei visų vyrų tokios pažiūros į visas moteris [...] Gal ir daug turi tiesos tas senis Schopenhaueris, bet visgi jis didelis niekšas ! Aš kovosiu su juo, aš prismeigsiu jį prie žemės kaip žaltį [...] Nežinau, ar laimėsiu, bet jei nelaimėsiu, tai ir nepasiduosiu, geriau jau žūsiu ! — Aš kita moteris ir mano meilė kita » [78]. Kiek ta kitokia ir nekitokia erotinė meilė buvo suteikusi Salomėjai skausmo, jau esame matę. Bet, kad paskutinis skaudus jos nusivylimas B. Zubricku pažadino S. Neryje snaudžiantį pasiryžimą kovoti dėl moters žmogiškos vertės, užmiršus dūsavimus dėl vyrų, galima spręsti iš to, kad, siųsdama savo eilėraščius *Trečio fronto* žurnalui 1931 m., ji ten norėjo paskelbti taip pat kūrinėlį apie išbalusią vargo moterį, kuri pusbadžiu augina savo kūdikį be tėvo. Ją ragino poetė rašydama : « O darbo moterie ! neduok sumindžiot savo širdį, kaip kadais »[79].

Tai liudija, kad, eidama bendradarbiauti į socialistų žurnalą, Salomėja norėjo pasirodyti ne dūsaujančia, ne silpna ir baile, bet galinga moterimi, pajėgia kovoti dėl visų moterų žmogiškos vertės bei orumo. Kad protestuojančios moters vaizdas anais 1930-1932

---

[77] Ten pat, 442 psl. K. Boruta į tą laišką atsakė vasario 25 d. (K. Boruta, *Drauge su draugais*, Vilnius 1976, 202-204 psl.).

[78] Ten pat, 358 psl.

[79] S. Nėris, *Raštai*, II t., 353 psl.

metais buvo giliai įstrigęs į S. Nėries sąmonę ir pasąmonį, gal niekas geriau apie tai nebyloja, kaip Švedijos epizodas, kurį yra papasakojusi P. Orintaitė savo atsiminimuose *Ką laumės lėmė.*

1932 m. vasarą Lietuvos Jachtklubo ekskursija, kurioje dalyvavo S. Nėris, Stockholmo uoste ilgokai užtruko su muitinės formalumais. Nelaukdamas jų pabaigos, Lietuvos pasiuntinys rašytojas J. Savickis užlipęs į laivą pasveikinti atvykusiųjų. Kreipdamasis į ekskursijos vadovą A. Sutkų, J. Savickis juokaudamas taręs :

— «Ir ko tiek gražių merginų atsivežėte ? Manote, pas mus jų trūksta ? Pamatysite, ir mūsų švedės gana dailios ...

Saliute, didesnėje minioje ir mažiau pažįstamų tarpe visada nepasitikinti ir kritiška, tuos Savickio žodžius tuoj paėmė į širdį : kaip jis gali mus šitaip nemandagiai pasitikti ! Lyg mes, moteriškės, čia nereikalingos. Tai įžeidimas !

Ir paskui kitą dieną, kai ekskursija buvo pakviesta mažam priėmimui Lietuvos pasiuntinybėje, ji griežtai atsisakė ten eiti. Girdi, reikia turėti savigarbą, jei pats Savickis viešai išsitarė, jog nereikėjo čia mūsų atsivežti » [80].

Šis epizodas liudija, kad S. Nėris ne tik stokojo humoro jausmo, bet kad savo galingos moters rolę ji buvo tiesiog pertempusi. Gal « spirgučiui », nepratusiam lygiuotis su « arais », tie pirmieji nevykę skrydžiai į kovos lauką ir atleistini, ypač prisiminus, kad kova dėl moters savigarbos nebuvo poetės vienintelis motyvas bendradarbiauti komunistuojančių socialistų žurnale.

Prisidėti prie *Trečio fronto* S. Nėrį skatino taip pat poetinio atsinaujinimo reikalas. Juk po 1930 m. vasaros ekskursijos galutinai ruošdama spaudai savo antrąjį lyrikos rinkinį *Pėdos smėly,* poetė negalėjo nematyti, kad kai kurios jos temos pradeda kartotis, nors ir kitokiais atspalviais, bet kad originaliau skamba tokie jos eilėraščiai kaip *Valkata, Rūstus tavo Dievas, Kai numirsiu, Be bažnyčios, be altorių.* Šis pastarasis jau anksčiau, tik *Židinio* žurnale išspausdintas, buvo sukėlęs diskusijas tarp katalikų bei tapęs įdomiu prieskoniu kitiems. Žodžiu, naujenybių reikėjo. Bet *Pėdoms smėly* pasirodžius pasaulyje 1931 metų pradžioje, kritika nepastebėjo eilėraščio, kuris iš esmės buvo naujesnis ir revoliucingesnis negu pagarsėjęs laisvamaniškasis *Be bažnyčios, be altorių.* Tai buvo rinkinio paskutinis kūrinėlis *Kaip gėdos dėmė.* Ten «prisipažindama », kad turinti sie-

---

[80] P. Orintaitė, *Ką laumės lėmė,* Chicaga 1965, 51 psl.

loje sunkią nuodėmę, poetė deklaravo savo saitų nutraukimą su praeitimi, kuri nebuvo socialistinė. Nėris rašė :

Jei šiandien šypsaus ir tikiu į gyvenimą,
Tai todėl, kad nueitą kelią nulaužiau
Kaip vyšnios išdžiuvusią šaką.
Sugroviau altorių, kur melstasi amžiam,
Kur garbinta meilė ir mėlynos pasakos.
Ir tiltą į praeitį visą sudeginau [81].

Tai buvo aiškus atsisakymas ir nuo krikščionių religijos, ir nuo meilės ir net nuo romantiško žvilgsnio į pasaulį, nes ir altorių maldos ir pagarba meilei buvo « sumetamos į vieną krepšį» su mėlynomis pasakomis, visa tai užantspauduojant žodžiais : «tiltą į praeitį visą sudeginau ». Šis pasisakymas buvo tikra dvasinė naujenybė — statymas naujo tilto į socializmą, — nes buvo atmetama tai, ką marksistiniai socialistai neigė.

Tik, kai recenzentai į tą simboliais išreikštą deklaraciją apie naująjį tikėjimą neatkreipė tinkamo dėmesio, palankiai vertindami visą *Pėdų smėly* rinkinį, S. Nėris nervinosi. Tai liudija J. Ičkauskaitė-Vosylienė, kuri 1931 m. pavasarį Lazdijuose turėjo progos stebėti poetę iš arti. «Kai kritika rinkinį *Pėdos smėly* palankiai sutiko, — rašo J. Ičkauskaitė, — ji nejautė jokio džiaugsmo ir skundėsi, kad jai nepakenčiami tie pagyrimai, kad ji norinti spjauti visiems į akis ir iškrėsti tokią staigmeną, kad visi išsižiotų iš nustebimo » [82].

Pasirodžius *Pėdoms smėly*, 8. Nėris galėjo drąsiai kalbėti apie didelę staigmeną, nes tada, sudeginus tiltą į praeitį, poetė jau buvo nutarusi išsilaisvinimo žygį — atsisakyti mokytojos kankinimosi Lazdijuose, susidėti su *Trečio fronto* ereliais ir gyventi vien tik iš savo pašaukimo darbo — literatūrinės kūrybos. Šitoks išsilaisvinimo motyvas Salomėjai tikriausiai buvo svarbesnis už poetinės tematikos atsinaujinimą bei už kovą dėl moters savigarbos. Kad atsidavimas tik savo poetinės kūrybos idealui, sutraukius pančius su nelaimingos mokytojos kasdienybe, buvo svarbiausias akstinas pasireikšti poetei kaip stipriai asmenybei, galima spręsti iš jos absoliutinės laisvės siekimų, kurie prasiverždavo čia poetės eilėraščiuose, čia jos dieno-

---

[81] S. Nėris, *Raštai*, 11., 140 psl.
[82] *Atsiminimai apie Salomėją Nėrį*, žr. *Literatūra ir kalba*, IV t., 104 psl.

raštyje. Antai, tokį kasdienybę neigiantį laisvės siekimą randame išreikštą jau 1925 metais šitokiais aistringais žodžiais:

« Ak, ta begalinė aistra gyventi, gyventi laisvai kaip žmogus-erelis ! Toji aistra liepsnoja lyg didžiulis laužas, kurio šviesoj visi šešėliai ir visa aplinka paskęsta (...) ji mane stumia į gyvenimą, į tą didį, platų, laisvą gyvenimą, tąjį laisvąjį kūrėjo pasaulį. Jei koki pasaulio siūlai, taisyklėmis vadinami, norėtų varžyti laisvę — sutraukyti juos kaip niekingus voratinklius ![83] »

Tuo tarpu jau ėjo treti metai, kai «tarnybiniai voratinkliai» dėl duonos pančiojo poetę, kartais visai užtemdydami erelio laisvės viziją. Tai bent dabar augantis socialistinis tikėjimas turėjo tą viziją poetei paversti tikrove — suteikti laisvę kūrybai. Tiesa, kad pradžioje gali būti sunku, gal kurią dieną net teks neprivalgyti, bet ką tai reiškia f?Ar mažai žmonių gyvena, neturėdami tarnybinio darbo ? Ar daug reikia vienam žmogui ? — įtikinėjo save poetė apsisprendimo mėnesiais gal tais pačiais žodžiais, kokius ji pavartojo kaip argumentus prieš J. Grinių 1931 metų vasarą. Bet koks džiaugsmas lauks kasdieną : laisvė, kūryba ! karžygiška nuotaika ! Argi Salomėja vieną dieną neprisipažino, kad, parašiusi vykusį eilėraštį, ji džiaugiasi, tartum karžygys, paėmęs priešo tvirtovę [84] ?

Be abejo, sunku atspėti ir pavaizduoti visus motyvus, kurie paskatino S. Nėrį pasiprašyti į *Trečio fronto* bendradarbių kolektyvą, nes žmogaus siela — ne laikrodis : joje visada pasilieka kažin kas irracionalaus bei neapskaičiuojamai laisvo. Tačiau iš trijų čia panagrinėtų motyvų svariausias atrodo pastarasis — kūrybinės laisvės viltis. Ji tikriausiai buvo nulėmusi poetės elgesį, kai ji 1931 metų pačioje pradžioje pasiprašė pasimatymo su *Trečio fronto* vyrais A. Venclova ir Br. Raila [85].

Jie trys pasikalbėti susitiko Konrado kavinėje, tame «Kauno plepalų klube», kaip rašo Br. Raila, nes ten «mėgdavo praleisti ištisas valandas darbo neturinčios poniusenkos, žydų pirklių žmonos, mūsų spauda, literatai ir visi menai » [86]. Per tą trijų pasikalbėjimą

---

[83] S. Nėris, *Raštai*, III t., 316-317 psl.

[84] Ten pat, 406 psl.

[85] Br. Raila teigia, kad tas pasimatymas įvykęs 1931 m. pradžioje, o Ant. Venclova rašo, kad tai buvę per Velykų atostogas (*Jaunystės atradimas*, Vilnius 1966, 233 psl.). Atrodo, kad ji jau nuo 1930 metų pradžios buvo sąlytyje su *Trečiu frontu*, kaip rodo K. Borutos laiškas A. Venclovai (K. Boruta, *Drauge su draugais*, Vilnius 1976, 142 psl.).

[86] Bronys Raila, *Sapnas apie Salomėją*, žr. *Dirva*, 1964. X. 9 d., 113 nr.

Konrado kavinėje Kaune S. Nėris atskleidusi šitokį savo moralinį stovį:

« Jūs gal nepatikėsite, — pradėjusi Salomėja, kaip atsimena B. Raila, — aš buvau jūsų žurnalo skaitytoja nuo pirmo numerio ir skaičiau labai atidžiai. Aš jums pritariu, aš norėčiau būti su jumis. Aš nebegaliu pakelti gyvenimo Lazdijuose. Aš nebegaliu pakelti viso mūsų gyvenimo su jo melais, niekšybėmis, veidmainystėmis, neteisybėmis. Aš nebegaliu ilgiau tylėti. Noriu padėti tiems, kurie su tuo kovoja. Daug galvojau, kankinausi, blaškiausi. Bet taip juk negali trukti amžinai. Kas man daryti? » [87]

Atsakydami į tai, *Trečio fronto* atstovai išdėstę, kokie nemalonumai ir gal net visuomenės kerštas laukią S. Nėries, jai pradėjus bendradarbiauti jų, t. y. kairųjų socialistų žurnale, ir klausę, koks svarbiausias motyvas, skatinęs apsispręsti už *Trečią frontą*. «Viską pergalvojau dešimtį kartų, — pakrimsdama lūputę ir daugiau pažemindama balsą tęsė Salomėja. — Ką jie galvos ar darys, man visiškai vis tiek, visiškai nesvarbu. Nepražūsiu, kaip nors išgyvensiu. Ir lig šiol ne kasdien man būdavo pyragai. Ir nelauksiu, kol mane išmes (iš *Žiburio* gimnazijos Lazdijuose, J. Gr.), pati išeisiu [...] Aš tik socializme matau tiesą ir teisingumą, tik pas socialistus matau tikrus ir nuoširdžius žmones. Jų ateitis, ir tai bus mano ateitis. Nebepakenčiu ypač to davatkyno ir to tinklo, kuriuo buvau supančiota nuo vaikystės ir tebepančiojama visą laiką. Užteks klebonų, užteks dar už juos bjauresnių pasauliečių veidmainių. Užteks tarnauti « dievo tarnams »... [88]

Perdavęs tai, kiek prisiminęs po daugelio metų, Br. Raila prisipažįsta, kad girdėti šitokius žodžius iš katalikų poetės lūpų buvę neįprasta, nors jo ausims tai skambėję «švelniai, beveik saldžiai ». Raila taip pat žinojęs, kad anksčiau kai kurios studentės buvo pasipiršusios į *Trečio fronto* bendradarbes ne tiek dėl literatūros pomėgio, kiek ieškodamos meilės nuotykių. Tuo tarpu per aną pokalbį Konrado kavinėje instinktas sakęs, kad šitoks «nebuvo Salomėjos Nėries kazusas», — rašo Br. Raila. — čia prie juodos kavos puoduko su citrinos ripkute sėdėjo susigūžusi ne «literatūros meilė », bet gili pasaulėžiūros drama [...] Visa tai buvo giliai iškentėta, perdaug tragiška, ir kartu kažkas labai tyra ir labai gražu»[89].

---

[87] Ten pat, 1964.X.14 d. 114 nr.
[88] Ten pat.
[89] Ten pat.

Perdavęs šitokį savo susidarytą įspūdį ir Salomėjos pakartotus nusivylimo motyvus, Br. Raila toliau rašo : « Tą vakarą mes sutarėme, kad Salomėja aiškiai, viešai, galutinai ir be rezervų stos į *Trečio fronto* kolektyvą. Apie tai galės būti įdėtas žurnale jos specialus pareiškimas ir naujos kūrybos pavyzdžiai »[90]. Tik S. Nėris prašiusi neskubėti išleisti to žurnalo penktąjį numerį, nes ji norinti, kad pirmiau visuomenėje pasirodytų jos naujas poezijos rinkinys *Pėdos smėly*, kur ji atsisveikinanti su savo egotistine praeitimi. Br. Raila ir Ant. Venclova su šituo poetės prašymu sutikę ir vėliau apie tai painformavę kitus savojo kolektyvo narius.

Jei dar pridėsime, kad po Konrado kavinės susitarimo A. Venclova pradėjo siuntinėti Salomėjai socialistinės ir marksistinės literatūros jos naujam « tikėjimui » teoriškai sustiprinti, atrodo, kad poetės pasirodymas tarp *Trečio fronto* bendradarbių turėjo vykti sklandžiai. Tačiau iš tikrųjų šitaip nebuvo pirmiausia dėl pačios Salomėjos. Kad ir padarius aukščiau aprašytą susitarimą su socialistų žurnalo atstovais, ji neišsivadavo iš savo abejonių ir kentėjimų. Šituos S. Nėries pergyvenimus liudija du jai artimiausi mokytojai Lazdijuose J. Ičkauskaitė ir J. Baltrukonis. Šis pastarasis yra pastebėjęs poetės religinių abejonių išraišką, apie tai rašydamas :

> « Sekmadienio rytas. Per mokinių pamaldas bažnyčios viduryje klūpo Salomėja. Ji vieniša, susikaupusi, atkreipusi veidą į Dievo Motinos paveikslą, į tą jos pamėgtąją madoną. Klūpo be maldaknygės, be rožančiaus, sustingusiomis lūpomis. Gal tylioje maldoje ji kreipiasi į Dievo Motiną ir laukia iš jos atsakymo į sielą draskančius klausimus ? O gal tai tik įspūdingas pamaldumo demonstravimas ? Ne, tai mirštančių religinių įsitikinimų atkakli kova su išaugusiomis abejonėmis » [91].

Tik gaila, kad šituose savo atsiminimuose J. Baltrukonis nenurodė, kada jis matė poetę tokią, kaip čia aprašyta.

Tikslesnė antroji liudytoja J. Ičkauskaitė. Ji S. Nėries dvasinę įtampą, ypač vienatvės baimę pavaizduoja 1931 m. pavasarį po poezijos rinkinio *Pėdų smėly* pasirodymo. Pirmiausia ji poetės nuėjimą į socialistų žurnalą aiškina Salomėjos prieštaravimo demonu, rašydama: « Atrodo, kad ją viliodavo pavojai ir su jais susiję išgyvenimai. Ji pati sakydavo, kad kažkoks demonas joje tūnąs ir verčiąs ją daryti kitaip, negu visi laukia » [92]. Toliau Salomėjos draugė J. Ičkaus-

---

[90] Ten pat.
[91] *Atsiminimai apie Salomėją Nėrį*, žr. *Literatūra ir kalba*, IV t., 123 psl.
[92] Ten pat, 104 psl.

kaitė pabrėžia tokią didelę vienatvės baimę, kad poetei ji neleisdavo nakčia vienai pasilikti savo kambaryje:

« Savo idėjinį persilaužimą Salomėja skaudžiai pergyveno. Šiuo lemiamuoju metu ji dažnai pas mane užeidavo, ilgiau užsisėdėdavo, bet kalbėti tuo klausimu vengdavo. Matydama jos įtemptą būklę, nenorėdama jos erzinti, aš taip pat neužsimindavau. Kartą, ilgiau pas mane užsibuvusi, ji tarė :

— Aš šiąnakt pas tave nakvosiu.

Mielai sutikau ir neklausinėjau priežasčių, nes žinojau, kad vienu neatsargiu žodžiu galiu ją įžeisti, ir tada jokia jėga jos nesulaikyčiau nakvoti. Kai paklausiau, kur jai pakloti patalą, ji atsakė:

— Aš gulsiu tik su tavim.

Supratau, kad jos nervai buvo įtempti tos nepaprastos kovos, kuri vyko jos sieloje, jeigu pati paprašė tokios «aukos ». Ir vėliau, kai ją, matyt, apimdavo vienumos baimė, ji ateidavo pas mane nakvoti, o anksti rytą tyliai atsikeldavo, palikdavo mane miegančią ir grįždavo į namus » [93].

Ta jos vienatvės baimė turėjo būti tikrai labai stipri, jei, bėgant nuo jos, Salomėjai nebeužtekdavo naktį miegoti viename kambary su drauge, bet reikėdavo net fiziškai justi draugės kūną šalia savęs.

Kad, apsisprendus už *Trečią frontą,* nesiliovė abejonės varginusios poetę, liudija taip pat jos laiškai to žurnalo redaktoriui A. Venclovai, kuris stengėsi jai būti savotišku « dvasios tėvu » : jis ne tik jai rašinėdavo laiškus, teiraudamasis apie jos nuotaiką ir darbus, bet taip pat nurodinėdavo, kas reikia skaityti, norint geriau suprasti marksizmą. Atsiliepdama į vieną tų laiškų, S. Nėris 1931.III.21 d. rašė: «Daug labai galvoju ir pavargstu begalvodama, o dirbti maža dirbu. Beveik nieko ir nerašau. Tai veikia vienuma ir durnos sąlygos. Nesistebėk, kad taip graudžiai suokiu; kiekvienas mano vietoj taip pat darytų » [94].

Salomėjai sielą slėgė tada ne tik pasaulėžiūrinės problemos, bet ir praktiniai klausimai. Tarp jų buvo įsipareigojimas ne tik parašyti naujų eilėraščių pagal socialistines tezes, bet taip pat suredaguoti deklaraciją, aiškinančią, kodėl ji nutraukia santykius su praeitimi. Laikas bėgo, terminas tiems raštams įteikti artėjo, o Salomėja vis nieko negalėjo sugalvoti. Todėl ji ir skundėsi Venclovai, kad beveik nieko nerašanti. Pagaliau sulipdžiusi penkis eilėraščius, ji išsiuntė juos *Trečio fronto* vyrams, tačiau savo naujojo tikėjimo deklaracijos ji nepajėgė parašyti. Todėl laiške redakciniam kolektyvui ji teisinosi:

---

[93] Ten pat.

[94] S. Nėris, *Raštai,* III t., 445 psl.

«Jūs kalbėjote, kad reikalinga būtų parašyti, kodėl aš įstojau į Tr[ečio] fr[onto] kolektyvą. Aš neparašiau. Kai pasirodys mano eilėraščiai *Tr[ečiame] fr*[*onte*] — visiems bus aišku kodėl. O pasiaiškinti, padaryti išpažintį prieš tuos, kurie *Tr*[*ečio*] *fr*[*onto*] « neskaito », kad jie paskui turėtų iš to sensaciją, man nesinori. Nebent jeigu Jums tas reikalinga kaip laidas, kad aš savo noru ir blaiviu protu įstoju pas Jus ir kad atsisakau bendradarbiauti visoj toj spaudoj, kurioj lig šiol buvau. Tai man visai nesunku būtų, bet aš nežinau iš tikrųjų, kaip čia rašyti »[95]. Vargšė Salomėja ! Ji buvo pasiruošusi pasukti savo gyvenimą pagal socialistinį tikėjimą, o nežinojo vieno elementarių jo reikalavimų : kolektyvo interesų pirmenybės prieš individo norus. O *Trečio fronto* arams kaip tik norėjosi iš S. Nėries atvejo padaryti politiškai kultūrinę sensaciją, kuri sudrumstų lietuvių visuomenės nuotaikas ir sudarytų reklamą jų žurnalui[95a].

Todėl jo kolektyvas, K. Korsako patartas, pasiliko prie nusistatymo, kuris buvo sutartas per pasikalbėjimą Konrado kavinėje Kaune : su socialistinių temų eilėraščiais turi būti ir prozinė deklaracija. Salomėja šitam reikalavimui paklusо ir pagaliau savo pareiškimą atsiuntė. Bet ko jis buvo vertas ir kokius rūpesčius sudarė *Trečio fronto* redakcijai, tepasako vienas jos buvusių narių, Br. Raila. Savo straipsnyje jis rašo : « Sunkiausia buvo su jos deklaracija ir naujomis “ poemomis ” [...] Visi dalykai pagal mūsų standartus buvo silpni, nevykę, jovališki. Vpač chaotiškas tasai viešas pareiškimas, kuris rankraštyje buvo gal dvigubai ilgesnis, negu vėliau žurnale atspausdintas [...] Mes jį braukėm, trumpinom ir mėginom suvesti į šiokios tokios logikos rėmus (žinoma, kiek iš viso ten buvo tos “ logikos ”, kuri, dabar žiūrint, atrodo visai absurdiškai). Kelis kartus taisėm ir bent du kartu jai siuntėm peržiūrėti. Ir ji pati dar taisė, “ gerino ” [96].

Kad ir siųsdama pagal savo skonį perredaguotą pareiškimą, S. Nėris vis dar buvo prieš jo spausdinimą žurnale, rašydama : « Pasižadėjimai bendrai mane labai varžo, ir aš jų vengiu, nes daug geriau atlieku tą patį darbą nepasižadėjus. Ir neseniai gautas Kazio B[orutos] laiškas mane paskatino prie šito pakeitimo. Jeigu jis čia būtų, tai būtinai su manim sutiktų ir pats pasiūlytų keisti arba jokio pareiškimo nedėti »[97] *.

---

[95] Ten pat, 447 psl.

[95a] Jau 1930.I.16 d. K. Boruta iš Vienos rašė A. Venclovai : Salomėją Nėrį «suvilioti reikia jau vien dėl to, kad kokią porą prabaščių apopleksija užmuštų (tai irgi būtų galima įrašyti į aktyvą)», žr. K. Boruta, *Drauge su draugais,* Vilnius 1976, 142 psl.

[96] Br. Raila, *Sapnas apie Salomėją*, žr. *Dirva,* 1964.X,16 d., 116 nr.

[97] S. Nėris, *Raštai*, III t., 453 psl.

Atsikalbinėdama nuo savo deklaracijos spausdinimo, Salomėja gynė joje savuosius ištaisymus prieš *Trečio fronto* redakcijos siūlymą paneigti jos aukstybesnę lyriką.

«Negaliu taip griežtai pasmerkti savo praeities poeziją, — rašė ji redakciniam kolektyvui. — Rašiau tai, ką širdis liepė ir visuomet taip darysiu. Negaliu taip pat pasižadėti, kad visai ir niekad nerašysiu elegiškų ir egotistinių eilėraščių ; žinoma, tai bus neišvengiama būtinybė — nuodėmė, kurią ir iš Jūsų, jei ne visi, tai dauguma retkarčiais papildo. Savaime aišku, kad proletariato reikalai, revoliucija, kova — pirmoj vietoj. Tai darbas visų visiems. Bet yra poilsio valandėlės, kurios priklauso atskiram individui, ir aš jas rezervuoju sau. Todėl ir išbraukiu griežtumus » [98].

Šitaip S. Nėris baigė savo bylą su *Trečio fronto* redakciniu kolektyvu dėl savo deklaracijos, kurios turinį Br. Raila laiko be galo nemoterišku, net ne literatūriniu, tik kokčiai politiniu [99]. *Anksti rytą* rinkinio autorės lūpose deklaracijos žodžiai skambėję beveik klaikiai. O to jos pareiškimo paskutinis sakinys buvo gal mažiausiai savarankiškas. Jis skambėjo :

« Nuo šio laiko sąmoningai stoju prieš darbo klasės išnaudotojus ir savo darbą stengsiuos sujungti su išnaudojamųjų masių veikimu, kad mano ateities poezija būtų jų kovos įrankiu ir reikštų jų norus ir kovos tikslus. Tatai paaiškina ir mano į *Trečią Frontą* įstojimo faktą » [99] [100].

Greta nevykusio pareiškimo blogi reikalai buvę ir su eilėraščiais, kuriuos S. Nėris buvo atsiuntusi *Trečiam frontui*. Jų nebuvę galima ištisai spausdinti. « Taisėme, truputį gerinome, bet tos poemos buvo nepataisomos, — rašo Br. Raila. — Visos trys poemos buvo parašytos laisvu ritmu, su pastangomis kai kurias eilučių galūnes rimuoti; žemiau jos įprastinio lygio. Jos rodė, kaip proletarinei poetei dar sunku persilaužti [...] Dar kitų dviejų tam numeriui jos prisiųstų “ poemų ” visai negalėjome dėti. Tačiau tikėjomės, kad [...] ji netrukus išmoks be pagalbos pati vaikščioti per aštrius ateities akmenis » [101].

Ir tie S. Nėries eilėraščiai, kuriuos redaktoriai beveik iš pasigailėjimo įdėjo į savo raudonąjį žurnalą, atrodė labiau panašūs į retoriš-

---

[98] Ten pat.

[99] Br. Raila, *Sapnas apie Salomėją*, žr. Dirva, 1964.X.14 d.

[100] *Salomėja Nėris* (albumas), Vilnius 1955, 67 psl. Deklaracija buvo atspausdinta *Trečio fronto*, 1931 m. 5 nr., 6 psl.

[101] Br. Raila, *Sapnas apie Salomėją*, žr. Dirva, 1964.X.14 d.

kai politinę makulatūrą negu į poeziją. Vėliau ir pati jų autorė tai pamatė, nes jų neįdėjo nė į vieną savo viešą rinkinį. O kai tuos eilėraščius išvydo redaktorių ištaisytus, poetė jautėsi nejaukiai. « Man truputį gėda dėl savo eilėraščių, kad jie tokie mizerni, — rašė Salomėja A. Venclovai. — Sunku taip iš karto save perdirbti»[102]. Kitaip tariant, poetė netiesiog prisipažino, kad dar silpnai teįsigyvenusi į socialistinį tikėjimą, nors nuo « atsivertimo » Vienoje ėjo į pabaigą jau antrieji metai. Jos įkvėpimo nebuvo sustiprinęs nei A. Venclovos jai nusiųstas Plechanovas, nei kitos V. Drazdausko parūpintos marksistinės knygos. Nuo jų jai tik galva skaudėdavo iki sprogimo [103].

Taigi, pirmieji veiksmingi žingsniai į socializmą vedė S. Nerį kaip poetę į pralaimėjimą, nes ta socialinė (objektyvinė) poezija, kokią ji mėgino rašyti *Trečiam frontui*, buvo prieš jos emocionalinę prigimtį, taigi prieš jos talentą. Net nuostabu, kad pirmas Salomėjos sąlytis su socialistiniu realizmu taip negailestingai nukarpė sparnus jos kūrybinei vaizduotei. Nepaisydamas šito kūrybinio S. Nėries pralaimėjimo, A. Venclova džiūgavo, nes šitaip *Trečiam frontui* buvo nukalta keletas politinių ir reklaminių monetų.

« Rodos, Tau jau šiek tiek rašiau apie tą įspūdį, kurį Kaime padarė Tavo įstojimas į *Trečią Frontą*, — rašė jis laiške Salomėjai 1931 m. gegužės 27 d. — Galiu neapsirikdamas pasakyti, kad visose kavinėse, redakcijose, gatvėse apie tai ir dabar daugiausia tekalbama. Be abejo, tai didžiausia šių metų literatūros sensacija. Visa pažangioji visuomenė šiuo Tavo žygiu be galo džiaugiasi. Buvę Tavo draugai, žinoma, tuo nepatenkinti ir labai nustebinti, bet nieko nepadarysi»[104]. Žinoma, taip pat nieko nepadarysi, kai oficialus *Trečio fronto* redaktorius čia perdeda savo džiaugsmą ir įvykiui suteikia didesnės reikšmės, negu jis galėjo turėti. Bet mums svarbiau, kaip jautėsi S. Nėris, pasirodžius jos pareiškimui ir eilėraščiams to socialistų žurnalo 5-me numeryje. Ar ji buvo pasiekusi stiprios, savo likimą valdančios moters džiaugsmo ?

Apie tai neturint jokių dokumentų, sunku, kas nors teigti. Tačiau viena aišku, kad S. Nėris savo įsivaizduoto išsilaisvinimo žygį tęsė toliau : ji atsisakė mokytojos pareigų *Žiburio* gimnazijoje Lazdijuose ir nuo 1931 m. liepos 1 dienos tapo savanoriška bedarbė. Šiek tiek atsikvėpti po buvusios pavasarinės moralinės įtampos ir pasiruošti

---

[102] S. Nėris, *Raštai*, III t., 456 psl.
[103] Ten pat.
[104] *Literatūra ir kalba*, IV t., 339 psl.

laisvos literatės darbams, pirmiausia *Trečio fronto* žurnale, vasaros atostogų Salomėja išvyko į Palangą.

Ten atsirado ir kai kurie jos naujieji draugai iš minimo žurnalo kolektyvo. Žinoma, buvo pasidžiaugta bendru laimėjimu ir buvo šiek tiek paplanuota, kaip *Trečio fronto* 6-jį numerį būtų galima padaryti dar sensacingesnį. Draugų nebuvo užmiršta nė sustiprinti Nėrį marksistine teorija. Bet kadangi Br. Railai ir kitiems labiau rūpėjo vasaros saulė ir jūra, tai « politinio vadovo » pareigos «neofitei » Salomėjai savaime atiteko fanatiškiausiam kolektyvo nariui V. Drazdauskui, kuris buvo kairiausias iš visų, su aiškiomis komunistinėmis tendencijomis. Su jam įprastu radikalumu jis uoliai kalė į Salomėjos galvą, nemėgstančią teorijų, visokias marksistines išmintis, o poetė šį kartą nemažiau uoliai tų «pamokslų » klausėsi, nes tai galėjo sustiprinti bei įkvėpti jos naująją poeziją, kuri turės būti išspausdinta *Trečio fronto* 6-me numeryje, kai jis pasirodys spalių mėnesį.

Tačiau, visiems to žurnalo «arams » suskridus į Kauną 1931 m. rudenį, paaiškėjo, kad Salomėjos realiausios viltys staiga susvyravo : Lietuvos vyriausybė *Trečio fronto* žurnalą buvo uždariusi, gal būt, remdamasi tuo triukšmeliu, dėl kurio buvo džiaugęsis A. Venclova gegužės pabaigoje. « Salomėjai žurnalo staigus uždarymas ir draugus ištinkančios nelaimės buvo tikras ir vos pakeliamas smūgis, — rašo Br. Raila. — Iš visų mūsų ji jautės, tur būt, nelaimingiausia, skaudžiausiai pergyveno ir dar labiau už kitus vis klausinėjo : kas gi daryti ? »[105]

Susidariusiai situacijai aptarti *Trečio fronto* visas kolektyvas (išskyrus K. Borutą) lapkričio mėnesį susirinko posėdžio Kauno *Pale Ale* restorano atskirame kambaryje. Visi kalbėjo apie prastą stovį, bet niekas nesugebėjo nieko pasiūlyti. « Pagaliau jausdamas daugumos palinkimus, — rašo Br. Raila, — taškus ant i pradėjo statyti žymiausias mūsų marksistas Drazdauskas. Esą, turėtume imtis iniciatyvos išsiaiškinti visus klausimus su Lietuvos komunistų partija, gal ir su jos didžiausiais globėjais Maskvoje. Jeigu tinkamai susitartumėme, tada galėtume eiti iš vieno su jais : kiek reikės į pogrindį, kam reikės — net į kalėjimą »[106].

Šitokiam pasiūlymui *Trečio fronto* kolektyvo dauguma pritarė. Tų pritarėjų tarpe buvo ir S. Nėris. Ji buvo viena tų, kurie vėliau pradėjo nutarimą vykdyti ta prasme, kad suėjo į santykius su slaptais

---

[105] Br. Raila, *Sapnas apie Salomėją*, žr. *Dirva* 1964.X.23 d., 119 nr.
[106] Ten pat.

komunistiniais vienetais. Nėris suartėjo su studentais komunistais ir jų slaptam hektografuotam laikraštėliui *Aurorai* davė Marijos Giraitės slapyvardžiu pasirašytus kelis politinius eilėraščius, kurie buvo silpni arba net silpnesni, negu išspausdinti *Trečio fronto* 5-me numeryje. Tačiau šituo šliejimusi prie komunistų S. Nėris pasitikėjimo iš jų vadovų dar nelaimėjo. Tilžėje išeinąs *Balso* laikraštis, instruktuojamas iš Maskvos V. Mickevičiaus-Kapsuko, rado reikalo įspėti savo skaitytojus rašydamas :

«Petro Serapino [Petro Cvirkos, J. Gr.] ir Marijos Giraitės eilės ne kas kitas, kaip politinė provokacija, kad tų eilių pagalba sukompromituotų komunistų spaudą, padėt komunistų priešams apšmeižti komunistus... Tų poetų provokacija taip bjauri ir šlykšti, kad kiekvienas doras žmogus tur šalintis tų niekšų »[107]. Tai šitokį pasitikėjimą komunistai reiškė Salomėjai — M. Giraitei, nors ji tuo pačiu slapyvardžiu vieną eilėraštį *(Akmenys ir plytos griūva)* buvo išspausdinusi 1932 metais komunistiniame žurnale *Priekalas* (Maskvoje). Gal būt, kad šito eilėraščio menkumas kaip tik leido spėti komunistų kritikams, kad po M. Giraitės pseudonimu slepiasi provokatorė, nors tai buvo naivios idealistės pasiklydimas tamsiame totalitarinės partijos prieangyje.

Posūkis atgal

S. Nėries gyvenime 1931-1932 metai vieni tamsiausių. Tada ji buvo pasiekusi dugną ne vienu atžvilgiu. Pirmiausia ji buvo smukusi kaip poetė, nes tais metais savo parašytų eilėraščių ji pati vėliau nedrįso spausdinti nė viename oficialiame savo raštų rinkinyje. Antra, *Trečio fronto* kolektyvas, į kurį ji buvo sudėjusi tiek išsilaisvinimo vilčių ir kuris ją buvo taip dviprasmiškai išreklamavęs, sugriuvo nepataisomai: po ano nutarimo sueiti į santykius su Lietuvos komunistų pogrindžiu vieni nariai šio nutarimo dėl tam tikrų priežasčių negalėjo vykdyti (K. Korsakas, J. Šimkus), o kiti jo atsisakė (K. Boruta vos tik jį sužinojęs, o Br. Raila vėliau). Šituo sugriuvimu S. Nėriai išslydo iš po kojų pirmoji bazelė socialistinei literatūrai kurti, o komunistų įtarinėjimai negalėjo jos nuteikti kūrybiškai. Bet gal svarbiausia, kad ji buvo bedarbė su labai nedidelėmis santaupėlėmis, o šiokio literatūrinio darbo (sakysime vertimų) ji tegalėjo gauti iš tos visuomenės, kurios buvo daugiau ar mažiau griežtai atsižadėjusi savo pagarsėjusioje deklaracijoje *Trečiame fronte.* Pagaliau po kiek

---

[107] *Balsas.*

laiko ji ir kambariu turėjo dalytis su buvusia studijų drauge Em. Kvedaraite V. Mykolaičio-Putiuo bute.

Kaip S. Nėries gyvenimas atrodė 1931-1932 metų sąvartoje jos draugams, tai vaizdžiai papasakoja Br. Raila :

« Tą rudenį ir žiemą ligi kito pavasario, dažnai su ja susitikdavau bendrai ir atskirai. Ji buvo bedarbė, gyveno iš kuklių santaupėlių, gana skurdžiai, išsinuomojusi studentišką kambarėlį Žaliakalnyje. Man geidavo širdį, kai pas ją užeidavau, nes tokia aiški buvo jos nelaimė. Kartais ji būdavo nervinga, paniurusi, niekada nesišypsojo ir visas jos lyriškas moteriškumas buvo beveik dingęs. Jos stalelis buvo apkrautas rusiškomis knygomis... ir daugiausia marksizmo klausimais [...] Vieną ūkanotą, beveik lietingą pavasario vakarą užėjęs į jos niūrų kambarėlį, Salomėją radau tiesiai užgulusią ant storiausio dialektinio materializmo veikalo. Buvo šalta, ji sėdėjo susisukusi megztine pilka skara ir, matyt, labai įsigilinusi [...] Man ji visuomet buvo gera. Gal dėl to ji staiga pakėlė galvą ir šyptelėjo. Tai buvo saulės spindulėlis juodą naktį ir paskutinis iš anų daugelio pasikalbėjimų » [108].

Suprantama, kad skurdžiai gyvenant, Salomėjai pradėjo nublukti patrauklumas to Kauno, į kurį ji anksčiau taip veržėsi iš Lazdijų. Nebetokia žavi beatrodė ir išsvajotoji kūrėjo laisvė, kai rašytoja turėjo gyventi iš savo plunksnos. Tai iš dalies atskleidžia poetės laiškas (1931.XII.9) draugei P. Orintaitei. Ten randame šitokių frazių :

« Įpratau girdėti teisingų ir neteisingų kalbų. Truputį keista, kuomet geri pažįstami [...] eidami pro šalį, nusisuka, nepasisveikina [...] Neatsako į pasveikinimą — nusišypsau [...] Daug dirbu, vis su tais vertimais, o pinigų kaip nėr, taip nėr, labai sunku išgauti. Nors gyvenu Kaune, bet visai ne sostinės nuotaika : nebuvau nė vienam baliuj, tik dukart šį rudenį buvau teatre, retkarčiais nueinu į kiną. Šiaip nieko » [109].

Kai savo laiške kalbėjo apie darbą su vertimais, Salomėja turėjo galvoje svetimų tautų autorių vertimus, kurių ji buvo gavusi iš Šv. Kazimiero draugijos krikščioniškoms knygoms leisti. Su šia leidykla poetę suvesdino du jos pažįstami ateitininkai, Dr. Juozas Leimonas, Jaunimo *Pavasario* sąjungos pirmininkas, ir Simas Zareckas, Ateitininkų spaudos administratorius bei *Sakalo* knygoms leisti bendrovės narys. Jiedu kreipėsi į rašytoją kun. Mykolą Vaitkų, Šv. Kazimiero [108]

---

[108] Br. Raila, *Sapnas apie Salomėją*, žr. Dirva, 1964.X.23 d.
[109] S. Nėris, *Raštai*, III t., 463 psl.

draugijos valdybos narį, dviem tikslais : skurstančiai Salomėjai padėti ekonomiškai, duodant jai literatūrinio darbo, ir pabandyti ją sugrąžinti į kataliką tikėjimą. Šitie tikslai kunigui Vaitkui atrodė geri, nors jis tikėjo, kad atsivertimas ar atvertimas yra ne tiek žmogaus pastangų, kiek Dievo malonės dalykas. Jis sutiko paveikti Šv. Kazimiero draugijos valdybą, kad ji duotų poetei vertimų darbo.

Atėjusi su kun. M. Vaitkum susipažinti ir pasikalbėti apie reikalą, S. Nėris kategoriškai pareiškusi: « “Jei bandysit mane atversti, tai žinokit, kad tokiu atveju aš iš Jūsų jokios pagalbos jokia forma nepriimsiu, verčiau badausiu ”. Man patiko jos ryžtas ir drąsa, — rašo Vaitkus [...] — Todėl į Nėries sąlygą atsakiau nuoširdžiai maždaug taip : — Sutinku. Nesistengsiu grąžint į katalikų tikėjimą. Bet jei per mūsų bendravimą, pokalbius, bendradarbiavimą sugrįžtumėt prie Kristaus, aš labai džiaugčiuosi » [100].

Po šitokio jų susitarimo kun. M. Vaitkus turėjęs sunkumą su Šv. Kazimiero draugijos pirmininku prof. A. Dambrausku-Jakštu. Šis pradžioje tesutiko duoti Salomėjai vertimų darbo su sąlyga — « kad ji viešai atšauktų savo prisidėjimą prie bolševikų » [111]. Tik po ilgesnio pokalbio A. Jakštas nebestatęs jokios sąlygos. Šitokiu būdu S. Nėris pirmiausia gavusi iš Šv. Kazimiero draugijos versti austrų rašytojos Enrica Handel Mazzetti *Ritos laiškus.*

Kadangi Šv. Kazimiero leidykla autoriams ir vertėjams honorarą temokėdavo, kai darbas būdavo išspausdintas, tai Salomėjai avanso, kurio ji norėdavo, kun. M. Vaitkus duodavo iš savo privataus kišenio. Šitaip poetei yra tekę gauti daugiau pinigo, negu buvo sutarta su leidykla. Dėl susiklosčiusių draugiškų santykių vertėja ir be reikalo kartais aplankydavo kun. Vaitkų. Pradėjusi versti Handel Mazzetti krikščionišką romaną, poetė pareiškusi: «jog ta Rita su jos laiškais darosi jai įdomi. Toliau : jog tas veikalas ją jaudinąs, net graudinąs. Dar vėliau : jog Jėzus vėl darąsis jai mielas » [112].

Matydamas, kad Salomėja, sugrįžusi į Kauną, pradžioje buvusi skaudžiai vieniša, nes « nuo avių atitapo, prie vilkų dar nepritapo », kun. Vaitkus įvesdino poetę į Sofijos Čiurlionienės-Kymantaitės literatūrinius šeštadienius. Šitame naujoviškame «salone» S. Nėris buvusi uoli dalyvė. Poetę kun. Vaitkus taip pat aplankydavo, kai ji jau gyveno V. Mykolaičio-Putino bute. Pokalbiuose jie beveik neliesdavę politikos. Tik vieną kartą kun. Vaitkus ryškiau tekritikavęs sovietinį bolševizmą, kai S. Nėris dar tikėjusi jo socialiniais užda- [110] [111]

---

[110] Mykolas Vaitkus, *Nepriklausomybės saulėj,* III dalis, Londonas 1969, 155-56 p.

[111] Ten pat, 157 psl.

[112] Ten pat, 163 psl.

viniais, nematydama, kad bolševizmas yra išsigimstąs socializmas, nes į pirmą vietą iškelia politinę valstybės jėgą, o ne socialinę žmonių gerovę. Dažniausiai jiedu kalbėdavosi kultūros ir literatūros klausimais, pirmoje eilėje lietuvių dailiosios literatūros reiškiniais. « Tik nuostabu, — rašo M. Vaitkus — Nėris pasiliko nepareiškusi man jokio savo susižavėjimo mūsų komunistinės ar jai artimos grupės kūryba». Be to ji, «bolševizmo šalininkė, neatrodė besidominti rusų bolševikų literatūra, kaip kad ir mes kiti lietuviai [...] Salė negiedojo man panegirikų apie bolševikų “ šedevrus ”, bet ir iš viso jų neminėdavo [...] Jei paliesdavom svetimas lietartūras, tai paprastai vokiečių »[113].

Kada Humanitarinių mokslų fakulteto dekanas ir Tautosakos komisijos pirmininkas Kauno universitete V. Krėvė-Mickevičius davė S. Nėriai apmokamą nemažą darbą — stilizuoti lietuvių pasakas, — ji savo naujo darbo pavyzdžių skaitė M. Vaitkui. Šita proga jis ir pasiūlęs poetei iš mūsų pasakų rinkti medžiagą, kad paskiau pagal planą sukurtų lietuviams tautinę epopėją, analogišką *Ramajanai, Iliadai, Odisėjai, Kalevalai.* Todėl yra pagrindo manyti, kad M. Vaitkaus paskatinta S. Nėris ėmė eiliuoti *Eglę, žalčių karalienę.* Šitos poemos-pasakos pradžia kun. Vaitkui atrodžiusi kaip « gražus epinės poezijos perlas». Bet, kai po kelerių metų pamatė visą Salomėjos sueiliuotą *Žalčių karalienę,* jis suabejojęs, ar epopėją sukurti jos nosytei, nors ji ir daili, nes juk Nėris — tipiška lyrikė [114].

O kaip su S. Nėries religija ? Ar «išsilaisvinimo » audrai nurimus, bevykdydama Šv. Kazimiero draugijos užsakymus, Salomėja nepriartėjo prie savo jaunystės tikėjimo ? Kun. M. Vaitkus mano teigiamai. Išvertusi anglų rašytojo Ingrabamo biblinę apysaką iš Kristaus gyvenimo, S. Nėris prasitarusi: « kaip būtų gera, jei ir aš taip galėčiau tikėti kaip autorius ». Šitaip kun. M. Vaitkus yra sakęs J. Griniui Lietuvoje. Išeivijoje rašydamas savo atsiminimus, jis mimimą faktą beužfiksavo šitaip : «Beversdama *Dovydo Sūnų,* Saliute dar arčiau priartėjo prie Kristaus. Ji pati man vienąsyk prisipažino»[115].

Tačiau gal ryškiausiai Nėries grįžimas prie katalikų religijos pasirodė, mirus jos tėvui S. Bačinskui 1933 metais. Šita proga išklausiusi kun. Vaitkaus užuojautos žodžių, S. Nėris tarė :

> « Tėveli, ar Jūs tikit, kad mirusiam gali pagelbėti, jei už jį atlaikomos mišios ? — Be abejo, tikiu, — atsakiau. Man iš karto buvo aišku,

---

[113] Ten pat, 177psl.
[114] Ten pat, 182psl.
[115] Ten pat, 166psl.

jog Saliute norėtų, kad atlaikyčiau mišias už velionį. Tik gėdis prašyt. Tad pats pasiūliau atlaikyti. Pridūriau : būtų gera, jei ir ji ateitų tų mišių », rašo M. Vaitkus. — Po kiek laiko Nėris vėl atėjo ir sako : " Tėveli, tikintieji mano, jog esą svarbu velioniui, jei trečią, septintą ir trisdešimtą dieną atlaikomos už jį mišios. Ar tai tiesa ".

Ir vėl supratau, jog ji norėtų paprašyt, kad atlaikyčiau. Todėl pats pasisiūliau. Ji buvo labai dėkinga. Tačiau ji man niekad nė žodeliu neprasitarė lankiusis į tas mišias, abejas ar vienas katras » [116].

Stengdamasis globoti S. Nėrį įvairiopai 1931-1934 metais, kun. M. Vaitkus ypač sielojosi jos menku ekonominiu stoviu. Šis stovėjęs jo širdyje kaip kokia nuodinga rakštis, nors pati poetė į tai žiūrėjusi tartum indiferentiškai, kartais sakydama : kaip nors išsiversiu! Ar daug čia man reikias ? Bet 1934 m. vasarą pasitaikė gera proga to klausimo teigiamam sprendimui. Vieną dieną Prezidento kanceliarijos viršininkas kun. dr. Pijus Bielskus paskambino telefonu kun. M. Vaitkui pranešdamas, kad Panevėžio mergaičių valstybinėje gimnazijoje atsirandanti laisva mokytojos vieta, kuri galėtų tikti Salomėjai. Žadėdamas pats padėti, Dr. P. Bielskus paraginęs veikti M. Vaitkų, kaip « globėją ». Šis pirmiausia turėjo pasikalbėti su poete.

Iškvietęs ją telefonu, kun. Vaitkus tiesiog giedote giedojęs apie jos aukso ateitį, priėmus pasitaikančią gerą tarnybą, užtikrindamas, kad «jai pačiai neteksią jokių žygių daryti, nei kur landyti, nei ką maldauti, nei žemintis [...] Ji turėsianti vien prašymą dėl anos vietos parašyti Švietimo ministeriui ir įteikti man»[117], — rašo M. Vaitkus. Galop į klausimą, ar sutinkanti, Salomėja atsakiusi: — — «Vadinas, Jūs norit manim nusikratyti ? »[118]. Ir apsiašarojusi. Įtikinta, kad intencijos visiškai priešingos, ji sutiko su siūlymu, o kun. Vaitkus pasiskubino susitikti Panevėžio mergaičių gimnazijos direktorių Elisoną, kad šis sutiktų Nėrį priimti.

Elisonui mielai sutikus, M. Vaitkus, paėmęs Salomėjos prašymą, išvažiavo į Palangą, kur vasarojo tuometinis Lietuvos Respublikos prezidentas Antanas Smetona, nes be jo rekomendacijos Švietimo ministeris prof. J. Tonkūnas tikriausiai nebūtų drįsęs skirti išgarsintą trečiafrontininkę į vieną geriausių valstybinių gimnazijų. Kai kun. Vaitkus išdėstė prezidentui visus motyvus už S. Nėries skyrimą, A. Smetona paklausęs : « Tad ar galėtumėt laiduoti, kad ji tarnybos vietoj nevarys komunistinės propagandos ? »[119]. Kun. Vaitkus garan-

---

116 Ten pat, 172-173 psl.
117 Ten pat, 189 psl.
118 Ten pat.
119 Ten pat, 196 psl.

tavo, o A. Smetona tada savo ranka ant S. Nėries prašymo užrašė savo rekomendaciją Švietimo ministeriui.

Šitaip dėl poetės geresnio gyvenimo buvo užangažuotas net aukščiausiai pastatytas Lietuvos respublikoje asmuo, kurį komunistai vadindavo «kruvinuoju fašistu». Kas galėjo tikėtis, kad Saliute, buvęs « spirgutis » po triukšmingo, bet nepasisekusio erelio skrydžio į *Trečią frontą,* susilauks tokio savo nelinksmo stovio supratimo-patirs žymią moralinę ir materialinę pagalbą kaip tik iš asmenų tos visuomenės, kurios ji buvo demonstratyviai atsižadėjusi dėl tariamai išsilaisvinamojo skrydžio ?

Nuvažiavusi į Panevėžį 1934 m. rudens pradžioje ir pradėjusi dirbti mergaičių gimnazijoje, S. Nėris vėl «jautėsi nuskriausta, ištremta, dažnai verkdavo», kaip liudija S. Didžiulienė, kuri su Salomėja buvo susidraugavusi Panevėžyje. Nors labiau subrendusiai ir patyrusiai poetei čia mokytojos pareigos geriau sekėsi, tačiau ji jų nemėgo ir nesistengė būti gera mokytoja. Neteikė jai didelio džiaugsmo nė jos lyrikos naujas rinkinys *Per lūžtantį ledą* (1935 m.), nes kritikai beveik vienbalsiai nurodinėjo, kad poetė nukrypstanti nuo savo talento, nors rinkinyje aiškių politinių eilėraščių nebuvo. Suprantama, kad šitokie atsiliepimai gadino nuotaiką jautrios širdies moteriškei, kuri pasižymėti ir žmonėms tarnauti pirmiausia norėjo savo poezija.

Tiesa, Salomėja savo naujo rinkinio proga susilaukė kai kurių gyvenimo apviltų moterų pritariamųjų laiškų bei padrąsinimų iš nežinomų socialistų. Vienas antras skaitytojas, abejojąs dėl savo pasaulėžiūros, net klausėsi poetės patarimų. Vienam tokiam nežinomam savo skaitytojui S. Nėris atsakė (1935.7.6. d.) savo dienoraštyje : « Tu stovi kryžkelėj ... ir prašai, kad tau nurodyčiau kelią. Kodėl tu pats nedrįsti jo susirasti? Aš myliu savo kelią, nes jį pati susiradau [...] Mano kelias veda bedugnės pakraščiu [...] Tu nežinai, kad aš maža, silpna ... Kaip dažnai aš drebu dėl kokio nors šiurkštaus kvailio žodžių»[120]. Argi tai būtų žodžiai «spirgučio», bijančio šešėlių ?

Kaip jie kontrastiškai skamba, palyginus šį S. Nėries prisipažinimą su erelio skrydžiais arba galingos moters užmojais *Trečiame fronte* ir net *Per lūžtantį ledą* ! Juk šito rinkinio eilėraštyje *Tu moteris,*

---

[120] S. Nėris, *Raštai,* III t., 392 psl.

rūsčiai išbarusi moterį dėl meilės rūpesčių «ponui vyrui», poetė vadino ją «belaisve lyg avis » ir liepė atsiminti, kad :

Tavo eilė atpirkt pasaulio nuodėmę,
Tau teks atvert naujam gyvenimui duris ! [121]

Tai pranašės žodžiai, tur būt, iš skrydžio su «arais » pavasario. Tuo tarpu Panevėžyje S. Nėris pradeda užmiršti galingos, daugiau ar mažiau politiškos, moters rolę ir pasuka «buržuazinės individualistės » keliu, pasakytų komunistai. Panevėžyje per šokių vakarėlius ji mielai duodasi šokdinama karininkų, nors dar 1933 metais buvo leidusi *Auroros* slaptame laikraštėlyje išspausdinti eilėraštį *Keturiems,* kur rūsčiai buvo kalbėjusi apie įniršusį majorą, kuris davęs ženklą sušaudyti keturius komunistus. Dabar S. Nėris švelnėja, nes ji pradeda svajoti apie meilę, kurios komunistai bijo.

1935 m. vasarą pabuvojusi Palangoje prie jūros, kur buvo pasišlykštėjusi nuogų moterų kūnais ir šituo atžvilgiu pritarusi A. Schopenhaueriui, Panevėžyje ji džiaugiasi, prisiminusi tas savo jaunas dienas prie jūros, kai jos gimnazijos draugas S. Balsys jai ištarė pirmąjį savo meilės prisipažinimą. Per radiją išklausiusi Beethoveno sonatą ir jo laišką *Nemirtingai mylimajai*, S. Nėris prisiminė ir prof. J. Eretą, dėl kurio anksčiau buvo kentėjusi bei karčių žodžių pasakiusi, bet kuris ją su kitais studentais buvo supažindinęs su anuo genijumi.

Salomėja neberūstauja, nes 1935 metais jai vėl buvo nusišypsojusi meilė. « Taip netikėtai, taip staiga — kaip žaibas nukrito meilė, — rašė savo dienoraštyje (1935.XI.11) Nėris. — Vėl meilė ... tokia nelaukta, tokia skaisti, graži »[122]. Salomėja šviesiai nudžiugusi, nes ji myli ir ją buvo pamilęs jaunas skulptorius, J. Zikaro buvęs mokinys, Bernardas Bučas, kuris pažadėjo ją vesti ir netrukus savo žodį ištesėjo.

Bernardas Bučas kitų žmonių atžvilgiu buvo tiesus, ramus ir praktiškas iki kraštutinumo, kaip rašo jo geras pažįstamas iš gimnazijos laikų Br. Raila. « Tiek gimnazijoj, tiek ir vėliau jis visada buvo labai lygaus charakterio, švelnus, jautrus, malonus. Šypsena retai apleisdavo jo veidą, ir negalėčiau daug įtarti, kad tai būtų buvusi tik kokia įprasta šypsenos kaukė »[123]. Kai B. Bučas arčiau pažino S. Nėrį, jis jau apie dešimtį metų (po mokslo Italijoje) Pane-

[121] S. Nėris, *Raštai*, It., 170 psl.
[122] S. Nėris, *Raštai*, III t., 395 psl.
[123] Br. Raila, *Nė Šv. Raštas nebepadeda*, žr. *Dirva*, 1964.X1.6 d., 125 nr.

vėžyje buvo su pasisekimu dirbęs skulptoriaus darbą. Tarp jo kūrinių buvo Maironio reljefinis atvaizdas to poeto mauzoliejui prie Kauno katedros.

Nors B. Bučas buvo garsios visuomenininkės, liberalės ir patriotės Gabrielės Petkevičaitės-Bitės globotinis, jos paimtas nuo arklo ir įstatytas į gimnaziją, kaip sako Raila, tačiau jis visuomeniniais ir politiniais reikalais nesidomėjo. « Tik katalikybės jis nepraktikavo ir nepaisė, buvo indiferentas, laisvamanis, — rašo Br. Raila. — Tačiau neturėčiau pagrindo sakyti, kad buvo ateistas, o greičiau kažkoks sunkiai aptariamas gandhiškas spiritualistas»[124]. Atrodo, kad B. Bučas buvo įsitikinęs, jog menininkas nėra pašauktas eiti į konfliktus su visuomene, kurioje gyvena ir « sau užsidirba duoną ». Tur būt, ne be Bučo įtakos buvusi maištininkė prieš « žaltį» Schopenhauerį pakartojo priešinga kryptimi tai, kas jos gyvenime vyko 1927-1930 metais.

Kaip tada Salomėjos nepasisekimai meilėje buvo nemažai prisidėję prie jos protestuojančio šuolio į kovotoją socialistų eilėse, taip laiminga meilė poetėje sustiprino pusiausvyrą, padėjo pereiti « per lūžtantį ledą » į neforsuotą poeziją ir iš dalies į svajingą jaunystės pasaulėvaizdį.

Tariamai kairi socialiste S. Nėris Panevėžyje nebenorėjo pripažinti materializmo, nes jai ateidavo mintis, kad «kažkas dar lieka be medžiagos. Žmogus nori, kad liktų, kad liktų jo asmenybė, jo individualybė nemirtinga. Nemirtingoji siela», — rašė ji savo dienoraštyje [125]. Poetė polemizavo su savo realistiniais kritikais, sukurdama jiems eilėraštį *Dėdes.* Ji save aiškiai laikė romantike rašydama: « Negaliu padaryti iš savęs realistės, romantike ir mirsiu. Man baisiai įkyri tas pilkas kasdieniškumas, tas žmonių smulkumas, menkystė. Kodėl jie nieko didvyriško, kilnaus netrokšta ? »[126]

Savo meilės nuotaikoje dažnai galvodama apie mirtį ir nemarybę, poetė galvojo apie eilėraščių ciklą, kurį ji buvo norėjusi pavadinti *Heroica.* Tik heroizmo pavyzdžių ji ieško ne grynuose politikuose — ne Markse, Plechanove, Lenine ir ne keturiuose sušaudytuose komunistuose, apie kuriuos ji buvo mėginusi eiliuoti prieš kelerius metus, — bet meno asmenybėse. « Čiurlionio vizijos, Wagnerio muzikos gotika, Ničės kliedėjimai — heroizmo kelias, — rašė poetė savo dienoraštyje. — Kai pagalvoji — gyvenimą, jo pažangą kuria ne gyvieji,

---

[124] Ten pat.
[125] S. Nėris, *Raštai,* III t., 399 psl.
[126] Ten pat.

o mirusieji, savo didvyriška mirtimi pasidarę nemirtingi, jie veda tuos būrius, tas procesijas, jie kursto krūtinėse neramią ugnį»[127].

Nors čia S. Nėris tarp herojiškų asmenybių nemini L. van Beethoveno, tačiau jis poetei yra tikrasis genijus ir herojus. Per radiją išklausiusi jo IX-ją simfoniją, ji rašė: «O, nemirtingas genijau, koks menininkas gali tau prilygti šiame pasaulyje ? Juk už tavo tą vieną kūrinį galima atiduoti gyvenimą. Ką reiškia žmogaus gyvenimas prieš džiaugsmo simfoniją visai žmonijai, visiems amžiams [...] Stovi man akyse vaizdas, kaip Weimare pasitiko važiuojantį herzogą didysis Goethe ir dieviškasis Beethovenas. Goethe sulinko prieš žemišką valdovą, o Beethovenas nelinko prieš nieką»[128].

Taigi 1935 m. pabaigoje S. Nėrį pradėjo lankyti beveik tokios pat sparnuotos mintys, kokios ją lankydavo 1926-1928 — įsimylėjimo metais. Prabilo joje vėl iš prigimties krikščioniška siela, kuri buvo krikščioniškai suvirpėjusi, kai prieš dvejetą-trejetą metų Kaune vertė *Ritos laiškus* ir *Kunigaikštį iš Dovydo namų*. Panevėžyje Salomėja ilgisi nemarybės, bet svajoja ją pasiekti daugiau savo literatūriniu talentu, kuriuo tada, kaip jaunystėje taip pat stipriai tikėjo, o kiekvienu pasisekusiu eilėraščiu džiaugdavosi, tartum karžygys, paėmęs priešo tvirtovę.

Panevėžyje svajodama apie įvairių kultūrinių didvyrių nemarybę, S. Nėris suformavo ir savo pažiūras apie poetą, koks jis turėtų būti. Apmatuose vienos paskaitėlės, kurią Salomėja tikriausia buvo skaičiusi moksleiviams Panevėžio meno kuopoje, randame šitokį poeto įspūdingą vaizdą. «Kas yra poetas? — klausia ji ir pati atsako: — Tas, kuris galva virš minios iškilęs. Tas, kuris tarp pilkų žemės dulkių auksu nušvintanti dulkė. — Tas, kurio širdis — visa žmonijos širdis, tas, kurio širdis — mažiausio žemės vabalėlio širdis. Tas magas ir burtininkas, kuris supranta debesų ir medžių lapų kalbą — yra poetas » [129].

Jei prie šių vaizdžių ir plačių definicijų pridėsime šitokias frazes, kaip «poeto uždavinys — atnaujinti pasaulį», «poeto uždavinys būti tautos vadu », suprasime, kad šitaip S. Nėris piešia tokį genijų, arba tokį romantišką poetą, kokio žemėje, tur būt, nerasime, bet kurio tolimu atošvaisčių mėgino reikštis romantikas Adomas Mickevičius. Tik Salomėjos nupieštas atvaizdas niekuo nepanašus į socialistinį-marksistinį poetą, kuris juk turi būti proletarų klasės interesų gynėjas bei vaizduotojas ; jis — klasių kovos skelbėjas, paklusnus

---

[127] Ten pat.
[128] Ten pat, 393 psl.
[129] Ten pat, 117 psl.

tariamai proletarinės partijos nurodymams. Šitokiu Nėries nupieštas poetas nėra, nes ir pati Salomėja tokia nebuvo, nors 1931 metų pavasarį ir vasarą mėgino savo talentą prievartauti. Panevėžyje ji nupiešė romantišką poetą-genijų, nes tik šis turi daugiau ar mažiau galimybių laimėti « amžinybę ». O S. Neryje gal niekada nebuvo toks stiprus nemarybės ilgesys, kaip tada, nušvitus naujai meilei. « Kad bent galėčiau palikti ką nors gražaus, reikalingo, amžino, — rašė ji savo dienoraštyje. — Sau nieko nieko nenoriu... Net meilės atsisakyčiau ... ir garbės — visko. Tik trokštu nemirtingumo »[130] .

Šitaip įsimylėjusioje Salomėjoje prabilo ne tik pagrindinis žmogiškas polinkis bei ilgesys — nemarybė, bet taip pat galingos, gal genialios moteriškės sąmonė. Juk tada polemizuodama su savo kritikais, ji dienoraštyje nemenkai pasigyrė, rašydama : « Jaučiu, žinau, kad ir mirdama, aš savo lyrika drąsiai galiu konkuruoti su kiekvienu Lietuvos poetu » [131]. Be abejo tai buvo S. Nėries nerealios vaizduotės poskrydis, kyląs iš jos tėvo paveldėtų ar jo įkvėptų ambicijų. Šalčiau pagalvojusi, ji pati būtų pamačiusi, kad ją toli pralenkia Mykolaitis-Putinas, kad ji negali nurungti nei B. Brazdžionio, nei J. Aleksandriškio, kad varžybų tegalėtų eiti tik su kitais poetais.

Tačiau pergyvendama naują savo širdies pavasarį, džiaugdamasi, kad jai « gyvenimas dabar tapo platesnis, gražesnis, turtingesnis »[132], Salomėja mažiau padangėmis skraidė negu anksčiau. Jos surealėjimą liudija kad ir įžvelgimas savų silpnybių bent dienoraštyje kai ji, jau pasiryžusi išvykti iš Panevėžio, rašė : « Aš juk amžina nenuorama — kaip tas paukštis, tik pabaidytas, ir skrenda į kitą vietą. O jeigu aš bent kiek norėčiau, galėčiau būti gera ir labai gera mokytoja. Tik mano tos fantazijos būti vien rašytoja viską gadina »[133].

Iš tikrųjų tos jos fantazijos daug ką gadino prieš tai ir nemažai gadins vėliau, bet tai netinka laikotarpiui tarp 1936-1940 metų, nes tuo laiku jos fantazijų vadeles prilaikė jos sužadėtinis ir vyras Bernardas Bučas. Šis realistas (kai kas sako oportunistas) poetės žingsnius koregavo maloniu šypsniu, bet apgalvotai ir sistemiškai. Tą ano meto malonų pakitimą į realumą pastebėjo Salomėjoje ir jos gimnazijos laikų draugė rašytoja P. Orintaitė.

1936 metų vasaros pabaigoje, kai S. Nėris ir ir B. Bučas buvo pasiryžę vykti į Paryžių ir ten įregistruoti savo civilinę santuoką,

---

[130] Ten pat, 404 psl.
[131] Ten pat, 405 psl.
[132] Ten pat, 417 psl.
[133] Ten pat, 418 psl.

jiedu kurį laiką buvo apsistoję Kaune viename kukliame viešbutyje. Kol Bučas tvarkė įvairius formalumus, Orintaitė lankydavo Salomėją. Iš to laiko draugės atmintyje išliko šitoks įspūdis apie poetę:

« Tokia ji dabar buvo patapusi natūrali ir paprasta, kad jau ir kasdieniškiems dalykams turėjo dėmesio ir žodžių. Pasidarė net daug įdomesnė. Ogi anksčiau būdavo — tartum ne realus žmogus, tik kažkokia nepaliečiama mimoza, vien svajonėmis, poezijos fantazijomis ore plazdenanti. — Jų santykiai buvo švelnūs, kartais vaikiškai žaismingi — kaip tikrų sužadėtinių ar jaunavedžių. Elgesys lietuviško saikingumo papročių rėmuose : be sentimentalumų vaidybos, be glėbesčiavimų ir aikčiojimų [...] Net nemačiau jųdviejų bučiuojantis — mūsų kartos skonis privačiai intymius dalykus viešumon vulgariai neištėkšdavo [...] Ir aš gėrėjaus kad toji neramuolė poetės širdis, kuri tiek blaškėsi ir klaidžiojo — pagaliau apsistojo saugiame uoste » [134].

1936-1937 metais Paryžiuje S. Nėris mokėsi prancūzų kalbos *Alliance française* kursuose, lankė muziejus ir iš dalies šeimininkavo. Jos santuoka su B. Buču buvo įregistruota Paryžiaus savivaldybėje 1936 m. gruodžio 12 d. Toje ceremonijoje iš lietuvių tedalyvavo tik rašytoja P. Orintaitė, kuri buvo atvažiavusi į Prancūziją svarbiausia gydyti gerklės. Į vestuves buvo kviestas ir kun. M. Vaitkus. Bet jis, nujausdamas, kad tos vestuvės tebus civilinės, į jas nevažiavo. Jomis, kaip liudija Orintaitė, Salomėja buvusi patenkinta, nes santuoka « be bažnyčios, be altorių » Salomėjai buvo « jau seniai įsikaltas šūkis, tartum *idée fixe.* Tai buvo tartum geismas pačiai sau įrodyti savo drąsą ir valią [...] Ji, regis, jautėsi tuo gestu lyg kažin ką laimėjusi, kažkokio savarankaus žygio jėgą parodžiusi » — rašo P. Orintaitė[135].

Tačiau civilinė santuoka be Bažnyčios palaiminimo vis dėlto atsiliepė poetės dvasioje, keldama neramias mintis, nes, būdama nėščia Paryžiuje, ji parašė eilėraštį *Naktį nykią*, kur apmastinėjo pavainikio kūdikio dalią. Antra vertus, tais pačiais 1937 metais, tik keliais mėnesiais vėliau, Salomėja sukomponavo eilėraštį *Prakeikimas*, kuriame vaizdavo nusikaltusią merginą dramatiškai išdidžią : užuot prašiusi įniršusio tėvo atleidimo, ir nesulaukusi nė vieno namiškio užtarimo, kad galėtų vėl gyventi « tarp prietarų tamsiųjų raistų », ji viena verčiau išeina į audringą tamsią naktį. Taigi šitie du eilėraščiai išduoda dramatiškas mintis, kurias diktavo poetei Salomėjai

---

[134] P. Orintaitė, *Ką laumės lėmė*, Chicaga 1965, 59 psl.
[135] Ten pat, 206 psl.

Bučienei jos naujas, katalikei dviprasmis, stovis anų 1937 m. pirmoje pusėje.

Tų pačių metų vasarą iš Paryžiaus grįžusi į Lietuvą, S. Nėris gavo mokytojos darbą Kauno III gimnazijoje, kur arčiau tesusidraugavo su šitos gimnazijos inspektore Vanda Sruogiene-Daugirdaite, Balio Sruogos žmona. Per tuos trejus metus (1937-1940), kuriuos Salomėja Bučienė išdirbo šitoje gimnazijoje, jos gyvenime pažymėtini bent penki momentai: sūnaus gimimas, valstybinės premijos už poeziją laimėjimas, ekskursija į istorines vietas Vilnijoje ir dalyvavimas Draugijoje Sovietų Sąjungos tautų kultūrai tirti.

Sūnaus gimimas 1937 m. rudenį Salomėjai Bučienei buvo šalia poezijos rinkinių jos moteriškos galios pademonstravimas. Tai pastebėjo kun. M. Vaitkus, lankydamas ją dr. P. Mažylio klinikoje po gimdymo. Iš vienos pusės, jis matė jos suprozėjimą rašydamas : « Kur dingo mūsų poetė Salomėja Nėris, ta spalvingoji, ta ilgesio dukra, ta svajų paukštė» ? Bet, antra vertus, M. Vaitkus pajuto beveik išdidų jos moteriškumą iš šitokio pokalbio: «Paklausiau ją, kaip jaučias, o ji tvirtai pareiškė : puikiai ! ne vien fiziškai, ypač moraliai: jaučiuos tokia laiminga, pagimdžius naują žmogų, mielą sūnelį!

Dar paklausiau : ar skaudžia kaina pasigaminote tą laimę ? — Ji vėl tvirtai pareiškė : kas sopuliai, palyginus su tokiu džiaugsmu ? !

Jausčiaus labai laiminga, jei ir vėl ir vėl išgyvenčiau aną kančią »[136].

Tačiau gyvenimo tikrovė iš Salomėjos-motinos pareikalavo nemažai jėgų ir judrumo. Jai reikėjo auginti sūnelį Balanduką, kartais budėti prie jo per naktį (kad ir pasidalinant su vyru), o rytais anksti bėgti į geležinkelio stotelę, kad iš tolimojo Palemono priemiesčio laiku suskubtų į Kauno centrą, į gimnaziją pamokoms. Matydama, kad šitokio įtempimo ilgai neištures, ji pasikvietė iš tėviškės jauniausią savo seserį Onutę, kuri apsiėmė auginti Balanduką. Tada Nėris galėjo geriau atlikti mokytojos darbą ir atsidėti šiek tiek poezijai.

Šito atsidėjimo vaisius iš dalies pasirodė 1938 metais lyrikos rinkiniu *Diemedžiu žydėsiu*. Šitame rinkinyje, kur buvo daugiausia sudėti Panevėžio ir Paryžiaus laikų kūrinėliai, tebuvo vienas eilėraš-

---

[136] M. Vaitkus, *Nepriklausomybės saulėj,* III d., Londonas 1969, 202 psl.

tis *Mažoji mano geiša,* kur poetė pranašavo, kad iš Nagasakio kylantieji prometėjai:

> Mažoji siauraake,
> Sugriaus ir tau vergiją ! —
> Raudonai saulei tekant,
> Numirti jie nebijo [137].

Nors buvo ten ir daugiau socialinių eilėraščių, tačiau rinkinio bendra nuotaika — ramesnė negu *Per lūžtantį ledą* ir eilėraščiai stipresni. Tur būt, už tai 1939 metų pradžioje Salomėjai buvo paskirta Lietuvos valstybinė premija. Jei tada Neryje būtų buvusios gyvos simpatijos komunistams kaip 1931-1932 metais, ji būtų turėjusi tos premijos nepriimti, nes ji buvo išmokama tautininkų autoritarinės valdžios, arba «kruvinojo » Smetonos vyriausybės. Bet poetė tada nerodė jokių protesto ženklų. Priešingai, ji premijos paskyrimą sutiko džiaugsmingai.

Apie šį Salomėjos Nėries laimėjimą pirmiausia sužinojo ne ji, bet jos gimnazijos mokytojai. Vienas jų, lituanistas A. Kalnius apie tai rašo : « Mokytojų kambary S. Nėrį labai nuoširdžiai sveikinome. Poetė džiaugėsi premija, sakėsi galėsianti išsimokėti skolas ir nebereikėsią jai kokią porą metų mokytojauti. Sveikinimus ji priėmė labai kukliai, šypsodamasi, nerodė jokio išorinio džiaugsmo pakilimo. Mums atrodė, kad ji labiau patenkinta medžiaginiu, o ne literatūriniu laimėjimu »[138].

Paskui, vasario 13 d. poetė dalyvavo iškilmingame akte, kai kviestinių svečių pilname teatre jai buvo įteikta premija (5.000 litų). Nepaneigė S. Nėris nė «buržuazinio » įpročio nueiti tos dienos vakare į balių, kuris buvo suruoštas laureatei ir svečiams *Metropolyje,* geriausiame viešbutyje Kaune. Ne pasipūtimas tada Salomėjai Bučienei buvo galvoje, o kaip geriau suvartoti premijos pinigus: jaukiai įrengti namučius, kuriuos buvo pastatydinęs Palemone jos praktiškasis vyras, bent kiek atsilyginti seseriai už sūnaus auginimą, padėti namiškiams [139].

Patenkinusi savo prigimtį šeimos židiniu, motiniška meile ir rūpesčiais, S. Nėris anuo metu tenorėjo būti tik poetė be jokių ypatingų politinių spalvų. Tai liudija jos dalyvavimas lietuvių spaudoje anais 1938-1940 metais. Pavyzdžiui, vieną gražiausių savo

---

[137] S. Nėris, *Raštai,* It., 191 psl.

[138] *Atsiminimai apie Salomėją Nėrį,* žr. *Literatūra ir kalba,* IV t., 177 psl.

[139] P. Orintaitė, *Ką laumės lėmė,* Chicaga 1965, 79 psl.

eilėraščių *Akmenėlis turi šaltą širdį* poetė atidavė tuo pačiu laiku spausdinti dviem labai skirtingiems žurnalams — socialistų *Kultūrai* ir katalikių moterų šviesuolių *Naujajai Vaidilutei* (1939 m.). Tuo laiku savo lyrikos kūrinėlių S. Nėris skelbdavo įvairių krypčių lietuvių žurnaluose. Ypač pažymėtinas poetės sugrįžimas į ateitininkų leidžiamą *Židinio* žurnalą, su kuriuo ji buvo nutraukusi santykius 1931 metais. Tuo laiku, kai Salomėjai įteikiama valstybinė premija, ji duoda *Židiniui* spausdinti vieną fragmentą iš savo naujai parašytos poemos *Žalčio pasakos.* To paties kūrinio kitas ištraukas ji skelbia ir katalikių *Naujojoje Vaidilutėje*» ir *Dienovydyje* (grynai literatūriniame žurnale).

Kaip visi lig šiol paskelbti šaltiniai apie S. Nėrį liudija, poetė politika nuo 1934 m. beveik nebesidomėjo, arba tik atsitiktinai. Ji pirmoje eilėje buvo pedagoginio darbo nemėgstanti mokytoja, svajinga sužadėtinė, jauna rūpestinga motina ir savo širdies dainė. Lietuvos valstybinė premija buvo patenkinusi ir Salomėjos ambiciją pirmauti tarp lietuvių lyrikų. Nors ta premija, kuria Lietuvos valstybė norėjo suteikti kasmet vienam savam rašytojui stambesnę ekonominę paramą, nebuvo literatūrinio meno kriterijus, tačiau vis dėlto ji buvo oficialus rodyklis į pirmąsias rašytojų gretas. Šita premija taip pat iš dalies atnešė poetei patenkinimą jos troškimui pragyventi iš savo talento — 5.000 litų dovana tada sudarė tokią sumą pinigų, kiek S. Nėris tegalėjo uždirbti per metus savo nemėgstamu pedagoginiu darbu. Be to, premijuotas *Diemedžiu žydėsiu* rinkinys, greit išspausdintas antruoju leidimu (1939 m. vasarą), ir žurnalų grobstomos jos baigiamos poemos *Žalčio pasakos* arba *Eglės, žalčių karalienės* ištraukos poetei nešė naujo honoraro.

Suminėtos aplinkybės paaiškina, kodėl S. Nėris tada buvo nurimusi ir galėjo nebesidomėti «revoliucine » politika, nors socialiniams klausimams ji pasiliko jautri. Įleidusi šaknis kūrybiškai, šeimyniškai ir ekonomiškai, Salomėja jautėsi savo talento jėgomis prikopusi stiprios moters stovio be jo efektingų demonstracijų.

Bet ar S. Nėries ankstesni ieškojimai ir kovos iškilti į pirmąsias pozicijas sociališkai ir kūrybiškai nesudarė nuostolio jos patriotinėms nuotaikoms ? Ar «Rytai — Vakarai, gili Šiaurė ir Pietūs», kur nebus vietos skriaudėjams, nebuvo išstūmę iš poetės širdies Lietuvos rūpesčių ? Juk peržvelgus į rinkinius *Per lūžtantį ledą* ir *Diemedžiu žydėsiu,* kur poetiškai prisimenami įvairių kraštų socialiniai reiškiniai, lyg ir mažoka savo tėvynei vienos antros užuominos, tokios kaip « vargas vaikščioja po sodžių », arba « tai gimtoji žemė tave šauks » [140].

---

[140] S. Nėris, *Raštai,* It., 149 ir 176 psl.

Tiesa, kad patriotinių jausmų, susietų su Lietuvos praeitimi, tuose rinkiniuose nėra. Bet ten galima užtikti etnografinių atspindžių.

Kam S. Nėries patriotizmui šito būtų negana, tam jos jausmus atskleidžia jos kelionė į Vilniaus kraštą. Tais pačiais metais (1938), kai poetė ruošė spaudai savo *Diemedžiu žydėsiu*, Lenkija nuskriaudė Lietuvą savo kovo mėnesio ultimatumu, priversdama Lietuvą atsižadėti Vilniaus ir užmegsti diplomatinius santykius su Varšuvos valdžia. Šitaip užžėlusi demarkacijos linija tapo valstybine siena, o nepriklausomos Lietuvos žmonės jau 1939 m. galėjo aplankyti Vilnių ir kitas Lenkijos okupuotas Lietuvos žemes. Joms aplankyti tų metų liepos mėnesį buvo suruošta mokytojų ekskursija, kurioje dalyvavo ir S. Nėris. Tas istorinių vietų lankymas stipriai jaudino poetės širdį. Ekskursijai sustojus Vilniuje, Salomėjai net ranka drebėjo, rašant vyrui atviruką, nes «taip jaudina mintis, kad esu Vilniuje », rašė ji savo Bučui[141].

Kaip S. Nėris atrodė per aną istorinės Lietuvos vietų lankymą, atskleidžia V. Sruogienė savo prisiminimuose rašydama:

> « Didelio įspūdžio man padarė Salomėja laike mokytojų ekskursijos į Vilnių ir Vilniaus kraštą liepos mėn. 1939 m. Keliavom autobusu [...] Salomėja buvo beveik transe. Susikaupus, tyli lankydavo istorines vietas, pilis, rodosi, norėdama išlaikyti savyje kiekvieną įspūdį, įamžinti tai, ką akys matė. Kiekvienas jautresnis istorijos prisiminimas ją pravirkindavo. Ji vaikščiojo po šventąją Lietuvos žemę su giliu pietizmu, atsidūrus Vilnijoje, lyg išėjo į praeitį, lyg toje praeityje gyveno. Su pagarbumu prisimindavo kur koks mūsų didis žmogus gyveno, kur jis veikė, kur savo pėdsakus paliko » [142].

Šis stiprus emocinis S. Nėries patriotizmas, kaip matysime vėliau, poetę čia klaidino, čia gelbėjo.

Tuo tarpu 1938-1939 metais pavojus ir didžiosios negarbės šaknys mezgėsi kitur, būtent, Draugijoje SSSR tautų kultūroms tirti. Ši draugija buvo įsteigta su Lietuvos Užsienių reikalų ministerijos pritarimu ir pageidavimu, kad būtų akivaizdžiau matyti Lietuvos draugiškumas Sovietų Sąjungos atžvilgiu. Šitos draugijos nariais buvo eilė Humanitarinių mokslų fakulteto profesorių, jos nariu tapo ir S. Nėris, apsigyvenusi Kaune nuo 1937 m. Suprantama, kad SSSR tautų kultūroms tirti draugija domėjosi ir diplomatinė SSSR atsto-

---

[141] S. Nėris, *Raštai*, III t., 478 psl.

[143] V. Sruogienė, cit. iš M. Krupavičiaus, *Salomėja Nėris-Bačinskaitė*, žr. *Draugas*, 1964.VIII.29 d., kultūrinis priedas.

vybė Kaune. Ji tos draugijos narius kviesdavosi pas save vakarienių, kavučių, filmų demonstravimams. Per šitokius priėmimus būdavo aptariami taip pat draugijos veiklos reikalai.

Tokių priėmimų ir vakarienių Sovietų Sąjungos atstovybėje 1939-1940 metų sąvartoje turėjo būti nevienas, nes tada SSSR tautų kultūrai tirti draugija ruošėsi lietuvių knygos parodai, kuri buvo atidaryta Maskvoje 1940 m. kovo 27 d. Be to anuo metu ta atstovybė buvo suinteresuota vaidinti bičiuliškumą, nes netaip seniai (1939.X.10) Sovietų Sąjunga buvo privertusi Lietuvos vyriausybę pasirašyti tarpusavio pagalbos paktą, pagal kurį Sovietų Sąjunga į kai kurias Lietuvos vietas buvo įvedusi raudonosios armijos įgulas. Per šitokius priėmimus S. Nėris jau buvo anksčiau susipažinusi su atstovybės šefu Pozdniakovu. Šis prie progos, žinoma, nepagailėdavo savo komplimentų pagarsėjusiai «pažangiai» poetei. P. Orintaitė yra mačiusi, kaip jis yra pademonstravęs poetei didelį dėmesį[143]. Šitaip pamažu Salomėja įsipainiojo į sovietinio mandagumo tinklą, kuris 1940 m. liepos mėnesį jai tapo kilpa pasismaugti morališkai. Bet šito ji negalėjo numatyti. Ir 1939-1940 m. sąvartoje beveik niekas lietuvių nežinojo, kad komunistų tėvas ir mokytojas Stalinas per savo atstovus 1939.IX.28 d. jau buvo išsiderėjęs iš nacionalsocialistų tautos vado Hitlerio aneksuoti Lietuvą drauge su Estija ir Latvija. Nežinodami šitos totalitaristų klastos, daugelis lietuvių, jų tarpe ir S. Nėris, dar tikėjo Sovietų Sąjungos gera valia mažųjų tautų atžvilgiu.

Bet, prieš pareinant prie Lietuvos okupacijos ir S. Nėries didžiųjų klaidų, reikia atsakyti į klausimą, kiek poetės posūkis į socialistus turi ryšio su komunistų skelbiama teze, pagal kurią revoliucinės bangos pakilimas, kaip kompartijos veiklos vaisius, krašte pažadinąs revoliucinį sąmonėjimą pažangesniuose asmenyse. Gal ši tezė pritaikoma kai kuriais atvejais, bet Salomėjos Bačinskaitės gyvenimui 1930-1940 metais ji netinka. Juk 1930-1932 metais Lietuvoje jokios komunistinės bangos pakilimo nebuvo jaučiama, bet tada S. Nėris per socialistus prie komunistinės ideologijos (gal tiksliau nuotaikos) priartėjo.

Tuo tarpu 1935-1936 metais, kai Lietuvoje buvo galima pastebėti revoliucinių reiškinių (ūkininkų maištavimą Suvalkijoje, demonstracijas per Kraniausko laidotuves Kaune), S. Nėris nuo komunistų buvo nusigręžusi. Jos dienoraščio užrašuose nėra jokio pėdsako apie minėtus įvykius. Tik eilėraštyje *Kaimas laukia* kalbama apie kaimo vargus ir geresnių laikų laukimą ; tačiau ar jis turi kokį

---

[143] P. Orintaitė, *Ką laumės lėmė*, 84 psl.

nors ryšį su Suvalkijos ūkininkų streiku, niekas negalėtų pasakyti: joks liudininkas, kuris poetę prisimena Panevėžyje 1935-1936 metais, nė žodeliu neprasitaria, kad ji būtų bent kiek domėjusis anais « revoliucinės bangos » pakilimo reiškiniais. Nepasisekusi mokytoja Salomėja tada pergyveno naują savo širdies sužydėjimo pavasarį, pasukdama savo kūrybinę veiklą «antirevoliucine» kryptimi: ji 1936 metų pradžioje sueina į viešą kontaktą su katalikų spauda, nes tuo laiku išspausdina savo keturius eilėraščius *Naujojoje Vaidilutėje*, su kuria buvo nebendradarbiavusi jau penkerius metus.

Panašiai komunistinės veiklos atžvilgiu S. Nėris laikosi 1939 m. rudenį ir 1940 m. pavasarį, kada Sovietų Sąjunga neva grąžino Lietuvai Vilnių, bet įvedė į Lietuvą savo kariuomenės įgulas. Aplink anuos sovietų kariškus židinius 1940 m. pavasarį buvo pasireiškę komunistiniai bruzdėjimai, nes buvo ruošiamasi Lietuvos okupacijai. Kad Salomėja būtų domėjusis šitais «revoliuciniais» reiškiniais, jos raštuose nėra jokio pėdsako. Priešingai, ji tuo laiku bendradarbiauja katalikų spaudoje : savo tautosakinės *Žalčio pasakos* fragmentą ji atiduota *Židinio* žurnalui, kuris jį atspausdina 1940 m. gegužės-birželio numeryje.

Iš to seka dviejopa išvada. Viena, komunistinės tezės apie « revoliucinės bangos » pakilimus S. Nėries gyvenimui negalima pritaikyti: ji čia atrodo kaip gryna fantazija. Antra, šitame poetės gyvenime 1930-1940 metais nematyti jokio nuoseklaus brendimo, kuris būtų paruošęs jos suaktyvėjimą 1940 m. vasarą, kada Salomėja pradėjo viešai bendradarbiauti su komunistais. Ši jos veikla atsirado ne kaip brendimo išvada, bet kaip lūžis arba sukrėtimas, kurį pergyveno visi Lietuvos piliečiai, nes Sovietų Sąjunga sudavė Lietuvai niekada dar nepatirtą smūgį, patvirtindama žmonių tada sukurtą priežodį : « Vilnius mūsų, o Lietuva rusų ».

BENDRADARBIAVIMAS SU KOMUNISTAIS (1940-1945)

Pavergtoje tėvynėje

Kai liepos mėnesį 1940 metais lietuvių laikraščiai, lyg susitarę, išspausdino savo skiltyse Salomėjos Nėries *Poemą apie Staliną*, o daugelis tautiečių pradėjo už tai ją plūsti, net vadindami ją lietuvių tautos išdavike, nė vienas jų gal nežinojo, kad ji aną panegiriką buvo sueiliavusi ne savo iniciatyva. Nei ji pati, nei jos kaltintojai nežinojo, kad šitaip buvo vykdoma dalis plano, kurį Sovietų Sąjunga buvo išvysčiusi po slaptųjų protokolų, pasirašytų 1939.VIII.23 ir

1939.IX.28 d. su hitlerine Vokietija. O tais raštais tų dviejų totalitarinių valstybių agresoriai buvo numatę pasidalyti Lenkiją bei Pabaltijo valstybes ir tuojau ėmė vykdyti savo kėslus. Kad Stalinas jau tada buvo nutaręs aneksuoti Lietuvą, tai liudija 1939 m. leidimo sovietiniai kariški žemėlapiai, kuriuose Lietuva jau buvo laikoma Sovietų Sąjungos dalimi *(Litovskaja SSR)*, nors tada Lietuvos vyriausybė tebuvo priversta savo teritorijoje apgyvendinti tik sovietinės kariuomenės įgulas. Aną klastą nuo pasaulio opinijos Sovietų Sąjunga vis stengėsi pridengti legalumo skraiste.

Bet, okupuojant Lietuvą 1940 m. birželio 15 d., valstybės prezidentas A. Smetona suspėjo pasitraukti į užsienį, šitaip sutrukdydamas tą legalumo vaidinimą. Tada Sovietų Sąjungos emisarai Kaune, Dekanazovas ir Pozdniakovas buvo priversti sudaryti neva vykdomą valdžią iš žinomų lietuviams, daugiau ar mažiau kairių asmenų, kaip J. Paleckio, V. Krėvės-Mickevičiaus, E. Galvanausko ir kitų, kad Lietuvos gyventojai dar nepastebėtų okupacijos. Bet nepraėjus nė mėnesiui, kai sovietinės divizijos amaru buvo užplūdusios kraštą, V. Krėvė iš V. Molotovo Maskvoje išgirdo, kad Lietuva iš tikro numatyta okupuoti, ir iš ministerių atsistatydino prieš sušaukimą Liaudies seimo, kuris tos inkorporacijos turėjo paprašyti. Tada aneksijai « pagražinti » ir lietuvių sąmonei klaidinti Sovietuos emisarai pasigedo patarnavimo kairiųjų arba «pažangiųjų» rašytojų —L. Giros, P. Cvirkos, K. Borutos, S. Nėries ir kitų.

Kaip S. Nėris pajuto Pozdniakovo užnertą kilpą, poetė vėliau (kai gaudavo plūstamų laiškų) yra papasakojusi savo studentavimo laikų draugui Ign. Malinauskui-Malėnui. Jis 1958 metais dar atsiminė šitokį Salomėjos pasakojimą :

«Praslinkus kuriam laikui po to, kai sovietinė kariuomenė užėmė Lietuvą, prie mūsų namelio privažiavo puikus automobilis. Įėjęs žmogus padavė man laiškelį. Pozdniakovas juo kvietė mane tuojau atvykti jo siunčiamu automobiliu į Sovietų atstovybę, nes esąs svarbus reikalas. To reikalo aš visiškai nenuvokiau ir nebuvo prasmės net jį spėlioti [...] Atstovybėje mane pasitiko Pozdniakovas ir pareiškė savąjį pasitenkinimą, kad aš tokia punktuali. Atstovybėje jau radau Petrą Cvirką, Liudą Girąį...] Atvyko ir Kazys Boruta.

Pozdniakovas tuojau paprašė visus prie kavos. Susėdome. Jau pačioje pokalbių pradžioje Pozdniakovas pasiėmė žodį ir tuojau išdėstė, kad šiandien esame pakviesti ypatingai svarbiam reikalui, būtent :

— Vra nutarta — 1. parašyti plačioms lietuvių masėms poemą apie Staliną ir 2. parašyti eilėraštį apie Lietuvą, kaip socialistinę respubliką. Aš įsitikinęs, kad rašyti apie asmenį yra daug patogiau moteriai, nes įžvalga į asmenį esanti artimesnė. Taigi, Salomėja parašysianti poemą apie Staliną, o eilėraštį apie Lietuvą, kaip socialistinių respublikų narį,

parašysiąs poetas Kazys Boruta, nes jam, kaip vyrui bus nesunku pagauti ir šitas apibendrintas, objektyvuotas Lietuvos gyventojų džiaugsmo bruožas. Aš manau, kad mano mintijimo eiga yra logiška.

Visi dalyviai Pozdniakovo pasiūlymą nuplojo, o šis pakėlė taurelę ir pasiūlė išgerti už būsimąją Salomėjos ir Kazio Borutos kūrybos sėkmę. Ir visi išgėrė. Tai atpasakojusi S. Nėris kreipėsi į Ign. Malėną: «Tai aš dabar tavęs, Ignai, ir klausiu : ar bet kuris mano kaltintojų ir smerkėjų, būdamas mano sąlygose, būtų kitaip pasielgęs ? Kodėl gi niekas nenori suprasti mano situacijos ir manęs pačios ? » [144].

Kad. ją čia geriau suprastų skaitytojai, reikia pridurti tris pastabas. Viena, reikia žinoti, kad sovietinio ministro rango pareigūno nutarimas yra lygus įsakymui. Antra, eilėraščius reikėjo parašyti terminuotai, per vieną parą. Trečia, ir tai svarbiausia, už nepaklausymą grėsė areštas, nes tuo laiku visoje Lietuvoje jau siautėjo politinė policija, klastingoji NKVD. Ji 1940.VII.12 d. prieš vadinamojo Liaudies seimo «rinkimus» jau buvo negrįžtamai uždariusi į kalėjimą daugiau tūkstančio su politiniu stažu šviesuolių, kad jie eventualiai nepasireikštų opozicija prieš tariamus rinkimus pagal vieną prokomunistinį sąrašą. Taigi, Salomėjai buvo ko drebėti, verkti ir mėginti įsiteikti tironams.

Kadangi poetei apskritai stigo kritiško gyvenimo vertinimo, juo labiau jo pritrūko jai susijaudinus dėl gauto mandagaus įsakymo parašyti panegiriką apie komunistų tėvą ir mokytoją, kurio tik vardą susirinkime garsiai ištarus, reikėdavo atsistoti. Daug kritiškesnis K. Boruta tuojau susivokė, ko užtenka, kad prie jo neprikibtų politinė policija — jis savo sveikinimą Liaudies seimui, vedančiam į socializmą, sutraukė bene į dvi-tris strofas. Iš tokios smulkmenos komunistai negalėjo išvystyti jokios propagandos.

Tuo tarpu nekritiškoji Nėris, besijaudindama ir Stalino superliatyvų hipnotizuojama, savo eilėraštį išplėtė iki 50 su viršum strofų. Savo dydžiu rašinys tikrai tapo panašus į poemą, nors turinio atžvilgiu buvo daugiau ar mažiau publicistinis šlamštas, kuriame nestigo pasmerkimo tautinei Lietuvai ir buvo apsčiai pagarbinimų Stalinui. Suprantama, kad S. Nėries *Poemos apie Staliną* pasirodymas (1940. VII.22-23) visuose laikraščiuose pritrenkė ne vieną lietuvių šviesuolį. Net toks Salomėjai palankus ir atlaidus asmuo kaip kun. M. Vaitkus nerado žodžių jai įvertinti.

Prisimindamas ano meto įspūdį, perskaičius « poemą », jis rašo : « Na, to jau iš Saliutės nebūčiau tikėjęsis ! Taip pasišuninti ! Taip

[144] Ign. Malėnas, *Mano bičiulė Salomėja Nėris,* žr. *Aidai,* 1958 m. 6 nr., 271 psl.

nusilenkti ir pasižeminti prieš tą kraugerį niekšą, tą pikčiausiąjį Tėvynės priešą ir žudiką ! tos tėvynės, iš kurios ji viską yra gavus, ką turi, kuri ją motiniškai mylėjo ir globojo, vertino, garbino, išaukštino, apdovanojo ! ... Ne ! tai tiesiog nesuprantama padoriam žmogui ! ... Nejaugi mūsų Saliute būtų tokia »...[145]

Nors S. Nėries «poema», pritrenkusi kun. M. Vaitkų ir kitus ją gerbusius tautiečius, buvo sukaustyta proginiais rėmais bei politiniu žargonu, bet vis dėlto joje buvo viena antra įmanoma eilutė, o kartais ir visa strofa kaip ši:

Kalėjimai saulę pagrobia
Ir laisvą vėjelį laukų.
Ten veidas išbąla kaip drobė,
Nukrinta šarma ant plaukų [146].

Šitokie poetiniai trupinėliai leido komunistams proginį eilėraštį vadinti poema ir su jos pagalba iš S. Nėries padaryti žymią dekoratyvinę figūrą, kuri tarnautų sovietinei propagandai. Jie per Visuomeninio darbo vadybą arba Eltą išsiuntinėjo *Poemą apie Staliną* visiems laikraščiams spausdinti privalomai ir už tai autorei užmokėti honorarą. (Šitokį įsakymą buvo gavęs *XX Amžiaus* dienraštis). Tai, tur būt, buvo pirmas atvejis Lietuvos spaudos istorijoje, kad už valdžios įstaigos privalomai atsiųstą eilėraštį privatūs laikraščiai (tokių tada dar buvo) turėjo apmokėti iš savo kišenės. Kitaip jie pasielgti nedrįso. Dėl to Salomėjai susidarė toks stambus honoraras, kokio ji anksčiau negaudavo nė už visą poezijos rinkinį, nors jam sudaryti reikėdavo 3-4 metų laiko. O čia daugiau buvo laimėta per vieną parą !

Vadinas, jaudinimasis, berašant « poemą », apsimokėjo su kaupu : greta pinigo sušvito garbės neregėta pašvaistė. Juk jei visi Lietuvos dienraščiai, protingų redaktorių vadovaujami, jai pritaria, spausdindami jos kūrinį, tai reiškia, kad jį skaito tūkstančiai lietuvių, galima sakyti, visa tauta, — tikriausiai galvojo Salomėja. Ji tapo dienos didvyrė. Šitaip per oficialųjį, visuomenei nežinomą triuką komunistai staiga iškėlė S. Nėrį į viešojo dramatiškojo gyvenimo blizgesį.

Kas, kad dėl to tada pradėjo ateiti vienas antras laiškas, kuriame poetė buvo pavadinta išdavike ! Dėl šito buvo galima trumpai užbėgti pas S. Čiurlionienę ir ten išsiverkti[147]. Bet to atšaukti nebebuvo

---

[145] M. Vaitkus, *Nepriklausomybės saulėj*, III d., Londonas, 204 psl.
[146] S. Nėris, *Raštai*, I t., 463 psl.
[147] M. Vaitkus, *Nepriklausomybės saulėj*, 205 psl.

įmanoma. Net giliau apie tai pamąstyti nebebuvo laiko, nes sušaukdintas Liaudies seimas vaidinimą buvo «nutaręs» tęsti — paprašyti inkorporuoti Lietuvą į Sovietų Sąjungą, o komunistai buvo nužiūrėję, kad būsimo spektaklio puošmenai Maskvoje labai tiks S. Nėris su savo *Poema apie Staliną.* Todėl poetė buvo paskirta į delegaciją važiuoti parvežti Stalino «saulės » iš Kremliaus, kur ji, tautiniais drabužiais pasipuošusi, turėjo Aukščiausiame soviete perskaityti ištraukas iš savo poemos apie « genialųjį vadą, tėvą ir mokytoją ». Juk ten jos balso ir « poemos» vertimo į rusų kalbą klausys šimtai Aukščiausiojo sovieto narių, o per radiją jos virpančius žodžius girdės tūkstančiai, gal net milijonai žmonių.

Šitokiai « pasaulinei» iškilmei besiruošiant, Salomėjai tikriausiai virpėjo širdis ir svaigo galva, nes skubiai reikėjo šį-tą pataisyti « poemoje », kad ji tiktų versti į rusų kalbą, reikėjo susikalbėti su vertėju, susirepetuoti su aktoriumi, kuris skaitys eilėraščio ištraukas rusiškai (o ji lietuviškai). Taigi skuba buvo didelė. Kad Kremliuje klastingas spektaklis vyktų sklandžiai, S. Nėris į Maskvą išvyko dviem dienom anksčiau negu visa paskirta delegacija, o Aukščiausiojo sovieto posėdyje rugpiūčio 3 d. 1940 metais poetė savo rolę atliko gerai. Šitaip Lietuvos pakasynų oficialioji diena tapo naivios S. Nėries triumfo diena, o ji pati — beveik tarptautinė dekoratyvinė figūra — totalitarinio režimo tautiška lėlytė, įsivaizdavusi didvyre. [148] [148]

---

[148] Vra duomenų, kad visi « delegacijos » nariai, nusiųsti į Maskvą « paprašyti » teisinės Lietuvos inkorporacijos į Sovietų Sąjungą, gavo kiekvienas po 5.000 rublių. Jeigu šitokią Maskvos valdžios dovaną būtų priėmusi Salomėja Nėris, tai jos pačios veiksmas (« poemos » skaitymas) Kremliaus Aukščiausiame soviete būtų buvęs, jos tėvynės Lietuvos atžvilgiu, panašus į Judo Iskarijoto elgesį. Tačiau ir be to per savo *Poemą apie Staliną* poetė buvo pakankamai įpainiota į rudųjų ir raudonųjų fašistų biznį, per kurį Lietuvos gyventojai neteko laisvės. Kad tai buvo tikras imperialistinis biznis, geriausiai liudija jo eiga. Būtent, su Ribbentropo-Molotovo paktu 1939 m. rugsėjo 23 d. buvo grobikų pasirašytas slaptas protokolas, kuriuo Suomija, Estija ir Latvija « pavedamos » Sovietų Rusijai, o Lietuva — Vokiečių Reichui. Po Lenkijos užkariavimo tų pačių metų rugsėjo 28 d. slaptu protokolu už « gaunamą » Lenkijos sklypą Vokiečių Reichas sutiko « užleisti » Sovietų Sąjungai Lietuvą, išskyrus jos žemės juostą tarp Šešupės ir Vokietijos sienos. Bet 1940 m. birželio 15-17 dienomis raudonosios armijos divizijos užėmė ir šį Lietuvos sklypelį. Dėl to Vokietijos Führeris pareiškė savo pretenzijų. Joms patenkinti po ilgų derybų 1941 m. sausio 10 d. buvo surašytas trečias slaptas protokolas, pagal kurį už aną Lietuvos sklypą Sovietų Sąjunga sutiko Vokiečių Reichui sumokėti 7.500.000 aukso dolerių (arba 31.500.000 reichsmarkių, t. y. kiek Jungtinės Amerikos Valstybės buvo kadaise sumokėjusios caristinei Rusijai už Aliaską). Šitą dviejų totalitarinių valstybių sąmokslą ir biznį mažų tautų likimu gerai pavaizduoja autentiški dokumentai knygoje *Nazi-Soviet Relations 1939-1941,* Washington, Department of State, 1948, 78, 107, 267 psl.

Kad tada S. Nėris buvo dirbtinai svaiginama, liudija ano spektaklio dalyvis Justas Paleckis, rašydamas : « Mes visi kartu su poete pergyvenome ir jaudinomės, o paskui didžiavomės ir džiaugėmės tuo, kaip drąsiai, ramiai ir jausmingai S. Nėris skaitė savo kūrinį iš Kremliaus tribūnos ir kaip jį karštai sutiko daugtautinis tarybinis parlamentas »[149] . O apie vėlesnį posėdį J. Paleckis prisimena : « Mūsų poete domėjosi korespondentai, ją fotografavo, jos pareiškimai buvo talpinami spaudoje » [150]. Kremliaus vaidinimo proga, kalbėdamas apie S. Nėrį, kitas spektaklio dalyvis A. Venclova pats vartoja svaigimo žodį rašydamas : « Pirmą kartą pakliuvus į ilgai svajotą viso pasaulio darbo žmonių sostinę, ji buvo apsvaigusi tada nuo gausybės naujų įspūdžių »[151]. O gal anoji dekoratyvinė garbė būtų apsvaiginusi net kritiškesnį žmogų už S. Nėrį ?

Tačiau *Poema apie Staliną* ne tik politiškai paklaidino Salomėją, bet taip pat svaigino profesiškai, atverdama poetei galimybes pasipelnyti iš savo talento. Jau buvo sakyta, kad už savo panegiriką komunistų tėvui ir mokytojui ji buvo gavusi iš lietuvių laikraščių didelį honorarą. Dar didesnį atlyginimą jai turėjo sumokėti *Spaudos Fondo* leidykla, kuri tą jos eiliuotą publicistiką po dviejų savaičių išleido iliustruotą Lietuvos oficialioms pakasynoms, rugpiūčio pradžioje. Maždaug tuo pačiu laiku ir Maskva išspausdino « poemą » rusų kalba. Šio leidimo honoraras, be abejo, buvo pats didžiausias.

Šie piniginiai « kelrodžiai » be žodžių gundė Salomėją mesti nemėgstamą pedagoginį darbą ir gyventi vien iš savo poezijos. Šitos senos svajonės realizavimas kėlė poetėje entuziazmą, pro kurio rožinius stiklus ji beveik nebematė didžiulės dramos, vykusios Lietuvoje 1940 metų vasarą ir rudenį. Atėjusi atsisakyti iš mokytojos pareigų pas tuometinį Švietimo ministrą A. Venclovą, ji kalbėjusi : « Aplink tiek naujo, jog galva sukasi... Rašyt, rašyt, štai ko aš noriu labiau už viską... Kiek naujų temų ! Kokia puiki nuotaika. Aš jaučiu, kad galiu padaryti kažką gero » [152].

Kadangi tada mažai, arba nieko nerašė kiti lietuvių poetai, vyresni, arba S. Nėries amžininkai, nes juos slėgė tas perversmas, kurį lietuvių rankomis vykdė rusai, nekritiškoji Salomėja turėjo progos sužibėti pirmo šviesumo dirbtiniu briliantu komunistinės publicistikos eiliuotoje gamyboje. Taigi, 1940 m. rudenį ji paskelbė

---

[149] *Rašytojų atsiminimai apie Salomėją Nėrį*, žr. *Literatūra ir kalba*, IV t., 255 psl.
[150] Ten pat.
[151] Ten pat, 290 psl.
[152] Ten pat, 288 psl.

vieną po antros net tris socialistinio realizmo poemas: *Bolševiko kelią, Lietuvą gimtąją žemę, Keturis.* Be to ji tada išleisdino anksčiau sukurtas dvi tautosakines poemas : *Našlaitę* ir *Eglę, žalčių karalienę.* Šiuo pastaruoju leidiniu iš Pegaso pasagų buvo ištraukti dvigubi aukso uknoliai: už šią poemą šalia honoraro Lituanistikos institutas dar paskyrė premiją poetei kaip lietuvių literatūros ir kalbos populiarizatorei.

Kad aną 1940 metų rudenį S. Nėris buvo pasiekusi savo kūrybos dugną, kaip 1931-1932 metais, prigamindama nemaža eiliuotos publicistinės makulatūros, to jai pasakyti niekas nedrįso iš šalies. O komunistams dėl to mažai skaudėjo širdį. Juk tai vis tiek buvo socialistinis realizmas. Todėl jiem buvo svarbiau, kad S. Nėris rašytų, skelbdama jų katekizmo idėjas, ir šitaip dirbtinai keltų optimizmą, kai apskritai tautos gyvenimą gaubė vis tirštesnė migla. Deja, šitos liūdnos tamsos S. Nėris nematė, arba nenorėjo į ją pažvelgti, nes buvo draugų apsvaiginta profesiškai ir ekonomiškai. Tai atskleidžia jos žodžiai, pasakyti A. Venclovai, grįžtant iš vieno mitingo 1940-1941 metų žiemą.

« Koks įdomus ir naujas darosi gyvenimas ! — kalbėjusi poetė, — Seniai aš nejaučiau tokio noro dirbti kaip dabar. Pirmą kartą pradėjau gyventi rašytojo profesionalo gyvenimą. Ir man patinka tai, kad nebereikia galvoti apie rytdienos pamokas, sąsiuvinius, o aš visą laiką galiu mąstyti apie savo eilėraščius » [153]. Ar bereikia siauresnio žvilgsnio ? O gal tada didžiosios tautos daugumos drama Salomėjai atrodė tik individualios smulkmenos, mažiau reiškiančios negu jos eilėraščiai ? Tikriausiai, nes ji vis dar tebebuvo apsvaigusi nuo komunistų kuriamo jos dekoratyvinio burbuliuko.

Kai S. Nėris Lietuvos pakasynų spektaklio Maskvoje ir profesinio « pasisekimo » Kaune buvo pakankamai apglušinta, komunistai sumanė iš socialistinės puošmenos padaryti politinę figūrą — «išrinkdinti» ją deputate į Aukščiausį sovietą Maskvoje. Ar ji tą rolę lengvai prisiėmė, nežinia. Tik iš jos vėlesnių kalbų aišku, kad kažin kas jai buvo pašnibždėjęs į ausį, jog, tapusi deputate, ji, Stalino poemos autorė, turėsianti progos Kremliuje pati sutikti komunistų tėvą ir mokytoją ir su juo pasikalbėti asmeniškai. Taigi Salomėja sutiko tapti kandidate, nors ir numatydama nemalonius rinkiminius mitingus.

Bet šitie mitingai pasitarnavo poetei prablaivinti. Vežiojama po Aukštaičių miestelius susitikti su savo tariamais rinkėjais S. Nėris kratėsi nuo pareigos prabilti į eilinius piliečius kasdienine kalba.

---

[153] Ten pat, 292 psl.

Atrodo, kad ji šitaip elgėsi ne vien dėl savo įgimto jautrumo, bet ir dėl to, kad ji nenorėjo klausytojams meluoti ir veidmainiauti, kalbėdama proza. Todėl ji savo mitingines kalbas stengdavosi užbaigti kokiu nors savo eilėraščiu. Ji nujautė, kad poetinio pavidalo dalykėlis ją pristato klausytojams ne kaip politikę, bet kaip poetę, kuriai leidžiama pastilizuoti ir pagražinti tikrovę, kad ji neatrodytų nuogu melu, kurio S. Nėris kratėsi nuo seniai.

Kad važinėjimas po mitingus padėjo Salomėjai Bačinskaitei-Bučienei pabusti iš estetiškai profesinio svaigulio, galima spręsti iš A. Liepsnonio atsiminimų apie poetės mitingines kalbas Zarasų krašte 1941 m. sausio pradžioje. A. Liepsnoms apie tai rašo : « Kitą dieną [ji] buvo nuvykusi į Dusetas, kur taip pat susitiko su valstiečiais — rinkėjais. Ji sakėsi, kad jos kalbą valstiečiai sutikę šiltai. Be to, valstiečiai pateikę jai klausimų apie trūkumus tarybinių organų darbe. Dėl šių trūkumų S. Nėris jaudinosi, galvojo apie jų pašalinimą »[154].

Ko taip jaudinosi tada poetė dėl kaimiečių paklausimų-priekaištų, supras nesunkiai kiekvienas prisiminęs, kad komunistui A. Liepsnoniui S. Nėris negalėjo savo tikrųjų minčių pasakyti atvirai, nors ji buvo supratusi, kad jos prakalba atrodė nereali ir melaginga : lietuviai kaimiečiai klausimų užuominomis buvo praskleidę kampelį augančio skurdo ir vergovės. Jie, be abejo, nebuvo drįsę pasiskųsti nei dėl nusavintos žemės, nei dėl dažnėjančių «darbo žmonių Komitetų» savivaliavimų. Bet jie galėjo turėti drąsos pasiskųsti dėl padidintų mokesčių, dėl trąšų ir kitų ūkininkams reikalingų prekių išnykimo. Tada poetė tikriausiai suprato, kodėl jai tautiečiai rašydavo anoniminių laiškų su jos vieno eilėraščio parodija: *Sudeginkit mane — kaip raganą*. Gal tada ir gimė joje mintis tapti Lietuvoje poetine Joanna d'Arc, tuo žodžio ir veiksmo genijumi, apie kokį ji buvo svajojusi Panevėžyje.

Kad ir pažadinta iš dekoratyvinio ir profesinio svaigulio 1941 m. pradžioje, S. Nėris-Bučienė, jau sovietinė deputatė, dar tebesivaizdavo esanti reikšminga moteris, pajėgianti kalbėtis su komunistinės imperijos viešpačiu, diktatoriumi Stalinu bei per jį sušvelninti Lietuvos nelaimes. Kas prieš kelis mėnesius nebuvo pavykę žymiai svaresniam ir gudresniam V. Krėvei per V. Molotovą, tai svajojo atlikti Stalino poemos autorė per visų komunistų garbinamą «tėvą ir mokytoją», nors ano V. Krėvės demaršo bergždumo ji galėjo nežinoti. Šitokias S. Nėries iliuzijas mums atskleidė du asmens, kuriem ji savo mintis buvo dėsčiusi 1941 m. pradžioje. [154]

---

[154] Ten pat, 244 psl.

Viena tų buvo V. Sruogienė, kuri susitikimą Vilniuje atsimena šitaip :

« Salomėja įėjo pas mus, raudoną žvaigždę prisisegus. Nespėjome pasisveikinti, kai aš neiškentus jai rėžiau :

— Kodėl ateini pas mus su tuo ženklu ? Juk žinai, kaip mes jo nekenčiame !

Salomėja išraudo, pažvelgė į mane tiesiai į akis ir tvirtai tarė :

— Aš parašiau tą poemą, aš sutikau būti atstove, aš važiuosiu į Maskvą, nes man pažadėta duoti pasimatymą su Stalinu. Aš jam pasakysiu, kaip rusai skriaudžia Lietuvą.

— Kokia tu esi naivi ! — vėl jai drožiu ; — nejaugi tu nežinai, kad visa bloga kaip tik iš Stalino ir eina ?

— Ne, ne ! Aš pas jį ieškosiu teisybės ! » [155]

Tai išdidžios naivuolės kalba, nes poetė nesuprato, nei koks klastingas tironas yra Stalinas, nei koks didelis nulis yra sovietinė deputatė. Ji Kaune su studijų kolega Ign. Malėnu buvo kuklesnė. Prie savo eventualaus demaršo pas Staliną S. Nėris priėjo susigraudinusi, nes prieš tai buvo tiek verkusi, kalbėdama apie Lietuvos nelaimes, kad jos nosinė buvusi šlapia. Paėmusi iš Malėno sausą nosinę, ji tarusi. «Aš dabar važiuosiu į Aukščiausio sovieto posėdį. Gal aš vėl pamatysiu Staliną. Sakyk, Ignai — tu man visada geriausiai patardavai, — ko aš galiu jį prašyti ? »[156]. Ign. Malėnas atsakęs, kad jis šiuo atveju blogiausias patarėjas, nes ji nieko negalinti prašyti, ir Stalinas jos nepaklausysiąs. Kai kalba nukrypusi į kūrybą, S. Nėris pasakiusi, kad eilėraščių politinėmis temomis neberašysianti, nes jai užteksią lietuvių tautosakinės literatūros temų.

Deja, jos gerus norus bent iš dalies klaidoms atitaisyti sugriovė gyvenimas : Stalino ji nematė ir politinės poezijos nepajėgė išvengti. Tiesa, po praėjusio rudens «rekordų» 1941 metų pirmą pusmetį poetė nieko neparašė, pasitenkindama tik *Rinktine*, kur buvo sudėti jos seniau sukurti eilėraščiai. Antrą pusmetį ji jau buvo atsidūrusi II pasaulinio karo varguose, nes 1941 m. birželio 22 dieną du totalitariniai «draugai» — hitlerinė Vokietija ir stalininė Sovietų Rusija — buvo susikibę mirtinėse imtynėse. Dirbtiniu būdu išgarsinta poetė ir sovietinė deputatė, S. Nėris tada pajuto pavojų savo gyvybei. Vokiečių lėktuvams apšaudant pakeles, su trejų metų sūneliu ant rankų ji pasitraukė iš Lietuvos į Sovietų Sąjungą.

---

[155] V. Sruogienė, cit. M. Krupavičius, *Salomėja Nėris-Bačinskaitė*, žr. *Draugas*, 1964.VIII.29 d. kultūriniame priede.

[156] I. Malėnas, *Mano bičiulė S. Nėris*, žr. *Aidai*, 1958 m. 6 nr., 274 psl.

Sovietijoje

Vargdama Rusijos gilumoje per ketverius karo metus, S. Nėris-Bučienė mažai begalėjo pareikšti savo valios. Ji dažnai kalbėdavo ir rašydavo, ką jai liepdavo sovietiniai darbdaviai: ji važinėdavo į mitingus, prabildavo per Maskvos radiją, skaitydavo eilėraščių neva lietuviško dalinio kariams. Dėl to dabar sovietiniai kritikai ir kompartiečiai Lietuvoje S. Nėrį aukština, vadindami ją atkaklia kovotoja, heroinių temų poete.

Bet iš tikrųjų taip nebuvo : didžios moters sąmonė joje tada beveik žlugo. Jai niekada nebuvo užėjęs noras įsirašyti į komunistų partiją, nors, Rusijoje gyvenant, jai tai būtų buvę naudinga. Anksčiau kilusios abejonės dėl sovietinio režimo socialumo, atsidūrus Sovietuos gilumoje, poetės sąmonėje tik sustiprėjo. Tie abejojimai ir pagilino S. Nėries įvairiopą kančią. Bet kančia dėl savo asmeninių sunkenybių, dėl persiskyrimo su namų židiniu bei savo vyru, kančia dėl Lietuvos nelaimių ir tėvynės ilgesys išgelbėjo poetės talentą nuo išsibarstymo sovietinių aktualijų triukšme, kuriame karo aplinkybės buvo privertusios ją dalyvauti ir savo likimą susieti su Sovietų Sąjungos laimėjimu, nes kitaip ji neturėjo vilčių sugrįžti į Lietuvą.

Fiziniai ir moraliniai S. Nėries kentėjimai prasidėjo su jos pabėgimu iš Lietuvos. Apie tai ji savo vyrui suglaustai rašė: «‘Tik atsiskyrus su Tavim, prasidėjo mūsų «kryžiaus keliai’». Visą savaitę buvome kelionėje vienu du [su sūneliu] tarp visai nepažįstamų žmonių dieną ir naktį mirties pavojuje, kol atvykom į Maskvą suplyšę ir basi visai tuščiomis rankomis » [157]. Šitaip suvargusiai nelaimingai deputatei vis dėlto nebuvo vietos apsigyventi Lietuvos atstovybės namuose Maskvoje, nes ten jau buvo įsikūrę galingesni ir komunistams reikalingesni negu S. Nėris-Bučienė su mažu vaiku. Todėl Maskvoje ji atrodė lyg apsvaigusi. « S. Nėris kartais prablaivėdavo, lyg užsimiršdavo, — liudija A. Staškevičiūtė. — Tačiau jos juokas, jos šypsena buvo graudi, liūdna »[158].

Šiek tiek fiziškai S. Nėris atsikvėpė Penzoje, bet jos psichiniai kentėjimai pasiliko dideli. Tai liudija A. Venclova. Apie tai J. Banaičiui rašė [121] ir pati poetė : «Aš taip persiėmiau paliktąja Lietuva, artimaisiais žmonėmis, kad vos apsigyniau haliucinacijų pačių juodžiausių ... Hamleto psichologiją supratau»[159]. Galima spėti, kad dėl

---

[157] S. Nėris, *Raštai*, III t., 493 psl.
[158] *Atsiminimai apie Salomėją Nerį*, žr. *Literatūra ir kalba*, IV t., 201 psl.
[159] S. Nėris, *Raštai*, III t., 485 psl.

savo abejonių ir susigriaužimo ji Penzoje net buvo atsidūrusi namų arešte 1941 m. gruodžio mėnesį, nes minėtame laiške J. Banaičiui rašė, kad porą dienų turėjusi išbūti savo kambaryje dėl « didelių » šalčių (žodį didelių pažymėdama kabutėse). Tiesa, ji priduria, kad «vis dar trūksta tai apsiauti, tai apsivilkti». Jei šie žodžiai nėra skirti užmaskuoti jos areštui, tai vis dėlto jie atskleidžia S. Nėries materialinį skurdą Penzoje.

Ir kaip tik šitokiame stovyje, per didelius šalčius, gruodžio mėnesį poetė su mažu vaiku turėjo dangintis dar toliau į Šiaurę bei atsidurti tolimame Pauralio mieste, Ufoje. Gyvendama ten per šešis mėnesius, S. Nėris jautėsi tikra tremtinė, kuriai visko stigo paprasčiausiam kasdieniniam gyvenimui. Žiemos šalčiai buvo dideli, o «nebuvo galima gauti malkų už jokius pinigus ». Duonos ji gaudavo dienai 450 gramų, o jos sūnelis tik — 400 gramų. « Viską iki trupinio suvalgom », rašė poetė K. Korsakui[160]. Ji negalėdavo išeiti iš namų, nes jos vaikas neturėjo kuo šilčiau apsivilkti, tuoj peršaldavo ir susirgdavo. Poetė negaudavo nė knygų, nes Ufoje nebuvo jokios bibliotekos. Todėl nenuostabu, kad viename eilėraštyje S. Nėris save klausė :

Kur atvedėt jūs, kryžkelės,
Lietuvišką smūtkelį ? [161]

Pasijutusi ištremtu lietuvišku smūtkeliu, S. Nėris tesurado vieną antrą palankų žodį vadinamųjų broliškų respublikų kenčiančiam žmogui, bet nieko gero neturėjo pasakyti savo artimajai aplinkai, kurioje ji buvo prisiglaudusi:

Aš neturiu nė vieno žodžio
Tai stepių svetimybei [162].

Ufoje S. Nėris buvo tokia susigriaužusi, kad net atrodė serganti. Prisimindamas ją iš ano laiko, V. Vitkauskas rašo: « Poetės veido buvo aiškiai pastebima didelė širdgėla ir kažin kokios neaiškios, bet sunkios ligos simptomai. Jos akys paprastai atrodė labai liūdnos »[163].

1942 metų vasarą poetei pavyko išsprukti iš Ufos ir apsigyventi Maskvoje. Galima spėti, kad šitokią privilegiją gauti, jai buvo sunku, nes, sovietinės Lietuvos «prezidento» J. Paleckio patariama, S. Nėris turėjo parašyti eilėraštį *Maskva* (išėjusį labai prastą), turėjo

---

[160] Ten pat, 487 psl.
[161] S. Nėris, *Raštai,* II t., 419 psl.
[162] Ten pat, 420 psl.
[163] *Atsiminimai apie Salomėją Nėrį,* žr. *Literatūra ir kalba,* IV t., 198 psl.

sufalsifikuoti savo *curriculum vitae* (parašyti netikrą gimimo datą, Teologijos-filosofijos fakultetą pakeisti Humanitarinių mokslų fakultetu), apgailėti, kad išauklėjimas trukdė susiformuoti pažiūroms bei « pasirinkti tvirtą revoliucinį kelią » ir pasižadėti, kad « darbo žmonių pasitikėjimui pateisinti bus skirta ir tolimesnė mano veikla»[164]. Mums sunku suprasti, kodėl išgarsintai *Poemos apie Staliną* autorei ir sovietinei deputatei prireikė šitokių manevrų. Bet jie tikriausiai ne iš gero jos buvo atlikti.

Gavusi leidimą apsigyventi Maskvoje, šią privilegiją S. Nėris turėjo išpirkti suaktyvintu propagandos darbu. Bet kadangi karo laiku jos eilėraščiai, matyt, nelabai tiko, J. Paleckis ją ragino rašyti proza. Nėris mėgino, bet iš to nieko neišėjo. Kai buvo liepta parašyti repliką į Lietuvos pasiuntinio ministerio P. Žadeikio pareiškimą Amerikos spaudoje dėl Lietuvos stovio, S. Nėris prirašė tokių menkai politiškų niekų, kad «prezidentas » Paleckis tą jos repliką turėjo ištaisyti, tiksliau sakant, beveik viską pats jos vardu parašyti [165].

Maskvoje poetei tuo geriau buvo negu Ufoje, kad turėjo pažįstamų, su kuriais ji galėjo kalbėti apie Lietuvą. Ir kas jai norėdavo suteikti malonumo, tas užvesdavo kalbą apie tėvynę. « Okupuotos Lietuvos kančios buvo mūsų kasdieninių pokalbių tema, — rašo Ant. Venclova. — S. Nėries akyse šiuo metu dažnai sužibėdavo ašaros. Lietuvos, artimųjų ilgesys joje buvo virtęs tikra nostalgija, kuri neduodavo jai ramybės nei dieną, nei naktį »[166].

Ir 1944 metais, kai jau buvo matyti, kad sovietinė armija antru kartu užims Lietuvą, S. Nėries sielvartas nemažėjo. Ji griaužėsi dėl hitlerininkų žiaurių savivalių, dėl savo artimųjų (vyro, motinos) likimo, dėl Lietuvos tamsios ateities, bet niekam negalėjo pasakyti, kad nelinki Lietuvai pasilikti sovietiniame « išlaisvinime ». Tai matyti iš V. Žemaitytės-Miceikienės prisiminimų. «Abi svajojome apie ateitį, — rašo ji. — Tačiau mūsų pašnekėsiu pradžia ir pabaiga būdavo Lietuva, išlaisvinta tėvynė. — Jei nebus laisvos Lietuvos, nebus nė Salomėjos, — lyg juokaudama kartą pasakė poetė»[167].

Bet iš tikrųjų tai nebuvo juokas, o tiesa. S. Nėris per daug buvo suaugusi su gerosiomis lietuvių tautos tradicijomis, su jos humanizmu, su laisva Lietuvos valstybe, kurioje ji buvo išaugusi poetine gėle. Tremties kentėjimuose ji savo psichinius saitus su tėvyne dar buvo 161

---

[164] S. Nėris, *Raštai*, III t., 517 psl.
[165] *Rašytojų atsiminimai apie Salomėją Nėrį*, žr. *Literatūra ir kalba*, IV t., 258 psl.
[166] Ten pat, 307 psl.
[167] *Atsiminimai apie Salomėją Nėrį*, žr. *Literatūra ir kalba*, IV t. 205 psl.

pagilinusi. O gerai praktiškai pažinusi sovietinio režimo «laisvę, gerovę ir humaniškumą », ji negalėjo nenujausti, kas laukia ją pačią bolševikų «išvaduotoje» Lietuvoje, būtent, kančia ir mirtis.

Užtenka paskaityti rinkiniuose nespausdintus S. Nėries eilėraščius, parašytus per karą Rusijoje, kad pamatytume, kaip visą laiką poetė jautėsi sužeista sieloje. « Širdy perdėm žaizda ir skausmas »[168], rašė ji Penzoje 1941 m. «Skaudžiai maudžia troškulys krūtinėj, lyg žaizda išdeginta žarijom », kartojo ji Maskvoje 1944 m. [169].

Tėvyne, mano ilgesio tėvyne,
Sapnuose sodų žydinčių...
Širdy tave nešiojuosi — kaip miną,
Kaip sunkų kryžių ant pečių [170].

Kas, paskaitęs dešimtis panašių pareiškimų, nesupranta, kad S. Nėries asmeninė kančia, sielvartas ir tėvynės ilgesys buvo pagrindinės jėgos, kurios net politiniams jos eilėraščių motyvams suteikdavo gyvybės, tas teskaitė tik poetės raides, bet ne jos širdies kalbos prasmę. O gerieji 1941-1944 metų S. Nėries eilėraščiai, kurie turi šansų išlikti, kaip *Grįšiu, Ateik, Prie šaltinio, Namo, Viltis, Kur baltas miestas, Tėvynė, Laiškelis, Tavęs aš laukiau, Grįškit, Sugrįžimas, Prie didelio kelio* yra išaugę ne iš ko kito, kaip iš poetės asmeninės kančios bei nostalgijos. Pasitaiko kartais nuoširdumo taip pat eilėraščiuose su politinėmis priemaišomis, tačiau jas pakelia iki poetinio lygmens nuolatinis paslėptas noras ir viltis bet kokia kaina sugrįžti į Lietuvą bei į savo namų židinį.

Prosovietiniai kritikai Lietuvoje nedrįsta, arba negali pasakyti, kad 1941-1944 metų S. Nėries žvilgsnis į karo įvykius, kuriuos ji lietė savo poezijoje, yra daugiau negu revizionistinis. Sovietinio totalitarizmo požiūriu jis buvo eretiškas, nes aktualiuosius kruvinuosius reiškinius anais metais poetė pirmiausia vertino pagal savo asmeninius, šeimyninius ir tautiškai lietuviškus interesus.

Visų jos minčių, svajonių, troškimų bei siekimų pagrindinis esminis taškas yra Lietuva, jos gimtinė, jos šeimos namelis, jos šeimos židinio žiburėlis. Jie poetei — nedaloma brangenybė, o visas sovietinės karo mašinerijos triukšmas tėra tik antraeiliai, arba daugiau ar mažiau periferiniai reiškiniai, kurie tiek teturi prasmės ir

---

[168] S. Nėris, *Raštai*, II t., 413 psl., eilėraštis *Vėlinės*.
[169] Ten pat, 527 psl., eilėraštis *Troškulys*.
[170] S. Nėris, *Raštai*, II t., 617 psl.

vertės poetei, kiek jie palaiko jos viltį sugrįžti į namus iš Sovietuos. Kur sugrįžimo viltis, arba tėvynės ilgesys nepasireiškia, ten ir S. Neries lyrika 1941-1944 m. laikotarpyje nusmunka iki nulio, iki plokščiausios retorikos, kaip tai liudija jos eilėraštis *Maskva*.

Ir kada S. Nėris vaizduoja kovojančius partizanus ir partizanes, ji kalba ne apie rusus, ginančius Sovietiją, bet apie lietuvius ir lietuves mirštančius gimtojoje žemėje dėl tėvynės laisvės. Ir pilkasis fronto kareivis poetei atrodo esąs lietuvis. Jis kovoja ne dėl Rusijos arba Sovietų Sąjungos, bet dėl savo mažytės tėvynės Lietuvos, kuri tik trumpą laiką tebuvo laisva tarp dviejų karų (dviejų tamsių debesių). Todėl eilėraštyje *Tarp dviejų debesių* ji rašo:

Šliaužte ! — kai atsisakė kojos —
Per pūgą, lietų, vėją...
Į mirtį, į žaizdas numojęs,
Jis vakaruosna ėjo,
Kur žiba tolima žvaigždelė —
Jo Lietuva mažutė ...
Pirmyn už mylimąją šalį —
Laimėti ir nežūti ! [171]

Išreikšti savo meilei ir ilgesiui Lietuvai S. Nėris randa daug originalių vaizdų bei posakių, bet nieko panašaus ji nepajėgia išspausti nei Sovietijai, nei Rusijai, kurios žemėje ir sostinėje ji buvo prisiglaudusi 1941-1944 metais. Pagarbintoje Maskvoje ji nekartą jautėsi apsiašarojusia beteise, kurios skundą tegali suprasti tik jos gimtasis kraštas, kur ji norėtų prisiglausti balta snaige *(Beteisė)*. Visa tai neturi nieko bendro su teoriniu komunistų totalitarizmu, pagal kurį individo interesai turėtų išnykti, sutapdami su kolektyvo reikalais.

Tuo tarpu S. Nėries poezijoje 1941-1944 metais tie asmeniniai interesai bei jausmai, dažnai neatskiriamai suaugę su Lietuvos ilgesiu, neišnyksta komunistų interesuose, bet užima centrinę vietą. Tai « smulkios buržuazinės inteligentės » laikysena, pasakytų marksistas. Bet tie individualiniai jos jausmai bei interesai periferijoje sutapo su komunistų interesais, būtent, pirmoje eilėje kare prieš vokiečių nacius. Kadangi tik sovietinei armijai juos nugalėjus ir išvijus iš Lietuvos, Salomėja tegalėjo turėti vilties sugrįžti į savo židinį tėvynėje, todėl poetė eilėraščiais palaikė ir kurstė karą, skelbė neapykantą bei kerštą prieš ruduosius vokiečius, paveldėjusius ritierių kryžiuočių žiaurumus. Tai paaiškina, kodėl jos eilėraščiuose karo temomis pasi-

---

[171] S. Nėris, Raštai, 11., 340 psl.

taiko nuoširdumo bei poezijos. Šitų temų kūrinėliuose ji kartais pasako komplimentą vienam antram komunistiniam stabui, vienam antram sovietiniam « šventam » reiškiniui. Antai, viename be vardo eilėrašty ji rašė :

Didis Stalinas laiko jau pergalės raktą,
Greit ir Vilniaus Aušros mums vartus atdarys [172].

Tačiau šitokių « pasmilkymų » bei nusilenkimų karo meto eilėraščiuose buvo mažiau negu S. Nėries « poemose » bei kitokioje eiliuotoje publicistikoje 1940-1941 metais. Šito poetės darbdaviai negalėjo nepastebėti. Jie tikriausiai matė, kad S. Nėries įkvėpimo centriniai šaltiniai prieštarauja sovietiniam totalitarizmui. Bet jie neužgniaužė šitų versmių, nes poetės namų židinio Lietuvoje aistringas ilgesys « didžiojo tėvynės karo » metais buvo naudingas sovietinei propagandai tarp lietuvių. Vėliau grįžusiai į Lietuvą ir netrukus mirusiai poetei už tas klaidas nebeteko atgailauti, kaip tai turėjo atlikti K. Korsakas.

Tikriausiai ir dabar komunistai mato, kad S. Nėries poezija karo metais buvo iš esmės įkvėpta jos individualių kentėjimų su tėvynės ilgesiu (tai ypač ryšku eilėraščiuose, nepaskelbtuose oficialiuose rinkiniuose). Bet jie viską apšaukia herojine poezija bei sovietiniu patriotizmu, nes S. Nėries kūrinėliuose jiems užtenka «pasmilkymų» frazeologijos bei kariškos butaforijos, to falšyvo realizmo, kurį jie vadina socialistiniu realizmu.

Rusijoje priklausydama kiekviename žingsnyje nuo komunistų malonės, S. Nėris, suprantama, negalėjo išdrįsti net eilėraščiuose visko pasakyti, ką ji manė apie rusus, komunizmą, sovietinį režimą, nors karo maišatyje NKVD ir nebepajėgė kontroliuoti piliečių minčių. Bet viena aišku, kad sovietinio komunizmo brutalumas jai niekada nebuvo akivaizdesnis, kaip gyvenant Sovietijoje. Tada viename nespausdintame savo eilėraštyje poetė išdrįso sau parašyti:

Audra ties jūra ! Lengva žūti
Su vienabūriu laiveliu.
Tai aš benamė ir mažytė
Nuklydus tremtinio keliu [...]

Man tenka smūgis piktos rankos
Ir žodis priekaišto skaudus.
Į šaltą mūrą atsitrenkus,
Iš savo sapno nubudau [173].

---

[172] S. Nėris, *Raštai*, II t., 488 psl.
[173] Ten pat, 414 psl.

Tur būt, komunistų barama dėl savo židinio bei Lietuvos ilgesio ašarų, S. Nėris Rusijoje pradėjo užmiršti savąją galingos moters rolę ir pamažu atbusti iš estetiškai profesinio svaigulio. Jai pradėjo darytis baisu skelbti neapykantą ir kovą, kuriuos kruvinas karas realizavo veiksmais. Viename nebaigtame eilėrašty poetė rašė :

Man atsibodo nešioti pyktį širdyje
Ir neapykantos raukšlėm biauroti veidą [174].

Rusijoje S. Nėris kritiškai svarstė savo praeitį su posūkiu į socialistus, tai apgailaudama. Šitą nuotaiką atskleidžia jos Ufoje parašytas eilėraštis « Maironiui ». Prisimindama neva jo priekaištą poetei dėl jos posūkio į kairę, ji klausia savęs, ar ji begalėjo atsisakyti talkininkauti Lietuvą užėmusioms komunistams:

Ar galėjau iš pusiaukelės sugrįžti !
Ar galėjau — tais pačiais keliais [175].

Poetei buvo aišku, kad ji savo liaupsinimais *Poemoje apie Staliną* buvo perdaug užsiangažavusi sovietinio kumščio valdovams, kad būtų lengvai pajėgusi iš savo klaidų išsipainioti bei likti Lietuvoje per karą. Dėl šito S. Nėris gailisi ir nusižemina, eilėraštį *Maironiui* šitaip baigdama :

Aplink žemę skridusi su vėtrom,
Vėl išgirsiu mylimus vardus.
Tik akmuo, paduotas duonos vietoj,
Bus man atpildas skurdus.

Ir nenoriu sau geresnio nieko,
Tik prie žemės prisiglaust brangios,
Būti tėviškės arimų slieku,
Mėlyna rugiagėle rugiuos [176].

Su savo klaidų praregėjimu, «atsitrenkimu į šaltą mūrą» S. Neryje nyksta įsivaizdavimas apie galingą moterį kovotoją. Lietuvos ir namų ilgesio kankinama, poetė pasijuto silpna, klystanšios širdies

---

[174] Ten pat, 606 psl.
[175] Ten pat, 426 psl.
[176] Ten pat.

moteris, už kurią nepalyginamai galingesni gyvenimo aplinkybių vėjai. Tarp jų Salomėja pasijunta lyg dulkė :

Širdis mana
Audrų daina,
Visiems tu vėjams atvira —
Kaip jūra.
Ar ne dulkė tu
Išnešta svetur ? [1,7]

Nors čia tik poetinis prisipažinimas prie silpnybės, bet nuo kariškų S. Nėries eilėraščių jis vis dėlto nuima berojizmo spindesį. Ne tiek idėjinis valingas apsisprendimas poetei įkvėpė kovos žodžius — kalbėti apie tankus, lėktuvus, granatas bei skelbti mirtį fašistams — vokiečių « ritierių šunims », kiek ilgestinga baimė nebesugrįžti į savo namų židinį, nes tėvynės ilgesio liga «baigiu čia vysti, džiūti» prisipažino poetė šiais arba panašiais žodžiais ne kartą.

Taigi, klaidų praregėjimas ir kentėjimai karo metais Rusijoje sudaužė S. Neryje galingą moterį, kokia ji reiškėsi 1931-1932 ir 1940 1941 metais. Per karą ji vėl tapo dvilypė, kokia buvo jaunystėje : čia svajojanti apie didingas audras, kuriose grumiasi arai, arba kaip karo sūkuriuose kaunasi lakūnai-sakalai, čia vėl baugiai užsidariusi savoje širdyje, menkutė ir trapi kaip «Lietuvos laukų ramunėlė » (D. Tarabildienės žodžiai), kurią audros sūkurys gali nurauti ir nunešti kaip dulkę.

Karo aplinkybių nublokšta į svetimą pasaulį S. Nėris pajuto meilės ir tikėjimo ilgesį. Ar jos širdis tada atsivėrė giliam šauksmui į Dievą, mes nežinom. Bet yra neginčijamas liudijimas, kad ji atsiskleidė tylios atgailos svajone, kuri turėjo tapti realybe, sugrįžus į Lietuvą. Apie tai byloja *Tolimo sapno* eilėraštis, parašytas Maskvoje 1943 metų pačioje pradžioje :

Tarp žydinčių kaštanų
Raudona bažnytėlė. —
Juk čia jaunystė mano,
Nejau ji grįžo vėlei ?

Aš nedrąsi stovėjau
Pilioriun prisiglaudus, —
O žmonės trankiai ėjo
Ir prie altoriaus spaudės.

---

[177] Ten pat, 460 psl.

Manęs čia nepažįsta
Pro gedulingą šydą,
Bet kojos žengt nedrįsta —
Tiek daug, tiek daugel klydę.

Sakykloj kalba — keista ! —
Jisai — iš Galilėjos :
— Tebūna jai atleista,
Nes daug jinai mylėjo !

Ir man be galo graudu —
Malda širdy netilpo.
Vargonai gaudė, gaudė ...
Ir žvakės tirpo, tirpo ...[178].

Ar sutirpo abejonių ledai, kurie S. Nėrį buvo atskyrę nuo katalikų religijos, iš vieno eilėraščio sunku spręsti, o kitokių liudijimų nėra ir, tur būt, nebus. Tačiau cituotame eilėrašty neginčytina svajonė melstis ir atgailauti nežymioje lietuviškoje bažnytėlėje, kurioje niekas jos nepažįsta, kaip dabar Lietuvoje elgiasi daug lietuvių — gyvenimo verčiami bendradarbiauti su sovietiniu totalitarizmu bei jam «pasmilkyti», o paskui nežymiai atgailauti tolimoje bažnytėlėje. Tokie lietuviai S. Nėries *Tolimą sapną* ir yra pavertę daina, neoficialiai dainuojama tarp draugų.

Kad šitame eilėraštyje išreikšta atgailos svajonė nebuvo tik momento poetinis pragiedrulis kūrybinėje nuotaikoje, galima spėti iš kitų S. Nėries eilėraščių tėvynės ilgesio tema. Juose save, sugrįžusią į Lietuvą, poetė visada vaizduoja labai kukliai: rugiagėle, snaige, sraige, arba net slieku. Tokia pat kukli ir *Tolimo sapno* atgailotoja : šydu veidą prisidengusi, prie pilioriaus užsislėpusi, prie altoriaus arba Dievo stalo žengti nedrįstanti, bet jos susigraudinusioje širdyje malda nebesutelpa. Aišku taip pat, kad ne komunistams šitą eilėraštį rašė Salomėja. Pagaliau, baigiant kalbą apie krikščionių religijos atspindį S. Nėries poezijoje karo metais, reikia pridurti, kad Sovietijoje per karą sukurtuose eilėraščiuose nėra poetės pasisakymų prieš Bažnyčią ir kunigus. Tuo tarpu 1931-1932 metų eiliuotoje publicistikoje tai buvo ryšku.

1944 m. rudenį traukiniu parvykusi į Lietuvą, jos žemę pabučiavusi pirmojoje geležinkelio stotyje, S. Nėris buvo tokia, kokią save vaizdavo *Tolimame sapne* : tyli, nežymi. Tiesa, per trejus su viršum metų įvairiausių įtampų ji buvo išvarginta, o sugrįžusią [178]

[178] Ten pat, 485 psl.

komunistai beveik buvo užmiršę, beveik niekur jos nekvietė. Nors tėvynėje poetė savo vyrą sutiko gyvą ir sveiką, bet neberado motinos, sesutės, daugelio pažįstamų bei draugų. Vieni buvo žuvę per karą, antri (jų tarpe jos motina, sesuo ir brolis) buvo pabėgę į Vakarus nuo « draugų išlaisvintojų », o treti Salomėjos vengė kaip išgarsėjusios komunistų bendradarbės.

Šitokia jos asmeninė situacija besibaigiančio kruvino karo ir kylančios lietuvių tautinės rezistencijos fone vėl vertė poetę griaužtis ir liūdėti. Jos sielvartas dėl Lietuvos stovio buvo didelis. Tai paliudija ir jos nespausdintas eilėraštis *Raudokite, rudeniniai lietūs* ! Jį Salomėja baigė :

Gimta šalis pravirkdyta
Našlaitė — brolių palikta.
Oi, gelia, slegia širdgėla,
Tamsesnė dar už naktį tą [179].

Po keleto sunkių žiemos mėnesių 1945 m. pavasarį S. Nėris susirgo. Išleidusi eilėraščių rinkinį *Lakštingala negali nečiulbėti,* sirgdama, ji buvo lėktuvu išvežta į Maskvą kepenų vėžio operacijai ir ten mirė liepos 7 dieną. Kokios buvo jos priešmirtinės mintys, kas jas atspės ? Tiesa, M. Krupavičius savo straipsnyje rašo turėjęs patikimą asmenį, kuris liudijęs, kad prieš išvežimą į Maskvą S. Nėris buvo pasikvietusi kunigą į ligoninę ir atlikusi išpažintį [180] [181]. Tačiau, kol tiesioginis liudytojas tebėra nežinomas, abejonė sakramento atžvilgiu pasilieka. Tik viena aišku, kad poetė norėjo mirti Lietuvoje, tik Lietuvoje. Tai liudija visi, kurie ją buvo aplankę jos paskutinėmis dienomis. B. Girienė apie S. Nėries priešmirtinius jausmus Maskvoje rašo. « Mane pamačiusi, ji labai graudžiai ėmė verkti, glostyti mano veidą, rankas. Prašė vežti į Lietuvą »[1S1]. Šitaip graudžiai toli nuo tėvynės užgęso poetė, kuri kadaise *Gyvenimo giesmėje* dainavo :

Gyvenimas mano — vėjas palaidas !
Kaip sakalas skrieja per tyrus laukus.
Gyvenimas mano — pavasario aidas.
Gyvenimas mano — tai sapnas klaikus [182].

---

179 Ten pat, 517 psl.
180 Prcl. M. Krupavičius, *Salomėja Nėris-Bačinskaitė,* žr. *Draugas,* 1964.VIII. 28-30 d.
181 *Atsiminimai apie Salomėją Nėrį,* žr. *Literatūra ir kalba,* IV t., 195 psl.
182 S. Nėris, *Raštai,* I t., 77 psl.

IŠVADOS

Atsistojęs prie Salomėjos Nėries karsto, ne vienas jos pažįstamas tikriausiai būtų mintimis klausęs : kur glūdėjo pradai dramos šitos moters, kuri troško laimės bei gerovės ne tik sau, bet visiems žmonėms, ypač lietuviams, — kokios buvo jos svyravimų ir stambiųjų klaidų priežastys ?

Atrodo, kad pirmoji ir gal pagrindinė S. Nėries nelaimių bei klaidų priežastis glūdėjo jos jautrioje prigimtyje. Labai imli kiekvienam įspūdžiui Salomėja pirmiausia vadovavosi jausmais ir vaizduote. Tai buvo jai naudinga kaip poetei, nedidelių, spontaniškų lyrikos kūrinių autorei, bet žalinga kaip asmeniui, turinčiam apsispręsti ir veikti sudėtingoje gyvenimo prozoje. Užgoždami poetės protą, kurio ji nesistengė tobulinti, tie jausmai ir vaizduotė kliudė jai blaiviai įvertinti savo jėgas, tikrovę ir idėjas. Žiūrėdama į tai savo vaizduotės ir jausmų žvilgsniu, per visą savo neilgą gyvenimą S. Nėris buvo beveik nuolatiniame konflikte tarp savo išsvajoto pasaulio ir tikrojo gyvenimo, kuris sudaužydavo jos svajones, panardindamas poetę į nusiminimą bei susigriaužimo negalią. Perdidelis įtikėjimas intuityviu jausmu ir savo gyvenimo prasmės suvedimas beveik tik į savo talentą bei poetinę kūrybą iškreipė poetės sąmonėje vertybių skalę, kliudydami plačiau ir giliau domėtis gyvenimu bei jo problemomis. Nors joms Salomėja nebuvo abejinga, tačiau jas vertinti ji buvo nepajėgi.

Kad ir išauklėta motinos katalikiškai, kad ir katalikiškose mokyklose išėjusi mokslus, S. Nėris katalikų religijos ir filosofijos problemomis rimtai nesidomėjo, jomis savo asmenybės nepraturtino. Jaunystėje ji gyveno jausmine ir tradicine krikščionybe: draugystė su tikinčiais katalikais jai reiškė daugiau negu pati religija. Kai meilės svajonės sutikti tinkamą partnerį katalikuose užgeso, šitų bei kitokių nusivylimų įtakoje S. Nėries santykiai su katalikais atsipalaidavo, o kai pasitaikiusios naujos pažintys sustiprėjo su netikinčiais socialistais, poetė nuėjo į *Trečio fronto* sambūrį, kuris ją suartino su komunistais.

Tik ruošdamasi bendradarbiauti *Trečiame fronte,* S. Nėris susidomėjo socialistų marksistine teorija. Tačiau giliau jos ji nepasisavino, kaip anksčiau ji mažai tebuvo pažinusi katalikų socialinę doktriną, nors visą laiką buvo ir pasiliko jautri žmonių nelaimėms, socialinėms neteisybėms, dvasiniam ir ekonominiam skurdui. Visoje S. Nėries poezijoje bei jos dienoraščio užrašuose nerasime nė vieno posakio, kuris liudytų jos teorinio marksizmo pasisavinimą, bet lygiai nesutiksime tokių posakių, kurie liudytų krikščioniškos filosofijos bei

sociologijos pažinimą : teoriniai klausimai jai ir jos poezijai buvo per sunkūs. Jai teorijos užteko tiek, kiek jos girdėjo draugų bei pažįstamų tarpe, arba skaitė laikraščiuose, ypač dailiosios literatūros kūriniuose. Poetei taip pat nerūpėjo nė partijos, nes nė vienai jų nepriklausė.

Už teorijas ir partijas Salomėjai buvo svarbiau žmonės, peizažai bei vaizdai ir kitokių patirčių įspūdžiai, kuriuos jai pateikdavo įvairios gyvenimo aplinkybės, arba tie įvaizdžiai, kuriuos jai padėdavo susikurti vaizduotė iš užuominų ir bendrų posakių. Vaizdų bei įspūdžių ji troško ir jais jautėsi stipri. Juos kurdama ir organizuodama į eilėraščius jausmų poveikyje, ji tikėjosi tapti pirmaujančia galinga moterimi, jaudinančia tūkstančių žmonių širdis bei juos palenkiančia savo poezijos balsui. Tai iš tėvo pasisavintos ambicijos atošvaistė. Bet už šito vaizduotės miražo dažnai slėpėsi trapių jausmų, abejojanti, kenčianti, atramos ieškanti, silpna moteris, tartum tuo liudijanti savo motinos kuklumą. Tokia dvilypė Salomėja buvo jaunystės metais, kai dirbo su katalikais, tokia ji pasiliko ir subrendusiame amžiuje, kai bendradarbiavo su socialistais ir komunistais.

Skirtumas tik tas, kad S. Nėries brandžiojo amžiaus eilėraščiuose labiau matyti pastangos gryną lakštingalos giesmę paversti grėsmingu kalenimu aro snapu. Tiesa, kad šie triukšmingieji dažniausiai būdavo proginiai, arba pragyvenimo reikalui parašyti «revoliuciniai » bei kariški eilėraščiai. Jie ir poezijos turi mažiausiai, arba net visai nugrimsta į prozinę retoriką. Kur S. Nėris nesistengia būti galinga, savęs neprievartauja ir kitų žmonių nekursto, bet dainuoja natūraliu balsu savo širdžiai artimas temas — mergaitės svajones, jaunos moters džiaugsmus bei skausmus, ilgesį ir viltį, kančią ir mirtį, tie eilėraščiai turi šansų išlikti ilgesniems laikams. Tačiau poetė daug jėgų išeikvojo ir nemažai tautiečių suklaidino, kurdama savo talentui svetimus politinius eilėraščius, nes per savo naivumą buvo patekusi įtakon negailestingos totalitarinės partijos, kuri težino tik savo geležinius interesus.

Prisiminus čia S. Nėries klaidą, kai ji savo lyriką atvėrė politikai, kuriai ji neturėjo nei įgimtų gabumų, nei praktinio pasiruošimo, reikia pakaltinti ir bendrą mūsų laikų rašytojų tendenciją savo talentus paversti profesija bei pragyvenimo šaltiniu. Suprofesindami savo pašaukimą, ypač pašaukimą lyrinei poezijai, mūsų laikų rašytojai jį degraduoja prieš savo norą, patys patekdami į oportunizmo bei konformizmo kelią. Bet iš tikrųjų tas rašytojas, kuris nori pragyventi iš savo talento, ir dar neblogai pragyventi, turėtų būti labai

stiprios valios asmenybė, kad nepradėtų pataikanti miniai, arba prabėgančios politikos galiūnams. Deja, Salomėja Nėris — stiprių jausmų ir vaizduotės moteris — nebuvo stiprios valios asmenybė. Bet savo klaidų priežastis ji pastebėdavo. Vieną blaivią valandą (1936.V.13) ji prisipažino : « Mano fantazijos būti vien rašytoja viską gadina». Bet po kiek laiko tai užmiršusi, kaip daugelis šių laikų rašytojų, S. Nėris tenorėjo būti tik poete, sau pragyvenimą užsidirbti savo lyrika bei kitokiu literatūriniu darbu.

Šią Salomėjos silpnybę komunistai žinojo. Jie taip pat numatė, kad, pagerbdami jos talentą ir parodydami pas juos galimybę iš literatūros pragyventi, jie emocingąją poetę pakreips į oportunizmo kelią. Jiems nebuvo svarbu, kad oportunizmui pasidavusi S. Nėris prirašys nemažai poetinių niekų. Jiems labiau rūpėjo, kad ji rašytų prosovietinėmis temomis, puldama tikrus ir tariamus priešus, nesigailėdama pagyrų tiems «neklaidingiems» ir galiūnams, kuriuos pavergtieji širdyse keikė. Pagerbta ir pamačiusi, kad iš politiškai nudažytų savo eilėraščių ji pakankamai uždirba pinigo ir tariamos garbės, S. Nėris rašė ir eiliavo — 1940-1944 metais prieidavo tiek publicistiškos mišrainės net poemų vardais, kad jai būtų buvę gėda, jei į tą savo produkciją ji būtų galėjusi pažvelgti blaiviai ir iš laiko perspektyvos.

Bet 1940 m. vasarą ir rudenį, kada ji tos eiliuotos prosovietinės produkcijos davė, tur būt, daugiausiai, S. Nėris buvo taip gudriai propagandos apsvaiginta, kad reikėjo keleto mėnesių, kol ji praregėjo komunistinių spąstų pavojų savo talentui ir žadėjo politinių eilėraščių neberašyti. Šito savo nusistatymo ji dar mėgino laikytis, atsidūrusi per karą Rusijos Penzoje (ji tada sakėsi rašanti lietuvių liaudies motyvais, kaip 1941 m. pradžioje buvo žadėjusi lgn. Malėnui). Bet gyvenimo sunkenybės per karą svetimame krašte (Penzoje jai buvo sunku gauti nusipirkti kilogramą bulvių) ir komunistų paraginimai greitai vėl privertė S. Nėrį išpardavinėti savo talentą, rašant eilėraščių sovietinio karo temomis. Šitas savo talento išpardavinėjimas lietuvių tautos pavergėjams — ateistams yra juodžiausia dėmė S. Nėries gyvenime. Kad greta jos buvo stipresnių vyrų, kurie mažiau ar daugiau panašiai elgėsi kaip ji, tik pailiustruoja, kaip mūsų laikų rašytojai neatsparūs pagundai savo pašaukimą paversti savo pragyvenimo profesija.

JUOZAS PAUKŠTELIS
IR
ANTANAS VAIČIULAITIS

Šio straipsnio antraštė turėtų būti ilgesnė ir tikslesnė. Jį reiktų pavadinti: J. Paukštelis ir A. Vaičiulaitis kaip jaunystės meilės vaizduotojai, nes šiame straipsny ketinama panagrinėti tokius jų kūrinius, kuriuose ana egzistencinė žmogiška būsena pasirodo kaip pagrindinė tema ir problema.

Tuos kūrinius čia norisi nuodugniau paanalizuoti bei juos išryškinti atsvarai prieš nesveikas svetimas įtakas, kurios nebepakenčia vienos gražiausių ir problematiškiausios žmogiškos būsenos — meilės. Juk kapitalistiniuose Vakaruose paviršutinio garso ir pelno siekią autoriai dažnai meilę degraduoja tik į seksualinį instinktą bei jo iškrypimus. Jų įtakoje lietuviai rašytojai, užmiršdami savo tautinių dainų tradicijas, taip pat susigundo vadinamo sekso «lobiais ». Šitokia išvada, pavyzdžiui, peršasi susipažinus su Vyt. Alanto vienu paskiausių romanų *Amžinuoju lietuviu,* kur seksualijų apstu. Antra vertus, Rytų komunistinės įtakos veikiami lietuviai rašytojai meilės bijo, nes jos nekęsti liepia marksistiniai prietarai. Tai paliudija vienas įžvalgiausių sovietinių kritikų J. Lankutis, kuris savo knygoje *V. Mykolaičio-Putino kūryba* (Vilnius 1973) nepaskyrė nė vieno skyrelio, kur būtų buvusi atskleista Putino meilės samprata, nors šis poetas apie ją yra rašęs nemažai ir įvairiai.

Šių faktų akivaizdoje verta panagrinėti Juozo Paukštelio *Kaimynus* ir Antano Vaičiulaičio *Valentiną,* kur į meilę žiūrima rimtai ir be idologinių iškraipymų. Einant pirmiausia prie J. Paukštelio kaip vyresnio amžiumi, pravartu žvilgterėti į jo jaunystę, kuri tikriausiai turėjo įtakos ir jo meilės sampratai.

J. Paukštelio jaunystė

Savo viešai paskelbtoje autobiografijoje J. Paukštelis stipriai yra pabrėžęs jaunystės reikšmę savo kūrybai. «Daugiau sustojau

ties vaikystės-jaunystės metais, — sako rašytojas. — Gal todėl, kad jie man buvo ir labai sunkūs, ir labai geri, dosningi, lemiami. Dažnai man atrodo, kad vaikystė-jaunystė davė man viską, kad tik jos sukurtas dovanas vėliau pamažėl po kruopelę kitiems aš dalinau ir tebedalinu» [1]. Tikėdami šiais rašytojo žodžiais, pažiūrėkime, kuo jo jaunystės metai buvo ypatingi.

Pats rašytojas juos vadina sunkiais. Jie iš tikro tokie buvo ekonomiškai ir psichologiškai. Pirmiausia J. Paukštelis buvo sūnus smulkią ūkininkų, kurie teturėjo tik 10 hektarų, bet kuriuose tėvas nemokėjo ūkininkauti. Be to, jis, susirgęs plaučių džiova, anksti mirė, palikdamas žmoną našlę su trimis mažais vaikais. Jų tarpe busimasis rašytojas, kuris, kaip vyriausias sūnus, turėjo vėliau paveldėti tėvų ūkelį, neseniai tebuvo pradėjęs nešioti kelnaites ir tetiko tik žąsims ganyti. Motinai našlei su trimis mažais vaikais išsiversti iš tėvo nugyvento ūkelio buvo labai sunku. Be to, našlei ir našlaičiams teko patirti įvairių skriaudų. « Prisimenu ne vieną vakarą, — rašo J. Paukštelis, — kaip motina, kaimynų ir net vyro brolio nuoskaudų nebepakeldama, raudodavo, rankas laužydama, o mes užsitraukdavome ant galvos apklotą, kad nebegirdėtume jos, ir drebėdavome » [2]. Vėliau šį socialinį vargą būsimam rašytojui padidino I pasaulinis karas su vokiečių okupacijos sunkenybėmis. Todėl nenuostabu, kad sunki pusiau našlaičio dalia atsiliepė J. Paukštelio kūryboje : jo pirmasis romanas buvo pavadintas vardu *Našlės vaikas* (1932 m.). Jo centrinio veikėjo anksti patirtos skriaudos bei veržimasis į aukštesnįjį mokslą buvo ne kas kita kaip paties rašytojo autobiografijos stilizuoti bruožai.

Šalia ekonominio bei socialinio vargo pažymėtinos dvi kitos vaikystės bei jaunystės ypatybės, kurios neleido J. Paukšteliui paskęsti kaimo pilkoje kasdienybėje, buvo jo veržimasis į mokslą bei knygų meilė. Tai pasireiškė jame gana anksti — dar pradžios mokyklos suole.

Kad vaikai nepasiliktų akli — išmoktų rašyti — J. Paukštelio motina nutarė visus tris savo vaikus per dvejus metus leisti į pradžios mokyklą, kuri buvo Linkuvoje, už penkių kilometrų nuo gimtojo Titonių kaimo. Po vienerių metų J. Paukštelio sesuo ir brolis pareiškė motinai, kad jiems mokslo gana, nes jau sugebą parašyti. To neužteko būsimam rašytojui, kuris norėjo lankyti mokyklą toliau. Tačiau «brolis iš manęs pareikalavo tik tokios ‘ kompensacijos ’ — kad jam [1]

---

1 *Tarybų Lietuvos rašytojai,* Vilnius 1967, 214 psl.
2 Ten pat, 210 psl.

atiduočiau savo batus, nes jų neturėjo, — prisimena Paukštelis. — Batus atidaviau, sutikdamas į mokyklą vaikščioti su naginėmis, o mamai pažadėjau gerai ganyti žąsis, kad nė vienas žąsiukas per vasarą ganant nenunyktų » [3].

Apie karštą norą mokytis bei knygų meilę rašytojas dar šitaip prisimena : « Prie knygų, anot mamos, buvau lyg apžolėtas — skaičiau žiemą, mokyklą lankydamas, skaičiau vasarą, žąsis po pūdymą varinėdamas. Ne tik prie knygų, bet ir noru mokytis buvau ‘apžolėtas’. Augdamas juo toliau, juo labiau krimtausi, kad negalėsiu didelio mokslo pasiekti. Motina buvo nutarusi padaryti mane «gaspadoriu » ir, kiek galėdama, stengėsi nuo knygos atgrasyti» [4].

Nors socialinės sąlygos buvo priešingos vilčiai pasiekti gimnaziją, jaunasis Paukštelis neatleido pastangų į tikslą. Sužinojęs apie jaunuolio «ligą mokytis», jaunas Linkuvos mokytojas Povilas Spudas pasisiūlė nemokamai jį ruošti į gimnaziją. Bet tam pasipriešino Paukštelio mama. Tik laimei į pagalbą atėjo teta: ji pažadėjo per žiemą duoti jaunuoliui išlaikymą miestelyje, kol jis ruošis į gimnaziją. Keletą mėnesių kietai pasimokęs, Paukštelis įstojo į Linkuvos progimnazijos ketvirtą klasę. Kai po metų tą ketvirtąją baigė ir paketino toliau mokytis Šiaulių gimnazijoje, jo motina vėl užprotestavo. Dabar ji panoro, kad sūnus jai padėtų, pats tapdamas mokytoju, nes anuo laiku — Lietuvos kūrimosi metais — pradžios mokytojais tapdavo gimnazijos keturių klasių jaunuoliai. O Juozas Paukštelis tada buvo beveik jau suaugęs vyras, nes ėjo dvidešimtuosius metus, taigi būtų galėjęs atrodyti rimtu mokytoju mažiesiems. Bet jis norėjo baigti nors gimnazijos mokslą. Šį kartą prieš motiną Juozą palaikė jaunesnysis brolis Ignas, tas pats, kuris prieš kelerius metus už pradžios mokslą buvo pareikalavęs kompensacijai batų. Dėl to ir motina nebedraudė sūnui vykti į Šiaulius. « Važiuok, žinokis, tik matai, kad aš nieko neturiu ... šventa dvasia juk negyvensi !» — pasakiusi ji. «Pažadėjau gyventi šventa dvasia» — prisimena rašytojas [5].

Šitaip J. Paukštelis atsidūrė Šiauliuose. Nors tas miestas tada buvo nukentėjęs nuo karo, gerokai apgriautas ir gaisrų apnaikintas, tačiau čia galimybių užsidirbti buvo daugiau negu Linkuvos miestelyje, ypač kad čia gimnazijoje ir aplink gimnaziją spietėsi nemažai moksleivių, reikalingų pagalbos. Iš jų Paukšteliui pavyko gauti

---

[3] Ten pat.
[4] Ten pat, 211 psl.
[6] Ten pat, 212 psl.

vieną antrą privačią pamoką. Įplaukos už jas, pridėtos prie motinos atsiunčiamo iš kaimo maisto, leido būsimam rašytojui šiaip taip pragyventi ir mokytis. Bet svarbiausia, kad Šiaulių gimnazijoje J. Paukštelis rado veiklią ir imlią kultūrinę atmosferą, kurioje atsiskleidė jo meniški talentai — rašytojo, aktoriaus, režisieriaus.

1920-1924 metais Šiauliuose veikė didelė moksleivių ateitininkų kuopa, kuri nesitenkino susirinkimais, paskaitomis, vaidinimais, bet dar leido šapirografuotą laikraštėlį *Ateities Žiedus.* Aplink jį telkėsi pažangesni, rašyti mėginusieji moksleiviai, iš kurių tarpo vėliau išsivystė rašto žmonės: Vyt. Jakševičius-Alantas, Jonas Grinius, Juozas Grušas. Šiame būrelyje bene veikliausias buvo Juozas Paukštelis, nes amžiumi jis už visus buvo vyriausias, dar XIX amžiaus vyras, gimęs 1899 m. Greta ateitininkų kuopos Šiaulių gimnazijoje tada dar veikė *Mūzos* draugija, kurią inspiravo lotynų kalbos mokytojas V. Rimkus. Tarp šitos *Mūzos* draugijos ir ateitininkų kuopos vykdavo nepaskelbtos tylios varžybos, kas geriau pasirodys, sakysime, suruošdamas moksleivišką spektaklį.

Nors J. Paukštelis, kaip ne vienas pažangesnis moksleivis, dalyvaudavo *Mūzos* draugijos veikloje, tačiau jis su draugais kūrybiškiausiai jausdavosi tarp ateitininkų, su kuriais jis suruošdavo įdomių vaidinimų. Iš tų J. Paukštelio režisuotų ir vaidintų spektaklių čia reiktų paminėti Vydūno misteriją *Ragana* ir J. Griniaus dramą *Sąžinė.* Ši pastaroji, aštuntos klasės gimnazisto darbas, ilgai nebūtų išvydusi pasaulio, jei šalia kapeliono V. Mažono nebūtų buvę Juozo Paukštelio, kuris *Sąžinę* režisavo ir suvaidino jos centrinio veikėjo rolę. Jo ir aplink jį susispietusių draugų pastangomis šios dramos premjera (1922 m.) tapo ne tik Šiaulių gimnazijos, bet ir miesto įvykiu, nes pagal skelbimus, išklijuotus mieste, į *Sąžinės* dramos spektaklį gimnazijoje buvo susirinkę nemažai Šiaulių šviesuomenės.

Kaip vyriausias tarp draugų, besispietusių aplink *Ateities Žiedus* bandyti rašytojiškoms plunksnoms, J. Paukštelis susisiekė su rašytojais Adomu Jakštu ir Tumu-Vaižgantu, klausdamas jų nuomonės apie savo rašto darbelius. Nors tie du rašytojai abu jam atsakė palankiai, tačiau pats Juozas ligi šiai dienai labiausiai vertina kun. J. Tumo-Vaižganto paskatinamąjį laišką. Anuo pačiu laiku (1921 m.) J. Paukštelis pirmą kartą išėjo į viešąją lietuvių spaudą — Šaulių sąjungos žurnalą *Trimitą.*

Jaunuolio pirmieji kūrybiniai darbai, mokymasis, uždarbiavimas, pragyvenimo sunkumai privedė prie to, kad baigdamas šeštąją gimnazijos klasę, J. Paukštelis savo plaučiuose pajuto džiovos pradžią. Tačiau gerų žmonių paremtas, per keletą mėnesių pasilsėjęs pušynuose, jis vis dėlto galėjo sugrįžti į gimnaziją ir ją baigti 1923 m., jau eidamas 25 metus.

Lietuvių literatūros ir kalbos studijos Kauno universiteto Teologijos-filosofijos fakultete J. Paukšteliui ekonomiškai buvo lengvesnės negu gimnazijoje, nes, kaip geras studentas, jis galėjo gauti stipendiją. Tie treji metai universitete J. Paukšteliui, tur būt, buvo geriausias laikas psichologiškai ir morališkai. Jis tada turėjo būrį gerų draugų-draugių vienminčių, turėjo galimybių studijuoti, kas buvo jo širdžiai artimiausia, būtent, literatūrą, galėjo rašinėti spaudai savo noveles ir apsakymus, dažnai lankyti Kauno dramos teatrą, susitikti su žinomais rašytojais (Y. Mykolaičiu-Putinu, L. Gira), iš ateitininkų tarpo sutelkti estetinių polinkių ir pomėgių studentų būrelį, kurį globojo Teologijos-filosofijos fakulteto profesoriai V. Mykolaitis, J. Eretas, St. Šalkauskis.

Šitame būrelyje be paties J. Paukštelio dalyvaudavo vėlesni plačiau ar siauriau pagarsėję lietuvių rašto žmonės: J. Ambrazevičius, S. Bačinskaitė-Nėris, J. Grinius, J. Grušas, J. Keliuotis, Ign. Malinauskas, J. Paltarokaitė, A. Petrauskaitė, V. Ramonas, Ign. Skrupskelis ir kiti. Šis studentų, daugiausia literatų, būrelis davė pradžią ateitininkų *Šatrijos* draugovei. Bet formaliai ji susikūrė tada, kai J. Paukštelis jau dirbo gimnazijos mokytoju Kėdainiuose. Tačiau prieš tai jis dar norėjo bent šiek tiek susipažinti su Vakarų Europa. Todėl 1926 metų vasarą su trimis draugais buvo išvykęs į prancūzų kalbos kursus Grenoblio universitete Prancūzijoje. Šita proga vienoje antroje iškyloje jis pabuvojo Alpėse, aplankė Ženevą, Paryžių, Berlyną. Tai buvo J. Paukštelio jaunystės viršūnė.

Nuo 1926 m. rudens J. Paukštelis, dar neišlaikęs baigiamųjų egzaminų universitete, pradėjo mokytojo darbą valstybinėje gimnazijoje Kėdainiuose. Nuo tada šis miestas tapo rašytojo antrąja tėviške. Kėdainiuose gimnazijos mokytoju ir direktorium jis išdirbo 20 metų. Jis čia vieną iš gimnazijos kolegių pasirinko į žmonas, čia pasistatydino namelį šeimai, išaugino dvi dukteris, čia parašė beveik visus savo žymesnius kūrinius, čia nepriklausomos Lietuvos laikais susidarė romanisto vardą tokiais kūriniais kaip *Našlės vaikas* (1932), *Pirmieji metai* (1936) ir *Kaimynai* (1939). Be to anais nepriklausomos Lietuvos metais Paukštelis dar yra paskelbęs novelių rinkinį *Vidurnakčių baladė* (1928) ir dramą *Užgrobtoje žemėje* (1931).

Be abejo, penkios nedidelės knygos per keturioliką metų jaunam rašytojui profesionalui nebūtų didelis derlius. Bet gi anais metais J. Paukštelis nebuvo joks profesionalinis rašytojas: jis «duoną valgė » iš savo pedagoginio darbo gimnazijoje. Jam turėjo skirti savo geriausią laiką ir tik valandas, nuvogtas iš savo poilsio, jis tegalėjo atiduoti dailiojo žodžio kūrybai. Kad ir šitokiose nelabai palankiose aplinkybėse, J. Paukštelis ne tik susidarė romanisto vardą, bet ir

sukūrė savo geriausią romaną *Kaimynus*. Šituo kūriniu jis laimėjo pastovią vietą lietuvių literatūroje. Ano laiko (1939-1940) kritikos beveik vienbalsis palankus *Kaimynų* įvertinimas suteikė autoriui skaidraus džiaugsmo valandų. Tai buvo nepriklausomoje Lietuvoje Kėdainiuose.

Bet šitame pačiame mieste J. Paukštelis taip pat pergyveno klaikaus nerimo ir kūrybinės sausros metus, nes per dvidešimtį metų nuo *Kaimynų* pasirodymo (1939) jis nebepajėgė sukurti jokio romano (tik 1959 m. buvo išspausdintas jo *Jaunystės* romanas). Per tą 20 metų jis teįstengė parašyti tik du nežymius dalykus — įspūdžius *Kelionė į Užkaukazę* (1948) ir vieną neva revoliucinę pjesę *Audra ateina* (1956). Į šituos 20 metų išpuolė II pasaulinis karas su sovietinėmis ir nacistine Lietuvos okupacija, žydų — moterų ir vaikų — šaudymai, lietuvių deportacijos į Rytus ir Vakarus, lietuvių ginkluotosios rezistencijos kovos su MGB « istrebiteliais », Lietuvos žemės ūkio priverstinė kolektyvizacija, šnipinėjimai, įskundimai, melas, provokacijos ir kitoks totalistinių režimų teroras. Teisingumui ir žmoniškumui jautrus rašytojas anuos reiškinius dažnai pergyvendavo kaip košmaro naštą.

Norėdamas ją pasilengvinti, J. Paukštelis pirmiausia stengėsi atsipalaiduoti nuo mokytojo pareigų gimnazijoje, kur su melu reikėjo susitikti kasdieną. Per P. Cvirkos užtarymą rašytojui iš gimnazijos pavyko pasitraukti nuo 1946 m. «Džiaugiaus ir galvojau : Dabar tikrai atsidėsiu literatūrai ! — rašo J. Paukštelis savo autobiografijoje. — Bet apsirikau — dvylika asmens kulto metų, vadinamoji ‘nekonfliktiškumo teorija’ man, daugiau lyriško braižo prozininkui, buvo ypač nepalankūs ! Per tuos metus, neskaitant vertimų, savo labai mažai teparašiau», — prisipažįsta rašytojas[6]. Žinoma, tai labai kuklūs žodžiai, po kuriais slepiasi kruvinos prievartos tikrovė, nes pagal socialistinio realizmo reikalavimus net anuose nežymiuose kūriniuose turėjo būti pagarbinta revoliucija ir jos tėvas bei mokytojas Stalinas (paskui vėl jį su pašaknėm išbraukti, kai *Kelionė į Užkaukazę* buvo spausdinama antru kartu, 1973 m.).

Tik 1956 metais Stalino kultą likvidavus, J. Paukštelis pajėgė prabilti maždaug savais žodžiais, iš kurių susiklostė *Jaunystės* romanas, paskelbtas 1959 n. Šio kūrinio medžiaga vėl buvo paimta iš to paties lietuviško kaimo kaip prieš dvidešimtį metų *Kaimynai*, tik dabar jo centriniu herojumi rašytojas turėjo pasirinkti ne kokį

---

[6] Ten pat, 213 psl.

nors jauną ūkininką Lukną, bet jauną samdinį Valentą Bernotą. Šis pozityvus ir impulsyvus vyras po dvejų tarnybos metų pas šykščią, suktą ir despotišką Morkuvienę Skausgalių kaime, sudužus jo meilės iliuzijoms, pakelia maištą : nebepajėgdamas lankstytis prieš « buožes », Valentas su trimis draugais išvyksta iš Skausgalių laimės ieškoti į Kauną.

Praslinkus ketveriems metams po *Jaunystės*, J. Paukštelis paskelbė romaną *Netekėk, saulele* (1963), kur paliečiami II pasaulinio karo ir okupacijų sukrėtimai Lietuvoje, kai buvęs Morkuvienės samdinys Bernotas tampa komunistų bendradarbiu. Dar po šešerių metų (1969) J. Paukštelis paskelbė savo Valento trilogijos paskutinę dalį *Čia mūsų namai*.

Šitame romane rašytojas atvaizdavo lietuvių kolchozinį gyvenimą Chruščiovo laikais, kai išlikusiems gyviems ūkininkams buvo leista iš Sibiro sugrįžti į savas sodybas, jei jos dar nebuvo nugriautos, o susmukusius kolchozus buvo mėginama gelbėti kukurūzais ir traktorių stočių panaikinimu. Tada po 20 metų pertaukos į gimtąjį Skausgalių kaimą grįžta komunistas Valentas Bernotas kolchozo pirmininku vadovauti kolektyviniam ūkiui, kurio centras yra įsikūręs Morkuvienės buvusiuose namuose. Kad ir susidurdamas su įvairiomis didelėmis sunkenybėmis, Valentas išgelbsti gimtojo kaimo kolūkį iš anarchinės klampynės, nes jis — ne biurokratas ir sugeba santykiauti su žmonėmis be puikybės ir be lazdos.

Nors ši romanų trilogija apie kaimo samdinių ir jų darbdavių santykius pasirodo įsprausta į socialistinio realizmo rėmus, tačiau joje yra ir gyvų veikėjų ir natūraliai atsiskleidžiančių epizodų. Tik, deja, nei visos trilogijos, nei pavienių jos dalių jie neiškelia į tokią sugestyvią visažmogišką aukštumą, kuri suteiktų šitiems romanams nepraeinamą vertę. Kadangi trilogija, ypač antroji ir trečioji jos dalis, yra glaudžiai susijusi su laiko aktualijomis, ji netruks pasenti, pasilikdama tik kaip socialistinio realizmo vienas dokumentų apie sovietinį perversmą Lietuvos kaime. Tačiau ji neturi ir neturės tokios išliekamos estetinės vertės, kokią turi to paties J. Paukštelio *Kaimynai*. Todėl ir reikia arčiau susipažinti su šiuo kūriniu, kuris geriausiai atstovauja autoriui kaip rašytojui romanistui.

« Kaimynai »

Kaip kiekviena tikra vertybė dažnai ne iš karto pasirodo, taip ir *Kaimynų* originalumą tegalima aiškiau pamatyti, tik paanalizavus kūrinį giliau — atskleidus tuos sluoksnius arba tas kelias temas, kurias jis yra sutelkęs. Todėl, kas *Kaimynų* romane aiškiausiai ma-

tyti, tai atrodo mažiausiai originalu, nes tai labiausiai yra susiję su prabėgančio laiko socialinėmis ir moralinėmis aktualijomis. Jas yra pastebėjęs ne vienas kritikas, nurodydamas, kad savo romane J. Paukštelis vaizduoja senojo (patriarchališko ir krikščioniško) Lietuvos kaimo susidūrimą su naujoviška hedonistinio miesto kultūra.

Šią miesto įtaką rašytojas atskleidžia besireiškiančią dvejopai, teigiamai ir neigiamai. Iš vienos pusės ji teigiama, nes atneša į kaimą civilizacinės pažangos: jis skirstosi į vienkiemius, išeina iš senų, ankštų, šiaudinių trobų sodžiuje į plačius ir šviesius namus viensėdžiuose ; jame vyksta kaimo jaunimo suorganizuoti mėgėjų spektakliai, iš miesto atvyksta prelegentai su paskaitomis, kurias kaimo jaunimas mielai lanko (gal dėl gero tono). Bet miestas Lietuvos kaimą labiau veikia savo ydomis. Be abejo, mažiausios jų — mados, kai vienas antras miesto jaunuolis į kaimo gegužines atvyksta su baltomis kelnėmis, o šiek tiek pamokytos ūkininkų dukros pradeda dėvėti siaurais sijonėliais ir aukštų kulnių bateliais. Blogiau, kad ūkininkų vaikai, pasinešdami į « poniškas » madas, nebemėgsta kaimo, pradeda vengti žemės ūkio darbų ir net visai palieka savo tėviškės gūžtą, nors tėvai jų pagalbos labai reikalingi.

Šitokiomis « poniškomis » naujovėmis *Kaimynuose* yra apsikrėtusi pasiturinčių ūkininkų Balzarų šeima, kurios vienas sūnus, aukštuosius mokslus išėjęs Berlyne, dirba direktoriumi Vidaus reikalų ministerijoje. Šitą miesto buržuazinės įtakos gerokai paliestą šeimą J. Paukštelis simboliškai suglaustai parodo vaizduodamas, kaip kaimynai Luknos ir Balzarai statosi viensėdžiuose naujus trobesius. Antai, Jonas Lukna, miesčioniškumo nepaliestas jaunas vyras, «nubraukė nuo kaktos prakaitą, rankas pasispiaudė ir vėl kerta, — rašo J. Paukštelis. — Nuo Balzarų naujosios sodybos taip pat ateina kirvių smūgių garsai. Ir jų klojimas jau atvežtas, kūtėms pamatai jau tašomi — Jasius (direktorius, J. G.) visus troboms planus iš Kauno atsiuntęs. Tik pas Balzarą Jonas mato ne savus, bet krūvą svetimų darbininkų — pasamdytus burliokus. Žinoma, kam čia Ančiukas tampysis su akmenimis, su sienojais, jei tėvas iš banko pinigų paėmė. Ančiukas po gegužinės, tur būt, “pavargęs” tebėra. Pilė taip pat ilsisi, felčeriuko baltas kelnes sapnuodama. Tik močia ir tėvas, kaip juodi jaučiai, anot jų, kūliais verčiasi» [7].

Blogiausia, kad su miestietiškomis madomis į *Kaimynų* kaimą veržiasi demoralizacija. Antai, tas Balzarų jauniausias sūnus Ani-

---

[7] Juozas Paukštelis, *Kaimynai, romanas,* Kaunas 1939 m. 72 psl.

cetas (Ančiukas), kuris po gegužinės pirmadienį ilgai miega, įsimylėjęs už save vyresnę pieninės vedėją, su ja susideda gyventi ir pabėga slaptai iš tėviškės. Balzarų duktė Pilė (Filomena), beflirtuodama su felčerio sūnumi, tiek toli nueina, kad, pasijutusi nėščia, su miestietės brolienės (direktoriaus Jasiaus žmonos) pagalba pasidaro abortą, bet po kurio laiko be sąžinės priekaišto išteka už Jono Luknos ir šitaip sugriauna šio doro jauno vyro gyvenimą, nes jis, patyręs Pilės paleistuvingą nusikaltimą, ją veja iš savo namų. Dėl tų naujoviškų nuodėmių, panašiai kaip Jonas Lukna, nukenčia viena doriausių kaimo mergaičių, įnamio Klybo duktė Saliomėja (Saliute), kuri, beveik iš desperacijos ištekėjusi už staliaus Indreikos, turi nuo jo skirtis dėl jo venerinės ligos, paaiškėjusios po sutuoktuvių.

Su užuojauta vaizduodamas, kaip miestietiškos moralinės neigiamybės nuskriaudžia kaimo dorovinguosius žmones, J. Paukštelis stoja šių nuskriaustųjų pusėn ir tuo pačiu gailisi patriarchališkojo krikščioniško kaimo, kuris nyksta, nors ūkiškai ir techniškai pažangėdamas.

Mažiau su laiko aplinkybėmis Lietuvos kaime yra susieta antroji *Kaimynų* tema — dviejų kaimo jaunuolių abipusė meilė, pasibaigusi liūdnai beveik be jųdviejų kaltės. Tai visažmogiškoji tema, turinti nepraeinančios reikšmės, nors ir įstatyta į lietuviško kaimo aplinką. Ši trumpa ir nesudėtinga istorija apie turtingo jauno ūkininko Jono Luknos ir smulkaus nuomininko (įnamio) Klybo dukters Saliomėjos meilę, kuri turėjo sunykti, nes jai prieštaravo jaunųjų socialinio stovio skirtumai bei tėvų valia, ypač Jono motinos Luknienės pasiryžimas į savo gryčią neįsileisti jai nepatinkančios marčios.

Tų Pasienių kaimo jaunuolių meilė užsimezgė per Luknų kryžiaus šventinimą. Giedančių žmonių būryje Jonas vis labiau ėmė «įsiklausyti į vieną balsą, kuris buvo nei tai be galo malonus, nei tai liūdnas ir priminė tylų ilgesį tų vakarų, kada jis vienas palangėje su armonika groja ». Įdėmiau pasižiūrėjęs Jonas pamatė šitaip giedančią nepažįstamą mergaitę. Ji turėjo nedaugiau 20 metų, buvo «graži, skaistaus veido ir mėlynų akių. Bet nieko Jonui nebuvo gražesnio, kaip tas lūpų judėjimas ir jos giesmės aidas »[8]. Netrukus pasirodė, kad šita nepažįstamoji gražiabalsė giesmininkė buvo į sodžiaus galą neseniai atsikėlusio įnamio duktė Saliomėja. Jai taip pat patiko Jonas. Apie šią abipusę meilę ilgokai jiedu vienas antram neprasitarė nė žodžio, nors abu jautė širdžių sužydėjimą. Tik Jonas, nugalėjęs savo drovumą, pirmasis savo jausmus atskleidė Saliutei

---

[8] Ten pat, 32 psl.

laiškelyje, parašytame šiek tiek liaudies dainų stiliumi. « Ar į lauką einu, ar iš jo grįžtu su dalgiu ant peties, visados man tavo skaistus paveikslas iš akių neišnyksta», rašė Jonas. Paprašęs Saliutę būti draugu jo gyvenimo kelionėje, jis dar rašė : « Lauksiu tavo atsakymo dieną naktelę neužmigdamas, akių nuo tos pusės neatitraukdamas, nes tokiu ištikimu draugu tik tu viena man tegali būti»[9].

Virpančia širdimi džiaugdamasi šitokiu laiškeliu, Saliute suabejojo: «Argi jai būtų tokia laimė?.. Juk ji vargšo įnamio duktė, o jis dubą valdo, žiūrėk, kokiais arkliais važinėja»[10] [11]. Jos ir Jono skaisti meilė pateko į krizę, kai Luknienė, piktų apkalbų padilginta, Klybų gryčioje, tėvams girdint, mergaitei išrėžė: «Tokios marčios, kuri taip šlovės nežiūri, aš neįsileisiu į savo namus ! Man reikia doro žmogaus»[n]. Į tai Saliutės tėvas atsakė: «Prašau nebijoti, Luknien, mano duktė tamstos marčia tikrai nebus» [12]. Anie Luknienės žodžiai taip skaudžiai įžeidė Saliutę, kaip šios padorios mergaitės nebuvo užgavęs niekas. Todėl, kai po kelių dienų Jonas aplankė Klybus, Saliute nebepajėgė į jį prabilti atviru šiltesniu žodžiu. Šitoks jos šaltumas, net priešiškumas, tartum atsakymas į jo laiškelį, savo ruožtu užgavo Joną. Kad ir labai kentėdamas dėl Saliutės šaltumo, jis viešai taip pat mėgino vaidinti abejingą. Dėl šitaip atsiradusios psichologinės sienos abu kentėjo. Jonas mėgino ją griauti, bet jam nepavyko, o tuo tarpu Saliutei pasipiršo stalius Indreika.

Kad ir jo nemylėdama, ji ištekėjo už staliaus ; bet su juo gyventi negalėjo — persiskyrusi ji po kiek laiko išvažiavo pas tetą į Ameriką. Vėliau iš ten atsiųstame laiške Jonui ji tarp kito ko rašė : « Prisimenu tave, Jonuk, tavo meilę, mūsų svajones vėlybais vakarais ... Bet — dabar visa tai jau žuvę amžinai ir, gal, nebeverta minėti. Iš manęs teliko tik kančių sugriaužtas, gyvenimo ištąsytas žmogaus šešėlis»[13]. Šio graudaus laiško žodžiai Joną Lukną pasiekė tada, kada jo gyvenimas taip pat buvo sugriuvęs, nes vestą kaimynų Blazarų Pilę buvo išvaręs netrukus po vestuvių, o motiną palaidojęs prieš metus.

Čia atpasakota dviejų jaunų kaimiečių meilė, pasibaigusi skausmingu liūdesiu abiem, schematiniu žvilgsniu žiūrint, neatrodo labai

---

9 Ten pat, 80 psl.
10 Ten pat, 81 psl.
11 Ten pat, 115 psl.
12 Ten pat, 116 psl.
13 Ten pat, 236 psl.

originali, nes žymiai anksčiau už J. Paukštelį panašų atvejį lietuvių literatūroje jau buvo vaizdavęs Tumas Vaižgantas savo *Dėdėse ir dėdienėse* (1921). Tai buvo baudžiauninkų Šiukštų Mykoliuko ir Severiutės Pukštaičios meilė. Tik čia tų dviejų kaimiečių skaistus širdžių saitas, išduotas ir nutrauktas Severiutės, bet amžinai išlikęs gyvas Mykoliuko širdyje, buvo romantinio pobūdžio, nes Vaižgantas jį vaizdavo kaip vienintelį, išimtinį. Tuo tarpu *Kaimynų* Jono ir Saliutės meilė, nors ir kaimiečių širdyje išsiskleidusi, atrodo kaip bendra žmonių dalia, kaip žmogiškos jaunystės sužydėjimas, beveik toks pat gražus ir skaistus kaip pavasario žiedų kvapus suklestėjimas, kuris neišvengiamai baigiasi kaip ilgestinga daina vakaro tyloje. Šis trapus-jautrus jaunos meilės grožis su liūdna pabaiga *Kaimynuose* juo labiau įtikina skaitytoją, kaip visažmogiškas reiškinys, prisiminus, kad Lietuvos patriarchališkame kaime už jaunuomenės širdžių polinkius žymiai didesnės reikšmės turėdavo suinteresuotų šeimų socialinis-ekonominis stovis bei garbės klausimai, kuriuos nuspręsdavo tėvai. Juk ir J. Paukštelio romane Jono ir Saliutės meilingą draugystę ištinka krizė dėl tėvų valios, ypač dėl Jono motinos staigios ir griežtos intervencijos.

Šituo energingosios Luknienės įsikišimu į jos sūnaus Jono ir Saliutės meilę prasideda trečioji *Kaimynų* tema, būtent, motinos kova prieš mylimą sūnų dėl jo gerovės pagal motinos sampratą. Ši tema J. Paukštelio romanui suteikia patį originaliausią bruožą, nes pasaulinėje literatūroje ji pasitaiko labai retai, o lietuvių literatūroje J. Paukštelis pirmasis ją įkūnijo savo *Kaimynuose.*

Iš pirmo žvilgsnio motinos kova prieš sūnų atrodo panaši į tėvo ir sūnaus konfliktą, kuris lietuvių literatūroje nėra retas. Argi ne šitokį aštrų susidūrimą sutinkame V. Mykolaičio-Putino *Valdove,* Balio Sruogos *Baisiojoje Naktyje* ir Vinco Ramono *Kryžiuose*? Tačiau šituose tėvo ir sūnaus kovos atvejuose motinos palaikydavo savo sūnų pusę dėl joms labiau savitos meilės savo vaikui. Tuo tarpu *Kaimynų* romane Luknienė eina tėvo ir motinos pareigas, kovodama moteriškai.

Vienaip žiūrint, ji myli ir beveik gerbia savo sūnų, nes jos Jonas — tvarkingas, darbštus, blaivus, beveik šeimos galva, nes ji pati — našlė, o dukterys ištekėjusios. Tačiau, antra vertus, ji griebiasi kovos prieš savo sūnų dėl tariamos jo paties gerovės. Tam pagrindą duoda Pilės Balzariūtės paleista apkalba, kuri, pasiekusi kleboną, tampa Jono «trankymusi naktimis su merga ». Klebono įspėjamieji žodžiai Luknienei kaip peiliu pervėrė širdį, «ratuose nebegalėjo nusėdėti, o parvažiavusi, valgyti nebenorėjo » ir todėl tuojau puolėsi kovoti tardama : « Tai ką, Jonuk, žmonės pasakoja, kad tu jau vesti sumanęs? ». Negavusi laukiamo atsakymo, Luknienė tęsė : «Na, ką gi,

gali vesti, tik žiūrėk, kad būtų dora, kad šeimininkauti mokėtų. Matai gi, kiek aš begaliu. Taip pat žiūrėk, kad ir nuoga nebūtų — seserims dalis galėtumėt atbaigti duoti, trobas susitvarkytumėt »[14]. Šį kartą Jonas atsakė, kad jam už dalią svarbiau žmogus, o seserų pasogoms baigti mokėti jis paimsiąs pinigų iš banko. Dėl to motinai užprotestavus « ne », sūnus nutilo, bet nenusileido.

Dėl šitokio tvirto sūnaus laikymosi, Luknienė suprato pavojų. Tik užuot toliau kovojus « riteriškai» atvirai, kaip dažniausiai elgiasi tėvai-vyrai, ji griebėsi moteriškos taktikos — kovoti paslapčiomis. Todėl ji tuojau tylomis nubėgo pas Klybus, ten, remdamosi apkalbų insinuacijomis, taip užgavo Klybus ir Saliutų, kad šios «pagalvis bematant sušlapo nuo ašarų » [15], išėjus Luknienei. Sugrįžusi į namus, ji « buvo nepaprastai gera »[16] — ji buvo laimėjusi pirmąjį « mūšį» ir ruošėsi antrajam: sukurstyti ištekėjusias savo dukteris, kad šios reikalautų iš Jono baigti mokėti jų dalias. Bet kadangi jis atliekamų pinigų neturi, o skolintis iš banko neleis motina, tai jis bus priverstas atsisakyti neturtingos Saliutės bei vesti merginą su stambia dalia. Tuo tarpu Jonas motinos intervencijos nei pas Klybus, nei pas seseris nežinojo. Jis tik griaužėsi dėl griūvančios meilės nesuprasdamas, kodėl Saliute pasidarė jam tokia priešinga. Jis kartais tą nelaimę taip giliai pergyvendavo, kad kartą atrodė toks išbalęs, «lyg pusiau į aną pasaulį iškeliavęs»[17]. Šitoks sūnaus pakitimas nugąsdino Luknienę, tačiau ji savo tikslų neatsisakė. Jos dukterys pareikalavo iš Jono nebaigtų mokėti dalių, o viena jų net pasiūlė jam vesti turtingojo kaimyno Balzaro dukterį Filomeną, vadinamą Pilę. Tam pritarė ir Luknienė.

Liūdėdamas dėl savo žūstančios meilės, Jonas vis delsė. Bet, ištekėjus Saliutei už Indreikos ir išsikėlus į kitą kaimą, jis ir pats pradėjo galvoti apie Pilę, kuri atrodė surimtėjanti. Pagaliau pasiryžo, manydamas, kad ji « bus jo pati, šeimininkė, tik ne mylimoji». Šitaip išsprendęs ateitį ir pasipiršęs Pilei, Jonas nepralinksmėjo, o per tradicinį atsisveikinimą vestuvių rytą jis verkė su motina ir seserimi Ona. «Seniai Luknų pirkia begirdėjo tokias raudas», rašo autorius [18].

Tačiau po Jono ir Pilės sutuoktuvių prasidėjo didesnis Luknienės pralaimėjimas negu ašaros. Tą dieną parvažiavęs iš bažnyčios

---

[14] Ten pat, 112 psl.
[15] Ten pat, 117 psl.
[16] Ten pat, 118 psl.
[17] Ten pat, 164 psl.
[18] Ten pat, 180 psl.

su jaunąja, Jonas laišku patyrė, kad neva apendicito priepuolio priedangoje Pilė buvo pasidariusi abortą. Šlykštėdamasis šita sukruvinta paleistuvyste, Jonas atsisakė su ja bendrai gyventi, o po kelių sunkios įtampos dienų Balzarai pasiėmė savo dukterį pas save, o paskui ši išvyko į Kauną.

Dar kiek laiko praslinkus, iš Saliutės draugės Baronienės Jonas sužinojo ir apie savo motinos buvusią griežtą intervenciją Klybuose. Tada tarp nevilties prislėgto sūnaus ir kovoje pasiklydusios motinos įvyko šitoks pokalbis :

— Ko gi toks nelinksmas, ar kas negero atsitiko ?[...]

O kas čia bus gera — visą amžių vienas pasmerktas kryžių nešti... Nedavei man, mama, vesti Klybaitės — visiems būtų buvę geriau.

— Kas gi tau, vaikeli, gynė — jei patiko, reikėjo vesti...

Jonas paraudonavo, pakilo nuo stalo.

— Kaip gi, mama, gali taip kalbėti — reikia nors kiek sąžinės turėti ! Kas gi ėjo pas Klybą, ją ištvirkėle vadino, prigrasė, kad apie mane ir pagalvoti nedrįstų ? ... Tamsta suardei mano gyvenimą, išplėšei laimę ...

Ir kritęs atgal ant stalo, pradėjo kuone balsu verkti, ašaras rankove braukti, it mažas vaikas.

Motina kurį laiką kaip apstulbusi žiūrėjo į sūnų, norėjo kažką sakyti, bet, matyt, žodžiai nebeišsitarė, tik skaudžiai sudejavo ir išėjo pro duris» [19].

Ji vaikščiojo po kiemą, svirduliavo aplink šulinį, kumščius vienas į kitą trindama. Tik nuklydusi į laukus, «kur ji jauna su vyru naują gyvenimą pradėjo, apie geresnes dienas svajojo», pradėjo raudoti graudžiai, nesulaikomai. Ir kai atskubėjęs sūnus, jos atsiprašė, ji beveik nieko neatsakė. « Tik motinos mina pasakė, kad ji rauda neužgauta, bet kad jai neišpasakytai kažko gaila, kad gaila sūnaus vienintelio, iš visų mylimiausio, kad jis toks nelaimingas ... O ji ir gyveno, trokšdama jam laimės...» [20].

Nusvyravusi į sodžių, ant senosios gryčios akmenų Luknienė vėl raudojo-kūkavo. Į subėgusių kaimynų klausimus, ji atsakė: — Man niekas neatsitiko, — sūnus pražuvo... gyvenimo nebeturiu ! ... [21]

Šitaip motinos kova prieš sūnų pasibaigė tragišku motinos pralaimėjimu — jos gyvenimo prasmės netekimu. Šis moralinis pačios sau smūgis sukrėtė Luknienę ir fiziškai: ji pagelto, pavyto, dingo

---

[19] Ten pat, 215 psl.

[20] Ten pat, 216 psl.

[21] Ten pat.

kažkur visas jos kalbumas bei energija. Niekas nebegirdėjo, kad ji ką nors Jonui būtų liepusi ar būtų peikusi: ką Jonukas darė, viskas buvo gerai. Ji net graudžiai atsiprašė sūnų už savo klaidą ir vieną dieną, beruošdama Jonui valgį, net nesuvaitojusi, sukrito prie krosnies.

Ši tragiškai liūdna Luknienės gyvenimo pabaiga pabrėžia *Kaimynų* romano trečią visažmogišką temą bei problemą — žmogiškos būties trapumą bei praeinamybę. Tiesa, kad tai ne nauja tema, nes lietuvių literatūroje ją buvo anksčiau iškėlę du rašytojai — Marija Pečkauskaitė savo apysakoje *Sename dvare* (1922) ir Jonas Aleksandriškis-Aistis savo lyrikoje (1933-1936). Tačiau šie du rašytojai žmogiškos būties praeinamumo problemą buvo susiję su šviesuolių pergyvenimais. J. Paukštelis originalus tuo, kad minėtą problemą atskleidė giliai pergyvenamą lietuvių kaimiečiuose, kurie egzistencinėms nuotaikoms, atrodo, neturėtų būti labai jautrūs. *Kaimynuose* ją gyvai pajunta net trys veikėjai.

Pirmiausia žmogaus praeinamybės problema iškyla senio Balzaro sąmonėje, kai jį sukrečia jo vaikų klaidos — kai iš tėviškės pabėgo jaunesnysis sūnus Anicetas, o duktė Pilė su svečiais iš miesto sekmadienį per sumą traukė vokišką dainušką *Oi Zuzana.* Nerasdamas vietos, tada senis prisiminė savo jaunystę — kaip kadaise, žiogeliams vakare čirškiant, jis dūduodavo savo klarnetu tolimai mylimai mergaitei. Gražu buvo. Bet «praėjo viskas, kaip sapnas, kaip saulė už kalnų nusileido. Gyvenai žmogus, augai, stiepeis, kaip miško medelis [...] O dabar, šit, puzru pavirtai, ir niekas tau nebemiela » [22].

Luknienė tą egzistencinį žmogaus trapumą bei praeinamybę staiga pajuto tada, kai išvydo sugriovusi savo sūnaus gyvenimą. Klajodama tada po laukus «raudojo Luknienė ne vien dėl to, kad sūnus ją apkaltino, užgavo, raudojo ji žlugusių šviesių vilčių, raudojo dienų, kada visas gyvenimas jai kitokiomis spalvomis mirgėjo »[23]. Ir vieną dieną sūnaus guodžiama ji tarė : « Visų mūsų tas pats likimas : čia dar rytas, čia, žiūrėk, tau jau ir vakaras »[24].

Nors Joną Lukną J. Paukštelis *Kaimynuose* vaizduoja kaip stipriausio amžiaus vyrą, tačiau nelaiminga meilė, sužlugusi santuoka bei motinos mirtis taip jį dvasiškai aplamdė, kad jis net pajuto, kaip viskas praeina. Šitokia nuotaika jį apgaubė, pastačius kryžių ant motinos kapo.

---

[22] Ten pat, 133 psl.
[23] Ten pat, 215 psl.
[24] Ten pat, 218 psl.

« Kiek čia seniai, rodos, jį dar mažą motina lovoje šildė, siaupstė [...] o dabar — greit bus jau metai, kaip ilsis Vinkšnėnų kalne, žalia velėna apsiklojusi », galvojo Jonas. « Viskas praeina. Tik žmogus kartais net dėl kokių niekų grąužies ar rūpinies per daug. Juk gyvenimas, šit, kaip paukščiai išskrenda į nežinomas šalis (Visai neaukštai, eilėje, klegėdamos į pietus traukė žąsys). Tik paukščiai pavasarį vėl sugrįš, o tavo dienos nebegrįš » [25].

Atrodo, kad žmogiškos būties praeinamybę dėl bėgančio laiko J. Paukšteliui geriausiai (simboliškai) pavyko išreikšti senio Balzaro nuotaika, persikėlus iš sodžiaus gyventi į naujai pastatytą vienkiemio namą «kolonijoje ». Nors tas narnąs — gražus ir šviesus, bet Balzarui jis atrodo per tuščias : nėra pirmykščios šiaudinės pastogės intymumo. Nežinodamas, kaip nejaukų savo namą užpildyti, Balzaras pasigedo savo klarneto, kuriuo mėgdavo dūduoti savo jaunystėje. Iš karto jis pamanė, kad jo klarnetą užmiršo persikraustant į naująją trobą. Bet tarnaitė klarnetą surado.

«Papūtė senis — tik dulkės surūko — balso nė jokio. Apžiūrėjo iš visų pusių, su virbalu skylutes šen ten pakrapštinėjo ir vėl papūtė. Bet dabar taip skardžiai ir klaikiai suplerpsėjo, kad senoji net ausis užsiėmė : gal jau iš smalos tu !

— Ebe, vadinas, jau ir tavo klavišai, kaip ir mano. Tai sudiev, palaidosiu tave, kaip, sako, seniau mūsų didvyrius laidodavo — po šventa ugnele. Prie kelio pridėjęs perlaužė ir pametė po ugnim » [26].

Į žmonos protestą, kad klarnetą reikėję palikti vaikams atminimui, Balzaras be kitko atsakė : « — Mūsų klarnetas jau nuaidėjo Pasienių laukais. — Ir su pagaliu pamaišė senis ugnį, kad labiau degtų »[27].

Čia klarneto atvaizduotas likimas J. Paukšteliui atrodo panašus į žmogaus dalią pasaidyje : ji nesulaikomai bėga į sunykimą.

Taigi, iš čia atliktos *Kaimynų* analizės matyti, kad šis romanas tematiniu atžvilgiu yra gerokai sudėtingas. Kai šiandien hedonistinio miesto papročių neigiama įtaka Lietuvos patriarchališkam ir krikščioniškam kaimui teturi tik istorinės, arba, kaip kartais sakoma, pažintinės reikšmės, tai kitos trys temos — būtent, jauno ir turtingo ūkininko meilė įnamio dukrai bei gilus sielvartas dėl tos meilės nepa-

---

[25] Ten pat, 233 psl.
[26] Ten pat, 231 psl.
[27] Ten pat.

sisekimo, motinos tragiškas sudužimas kovoje prieš savo mylimą sūnų ir pagaliau žmogiškos būties trapumas bei praeinamybė — iškelia romaną iš laiko bei istorinių ir socialinių aplinkybių į visažmogišką plotmę, suprantamą visokio laiko ir visokio luomo žmonėms. Šios trys daugiau ar mažiau su žmogaus egzistencija susietos temos bei problemos *Kaimynus* padaro žymiu kūriniu ir J. Paukštelio šedevru.

Nors *Kaimynai* — epinis kūrinys-romanas — tačiau jis apsiaustas elegiškai lyrinės nuotaikos. Tai iš dalies pareina dėl jautriai paliestų egzistencinių temų, bet tam taip pat reikšmės yra turėjęs autoriaus vaikystės paveldėjimas, tie jo motinos pasakojimai su ašaromis. Apie juos J. Paukštelis savo autobiografijoje rašė : « Tuose pasakojimuose visada jausdavau ir kažką tolimo, gražaus, kažkokią tiesą, galutinai dar neatskleistą, paslaptingą, graudžią, kuri mane traukdavo, nurimti neduodavo»[2S]. Tikriausiai pastangos atskleisti žmonių būties vaizdais tą paslaptingą tiesą, pralenkiančią žmogaus protą, vertė rašytoją nusiteikti lyriškai.

Bet tas *Kaimynų* lyrizmas taip pat aidi kažin kokiu sunkiai išreiškiamu lietuvišku skambesiu, lyg tyliu grauduliu, kokį mumyse žadina kai kurios lietuviškos liaudies dainos apie žuvusią jaunystę ir meilę, tokios, kaip *Vai žydėk, žydėk, sausa obelėle.* Prie tos nuotaikos gal prisideda ir ta aplinkybė, kad beveik visi svarbieji *Kaimynų* veikėjai tampa nelaimingi, nors jie beveik visi geri. Išskyrus tik demoralizuotą Balzarų Pilę, kiti romano pagrindiniai veikėjai — pozityvūs žmonės, o jų tarpe ypač dori jaunystės meilės partneriai Jonas ir Saliute, brolelis-dobilėlis ir mergelė-lelijėlė, kurių laimę pakerta pirmiausiai kiti, bet kurie patys nenustoja kentėję ir vienas antro mylėję net okeano perskirti.

Kai užverti *Kaimynų* romaną, netrukus pradedi užmiršti ir Balzarų Pilę, pasiklydusią atkaklioje miestietiškos laimės medžioklėje, ir energingąją ūkininkę Luknienę, sudužusią kovoje prieš savo mylimą sūnų, užmiršti ir senį Balzarą, apleistą sumiesčionėjusių vaikų, bet neišeina iš atminties Jono ir Saliomėjos sielvartinga meilė. Todėl ir reiktų tarti, kad *Kaimynai* yra tyli graudi giesmė apie jaunystės žuvusią širdžių draugystę, nors ji ir įvilkta į neištaigius kaimietiškus drabužius bei paslėpta už tariamai epinės uždangos, išpuoštos lietuviškos gamtos vaizdeliais, lyg savotiškomis gėlėmis. Ta giesmė atrodo kaip rašytojo atsidėkojimas už dosniąją jaunystę, apie kurią J. Paukštelis kalba savo autobiografijoje. [28] [28]

---

[28] *Tarybų Lietuvos rašytojai,* Vilnius 1967, 210 psl.

A. Vaičiulaičio « Valentina »

Anksčiau už *Kaimynus* gal būt būtų reikėję kalbėti apie *Valentiną,* nes ši apysaka sukurta anksčiau bent trejais metais (1936) už aną romaną. Ji anksčiau į lietuvių skaitytojus prabilo apie aną dramatinį pergyvenimą, kurį vadiname jaunystės arba pirmąja meile. Tačiau *Valentinos* autorius yra septyneriais metais jaunesnis už J. Paukštelį, kuris savo pirmąjį apsakymų rinkinį išleisdino 1928 metais. Tuo tarpu Antano Vaičiulaičio [29] pirmoji apsakymų knyga — *Vakaras sargo namely* — buvo išspausdinta tik 1932 m. Po jos vėl ėjo nedidelių apsakymų rinkiniai — *Vidudienis kaimo smuklėje* (1933), *Mūsų mažoji sesuo* (1936).

Po *Valentinos* pasirodymo 1936 metais buvo galima spėti, kad A. Vaičiulaitis sustos prie stambesnio literatūrinio žanro — romano, — tačiau rašytojas ir toliau pasiliko prie novelių, pasakų ir apsakymų, kuriose nuo pat pradžios jis su geru šypsniu žvelgė į savo paprastų žmonių nesudėtingus veiksmus bei nuotykius. Tiesa, kad po *Valentinos* pasirodymo atsirasdavo apsakymų su dramatiniais akcentais, (pavyzdžiui, *Šiaurietė* rinkinyje *Pelkių take,* 1939 m.), tačiau jo simpatija paprastiems, dažnai kaimo žmonėms ir spalvingoms detalėms pasiliko. Nors rinkinyje *Kur bakūžė samanota* (1947 m.) atsirado elegiškų gaidų, tačiau dėl to grakštus humoras ten taip pat nepradingo *(Elenutės nuodėmė).* Didingų vaizdų ir momentų pasitaiko rinkinyje *Gluosnių dainos* (1966 m.). Bet čia sudėti padavimai, o ne

---

[29] Antanas Vaičiulaitis, gimęs 1906 m. Didžiųjų Šelvių kaime prie Vilkaviškio, yra vienas tų lietuvių rašytojų, kuris gerai pažįsta Vakarų Europos literatūrą, nes gimnazijoje ir Kauno universitete jis išmoko svetimųjų kalbų tiek, kad galėjo laisvai skaityti autorius vokiškai, prancūziškai, angliškai. Tai skatino jį leistis į keliones po Europą, studijuoti Paryžiaus ir Grenoblio universitetuose prancūzų literatūrą (šita proga jis asmeniškai susipažino su garsiais prancūzvj rašytojais Fr. Mauriac ir Paul Claudel), versti prancūzų autorius į lietuvių kalbą (André Maurois *Sielų svėriką,* Fr. Mauriaco *Jėzaus gyvenimą* ir *Gimdytoją,* J. de La Brète *Mano dėdę ir mano kleboną,* O. V. Milašiaus *Miguel Mañarą*). A. Vaičiulaitis taip pat lietuviškai vertė vokiečių G. Lessingą, ir jo paties kūrinių buvo išversta į Vakarų Europos kalbas. Geras svetimų kalbų mokėjimas nukreipė rašytoją į tarnybas tarptautinės reikšmės įstaigose. Antai, šalia paskaitų Kauno universiteto Teologijos-filosofijos fakultete 1938-1940 m. A. Vaičiulaitis dirbo Lietuvos Telegramų agentūroje (Eltoje), Lietuvos pasiuntinybėje Romoje (1940 m.), profesoriavo JAV Scrantono universitete (1947-51 m.), o nuo 1951 m. dirbo JAV Informacijų tarnyboje. A. Vaičiulaitis yra bendradarbiavęs įvairiuose lietuvių laikraščiuose ir žurnaluose ir ne vieną jų redagavęs. Lietuvių kultūrai jis gal daugiausiai pasitarnavo, redaguodamas Aidų žurnalą 1951-1964 m. Ten jis yra spausdinęs ir savo lyrikos. Ankstyba pažintis su svetimų literatūrų šedevrais, be abejo, padėjo A. Vaičiulaičiui anksti susiformuoti gerą stilių ir, gal būt, sustiprino jo estetinius polinkius.

realistiniai apsakymai. Tačiau tai vis tiek nedideli pasakojamo žanro kūriniai. Tik viena *Valentina* yra stambokas Vaičiulaičio kūrinys, kurį kai kas vadina romanu, nors pačiam autoriui mieliau apysakos vardas.

Kaip jau minėta, A. Vaičiulaičio *Valentinos* apysaka vaizduoja jaunystės meilę, kurią dramatiškai pergyvena du eventualūs lietuvių šviesuoliai — studentas Antanas ir pažangių ūkininkų gražiai auklėjama duktė Valentina. Jųdviejų širdžių drama užsimezga ir išsisprendžia per gana trumpą laiką, nors ir ilgesnį negu prancūzų klasikinė tragedija, — maždaug per du mėnesiu arba per vienas vasaros atostogas, kurias Antanas praleidžia Kirbynės bažnytkaimyje ant ežero kranto. Dviejų jaunuolių meilės tema *Valentinos* apysakoje taip pat menkai tėra susijusi su kitomis temomis, taigi beveik priešingai J. Paukštelio *Kaimynams*. Glaudžiausiai ji susipina su sugrįžimo į kaimą tema, kuri naujausioje lietuvių literatūroje yra tapusi beveik tautiška, nes gana dažna. Argi jauno lietuvio šviesuolio grįžimą į tėviškės sodžių bei jo gamtą nėra vaizdavę tokie mūsų rašytojai kaip Lazdynų Pelėda, Ign. Šeinius, Vienuolis, Putinas, B. Sruoga, J. Grušas ir kiti ?

Tiesa, jų raštuose grįžimas į kaimą ne visada pagrindinė tema, bet ji ten užmezga ne vieno su miestu sutapusio lietuvio šviesuolio jausminį konfliktą. Be abejo, ji pasitaiko taip pat kitų tautų literatūrose, bet mūsiškėje ji atrodo savybingesnė, nes naujosios Lietuvos didžiuma šviesuolių ir rašytojų buvo ar yra kilę iš kaimo. Jiems visiems trumpesnis ar ilgesnis grįžimas į sodžių bei jo gamtą yra tartum grįžimas į jaunystę ar vaikystę, kur buvo džiaugsmo ir šviesos. Dažniausiai šitoks sugrįžimas baigiasi liūdnai arba dramatiškai: miesto kultūroje išprususiam lietuviui sunku beatstatyti kontaktą su paprastais gamtos žmonėmis. To gal ryškiausias pavyzdys buvo Petras Janulis Lazdynų Pelėdos *Klaidoje. Valentinos* Antanui iš pradžios tas sąlytis sekasi: su Valentina jis išauga iki abipusės meilės, bet užsibaigia staigia Valentinos mirtimi.

Apysaka prasideda šia antrine tema — grįžimu į kaimą. Antai, sėdėdamas jį vežančiame autobuse, «pro suglaustas blakstienas sekdamas bėgančius gluosnius, Antanas davėsi nešti šitai srovei ir klaidžiojo giriose, vasaros dienų avietynuose »[30]. Nors ir ūkininkų sūnus iš « kažin kur toli, laukų pašlaitės », Antanas šiek tiek pastipusia sveikata po ligos grįžta iš miesto ne į savo kaimą, bet į Kirbynės

---

30 Antanas Vaičiulaitis, *Valentina*, romanas, antroji pataisyta laida, Schweinturt, 1951, 7 psl.

bažnytkaimį su gražia gaivinančia gamta — ežeru, pievomis, pušynais ir liepynais. Jis ten atvyksta vasaros pradžioje padėti pusiau paralyžuotam profesoriui Tomui Žiobriui jo rašto darbuose. Tai oficialioji priežastis. Tuo tarpu širdyje studentas Antanas puoselėjo norą susitikti vieną mergaitę, kurią žiemą prieš užgavėnes buvo matęs viename Kauno baliuje « su rausva suknele, su rankomis ties krūtine laikančiomis sugniaužtą nosinuką ten salės kampe »[31]. Jis jau autobuse tai mergaitei skyrė švelnius žodžius, prisimindamas jos šviesius plaukus, kurie «lengva vilnim garbanavosi ir sviro ant ausies », ir mėlynas akis ir ją visą stovinčią «ten su kažin kokiu vaikišku susitelkimu bei rimtumu ». Bet tada žiūrėdamas į ją, jis «matė prieš save kažką užskleistą, matė būtybę artimą ir drauge nesugaunamą, matė moterį beveik kaip kokią idėją, nenumaldomai tau kuždančią ir tvinksinčią tavo gyslose, bet stovinčią toli»[32].

Važiuodamas į Kirbynę autobusu, Antanas nežinojo, ar jis prakalbins tą moterišką idėją arba tą gerąją jėgą, bet pats artėjimas į jos pusę kėlė jame tokią skaidrią nuotaiką, kad studentas jautėsi « džiaugsmo nešamas ». Šitaip grįžimo į kaimą tema pačioje apysakos pradžioje atrodo susipynusi su svarbesniąja — jaunystės meilės — tema.

Antra vertus, šis Antano grįžimas į gamtą greitai tapo jam neeiliniu įvykiu, nes Kirbynėje pasisekė prakalbinti aną kadaise regėtą mergaitę. Ji čia nebeteko abstraktybės, suindividualėjo ir tapo lyg laimės pažadu. « Jis pirmą kartą ištarė jos vardą ir buvo laimingas » [33]. Laimingas ne vien todėl, kad jau sužinojo jos vardą, bet ir galėjo pasikalbėti. Tiesa, per aną susitikimą pas profesorių Žiobrį, jis taip pat pamatė, kad turi varžovą inžinieriaus Modesto Būdžiūno asmenyje. Dėl to jis labai susijaudino, tačiau savo siekimo suartėti su Valentina jis neatsisakė. Jame kylantis meilės jausmas tai mergaitei Antano grįžimui į paprastą gamtą tik suteikė gilesnę prasmę. Jam pradėjo rodytis, kad jis grįžta į priešistorinę, pirmykščių, nepaliestą gamtą, tartum į rojaus pirmapradę būtį, kurioje viskas buvo nepaliesta, šventa, skaidru ir gyva. Meilės nuskaidrintą pirmapradės gamtos jausmą A. Vaičiulaitis šitaip vaizduoja:

«Jam pasivaideno, tarsi visam šitam dideliam pasaulyje, visuose slėniuose ir šiluose nebūtų nė jokio žmogaus, jokios gyvos dvasios, o jis pats gulėtų begaliniam tyrlauky [...] Greta rūstaus akmens buvo priklau-

---

[31] Ten pat, 31 psl.
[32] Ten pat.
[33] Ten pat, 31 psl.

pęs žmogus, numetęs lanką ir strėlę šalia savęs — pirmapradis vyras su rudu kailiu aplink juosmenį, stiprus ir sveikas. Iš kaušo jis lakino tigrą, kuris antai, kaip katė, lapsi rusvu liežuviu ir pritūpęs laižosi. Antanui dingojo, tarsi pats tenai klūpotų, o jo gyslose tekėtų sandora su ana nepasiekiama gadyne [...] Visi daiktai stovėjo nauji, ką tik gimę ir dėl to apimti linksmybės. Ir moterys buvo ką tik gimusios ir vyrai ką tik gimę, o vienu metu su jais ir balti jų vaikai, vedami už rankos. Visi jie ėjo procesija tarp uolų atlaužų ir retkarčiais nyko tarpekliuose, iš lėto vėl išlysdami ir giedodami. Visų balsų viršum karaliavo vienas balsas — skardus, į dangų šaukiantis, pažįstamas ir mylimas : josios balsas » [34].

Šitokį meilės pažadintą pirmapradės gamtos jausmą Antanas taip intensyviai ir pakiliai pergyveno, kad net sueiliavo apie pirmapradę žmonių būtį eilėraštį su šitokia pabaiga:

Garbė tau, žole, ugniava ir žeme,
Garbė tau, pirmapradis vyro ir moters skaidrume [35].

Kaip matyti iš citatų, Vaičiulaičiui atrodo, kad pirmoji jaunystės meilė stipriai pagilina gamtos jausmą. Todėl Antano sugrįžimas į paprastą gamtą tapo lyg sugrįžimu į žmonijos lopšį bei į rojišką gamtą. Tai pirmojo širdies sužydėjimo pasekmė. Konstatuodamas, kad jis negali kalbėti apie Valentiną juokaudamas, jis prisipažįsta, kad ji — «mano pirmoji, mano gražiausioji, mano vienintelė»[36]. Kitur apie tą savo jausmą Antanas pasako : «Aš gerai matau, kad čia mano nepasikartosiąs susitikimas. Man leista tik sykį žydėti»[37].

Šį pirmąjį širdies sužydėjimo vienakartiškumą *Valentinoje* rašytojas susieja ne tik su pirmapradiška būtimi, bet taip pat su amžinybe. Antanas laiško projekte draugui apie Valentiną rašė : « Aš ją pažįstu neseniai, bet myliu nuo pat amžių pradžios, myliu ją už visą praeitį, kada jos neregėjau»[38]. Šitas mėginimas peržengti laiką Antano žydinčioje širdyje toks stiprus, kad jis linkęs suamžinti ne tik savo jausmą, bet visą tai, kas liečia jo mylimąją bei jos aplinką. Antai, Valentiną pamačius pirmą kartą jos tėvų Skaudvilių namuose, Antanui vaidenosi, tartum ji ten būtų gyvenusi nekisdama « nuo neatmenamų laikų, lyg pirkia, klėtis ir svirtis ant kiemo visados būtų sto-

---

34 Ten pat, 45-56 psl.
35 Ten pat, 46 psl.
36 Ten pat, 77 psl.
37 Ten pat, 81 psl.
38 Ten pat.

vėjusios, ir tie patys žmonės juose vargą kentę ar linksmas dienas leidę (...) Drauge jis nesuvokė, kad Valentina kada nors maža lakstė tuo smėlėtu takeliu, vartaliojosi žolėje ar drožė rykštę kaip Izabeliukė. Ne, jinai visados buvo šitokia, daili, nuaugusi, su tuo klastingu šypsojimusi palei akis ir pora neklusnių garbinių smilkiniuose [...] Vaikinas jautė, tarsi begalinis laikas aplenktų šiuos namus, kad žiemos nė vasaros čia nieko nesendina » [39].

Vaizduodamas apysakos Antano pirmąją meilę susietą su pirmaprade žmogiška būtimi bei amžinybe, A. Vaičiulaitis ne tik atskleidžia ano studento intensyvią emociją, gyvą vaizduotę, bet ir meilės jausmo dvasinį aspektą. Tiesa, kad tą jausmą žmoguje žadina pirmykštė prigimtis, bet jis gamtos rėmuose neišsitenka, nes siekia tokios vienybės, kuri be dvasinio veiklumo neįmanoma. Atrodo, kad šitokį erotinės meilės dvasinį aspektą atskleidžia *Valentinos* Antano žodžiai, kuriuos jis rašo draugui: «Aš net linkęs manyti, kad meilė yra galingesnė, kada aš nuo jos, tos mergaitės esu atskirtas : kai mudu matomės — mudu matome tik save. Kai mudu esame toli nuo vienas antro — mūsų vaizduotė ima regėti dar didžiau. Vaizduotė supina į daiktą visus ilgesius, visus atodūsius, visas buvusias laimės mintis [...] Mes pagaliau nežinom ribos tarp tikrovės ir vaizduotės, nežinom ribos tarp vienas antro »[40].

Čia savo herojaus meilę tartum nukeldamas į laikų pradžią gamtoje, čia mylimąją bei jos aplinką išjungdamas iš laiko tėkmės, čia mylimąją bei jo riterio jausmą jai susiedamas su įvairiais gamtos reiškiniais, A. Vaičiulaitis Antano ir Valentinos pirmajai meilei suteikia tokį didelį svorį, kad skaitytojas įtiki jo reikšmę. Jis drauge su apysakos Antanu pradeda manyti, kad meilė Valentinai yra jo gyvybės reikalas, nes ta pirmoji meilė esanti jo paskutinė gulbės giesmė.

Bet jauno žmogaus psichofizinis sužydėjimas su fiziologiniais ir dvasiniais polinkiais gali būti pražūtingas ir išganingas mylimiesiems. Tokios dvejopos reikšmės gali turėti net dvasinės apraiškos su jų absoliutinėmis tendencijomis. Jos išganingos, nes skatina mylimuosius tobulėti. Antai, pirmą kartą meilę patyręs *Valentinos* Antanas trokšta būti geras ne tik Valentinai bei jos artimiesiems (« aš visus juos noriu išbučiuoti »), bet net gamtai. « Man taip gera, kad grįždamas nuo kelio surenku bites, kai jos pailsusios vakare

---

[39] Ten pat, 58 psl.
[40] Ten pat, 82 psl.

nukrenta : bijau, kad jų nesuvažinėtų ar karvės nesumindžiotų», rašo Antanas savo draugui[41].

Tačiau pirmosios meilės absoliutinės tendencijos, žadinamos dvasinių polinkių, gali sukelti tragediją, kai jos tampa normomis konkretiems atvejams. Sakysime, idealizuojamoji mylimoji negali mylėti absoliučiai, nes ji vis tiek — silpnas žmogus, kuris negali nesiskaityti su savo tėvais ir kita aplinkine tikrove, o težiūrėti tik mylimojo norų. Bet pirmosios meilės partneriai dažnai šito nežino arba nenori žinoti. Todėl dviejų ribotų būtybių pirmasis žmogiškas sužydėjimas, siekiąs sujungti dangų ir žemę, laiką ir amžinybę, ribotumą bei absoliutumą, kūną ir sielą, gamtą ir asmenybę, slepia savyje — dėl šių priešingybių — sudužimo ir tragedijos pradus. Tai pagrindinė *Valentinos* problema, nes A. Vaičiulaitis savo apysakoje atskleidžia ne tik pirmosios meilės pražydėjimą, bet ir jos žuvimą dėl jos partnerių vidinių silpnybių.

Nors Antanas ir Valentina savo tarpusavę meilę vertina, tačiau ji vis tiek žūsta, net atsitrenkdama į mirtį. Tai atsitiko ne dėl to, kad Valentinos tėvai ją buvo numatę atiduoti inžinieriui Būdžiūnui, ar kad Antanas būtų neturtingas, ar Valentina per jauna tekėti. Ne. Ji žuvo, nes jos partneriai, ypač Antanas, tas didelės vaizduotės ir jausmo vyras, nežinojo kompromisų — jis jų jaunai meilei taikė absoliučius atsidavimo ir ištikimybės reikalavimus.

Tik paviršutiniškai žiūrint, gali atrodyti, kad dėl Valentinos mirties apysakoje yra kalčiausias studentas Antanas, nes jis nebeatleido mylimajai, kai ši atėjo jį atsiprašyti dėl tariamos neištikimybės šešėlio. Bet iš tikrųjų dėl to kalti jiedu abudu. Nors ir ne didžiausia, bet vis dėlto atsakomybė dėl mirties krinta pačiai Valentinai, nes ji, Antano negailestingumo skaudžiai užgauta, impulsyviai puolė į desperaciją, nebepagalvodama apie pasekmes. Be to, ji dar buvo arba perjauna planuoti visą savo ateities gyvenimą, arba normaliose aplinkybėse neryžtinga. Sakysime, tėvas ją buvo numatęs į sužadėtines inžinieriui Būdžiūnui, o ji tam nesipriešino, nors pati dar galvojo stoti į netolimą vienuolyną, kol vieną vasarą jai pasipiršo svečias studentas. Tas Valentinos neapsisprendimas, kurį šių trijų kelių pasirinkti, labiausiai ir jaudino Antaną, siekusį meilėje absoliutumo.

Kad šitokia nekompromisinė (bent iš vienos pusės) meilė gali nesunkiai sudužti dėl smulkmenos, A. Vaičiulaitis skaitytoją gerai paruošia, vaizduodamas, kaip anas meilingas žiedas susiformuoja iš smulkmenų — iš atsitiktinių ir neatsitiktinių susitikimų, pokalbių, posakių, lengvų pašaipėlių, žvilgsnių, šypsnių, užuominų, — kol

---

[41] Ten pat, 77 psl.

pasiekia didelės įtampos, kuriai sprogti bereikia vėl smulkmenos. Vienos tokios, kad ir nelemtingos, smulkmenos įspūdingą analizę *Valentinos* autorius duoda, šitaip rašydamas:

«Juodu susėdo, tarp savęs palikę išmintingą tarpą. Antanas pavydžiai žvairavo į tuščią vietą, lyg ją būtų užėmęs žmogus ar nematoma, kliudanti dvasia. Drąsinosi arčiau prislinkti, tačiau jį varžė mažiausias palinkimas į Valentinos pusę, nes galvojo, kad jinai žino slaptą jo troškimą [...] Stiprėjo įsitikinimas, kad jisai nė sprindžio nepriartės, lyg juodu būtų skyręs koks daiktas, sunki, nepajudinama uolos skeveldra. Ši kliūtis ėmė jam augti, tapo akla, būtina siena, nors drauge jam rūseno viltis, kad visa painiava, ta sunkenybė turėtų kažkaip netikėtai dingti » [42] .

Šitokia atsisėdimo smulkmena, kuri čia priveda Antaną prie paniūrimo sienos, A. Vaičiulaitis įtikina, kad bent kiek rimtesniu atveju panašus įtampos mažmožis gali tapti jaunos meilės žuvimo priežastimi. Iš tikrųjų šitaip ir atsitinka, kai į Antano širdį įsiskverbia abejonė dėl Valentinos nuoširdumo bei ištikimybės, būtent, kai per Kirbynės atlaidus jųdviejų pokalbį gatvėje nutraukia Bronė Švеliūtė, beveik jėga nusivesdama Valentiną prie Antano varžovo inžinieriaus Būdžiūno. Nesulaukęs greitai sugrįžtant Valentinos, Antanas pasijuto jos paniekintas. Tada jo užsigavimas išaugo į nematomą absoliutinę giljotiną nukirsti tam trapiam žiedui, kuris vadinasi pirmąja meile. Tat žvilgterėkime, iš kokių nežymių faktelių bei jausmo bangavimų susiformavo anas nematomas kirvis.

Supratusi, kad Antanas ją gali įtarti dėl pirmenybės Būdžiūnui, Valentina mėgino sugriauti įtarimą. Formuojantis laivelių lenktynėms ežere, ji jau buvo atsipalaidavusi nuo Švеliūtės ir Būdžiūno draugijos. Atėjęs neva lenktynių pažiūrėti, susigriaužęs Antanas pastebėjo ją vieną, stovinčią prie pušies. Netrukus jis pamatė Valentiną pasislinkusią prie minios ir sykiu priartėjusią prie jo. Dėl to Antanas, kuris neseniai žadėjo savo skausmu pripildyti « visus šilus, visus ežerus ir visą žemę », staiga įširdo :

« Štai ji žeminasi, ji gretinasi prie tavęs, nusilenkia. Ne, jam nereikia šitos aukos, nė sutrintos širdies. Ji davė pradžią — nūn tu, Antanai, ženk į mane. Negalėdamas pakęsti tos minties, nė klaikiai aidinčios muzikos, jis apsisuko ir, nežinodamas kur dėtis, grįžo į savo kambarį — bent niekas ten jo nematys. Jis galės stovėti vienas priešais save, priešais savo rūstybę ir dovanos nežinančių sąžinę » [43].

---

[42] Ten pat, 89 psl.
[43] Ten pat, 129 psl.

Šitaip galąsdamas savo rūstybės absoliučią giljotiną, Antanas savo kambaryje klausėsi artėjančios audros perkūnų ir net nepajuto, kaip įėjo Valentina. Ji prisipažino padariusi klaidą, nueidama prie Būdžiūno, ir už tai Antaną atsiprašė. Bet jis neatleido jai ir mandagiai pasiūlė eiti namon, nes audra esanti čia pat. Tik Valentinai iš tikrųjų išėjus į audrą, Antanas pradėjo galvoti šalčiau. Tada «jis aiškiai regėjo, kaip skaudžiai smogė ją paskutiniais žodžiais. Kiek ji šiandien iškentė! Ir tėviškėj, ir atlaiduos, ir dabar čia! Jis buvo jai paskutinė poilsio vieta — ji neturėjo kur prisiglausti, ši gera mergaitė. Jisai gi buvo jos namai ir jos prieglobstis » [44]. Bet šito priegbloščio Antanas jai pašykštėjo : absoliučios meilės ir ištikimybės reikalavimas jame buvo tapęs absoliučia žiaurybe. Šitai supratęs, jis išėjo Valantinos ieškoti, bet jau buvo per vėlu : jo mylimą mergaitę laivelyje ant ežero pagavo audra. Sulyta, sušalusi ir išsisėmusi ji staiga susirgo ir netrukus mirė. Šitaip Antanas ir Valentina palaidojo savo pirmąją meilę.

Greta pirmapradiškumo ir amžinybės jausmo vaizduodamas pirmosios meilės žuvimą dėl pačių jos partnerių vidinių silpnybių, Vaičiulaitis savo temą *Valentinos* apysakoje iškėlė iki apskritai žmogiškos problemos, kuri yra reikšminga visų laikų visiems žmonėms. Tačiau, nors ir suteikdamas savo temai probleminio gylio ir svorio, jis nedavė jai pločio, kitaip tariant, nesusiejo su kita platesne, nuolat žmones varginančia problema. *Valentinoje* ji pasiliko siaura, tik dviejų jaunų širdžių problema, kurios sprendime tedalyvauja tik tie du jaunuoliai — Antanas ir Valentina, — o kiti veikėjai tik jiems akompanuoja.

Būdama susieta su jaunu amžiumi, tetrukdama dažniausiai neilgą laiką iki žlugimo, teapsireikšdama dažniausiai kaip psichologinis ir moralinis faktas, už kurio sunku įžvelgti metafizinį pamušalą, viena pirmoji meilė retai kada teįkvepia rašytojui tiek kūrybinės jėgos ir tokių kūrybinių priemonių, kad jis įstengtų sukurti didelio svorio pirmaeilį kūrinį. Ši siaura ir trapi tema tepakelia tik nesunkų probleminį krūvį ir teapsireiškia tik antraeiliais kūriniais. Šitokį mastą reiktų pritaikyti ir *Valentinai,* nors ji pasilieka įdomi įvairaus amžiaus skaitytojams. Ji patraukli jauniesiems, kurie neseniai pergyveno pirmosios meilės džiaugsmą ir nusivylimą. Ji mielai skaitoma ir vyresniųjų, kurie su atlaidžiais šypsniais prisimena savo jaunystę. Jiems visiems A. Vaičiulaitis davė savo *Valentiną,* nes iki 1936 m.

---

[44] Ten pat, 132 psl.

lietuvių literatūroje stigo tokio kurinio, kuris teigiamoje šviesoje būtų parodęs pirmosios meilės pražydėjimą ir skausmingą galą.

Antanas ir Valentina Vaičiulaičio apysakoje tegalėjo tik trumpai pasidžiaugti pirmuoju savo širdžių žiedu, nes nei vienas nei antras nebuvo tokie subrendę, kad būtų pajėgę ilgą laiką pakelti tokį visažmogiškos problemos svorį, kokį sudaro meilė. Argi Valentina neatrodo, kaip tulpės žiedas, nepajėgus atsispirti audros gūsiams? Kas kad ji gražiai nuaugusi, puikiai valdo valtį ežere, arba kad retkarčiais pasekretoriauja profesoriui Žiobriui, arba padeda klebonui Motiejui koncertuoti vargonais? Nedaug ką apie Valentinos subrendimą tepaliudija ir jos mokėjimas groti pianinu. Ji — panelė išvaizda, gražiu elgesiu ir kalboje su svetimais, bet ji — dar vaikas dvasioje, kai reikia spręsti opius, ją liečiančius klausimus (gal dėl to ji paklusni savo tėvams). Antanui staigiai ją pabučiavus ir pasisiūlius vesti, Valentina visai pasiklysta abejonėse, neužmigdama visą naktį. Tik nujausdama katastrofą su Antanu, ji tampa drąsesnė ir ryžtingesnė : ji nueina pas jį į kambarį jo atsiprašyti. Tačiau Antano atstumta, ji pasiduoda desperatiškam impulsui, kuris jai atneša ligą ir mirtį.

Valentina — švelnios sielos mergaitė, kuri nenori niekam suteikti skausmo. Todėl jai sunku apsispręsti, kai reikia kam sakyti: ne ! Todėl po nemiegotos nakties ji ir skundžiasi Antanui :

« Rodos, visa ši žemė slėgtų mane — taip man sunku. Aš jos nepanešiu, ne, jos nepanešiu. Ir nežinau dar, kur man eiti » [45]. Tada ir Antanas suprato Valentinos kūdikišką silpnumą, nes : «kokia vaikas, kokia nepatyrusi buvo toji širdis šalia jo : pirmas gyvenimo smūgis metė ją skaudžiai iš įprasto kelio, bloškė į nežinią ir neapsisprendimą, kuris skaudino tėvus, o labiausiai ją pačią. Ne, jis galvojo, Dievas neturėtų į žemę leisti tokių trapių sielų — pūstels srovė ir nuneš jas, kaip pūkuotą pienės galvutę » [46]. Valentina gali žydėti trapiu žiedu tėvų globoje, bet ji — persilpna susigrumti su gyvenimo problemomis, kokias pastato mylimieji asmens. Atsidūrus tarp šių problemų, jai belieka mirti, kaip pirmajai meilei žūti.

Už Valentiną labiau intelektuališkai atrodo subrendęs Antanas. Jis — studentas, profesoriaus pensininko sekretorius, pažįsta literatūrą, skaito Nietzschę, rašo eilėraščius, žiauriai kritikuoja bažnytkaimio rašytojus. Tačiau jausminiu atžvilgiu nė Antanas nėra visai subrendęs vyras : jis nežino, kad gyvenime negali būti nei absoliučios meilės, nei absoliutaus užsigavimo, nei absoliutaus neatlaidumo.

---

45 Ten pat, 121 psl.

46 Ten pat.

Susižavėjęs iš pirmo žvilgsnio Valentina, jis pamilsta ją tokiu širdies karščiu, kad jo vaizduotė tediktuoja alternatyvą : arba Valentina ir jos meilė, arba nieko nereikia, nors pats neturi net mažos tarnybėlės, kuri padėtų susikurti bendrą gyvenimą su mylima mergaite. Į apysakos pabaigą, kai pavyduliaujantis Antanas savo jausmams duoda visišką valią, jis pasidaro nebesimpatingas, nors ir pasilieka centrinis *Valentinos* veikėjas: jo įspūdžius, jo jausmus ir mintis rašytojas vaizduoja ir analizuoja daugiausia. Jo erdvinis lėtas artėjimas prie Valentinos (iki prisipažinimo ir pasipiršimo), o paskui staigus jo nutolimas yra pagrindinė kompozicinė priemonė šioje nesudėtingoje apysakoje. Valentinos sielos analizei tėra paskirtas tik vienas skyrius (Valentina), kuriame rašytojas vaizduoja tos mergaitės sielvartingus svyravimus po Antano pasipiršimo.

Išskyrus Antaną ir Valentiną, visi kiti apysakos veikėjai tėra mažai reikšmingi, nors gyvi, nupiešti impresionistiškai, smulkiais brūkšneliais bei užuominomis. Jų ryškiausi — profesorius Žiobras ir senasis Kirbynės klebonas Motiejus. Tai atsiskyrėliai — romantinės figūros. Jos tartum atstoja romantikų kūriniuose sutinkamų senovės pilių liekanas, ties kuriomis išryškėja herojų jaunystė ir dienų praeinamybė. Be pusiau paraližuoto profesoriaus Žiobro prisirišimo prie Lietuvos etnografijos, be klebono Motiejaus meilės vargonų muzikai, be jų abiejų rudeninių šešėlių nebūtų toks ryškus Antano ir Valentinos pavasarinis dangus su jo audra. Be Žiobro apysakos kultūrinis koloritas būtų mažiau lietuviškas, nes pusiau paraližuotas profesorius iš dalies primena Joną Jablonskį, iš dalies Joną Basanavičių, kuriam svarbu ne tiek šalta mokslinė tiesa, kiek jos įspūdingumas. « Kas iš tų jūsų gerų ir negyvų žinių, jeigu jos neatsiliepia visų mūsų kančioje ir džiaugsme», sako Žiobras [47]. Tai romantiko pažiūra.

Būdamas estetas, A. Vaičiulaitis apskritai nemėgsta savo raštuose liesti viešųjų Lietuvos aktualijų. Ir *Valentinos* apysakoje, atrodo, jis pirmiausia norėjo grožėtis Lietuvos gamtovaizdžiu — pievomis, ežerais ir miškais, - Lietuvos žmonėmis, jų jausmais, jų kultūra. Bet, piešdamas prof. Žiobro atvaizdą, rašytojas vis dėlto neiškentė neužkliudęs diktatūros ir demokratijos klausimo. Jį apie 1935-1936 metus, kada buvo rašoma *Valentina,* buvo įaštrinęs suvalkiečių ūkininkų streikas. Gal todėl Vaičiulaičio Žiobras pasisako prieš vadistinę santvarką ir už kiekvieno lietuvio sąmoningumą, tardamas :

> « Tėra viena tiesa ir vienas įstatymas : laisvas žmogus laisvoje tautoje. Jeigu valstybė nebus sudėta iš laisvų ir stiprių asmenybių, jeigu

---

[47] Ten pat, 25 psl.

tauta bus vedama, kaip aklų žiurkių kaimenė, — be savo žodžio, be savo ištarmės ir valios, suvaržyta iš visų pusių lankais — tada jinai subyrės, bus bedvasė ir liūdna. Ir jų išvaduos tik amžini dorovės ir laisvės dėsniai, kurie niekados negęsta, nors kupromis apaugę nykštukai juos badytų pirštais ir tyčiotųsi » [48].

Valentinos Antanas su šitokiomis Žiobro pažiūromis sutinka: «Senelis tiesą sako: kiekvienas pilietis, o ne vien kuris paskiras žmogus, turėtų jausti atsakomybę už visą tautą ir valstybę ir elgtis taip, lyg jo rankose būtų šalies likimas »[49].

Žiobras Valentinos apysakoje atstovauja lietuviškam mokslui ir visuomeninei sąžinei. Tuo tarpu klebonas Motiejus yra religijos ir meno atstovas. Jis — romantiškesnis už Žiobrą ir giminingas Valentinai:

«Vieną pusę sielos jis yra skyręs dangaus karalystei, brevijoriui, ir parapijai, o antrą vargonams [...] Jis ir Valentiną krikštijo [...] Kai aš matau kleboną einant vieną mieste ar važiuojant pas ligonį, jis man atrodo toks nesavas šioj parapijoj, tarp šių ūkininkų, tarp šilų ir medžių [...] Ir klebonas Motiejus, taip man rodos, vaikščioja Kirbynėj lyg tremtinys, nesijaučia savo vietoj, gal kankinasi ir gailisi. Ir dvidešimtį metų — dvidešimt metų jis taip jau eina per pasaulį, niekieno nesuprantamas » [50].

Klebonas Motiejus atrodo nesuprastas, nes jis — giliai mąstantis ir jaučiantis žmogus, kuris, susirūpinęs žmonijos ateitimi, klausia : « Ar tos pakrikštytos tautos su laiku nepamirš krikšto, ar bažnyčios nebus sugriautos ir niekur pasauly nebeskambės Dievo giesmės » [51].

Vaizduodamas *Valentinos* apysakoje savo svarbiausius veikėjus aukštos kultūros asmenimis, A. Vaičiulaitis nevartoja, kaip to lauktume, aliejinių dažų : jam užteko akvarelės. Daugiausiai peršviečiamų dažų jis skyrė Valentinos paveikslui. Antai, jos vaizdas, kai ji baigia laistyti daržą: «Valentinos plaukai, truputį pasipūtę, atrodė dar šviesesni negu paprastai: tarsi į juos būtų prisigėrę kaitrių spindulių, kurie iš vidaus spindėtų. Jinai, apsivilkusi balta suknele, stovėjo toj lapijoj ir žiūrėjo į ežerą » [52]. Net pirkios prieblandoje, besiruošiant tarp indų, šviesos brūkšniai Valentinos nepalieka: «Dabar Valentinos plaukai buvo tamsūs, jos veidas, suknelės klostės skendo prieblandoje. Tačiau kaktoje, skruostuose, ant krūtinės sunkūs,

---

[48] Ten pat, 78 psl.
[49] Ten pat.
[50] Ten pat, 79 psl.
[51] Ten pat, 40 spl.
[52] Ten pat, 86 psl.

neaiškūs ir lyg iš labai toli nukritę košėsi šviesos pluoštai — ir jinai atrodė tokia trapi, tarsi perregima, ir tokia brangi šitam šešėlių ir šviesos žaidime » [53].

Įvairių spalvų ir šviesos sutinkame apysakoje vasarinės gamtos paveiksluose, kuriuose nuaidi ir lyrinės gaidos. Labiau už Valentiną su gamtovaizdžio elementais susiliečia centrinis apysakos veikėjas Antanas. Su tais gamtos reiškiniais jis santykiauja įvairiai, atrodo, visomis savo juslėmis. Vieną kartą jis gėrisi plačiu panoraminiu vaizdu, kurį jis regi iš liepos viršūnės. Tada jis alsuote alsuoja šito vaizdo galybe, erdve, platybe [54]. Kitą kartą Antanas lyg instinktyviai nori pajusti gamtą lytėjimo jusle. Todėl jis kartais gula ant žemės. Antai, nevilties skausmo slegiamas, jis parkrenta pievoje kniūbsčias ir guli žemėje, « nejudėdamas, atkaklus, sieloje šaukdamas kerštą ir jausdamasis toks menkas, bejėgis prieš savo nedalią» [55]. Kada jam linksma, jis negali pievoje ilgai tysoti. Tada jam norisi judėti, šokinėti, eiti imtynių bent su šieno kupeta, tartum maudytis gamtos gaivale, nors pliauškinantis ir maudantis ežero vandenyje Antano nematome. Trečią kartą jis gėrisi gamtos galybe tik klausa, laukdamas su vėtros dundėjimu ateinančios audros.

Bet dažniausiai Antanas mėgaujasi gamta regėjimu — įvairomis gamtovaizdžio smulkmenomis, kai, įvairiai spindulių nušviestos, jos atrodo judrios, lyg gyvos. Antai: «Po kojomis, kvepiančiam šiene, mirguliavo nuo šakų atsimušę šviesos ir šešėliai — jie žaidė, čia geso, čia vėl skaidrėjo ar raibuliavo, kaip vanduo, derindamiesi į lapų virpėjimą ir lėtą viršūnės sūpavimąsi. Geltoni, vėsūs ruožai glaustėsi Valentinai ant kojų, drebėjo ir slankiojo, tarpais visai išnykdami, susimaišydami. Štai spindulys prasiveržė tiesiai ant bato smaigalio, ant pakilusio, nuogo pėdos gūbrelio už baltos sagties » [56].

Nors tai regi *Valentinos* Antanas, tačiau nemažiau šitomis judriomis gamtinėmis smulkmenomis džiaugiasi pats rašytojas. Jis čia jomis piešia gamtovaizdžio iškarpėlės įspūdį, tartum koks tapytojas impresionistas, kuris savo grakštiems paveikslams tapyti mieliau vartoja akvarelę. Tačiau būtų neteisinga A. Vaičiulaičio vaizduojamą gamtą — jo *Valentinos* anoniminį veikėją — suvesti į smulkių spalvingų brūkšnelių derinius. Kad Vaičiulaitis sugeba pavartoti aliejinį stambų teptuką, gali paliudyti apysakos skyrius *Vėtrų sūkuriai*. Čia vaizduodamas kylančią audrą, rašytojas griebiasi stambių aliejinių potepių. Antai: « Dusliai sudundo žemė. Prislėgti smūgiai dundėjo iš gelmių,

---

53 Ten pat, 92 psl.
54 Ten pat, 101 psl.
55 Ten pat, 127 psl.
56 Ten pat, 89 psl.

iš tamsių jos vidurių. Paskui nykiai sušiureno viršūnės. Ore atsiliepė tolimas dundėjimas [...] Pro medžius, rytų pusėje, kėlėsi didelis, juodas debesis. Slinko jis iš lėto, rūstus ir galingas. Nuo saulės jo kraštai buvo parudę, lyg variniai. O žemiau juodos dėmės turėjo melsvą, metalinį atspalvį, tokį neramų »[57]. Po šio vaizdo davęs intarpą apie voveris, autorius grįžta prie didingo dangaus paveikslo, rašydamas : « Saulė buvo drumzlina, apsiblausiusi. Lyg bėgdama nuo debesies, ji nusviro į mišką ir likosi karoti vietoje, padūmavusi, nudilusi, beviltiška »[58].

Nors čia audros požeminiai dundėjimai, kylančio debesies niūrumas ir beviltiška saulė atspindi studento Antano neramų ir beviltišką stovį, netenkant Valentinos, tačiau ir šitame kylančios audros paveiksle rašytojas neapsieina be smulkmenų. Pirmiausia jis didingą paveikslą suskaldo, į jį įterpdamas čia Antaną, čia vikriąsias voverėles. Po beviltiškos saulės rašytojas vėl nušoka į smulkmeną, vaizduodamas žiogą, kuris «vienui vienas rėkė visoje laukymėje, įnirtęs griežė ir skambėjo, šaukdamas vėtrą ir liūtis, aštriai rėždamas kaitrą. Jo daina buvo akla daina, žado netekusiam, išmirusiam pasauly skardinti giesmė. Jos klausantis, Antanui buvo nyku»[59].

Būtų neteisinga sakyti, kad čia žiogo daina nereikalinga, arba kad ji nesimbolizuoja beviltiškos Antano nuotaikos. Ne. Bet, kai nykiai žiogo dainai A. Vaičiulaitis paskyrė ne daug ką mažiau eilučių negu audrotam dangaus paveikslui, yra pagrindo manyti, kad dinamiška gamtinė smulkmena *Valentinos* autoriui brangesnė už didingą gamtovaizdžio gabalą. Čia miniatiūrinė, vaizdi detalė atrodo juo gražesnė, kad ji iškyla kaip antitezė grėsmingam dangaus paveikslui. Prieš jį žiogo daina tokia pat bejėgė kaip Antanas prieš jam gresiančią nelaimę.

Sustojus čia prie žiogo nykios dainos kaip Antano sielos simbolinio stovio, dar kartą turime progos suvokti, kad gamtovaizdiniai reiškiniai *Valentinoje* beveik visada būna susieti su apysakos centrinio veikėjo pergyvenimais. Ką jis regi, girdi ar kitaip patiria gamtoje, tai vaizdžiais žodžiais perduoda apysakos autorius. Šitaip jis vaizduoja tiek savo, tiek savo veikėjo Antano gamtovaizdinius įspūdžius. Todėl *Valentinos* apysakoje gamtiniai vaizdai-vaizdeliai yra suasmeninti, sujausminti, pastilizuoti, o tuo pačiu daugiau ar mažiau sulyrinti. Čia iškildami, čia pradingdami, didesni ir mažesni jie plaukia kaip ižas upėje, kurią apysakoje atstoja centrinio herojaus psichinė srovė. Šitaip elgėsi romantikai ir impresionistai. Šitą metodą pavar-

---

[57] Ten pat, 127 psl.
[58] Ten pat, 128 psl.
[58] Ten pat.

toja ir A. Vaičiulaitis, kurio gamtovaizdiniai judrus įvaizdžiai gerai atitinka neramiai banguojančius jo herojaus pergyvenimus.

Ar *Valentinos* Antano jautrumas gamtovaizdžio smulkmenoms yra įgimtas, ar tik erotinio jausmo padilgintas, nelengva pasakyti, nes autorius to studento neparodo anksčiau, negu jis važiuoja į Kirbynę ieškoti kadaise matytos mergaitės. Bet tas jautrumas gamtai atskleidžia Antano dvilypumą : parodo jame kultūros ir gamtos žmogų. Pirmiausia jis pavaizduotas kaip aukštesnės kultūros asmuo. Iš šitokio žmogaus lauktume mažesnio jautrumo įspūdžiams, didesnio jausmų valdymo, blaivesnio galvojimo. Tačiau, antra vertus, jo širdies sužydėjimas — pirmoji meilė — toks stiprus, gyvas ir judrus, kad kultūriniai įpročiai pasirodo per silpni sulaikyti jo gamtiniams impulsams. Jų įtakoje Antanas, kaip dažnas impresionistų herojus, pradeda veikti prieš savo meilę ir mylimą mergaitę. Pasiduodamas pavydo ir įsižeidimo emocijoms iki absoliutumo, jis pastūmi ją į impulsyvų rizikingą žingsnį, kuris pasibaigia jos mirtimi. Šitaip *Valentinos* apysakoje gamta pasirodo ne tik gamtovaizdžio paveiksluose, bet taip pat veikia nematoma jėga (daugiausiai per Antaną), prisidėdama prie meilės žuvimo. Todėl ją ir vadiname anonimine apysakos veikėja.

Šitokiame sudėtingos gamtos fone Antano ir Valentinos meilė atrodo lyg dviejų žiogų daina, kurią pažadino ir nutraukė nematomos jėgos, tur būt, gamtos fatališkosios jėgos. Bet graži ta žmogiškųjų žiogų daina — liūdna ir švelni, skaisti kaip pavasario dangus ir drauge kukli tartum pakalnutės žiedelis tarp žaliųjų lapų, nes rašytojas ją vaizdavo diskretiškai — dažniausiai brūkšneliais ir užuominomis. Tokia buvo *Valentina* savo pirmojo pavasario saulėje, tokia ji pasiliks ir po daugelio metų.

Kad aiškesnė taptų *Valentinos* reikšmė, gal dar reikia priminti, kad A. Vaičiulaitis savo apysaka padovanojo lietuvių literatūrai kažin ką panašaus į tai, kuo anglai džiaugiasi W. Shakespeare *Romeo ir Julijoje,* prancūzai — Alain Fourniero *Didžiajame Molne,* vokiečiai — J. W. Goethės *Jaunojo Werterio kentėjimuose,* norvegai — K. Hamsuno *Viktorijoje* ir t. t. Tai lietuviškos *Valentinos* broliai ir seserys svetimomis kalbomis, nes visi šitie kūriniai vaizduoja jaunystės pirmąją meilę ir jos žuvimą. Tarp minėtų autorių darbų jie visi užima svarbią vietą, nors ji dažniausiai nėra pirmoji. Jei panašią poziciją *Valentinai* lietuvių literatūroje nustatytų ateinantis laikas, jis negalės tos vietos pakeisti A. Vaičiulaičio kūryboje — ten ji pasiliks pirmojoje.

VINCAS RAMONAS - IMPRESIONISTINIS ROMANISTAS

Vincas Ramonas (Ramanauskas, gimęs 1905 m.), kaip pasakotojas, pasireiškė studentavimo metais Kauno universitete (1924-1928 m.). Tada jis apsakymų ir novelių spausdindavo *Lietuvos* dienraštyje, jo savaitiniame priede *Iliustruotoje Lietuvoje* ir *Židinio* žurnale. Tačiau pirmąjį savo apsakymų rinkinį vardu *Dailininkas Rauba* jaunasis rašytojas teišleido tik 1934 metais. (Ten buvo sudėti septyni kūrinėliai, parašyti 1927-1932 metų laikotarpyje). Tada buvo galima spėti, kad V. Ramonas labiau atsidės dailiajai literatūrai, nes per šešerius metus (1928-1934) po universiteto baigimo bus apsipratęs su pedagoginiu darbu, kurį dirbo Marijonų klasikinėje gimnazijoje Marijampolėje. Tada taip pat buvo galima laukti, kad rašytojas greitai griebsis romano, nes vienas paskutiniųjų jo kūrinių, kurio vardu buvo pavadintas visas rinkinys *Dailininkas Rauba,* buvo jau stambus pasakojimas, apėmęs daugiau nei 80 puslapių. Tačiau po savo pirmojo rinkinio V. Ramonas ilgai tylėjo, tartum laukdamas, kol Lietuvą ir patį rašytoją sukrės dviejų totalitaristinių valstybių (Sovietų Sąjungos ir hitlerinės Vokietijos) sąmokslas [1], kuris siaubingai prasiveržė pasauliniu karu ir Lietuvos okupacijomis.

Ir iš tikrųjų šie šiurpūs ir liūdni įvykiai pažadino rašytoją didesniems užmojams negu lig tol, būtent, romano kūrybai. Antai, vokiečių hitlerinės okupacijos metais (1943) Kauno dienraščio *Ateities* atkarpoje skaitytojai išvydo V. Ramono *Vieškelio dulkes raudoname saulėleidy*. Tai buvo gana stambus romanas apie pirmąją sovietinę okupaciją Lietuvoje.

---

[1] Tas sąmokslas prieš Pabaltijo valstybes ir Lenkiją buvo sutartas Maskvoje 1939 m. rugpiūčio 23 d. vadinamuoju Molotovo-Ribbentropo paktu, papildytu slaptais protokolais, pasirašytais 1939 m. rugpiūčio 23 d. ir 1939 m. rugsėjo 28 d.

ROMANAS «DULKĖS RAUDONAME SAULĖLEIDY»

Nors šį kūrinį autorius vėliau perredagavo, išleisdamas knyga Chicagoje 1951 metais, tačiau jis iš esmės nebuvo pakeistas — jame pasiliko atvaizduoti sovietinės okupacijos pirmieji metai, arba, teisingiau, to užgrobimo sukeltas politinis, psichinis, moralinis, ekonominis sukrėtimas viename Lietuvos provincijos mieste su artimiausiomis apylinkėmis, tikriausiai Marijampolėje su artimiausiais kaimais. Tas 1940 metais prasidėjęs Lietuvos pavergimas, matyti, taip stipriai buvo sukrėtęs patį Ramoną, kad jis nebepajėgė savo įspūdžių bei minčių sutalpinti nei didesniame apsakyme, nei platesnėje apysakoje. Jam prireikė tikro romano su visuomeniniu fonu, su svarbia problema, su būriu įvairių veikėjų, kuriuos savo tirštomis ir slogiomis dulkėmis apnešė raudonųjų tankų sovietinė invazija į Lietuvą.

Kai *Dulkių* romanas buvo spausdinamas *Ateities* dienraščio puslapiuose 1943 metais, skaitytojus labiau traukė neseniai (vos prieš dvejus metus) nušluotos sovietinės okupacijos prisimenami įvairūs faktai negu kūrinio problema ir net negu jo veikėjai, tarp kurių ryškiausias buvo namo savininkas, mokytojas Norkaitis. Kitaip sakant, tada skaitytojų dėmesį ypač traukė pirmojo bolševikmečio viešosios aktualijos. Tuo tarpu nuo ano sukrečiančio laikotarpio prabėgus daugeliui metų, kurie apdildė bei aptemdė ano nutolusio laiko įspūdžius, mūsų dienų skaitytojui labiau išryškėjo *Dulkių raudoname saulėleidyje* problema, romano veikėjai, jo fabula ir kompozicija.

Dabar matyti, kad tokie formaliniai romano elementai kaip fabula ir kompozicija V. Ramono buvo sukurti realistiškai ir klasiškai be jokių naujoviškų arba aptemdančių komplikacijų. Juk *Dulkės raudoname saulėleidy* prasidėjo ankstybą vasaros rytą čerškiančiu triukšmu ir tirštomis dulkėmis, rusų tankams įriedant į N miestą, ir baigėsi po metų sovietų-nacių karo pradžia, vokiečių lėktuvų bomboms krintant į tą patį N miestą. Tarp šitų dviejų kariškų veiksmų visus įvykius rašytojas pasakojo ir vaizdavo iš eilės, chronologiškai, tik retkarčiais viena antra pastraipa nukildamas į praeitį. Ir savo romano herojus Ramonas, lyg koks klasikinės tragedijos autorius, sukoncentravo į vieną vietą, apgyvendindamas juos Norkaičių namuose, į kuriuos kartais apsilanko kiti daugiau ar mažiau antraeiliai veikėjai. Tuos Norkaičių gyventojus bei jų artimuosius suskirstė į dvi priešingas, tyliai kovojančias grupes.

Vienos jų priešakyje stovi sovietinės santvarkos bei ideologijos vietinis vykdytojas, komunistas Juozas Dagys, o antrosios grupės protagonistu V. Ramonas atvaizdavo Dagio pusbrolį, studentą Vincą

Žolyną, kuris, sovietinės invazijos sujaudintas, laikinai nutraukė studijas, kad, gavęs menką tarnybėlę knygyne, galėtų atsidėti slaptai kovai prieš Lietuvos priešus — rusų komunistus ir sovietinės santvarkos vykdytojus. Kai, iš Kauno pas savo dėdę Kubilių atvykęs, Žolynas apsigyvena Norkaičių namuose, kur kambarį nuomoja Kubilius, netrukus sovietinio «butų suglaudinimo » pretekstu ten gerą kambarį taip pat sau gauna, arba jį pasiskiria, vietinių komunistų kylanti « žvaigždė » Dagys. Netrukus paaiškėja, kad šitie du giminaičiai, bet idėjiniai ir politiniai priešininkai nėra abejingi vienai abiturientei, stambių apylinkės ūkininkų dukrai Bronei Gulbinaitei, kuri protarpiais apsilanko pas savo draugę, Norkaičių dukrą Juliją, taip pat abiturientę. Šitaip idėjiniai bei politiniai priešai, Dagys ir Žolynas tapo slaptais varžovais dėl tos pačios moters. Tai dviejų pusbrolių viešai korektiškus santykius slaptai prikrovė emocinės įtampos.

Kadangi Dagys įtarė Žolyną, simpatizuojant Gulbinaitei, jis įsigeidė savo pusbrolį sekti dieną ir naktį pavydo ir politiniais motyvais. Todėl, bolševikams uždarius į kalėjimą Žolyno dėdę Kubilių, šio kambaryje Dagys tuojau apgyvendino savo netikrą (ne vienos motinos) seserį Veroniką. Ši maloni laisvo elgesio mergina ne tik turėjo sekti Žolyną, net ir suvilioti jį seksuališkai, besipiršdama į žmonas, kad šitaip tą studentą atitrauktų nuo Bronės Gulbinaitės. Tačiau šitoks Dagio planas tepasisekė tik iš dalies. Žolynas iš tikrųjų susidraugavo su Veronika, bet tik racionaliai pragmatiškai, nes per ją kartais galėjo gauti tokių žinių, kokios tebuvo prieinamos komunistams ir reikalingos tautiniam lietuvių pasipriešinimui. Savo draugystei su Veronika įrodyti jis porą kartų su ja pasirodė gatvėje, nueidamas su ja į kiną. Dėl šitokios studento Žolyno draugystės Gulbinaitė ėmė įtarti, kad jis jau yra patekęs į anos lengvo elgesio merginos priklausomybę. Todėl ji pradėjo jam rodyti savo priešiškumą. Tačiau, kad ir palaikydama gerus santykius su Dagiu, jo avansų auka ji netapo. Po kiek laiko Žolyno painformuotas, Bronės brolis Gulbinas išaiškino seseriai, kad jai patikusio studento draugystė su Veronika nereiškia jokių nešvarių santykių, arba neištikimybės Bronei, bet reikalinga tautinei rezistencijai, kurioje šiek tiek dalyvavo ir pati Bronė. Tada ji atleido Žolynui, užmiršdama savo rūstybę bei papasakodama jam, kokius avansus jai rodė Dagys. Bet šis, pastebėjęs Bronės ir Žolyno susitaikinimą, ryžosi baigti savo «meilės ligą», atkeršydamas komunistiškai, t. y. įduodamas sovietinei politinei policijai (NKVD) Bronę Gulbinaitę ir Vincą Žolyną kaip lietuvių pasipriešinimo dalyvius. Tuo tarpu Žolynas taip pat pasiryžo veikti radikaliai, nes, tur būt, prisiminė ankstesnius savo pusbrolio žodžius: «Jei ta rūtos šakelė nepalinks į jojo pusę ... rytų vėjelio pučiama

— kvėpuoti bus sunku, žemė bus juoda »[2]. Numatydamas, kad jis bus naktį areštuotas, Žolynas apsisprendė tą pat naktį savo pusbrolį nužudyti. Jį pasekęs iki miesto pakraščio, kur Dagys užėjo pas tokią blogos reputacijos Niną, ir sulaukęs iš jos grįžtantį savo pusbrolį Žolynas užmušė šerdesu į galvą, o pats, kad jo nesuimtų NKVD, išvyko iš miesto į Gulbinų vienkiemį. Ten Bronės slepiamas ir jos pamaitinamas Žolynas dieną ir naktį praleido jau išaugusiuose rugiuose, medituodamas apie Lietuvos sunkią dalį. Bet kitą rytą besislapstantį pabėgėlį pabudino sprogimai bombų, kurias ties miestu mėtė vokiečių lėktuvai. Šitaip buvo prasidėjęs dviejų sąjungininkų — savietų-nacių karas, o rusų kariuomenė netvarkingai jau bėgo iš Lietuvos. Šitokiose aplinkybėse Žolynas prisipažino Bronei, kad jis nužudė Dagį.

Iš čia atpasakotos *Dulkių raudoname saulėleidyje* fabulos matyti, kad ji visai nesudėtinga. Kiek ji liečia du priešininkus protagonistus, Žolyną ir Dagį, ta fabula susiklosto iš įtampos ir psichinių svyravimų. Paaiškėjus, kad jiedu yra varžovai dėl tos pačios moters, pasirodė tik psichinė įtampa, kuri parėjo nuo Bronės tikro ar tik tariamo artėjimo bei tolėjimo prie vieno arba antro pusbrolio — varžovo. Išskyrus žvilgsnius, susitikimus, pokalbius, užuominas ir prisipažinimus, kurie atskleidžia įtampos svyravimus, per visą romaną neįvyko jokių veiksmų, keičiančių trikampiu sujungtų veikėjų stovį, lyg anie svyravimai vyktų prancūzų klasikinėje tragedijoje, sakysim, J. Racine *Andromachoje,* kur vaizduojama meilės ir pavydo įtampa su svyravimais. Kai vienas protagonistų pasiryžta įtampą išspręsti veiksmu savo naudai, įvyksta katastrofa, užbaigianti romaną.

Tačiau šitokia nesudėtinga fabula nereiškia, kad *Dulkėse raudoname saulėleidyje* nebūtų regimų faktų ir veiksmo apskritai. Jų V. Ramonas pripasakojo apsčiai, tik jie nedaug teturi įtakos meilės bei pavydo temai, kurią atskleidė čia papasakota romano fabula. Ši tarnauja savotiškais rėmais įvykiams, kuriais rašytojas piešia savo kūrinio veikėjus, arba nurodo į sovietinės okupacijos problemą Lietuvoje. Šitai okupacijai priminti ir jos visuotiniam daugeriopam sukrėtimui charakterizuoti rašytojas iš tikrųjų davė daug būdingų faktų. Romaną rašant 1942 metais, jie atrodė autoriui gal net reikšmingesni už veikėjų sukurtos įtampos svyravimus kūrinio fabuloje. Nors po trisdešimt metų ano meto faktai šiek tiek apibluko, tačiau kaip istoriniai, vaizdžiais žodžiais nupiešti liudijimai, jie nėra nustoję reikšmės. Kas nori ar norės išvysti, kaip sovietinė okupacija Lietuvoje

---

[2] Vincas Ramonas, *Dulkės raudoname saulėleidy,* Chicaga 1951, 127 psl.

pirmą kartą atsispindėjo lietuvių literatūros veidrodyje, tas neturės kitos išeities, kaip skaityti *Dulkes raudoname saulėleidy*, nes tai yra romanas apie rusiško komunizmo prievartinį įvedimą Lietuvoje.

Tai įpareigoja ir literatūros kritiką suminėti svarbesnius to okupacinio gyvenimo faktus, atsispindėjusius minėtame romane. Pirmiausia pats Lietuvos užėmimo pradžios vaizdas : tarp debesų dulkių rusų tankų triukšmingas įriedėjimas į miestą ir žydų jaunuomenės džiaugsmingi šauksmai su gėlėmis « nenugalimajai raudonajai armijai ». Tai sukelia vienų lietuvių gilų rūpestį savo valstybės likimu ir savo asmeninės ateities netikrumu, dėl kurio kiti puola į krautuves nusipirkti geresnių, kad ir nereikalingų, prekių, o trečiuose daugiau proletarinės kilmės piliečiuose uždega pavydo, keršto, pralobimo ir nežabotos valdžios geismus. Dėl to sklinda demagoginiai šūkiai, komunistinis pogrindis išeina į viešumą, pradeda patylom kontroliuoti policiją, kuri ima namuose glaudinti gyventojus, iš jų rekvizuodama kambarius arba ištisus butus, reikalingus rusų karininkų ir enkavedistų šeimoms bei naujai iškylantiems komunistinės valdžios pareigūnams tokiems, kaip kurpiaus sūnus Juozas Dagys, kuris ypač džiaugiasi, kad nebereikės bijoti nuodėmės.

Netrukus prasideda Lietuvos kariuomenės naikinimas. Raitelių pulkas, stovėjęs mieste, norima tylomis anksti rytą išvesti nežinoma kryptimi. Tačiau miesto gyventojai vis tiek tai sužino ir atsisveikinti jų susirenka minia. Tokiu būdu Lietuvos kareivėliai išlydimi su gėlėmis ir ašaromis. Nestinga nė patriotinių šūkių, kurių autoriai, šnipų įskųsti, netrukus atsiduria kalėjime. Tuo tarpu kaimuose paskubomis buvo vykdoma «žemės reforma» — ūkininkams naudojimui tepaliekami nacionalizuotos žemės 30 hektarų, o gabalai viršum šitos normos išdalinami sklypais kumečiams ir kitiems ūkininkų samdiniams. Nauji mokslo metai gimnazijoje pagal komunistinius potvarkius pradedami mokinių ir mokytojų eisena bei mitingu, kuriame moksleiviai labai nenoriai neša rusų komunistinių vadų plakatinius portretus. Mokiniai, kurie po mitingo tuos plakatus pametė patvoryje, naktį areštuojami. Tai pažadina kituose moksleiviuose norą priešintis komunistinei ideologijai ir prieš jos skleidėjus veikti slaptai juo labiau, kad tarp miesto gyventojų anksčiau buvo patylom kalbama, kad sovietų atneštas į Lietuvą komunizmas tėra tik rusiško imperializmo forma.

Savo romane parodo rašytojas taip pat, kaip sovietinių kariškių iš Rusijos atgabentos suskurdusios žmonos būriais puldavo į krautuves pirktis joms rezervuotų prekių, kurių nebeparduodavo vietos gyventojams. Jis pavaizdavo savo *Dulkėse* ir rusų karininkus, kurie užeidavo į lietuvių valgyklas pasmaguriauti, bet nemokėdavo, kaip susidoroti su retesniais valgiais; pavyzdžiui, užsakę ir gavę vėžių porciją,

triukšmingai pareikalaudavo peilių ir šakučių, kaip eilinei mėsai valgyti. Tai vaizdelis pašiepti sovietinių rusų kultūrai, nes, užplūdę Lietuvą, jie ėmė girtis sava kultūra bei jos mokyti lietuvius. Pašiepė V. Ramonas ir sovietinės propagandos melą, kuris piktino lietuvius, kai jie sužinojo, kad ant vagonų durų su Ukrainos arbūzais buvo užrašai: «Badaujančiai Lietuvai», nors jos kaimai ir miestai dar turėjo tiek maisto, kad lengvai maitino okupacinę sovietinę kariuomenę. *Dulkėse raudoname saulėleidy* nebuvo užmiršti nė komunistų sekliai su provokatoriais. Šitokios rūšies pareigas eina Dagio tėvas kurpius, kuris su apsilankiusiais klientais tuoj užveda provokacines kalbas apie pablogėjusį gyvenimą ir sovietinės santvarkos ydas, kad neigiamai pasisakiusius asmenis paskiau įduotų sovietinei politinei policijai (NKVD). Už šitokius pasitarnavimus komunistams senis Dagys gavo suvalstybintame malūne direktoriaus vietą ir gegužės 1-osios šventės proga ėjo tos įmonės darbininkų priešakyje.

Kapitalinės reikšmės romane turi namų nacionalizacija. Kadangi Norkaičių namas, kuriame gyveno Dagys ir Žolynas, turėjo naudingo grindų ploto keliais kvadratiniais metrais daugiau, negu leido komunistų nustatytos normos, ta nuosavybė turėjo būti konfiskuota. Kuo šitokios bėdos apsiginti ieškodamas protekcijos, Norkaitis paragino savo dukterį paflirtuoti su jų gyventoju, galinguoju komunistinės valdžios žmogum Juozu Dagiu. Sentimentalioji Julija tėvų patarimo paklausė. Šitaip per komunisto protekciją išgelbėjo tėvų turtą, bet pati nuslydo iki Dagio guolio, kur tapo nėščia.

Primindamas komunistų įvedamą Lietuvoje įvairią viešą ir slaptą kontrolę, V. Ramonas savo romane neužmiršo nei knygynų suvalstybinimo, nei laisvės laikais išleistų patriotinių bei religinių knygų naikinimo, nei naujų komunistinių vadovėlių įvedimo, nei mokyklų programų sumarksistinimo, nei mokytojų sekimo, nei sudarymo juodųjų sąrašų, kur patekdavo vadinamieji liaudies priešai, kitaip tariant, kuo nors bolševikams nepatikę asmens, kurių žymi dalis sudarė kontingentą pirmosioms šeimų deportacijoms į Sibirą. Tos naktinės nekaltų žmonių medžioklės, kurios vyko Lietuvoje 1941 m. birželio mėn. 14-18 dienomis, buvo toks siaubingas komunizmo nusikaltimas humanizmui, kad prieš jį morališkai sukilo visi humanistiškai ir krikščioniškai nusiteikę lietuvių sluoksniai. Iš jų po kelių dienų, vokiečių-sovietų karo pradžioje (1941.YI.22-25) ir susidarė ginkluotų partizanų gretos, kurios naikino bebėgančios «nenugalimosios » raudonosios armijos būrius.

Tačiau minėtas pirmąsias lietuvių deportacijas V. Ramonas savo *Dulkėse raudoname saulėleidy* pavaizdavo daugiau trumpais priminimais — lyriniais brūkšniais negu plačiais dramatiniais vaizdais, atitinkančiais tremiamųjų pergyvenimus. Trijų romano puslapių

šitokiam kapitaliniam sovietinės okupacijos nusikaltimui prieš žmoniškumą pavaizduoti atrodo per maža. Nors, antra vertus, prislėgtai tų dienų gedulo nuotaikai atskleisti rašytojas parinko pakankamai sugestyvių brūkšnių. Antai, Žolyno kambario kaimyno, gimnazijos inspektoriaus Vaišnio deportaciją V. Ramonas tepavaizdavo tik dviem sakiniais : « Kai vyrai lipo į vagoną, vienas atsigręžė — Žolynas pažino Vaišnį. Kilstelėjo ranką į viršų Vaišnys, bet neištarė nė žodžio »[3]. Tačiau anas rankos kilstelėjimas absoliučioje tyloje juk gerai sugestionuoja bevilčių rezignaciją prieš nenugalimą savivalių, kaip prieš mirtį. Arba štai kiti deportuojamų moterų ir vaikų atsisveikinimo su tėvyne brūkšniai:

« Iš užkaltų vagonų pro plyšius išsikišo kelios rankos. Jos judėjo, jos mosavo. Atrodė, kad jos nori už ko užsigriebti. Pro plyšius buvo matyti tik žibančios akys. Raudonarmietis riktelėjo, rankos pasislėpė, bet viena ranka neklausė — vis mosavo. Pagaliau ir ji, lyg pailsusi, nusviro. Ploni pirštai įsikabino į lentos kraštą, ir ilgai ilgai visi į juos žiūrėjo. Kokia skaudi tyla ! Net vyturio čiulbėjimas toj tyloj buvo pilnas ašarų»[4].

Šituo graudžiu lyriniu sakiniu V. Ramonas užbaigė sovietinių deportacijų eskizą. Plataus šito nusikaltimo prieš žmogiškumą paveikslo rašytojas nesiėmė tapyti, tur būt, dėl dviejų motyvų. Viena, dideliu paveikslu jis, gal būt, bijojo susprogdinti paprastutę romano fabulą. Antra, didelio deportacijų epizodo rašytojas tikriausiai netapė dėl savo pasirinkto vaizdavimo būdo — vaizduoti pirmiausia tik tai, kas patenka į romano svarbiųjų veikėjų sąmonę. Kadangi Žolynas nebuvo komunistų deportuojamas, jis tik iš šalies tegalėjo stebėti didžiojo nusikaltimo mažus vaizdelius, žadinančius beviltišką, beveik kapinių liūdesį su ištikimybe tremiamiems tautiečiams: «Aš tos rankos neužmiršiu amžinai! » [5].

Šituo Žolyno sakiniu apie deportacijas V. Ramonas užbaigia *Dulkėse raudoname saulėleidy* priminimą ir vaizdavimą faktų, charakteringų pirmajai sovietinei okupacijai, nes penkiasdešimt paskutiniųjų savo romano puslapių rašytojas pirmiausia paskyrė protagonistų (Žolyno, Dagio bei jų partnerių) pergyvenimams, užbaigiantiems veikalo fabulą. Bet deportuojamų moterų ir vaikų lyriniais brūkšniais lyg dėdamas daugtaškį po sovietinės tikrovės stambesniais faktais Lietuvoje, rašytojas taip pat pažadina skaitytojuose klausi-

---

[3] Ten pat, 337 psl.
[4] Ten pat.
[5] Ten pat.

mus : Kas tai yra per hibridas tasai sovietinis komunizmas, kuris teorijoje žada žmonėms laisvę, išvaduodamas juos iš susvetimėjimo, t. y. ketindamas juose atstatyti tikrą žmogų, bet kuris praktikoje naikina asmenis prievartinga savivalių, nesigailėdamas net vaikų ? Ar sovietinės formos komunizmas nėra humanizmo išniekinimas zoologinės prievartos veiksmais, nors komunistai ir skelbiasi esą tikrieji humanistai ? Ar nėra melas sovietinę santvarką vadinti socialistine-komunistine ? Ar nebūtų teisingiau ją vadinti totalitarine-imperialistine, nes ji pateisina ir įgalina didelę valstybę pasigrobti vergijon mažą tautą, naudojantis priemonėmis (pavyzdžiui, masinėmis deportacijomis), vedančiomis prie tos mažos tautos sunaikinimo ! Ar Sovietų Rusijos įvykdyta Lietuvos ir kitų Pabaltijo valstybių aneksija neprieštarauja pačiam Leninui, kuris, tapęs Komisarų tarybos pirmininku Rusijoje 1918 m., skelbė, kad « mažos ir silpnos tautos įjungimas į didelę ar stiprią valstybę yra aneksija ir pavergimas » ?

Prie kitų negu deportacijos epizodų sustojus romane, be abejo kyla smulkesni (ne tokie principiniai) klausimai, kurie liečia tą pačią sovietinės okupacijos problemą Lietuvoje, nes tai yra *Dulkių raudoname saulėleidy* centrinė problema. V. Ramonas ne tik savo romano įvairiais faktais ją primena; jis dar leidžia savo kūrinio pusbroliams Dagiui ir Žolynui tarpusavyje ją svarstyti specialiai, būtent, kiek ateistinis komunizmas yra suderinamas su žmogiškąja prigimtimi.

Romano autorius drauge su Vincu Žolynu mano, kad žmonių prigimtyje glūdi du pradai, du dvasiniai polinkiai priešingi komunizmui, tai tikėjimas ir meilė. Komunistui Dagiui didžiausią rūpestį kelia meilė. Dėl jos jis abejoja ir kenčia, nes komunistai apskritai meilės nepripažįsta. « Meilė yra išbraukta iš mūsų žodyno, — sako Dagys. Vietoj jos įrašyta neapykanta. Meilė silpnina žmogų » [6]. Tai suprasdamas teoriškai, tas komunistas vis dėlto negali nugalėti savyje meilės polinkio, nes prieš porą metų, tarnaudamas samdiniu pas «buožes» (ūkininkus), jis įsimylėjo jų jauną dukrą. Skaitytojas supranta, kad ja buvo moksleivė Bronė Gulbinaitė, nors Dagys ir neištaria jos vardo. Jis tik tvirtina neva draugo vardu, kad «niekuomet jis negali užmiršti vienos ... vienintelės ir nepasiekiamos [...] visuomet su tuo pačiu auksiniu kryželiu ant kaklo »[7]. Dėl jos net «jis liovėsi ėjęs pas tas... skersgatviuose». Besvajodamas apie aną

---

[6] Ten pat, 112 psl.
[7] Ten pat, 120 psl.

nepasiekiamąją, jis kartais tampa beveik poetu. Tada jam norėtųsi, kad jis ir ji « būtume du rasos lašeliai ant geltono rūtos žiedo » [8].

Bet šitoks pakilus, nors ir slaptas, jausmas «buožių » tikinčiai dukteriai yra neleistinas komunistui. Todėl Dagys norėtų, kad komunistams pavyktų kaip nors perauklėti žmones, panaikinti «netvarką pačioj gamtoj » [9]. O jeigu ir nevisai perauklėti, tai bent pasiekti to, « kad meilė būtų tokia paprasta, kaip vanduo. Ištroškai — atsigėrei. Bet žmogus toks keistas padaras, kad ... šulinys čia pat, o jis eina dešimt, dvidešimt kilometrų »[10] [11] Todėl Dagys yra priverstas konstatuoti, kad «meilės supratimas reformuoti yra daug sunkiau, negu išmušti Dievą iš galvos » [11].

Jo pusbrolis Žolynas mano, kad meilės ir tikėjimo pradai žmoguje nesugriaunami, nes jų neįmanoma pakeisti. «Jūsų “ mokslas ”, — sako Žolynas Dagiui, — norėjo užmušti jame meilę ir tikėjimą... Kas liko ? Tuštuma»[12]. Bet sielos tuštuma kelia beprasmybės baimę, kurią žmogui sunku pakelti. Nuo jos bėgdamas, jis gali savyje nejučiomis įžiebti meilės pradą, nes «kiekvienas žmogus, — taria Žolynas, — turi savy — pasakysiu drąsiai — meilės ugnį [...] Gal visai mažytė ta žarijėlė, bet vis tiek jos užteks dideliam gaisrui sukurti »[13]. Tą žmogaus dvasinį pradą ir polinkį mylėti V. Ramonas kitą kartą vaizduoja kaip vyšnios žiedą, baltą, tyrą ir kvapų, kuris prasiskleidžia net netikinčio vyriškio širdyje su švelniu, nors ir erotiniu polinkiu jai, kada jam pasirodo, kad «visas pasaulis sukurtas tik jai! Ir kaip jis pamils tada šį pasaulį, šitą žemę. Kokia graži jam bus šita žemė. Ir visus mylės jisai, ir visiems atleis. O tai dėl to, kad jis nori būti vienu rasos lašeliu kartu su ja. Jis ir gyventi norės, o mirti nebijos ! Ir štai šitas jausmas — jai ir žemei — jau ne materija. Ir štai jis jau arčiau prie vartų. Gal vieną sekundę jis tai pajus [...] bet grūdelis jau bus mestas į prisikėlimo dirvą »[14].

Šitaip net erotinė meilė galinti ateistą privesti prie tikėjimo vartų. Bet su juo gali atsitikti dar nuostabesnių dalykų.

« Kai jis širdimi išgirs žvaigždynų kalbą ir net balsą anapus žvaigždynų, pasijus menkutis, bet vis dėlto norės tą balsą girdėti amžinai — jis jau bus pačiuose vartuose. O jis išgirs tą balsą iš anapus

---

[8] Ten pat, 121 psl.
[9] Ten pat, 113 psl.
[10] Ten pat, 119 psl.
[11] Ten pat, 118 psl.
[12] Ten pat, 131 psl.
[13] Ten pat, 123 psl.
[14] Ten pat, 129 psl.

žvaigždynų, nes jau nori būti vienu rasos lašeliu ir norės — norės ! — neišnykti amžinai. Gal išdidumas, gal “ mokslas ” neleis jam prisipažinti ir to balso pavadinti tikruoju vardu, bet vis tiek jis jau bus atsisukęs į tą, kas ne materija [...] veidu jis vis tiek bus in Jį» [15].

Tiesa, kad moteris gali nuvesti vyrą į dangų ir į pragarą. Tačiau Žolynui atrodo, kad ji jautresnė dangui dėl meilės, nes moteriškumas «yra meilė ir pasiaukojimas ir amžina kova su mirtimi» [16]. Tačiau į tikėjimą pabudina ne vien moteris, bet taip pat didelė kančia, ašaros, kraujas. Kai žmoguje žybtelės «trumpas, bet baisus kaip žaibas, noras neišnykti amžinai»[17], jis klaikią naktį gali sušukti: Dieve ! Bet kai jis « garsiai sušuks ‘ Dieve ! ’ grius visi Kremliai » [18]. Kitaip sakant, kai žmonės nebebijos savo religijos reikšti viešai, tada ateis komunizmo pabaiga. Žolynas įsitikinęs, kad kompartijos vadai tai nujaučia. « Mes dar sulauksim, — sako jis, — kad Kremlius įsakys skaityti Kristaus evangeliją, tik, žinoma, ‘ pataisytą ’[19].

Suprantama, V. Ramonas savo romane nepajėgia parodyti, kaip grius ta antibumaniška sistema, kuri vadinasi sovietiniu komunizmu. Bet jis gali parodyti ir tai atlieka vaizduodamas, kaip žūva pavienis komunistas, nurodydamas simboliškai į komunizmo žlugimą. Tuo pranašingu simboliu *Dulkėse raudoname saulėleidy* rašytojas nupiešė Juozą Dagį. Jis turėjo atsisakyti meilės Bronei Gulbinaitei, tai tikinčiai mergaitei, kurią jis buvo pamilęs prieš porą metų. Tačiau šito atlikti Dagys ilgai neįstengė : jame vis tebebuvo gyvas tylus sielos balsas, kuris prieš porą metų sušnibždėjo : «Prieik ir pabučiuok jos suknelės kraštelį ». Jis taip pat prisiminė tą balsą jam, samdiniui, sekmadienį liepiant: « Prieik ir pabučiuok tą maldaknygę, kurią ji laiko savo rankoj »[20]. Nenugalėjo Dagys šito savo balso, nė tapęs galingu kompartijos uždavinių vykdytoju. Ieškodamas būdų, kaip įsiteikti tai «buržujų dukrai», jis išmeldė iš Bronės net auksinį kryželį nuo jos kaklo ir užtikrino, kad ji nenukentės nuo sovietinių represijų. Kai visu tuo mergaitės sau nelaimėjo, bet įsitikino, kad ji palinko į Žolyną, Dagys ryžosi veikti komunistiškai, atiduodamas ją ir savo pusbrolį policijos represijoms. Tačiau Žolynas tam užbėgo už akių, nužudydamas Dagį. Šitaip šio komunisto mirties netiesioginė priežastis buvo nenugalėtas meilės jausmas, kuris jam

---

[15] Ten pat, 129 psl.
[16] Ten pat, 130 psl.
[17] Ten pat, 117 psl.
[18] Ten pat, 118 psl.
[19] Ten pat.
[20] Ten pat, 127 psl.

diktavo humaniškus kompromisus, nesuderinamus su zoologiniais komunizmo principais. Taigi Dagio žuvimo procesas galų gale tapo simboliu komunizmo ateičiai, nes meilės nei į koncentracijos stovyklą uždaryti, nei jos sušaudyti komunistams nepavyks.

Dagio mirtimi lietuvis skaitytojas tikriausiai būna patenkintas, nes šis vyras juk tarnavo okupantų prievartos veiksmams prieš savo nekaltus tautiečius. Tačiau kritikas gali būti patenkintas Dagiu dėl to, kad *Dulkėse raudoname saulėleidy* jis pasirodo gyvu dramatišku veikėju. Kai nuo to momento atsiskleidžia, papasakodamas neva savo draugo meilę vienai tikinčiai mergaitei, galima jausti, kad Dagys, šis gražus, inteligentiškas, kad ir nedidelio mokslo, impulsyvus vyras, svyruoja ir tyliai kenčia, norėdamas laimėti Gulbinaitės palankumą, nors ši jam buvo pasakiusi, kad netekėsianti už netikinčio. Jis taip pat nusiskundė, kad dėl mylimos mergaitės jis kartais naktį neužmiegąs : «Sukandi dantis, užsimerki, pakiši galva po pagalve, o tos akys vis tiek į tave žiūri » [21]. Savo vidinę įtampą tas komunistas prisipažino pačiai Gulbinaitei tardamas : « Drauge Brone, yra tokių dalykų, kurie neklauso jokių įstatymų »[22], o pats sau aiškino, kad « meilė tai sveiko žmogaus liga » [23]. Ši skausminga įtampa bei svyravimas dėl meilės ir padaro Dagį gyvą veikėją.

Šituo atžvilgiu kyla abejonių dėl jo pusbrolio ir varžovo Vinco Žolyno. Jame psichinę dinamiką sunkiau pastebėti. Jis tik prisiverčia suvaidinti atidų draugą Dagio seseriai Veronikai, bet ilgą laiką beveik nesirūpina Brone Gulbinaite, su kuria buvo užmezgęs šiltą meilingą draugystę. Tik sužinojęs, kad ši mergaitė kartais užeina pas Dagį, parodydama aiškų šaltumą Žolynui, šis rimčiau susigriaužia, bet pats nesiima jokių konkrečių žingsnių jos palankumui susigrąžinti. Kaip patriotas Žolynas sakosi išsižadėtų net savo sielos nemarumo, kad tik galėtų pražudyti lietuvių tautos priešus ; tačiau kaip rezistentas jis atrodo gana pasyvus. Be poros nežymių veiksmų savo darbovietėje (knygyne), be kontaktų su moksleiviais, vieno agitacinio lapelio išleidimo šapirografu ir ūkininkų Lelešių įspėjimo dėl numatyto jų ūkyje kolchozo, Žolynas jokių efektyvesnių veiksmų neatlieka iki to momento, kol nužudo Dagį.

Tiesa, kad pirmosios sovietinės okupacijos metais Lietuvoje rezistencinis veikimas buvo nežymus dėl neįprastų pavojų bei praktikos stokos. Tačiau *Dulkių raudoname saulėleidy* autoriui niekas nedraudė įsivaizduoti ir pavaizduoti Žolyną neramų, nepajėgiantį nusėdėti namuose. Kodėl, sakysime, rezistenciniams kontaktams

---

[21] Ten pat, 316 psl.
[22] Ten pat, 371 psl.
[23] Ten pat, 317 psl.

užmegzti su karininkais tas studentas nenuvažiavo į Vilnių, o «laukė», kol pažįstamas karininkas Gerulaitis atvyks pas jį ? Kodėl Žolynas nė karto nenuvyko į Kauną, kur formavosi tautinės rezistencijos branduoliai nemenkesni negu Vilniuje ? Juk Kaune Žolynas turėjo pažįstamų, nes prieš kelis mėnesius jis ten buvo studentas. Taigi Kaune jis būtų galėjęs bent mėginti sužinoti apie likimą savo gerojo dėdės Kubiliaus, kurį bolševikai buvo uždarę į kalėjimą už patriotinių jausmų garsų pareiškimą. Tačiau apie savo įkalintą dėdę Žolynas tesiteiravo tik Dagio sesers Veronikos. Suprantama, kad ši geros širdies su komunistais bendraujanti mergina jam nieko negalėjo pasakyti nė padėti. Šituo tas rezistentas ir pasitenkina tartum norėdamas, kad daugiau jam laiko liktų savo kambaryje tysoti ant lovos, arba pasigerti dėl susigraužimo. Pagaliau kyla klausimas, kodėl rezistentas Žolynas nė karto nemėgino pasikalbėti nė su vienu raudonosios armijos karininku, kuriuos jis kartais matydavo valgykloje. Iš jų bent būtų išgirdęs oficialią nuomonę, kad po metų antrų raudonoji armija atversianti Berlyno vartus. Ar šitoks žingsnis nebūtų buvęs reikalingas rezistentui ?

Žolynas tapo neplačios psichės veikėju greičiausiai todėl, kad jis nepajėgė pakankamai atsiplėšti nuo paties autoriaus asmens. Sakysime, rašydamas *Dulkes raudoname saulėleidy* 1942 metais, V. Ramonas jau gerai žinojo, kad NKVD įkalinto asmens likimui nieko nebebūtų galima padėti, net prašant pagalbos kokio nors Lietuvos TSR liaudies komisaro, gyvenančio Kaune, nes NKVD nebeatverdavo durų jokiam savo politiniam kaliniui. Bet gi Žolynas tik po kelių okupacijos mėnesių galėjo to viso nežinoti — net nenumanyti, kad NKVD eilinio karininko valia buvo galingesnė už kažin kokį ten LTSR liaudies komisarą. Šitokios tikrovės atskleidimas romane būtų gerai pasitarnavęs tiek komunizmo diktatūrai, tiek « LTSR vyriausybės » negaliai parodyti, o jaunam rezistentui būtų suteikęs puikią progą pafilosofuoti apie sovietinę sistemą.

Tačiau už Žolyno ir Dagio atvaizdus romane *Dulkės raudoname saulėleidy* žymiai įspūdingesnis atrodo Jurgis Norkaitis. Nors jis stovi kūrinio fabulos beveik paraštėje, tačiau savo tamsios ir mįslingos asmenybės bruožais atrodo toks reikšmingas, kad tarp personažų užima centrinę vietą. Tokiu jis tapo todėl, kad jo namai yra buveinė svarbiesiems protagonistams, kurių veiksmai ne kartą paliečia Norkaitį ir jo šeimos narius. Šį vienuoliškos gimnazijos mokytoją, pasistačius namą iš savo algos santaupų bei paskolų, rašytojas pirmiausia charakterizuoja kaip praktikuojantį kataliką, kuris su šeima lanko bažnyčią, palaiko santykius

su kunigais, vienuolyno bažnyčiai (tiesa, per apsiskaičiavimą) yra nupirkęs net mišių taurę, turi užsakytą vietą bažnyčios sėdynėse, yra skaitęs Šventraščio Naująjį Testamentą, keletą jo posakių yra išmokęs atmintinai, bet šis krikščionis nėra atlikęs (bent skaitytojas to nemato) nė vieno artimo meilės darbelio.

Savo seną pusiau paraližuotą motiną Norkaitis laikė apgyvendintą namo rūsyje, nes tos senutės nemėgusi marti, Elena Norkaitienė. Jos ir jos vyro artimo meilę buvo užsmaugusi gobši savimeilė. Antai, Norkaitis buvo toks smulkmeniškas savanaudis, kad net virtuvėje kontroliuodavo savo tarnaitę, ar ji grietinės likučius iš indo išplauna sriubai pabaltinti. Jis nevengdavo nė tokių savanaudiškų suktų veiksmų, kurie siekė kriminalo (jis slaptai atsiėmė savo duotus vekselius amerikiečiui Kubiliui, kai šį Norkaičių gyventoją areštavo komunistai). Norkaičių gobšumą dar buvo papuošęs aiškus oportunizmas. Pavyzdžiui, vos tik į miestą buvo įriedėję raudonieji tankai, minėti namų savininkai jau buvo susirūpinę nuimti nuo savo salono sienų Lietuvos vytį, prezidento Smetonos ir Kristaus paveikslus, planuodami šių vietoje iškabinti komunistinius ženklus : girdi, tautinius ir religinius jausmus galima nešioti širdyje, jų nedemonstruojant. Arba vėl : užėjusį apsilankyti pažįstamą kunigą Norkaitis labai mandagiai paprašė ateityje į jų namus nebesilankyti, nes kunigo vengiąs dėl bolševikų saugumo sumetimais. Bet, kai grėsė pavojus kad jo namas bus nacionalizuotas, Norkaitis pradėjo pataikauti Dagiui, net versdamas savo dukterį Juliją paflirtuoti su tuo komunistu. Ir šį kartą manevras pasisekė : turtas buvo išgelbėtas. Bet kartą prie tėvų išbučiuota Julija, vėliau pati pasidavė Dagio užgaidoms į lovą. To neatspėdamas ir manydamas, kad jo sentimentalioji dukra yra įsimylėjusi « niekšą » Žolyną, Norkaitis prieš jį (dėl dukters sielos išganymo) griebėsi šmeižtų ir šantažo, kad tik jis išsikeltų į Kauną, o dukters ranka atitektų pagyvenusiam gydytojui, nors ir prastos reputacijos vyrui.

Taigi Jurgiui Norkaičiui nesvetimas nei sukčiavimas, nei oportunizmas, nei šmeižtas, nei šantažas, nei šeiminis despotizmas, jeigu tik jie padeda kaupti turtą, nors sovietinėje santvarkoje jis kabo ant plauko. Tačiau dėl čia suminėtų tamsių savybių Norkaitis rašytojui netapo karikatūrinė schema — nei mūsų laikų harpagonu-šykštuoliu, nei religiniu veidmainiu-tartiufu. Jis pasiliko gyvu žmogumi, kuris nori « kiek galima daugiau pasiimti iš šios žemės ir visuomet laiku nusilenkti Viešpačiui Dievui»[24]. Tai

[24] Ten pat, 347 psl.

fariziejiškas žmogus ir drauge smulkmeniškas, gudrus ir gobšus miesčionis. Už tai Žolynas jį vadina dulke, kuri netinka niekam. Tačiau «dulkė» — Norkaitis yra V. Ramono didelis meninis laimėjimas : kad ir suteikdamas jam nemažai neigiamų bruožų, rašytojas jame sukūrė gyvą veikėją, kuris slepia savy žmogišką mįslę.

Tris jau nagrinėtus pagrindinius romano *Dulkių raudoname saulėleidy* veikėjus papildo trys merginos — Bronė, Veronika ir Julija. Jos nėra taip plačiai nupieštos kaip Norkaitis, tačiau jos neabejotinai gyvos. Idealiausia jų — Bronė Gulbinaitė, dėl kurios tyliai varžosi, kaip jau minėta, du pusbroliai Dagys ir Žolynas. Tai graži, protinga, religinga ir drąsi mergaitė, bet be didelių užmojų ir neišdidi. Pasityčiodama iš jos, Veronika vadina Bronę davatkėle. « Tu norėsi ją pabučiuot, — sako ji Žolynui, — o ji lieps tau persižegnot»[25]. Dėl savęs gerbimo ir skaistumo Bronė kaip tik brangi Žolynui. Komunistams vykdant šeimų deportacijas, grimzdamas į neviltį, Žolynas tegalvoja apie Bronę, nes ši mėlynakė ir geltonkasė mergaitė jam atrodo kaip Lietuvos simbolis, kaip sunaikinimo grėsmėje atsidūrusios tėvynės personifikacija.

Kaip priešingybė Bronei *Dulkių* romane pasirodo Dagio sesuo Veronika. Ši blogos reputacijos mergina, brolio pristatyta Žolynui sekti ir jam suvylioti, atsiskleidžia kaip geros širdies moteris, kuri stengėsi buvusį studentą suprasti ir jam įvairiai padėti. Todėl ji greit nusipelno skaitytojo supratimo ir užuojautos, ypač kai jis girdi Veronikos skundą Žolynui : « Tu nežinai, koks tu man brangus, bernužėli. Aš dėl tavęs visą amžių tik bulves su druska valgyčiau, bet ... tu manęs neveši » [26]. Šitokie Veronikos posakiai atskleidžia jos sielos dramatinį stovį, kuris suteikia jos personažui gyvybės.

Tačiau už Veroniką dramatiškesnė — Norkaičių Julija. Tai tarp sentimentalių romanų motinos išauginta mergaitė, kuri negali savęs įsivaizduoti neįsimylėjusios. Todėl, Norkaičių namuose apsigyvenus Žolynui, Julija tuojau jam pradėjo rodyti meiliškų ženklų ir kentėjo, kai šis pasirodė jai abejingas. Tėvų dirbtinai stumiama prie Dagio, ji pradžioje gynėsi. Paskui, atsidavusi komunisto seksualiniam įgeidžiui, Julija sukilo prieš savo tėvų fariziejiškumą ir gobšumą tardama :

« Aš noriu gyventi, kaip man širdis liepia. Kas man tie varpų garsai, kai jūs čia skambinat variokais ? Ar aš galiu nešt altoriui gėles,

---

[25] Ten pat, 340 psl.
[26] Ten pat, 343 psl.

jeigu jos nuskintos svetimame sode ? [...] Aš nueisiu į bažnyčią, kai norėsiu padėkoti Jam, kai norėsiu ko prašyti, verkti ir maldauti, bet nueisiu be botago [...] Aš pasiklydau pelkėje, bet namo negrįšiu [...] Ir dar — jūs sužinosit, koks brangus šitas namas » [27].

(Šitaip tardama, Julija turi galvoje savo mergystės praradimą su Dagiu).

Girdint nelaimingos Julijos Norkaitytės maištingus žodžius, kurie atskleidžia jos lūžį ir dramatinius santykius su tėvais, norėtųsi ką nors panašaus išgirsti ar pamatyti Vinco Žolyno pasaulyje. Juk jo kaip protagonistinio veikėjo nepakankamas plotis bei veikla daugiau ar mažiau neigiamai atsiliepia visam *Dulkių* romanui. Uždarydamas svarbųjį protagonistą tik apskrities mieste bei jo apylinkėse ir drauge stengdamasis kiek galima daugiau pasakoti ir vaizduoti įvykius Žolyno žvilgsniu, romano autorius norom-nenorom pasiekė šių rezultatų: viena, sumenkino savo kūrinio problemos — sovietinio komunizmo okupuotame mažame krašte — svorį ; antra, rašytojas susiaurino tos milžiniškos problemos foną, kuriuo buvo ne apskrities miestas, bet visa Lietuva ir kitos platesnės erdvės ; trečia, daug ką vaizduodamas Žolyno žvilgsniu, autorius suteikė savo kūriniui didelį tikroviškumą bei autentiškumą ; jis sukūrė uždarą, siaurą, slogią bei grėsmingą atmosferą, kurią atnešė į Lietuvą sovietinė okupacija ir kurioje troško dauguma lietuvių (žinoma, išskyrus privilegijuotus komunistų patikėtinius).

Tačiau dvi pastarosios aiškiai teigiamos išdavos vargiai gali išpirkti pirmąsias dvi silpnybes, kurios liečia romano problemą ir jos foną. Juk kiekvienas akylesnis skaitytojas supranta, kad į komunizmą, kuris eina su profesinių ir saviveiklinių revoliucionierių, tankų bei bombonešių armijomis, negalima žiūrėti provinciniu žvilgsniu. Nors per šitokį Žolyno žvilgsnį V. Ramonas pasiekė daugelį autentiškų, stiprių bei įtaigių posakių ir vaizdų-vaizdelių, veikėjų bruožų, jausmų ir nuotaikų, tačiau, sumenkindamas probleminį svorį ir susiaurindamas romano foną, rašytojas savo *Dulkes raudoname saulėleidy* uždarė lietuviškose sienose ir neleido jam suskambėti plačiu tarptautiniu skambesiu.

« KRYŽIŲ » ROMANAS

Didesnį plotį ir kitokį svorį V. Ramonas sukūrė *Kryžių* romane, kurio didžioji dalis taip pat kalba apie sovietinį komunizmą

[27] Ten pat, 344-345 psl.

Lietuvoje [28]. Šio romano veiksmas vyksta nebe apskrities mieste, bet Sūduvos kaime stambių ūkininkų tarpe, lyg tokių kaip *Dulkių* Gulbinai, kurie savo vaikus dažniausiai leidžia į gimnazijas bei aukštąsias mokyklas. Šitą Sūduvos kaimo gyvenimą rašytojas taip pat vaizduoja sukrėstą sovietinės okupacijos kaip *Dulkėse raudoname saulėleidy,* tačiau šitą sukrėtimą sukeliančios priežastys dažniausiai teprimenamos vienu antru sakiniu. Tos priežastys ir jų pasekmės teišsilieja, regis, tik keturiais platesniais epizodais, būtent, vaizduojant privalomą dalyvavimą tariamojo liaudies seimo rinkimuose, paskubomis vykdomą žemės dalinimą kumečiams bei bežemiams darbininkams, naktinius lietuvių areštus ir nacių-sovietų karo pradžią, aplaistytą nekaltų žmonių krauju. Neakcentuodamas sovietinės okupacijos politinių arba viešijjų aktualijų, kurių gana gausu buvo *Dulkėse raudoname saulėleidy,* V. Ramonas *Kryžių* romane, atrodo, labiau žvelgė į socialinį, psichologinį ir moralinį lūžį, kurį Sūduvos kaime vykdė anos svetimos okupacijos paveikti Lietuvos komunistai, socialistai, kairieji, liberalai, trumpai tariant, beveik visi tie, kuriuos *Lietuvos Žinių* dienraštis neretai vadindavo pažangiaisiais. Kad anas Lietuvos kaimo lūžis būtų akivaizdesnis, *Kryžiuose* rašytojas atvaizdavo ilgesnį laikotarpį negu savo pirmame romane, būtent, pradėdamas *Kryžių* veiksmą bent pusmečiu anksčiau, negu Lietuvos kelius užplūdo sovietinių tankų divizijos.

Vaizduodamas *Kryžiuose* Sūduvos kaimo sukrėtimą, pasireiškusį psichiniu, moraliniu ir socialiniu lūžiu, V. Ramonas savo ir mūsų dėmesį sutelkė į Kreivėnų šeimą bei jos artimiausius kaimynus. Romano įvykių centre rašytojas pastatė tos šeimos galvą Zigmą Kreivėną. Šis stambus ūkininkas storkaklis — maž daug šliūpiškų pažiūri} vyras, laisvamanis, kairusis, kurį net komunistai laiko pažangiu. Jis kovoja su kunigais kaip su žmonių mulkintojais ; jis netiki nei į Dievą, nei į sielos nemarumą, o sąžinę laiko tik pavargusių ar suerzintų nervų išdava. Kreivėnas skaito materialistinės ir socialistinės krypties žurnalą *Kultūrą* tikėdamas, kad visas problemas išsprendė arba greit išspręs mokslas. Jis tiki į žmonijos nuolatinę pažangą, stengdamasis toje pažangoje dalyvauti pats, arba bent ja pasigirti prieš savo žmoną ir kaimynus. Todėl ir savo ūkį jis stengiasi tvarkyti moderniškai, pagal pasku-

---

[28] *Kryžių* romano pirmoji laida pasirodė Vakarų Vokietijoje, Tūbingene 1947 m., o antroji pataisyta laida ten pat 1948 metais. Apie šį romaną mano kritinis straipsnis vardu *Dūžtančio liberalizmo romanas* pasirodė *Aidų* žurnalo 9 nr., Münchenas, 1947 m. gruodžio mėn., 420-424 psl.

tintuosius technikos šūkius, nepaisydamas tradicijų bei sentimentų ; šitaip pataria elgtis kaimynams, o savo tikėjimą pažanga net reklamuoja pieninių karvių vardais — Elektra, Turbina, Opera, Pažanga.

Pagal savo materialistines pažiūras Kreivėnas turi susiformavęs ir savo dorovę — be krikščioniškų dėsnių, kaip galima laisvesnę. Todėl jam atrodo, kad viskas leista, kas nekenkia jo interesams ir sveikatai. Todėl Kreivėnas — «laisvas » kalboje, «laisvas » poelgiuose su žmona ir kaimynais, ypač « laisvas » su jaunomis moterimis. Kaip šios pastarosios laisvės vaisių jis turi nelegalų sūnų, impulsyvų, nagingą jauną račių, kuris nešioja Giružio pavardę.

Savo « pažangias » pažiūras ir «laisvą » dorovę Kreivėnas skelbia visiems, bet jas labiausiai skiepija artimiausioje aplinkoje, ypač namuose. Dėl to jis nuolat piaunasi su savo žmona, kuri kaip aiški katalikė priešinasi vyro laisvamanybei ir stengiasi savo vaikus auklėti krikščioniška dvasia. Vieną dukterį ji net turi vienuolyne, tik sunkiau jai sekėsi su sūnumi Petru. Jį tėvui yra pavykę pasukti materializmo kryptimi. Tapęs agronomijos studentu, Petras dalyvauja «pažangiųjų» studentų varpininkų organizacijoje. Tačiau šis Kreivėno laimėjimas gana paviršutinis. Jam geriau sekasi su nelegaliu sūnumi, Juozu Giružių, kuris savo tėvo mokslą gerai įsideda į galvą.

« Gyvenimas — kova. Atmintinai išmokau. Ponas Kreivėnas dar mažą išmokė [...] Dabar man ir be mokslų aišku, kad pasauly vieta tik stipresniam ir gudresniam », pareiškia račius Giružis [29]. Ir tarnus Kreivėnas stengiasi turėti «pažangius », be religinių « prietarų », t. y. neinančius sekmadienais į bažnyčią ; o jo tarnaičių pažangumas dar turi reikštis jaunystės sveikata ir grožiu, nes prie tokių Kreivėnui smagiau meilintis ir, palankioms aplinkybėms susiklosčius, patenkinti seksualinius polinkius, nes savo sudžiuvusios žmonos jis nemėgsta ir laukia, kad po jos mirties galėtų vesti gražuolę audėją Magdutę.

Tačiau šis teorinis ir praktinis materializmas nusigręžia prieš Kreivėną, kai Sovietų Rusijos raudonosios divizijos užima Lietuvą ir netrukus pradeda socialistinę santvarką. Tada tie « pažangieji » samdiniai prieš Kreivėną ima sukilti : patylomis jį vadina buože, pradeda tinginiauti, nebeklausyti jo įsakymų bei šį-tą savintis iš jo turto. Be to, per sovietinę žemės parceliaciją vienas jo kumetis

---

29 Vincas Ramonas, *Kryžiai*, romanas, antras papildytas leidimas, Tübingenas 1948, 37 psl.

gauna iš Kreivėno lauko rėžį derlingos žemės, kurią šeimininkas brangino. Nors žemės dalintojams jis garsiai kalba, kad darbininkams galėtų duoti ir daugiau hektarų, jei socialistinė valdžia įsakytų, tačiau patylomis Kreivėnas pats mato, kad jo ūkinė pažanga bei gerovė ima nykti. Tuo laiku susidaro Kreivėnui ir psichologinių sunkenybių. Viena jų — sūnus Petras. Grįžęs iš Žemės ūkio akademijos vasaros atostogų, jis pasirodė nutolęs nuo materialistinės pasaulėžiūros, nes jis jau buvo išvydęs, kaip lietuvių socialistai ir nemažai tariamųjų pažangiųjų jau buvo tapę svetimųjų (Rusijos komunistų) talkininkai ir savojo krašto bei žmogiškų teisių beveik išdavikai. Kaimynės Elziutės Grūštaitės draugystėje Petras net grįžta prie krikščionių tikėjimo ujamos motinos tyliam džiaugsmui, o tėvo pykčiui bei nusiminimui. Tada Kreivėnas ir žmonos kritikai, nukreiptai prieš «pažangiuosius » ir jį patį, nebepajėgia atsikirsti efektingai, nes naujo gyvenimo faktai jos kritiškas nuomones pradeda patvirtinti.

Tuo tarpu Giružis, Kreivėno nelegalus sūnus, ypač suaktyvėjęs per tariamojo liaudies seimo rinkimus, iškilo kaip uolus komunistų pagalbininkas. Kad jis visai neišslystų iš Kreivėno įtakos, jis stengėsi Giružį supiršti su pasiturinčio kaimyno ūkininko Grūšto dukterim Elziute. Bet iš šito plano niekas neišėjo, nes Elziutė yra įsimylėjusi teisėtą Kreivėno sūnų Petrą. Pagaliau pats Giružis buvo pasidavęs Kreivėno planui tik dėl to, kad jam peršama mergaitė buvo vienturtė su visa tėvo ūkio pasoga. Širdyje račiui buvo daug mielesnė Magdutė, kurią jis seniai mylėjo. Kai paaiškėjo, kad jis turi varžovu Kreivėną, kuris taip pat pasirodė esąs jo nelegalus tėvas, įsiutęs Giružis užsidegė kerštu ne tik prieš Kreivėną, bet prieš visą jo klasę, prieš visus « buožes » ir « liaudies priešus ».

Giružio kerštingas siautėjimas per deportacijas beveik sutapo su vokiečių nacių ir sovietų karo pradžia. Kad geriau galėtų stebėti bėgančią rusų kariuomenę, Kreivėnas su kaimynu Grūštu pasilipėjo į senų kapinaičių kalnelį. Tuo tarpu priverstas bėgti į Rusiją Giružis, pamatęs ant kapinaičių Kreivėną su Grūštu, įskundžia juodu KKVD bėgantiems pareigūnams kaip sovietinės kariuomenės kenkėjus ir vokiečių talkininkus. Enkavedistai be kalbų paklauso įdavimo ir sušaudo Kreivėną su Grūštu prie improvizuotų kryžių. Šitokiu būdu aršus kovotojas prieš kryžių (Kreivėnas savo kapinaitėse neseniai buvo iškirtęs visus senus kryžius) dėl savo sūnaus bei auklėtinio skundo turėjo mirti prie kryžiaus drauge su kataliku Grūštu. Kitaip tariant, sovietinė santvarka, kurios uoliu vykdytoju buvo tapęs pažanguolio nelegalus sūnus bei auklėtinis, sunkiu kryžiumi užgulė tiek nusi-

kaltusį progresistą, tiek nekaltą kataliką. Šitokia «pamokoma » *Kryžių* mintis atsiskleidžia šito romano pabaigoje.

Taip pat baigiamieji *Kryžių* epizodai vaizdžiai išlukštena V. Ramono kūrinio problemą. Ji čia atrodo realesnė, gyvenimiškesnė ir dinamiškesnė negu *Dulkėse raudoname saulėleidy,* nes *Kryžių* romane autorius leido skaitytojui įžvelgti į kai kurią idėjų bei veiksmų priežastis ir jų pasekmes sovietinėje santvarkoje. *Kryžiuose* nebekyla klausimas nei apie rusiško komunizmo humaniškumą, arba zoologiškumą, nei apie jo būsimo žlugimo priežastis, nes dabar rašytojui labiau rūpėjo komunizmo gimdytojų bei auklėtojų problema, arba, tiksliau tariant, kaip iš materialistinės ir ateistinės pasaulėžiūrinės teorijos komunizmas išsivystė į tokią totalitaristinę, grėsmingą, sovietinę santvarką, kurioje kaip «liaudies priešai » turi kentėti ir žūti ne tik komunizmui nepalankūs žmonės, bet taip pat jo draugai, kuriuos būtų galima pavadinti jo tėvais ir auklėtojais. Kitaip sakant, *Kryžių* romane rašytojas užsimojo atvaizduoti, kaip kairusis (pozityvistinis, arba materialistinis, arba ateistinis) liberalizmas išaugina komunizmą, kuris po kiek laiko sunaikina patį liberalizmą, jį prarydamas.

Kryžių problema tai liberalizmo žlugimo problema, kuri skaudžiai buvo palietusi visus lietuvius ir kitus Lietuvos gyventojus 1940 metais, bet kuri tebėra aktuali visame Vakarų pasaulyje iki šiol. Juk čia įvairių kraštų kairieji liberalai, kritikuodami viską ir tuo pačiu skelbdami beveik absoliučią laisvę be atsakomybės, užsimerkę ruošia rusiško ir kinietiško komunizmo simpatikus, kurie turi palaidoti kapitalizmą ir demokratiją. Ne be pagrindo toks įžvalgus kritikas kaip Br. Raila tuos kairiuosius liberalus yra pavadinęs minkštapilviais. Daugiau ar mažiau šitokio sukirpimo liberalus iki 1940 m. Lietuvoje *Laisvoji Mintis* ir *Lietuvos Žinios* dažnai vadindavo laisvamaniais, kairiaisiais, pažangiaisiais. Šių sluoksnių tragiką ir atvaizdavo V. Ramonas, parodydamas, kaip *Kryžiuose* žūsta liberalas Kreivėnas. Jo žlugimas yra taip pat liberalizmo kritika, kuri bus aktuali tol, kol pasaulyje bus skelbiama laisvė be atsakomybės.

Kryžių romano problemą, arba liberalizmo evoliuciją ir jo tragišką žlugimą komunizme teorinėmis sąvokomis kritiškai išdėsto vienas įžvalgesnių romano veikėjų, studentas Petras Kreivėnas. Sovietinių rusų invazija į Lietuvą ir jos «pažangiųjų» parama okupantams tiek giliai sukrečia šį jauną liberalą, kad savo mylimai mergaitei jis prisipažįsta tardamas : « Aš ne per seniausiai pradėjau galvoti, bet jau priėjau išvadą, kad bolševizmas, visokio netikėjimo vainikas, liberalizmo išpera, yra ne tik valstybės ir

visuomenės gyvenimo santvarka. Tai tobulas materializmo įsikūnijimas visose gyvenimo srityse, mokslo sužalojimas, dorovės sugriovimas, meno suteršimas, visokio žmoniškumo bankrotas »[30]. Šie griežti nusivylusio varpininko žodžiai yra taip pat netiesioginė liberalizmo kritika.

Tiesioginę kairiojo liberalizmo arba progresizmo kritiką Petras išdėsto savo tėvui. Kreivėnui jis pirmiausia nurodo, kad komunistai, palyginus su liberalais, yra nuoseklūs :

« Jeigu jie paskelbę, kad Dievo nėra, atmetė visus jo įsakymus, tai turėjo atmesti ir šitą : Nenorėk nė jaučio, nė asilo ... ir taip toliau, kuris yra tavo artimo. Nesuprantu tik, kodėl mūsų kairieji ... pažangieji ... bedieviai (kaip juos geriau pavadinti ?) kodėl jie tokie nenuoseklūs ? Net juokinga ir kartu pykti reikia. “ Ponai bedieviai ”, norisi jiems pasakyti : “ Dievo nepripažįstat, taigi atmetat ir Jo įsakymus. Svetmoteriauti leidžiat ir patys svetmoteriaujat ”. “ Kam varžyti žmogaus laisvę, jeigu tas sveikatai nekenkia ”. Juk taip sakot ? — nusijuokė Petras. — Bet kad iš jūsų nori atimti penkių aukštų namą, tai tuoj atsimenat Dievo įsakymą : Nenorėk nė jaučio, nė asilo ... Turbūt dėl to atsimenat, kad tame penkių aukštų name yra minkštesnė lova. Paleidot gyvulį, o kada jis pribėgo prie jūsų kupetos, tada rėkiat. E, nerėkit, nesulaikysit !

— Kokį gyvulį ? — suriko tėvas, nustebimo priblokštas.

— Mane ! Jeigu Dievo nėra, tai žmogus neturi sielos, *ergo,* aš gyvulys, o jeigu gyvulys, tai turiu būti tikras gyvulys ir kuo didesnis, tuo geriau. Duokit man ragus kuo ilgiausius, kad galėčiau prisimušt prie lovio. Jūs leidžiat svetmoteriaut, o tas man, gyvuliui, patinka. O vogt, užmušt ? Nenorėtumėt leist ? Uždrausit ?

— Yra įstatymai. Tu, ką čia dabar ? stebėjosi tėvas išpūtęs akis.

— Dievo ar žmonių įstatymai ? Jei jie ne Dievo, tai man tik nusispiauti. Ko man bijoti, jei viskas baigiasi čia, jeigu po mirties man nereiks atsakyti ? Užmušiu, nudursiu savo ragais kiekvieną, nudursiu dėl patelės ar samčio jovalo! O aš esu ir pavydus. Kodėl jūs, ponai, galit turėti truputį aukso, o aš ne ? Aš apsidairau, susiješkau daugiau tokių kaip aš, galvijų. Mes iškeliam kruviną vėliavą ir šaukiam : ‘ Išalkusi minia pirmyn ! ’ [...].

Taigi mes vienijamės ir griaujam jūsų įstatymus. Mes leidžiam naujus : “ Mirtis mūsų klasės priešams”. Ir užmušam juos. Užmušam viešai net pasauliui pasigirdami tuo. Visi kiti tur mums pritarti, o jei ne — užmušam ir juos. Žinoma, mes patys nenorim, kad mus užmuštų. Kaip gi gyvulys galėtų to norėt ? [...] Žinoma, mes vienas kitą irgi subadom, ir mus už tai baudžia. Ką padarysi, kad tave vieną ‘ bausti ’ užpuolė visas būrys. Neapsiginsi, ragai per silpni, bet sąžinės graužimo dėl mūsų

---

[30] Ten pat, 151 psl.

padarytos žmogžudystės mes nejaučiam ! Sąžinės nėra, nes sielos nėra. Pagaliau... jeigu mus ir nubaudžia ... kad ir mirtimi ... tai bausmė nedidelė. Sutrumpino tik laiką kapstytis po šitą mėšlyną, kurį jūs vadinat žeme» [31].

Šitaip vaizdžiai ir kritiškai išdėstęs nustebusiam tėvui idėjinę bei moralinę raidą nuo liberalizmo iki komunizmo, Petras padarė šitokias bendresnes praktiškas išvadas : «Dievo įstatymai, kaip laikrodžio ratukai. Išimk vieną, ir visas mechanizmas sustos [...] Man viena aišku — arba su bolševizmu, arba su Dievu ! Vidurio kelio nėra» [31] [32]. «Kiekvieno kairiojo nuoseklus kelias eina į bolševizmą. Ko sustot pakely prie nuosavo namo, prie tarno ir tarnaitės » [33].

Lieka pasakyti, kad kairiojo liberalizmo kritika bei jo tragiškas žlugimas sovietinėje santvarkoje, kaip jis atvaizduotas *Kryžiuose*, yra plataus masto problema. Ji lietuviams svarbi dvejopu atžvilgiu. Viena, ji parodo vieną aplinkybę, kuri padėjo Lietuvos laisvam gyvenimui sužlugdyti bei svetimai sovietinei diktatūrai įsikurti. Antra, kairiojo liberalizmo kritiką bei jo žlugimą komunistinėje santvarkoje *Kryžių* autorius atvaizdavo lietuvių literatūroje pirmą kartą. Dėl šios problemos *Kryžių* romanas tapo nebeišbraukiamas iš lietuvių literatūros, nors kūrinio priešai to labai norėtų.

Bet kairiojo liberalizmo kritika bei jo tragiškas žlugimas komunizme pasiliks taip pat svarbus pasauliniu mastu tol, kol Vakaruose gyvuos demokratijos, kurias sugriauti bei užgrobti kėsinasi rusiškas ir kinietiškas komunizmas, arba kol sovietinė ir kinietinė imperijos atsisakys savo grobuoniškų tikslų, arba pirmiau žlugs. Kadangi šiuo tarpu dar nematyti minėtų imperijų galo, tai *Kryžių* problema apie liberalizmo tragišką žlugimą pasilieka aktuali pasauliniu mastu.

Tačiau idėjinis literatūros veikalo svoris, nebūtinai pasako jo meniškąją vertę. Čia svarbu ne vien idėjų reikšmė bei aktualumas, bet daugiau jų įkūnijimas tokia forma, kad ji sudarytų galimos tikrovės iliuziją. Kaip tat atrodo *Kryžių* idėjos įkūnijimas ? — Apskritai tarus, to romano idėja yra taip glaudžiai sutapusi su medžiaga, kad beveik ištisai sudaro tikrovės — Sūdu-

---

[31] Ten pat, 155-157 psl.
[32] Ten pat, 162 psl.
[33] Ten pat, 161 psl.

vos kaimo gyvenimo — iliuziją. Taigi *Kryžių* kūrinys autoriui pasisekė gerai, nors ir paliko vienas antras trūkumas.

Iš aktualijų stingdančio pavojaus V. Ramonas išėjo laimingai, atrodo, todėl, kad savo kūriniui pasirinko dar labiau pažįstamą medžiagą negu *Dulkėse raudoname saulėleidy*. Čia jis savo romano veikėjus pastatė labai konkrečiose aplinkybėse, tartum savo tėviškėje apibrėžtu laiku. Juk Kreivėno pasaulėžiūrinė krizė ir katastrofa įvyksta pasaulinių sukrėtimų pradžioje, antrajam pasauliniam karui užsidegus, nuo 1939 m. Kalėdų iki 1941 m. birželio mėn 22 d. (vokiečių-sovietų karo pradžios). Be to Kreivėno ir jo šeimos drama yra glaudžiai susieta su visos Lietuvos didžiąja nelaime — visokeriopu sukrėtimu, kuris prasidėjo patylom, bolševikų kariškoms įguloms įėjus į Lietuvą 1939 m., ir aukščiausio šiurpo pasiekė 1941 m. birželio 14-17 dienomis šeimų deportacijomis į Sibirą ir kruvinomis egzekucijomis birželio 22-26 dienomis.

Konkretumo bei realumo iliuziją romane sustiprina labai aiškiai nusakyta veiksmo vieta — tarp Marijampolės ir Liudvinavo yra Kreivėno ir jo kaimynų sodybos. Nors Kreivėnas ir Giružis kartais nuklysta į periferiją pas Magdutę prie Alytiškės girios, tačiau ir ši tikriausiai yra už kilometrų, o ne už dešimčių. Visi veikėjai taip pat yra kapsai nuo Marijampolės, išskyrus vieną nedzūkišką dzūką Grūštą. Be šios išimties visi veikėjai kalba kapsiškai, dažniausiai gudraudami, beveik visada su sąmojumi ir neretai su ironija. Todėl ne vienas marijampolietis, paskaitęs *Kryžių* romaną, yra sakęs, kad tokių paraduojančių storkaklių ūkininkų kaip Kreivėnas jis turįs savo atminties akyse ne vieną. Geras minėtos apylinkės gyventojų pažinimas padėjo rašytojui sukurti ne vieną veikėją ir pirmoje eilėje Kreivėną.

Nepadalindamas veiksmo tarp dviejų protagonistų, kaip buvo *Dulkėse raudoname saulėleidy*, bet jį stengdamasis sutelkti aplink vieną centrinį veikėją Kreivėną, rašytojas laimėjo. Nors gražių sugestyvių detalių jis gausiai yra pasėjęs po visą romaną, tačiau proporcingai gal jų daugiausia atiteko Kreivėnui, kuris rašytojui išėjo ryškiausias ir vispusiškiausias. Nors ant jo visu svoriu gula meniškai nepalanki materialistinio liberalizmo kritika bei tragiką, tačiau dėl to Kreivėnas nėra tapęs schematišku. Priešingai — jis gyvas fiziškai ir psichiškai. Šis materialistinio liberalizmo apaštalas praktiškai veikia ne tiek dėl grynų idėjų meilės, kiek dėl savo temperamento ar dėl psichofizinės struktūros, nes jis pirmiausia yra juslių ir instinktų žmogus, kuriam sunku susivokti intelektualinio bei dvasinio gyvenimo subtilumuose. Tam jis neturi nė pasiruošimo. Tokiam nedidelio mokslo vyrui kaip Kreivėnas užtenka mados šūkių, kurių jis randa laikraščių pluoš-

te, arba *Kultūros* žurnalo paskiausio numerio ateistiniuose straipsniuose, nes jo mokslas ir gyvenimas — paradiniams efektams. Jiems palanki ir jo gaivalinė prigimtis. Išvydę, kaip gausiai ir riebiai valgo Kreivėnas, mes tuoj suprantame, kad šis kraujingas vyras, visa savo būtybe suaugęs su žeme ir jos smagumais, atrodytų juokingas, jei rašytojas būtų pamėginęs jį padaryti dvasinių vertybių atstovu. Kreivėnas — žmogiškas, veiklus kaimo fazanas, kuriam sunku nusėdėti vietoje.

Kreivėnas niekina savo žmoną ir jos neapkenčia ne vien dėl jos «atžagareiviškų» katalikiškų pažiūrų. Tai, be abejo, jam nemalonu. Tačiau jis nemėgsta savo žmonos dėl to, kad ji, dažnai ligota, nebepatenkina jo galingo seksualinio instinkto. Todėl rytais Kreivėnas keliasi pirmiau žmonos, kad nematytų, kaip ji, vos atsisėdusi, tuoj ant savęs daro kryžiaus ženklą, o paskui iškelia iš lovos savo nuogas sulysusias kojas. Be to, jis dar nori pats pažadinti tarnaitę Petronę, kad po jos antklode galėtų pakišti savo ranką ir pakutenti jos koją. Klausydamas radiją, Kreivėnas nemėgsta smuiko ir vargonų muzikos. Tai jam per subtilu. Jis dar pajėgia paklausyti armonikos ir šiek tiek skardinių instrumentų. Tik šie keistu būdu jam sužadina apetitą, ir tada jis ima prašyti žmonos iškepti blynų.

Kitaip tariant, Kreivėnas —. žmogus be subtilumų. Jo demonstruojama grubi pasaulėžiūra ir elgsena yra sutapusios su jo kūniška prigimtimi. Dėl to, pavasariui skleidžiantis, šio žemiško žmogaus siela nerimsta, verčia jį dūsauti, rąžytis, žvalgytis Alytiškės girios kryptimi, kur gyvena audėja Magdutė. Jis planuoja savo naujas vedybas ir nevengia «meilės» nuotykių su savo tarnaitėmis. Vieną jų, Petronę padaro nėščią, o ši, « besigydydama » pas vieną moterį, gauna galą. Kreivėnas laukia savo žmonos mirties, kad galėtų vesti mylimą Magdutę. Kai tik Kreivėnienė rimčiau suserga, jis su dovanomis tuoj važiuoja pas Magdutę jai pirštis. Bet lyg tyčiom, jo žmona vis pasveiksta. Todėl vieną kartą grįžęs iš Magdutės, Kreivėnas net mėgina nežymiai savo žmoną nunuodyti : kelis kartus padidina dozę vaistų, kurių pavojingumą buvo nurodęs vaistininkas. Bet jo žmona ir šį kartą pasveiksta, teišgėrusi tik dalį vyro paruoštų vaistų, o skaitytojas truputį nustemba, nenorėdamas tikėti, kad šitaip Kreivėnas būtų mėginęs sulaužyti visus dešimt Dievo įsakymų, kuriuos jo « pažangi » pasaulėžiūra neigė. Jo pasikėsinimas į sergančios žmonos gyvybę, be abejo, neprieštaravo jo grubiai, juslingai, delsti neįpratintai prigimčiai ; tačiau ar ji galėjo išlikti visai nepaliesta krikščioniškos kultūros, nes vis dėlto joje buvo išaugęs Kreivėnas ? Bet gal minėtu pasi-

kėsinimu rašytojas norėjo morališkai paruošti skaitytoją paties Kreivėno žiauriai mirčiai prie improvizuotų kryžių ?

Pirmajame *Kryžių* romano leidime taip pat abejonių kėlė du kiti Kreivėno veiksmai, kurie žmogišku ir krikščionišku žvilgsniu buvo stambūs nusikaltimai. Tai kaimyno Grūšto kluono padegimas ir be jokio reikalo senų kryžių iškirtimas senose kaimo kapinaitėse. Tiesa, kad ir šie neįprasti veiksmai neprieštaravo Kreivėno personažo nubrėžtiems esminiams bruožams ; tačiau vis dėlto skaitytojas tada turėjo teisės pasigesti jų motyvacijos. Matyti, tai pajuto ir pats rašytojas, nes antrajame *Kryžių* leidime jis tuose epizoduose plačiai sustojo prie savo herojaus psichinių pasiruošimų aniems veiksmams. Antai, kilus staigiai minčiai ir pagundai padegti Grūšto kluoną, Kreivėnas ilgai svarsto abejodamas. Tik priėjęs išvadą, kad padegimu visiems darąs vienokį ar kitokį gerą, neišskiriant Grūšto ir savęs paties, jis įžiebia degtuką kluono šiauduose. Taigi gausiuose epizoduose V. Ramonas savo centrinį veikėją nutapė kaip platų ir ryškų charakterį. Jo sodrios spalvos galės padaryti jį klasišką lietuvių literatūros tipų galerijoje. Tai juslinis ateistinės « pažangos » apaštalas.

Kreivėnas nebūtų toks ryškus, jeigu šalia savęs neturėtų žmonos, kuri savo vyrui sudaro kontrastą. Prieš kraujingą stambų storkaklį « Ji visa buvo smulkutė, veidas sulysęs, lūpos siaurutės, bekraujės. Visa lyg iš ligos patalo pakilusi. Ir tamsiai rudos akys žvelgia nuolaidžiai ir maldaujamai»[34]. Sudžiūvo Kreivėnienė per pirmutinį gimdymą, per kurį išvydo pasaulį sūnus Petras. Ji kontrastu pasirodo ir savo vyro pažiūroms. Prieš jį — paraduojantį ateistą ji stovi kaip nesvyruojanti katalikė. Tai matyti net Kreivėnų svečių kambaryje. Antai, bolševikmečio pradžioje grįžęs iš Žemės ūkio akademijos Petras ir įėjęs į tėviškės seklyčią, «nenoroms šyptelėjo. Vienoj sienoj kabėjo kryžius, apvestas plačia tautine juosta. Rausvos tulpės žydėjo toj juostoj. Tai mamytės rankų darbas. Kitoj sienoj kabėjo Darvino paveikslas, iškirptas iš kažin kokios knygos ir padėtas po stiklu. Paveikslo rėmai paauksuoti. Tai tėvas pakabino jį čia, pašalinęs Dievo Motinos paveikslą »[35].

Į savo vyro dažnas pašaipas ir šiurkščius priekaištus dėl religijos, dėl «nepažangumo», dėl namų tvarkos Kreivėnienė yra įpratusi ne tik gintis atsikirsdama. Ji ir pati dažnai trumpais

34 V. Ramonas, *Kryžiai*, 14 psl.
35 Ten pat, 143 psl.

sakiniais kritikuoja savo vyro įvairins išmistus. Ta kritika gal būt — jos silpnybė. Šiaip ta smulki moteris yra rūpestinga žmona, puiki audėja-menininkė, darbšti, gera šeimininkė. Ja Kreivėnų ūkis daugiausia laikosi, nes ji savo darbu ir priežiūra išlygina vyro išlaidžius fantazijas. Kai jis iš karto nudžiugo, kad įsiveržę į Lietuvą rusai atneša laisvę, Kreivėnienė tuoj parodė daug realesnę nuovoką apie bolševizmą tardama : «Laisvė ! Jau aš to vieno žodžio bijau. Kai tik koks bolševikas pasako : « Laisvė », tai per mane šiurpas pereina. Rodos, matau jo rankoj peilį, matau balas kraujo. Laisvė, o patys milijonus žmonių išžudė. Gera laisvė viščiukui kiaulės tvarte. Ir dar tokios kiaulės, kuri pati savo paršiukus ėda » [36].

Suprantama, kad šitokia drastiška Kreivėnienės kritika, papiktina jos vyrą. Neturėdamas kuo tą kritiką atremti, jis liepia žmonai tylėti. Tada Kreivėnienė ir parodo savo vertę nusimanančios šeimininkės realizmą, savo vyrui kalbėdama :

« Kas tik sviete naujo, tuoj jam ir prireikė. Kur tau — nenurims ! [...] Su ta pažanga, kaip katė su pūsle. O Marijampolėj, jeigu išgert, tai ne su bet kuo. Kas tai aš ! Jei drabužį pirkt, tai ne bet kokį. Medžiot išvažiuos, tai į trečią dieną sugrįžta. Ar mažai tas kaštuoja ? Mokėčiau ir aš, nebijok. Žinau ir aš, kas gardu ir kas gražu, bet taip neišeina. Sykį esi ūkininkas, tai žiūrėk į savo karves, o ne kokiam klube grožio karalienes rinkti » [37].

Kreivėnienė — ši realios nuovokos moteris — yra darbininkė ir šeimininkė kartu. Ji su tarnaitėmis atlieka tuos gausius, smulkius ir nuolat pasikartojančius darbus, kuriais viešai niekam nepasigirsi. Jos ir atvanga prasminga — kokioje knygoje, maldaknygėje, bažnyčioje, muzikoje (per radiją), jos pačios meniškuose audiniuose. Todėl jos moralinė įtaka namuose yra tokia žymi, kad net Kreivėnas kartais su ja pradeda sutikti, ypač paragavęs komunistinės «laisvės». Jam tik buvo pasisekę iš jos įtakos paveržti sūnų Petrą ir padaryti jį « pažangų ». Tačiau, atėjus sukrėtimo dienoms, kai gyvenimas pareikalavo pasirinkti bolševizmą, arba Dievą, sūnus apsisprendė už motinos pasaulėžiūrą. Ir savo švelniausius jausmus (meilę Elziutei Grūstaitei), prieš bėgdamas nuo komunistų iš tėvynės, jis patikėjo savo motinai.

---

[36] Ten pat, 113 psl.
[37] Ten pat.

Antra moteris, su kuria jaučiasi susietas Kreivėnas psichiškai, yra Magdutė nuo Alytiškės girios. Tai Kreivėno tolimoji meilės mūza, kuri tragiškam jo galui turi didesnės reikšmės negu jo žmona. Kai Kreivėnienė — daugiau dvasinių polinkių bei pomėgių ir valios moteris, tai Magdutė — jausmų mergina. Tačiau ji savo jausmus ir impulsus prie pavojingos ribos sugeba suvaldyti, ypač kai jai reikia pasirinkti tarp momento smagumų ir garbės bei naudos miražo netolimoje ateityje. Tai gražiai, meniškų polinkių audėjai charakteringas bruožas — artimi santykiai su vyrais, kuriems ji lengvai nepasiduoda, bet su kuriais ji žaidžia savo moterišku patrauklumu. Iš to artimumo Magdutė gal ir turi erotinių smagumų, tačiau iš V. Ramono pasakojimo bei vaizdavimo nematyti, kad ji su savo pretendentais nueitų toliau pasibučiavimo, arba pasiglėbesčiavimo.

Kryžių Magdutė psichologiškai įdomi tuo, kad ji svyruoja tarp turtingo ir nebejauno Kreivėno ir neturtingo, jauno, impulsyvaus račiaus Giružio. Ji myli jaunąjį račių, bet norėtų ištekėti už turtingojo Kreivėno, kad iš pusiau darbininkės (audėjos) taptų stambaus ūkio savininkė. Ji matomai laukia, kol mirs Kreivėnienė, nors Kreivėno audringus pasipiršimus ji priima nenoromis, abejodama. Magdutei gal ir neužtektų kantrybės laukti, jei Giružis atrodytų tikresnis ir pastovesnis — ne tiek impulsyviai meilintųsi, bet ritmai pirštųsi įsipareigodamas. Bet Giružis nepakankamai vyriškai subrendęs. Nors dėl jos jis ir mušasi iki kraujų su bernais, kurie artinasi prie Magdutės, tačiau pats su mylima mergaite atrodo neryžtingas, neapsisprendęs meilikautojas. Dėl to Magdutė iš jo net pasityčioja. Bet, kada Kreivėno prikalbėtas Giružis taikstosi pirštis Elziutei Grūštaitei, ji pavyduliauja, norėtų račių laikyti atsargoje, tuo pat laiku neatstumti Kreivėno, bent šiek tiek patenkinant Kreivėno impulsingumą. Šitoks prieštaraujančių interesų susidūrimas jos sieloje, jos svyravimas ir žaidimas moteriškumu padaro *Kryžių* Magdutę gyvą, žmonišką, nors ir žemesnės dorovės už Kreivėnienę. Ir tai suprantama, nes ši galėtų jai būti motina. Vyrams Magdutė patinka. Gal ir nedaug perdeda Giružis, ją lygindamas su Elziute : « Graži. Grūstaitė jau nieko sau, bet ana ... Grūstaitė medus, o ten medus su karštu šnapsu » [38].

Nors Kreivėno gyvenime moterys turi nemažai reikšmės, tačiau Kreivėnienė, Giružienė-Giružytė, Petronė ir Magdutė nepajėgtų

---

[38] Ten pat, 117 psl.

įtempti to materialisto dramos iki kruvinos katastrofos, jei nebūtų pavainikio Giružio, kuris be to simboliškai išryškina kairiojo liberalizmo raidos pasekmes. Šis veikėjas yra ne tik fizinis, bet ir ideologinis Kreivėno sūnus, kuris, atsipalaiduodamas iš savo tėvo įtakos, nueina tėvo nurodyta ideologine kryptimi iki kraštutinumo : tampa savo tėvo priešu socialinėje ir psichologinėje-erotinėje srityse.

Kaip jo nelegalus tėvas, Giružis pasirodo instinktų bei impulsų žmogus, tik be tėvo veidmainingo apsukrumo : Kreivėnas savo aistrų ir nusikaltimų padarinius moka uždailinti bei paslėpti, o Giružiui beveik viskas išeina atvirai, su triukšmu, kartais net su muštynėmis, dažniausiai dėl to, kad jis mėgsta vartoti alkoholį be saiko, nors ir pajėgia šiek tiek susilaikyti, kai turi prieš akis pozityvų tikslą, sakysime, piršlybas su Elziute. Kaip jo tėvas, Giružis taip pat atrodo linkęs prie moterų, nes dėl jų kovoja, tačiau be takto, jis nepajėgia galutinai laimėti nė tos, kuri jį myli. Bet impulsų pastūmėtas jis eina iki kraštutinumo. Jis nuosekliai išvysto Kreivėno įdiegtus kairiųjų ideologijos pagrindus (kovą dėl būvio) : iš paprasto ateisto tampa komunistų ir NKVD policijos aktyviu agentu. Patyręs, kad Kreivėnas yra jo nelegalus tėvas, kuris kėsinasi iš jo paveržti jo mylimą Magdutę, Giružis užsidega dvejopu kerštu: prieš Kreivėną ir prieš visą ūkininkų «buožių» klasę. Todėl jis suiminėja deportacijoms Kreivėno kaimynus ūkininkus. Jis suimtų deportuoti ir patį Kreivėną, jei šio nebūtų užtarę kiti komunistai. Kad sau pačiam pasigelbėtų, progai pasitaikius, Giružis įskundžia karo pradžioje bėgantiems NKVD pareigūnams Kreivėną ir Grūštą, kad jie esą vokiečių talkininkai ir sovietinės armijos kenkėjai. Už tai tie du ūkininkai nekaltai sušaudomi prie kryžių, nors paskutinį momentą Giružis neva mėgino juodu užtarti, tuo vis dėlto parodydamas savo žmogišką, nelaimingo paklydėlio veidą.

Jei *Kryžiuose* Giružis pratęsia Kreivėną idėjiškai ir morališkai, tai kontrastu jį ryškina jo kaimynas Grūštas. Šis ūkininkas — daugiau tradicijų negu pažangos žmogus. Jis vertina tai, kas brangu buvo jo tėvams, kas gražu, kas gera, kas miela širdžiai, nors tai nebūtų pelninga, prašmatnu, moderniška. Todėl Grūštas labiau sielojasi dėl seno ąžuolo, apsvilusio per gaisrą, negu dėl sudegusio kluono. Nors jis ir sužinojo, kas tą jo trobesį padegė, jis be aiškių liudytojų nekėlė teisme bylos : padarytos skriaudos prieš Dievą vis tiek tuo neatitaisysiąs, o nesantaiką tarp kaimynų sukursi amžinai. Tik dėl krikščioniško tikėjimo ir

sąžinės Kreivėno išjuokiamas, Grūstas nebesusivaldė ir drėbė tiesiai :

« Taip, Kreivėnai. Kluoną tai tu uždegei. Tai tavo darbas ». Buvo atsiradęs ir liudininkas, bet bolševikai netikėtai jį išvežė į Sibirą. «Jei ne Sibyrius, — liejo savo širdgėlą Grūštas, — aš tave būčiau be duonos be druskos suvalgęs ! Matyt, Dievas jau taip norėjo, kad tu dar pasivalkiotum čia »[39].

Grūšto silpnybė — jo didelis taupumas, siekiąs šyktumą. « Centas menkas pinigas, bet jei tu į tą centą žiūrėsi su pagarba, tai jis pavirs į litą», — mokė Grūštas savo Elziutę[40]. Dairydamasis virtuvėje, jis susipyko su dukterim už tai, kad ji perdaug pieno pylė į sriubą. O samdinys Jonas prikaišiojo Grūštui, kad jis nešioja sulopytas kelnes, dėl kurių gėda, nes žmonės juokiasi viešai (malūne). Šitaip kalba Jonas ne pajuokdamas, bet draugiškai perspėdamas šeimininką, nes samdiniai su juo neturi jokių skriaudos sąskaitų. Jis ir pono nevaidina. Ne taip kaip Kreivėnas, kuris su lazda po laukus tevaikščioja dirbančių prižiūrėti. Grūštas su šeimyna atlieka visus darbus. Kaip teisingas vyras jis ir Sovietų okupacijos metus pergyvena lengviau už Kreivėną, kuriam samdiniai ir kumetis kelia teisėtus reikalavimus.

Grūšto duktė Elziutė šiek tiek panaši į tėvą : ji religinga, gera, skaisti. Nors ji — vienturtė, bet neišdidi. Apie moteris nusimanąs Kreivėnas šią tvarkingą mergaitę ir nori išpiršti netvarkingam padaužai Giružiui. Tik, deja, ilgai ir gudriai pinti pažanguolio planai nepasiseka: Elziutės širdis linksta prie vaikystės draugo, Kreivėno sūnaus Petro, kuris taip pat ją myli ir dėl to susipyksta su savo tėvu.

Mažiau už Grūštus su *Kryžių* romano fabula yra susijęs antras Kreivėno kaimynas Račiūnas. Šis ūkininkas nepanašus nei į tradicinį taupųjį Grūštą, nei į modernišką išlaidųjį Kreivėną. Jis savo pajamas mėgina pasididinti nelegaliu būdu, slaptai varydamas degtinę, nors dėl to kartais patiria netikėtų nuostolių (pavyzdžiui, paplaudamas brogos įsigėrusią karvę). Tačiau šį trečiaeilį veikėją V. Ramonas yra nupiešęs dinamiškai. Račiūnas savo gyvybe lengvai gali konkuruoti su svarbesniu Grūštu ir pralenkti Giružienę-Giružytę, apie kurią autorius mus mažai teinformuoja, nors ji turi nesuvestų sąskaitų su Kreivėnu.

---

[39] Ten pat, 307 psl.
[40] Ten pat, 271 psl.

Nors Grūsto, Elziutės, studento Petro, Giružio ir Račiūno charakteriai *Kryžiuose* yra ryškūs, bet jie neatrodo platūs nė gilūs. Taip dažniausiai dėl to, kad jie mažai teatveria savo vidaus gyvenimo kovų. Iš jų dinamiškiausias Giružis, kai jis, svyruodamas tarp Elziutės ir Magdutės, nori būti geras ir «buožei» Kreivėnui, ir vis dėlto veikliai jungtis į komunistų talkininkus. Kiti, kaip Elziutė, Petras, Grūstas tik vieną kartą tepraveria savo sielos pasaulį, kur pamatai, kad jie taip pat turėjo ar turi vidaus kovų, prieštaravimų ir svyravimų, kaip visi žmonės. Prie vidaus atvėrimo, be abejo, daug kur neprileidžia V. Ramono impresionistinis vaizdavimo metodas.

Bet, vaizduojant veikėjus tiek *Kryžiuose,* tiek *Dulkėse raudoname saulėleidy,* atrodo, nemažai yra nulėmusi autoriaus pasaulėjauta, kurioje stipriausi atbalsį randa nuoseklūs charakteriai, atsparūs psichiniams bei moraliniams lūžiams net tokiais sukrėtimų laikais, kaip sovietinės okupacijos Lietuvoje 1940-1941 metais. Juk per abu minėtu Ramono romanu tesutinkame tik du ryškesnius psichinius-moralinius lūžtvinius posūkius ir tai antraeiliuose veikėjuose. Tik Julija Norkaitytė *Dulkėse* ir studentas Petras Kreivėnas *Kryžiuose* tėra pasukę savo gyvenimų eigą kita, daug maž priešinga kryptimi, negu jiedu buvo ėję iki krizių. Tuo tarpu V. Ramono personažų dauguma žymesnių posūkių arba lūžių neparodo, nors ne vienas jų susvyruoja. Jų dauguma vykdo jų užsibrėžtą, arba rašytojo anksčiau jiems užbrėžtą kryptį, kai kurie jų tik labiau išryškindami savo psichinius bruožus iki atbaigimo, arba katastrofos. *Kryžių* romane, išskyrus studentą Petrą, staigių psichinių-moralinių posūkių neatskleidžia niekas, nors Giružis ir Magdutė gerokai svyruoja.

Nelūžta nė pats centrinis *Kryžių* veikėjas Zigmas Kreivėnas, kurį V. Ramonas nutapė sodriausiomis spalvomis. Nors jis patyrė daugiausia įvairių smūgių bei nusivylimų, tačiau jis nepakeitė savo pasaulėžiūrinio kelio iki savo kruvinos mirties. Tik, veikiamas tų smūgių, tarp kurių gal sunkiausi buvo sovietinės okupacijos talkininkų darbai, Kreivėnas pradėjo skilti iš vidaus. Nors iš viršaus pažįstamų žmonių akivaizdoje jis pasiliko senoviškas, paraduojantis, triukšmingas ateistas, neva pritariąs naujai « socialistinei » santvarkai, bet savo vidaus tyloje jis komunistine laisve ir savo « mokslišku » tikėjimu buvo pradėjęs abejoti ir dėl to kentėti. Antai, po žemės dalinimo, per kurį Kreivėnas neteko šešių hektarų žemės, jis naktį neužmigdamas verkė. Jis buvo susigriaužęs, kad jo «pažangūs » samdiniai buvo pradėję laisvai

elgtis su jo turtu, kartais nebeklausydami jo nurodymų. Todėl savo viduje

« Kreivėnas karčiai šyptelėjo, — rašo Ramonas. — Jis, Kreivėnas nebuvo išnaudotojas, o visuomet ėjo už laisvę, už žmoniškumą, o dabar ? Jau mėto į jį akmenimis, o jis net nedrįsta gintis. Net bijo. Jeigu laisvė, ar tai jį, Kreivėną, už gerklės griebti ! Kur žmoniškumas dingo ? [...] Bet paaiškink tu jiems ! Nepaklausys arba net griebsis peilio. Neša tave srovė, ir nėr už ko nusigriebti [...] Kur gi nueiti? Grūštas išvažiavo į bažnyčią [...] Tegu Grūšto mintys būtų ir klaidingos, kaip visuomet, bet klausyti vis tiek būtų malonu. Klausyti apie žmoniškumą... Jau vien tik to ramaus, taikaus Grūsto balso šiandien jam labai, labai reikia » [41].

Ir kai su Kreivėno dukters vienuolės mirtimi sutapo jo beveik stebuklingas sapnas, Kreivėnas savo viduje tapo dar neramesnis. Kai jis liepia žmonai pasiteirauti apie dukters mirties aplinkybes, skaitytojas supranta, kad to pažanguolio « moksliškas » tikėjimas yra sukrėstas. Nors prieš savo žmoną, ypač prieš savo kaimyną Grūštą jis garsiai kalba apie savo pirminį netikėjimą nei Dievu, nei stebuklais, nei sąžinės dvasine kilme, tačiau skaitytojas čia įtaria pozą, už kurios slepiasi abejonės. Savo vidaus svyravimams užgniaužti Kreivėnas net ruošiasi iškirsti senus kryžius ant kapinaičių. Šitaip demonstruodamas iki kraštutinumo savo ankstesnę, viešai žinomą bedievišką poziciją, jis iš tikrųjų nori sustiprėti savo viduje. Tai iš dalies atskleidžia ir jo arogantiškas pyktis, nukreiptas prieš Grūštą :

«Vėl Dievas ? Dievas tau padėjo sugalvot tokias biaurybes apie mane ? Dievu savo kvailumą pridengti nori ? Visi jūs ! Tu čia, o ta kvailė namie ... Kada žmogus negaluoji, tai savo zirzimu pribaigti norit. Tiesiog iš proto galit išvest... Taip, taip, su jumis Dievas, o su manim ? Kas ? Velnias ? Tai nuo šito ... — parodė jis į kryžių, — nuo šito supuvusio medžio pareina, kad aš dar vaikščioju ? Pažiūrėsim ! Kvailas ir niekšas esi [...] Palauk, nestūgausit čia man kryžių dienomis ! [42]

Šitaip senų kryžių iškirtimu viešai pademonstruodamas savo pirmykštį pasaulėžiūrinį nuoseklumą iki kraštutinės ribos, bet savo viduje svyruodamas iki negalavimo, kuris gali išvesti iš proto, Kreivėnas atsiskleidžia lyg suskilęs, dvilypis, bet tuo

---

[41] Ten pat, 131 psl.
[42] Ten pat, 307 pi.

pačiu žmogiškas, nors paskutinis jo darbas — kryžių iškirtimas — kai kam gali atrodyti nežmonišku. Šitaip kairiojo liberalizmo atstovas lieka iš viršaus nesužlugęs iki paskutinio momento, kada rusų politinės policijos kareiviai — ateistai — jį — ateistą sušaudo.

Savo romanuose mėgdamas vaizduoti nuoseklius, smūgiams ir posūkiams retai kada tepasiduodančius veikėjus, V. Ramonas nesistengia gilintis nė į savo veikėjų praeitį, tartum jos įtaka jų gyvenimo būdui susiformuoti tebūtų minimali. *Dulkėse raudoname saulėleidy* rašytojas temėgino atskleisti tik komunisto Dagio praeitį. Šiuo atžvilgiu *Kryžių* romane autorius atrodo dar santūresnis. Kalbėdamas apie studentą Petrą ir račių Giružį, jis palieka daug laisvės skaitytojui spėlioti apie šių jaunų vyrų negilią praeitį, negu jis apie ją pasakoja. Tuo tarpu skaitytojui labiau rūpėtų pažvelgti į tokių reikšmingų veikėjų, kaip Kreivėnas, jo žmona ir Magdutė, praeities dienas, apie kurias *Kryžių* autorius visai nekalba.

Matydamas Magdutę čia su Kreivėnu, čia su Giružių, skaitytojas pradeda klausti, kaip ji gyvena kitu laiku. Kur jos tėvai, broliai ir seserys ? Kaip ta graži ir sumani audėja atsirado prie Alytiškės girios tokia vieniša lyg epušėlė ? Bet apie tai romane tėra tik pora sakinėlių. Dar esmingesni klausimai kyla dėl Kreivėno praeities. Ar jis pametė mylimą gražuolę Giružytę, palikdamas ją nėščią, tik todėl, kad ji buvo neturinga ? Ar tik turto sumetimais jis vedė Kreivėnienę ? Gal prieš vaikų gimdymą ši taip pat buvo graži ? Nuo kada ji Kreivėnui pradėjo nebepatikti ? Žvelgiant atidžiau į Kreivėnienę, taip pat įdomu, kokiais motyvais ji pasirinko savo vyrą. Ar ji, aiškiai tikinti katalikė, nebijojo tekėti už triukšmingo ateisto ? Gal ji buvo Kreivėną įsimylėjusi, galvojusi jį atversti ir todėl dabar jį dažnai kritikuoja ? O gal jaunystėje Kreivėnas nebuvo toks apsvaigęs pažanguolis, kokį mato *Kryžių* romano skaitytojas ?

Aišku, kad atsakymai į šiuos klausimus suteiktų Magdutei, Kreivėnui ir jo žmonai gilesnes visuomenines šaknis, o jų paveikslai atrodytų sudėtingesni, pilnesnį, substancingesni. Tačiau ar veikėjų praeities praskleidimas išaiškintų jų individualybių visas paslaptis ? Ar rašytojo uždavinys viską išaiškinti ? Ar neužtenka romanui, kai jo autorius savo veikėjams suteikia tokius įspūdingus bruožus, kad iš jų galima lengvai įsivaizduoti juos gyvus ? Šituo, be abejo, pasitenkina dauguma romanistų. Tačiau *Kryžiai* nėra šiaip sau eilinis papročių romanas. Jis atstovauja idėjinio-probleminio ir drauge psichologinio romano rūšiai, kuri įteka į

gilią literatūrinę srovę, suformuotą T. Dostojevskio ir L. Tolstojaus giliaprasmių romanų.

Į šį argumentą V. Ramonas, be abejo, galėtų atsakyti, kad šitų romanistų tikslai jam nėra privalomi, nes jis pats nesąs pilnutinis realistas, nors realizmo neneigia, bet savo kūryboje mieliau vartoja impresionistinį metodą. O šis vaizdavimo būdas neįpareigoja rašytojo brautis į veikėjų vidaus mįslę per jų praeities gyvenimo momentus, kuriuos galima vienaip ar kitaip įsivaizduoti, bet negalima nei matyti, nei girdėti, nei užčiuopti lytėjimu. Kas kartą buvo ir praėjo, tai juslėms nebepasiekiama. Tuo tarpu impresionistinis vaizdavimo būdas turi tą gerą ypatybę, kad jis iš rašytojo reikalauja juslinio tikrumo, kitaip tariant, vaizduoti tai, kas prieinama regėjimui, girdėjimui ir kitoms juslėms. Tik meniškai registruodamas savo veikėjų mimiką, gestus, pozas, veiksmus, judesius, žodžius bei suvokdamas jų reikšmę, rašytojas netiesiog atskleidžia savo herojų vidaus gyvenimą. Šitoks impresionistinis metodas vyrauja *Kryžių* romane ir daugelyje epizodų labai pasekmingai.

Tiesa, kad rašytojas impresionistas yra atsisakęs ambicingos, dieviškos pozicijos, kuri leidžia kūrėjui tiesiog žiūrėti į savo veikėjų praeitį bei jų sielos gyvenimą dabartyje. Šitos pozicijos atsisakius, nebelieka nieko kito, kaip apie literatūrinių veikėjų vidaus gyvenimą spręsti iš išviršinių individo ženklų, šiems suteikiant simbolinę reikšmę. Bet čia pat kyla klausimas, ar impresionistinis vaizdavimo būdas nėra per siauras ir per paviršutinis atskleisti gilesniems ir subtilesniems sielos pergyvenimams, kurie probleminiame romane tikriausiai neišvengiami. Juk girdimais garsais ir regimais judesiais žmoguje tepasireiškia stiprieji afektai, elementarūs refleksai bei impulsai, daug silpniau emocijos ; tačiau su judesiais bei garsais nebūna susieti doroviniai, estetiniai, religiniai ir intelektualiniai jausmai bei mintys, t. y. visa tai, kas žmogaus sielai yra esmiškiausio. Antra vertus, kai kurių impulsų bei emocijų regimas pasireiškimas nėra vienareikšmis. Sakysime, žmogaus veidas gali parausti dėl gėdos, dėl džiaugsmo ir dėl pykčio. Todėl net šitokias afektines apraiškas vaizduodamas, rašytojas turi paaiškinti nuo savęs. Vadinas, net nesudėtingas emocijas atskleidžiant, griūva rašytojo kaip psichinio fotografijos aparato nešališkumas. O tai nurodo, kad impresionistinis metodas nėra pakankamas net nesudėtingiems jausmams atskleisti, jau nekalbant apie giliuosius ir subtiliuosius.

Kad impresionistinis vaizdavimo būdas pasiektų sugestyvų laipsnį, reikia žymaus talento rašytojo, turinčio didelį pastabumą

ir jautrią intuiciją, kurių pagalba jis pajėgtų iš aplinkos reiškinių bei veikėjo ženklų sukurti simbolinių vaizdų, išreiškiančių sielos gyvenimą tais atvejais, kai nevartojama tiesioginė kalba, kuri yra svarbesnė už kitokius simbolinius ženklus. Kad V. Ramonas *Kryžiuose* pasirodo meistras kurti tokiems simboliniams vaizdams, kurie be žodžių arba su jų minimumu daug pasako apie vidaus pergyvenimus, tai tepaliudija pora pavyzdžių. Pirmiausia stabtelėkime prie Giružio ir Magdutės santykių :

« Toliau vėl ėjo tylėdami, — rašo *Kryžų*, autorius apie jų atsisveikinimą vakare. — Prie durų ji tylėdama padavė jam ranką. Įžengusi per slenkstį, atsigręžė, sudavė gėle jam per ranką ir užstūmė duris.

Giružis paspaudė durų rankenėlę, paklabino. Ta gėlė nudegino jam ranką, degino jį visą.

Jis priėjo prie lango. Už lango juokėsi ji ir kažinką jam sakė. Jis prisikišo arčiau.

— Avine tu ... nekirptas ir be ragų.

Giružis atsitraukė nuo lango, vėl pastovėjo prie durų ir išėjo iš daržėlio. Išėjęs stabtelėjo, sukando dantis, nukėlė daržėlio vartelius ir nusinešė » [43].

Čia nieko nėra pasakyta apie Magdutės ir Giružio vidinius pergyvenimus, tačiau iš pavaizduotų judesių ir poros žodžių skaitytojui aišku jų drumsti erotiniai jausmai, čia juos paaiškino bei sustiprino Magdutės žodžiai. Tuo tarpu kitokius jaunųjų santykius atskleidžia Ramonas tarp Petro Kreivėno ir Elziutės Grūstaitės. Tarp jų taip pat simboliškai pasirodo gėlė, kaip buvo tarp Magdutės ir Giružio. Antai, grįžęs iš Dotnuvos, studentas Petras eina aplankyti Elziutės ir mato :

« Daržėlio tvora nudažyta. Gerai — ne taip greitai supus. Kiemo pašaliai nugrėbti. Irgi gerai — bus mažiau musių.

Pro langą žvilgterėjo Elziutė. Ji paraudo ir dingo.

Aguona daržely taip užsidegė, kad net vienas lapelis nukrito ant žemės.

Grūštas išėjo pro duris svečio pasitikti » [44].

Bet V. Ramonas kūno judesių simboliais kartais puikiai sugeba atvaizduoti ir subtilesnius sielos pergyvenimus negu jausmus.

---

[43] Ten pat, 87 psl.

[44] Ten pat, 146 psl.

Antai, Kreivėno sąžinės priekaištą dėl padegto Grūšto kluono rašytojas išreiškė susvetimėjimu rankos, kuri buvo įpratusi laikyti lazdą, nejučiom užmirštą, padegant kluoną. — Štai, Grūšto kluonas baigė degti, gesintojai pradėjo skirstytis.

« Kažin kas jau ėjo pro vartus namo ir užkabino kibirą. Lyg to skambėjimo pabudintas, lyg padrąsintas atsistojo ir Kreivėnas. Jis jautė, kad jam kažin ko trūksta. Toks jausmas, lyg turėtų pasiimt ką ir neštis. Rankos lyg svetimos. Nėr kur dėti dešinės, ir jis įsikišo ją į kišenę. Eidamas pro vartus vėl išsitraukė iš kišenės, bet tas nesuprantamas jausmas tiesiog erzino jį. Pagaliau jis užmetė rankas už juosmens, dešiniąja suspaudė kairiąją, ir lyg palengvėjo » [45].

Be abejo, čia vaizduojama susvetimėjusi ranka nurodo į Kreivėno įprotį nešiotis lazdą, kurią jis dabar buvo užmiršęs, atlikdamas savo kriminalinį veiksmą — padegimą. Bet kad jis tos lazdos nebeprisimena, tai liudija jo dvasinę įtampą, kurioje įpročio galia tampa jo nesuprantamu nerimu, simbolizuojančiu tą subtilų ir gilų sielos reiškinį, kurį vadiname sąžine. Tačiau šituo pačiu simboliniu vaizdu, kuriuo atskleidė sąžinės įspėjantį balsą, V. Ramonas pats paliudijo, kad grynas impresionistinis metodas be « dieviško » žvilgsnio į psichinius pergyvenimus nėra pakankamas giliau žmogui atskleisti, nes rašytojas, gal to nejausdamas, savo simbolinę išraišką kurdamas, jau griebiasi nematomų ir negirdimų reiškinių, — jau mini, kad «jis jautė [...] toks jausmas [...] rankos lyg svetimos [...] tas nesuprantamas jausmas erzino jį». Šios tik iš « dieviškos » pozicijos suvoktos psichinės įžvalgos, paaiškindamos gestus, tiek juos papildo, kad Kreivėno nerami sielos būsena skaitytojui pasirodo gilesnė ir prasmingesnė, negu ją būtų pajėgęs atskleisti vienų gestų aprašymas.

Nukrypimų nuo grynojo impresionistinio vaizdavimo arba jo papildų V. Ramonas *Kryžių* romane duoda ir daugiau. Pavyzdžiui, vidiniu monologu Kreivėnas priekaištauja savo kaimynui Grūštui dėl šio nepažangumo žemės ūkio srityje [46]. Vidiniu monologu jis sau įrodinėja, kad reikia padegti Grūšto kluoną bent kelių žmonių labui, neišskiriant nė paties to trobesio savininko [47]. Taip pat vidaus monologu Kreivėnas išreiškia savo sielvartą, kad

---

[45] Ten pat, 74 psl.
[46] Ten pat, 15 psl.
[47] Ten pat, 70-71 psl.

sovietinės santvarkos talkininkai pradeda jį, pažanguolį, skriausti, o jis pats neberanda asmens, kuriam galėtų dėl to pasiguosti [48]. Dėl šitokių ir panašių neimpresionistiškų pastraipų, kuriomis pats V. Ramonas atskleidė savo mėgstamo vaizdavimo būdo nepakankamumą, ir galima rašytojui prikišti, kad jis gal perdaug buvo ištikimas tam savo metodui romane.

Kadangi *Kryžiai* vis dėlto yra idėjinis-probleminis kūrinys, kuriame vaizduojami žmonių susidūrimai bei pergyvenimai pačiais pagrindiniais — religiniais, filosofiniais, doroviniais, socialiniais — klausimais, todėl ir anų pergyvenimų psichologiškai meninė analizė būtų buvusi pravarti ne vienoje vietoje. Tuo tarpu dabar derinantis prie impresionistinio metodo, tie svarbūs klausimai tepaliečiami lyg prabėgom, dažniausiai veikėjų poleminiuose dialoguose.

Tačiau dėl to paties impresionistinio vaizdavimo būdo *Kryžių* Kreivėnas laimėjo menišką pirmenybę prieš visus kitus veikėjus, tapdamas pilniausiu ir gyviausiu romano herojumi. Šitaip atsitiko tiek dėl to, kad jo asmenį sutinkame didelėje romano epizodų daugumoje, bet dar labiau dėl to, kad anas storkaklis, be subtilumų buvo gaivališkas charakteris, kurio psichiniai pergyvenimai tuojau apsireikšdavo veiksmais, žodžiais, gestais, mimika. Jiems ir jų reikšmei vaizduoti impresionistinis metodas buvo pakankamas. Tačiau net šitokio gaivalinio individo veiksmų pagrindime pirmoje *Kryžių* redakcijoje buvo pasitaikusios dvi spragos. Tai buvo motyvacijų stoka prieš Grūšto kluono padegimą ir prieš senų kryžių kapinaitėse iškirtimą. Antroje romano redakcijoje pirmąją spragą rašytojas užlygino Kreivėno vidiniu monologu, o antrąją — iš dalies Kreivėno vidaus monologu, iš dalies Kreivėno ir Grūšto ilgu dramatišku dialogu [49]. Šitais dviem papildais, suteikdamas didesnio nuoseklumo savo centriniam veikėjui, rašytojas be jokios abejonės pakėlė estetinę savo romano vertę.

Kvestionuodami impresionistinį vaizdavimo būdą sudėtingoms, arba gilioms ir subtilioms sielos būsenoms atskleisti, neturime jokių abejonių dėl to metodo tikrovės girdimybei ir regimybei vaizduoti. Tokia girdimybė, nuvedanti į psichę, yra dialogai. V. Ramono *Kryžiuose* jie be priekaištų. Jie lankstūs, niuansuoti, individualizuoti pagal pokalbininkų būdą, nuotaikas, temas ir

---

[48] Ten pat, 131 psl.
[49] Ten pat, 300-309 psl.

aplinkybes. Kartais jie sublizga patarlėmis, sąmojumi, ironija, o kartais nutrūksta neužbaigtais posakiais su užuominomis. Kaip šmaikštaus dialogo pavyzdį čia galima pacituoti studento Petro Kreivėno ir jam patinkančios Elziutės Grūštaitės pakalbį. Antai, Petras nori prieiti prie Elziutės širdies stovio. Nesurasdamas užuolankos žodžio, jis pradeda tiesiai:

— Girdėjau, rengiatės tekėti.
— Žinoma ! Raskit tokią, kuri nenorėtų.
— Už Giružio ?
— Kodėl ne ? Lyg jis blogas vyras ?
— Aš to nesakau, bet...
— Na, matot... O kam tas «bet» ?
— Aš tik norėjau pasakyti, kad greit išsirinkot.
— Kam man rinktis ? Išrinko.
— Ar jau sutarėt ?
— Ne.
— Tai juk galit ir netekėt... už jo ...
— Žinoma. Galima net nuo altoriaus pabėgti.

Josios akys juokėsi. Petras kažin ko sumišo ir atsikosėjo.

Ant agrasto krūmo nutupė dagiliukas. Jis kreipė galvutę ir ciceno,. žiūrėdamas į pravirą langą.

— Šita gėlė labai pritinka prie jūsų plaukų.

— O gal ir jums gėlės jau pradeda patikti ? Gal jau pasikeitėt ? Seniau, kiek atsimenu, ne labai vertindavot. Sakydavot, kad iš visų gėlių jums labiausiai patinka agurkas : ir žydi, ir valgyti galima.

— Kodėl... Gėlės gerai... Ir jos reikalingas daiktas. Ypač valgomajam. Jos žadina apetitą.

— Taip ? Tik tiek ? O gal norėtumėt užkąsti ?

Petras pyktelėjo :

— Aš tik norėjau pasakyt, kad gėlės, pavyzdžiui, šita jūsų plaukuose, kelia ... visokį apetitą ...

— Visokį ? — Elziutė paraudo. — Nežinojau, kad jūs iš tų, kuriuos šienu privilioja » [50].

Ar šis jaunųjų pokalbis neatrodo panašus į tokį fechtavimąsi žodžiais, kad net žiežirbos skraido ?

Regimąją tikrovę V. Ramonas vaizduoja gal nemažiau spalvingą negu ką tik cituotas dialogas. Vartodamas impresionistinį

---

[50] Ten pat, 149 psl.

metodą, jis dideliu meisteriu pasirodo gamtos vaizduose. Žvilgterėkime bent į vieną jų ankstybą pavasarį:

« Beržas sprogsta. Kai pažiūri Kreivėnas iš ryto į beržą, rodos kas teptuku žalių taškučių pritaškė mėlynam dangaus audekle, o tarp tų taškučių privedžiojo juodų kreivų brūkšnelių. Kvepia. Ir beržas ir žemė, kvepia ir žalios žolės adatėlės. Pievose pribarstyta geltonų gėlių, o po orą sparnais ūžia pempės. O dangus kaip nupraustas. Ir tie balti debesėliai kaip iškarštos vilnos. Ir danguj ir upely tie debesėliai, ir lyg kas iš lėto krutina juos. Tai vieversio giesmė juos krutina. Ir pilna tos giesmės — pilnas dangus ir laukai, net beržo šakelės linksta nuo jos. Ir šilta toji giesmė. Pro atdarus langus srovena ji. Net mergų akys lyg įkaitusios žiba. Rodos jos tik ką pabudo iš saldaus miego. Šypsosi lūpos, koja trepsi, kai skiedryne ima švilpauti bernas. Ir saldi ta giesmė. Kaip klevo sula. Ir neramumo pilna. Kaip šitos pavasario miglos, kur skleidžiasi drėgnuose laukuose ir toli, toli aptvindo mišką mėlynu ilgesiu. Tą Alytiškę ... » [51].

Ar bereikia aiškinti, kad čia gamta susieta su žmonių nuotaikomis ? kad ji atvaizduota charakteringais, smulkiais, sodriais brūkšneliais, lyg kokio impresionistinio tapytojo paveikslas, į kurį reikia žiūrėti gerokai iš tolo, kad dingtų teptuko brūkšniai ir tematytume tik visumos vaizdą, virpantį spalvomis, tartum jas krutintų saulė ir vieversėlio giesmė ?

Impresionistinis vaizdavimo būdas yra šiek tiek atsiliepęs ir *Kryžių* kompozicijoje, kurioje matyti chronologinė tvarka. Pagal ją romanas sudėtas iš 35 didesnių ir mažesnių epizodų, kuriuos silpnai tesieja fabula — palengva besivystanti Kreivėno žlugimo drama. Tų epizodų daugumą gimdo ir neša pirmyn 1939-1941 m. istorinė srovė, kurioje vyrauja pirmoji sovietinė Lietuvos okupacija. Nors toje srovėje Kreivėnas nori veikti savarankiškai, tačiau anų metų įvykiai yra galingesni už jį. Taigi nebus klaida pasakius, kad kompozicijos atžvilgiu *Kryžių* romanas yra panašus į *Dulkes raudoname saulėleidy*. Bet ne kompozicijoje kūrinio svarba.

Kryžių romanas pirmiausia patraukia įtaigiu vaizdavimu su monumentalia progresisto Kreivėno figūra. Jis yra svarbus savo labai opia problema — kairiojo liberalizmo žlugimu, ir reikšmingas kaip paminklas Lietuvos ūkininkams, kurių vaikai buvo atstatę laisvą ir nepriklausomą Lietuvos valstybę, bet kurią sugriovė Sovietų Rusijos imperializmas, sunaikindamas taip pat

---

[51] Ten pat, 51 psl. (1947 m. leidinyje).

ir Lietuvos ūkininkų luomą. Tačiau tas paminklas, kuris praskleidžia Lietuvos ūkininkų sunaikinimo pradžią, yra sukurtas su didele meile lietuviškam žodžiui ir su dideliu skoniu originalioms gausioms detalėms. Jos suteikia romano vaizdams nepakartojamos gyvybės, išpuošia kūrinį brangakmenių spalvomis, nors jos su juo sudaro organinę vienybę. Tokio spalvingo paminklo Lietuvos ūkininkams niekas nebuvo parašęs anksčiau už V. Ramoną. Jo romanas turės ir kitokios istorinės reikšmės : kas norės pažinti pirmuosius sovietinės okupacijos literatūrinius atspindžius Lietuvos kaime, tas turės skaityti *Kryžius*. O kairiojo liberalizmo drama santykiuose su komunizmu tą romaną dar ilgai palaikys gyvą.

POLEMIKA DĖL «KRYŽIŲ»

Nors panašaus vertinimo *Kryžiai* susilaukė tuojau po savo išėjimo iš spaudos, tačiau jie taip pat pažadino nemaža priešingų balsų. Būtų galima pasakyti, kad po Mykolaičio-Putino *Altorių šešėly* romano jokiai lietuviškai knygai nebuvo skirta tiek įvairios kritikos kaip V. Ramono *Kryžiams*. Juos daugiau ar mažiau neigiamai vertindami, dėl jų labiausiai jaudinosi, atrodo, tie asmens, kurie mėgdavo anksčiau skelbtis pažangiais ir tolerantais.

Antai, agronomas J. Daugėla, atsiliepdamas apie *Kryžių* romaną neigiamai, piktai atestavo jo autorių dėl neigiamos įtakos lietuvių visuomenei. «*Kryžių* romaną — rašė jis — turime skirti prie, taip vadinamų probleminių kūrinių, kuriuose aprašomi klausimai reikalauja iš autoriaus labai toli eilinio piliečio vidurkį prašokstančio išsilavinimo, intelekto. O to intelekto romanui kaip tik trūksta [...] Autorius sąmoningai ar ne, padarė meškos patarnavimą lietuvių visuomenei — jis griauna jos vienybę kovoje su bolševizmu. O tai mūsų būklėj jau nusikaltimas »[52]. J. Daugėlai kaip buvusiam *varpininkų* organizacijos nariui labai nepatiko studento Petro Kreivėno elgesys ir mintys.

Tas Zigmo Kreivėno liberalo sūnus, pamatęs sovietinės okupacijos pradžią Lietuvoje ir nusivylęs jos talkininkais lietuviais, pasitraukė iš kairiųjų liberalų tardamas : « Pirmiausia atsisakau nuo kairės. Kelias po kairei — į boševizmą [...] Arba į kairę, arba į dešinę, *ergo* su Dievu. Vidurio kelio nėra ». Pacitavęs tai, J. Daugėla pridūrė : «Autorius stipriai, bet negarbingai suges- 52

---

[52] Savaitraštis *Mūsų Kelias,* Dillingen, 1948.1.8 d.

tionuoja skaitytojui, jog visi (?) tie, kurie neina į dešinę, autoriaus mėgiamu posakiu, į Romą, eina į bolševizmą»[53]. Šitaip vieno, kairiaisiais nusivylusio romano veikėjo žodžiai buvo primesti rašytojui, nes jis atvaizdavo jauną liberalą Petrą Kreivėną ne tokį, kokį norėjo matyti Daugėla.

«Tas studentas — rašė jis — neturi jokio supratimo apie liberalizmą, maišo į vinigretą dvasinio ir medžiaginio pasaulio reiškinius, kaip visiškas nemokša kalba apie žmogaus laisvės esmę, naivia eilinės davatkėlės galvosena griebiasi gyvulio ir žmogaus paralelės argumentacijai»[54]. Kodėl šitokia paralelė neleistina romane, kuris vaizduoja Lietuvos kaimo ūkininkus, Daugėla, žinoma, nepagrindė.

Antras kritikas, kuris nepalankiai vertino *Kryžius*, buvo rašytojas B. Gražulis. Jis, nerasdamas kūrinio tikslo — «Ne bolševizmo vaizdavimas buvo autoriaus tikslas », — buvo nusprendęs, kad «tai daugiau tam tikro meto įvykių reportažas negu tikras romanas » [55]. Nesurasdamas *Kryžiuose* rikiuojančios rankos, jis ypač pasigedo geros kompozicijos : « Kompozicijos romane iš viso nėra, kaip nėra ir intrigos. Tai palaidų faktų krūva, kurią jungia tik tie patys veikėjai ». Tačiau labiausiai kritikui užkliuvo centrinis veikėjas Kreivėnas.

« Lietuvoj tokių bedievių, kaip Kreivėnas, iš viso nebuvo, — rašė Gražulis. — Juo labiau tokių bestijų. Pagaliau, tegu toks Kreivėnas ir buvo. Tai išimtis, ne tipas, jis neatstovauja pažangaus ūkininko. Todėl jam romane negali būti vietos. Kaimo žmonių masė buvo religinga. Gi nepraktikuojanti mažuma niekada aktyviai prieš Dievą nepasireiškė [...] Todėl romanas perdėm melagingas »[56]. Neigiamai pasisakydamas savo analitiniuose svarstymuose, B. Gražulis vis dėlto *Kryžių* nepasmerkė rašydamas :

« Tačiau nei intrigos, nei kompozicijos romane nepasigendame. Autorius mokėjo ir be to padaryti romaną patrauklų. Ir tai liudija didelį autoriaus talentą[...] Tiesiog nuostabu, kad skaitai neatsitraukdamas, nežiūrint visko. Tai tik įrodymas, kad geras meistras. Kaip jis aprašinėja ir kuria vaizdus, net pasigėrėjimas ima. Tiesiog nepamėgdžiojamai. Atskiros vietelės pasiekia reto tobulumo. Ir tų vietelių taip daug per visą romaną,

---

[53] Ten pat.
[54] Ten pat.
[55] B. Gražulis, *Pasaulėžiūrinis romanas*, žr. *Mintis*, Memmingen, 1947.XI.29 d.
[56] Ten pat.

kad užmiršti ir autoriaus melą. Keliais žodžiais, keliais sakiniais jis pasiekia neužmirštamo vaizdingumo ir subtilumo »

Tai superliatyvai *Kryžių* formai, daugiau ar mažiau neigiant romano turinį.

Kryžių formalinį grožį pripažino ir teatrinės kritikos atstovas A. Rūkas. Jis rašė : «V. Ramono knygoje yra tokių gražių ir retų dalykų, kurių nedažnai sutiksi ir pačioje gražiausioje mūsų grožinėj literatūroj praeityje ir dabartyje» [58]. Tačiau kritikas negalėjo susitaikyti su romano turiniu. Kaip B. Gražuliui, taip ir A. Rūkui ypač nepatiko monumentalusis Kreivėnas, kurio antikrikščioniška, laksistinė sąžinė leido jam griebtis niekšiškų darbų. Tai matydamas, A. Rūkas ieškojo priežasčių. Jis rašė: « To personažo « gražių darbelių » priežastis, anot Ramono, yra viena vienintelė — jis nevaikšto į bažnyčią, netiki į Dievą, atstovauja taip sakant, tipingą ir skaitlingą Lietuvos bedievių giminę »[59]. Taigi dėl laisvamanio (kairiojo liberalo) neigiamo pavaizdavimo A. Rūkas V. Ramono *Kryžius* buvo linkęs priskirti « socialistinio realizmo » žanrui, kitaip tariant, politinės spalvos literatūrai.

Iš aukščiau duotų citatų aišku, kad minėti trys kritikai priekaištavo *Kryžių* autoriui dėl dviejų liberalų — Zigmo Kreivėno ir jo sūnaus Petro — atvaizdavimo ne taip, kaip jie norėtų. J. Daugėlai ypač nepatiko studentas Petras, kad šis, nieko nenusimanydamas apie liberalizmą, aštriai kritikavo savo tėvo laisvamanišką pasaulėžiūrą. Dėl to kritikas prikišo V. Ramonui, kad «švelniai tariant, autorius lengva širdimi nepriklausomos Lietuvos studentiją apšmeižė»[60], tartum literatūriniu kūriniu būtų galima ką nors apšmeižti. Tuo tarpu B. Gražuliui ir A. Rūkui *Kryžių* romanas labiausiai nepatiko dėl Kreivėno, kad šis atvaizduotas kairiuoju (ateistiniu) liberalu, kurio darbai siekia niekšybių, tartum nuo šitokios rūšies nusikaltimų liberalai būtų apdrausti.

Žiūrint į šiuos priekaištus atviromis akimis, matyti, kad V. Ramono kūrinys buvo kritikuojamas todėl, kad jis — pasaulėžiūrinis, t. y. kad juo rašytojas kritikavo liberalizmo pagrindus ir praktiką, juos sugretindamas su krikščioniškų ir komunistinių principų apraiškomis lietuviškame gyvenime. Bet šitaip kritikuojant liberalizmą, turėjo pasirodyti ir pačio rašytojo pasaulė-

---

[57] Ten pat.
[58] A. Rūkas, *Pamfletinis personažas*, žr. *Mintis* Memmingen, 1947.XII.6 d.
[59] Ten pat.
[60] Ten pat.

žiūra. Dėl to B. Gražulis atvirai prikišo V. Ramouui tardamas : « Tik vienas atsakymas : autoriui rūpėjo pareikšti savo pasaulėžiūrinį *credo* ».

B. Gražuliui nepatiko *Kryžiai* ir dėl antro motyvo — dėl nepakankamo tautiškumo. Nors romano veikėjai yra vaizduojami gyveną tarp Marijampolės ir Liudvinavo, t. y. Sūduvoje, Gražulis tai neigė teigdamas : « Tai ne Suvalkija, bet spjūvis į ją » [61]. Prikišdamas romano herojų orientaciją arba į Maskvą, arba į Romą, Gražulis klausė : « O kur Vilnius ? » Toliau kritikas aiškino : «Jei lietuvišku keliu neina romano veikėjai, tai dar nereiškia, kad tokio kelio nėra [...] Mes matome tik tiek, kad tautinio aspekto *Kryžiuose* nėra — arba Roma, arba Maskva»[62].

Kadangi priekaištai V. Ramonui dėl romano pasaulėžiūrinio aspekto ir dėl tautiškumo-lietuviškumo atrodė neteisingi, į polemiką dėl *Kryžių* prisiėjo įsijungti ir šių eilučių autoriui ilgoku straipsniu *Pasaulėžiūra ir tautiškumas literatūroje* [63]. Šiandien nėra reikalo kartoti aną visą straipsnį, kuris buvo susietas su ano laiko (1947 m.) lietuviškomis aktualijomis; tačiau atrodo naudinga priminti ten iškeltus argumentus, svarstant autoriaus pasaulėžiūros problemą dailiojoje literatūroje apskritai ir *Kryžių* romane specialiai. Šitaip pagilinamas šio kūrinio supratimas. Šitam pačiam tikslui patarnauja ir tautiškumo bei lietuviškumo klausimo panašus svarstymas.

Taigi, ar turi rašytojas teisę savo dailiajame kūrinyje išreikšti savo pasaulėžiūrą ? Ar pasaulėžiūros neigimas dailėje ir literatūroje nėra tam tikros pasaulėžiūros tezė ?

Atsakant į šiuos klausimus, reikėjo priminti, kad XIX amžiaus viduryje buvo atsiradusi tokia pažiūra, kuri, susiformavusi buržuazinio liberalizmo sluoksniuose, neigiamai vertino pasaulėžiūrą. Ji dažnai vadinama *l'ari pour l'art* kryptimi, nes ji buvo iškėlusi meno autonomijos idėją, teisingiau — estetines vertybes pastačiusi aukščiau visų kitų. Aukštindami meną, šios teorijos šalininkai ypač pabrėždavo meno kūrėjo laisvę. Jie galvojo, kad įvairus emocinio gyvenimo pažinimas meno ir literatūros kūrėjams yra svarbesnis už pozityvią pasaulėžiūrą, kuri varžanti jų laisvę, ypač dorovės srityje. Atrodo, kad šitokia pažiūra vadovavosi ir B. Gražulis su A. Rūku, kritikuodami *Kryžius.* Bet ar

---

[61] B. Gražulis, *Pasaulėžiūrinis romanas*, žr. *Mintis*, Memmingen, 1947.XI.29 d.
[62] Ten pat.
[63] *Aidai*, Münchenas, 1948 m. (vasario mėn.) 11 nr., 72-79 psl.

ji nebuvo padiktuota jų pasaulėžiūros ? Juk reikalavimas atsisakyti pasaulėžiūros dailėje ir literatūroje yra ne kas kita, kaip pasaulėžiūrinis principas, mielas buržuaziniam liberalizmui.

Deja, ši pažiūra, tokia patogi silpniesiems dailininkams ir rašytojams, niekada visų nebuvo pripažinta ir vis labiau pasensta. Viena, ji atrodo bejėgė prieš vadinamąją angažuotą literatūrą, ypač iškilusią per II-jį pasaulinį karą ir reikalaujančią aktyviai veikti gyvenimą ne vien grožiu. Antra, ji atrodo prieštaraujanti didžiųjų talentų ir genijų kūrybai, kurios be autorių pasaulėžiūros negalima gerai suprasti nė išaiškinti.

Iš tikro šiandien sunku sutikti meno filosofą ar rimtą kritiką, kurie manytų, kad žymus dailės ir literatūros kūrinys neslepia savyje problemų bei neapreiškia autoriaus pasaulėjautos ir pasaulėžiūros. Šiandien meno filosofai sutinka, kad žymus menininkas savo kūrinyje neapreiškia savo paviršutinio *aš* su kasdieninėmis smulkmenomis, bet jis ten atskleidžia giliąją savo asmenybę su giliausiomis savo sielos aspiracijomis. O tada kūrėjas savo kūrinyje savaime atskleidžia ir savo santykius su pasauliu ir gyvenimu. Kitaip sakant, kiekviename žymiame kūrinyje galima pajusti autoriaus pasaulėjautą, kurioje glūdi vienas antras atsakymas į žmogaus gyvenimo ir būties prasmę. Tai reiškia, kad kiekvienas žymus dailiosios literatūros kūrinys atskleidžia dalį rašytojo pasaulėžiūros. Juo rašytojas yra stipresnio intelekto ir jautresnės intuicijos, juo jis giliau įžvelgia į tikrovės ir būties apskritai problemas, kurias sprendžia filosofija ir religija, turinčios pagrindinės reikšmės pasaulėžiūrai. Kitaip sakant, kiekvienas žymus probleminis dailiosios literatūros kūrinys yra taip pat autoriaus pasaulėžiūros vaisius. Nerėtai jis būna vaizdinis rašytojo atsakymas į kokią nors pasaulėžiūrinę problemą, dėl kurios autorius ypač kentėjo, arba kuria džiaugiasi laimėjęs.

Nors žymių kūrėjų pasaulėjauta ir pasaulėžiūra pastebima bet kokioje dailės srityje, tačiau jos ryškiausiai pasirodo dailiojoje literatūroje. Tai mums liudija Dantės Alighieri *Dieviškoji komedija,* Goetbės kūriniai ir Schillerio dramos, V. Hugo lyrika ir poemos, H. de Balzac'o *Žmogiškos komedijos* romanai ir skeptiškojo G. Flaubert'o kūriniai, nors šis rašytojas ir norėjo būti nepastebimas kaip Dievas savo kūriniuose. O jei paimsime A. France, E. Zola, T. Dostojevskio, L. Tolstojaus romanus, P. Claudelio dramas, O. V. Milašiaus lyrines ir dramatines poemas, būsime panardinti iki ausų pasaulėžiūrinėse problemose. Tačiau daugelio šių problemų išraiška adekvatinėje estetinėje formoje iškelia kūrinius į nepraeinamą tarptautinį lygį. Kodėl tat reiktų niekinti *Kryžius* dėl to, kad šitame romane pasirodo problema,

sprendžiama pagal autoriaus pasaulėžiūrą, nors kūrinys ir nepasiektų tarptautinio lygio ?

Negalima taip pat *Kryžiams* prikišti melą tiek dėl romano problemos, tiek dėl jo centrinio veikėjo Kreivėno. Viena, savo kūrinyje V. Ramonas vaizduoja didelį sukrėtimą, kurį į Sūduvos kaimą atnešė sovietinė okupacija 1940-1941 metais. Tas sukrėtimas buvo toks žymus, kad jis kai kuriuose asmenyse, šeimose, idėjinėse organizacijose pasireiškė kaip didesnis ar mažesnis lūžis. Jį pajuto tiek Lietuvos miestų, tiek kaimų gyventojai. Tas sukrėtimas neaplenkė nė liberalų vis tiek, ar jie buvo kairieji ar dešinieji. Okupantų ir savųjų komunistų spaudžiamiems, Lietuvos liberalams reikėjo apsispręsti ne vien teoriškai, bet ir praktiškai, gyvenimiškai. Tai sudarė liberalams, ypač kairiesiems, tikrą problemą, nes apsisprendimo reikalavo bolševikai, traukdami įvairius kairiuosius į savo pusę, rodydami jiems savo palankumą, kai tuo tarpu katalikus ir apskritai tikinčiuosius tie patys bolševikai traktavo priešiškai, šitaip palengvindami tikintiems apsispręsti sovietinės okupacijos atžvilgiu. Liberalų apsisprendimą komunistinės okupacijos atžvilgiu V. Ramonas ir pasirinko kaip centrinę problemą *Kryžių* romanui.

Antra, konkrečiai išreikšdamas ir vaizduodamas liberalų apsisprendimą bolševikinės okupacijos atžvilgiu, V. Ramonas parodė ne vieną, bet tris liberalus, kurie apsisprendė eiti ne vienu, bet trimis keliais. Kai V. Ramonui buvo prikišama, kad jis savo *Kryžiuose* norėjęs nuvesti liberalus arba į Maskvą, arba į Romą, buvo nurodyta, kad tai neatitinka tiesą : vyriausias, labiausiai užkietėjęs liberalas-laisvamanis Kreivėnas niekur nenueina, nes žūva nuo komunistų kulkų. Tiesa, kaip sakyta, Kreivėnas nėra vienas. Šalia jo iš kairės rašytojas pastatė nelegalų jo sūnų račių Giružį, o iš dešinės — legalųjį sūnų Petrą, agronomijos studentą. Tiedu jaunieji abu yra patyrę savo tėvo pozityvistinės, ateistinės įtakos, tik Petras taip pat yra gyvenęs savo katalikės motinos veikiamas. Okupacijos pradžioje pamatęs komunistų ir kitų kairiųjų darbus, šis legalusis Kreivėno sūnus nusigręžė nuo komunistų ir kitokių kairiųjų, o meilės tikinčiai Elziutei įtakoje jis pasuko į katalikybę, į savo motinos pasaulėžiūrą, ruošėsi kovoti su Lietuvos okupantais, bet, komunistų persekiojamas, jis buvo priverstas palikti savo tėvynę, kad nors išsaugotų savo asmeninę laisvę. Taigi, jeigu kas nori, galėtų sakyti, kad legalusis Kreivėno sūnus Petras pasuko «į Romą».

Lietuvos okupacijos ir komunizmo atžvilgiu kitaip apsisprendė antras jaunųjų liberalų, Giružis. Tarp tėvo įdiegtų jam pozi-

tyvizmo bei ateizmo pradų ir komunizmo jis tuojau pajuto giminystę ir, draugų paveiktas, pasuko į talkininkavimą sovietiniams okupantams. Nuo atviros kovos prieš « buožes » kurį laiką Giružį sulaikė Kreivėno planas sutuokdinti nelegalųjį sūnų su vienturte Grūsto dukterimi Elziute. Bet, šiam planui sugriuvus ir paaiškėjus, kad Kreivėnas — ne tik jo nelegalus tėvas, bet ir jo meilės varžovas, Giružio kerštas ir atsidavimas komunistų planams nuėjo iki tokio kraštutinumo, kad jis NKVD policijai nekaltai įskundė Kreivėną ir Grūštą, nors jis ir nemanė, kad šitie «buožės» bus sušaudyti be teismo (karo pradžioje tarp sovietų ir nacių). Šituo atveju būtų galima tarti, kad kairusis liberalas Giružis « nuėjo į Maskvą ».

Tačiau, kaip minėta, niekur «nenuėjo» kertinis liberalas Kreivėnas. Jis kairiųjų liberalų pozicijų neišdavė nei « Romai», nei «Maskvai». Iš pradžios jis stengėsi išauginti laisvamaniais abu sūnus, simpatizavo komunistams, bet, pamatęs jų darbus ir patyręs jų skriaudų, jis net verkė. Tiesa, viešai jis nenustojo pataikauti komunistams, bet širdyje nuo jų buvo nutolęs, palikdamas regimai aršiu ateistu iki galo, kai, nelegaliojo sūnaus nekaltai įskųstas politinei policijai, buvo sušaudytas prie improvizuotų kryžių drauge su kataliku Grūštu.

Taigi ir nematyti, kad liberalų santykiuose su komunizmu *Kryžių* autorius būtų paskelbęs kokį nors melą ar šmeižtą prieš liberalizmą. Šituose santykiuose simboliškai nubrėždamas liberalams tris galimybes, rašytojas, gal būt, nelaikė jų labai garbingomis, o viena jų, būtent, Kreivėno pozicija jam atrodė dramatiška, beveik tragiška, nes liberalas tėvas buvo pagimdęs, simboliškai kalbant, tokį kairų liberalą, kuris nuosekliai eidamas ateistine linija iki galo, tapo savo tėvo išdaviku mirčiai. Tiesa, *Kryžių* romane Kreivėno ir Giružio santykiai tėra atvaizduoti simboliškai, todėl neturi būtinumo galios, bet vis dėlto jie gali būti nemalonūs liberalams, ypač kairiesiems : jie nurodo, kad kai kurie šių vaikai, nuriedėdami į komunistų gretas, tampa savo tėvų išdavikais ir netiesioginiais žudikais, nes sovietinėje santvarkoje liberalizmas nei teoriškai, nei praktiškai nebeįmanomas : jis naikinamas, simboliškai kalbant, kalamas prie kryžiaus drauge su katalikybe ir kitokios religijos atstovais, išpažįstančiais laisvę.

Šitokio, kaip čia nurodyta, liberalizmo likimo santykiuose su komunizmu V. Ramonas neišlaužė iš piršto, bet paėmė iš lietuviškos tikrovės. Kai į ją žvelgiame nuo *Aušros* laikų iki nepriklausomos Lietuvos respublikos, matome, kad liberalai padėjo atsirasti socialistams, o šie — komunistams, kitaip sakant, iš

liberalinio V. Kudirkos *Varpo* bendradarbių susiformavo socialistų *Darbininkų Balsas*, *o* iš šio prieglobsčio išriedėjo komunistai su V. Mickevičium-Kapsuku, Aleksa Angariečiu priešakyje, o šie per Rusijos revoliuciją 1917 m. jau nusigręžė prieš liberalus ir socialistus, juos sodindami į kalėjimus.

Panašią evoliuciją matome ir nepriklausomoje Lietuvoje. Nei laisvamanio V. Dubo *Vagos* žurnalas, nei dr. J. Šliūpo *Laisvoji Mintis*, nei P. Bortkevičienės bei Kardelio *Lietuvos Žinių* dienraštis nebuvo socialistiniai, bet liberaliniai; bet jie kartu su socialisto Bugailiškio *Kultūros* žurnalu buvo tokios kairiųjų « peryklos », kad jos davė komunistams pirmuosius pagrindinius talkininkus-kolaborantus, kai Lietuvą užplūdo Sovietų Rusijos armijos 1949 metais.

Argi tada vadinamojoje Liaudies Vyriausybėje, prie kurios okupuota Lietuva turėjo būti formaliai inkorporuota į Sovietų Sąjungą, buvo bent vienas asmuo, kuris viešai būtų pasisakęs esąs katalikas ? Ne. Ten buvo kairieji, « pažangieji » (liberalai, socialistai, komunistai). Juk tada neva Lietuvos prezidento pareigas ėjęs Justas Paleckis buvo buvęs Valstiečių liaudininkų partijos centro komiteto narys. Neva Liaudies Vyriausybės oficiozo *Darbo Lietuvos* vyriausiu redaktorium tada tapo *Lietuvos Žinių* redakcijos narys Jonas Šimkus, kuris 1941 m. birželio 14-18 dienomis padėjo NKVD policijos savivalioms, tremiant lietuvius į Sibirą. Lietuvos telegramų agentūros ELTOS direktoriumi 1940 m. buvo paskirtas Kostas Korsakas, kuris anksčiau buvo neoficialus *Kultūros* redaktorius. Kauno ir Vilniaus universitetų rektoriais kairusis A. Venclova paskyrė kariuosius (A. Pureną ir M. Biržišką). Ir kituose vadovaujamuose postuose 1940 metais atsidūrė taip pat liberalai, kairieji, socialistai. Jų gal ne vienas tada norėjo Lietuvą gelbėti kaip V. Krėvė-Mickevičius, ar Ernestas Galvanauskas, ar Mykolas Biržiška. Bet šie pirmieji, sovietinių tankų apsupti, pamatė, kad jie buvo tokie pat bejėgiai, kokiu pasijuto Sūduvos kaime Zigmas Kreivėnas, *Kultūros* žurnalo skaitytojas.

Kad komunistai patys 1940 m. nurodė savo ideologinę giminystę su socialistais ir liberalais-laisvamaniais, niekas geriau neliudijo, kaip *Laisvosios Minties* ir *Kultūros* žurnalai: jų tada komunistai neuždarė, kai tuo tarpu visi kiti laisvos Lietuvos laikraščiai buvo likviduoti Maskvos Kremliaus įsakymu. Todėl iš *Laisvosios Minties* ir *Kultūros* laikraščių skaitytojų Lietuvos miestuose ir miesteliuose buvo pirmiausia formuojami okupuoto krašto administraciniai kadrai, o iš studentų *varpininkų* tarpo buvo skiriami pirmieji politrukai Lietuvos kariuomenės dali-

niams. Tie didesni ar mažesni kolaborantai ėjo V. Krėvės, E. Galvanausko, J. Paleckio pėdomis. Jų daug kas tada norėjo Lietuvai gero ir nemanė žudyti savo «tėvų » liberalų, kaip Giružis neketino įskųsti Kreivėno. Bet vis dėlto išėjo taip, kad daug kas tų «tėvų » drebėjo dėl savo likimo.

Jeigu 1944 m. vasarą iš Lietuvos traukėsi tokie žymūs liberalai ir socialistai kaip trys broliai Biržiškos, V. Krėvė, dr. Kazys Grinius, dr. J. Šliūpas, Steponas Kairys, Martynas Jankus ir kiti mažiau garsūs kairieji, nevengdami nei «klerikalų», nei «fašistų», tai reiškia, kad kairiųjų patirtis 1940 metais, santykiaujant su komunistais, buvo per karti : jie bijojo būti sunaikinti savo « Giružių », panašiai kaip Zigmas Kreivėnas. Pagaliau ar į Kreivėno tragišką pabaigą nebuvo panaši dr. Jono Šliūpo mirtis ? Argi šis lietuvis patriotas, kairusis liberalas, 1944 metais bėgdamas nuo savo idėjinių vaikų ir auklėtinių, grįžtančių Lietuvon su raudonąja armija, neturėjo mirti tremtiniu svetimoje degančioje žemėje, vokiečių nacių (idėjinių kryžiuočių palikuonių) valdomame Berlyne f

Šituos faktus čia minime ne kam nors apkaltinti, bet parodyti, kad vadinamieji pažangieji (laisvamaniai, liberalai, socialistai) 1940-1941 metais dėl sovietinės invazijos į Lietuvą pergyveno gilaus lūžio dramą, gal gerų norų, bet kolaborantų dramą, kuri buvo kitokia negu drama krikščionių, persekiojamų to paties priešo. Nors šitokios ar kitokios tikrovės liudijimas nėra tikslus kriterijus dailiosios literatūros realistiniam kūriniui, bet vis dėlto idėjinė ir moralinė tikrovė Lietuvoje 1940-1941 metais neprieštarauja tam, ką V. Ramonas *Kryžių* romane atvaizdavo simboliškai. Jis teisingai nurodė, kad liberalų ir kairiųjų auklėtinių žymi dalis tapo sovietinių rusų įrankiais. Tarp kitų *Kryžiuose* buvo Giružis, kurio elgesys su Kreivėnu, Grūštu bei jų kaimynais buvo komunistiškų kolaborantų elgesys su liberalais, katalikais ir kitais nekairiaisiais.

Priekaištaudamas V. Ramonui dėl liberalizmo kritikos *Kryžiuose*, B. Gražulis taip pat buvo nepatenkintas, kad «lietuvišku keliu neina romano veikėjai». Kaip Gražulis suprato tą tautišką kelią, jis plačiau neaiškino ; bet gal nebus klaida manyti, kad jis randa *Kryžių* romaną nepakankamai tautišką arba lietuvišką. Tačiau, ar iš tikrųjų V. Ramono kūrinys menkai lietuviškas ?

Trumpai atsakyti gana sunku, nes tautiškumo klausimas dailėje ir literatūroje yra vienas painiausių. Kas, rodos, begalėtų būti lietuviškesnio kaip Maironio *Jaunoji Lietuva,* kur ne tik vardas, bet taip pat poemos idėjos bei kiti kūrinio elementai

aiškiai byloja apie Lietuvą XIX ir XX amžių sąvartoje. Tačiau B. Sruoga yra skelbęs spaudoje, kad *Jaunoji Lietuva* nesanti lietuviška, nes ten Nemuno vardą pakeitus Dunojumi, o veikėjams davus slaviškus vardus, bulgarai su serbais susipeštų dėl Maironio poemos. Tačiau samprotaujant paradoksais, kaip tada B. Sruoga, būtų galima klausti, ar M. K. Čiurlionio kūryba yra lietuviška ? Ar užtenka jo paveiksluose *Vyčio* ir *Žemaičių kapinių*, kad M. K. Čiurlionio tapyba būtų laikoma lietuviška ?

Jeigu tautiškumas dailiajame mene ir literatūroje glūdėti! varduose ir idėjose, galima būtų kelti (pagal B. Sruogos paradoksą) abejonių ir dėl M. K. Čiurlionio tapybos lietuviškumo. Bet juk tautiškumas, taigi ir lietuviškumas pirmiausia atsispindi kūrėjų pasaulėjautoje, kurią galima pastebėti jų kūriniuose, ir tik antroje eilėje — varduose, idėjose, siužetuose. O pasaulėjauta reiškia intuityvinį žmonių (ir kūrėjų) santykį su visata, gamta ir žmonėmis. Vienos tautos žmonėse pasaulėjautą suformuoja rasinės ypatybės, geografinė aplinka, bendras istorinis likimas, krašto ūkinis pobūdis, kalba, religija, tradicijos, papročiai, menas, tautodailė, tautosaka ir gal kitokie veiksniai. Savo pasaulėjautas turi pavieniai asmens, jas taip pat turi, kad ir sunkiai apčiuopiamas, įvairios tautos. Taigi tautinę pasaulėjautą arba intuityvinį santykiavimą su tikrove galima greičiau jausti, negu jį apibrėžti sąvokomis.

Todėl, norint nuspręsti, ar Vincas Ramonas *Kryžių* romaną sukūrė lietuvišką, reikia žiūrėti, kaip to kūrinio veikėjai santykiauja su Dievu, su gamta, žmonėmis, papročiais, tradicijomis, darbais, t. y. su tokiomis tikrovės apraiškomis, su kokiomis susidurdamas žmogus reaguoja jausmais ir vaizduote, o ne vien protu. Sakysime, norėdami pamatyti, kokie *Kryžių* veikėjų santykiai su Dievu, reikia pirmiausia sustoti prie Kreivėnienės ir Grūšto, o jau paskiau prie kitų, nes šių santykiai su antgamtine tikrove sunkiau matyti. Tuo tarpu Kreivėnienės katalikiškoji religija yra asmeninė ir tradicinė. Tai religija lietuvės kaimietės, kuriai toli bažnyčia, bet kuri laisvalaikiu, o jau būtinai šventadienį pasiima maldaknygę pasimelsti, jeigu būna sutrukdyta nuvykti mišių į tolimą bažnyčią. Sunkiai ligai užėjus, Kreivėnienė šaukiasi kunigo, kad nenumirtų be sakramentų, susigraudinusi ir didžiausiu nuolankumu ji laukia Išganytojo ostijos pavidalu. Tada jos lūpos šnabžda: «Dieve, duok amžiną šviesybę! Švenčiausias Sutvėrėjau, šaukiuosi Tavęs » [64]. Jos susitaikymas su Dievo valia

[64] V. Ramonas, Kryžiai, 96 psl.

yra jos savas ir drauge tradicijos suformuotas bruožas, toks pat kaip A. Vienažindžio eilėraštyje *Kaip gi gražus tolimasis dangus.*

Religiniu atžvilgiu katalikas Grūštas — toks pats lietuviškas. Jis ypač toks santykiuose su mirusiais. Nors jo žmona jau apie 20 metų, kai yra amžinai užmerkusi savo akis, bet Grūštas dar vis jos tebeliūdi. O kaip jis gerbia senas kapinaites, kuriose seniai niekas nebelaidoja! Tai jam šventa. Todėl jis energingai gina kapinaičių kryžius, kai pamato Kreivėną juos ten naikinant. «Tau stulpas, — šaukia jis savo kaimynui, — o žmonės čia rinkdavosi, eidavo giedodami, suklaupdavo ir melsdavosi. Už visus melsdavo Dievą, už visus — už gyvus ir mirusius » [65]. Gerbdamas kryžių, Grūštas Dievo garbei ir savo malonumui turi pasistatęs tradicinį lietuvišką kryžių su koplytėle sode.

« Koplytėlės stogo apačia buvo apvesta išpiaustytom juostom. Ir sienos margavo. Tulpės ten išpiaustytos ir saulutės. Rodos, iš senoviško žiursto kas paėmė raštą ir padėjo čia. Ir kryžius kaltinis, su žvaigždėm ir spinduliais, o pro stiklą į žemę žiūrėjo smūtkelis. Nedažyto ąžuolo. Susimąstęs ir nuliūdęs žiūrėjo jis » [66].

Ši dailiai padaryta koplytėlė patinka net Kreivėnui, nors šis ateistas dėl jos pastatymo ir prikišdavo Grūštui nereikalingas išlaidas.

Dauguma Lietuvos «pažangiųjų» savo kairumą grindė ne anglosaksiškai — savo socialinėmis pažiūromis, bet negatyviu tikėjimu — ateizmu. Šitoks buvo ir Zigmas Kreivėnas *Kryžiuose.* Sociališkai žiūrint, jis buvo tikras buržujus, storkaklis buožė, kuris nesigėdijo išnaudoti savo samdinių (kumečio, tarnaičių). Bet jis norėjo, kad jie būtų « pažangūs » jo prasme, t. y. demonstruotų savo netikėjimą. Tačian šis pastarasis bendros laikysenos noras jau nurodo, kad Kreivėnas savo viduje yra tikintis, tik ne į vieną Dievą, o į naujus, XX amžiaus utopinius dievaičius — mokslą, techniką, pažangą, materializmą, darvinizmą, socializmą. Nors jis (komunistų pavyzdžiu) norėtų savo iš įvairių-izmų supintas pažiūras vadinti moksliškomis, tačiau tai iš tikro yra jo aistringas tikėjimas, kuriame Dievą ir dieviškąją Apvaizdą atstoja įvairių teorijų populiarūs šūkiai. Kad šitoks nugirstų ir paskaitytų teorijų mišinys sudaro Kreivėno tikėjimą, niekas geriau neliudija, kaip jo aistringa kova su abejonėmis po

---

[65] Ten pat, 308 psl.
[66] Ten pat, 18 pasl.

dukters Marytės mirties, — kova apsireiškianti jo disputu su Grūstu dėl Dievo ir sąžinės ir pagaliau kryžių kapinaitėse iškirtimu. Šiuo pastaruoju veiksmu tas « pažanguolis » nori demonstratyviai sustiprinti savo susvyravusį, neigiamą tikėjimą, lyg užgrįsti bedugnę, atsirandančią jo būtybėje, griūvant jo « moksliškam » tikėjimui. Taigi Kreivėno kairumas, pagrįstas daugiausia jo materialistiniu-scientistiniu tikėjimu, yra taip pat charakteringas lietuvių « pažangiesiems », nors jis atėjęs iš Rusijos.

Kaip santykiai su Dievu, taip santykiai su gamta — gyvąja ir negyvąją — *Kryžių* romane yra lietuviški. Gamtos atžvilgiu tiek pats autorius, tiek jo kūrinio veikėjai yra nusiteikę lyriškai kaip daugumas lietuvių. Net tradicijų priešas ir visokių naujovių promotorius Kreivėnas mėgsta gamtą. Šis brutalokas realistas, pavasariui sprogstant negali susilaikyti nesvajojęs sentimentaliai erotiškai. Pamatęs prie namo neseniai iš kevalo išsiritusius pūkuotus viščiukus, Kreivėnas nesusilaiko jiems nepasimeilinęs. Sugavęs vieną jų ciksintį, jis priglaudžia jo snapiuką prie savo lūpų ir kalbasi su juo, lyg kokia maža mergaitė.

Gamtos jautrumo atžvilgiu į Kreivėną yra panašus visai priešingo temperamento ir pažiūrų ūkininkas Grūštas. Jis labai švelniai kalba apie visus gyvius. Jie jam atrodo kaip Dievo mokiniai (« Matai, kaip Dievas juos išmokė ») [67]. Santykiaudamas su jais, Grūštas turi net savo filosofiją : « Gyvulį skriaudi — pats sau pikta darai », sako jis. Todėl begelbėdamas iš lizdo iškritusį žvirbliuką, Grūštas užmiršta laukuose vežimą javų ir jį sulydo, o dėl to vėliau jį pašiepia Kreivėnas tardamas : « Tau viskas šventa. Net žvirblis »[68]. Ir medis, senas ąžuolas Grūštui taip pat vos ne šventas. Juo, nuo gaisro apsvilusiu, atrodo, jis labiau sielojasi negu sudegusiu kluonu. Šitaip, tur būt, gamtos nepajėgia mylėti nei lenkas, nei vokietis, o tik lietuvis, kurio senoliai dar prieš krikščionybės priėmimą garbino retus medžius ir kitus ypatingus gamtos reiškinius kaip šventus.

Ir *Kryžių* veikėjų prisirišimas prie žemės nemažiau lietuviškas. Kai bolševikai 1940 metais pradėjo propagandinį žemės dalinimą bežemiams, būtinai jos norėjo gauti net tie, kurie jos nėra dirbę. Antai, toks račius Giružis, kuris gali gerai verstis iš savo amato, nori gauti žemės sklypą. « Seniau, — sako jis — kas man ta žemė ? O kai dabar ją pajudino, tai rodos, be jos gyventi nega-

---

67 Ten pat.
68 Ten pat, 304 psl.

lesiu. Net pavydas ir piktumas ima, kad kiti gali gauti daugiau negu aš » [69]. Per tą propagandinę žemės parceliaciją, kurios klastingumo tada nesuprato, Kreivėno kumetis Motiejus kovoja tiesiog dėl kiekvieno dirvožemio centimetro.

Lietuvių tautinės pasaulėžiūros vieną antrą bruožą atskleidžia taip pat, darbymetės. Antai, tuos laukų darbus lig II pasaulinio karo atlikdavo ne vienos tautos žmonės, tačiau lietuviai juos dirbdavo energingai, užsidegę, beveik aistringai, ne taip flegmatiškai kaip vokiečiai. Tai matyti ir *Kryžiuose* V. Ramono vaizduojamoje rugiapiūtėje, kurioje darbo įkarštis išsivysto iki drabužių permirkimo prakaitu, nors šito darbo dalyviai pripažįsta, kad seniau, kol nebuvo plaunamųjų mašinų, rugiapiūtės ir jų pabaigtuvės būdavusios įdomesnės. Būdavo « Vainiką neša, dainuoja, vandeniu laistosi, krykščia. O paskui kiek tų šokių, kiek to juoko, linksmybių ... O dabar ... » [70].

Iš visų Lietuvos provincijų Sūduva buvo labiausiai pasinešusi į visokias naujoves. Tačiau svetingumo paprotys ir ten tebebuvo gyvas. Tai atskleidė Ramonas savo *Kryžiuose* vaizduodamas, kaip liūdną ir skaudžią Kreivėnui valandą — jo žemės parceliacijos dieną — šeimininkas vis tiek jaučia reikalą pavaišinti savo nemalonius svečius, žemės dalintojus, jau nekalbant apie puotą, kurią po visų vasaros darbų jis suruošia savo giminėms ir kaimynams, nepaisydamas, kad šitoks vaišingumas gali užtraukti komunistų talkininkų įtarimą.

Kryžių romano žmonės taip pat lietuviški, nors ir skirtingi nuo žemaičių ir rytų aukštaičių. Sūduviai mėgsta naujoves, riebų ir patogų gyvenimą. Jie taip pat — ambicingi, energingi, kupini sąmojaus ir pašaipos. *Kryžiuose* pašaipingi sąmojai neatrodo stereotipiški ar išmokti : jie dinamiški, pažadinami aplinkybių, tartum kuriami prieš skaitytojų akis. Antai, geidulio pagundytas Kreivėnas savo tarnaitei Julei įgnybė į šlaunį. Ši rėžė jam šliure per ranką. Dantis sukandęs ir mėgindamas šypsotis, Kreivėnas pratarė : « Tu, žiūrau, kaip žarija » ... Šį žodį pasigavusi, Julė čia pat sukūrė savo sąmojingą patarlę : « Žarija, bet ne balija, kad visi žlugtą merktų. Pagnaibys tas, kuriam teksiu» [71]. Arba, antai, pletkininkė Grybienė papasakojo Giružienei apie žmonių kalbas, kad Grūštas neduosiąs savo dukters bedieviui. Į tai

---

[69] Ten pat, 117 psl.
[70] Ten pat, 207 psl.
[71] Ten pat, 54-55 psl.

Giružio motina sąmojingai atkerta : « O kas kam darbo, ar jis bedievis, ar nebedievis. Tik jie, mat, visi labai geri... Dievą į kūmus prašė!»[72]. Pamatęs Giružio sužeistą veidą, Kreivėnas teiraujasi, kas jam atsitiko, o Giružis sąmojingai paaiškina : « Blusa įspyrė, o buvo pakaustyta »[73]. Pradedančiam įsigyventi į sovietinę tvarką ir imančiam tinginiauti Kreivėno samdiniui Motiejui Giružis taria : « Turit laisvę, bet jums vis tiek dar reikia gero botago ». Į tai Motiejus atsikerta : « Tokią laisvę mes ir seniau turėjome. Nebent tik botagą pridėsite »[74].

Tiek čia pacituoti, tiek kiti sąmojai atrodo sukurti pagal sūduvių būdą ir jų tradicijas. Net naujovių snobas Kreivėnas dar nėra paliestas « moksliškos » bendrinės kalbos. Kai ima kalbėti apie merginas, arba joms meilintis, pirmiausia jis prabyla tautosakine lietuvių dainų kalba. Autai, nuėjęs į Grūštus piršti Giružį Elziutei, ją vadindamas « žalia rūtų šakele geltonoj kaselėj », sakėsi norįs pranešti, kad « augo berželis viešoj pakelėj ir sudūmojo ir sugodojo gražiai nusilenkti žaliai liepelei vidury vyšnių sodelio ». Jis atėjęs nei pirkti, nei parduoti, «tik pasakyti, kad vienas jaunas bernužėlis seniai naktį nemiega, akeles pražiūrėjo į šitą šalelę... O Elziutė nė nežino»[75]. Nuvažiavęs aplankyti Magdutės bei jai piršti, Kreivėnas pasveikinimui prabyla tautosakiškai : « Būtum vartelius užkėlus, dureles uždarius. Eikš, iškelsiu savo audėjėlę iš uosio staklelių » [76].

Tačiau, kas nuostabiausia *Kryžių* romane, tai priežodžių ir patarlių gausa. Jos atskleidžia čia sūduvių žaidžiantį kalbėjimo būdą, čia romano kalbos artumą lietuvių tautosakai, čia puošia kūrinį lyg spindinčiais brangakmeniais, nes patarles vartoja toli gražu ne vienas Kreivėnas. Čia nepacituoti bent vaizdesnių priežodžių ir patarlių, reikštų tuščiais žodžiais pridengti vieną įspūdingiausi!! V. Ramono priemonių vaizduoti, ypač tiesioginėje kalboje, dialoguose. Pavyzdžiui, štai, kaip Magdutė išreiškia savo meilės filosofiją : « Kai yra duonos, ir prie duonos, tai ir meilė atsiranda »[77]. Kreivėnui, kuris siūlo Magdutei pasibučiuoti, ji atsako : « Mano lūpos neblėkiuotos — nuplyštų greit »[78]. Krei-

---

[72] Ten pat, 90 psl.
[73] Ten pat, 106 psl.
[74] Ten pat, 203 psl.
[75] Ten pat, 63 psl.
[76] Ten pat, 100 psl.
[77] Ten pat, 33 psl.
[78] Ten pat, 101 psl.

vėnui, kuris norėtų iš kelio pašalinti savo varžovą Giružį, nors pats Magdutės dar negali vesti, ji atkerta : « Pats meškerės neturit, o kitam ešerį baidot»[79].

Impulsyvusis Giružis savo kalboje taip pat vartoja priežodžius ir patarles. Kai Kreivėnas jam pasisiūlo pabūti piršliu, tas račius atsako : « Tik girtas ir gali vesti. Argi blaivus būdamas krausi bėdą sau ant sprando ? » [80]. « Moteris kaip katė — paglostyk, bet ant kelių neimk — nagus suleis», — samprotauja Giružis apie moteris [81]. Negali be patarlių išsiversti nė ramusis Grūštas. Štai jo pažiūra į gerus darbus : « Su popieriu našlaičiui ašarų nenušluostysi. Širdies reik»[82]. Skolininko stovį Grūštas išreiškia šitokiu priežodžiu : « Skolint — kaip kirviu koją įsikirst. Ir nakčia neužmigsi» [83].

Patarles ir priežodžius vartoja net trečiaeiliai *Kryžių* veikėjai. Antai, Grūšto samdinys Jonas savo šeimininkui atsako : « Pasakė, kaip saulę kepure uždengė ... Jei žmogus Dievo nebijo, tai jis bijo tik lazdos»[84]. O Elziutės Grūstaitės draugė Onutė apie kai kurių vyrų šnekas šitaip atsiliepia : «Pečius rausta, kai pradeda apie mergas šnekėt»[85]. Daugiausia priežodžių ir patarlių pavartoja « pažanguolis » Kreivėnas. Jo žodžiai ne kartą pakrypsta į filosofinę išmintį: « Grabą ir lopšį dirba tas pats meisteris. Abu iš to paties medžio »[86]. «Kaip žaibas žmogaus gyvenimas. Blykstelėjo, trenkė, ir nėra amžinai»[87]. Bet Kreivėnas nebūtų Kreivėnu, jei ir kasdienio gyvenimo neštampuotų savo pažiūrų antspaudu, kaip šit : « Negali taip be darbo, kada ir sliekai akmenis varto » [88]. « Tas karštas tikėjimas tavo galvelę taip išdžiovino, kad net durelės neužsidaro », prikiša « pažanguolis » « atžagareiviui» Grūštui [89].

Iš čia cituotų sūduviečių gudravimo sąmojų, iš priežodžių ir patarlių vartojimo matyti, kaip jie suteikia *Kryžių* romanui prasmingos gyvybės ir spalvingo grožio lietuvių kalbai. Gal būt,

---

[79] Ten pat, 286 psl.
[80] Ten pat, 38 psl.
[81] Ten pat, 184 psl.
[82] Ten pat, 58 psl.
[83] Ten pat, 107 psl.
[84] Ten pat, 107 psl.
[85] Ten pat, 280 psl.
[86] Ten pat, 102 psl.
[87] Ten pat, 300 psl.
[88] Ten pat, 53 psl.
[89] Ten pat, 306 psl.

kad kai kurie tų vaizdingų posakių yra paimti iš bendro lietuviškos tautosakos lobyno, tačiau kiti yra be abejonės sukurti paties Ramono, ypač intelektuališkieji. Puošdami lietuvių kalbą, tie priežodžiai ir patarlės atskeidžia taip pat V. Ramono kalbos lankstumą, lengvumą, žodingumą. Per visą romaną tepasitaiko tik du germanizmai: vietoje prijuostės vartojamas žiurstas, o javų gubos vadinamos mandeliais. Tiesa, dar yra kapsams būdingos sutrumpintos veiksmažodžių bendračių galūnės, kaip nešt, važiuot. Bet šios ir kitos kapsų tarmės smulkmenos kaip tik pabrėžia romano lietuvišką kūrybišką kalbą, kurios nedrįso neigti net *Kryžiams* nepalankūs kritikai. Antai, B. Gražulis *Mintyje* rašė :

> « *Kryžių* kalba reto gražumo ir turtingumo. Ji mirga spalvingiausiais palyginimais, liaudies išsireiškimais, negirdėtais ir tinkančiais ten, kur reikia. Ramono veikėjai kalba gyva kalba, taip reta mūsų literatūroj » [90].

Užbaigiant polemines mintis apie *Kryžių* romaną, reikia pasakyti, kad juo V. Ramonas yra sukūręs lietuviams svarų epinį kūrinį, kuris užims žymią vietą lietuvių literatūroje. Viena, kairiojo liberalizmo žlugimo drama santykiuose su komunizmu bei to liberalizmo kritika dar ilgai bus aktuali pasaulyje ; antra, *Kryžiuose* atvaizduotas, sovietinės okupacijos sukrėstas Lietuvos kaimas pirmą kartą taip talentingai atsispindi lietuvių dailiojoje prozoje ; trečia, šis kūrinys yra žymiausias paminklas daug nusipelniusiam Lietuvos ūkininkų luomui, kurį rusų komunistai pradėjo naikinti per pirmąją bolševikų invaziją Lietuvon 1940 metais ir galutinai sunaikino per antrąją sovietinę okupaciją; ketvirta, *Kryžiai* — žymus romanas grynai estetiškai — tiek reljefingais veikėjais, tiek gyvu pasakojimu bei impresionistiniu vaizdavimu, tiek šmaikščiais dialogais, tiek priežodžiais ir patarlėmis išpuošta lietuvių kalba.

POLINKIS Į APSAKYMUS

Paskelbęs du *Kryžių* romano leidimus ir išspausdinęs pavieniu knyga *Dulkes raudoname saulėleidy*, V. Ramonas viešai tylėjo iki 1960 metų, kada iš spaudos išėjo jo trijų apsakymių rinkinys *Miglotas rytas* [91]. Kodėl taip retai rašytojas teskelbia savo kūrinius,

---

[90] B. Gražulis, *Pasaulėžiūrinis romanas*, žr. *Mintis*, Memmingen 1947.XI.29 d.
[91] Vincas Ramonas, *Miglotas rytas*, apysakos, Ghicaga 1960, 166 psl.

netiesioginį dalinį atsakymą jis yra davęs *Draugo* redaktoriui knn. dr. J. Prunskiui 1950.VIII.1 d. Šitame pokalbyje sn redaktoriumi Vincas Ramonas papasakojo apie savo kūrybos procesą, liečiantį *Kryžių* romaną.

«Parašiau per tris mėnesius, — sakė rašytojas. — Tada buvau gimnazijos mokytojas ir rašiau romaną, taigi dirbdavau po 12-14 valandų per dieną. Kada turėjau idėją, vaizdą ir gyvus žmones prieš akis, tada reikėjo sėdėti ir rašyti. Prieš rašydamas dvi savaiti ‘ nieko neveikiau ’. Tik vaikštinėjau po miesto sodną ir galvojau. Tas ‘ nieko neveikimas ’ iš tikrųjų tai buvo romano sukūrimas » [92].

Tai reiškia, kad V. Ramonas rašo gana greitai ir intensyviai, bet tik tada, kai turi aiškiai susikristalizavusią idėją ir jai reikalingus veikėjus. Rašytojas teigia, kad jam svarbesni veikėjai, nes *Dulkes raudoname saulėleidy* ir *Kryžius* pirmiausia rašęs todėl, kad norėjęs įamžinti jam pažįstamus žmones, kurie romanuose vadinasi Norkaitis, Kreivėnas, Grūštas.

Bet šituo V. Ramono teigimu galima tikėti tik iš dalies, nes abiejų jo romanų analizė yra parodžiusi, kad mūsų rašytojui yra rūpėjęs tiek visuomeninis tų romanų fonas, tiek jų reikšmingos idėjos, tiek jų veikėjų psichika. Antra vertus, rašytojas ne visada savo kūrinius rašo blaivios sąmonės vadovaujamas, nes prieš kūrybos procesą reikšmingi duomenys susiformuoja autoriaus pasąmonėje ir iškyla į sąmonės šviesą kartais automatiškai, autoriui to visai nejaučiant. Tačiau, kad *Migloto ryto* apsakymuose V. Ramonui pirmiausia rūpėjo veikėjai, galima tikėti, nes visuose trijuose to rinkinio kūriniuose pirmauja žmonės su jų asmeniniais likimais. Tiesa, ten tų veikėjų socialinė aplinka yra aiški, tačiau socialiniai momentai rašytojui tiek tėra svarbūs, kiek jie įžiebia jausmų konfliktus, arba patarnauja jų įtampai.

Tai geriausiai paliudija *Raudonos skarelės* apsakymas, parašytas 1951 metais. Nors to apsakymo fonu rašytojas pasirinko pirmosios sovietinės okupacijos aplinkybes, kokias parodė *Kryžių* romane, vis dėlto *Raudonoje skarelėje* pirmauja ūkininko Tumoso dviejų samdinių, Agotos Žiemytės ir Miko Totoriaus erotiniai santykiai, pasibaigę Miko kruvina mirtimi nuo buliaus ragų. Jis žuvo ne todėl, kad norėjo gauti žemės sklypą per bolševikinę žemės parceliaciją, bet kad šitose aplinkybėse atsiskleidė Tumoso

---

[92] *Draugas,* 1950, VIII 1 d.

samdinio dviguba neištikimybė ir veidmainystė. Tada paaiškėjo, kad, turėdamas merginą, su kuria jau buvo sutarta santuoka, paženklinta žiedu, Mikas dar apgaudinėjo Agotą, lipdamas per langą į jos kambarį nakčiai. Šitokios apgavystės Agota nepajėgė atleisti. Sulaukusi palankių aplinkybių laukuose, ji prisegė prie Miko nugaros savo raudoną skarelę, kuri išprovokavo buliaus mirtinius smūgius neištikimam bernui. Šitaip meilė, pasibaigusi mirtiniu kerštu, *Raudonoje skarelėje* atskleidė seksualinio instinkto galybę. Jis čia parodytas tamsia neigiama galybe gal dar ir dėl to, kad raudona skarelė ir jos savininkės kruvinas kerštas komunistuojančiam bernui suprastini kaip simboliai tos kultūros, kokią Lietuvai primetė sovietiniai rusai su savo raudona vėliava.

Antras rinkinio apsakymas *Miglotas rytas* (1952 m.) taip pat atskleidžia vyro ir moters suartėjimą bei išsiskyrimą to paties seksualinio instinkto įtakoje kaip *Raudonoje skarelėje,* tačiau čia jo galia atrodo gerokai prislopinta gal todėl, kad šitame apsakyme vaizduojami jau pagyvenusių žmonių santykiai. Senbernis ūkininkas Varnagiris į savo trobelę sodybos gale priėmė gyventi neseną našlę Rūškienę su vaiku, o po kurio laiko, kai Rūškienė jau buvo tapusi Žaliaduonienė, o Varnagiris vedęs, jis buvusią našlę iškeldino todėl, kad jo smarki, jauna žmona to norėjo. Nors ši Varnagirio ir nemylėjo, bet jį įtarė, kad tarp jos vyro ir Žaliaduonienės tebėra gyvi abipusio palankumo jausmai. Taigi *Migloto ryto* apsakyme erotinio instinkto galia pasirodo nedidelė : jis turi nusileisti protui ir ekonominiams reikalams. Pavyzdžiui, Rūškienė ištekėjo už padienio darbininko Žaliaduonio todėl, kad jis turėjo nuosavą karvę, o jos pienas buvo reikalingas Būškienės vaikui. Vaizduodamas šitų vargingų trobelninkų santykius su ūkininku miglotame eros šešėlyje, V. Ramonas tur būt norėjo taip pat priminti simboliškai Lietuvos priklausomybę nuo caristinės Rusijos, nes *Migloto ryto* veiksmas vaizduoja Lietuvos žmones prieš I pasaulinį karą.

Žymiai didesnė ir mažiau miglota eroso galia vyro ir moters santykiuose pasirodo nepriklausomos Lietuvos laikais, bet tada pasipriešinimas ir kova prieš gaivalinius erotinius impulsus buvo sąmoningesni. Moraliniams sprendimams tada turėdavo nusilenkti net abipusė meilė. Šitokį atvejį matome *Šaltų vandenų* apysakoje (1956 m.). Joje V. Ramonas vaizduoja ūkininkų Vaičių jaunos tarnaitės Uršulės Trečiokaitės ir jos šeimininkų sūnaus puskarininkio Antano abipusę meilę. Ji užsimezga iš pirmo žvilgsnio.

kai iš Marijampolės į tėviškę savo tėvų aplankyti parvyksta Antanas. Šitam puskarininkiui iš karto patinka jo tėvų šauni tarnaitė, o jai — jis. Nors Uršulė lig tol stengdavosi kovoti prieš bet kokias erotines svajones, tačiau šį kartą ji pasijuto beveik bejėgė prieš ją užplūdusius žavius meilės jausmus. Mėgindama sutramdyti jų gundomą galią, Uršulė net braidė šaltame rudens vandenyje. Dėl to peršalusi, ji susirgo plaučių uždegimu. Per šitą ligą jųdviejų meilė tik dar labiau sustiprėjo. Bet kai Antanas pasipiršo jau pasveikusiai Uršulei, ji atsisakė už jo tekėti. Kentėdama ji šitaip apsisprendė ne dėl socialinių-luominių kliūčių, bet dėl moralinių motyvų ; mat Uršulės globėja Darata išaiškino, kad puskarininkis Antanas turi nelegalų sūnelį iš kitos moters, kurią jam derėtų vesti. Taigi, atsitrenkdami į jaunosios tarnaitės valią, lūžta eroso sparnai. Šituo pačiu jie atskleidžia skaitytojui moralinės kultūros grožį ir laisvos valios laimėjimą asmenyse to luomo, kuris retai kada sulaukdavo tinkamos pagarbos literatūros atstovuose.

Kaip matyti iš suglausto *Šaltų vandenų* turinio, šios apysakos tema — antinatūralistinė. Jos įkūnijime didelis vaidmuo yra atitekęs ūkininkų jaunai, gražiai tarnaitei Uršulei ir padienei darbininkei, senmergei Daratai. Nors psichologiniu ir meniniu atžvilgiu nieko negalima prikišti trečiam svarbiam apysakos veikėjui puskarininkiui Antanui Vaičiui, tačiau jis neatrodo toks originalus kaip suminėtos moteriškės. Jį rašytojas yra palikęs natūralistinėje tradicijoje, kai tuo tarpu Uršulę ir Daratą jis lyg pakylėjo į aukštesnį moralinės kultūros lygį, kokiame rašytojai (ne tik mūsiškiai, bet ir kitų literatūrų autoriai) nėra linkę vaizduoti nei kaimo jaunų tarnaičių, nei senmergių, dažnai vadinamų davatkomis. O jeigu šitas moteriškes jie pasirinkdavo (arba pasirenka) savo apsakymų herojėmis, jie dažniausiai jas vaizduodavo pagal natūralistinį šabloną degraduotas ir suštampuotas kokia nors yda. Ypač rašytojų malonės nesusilaukdavo senmergė, pravardžiuojama davatka, tartum ji būtų ne žmogus, nevertas supratimo.

V. Ramonas kaip tik įdomus tuo, kad *Šaltuose vandenyse* sulaužo natūralistinį šabloną, suteikdamas senmergei Daratai švelnios gyvos sielos bruožų. Tiesa, jo *Šaltų vandenų* Darata nėra jokia šventoji. Kadaise jaunystėje ji turėjo nelaimę net susilaukti nelegalaus kūdikio, kuris mirė mažas. Dabar pasenusi ji piktai nudžiunga išgirdusi, kad kokia jauna mergina savo rūtų vainikėlį pasirodo sušėrusi naktį žirgeliui. Darata jaunų merginų nemėgsta, bet ji visa širdimi myli Uršulę, stengdamasi ją įvairiai globoti, kad ši jaunuolė įsimylėdama nesukluptų nepataisomai.

Neveidmaniaudama Darata neniekina nė vyro-moters meilės. Priešingai. Meilė — «tai geriausias daiktas iš visų daiktų, kuriuos Viešpats Dievas mums davė. Ugnelė ta.... Tik reikia, kad nepurkšteltų kaip parakas. Reikia, kad degtų lėtai, ilgai, kaip didelė didelė žvakė. Neišsisuksi, kad ir kaip norėsi. Nuo meilės nepabėgsi, kaip nuo mirties », — filosofuoja Darata [93].

Kad meilės žvakė ilgai šviestų ir šildytų jos mylimą, nepritygrusią Uršulę, Darata tam pavartoja viso savo gyvenimo patirties enciklopediją, savo lanksčią diplomatiją ir savo iškalbą su aštriu liežuviu taiklioms ir vaizdingoms replikoms paleisti. Ji nėra nei išdidi, nei nusižeminusi. Nors ir vadina save pikta sene, sena nagine, arba sena žąsimi, tačiau ji žino savo vertę. Ji yra asmenybė, kurioje sintetinė vienybė susidarė iš pačios Daratos karčių gyvenimo patirčių ir iš Katalikų Bažnyčios dorovinio bei religinio mokslo. Todėl Darata, šita vargingos liaudies dukra, neatrodo tokia primityvi kaimo tamsuolė, kokias mėgdavo Žemaitė-Žymantienė, bet jau gerokai krikščioniškos ir lietuviškos kultūros apdailinta būtybė. Taigi ir sugebėjimas atskleisti dvasinės kultūros sušvytėjimą padienėje darbininkėje senmergėje yra neabejotinis V. Ramono kūrybinis laimėjimas.

Jis nemažiau ryškiai atsiskleidžia taip pat Uršulės, kaimo tarnaitės personaže, t. y. tokiame literatūriniame veikėjuje, kuris nuo A. Vienuolio Veronikos *Paskenduolėje* neturėjo rašytojų akies ir gero vardo taip pat, kaip senmergė davatka. Tai paliudija paskiausias žymus kaimo tarnaitės atvaizdas, kokį sutinkame Alės Rūtos *Trumpos dienos* romane (1955 m.). Juk pasakodama savo Bronės trumpo gyvenimo ilgą biografiją, rašytoja neišvengė natūralistinio pomėgio padaryti tą simpatingą merginą nėščią, tartum nelegalūs seksualiniai santykiai būtų esminis bruožas kaimo tarnaitėms. Tiesa, anos rūšies nelaimių nepastoviame ir sunkiame tarnaičių gyvenime gal pasitaikydavo dažniau negu ūkininkų dukroms, kurios būdavo labiau globojamos ir ginamos ; bet tai nepateisina rašytojų šablonų. Kaip tik jų priešininku ir pasirodo V. Ramonas savo *Migloto ryto* apsakymuose. *Raudonoje skarelėje* atvaizdavęs tarnaitę Agotą, kruvinai keršijančią Mikui už jos apgavimą, jis *Šaltuose vandenyse* sukūrė nepaprastai gyvą skaidrios tarnaitės atvaizdą.

Tos apysakos Uršulė pasirodė morališkai skaisti ne todėl, kad ji būtų buvusi nejautri vyriškio meilei, bet todėl, kad ji kovojo

[93] Ten pat, 67 psl.

prieš tos rūšies nuodėmę, kartais klausydama Daratos patarimų iki raidės. Tur būt, norėdamas parodyti, kaip sunki buvo ši kova Uršulei, rašytojas atvaizdavo ją tokią jautriai moterišką, kad joje erotinis instinktas nejučiomis pradėjo reikštis jau tada, kada ji dar tebebuvo piemenaitė. Ir šitam eroso pabudimui atskleisti *Šaltų vandenų* autorius pavartojo švarius dažus. Pavyzdžiui, jis priminė, kad piemenaitė Uršulė « mėgdavo po kelis kartus per dieną upelyje mazgotis rankas ir kojas, kad vis būtų baltos. Po kelis kartus per dieną ji išsipindavo ir vėl susipindavo kasas. Pindavo ir šypsodavosi : tokių sunkių, tankių kasų neturėjo net nė vyresnės už ją merginos. Ji žinojo tai»[94]. Rašytojas taip pat primena, kad nė avys tada Uršuliukei nebuvo vienodos : iš visos bandos ji išsirinkdavo vieną avytę, kurios akys buvo gražesnės, o vilnos švaresnės, baltesnės ir švelnesnės negu kitų. Ji tai avytei duodavo plutų, papuošdavo ją gėlių vainiku ir glostydavo. Vieną kartą beglostant avytę, jai kilo klausimas : ar ir Igno plaukai tokie švelnūs ? Dėl to nuraudus, Uršuliukė tą avytę tuojau pavarė — nebeduodavo duonos plutų ir nebeglostydavo. Mergaitė tada pajuto, kad per glostomą avytę ateina pagunda pagalvoti apie vyrus, o vengti šitokių pagundų ją buvo išmokiusi jos krikščionė motina.

Todėl nenuostabu, kad suaugusi į merginas, sulaukusi 19 metų, Uršulė beveik instinktyviai juto, iš kur grėsė pavojus jos mergystei. « Gyva ji buvo, sveika, kaip rojinis obuoliukas, — rašo Ramonas apie Uršulę. — Negąsdino jos nė darbas, nė šaltis, nė tamsios naktys, tik vienas dalykas — ji labai bijojo girtų » [95]. Šita girtų vyriškių baimė, susijungdama su motinos įkvėpta baime nusidėti skaistybei, suteikė Uršulės asmeniui dvilypumo bei dramatizmo. Tai buvo jos krikščionės motinos auklėjimo vaisius. Šita krikščioniškos kultūros įtaka ir sukelia dramatinę įtampą Uršulės sieloje, kai ją užpuola vyriškio meilė iš pirmo žvilgsnio. Staigiai palinkusi į Antaną ir jo pagundoma ta jauna ir graži tarnaitė įvairiai kovojo, kad malonios silpnybės valandą nenupultų. Dėl to ji persišaldė ir susirgo. Bet ir po ligos jai kova nepalengvėjo, nes Darata sužinojo, kad Antanas buvo nuskriaudęs kitą merginą, palikdamas ją su vaiku, o pats dabar pasipiršdamas Uršulei. Kad ir svyruodama, kentėdama ir tebemylėdama Antaną, Uršulė vis dėlto pajėgė jam atsakyti ne, kad neatimtų tėvo jo nelegaliam sūneliui.

---

[94] Ten pat, 58 psl.
[95] Ten pat, 55 psl.

Šitokiu būdu prieš gamtinį instinktyvų polinkį, prieš vyrišką puskarininkio prestižą ir prieš eventualios ūkininkės perspektyvas *Šaltų vandenų* tarnaitėje laimėjo krikščioniškos kultūros išugdytas sielos jautrumas. Bet šita krikščioniškos kultūros pergalė Uršulėje yra tiek tarnaitės įspūdinga rehabilitacija, tiek paties Ramono meninis laimėjimas, kuris šios skaisčios mergaitės paveiksle sukūrė laimėjusios Lietuvos simbolį.

Prijungiant čia Daratos personažą su jos pedagogine diplomatija, reiktų kalbėti net apie didelį meninį laimėjimą todėl, kad šita kaimo tarnaitės nesudėtingą meilės istoriją rašytojas papasakojo stipriai kūrybiškai : tos jaunos merginos vidinę kovą skaitytojas priverčiamas taip įdėmiai sekti, tartum čia kalba eitų ne apie vaizduotės kūrinį, bet apie mielo ir artimo žmogaus likimą. Tai reiškia, kad rehabilituodamas ūkininkų tarnaitę drauge su darbininke senmerge, V. Ramonas pademonstravo savo aukštą rašytojo meną, nes nupiešti pozityvius veikėjus bei atskleisti moralinių vertybių grožį dailiojo žodžio menininkui yra visada sunkiau, negu atvaizduoti natūralių polinkių laimėjimą ir asmens smukimą.

Todėl jau anksčiau buvo rašoma [96] apie nuostabų V. Ramono meną, kuris reiškiasi beveik nepastebimai, kai apie moralinius motyvus rašytojas dažnai tekalba užuominomis, nors jie Uršulės dramoje yra sudedamoji dalis. Antai, dar galvodama ištekėti už mylimo puskarininkio, apie kurio nelegalų sūnelį buvo sužinojusi neseniai, Uršulė prisitaikė porą pažeminančių žodžių: «būk karvė». Bet vos tik ji ištaria šiuos žodžius, skaitytojui staigiai aišku, kad jie turi sukrėsti jautrią merginą, nes « karve » negali tapti toji, kuri, dar būdama piemenaite, kelis kartus per dieną plaudavo savo kojas ir rankas, kad tik jos visada būtų švarios. Nors ir nurodydamas kontrastu, kuo Uršulė neturi tapti, tas «karvės» žodis vis dėlto taip skaudžiai duria į jos širdį, griaudamas jos meilės svajones, kad ji negali susilaikyti nereagavusi prieš save. Todėl po žodžio « karvė » Ramonas tuojau ir parašė : « Nesulaikomas garsus verksmas pasigirdo iš Uršulės lovos. Trečiokienė (motina) pašoko iš lovos, uždegė lempą ir atsisėdo prie Uršulės lovos. Pagalvė buvo šlapia nuo ašarų » [97]. Šitaip skaudu jai buvo dėl dūžtančių svajonių su Antanu.

---

[96] J. Grinius, *Vinco Ramono « Miglotas rytas»*, žr. *Aidai*, 1960 m. 9 nr., 394-397 psl.

[97] V. Ramonas, *Miglotas rytas*, Chicaga 1960, 128 psl.

Nors jautriosios Uršulės vidaus kovai ir jos svyravimams pavaizduoti V. Ramonas vartoja įvairias priemones, tačiau kai kurie simboliniai posakiai Daratos lūpose įgauna ypatingos sugestyvios galios. Iš pirmo žvilgsnio jie kartais atrodo net labai paprasti, tačiau pagalvojus, jų prasmė pasirodo gili ir įvairi. Toks yra vienas puskarininkio Antano ir senmergės Daratos dialogas apie Uršulę. Vaičių Antanas, susižavėjęs savo tėvų tarnaite, norėtų apie ją kaip mergaitę sužinoti šį-tą esmiškiau, klausdamas Daratą : « Sakyk, ar ... Man įdomu, ar Uršulė vis tokia pamaldi ir ... hm ... tokia gera, kaip seniau, kai ji dar buvo pusmergė. Tai yra, hm ... — čia nereikia nė to tavo hm ! — atrėžia Darata. Ji balta, kaip staltiesė ant švento altoriaus. Jeigu aš ką sakau, tai taip ir yra. Tu pažįsti mane » [98].

Šis dialogas atrodo labai paprastas. Tačiau jis atskleidžia pokalbio dalyvių nuotaikas ir būdų bruožus : Antaną mažakalbį, besivaržantį, nerandantį žodžių savo minčiai ; Daratą — drąsiai tiesmuką, žodžių kišeniuje neieškančių. Bet, svarbiausia šitame pokalbyje deimančiuku sublizga simbolinis palyginimas : « ji balta, kaip staltiesė ant švento altoriaus». Jis pasirodo keliaprasmis, nes charakterizuoja Uršulę ne vienu atžvilgiu : primena jos nepaliestą mergystę bei religingumą, ir jos natūralų tiesumą, ir jos polinkį į fizinę švarą bei grožį.

Kad šis simbolinis palyginimas nėra paimtas iš lietuvių tautosakos priežodžių, bet paties rašytojo sukurtas, galima spręsti iš kitų tautosakinio pobūdžio palyginimų, kuriuos vartoja iškalbingoji Darata. Antai, ji save charakterizuoja tardama : « Panelė kaip gėlelė, bet tik tokia, kad nė altoriui puošt, nė karvei suėst. Suėdė mane tas šuva»[99]. Kad tuos tautosakinius, priežodinio pobūdžio vaizdingus palyginimus kuria sąmojingoji Darata drauge su rašytoju, niekas geriau neliudija, kaip vakare Daratos atsisveikinimas su Uršule, kuri eis miegoti viena į klėtį. Ji pašnibžda merginai: « Saulelė nusileido, mėnulis užtekėjo, Uršuliuk. Klėtelė tegul ne bažnyčia, bet visgi kaip šventorius. Kad ir labai ristas būtų žirgelis, bet prie šventoriaus vartų turi sustoti. Atsimink mane » [100]. Ką šiuo įspėjimu Darata nori pasakyti, supras kiekvienas lietuvis, nes jis žino, kad ne viena mergelė klėtelėje sušėrė savo vainikėlį žirgeliui. [99]

---

[98] Ten pat, 91 psl.
[99] Ten pat, 65 psl.
[100] Ten pat, 91 psl.

Taigi kai V. Ramonui *Šaltuose vandenyse* tenka paliesti morališkai opius (seksuališkai fiziologinius) atvejus, rašytojas taip pat kuria simbolinius vaizdus pagal lietuvių dainų tradiciją. Bet nevisada šituose rėmuose individualūs jausmai išsitenka. Tada prireikia sudėtingesnio vaizdo, bet taip pat švelnaus kaip lietuvių dainų simboliai. Šito ypač reikia, kai fiziologines apraiškas savo kalboje turi paliesti jautrioji ir drovioji Uršulė. Sutikdama, kad dėl meilės žmonės kai kada išprotėja, ji nori papasakoti Antanui, kaip jos draugė, dora mergaitė nepajėgė atsipirti pagundos žavesiui ir nupuolė. «Ji norėjo man viską ir viską papasakot, bet nemokėjo, — sako Uršulė. — Nušnekėjo kažin ką visai kvailai ... Girdi — žydėjo sodai. Žydėjo ir labai kvepėjo. Ir pieva kvepėjo, girdi. Mėnesiena buvo, o žemė buvo tokia šilta, kad rodos, pasakojo ji man, kad rodos, riskis ta žeme, rauk gėles ir mesk į tą mėnulį. Na, ar ne kvaila ji ? »[101].

Atsisveikinant su *Šaltais vandenimis*, kyla dvejopas apgailestavimas. Viena, kad šios gražios apysakos, tur būt, neįmanoma būtų išversti į svetimą kalbą ne vien dėl lietuviškai tautinių deimančiukų, bet ir dėl apysakoje pavaizduotų socialinių santykių, kokie buvo susidarę Lietuvos kaime tarp ūkininkų bei jų samdinių. Kad V. Ramono apysakos užuominas gerai suprastų svetimtautis ir tas lietuvis kuris nepažino Lietuvos kaimo gyvenimo lig II pasaulinio karo, būtų reikėję, kad lietuviški papročiai ir santykiai *Šaltuose vandenyse* būtų ne tik priminti pora trejetą žodžių, bet pora trejetą sakinių labiau išryškinti.

Antras apgailestavimas — kad *Šalti vandenys* neišvystyti iki romano apimties. Kaip apysaka ir dabartiniu mastu *Šalti vandenys*, be abejo, iškyla į pirmąsias eiles tarp šito žanro lietuviškų kūrinių, tačiau jai stinga tokio bendražmogiško skambesio, kuris netilptų Lietuvos sienose. Išvystyta iki romano šios apysakos medžiaga gal būtų galėjusi įgauti tokį visažmogišką svorį, kokį turi *Kryžiai* ir *Dulkės raudoname saulėleidy*. Bet autorius iš *Šaltų vandenų* nenorėjo padaryti romano, gal būt, todėl, kad tada, begundant Uršulę mylimos ūkininkės perspektyvomis, jautrioji mergina gal nebebūtų pajėgusi atsispirti pagundoms tapti « karve ». Šitokiu atveju *Šalti vandenys* būtų nebetekę antinatūralistinio pobūdžio ir nebeatrodytų kaip kaimo tarnaitės rehabilitacija, o Uršulės gal nebebūtų galima suprasti kaip jaunos, gražios, laisvos Lietuvos simbolį.

---

[101] Ten pat, 85 psl.

Tuo tarpu ši apysaka dabartiniame stovyje, kur su didele meile ir taktu V. Ramonas yra nutapęs jaunos tarnaitės Uršulės skaistų paveikslą, yra, tur būt, tokia vienintelė lietuvių literatūroje. Tai tinka Lietuvos simboliui ir rehabilitacijai atstovės to luomo, kurio dalia buvo viena sunkiausių. *Šaltų vandenų* apysaką skaitant, lietuvių patriotui malonumą suteikia ne tik jos estetinis grožis, bet taip pat rašytojo liudijimas, kad laisvoje Lietuvoje buvo ne tik nemažai šviesių ūkininkų, bet joje nestigo nė tokių jautrių krikščioniškos kultūros tarnaičių kaip Uršulė Trečiokaitė bei jos motina ir tokių pozityvių padienių darbininkių bei senmergių kaip Darata. V. Ramono *Šalti vandenys* — tai paminklas joms, toms lietuviško kaimo darbininkėms, kaip *Kryžiai* yra paminklas Lietuvos ūkininkams.

KELI TREMTIES POETAI ARBA BEŽEMIAI

Kažin ar yra kada nors buvusios Lietuvos praeityje tokios skausmingos lietuviams, ypač šviesuoliams, dienos, kaip 1944 metų vasarą. Ne vienam geliama širdis tada liepė pasilikti tėvynėje, o protas patarinėjo bėgti nuo « išvaduotojų », kokiais buvo apsišaukusios Sovietų Sąjungos raudonosios divizijos, kurios tankų voromis iš Rytų slinko į Lietuvą. — Bet kur bėgti ? Ar į Vokietiją, degančią dieną ir naktį nuo anglų ir amerikiečių lėktuvinių bombų ? — Tačiau kur gi kitur, jeigu kito kelio pasprukti nuo rusų bolševikų ir šių tarnų, lietuvių « išvaduotojų », nėra ? — Betgi bėgti į Vokietiją, reiškia atsidurti beveik rankose tų pačių nacių, kurie Stutthofo koncentracijos stovykloje jau žudė ir kankino būrį rinktinių Lietuvos šviesuolių, ketindami vėliau (po karo) gal didžiąją lietuvių tautos dalį iškeldinti į rusų žemes arba už Uralo.

Ir vis dėlto, nors šitokie šiurpūs nasrai bėgantiems vėrėsi perspektyvoje, daugybė lietuvių ne šimtai, ne tūkstančiai, bet dešimtys tūkstančių įvairių luomų ir profesijų asmenų, tarp kurių labai didelis procentas buvo šviesuolių [1], būriais, šeimomis ir pavieniui, įvairiais keliais, įvairiomis susisiekimo priemonėmis traukė į Vakarus, save guosdami viltimi, kad už kelių mėnesių karas baigsis kokiu nors kompromisu, nes anglai ir amerikiečiai nebus tokie neapdairūs kad užleistų Europą (taigi ir Lietuvą) raudonųjų fašistų tvanui.

---

[1] Neskaitant lietuvių pabėgėlių, sustojusių {vairuose Vakarų Europos kraštuose, vien Vakarų Vokietijoje 1948 m. lietuvių, užregistruotų vien stovyklose, buvo 27.114 asmenų. Tarp jų buvo 152 profesoriai, 251 kunigas, 1.288 mokytojai, 225 teisininkai, 269 įvairūs gydytojai, 264 įvairūs inžinieriai, 53 architektai, 83 menininkai, 95 aktoriai, 157 muzikai, 2.000 studentų ir kiti. Pagal išeitą mokslą — su viduriniu, aukštesniuoju ir aukštuoju mokslu — jų buvo 12.443 asmens arba daugiau negu 45% visų lietuvių stovyklose (Diplomato agronomo redaguotas *Lietuvos ūkis ir statistika*, Dillingen 1948, *Statistika*, 10-13 psl.). Šioje statistikoje nenurodyti mokyklinio amžiaus vaikai.

Su šitokia viltimi tada paliko Lietuvą minios tautiečių, jų tarpe net tokie, kurie nuo nacių jau buvo nukentėję, arba slapstėsi nuo gestapo arešto, kaip Vyriausio Lietuvos Išlaisvinimo Komiteto (Vliko) nariai (politinės komisijos pirmininkas prof. Juozas Ambrazevičius pasivadinęs Brazaičiu, Vliko pirmininkas prof. Steponas Kairys pasivadinęs Kaminsku). Traukdamiesi nuo «tėvo ir mokytojo» Stalino išvadavimo, tada ryžosi palikti Lietuvą taip pat nemažas būrys asmenų, kurie prieš ketvertą metų buvo mėginę aukštose pareigose bendradarbiauti su komunistais (pavyzdžiui, prof. V. Krėvė-Mickevičius, prof. St. Kolupaila, prof. Mykolas ir Vaclovas Biržiškos), arba kuriems komunistai 1940 m. buvo paskyrę nusipelniusių personalines pensijas (pavyzdžiui, buvęs Lietuvos prezidentas Dr. Kazys Grinius, aušrininkas Dr. Jonas Šliūpas), arba kurie niekad jokia politika nebuvo «susitepę» vyrai ir moterys (pavyzdžiui, profesoriai Dr. Antanas Salys, Dr. Pranas Skardžius, Dr. Jonas Puzinas, Dr. Petras Jonikas). Šitame įvairių šviesuolių skaičiuje, kurie 1944 m. paliko Lietuvą, tikėdamiesi po kelių mėnesių sugrįžti į laisvą tėvynę, buvo daugiau nei 50% visų Lietuvos rašytojų [2].

Tačiau juo II pasaulinis karas krauju, ugnimi ir griuvėsiais sparčiau žingsniavo į savo pabaigą, juo labiau tamsėjo lietuvių viltys greitai sugrįžti į laisvą tėvynę. Po Jaltos konferencijos (1945. II. 4-11) tos viltys pradėjo byrėti į šipulius, nes, atsiskleidžiant tos konferencijos paslaptims, pasirodė, kad T. Rooseveltas ir W. Churcbilis tiek pataikavo J. Stalinui, kad iš Atlanto Chartos pažadų (duoti tautoms apsisprendimo teisę) jie tepaliko tik veidmainingus žodžius. Kai Potsdamo konferencija (1945.VII.17-VIII.2) Sovietų Sąjungos hegemonijai ir valdžiai pavedė pusę Europos, lietuviai pabėgėliai Vakaruose tapo tremtiniais. Nei sovietiniai viliojimai, nei jų sąjungininkų spaudimai per *screaningus* neprivertė nė vieno lietuvių rašytojo sugrįžti į «išvaduotą » Lietuvą, kurioje kaip « namiestnikai » šeimininkavo raudonųjų bajorų klika. Taigi 1945-1950 metais mūsų rašytojų Vakaruose protestas prieš sovietinius Lietuvos okupantus buvo 100%.

Tapus tremtiniais šiapus geležinės uždangos, kuri be nusilenkimo komunistinei prievartai neleido nė iš tolo pažvelgti į Lietuvą, jos išslydusi žemė iš po kojų rašytojams būtį apnuogino, bet jų tėvynės ilgesį sugyvino. Norėdami sustiprinti savo apiplėštą gyvenimą ir

---

[2] *Tremties Metų* metraštyje, skirtame paminėti 400 metų nuo pirmos lietuviškos knygos pasirodymo, rašoma : « Šiame metrašty dalyvauja daugiau negu pusė visų gyvųjų lietuvių rašytojus (*Tremties Metai*, Tübingen 1947, 606 psl.).

apmalšinti tėvynės netekimo jausmą, pirmaisiais tremties metais (1945-1950) jie beveik visi griebėsi intensyvaus kūrybinio darbo, nors iš « išvietintų asmenų » *(displaced persons)* to niekas nepageidavo. Šalpos organizacijoms UNRRA ir IRO buvo daug patogesni fizinio darbo asmens, nes šitokius lengviau buvo įkurdinti užjūriuose arba net Prancūzijoje ir Anglijoje, kurios atsistatymui po karo buvo reikalingos raumenų jėgos. Žymiai daliai rašytojų gyvenant vokiečių apgriautose kareivinėse ir gaunant racionuotą maisto davinį, dabarties laikinumas ir ateities netikrumas kiekvienam jų kasdien primindavo jo suskurdusią egzistenciją, kuri stiprino prarastos tėvynės ilgesį. Tiesa, kad šitokį stovį pergyveno daugiau ar mažiau visi «išvietinti asmens » ; tačiau labiausiai tai širdį dilgė rašytojams, poetams ir kitokiem meno kūrėjams.

Poetų stovis gal buvo tik tuo geresnis, kad jie savo apiplėštą būtį sugebėjo tuoj pat ginti ir stiprinti savo kūryba, dažniausiai lyrine, kuriai temų siūlė vėl tas pats nuskriausto žmogaus stovis be tėvynės. Šitokiomis aplinkybėmis visai nenuostabu, kad pačiais pirmaisiais karo pabaigos metais (1945), trys lietuviai poetai Vokietijoje išleido savo lyrikos rinkinius : Stasys Santvaras *Laivus palaužtom burėm*, Bernardas Brazdžionis *Svetimus kalnus* ir Kazys Bradūnas *Svetimą duoną*. Kaip matyti, visų trijų lyrikų rinkiniai vien tik savo vardais bylojo apie nenormalų arba tremtinio stovį, apie kurį tie poetai liudijo savo eilėraščiais. Paskiau per penketą metų (1945-1950) savo kūrinių išleido prozininkai ir kiti poetai. Jų gyvenimui gerinti buvo įsteigta literatūros premijų, kurias iki 1949 m. skirdavo Lietuvos Raudonasis Kryžius, Balfas, Lietuvių Rašytojų draugija, Švietimo Valdyba, *Patrijos* leidykla. Tos palyginti gausios premijos liudijo tremties ir užjūrio lietuvių visuomenės solidarumą savo rašytojams ir poetams. Nors nė vienam jų tada nestigo skaitytojų, tačiau labiausiai nuskriausti gimtosios žemės netekimu jautėsi tie jaunieji kūrėjai, kurie nepriklausomoje Lietuvoje nebuvo suspėję legaliai išleisti nė vienos savo knygos. Todėl juos pirmiausia reikia vadinti tremtiniais ir bežemiais. Nors jie vienaip ar kitaip drauge su prozininkais įsigyveno Vakarų kraštuose, tačiau morališkai jie pasiliko tremtiniai. Tie rašytojai ir poetai bežemiai davė ir tebeduoda žymų įnašą į lietuvių literatūrą, nors raudonieji bajorai Lietuvoje ir nenori pripažinti jų kūrybos. Kadangi tų poetų viso įnašo neįmanoma išnagrinėti bei įvertinti vieno straipsnio rėmuose, reikia pasirinkti keletą tų, kurie savo poezijoje byloja daugiau ar mažiau suprantama kalba.

Kazys bradūnas arba pasipriešinimas tautiniu paveldėjimu

Kazys Bradūnas (gimęs 1917 m. Sūduvoje prie Alvito, baigęs lituanistines studijas Vilniaus universitete 1943 m.) galėtų pretenduoti į lietuvių poetų karalaičio titulą, jeigu nebūtų autentiškas tremtinys. Šiame stovyje jį tikriausiai galima vadinti lietuviškos poezijos pirmūnu dėl kelių priežasčių. Viena, per truputį daugiau kaip 30 metų tremtyje (1944-1976), jis yra išleidęs dešimtį savo poezijos rinkinių ; antra, už septynis jų jis yra laimėjęs įvairių organizacijų įvairaus dydžio literatūrines premijas ; trečia, tur būt, daugiausia tremtyje yra suorganizavęs kitų poetų raštų: naujosios lyrikos antologiją *Žemė* (1951), Vytauto Mačernio pomirtinę *Poeziją* (1961), antologiją *Lietuvių poezija išeivijoje 1945-1971* (1971) bei tremties literatūrinių studijų rinkinį *Lietuvių literatūra svetur 1945-1967* (1968).

Šitokiai gausiai literatūrinei veiklai K. Bradūnas turėjo palankesnes materialines sąlygas negu kiti. Pradiniu tremties laikotarpiu Vokietijoje (1944-1949) jis tik nepilnus metus tedirbo Furthofo geležies fabrike, o beveik ketverius metus redagavo *Aidų* žurnalą, kartu būdamas lietuvių gimmazijos mokytoju Münchene. Amerikoje jis 15 metų (1961-1976) buvo *Draugo* dienraščio redaktorius specialiai kultūros priedo reikalams, o per 11 metų (1949-1960), kai dirbo eiliniu darbininku, jis vis tiek buvo vienu iš *Literatūros Lankų* redaktorių. Savo pirmoje tremties poezijos knygelėje *Svetimoji duona* (1945) be liūdesio ir skausmo dėl netektos tėvynės jaunasis K. Bradūnas pirmasis paliudijo tai, ką vėliau prof. J. Eretas įrodinėjo viešose paskaitose, būtent, kad tremtis nėra prakeikimas, bet viena sąlygų ryškiau atsiskleisti kūrybiniam pašaukimui.

Kadangi Lietuvoje K. Bradūnas jau buvo pradėjęs atsiskleisti kaip lyrikas, tai tremtis šita kryptimi jį beveik nulėmė. Pirmiausia ji įtaigojo poetui teigiamąjį žvilgsnį arba idealą tėvynės pavidalu, kartu pasiūlydama neigiamąjį aspektą arba protestą, be kurio sunku išsiversti temperamentingam dailiojo žodžio kūrėjui. Nors šis dvilypis žmogaus apsireiškimo būdas yra susijęs su poeto prigimtimi ne ontologiškai, o psichologiškai, vis dėlto poetai dažniausiai negali išsiversti be protesto, be kritikos, be neigimo viso to, kas aptemdo jų kūrybinį idealą, kas neleidžia tam idealui apsireikšti visa meilės skaistybe.

Tremtiniui tas neigiamas atžvilgis buvo svetimybė — svetima kalba ir svetimas darbas, svetimo krašto žmonės bei jų civilizacija, kur lietuviai buvo patekę daugiau ar mažiau prieš savo norą. Nors tas svetimas kraštas — naujas ir įdomus — žadino kūrybinę vaizduotę, tačiau vis dėlto jo atžvilgiu tremtiniai būdavo nusi-

teikę neigiamai. Todėl, tarp svetimų kalnų atsidūręs jaunasis K. Bra> dūnas pasijuto kaip kalėjime :

Kalnų kalėjimas gilus,
Aplink viršūnės kaip sargai.
Be šiaurės rudenio tylos
Tu čia kaip niekad pavargai [3].

Bradūnas tremtinys pasijuto pavargęs, nes jo asmenybė susilpo, jo egzistencinė atrama buvo sumenkusi. Bet dėl to poetas nenugrimzdo į pasyvią ir bežodę rezignaciją. Jis nejučiomis ėmė skųstis, o skundas tapo elegine dainele, kurioje savaime atsiskleidė kontrastai tarp skurdžios dabarties ir malonios praeities, nes joje tėviškė iškilo kaip vienas idealo aspektų :

Ten liepynai, saulės užauginti,
Su manim kalbėjo maldą vakarinę,
O rytais kūrybos naują mintį
Keldavo į auštančią žydrynę [4].

Tuo tarpu tarp kalnų girios jis sakėsi tejaučiąs vaiduoklių pragariško gaudesio aidus. Iš čia matyti, kad neigiamas nusiteikimas svetimybei nejučiomis stiprino K. Bradūno sąmonėje idealo grožį, kuris reiškėsi tėviškės ir tėvynės prisiminimų forma, kur tilpo ne tik Nemunas, bet ir tėviškės linų laukai su mylimosios žvilgsniu [5]. Jam net tėviškės dulkių sauja atrodė tokia brangi, kad ją būtų norėjęs turėti po galva savo kape. Jam taip pat ateidavo mintis, kad :

Be tėvynės ir gyventi ir mirti
Visoj žemėj vietos negana [6].

Kaip lietuvių tremtinių didžiuma K. Bradūnas tikėjo, kad įsiviešpataujant pasaulyje taikai, jis galės su visais tautiečiais grįžti į karo

---

[3] K. Bradūnas, *Svetimoji duona*, Münchenas 1945, 33 psl., eilėraštis, *Kalnų kalėjime.*

[4] Ten pat, 46 psl. ; eilėraštis *Kontrastai.*

[5] Ten pat, 83 psl. ; eilėraštis *Tremtinio sapnas.*

[6] Ten pat, 38 psl. ; eilėraštis *Be tėvynės.*

bei okupacijų nuniokotą tėvynę, kad ten griebtųsi atstatomųjų darbų su naujakurių ryžtu :

Ten būsime naujakuriai jauni,
Pilni jėgos, užgrūdinti vargų,
Nerimstančių gyvenimo bangų
Jau savo žemėj supami [7].

Nors viltys sugrįžti į laisvą Lietuvą tamsėjo, tačiau vis dėlto 1945 metais dar daug kas tikėjo į Atlanto chartos pažadus. Todėl ir K. Bradūnas tada turėjo teisę pranašauti Lietuvai šviesią ateitį. Beveik Maironio ir B. Brazdžionio tonu poetas skelbė, kad «iš kiekvieno kankinio kapo ... prisikels vėl kūrybos banga ». Todėl:

Būk ramus, amžinasis Lietuvi,
Laiko audros tavęs nenutrenks [8].

Iš čia duotų trumpų citatų nesunku atspėti, kad *Svetimojoje duonoje* vyraujantis motyvas buvo tėvynė Lietuva ir skausmas dėl jos netekimo. Be abejo, kad šalia šios pagrindinės temos pasitaikydavo kitokių minčių ir nuotaikų eilėraščių, kaip vienas antras svetimos gamtos gabaliukas, taikos rytas, bavaro krikščioniškas kambarys. Tačiau šitokie eilėraščiai — tik antraeiliai smulkūs priedai prie centrinės — netektosios tėvynės Lietuvos — temos.

Svarbu čia pažymėti, kad *Svetimosios duonos* centrinė tema — tėvynė Lietuva — su šiuo rinkiniu tampa visos K. Bradūno kūrybos centrinė tema, nors su įvairiomis jos variacijomis. Pirmoji tokia variacija buvo 1947 metais paskelbta poema *Maras*, kur poetas pasakojo apie aną juodąjį (tikriausia 1709-1710 metų) marą, kaip jis prasidėjo, kaip jis šiurpulingai plito, ištuštindamas Lietuvos kaimus taip siaubingai, kad vienas antras žmogus, išlikęs gyvas, nebepakeldamas grėsmingo siaubo, bėgdavo iš tėviškės, kaip anoji Bradūno mergaitė, kuri, po išmirusį kraštą beklajodama, pagaliau sutinka iš svetur grįžtantį kareivį ir su juo sutaria pradėti naują gyvenimą « namų šventam prisikėlimui».

Po *Maro* ėjo *Vilniaus varpų* variacija (1947) ir naujas lyrikos rinkinys *Apeigos* (1948). Šitose Lietuvos variacijose ryškiau išsiskyrė trys temos. Pirmoji — senovės lietuvių apeiginės maldos, kuriomis žemdirbių tautos žmonės lyg susilieja su gamtos jėgomis^ 7

---

[7] Ten pat, 90 psl.; eilėraštis *Naujakuriai.*

[8] Ten pat, 88 psl.; eilėraštis *Amžinajam lietuviui.*

Šiuo atžvilgiu gal charakteringiausios — *Protėvio malda* ir *Jaunamartės ugnies malda.* Antrąja tema skambėjo tremtinių ūkininkų dalia. Žvelgiant į ją, poetui buvo graudu, kad, jaunam pavasariui kviečiant į laukus, lietuviai ūkininkai prie vokiečių kareivinių sienos :

Taip sėdi jie dienų dienom
Širdim kietom ir kruvinom,
Kaip medžiai, tylūs, išrauti [9].

Gal labiausiai jaudinantis yra K. Bradūno eilėraštis apie motiną, kuri tremtyje nebežino, nei kam savo rūpestingą širdį atiduoti, nei kam ji pati bereikalinga. Ji:

Vis kas rytą kelias pirmutinė,
Nors jau veikti nieko nebėra,
Vis sutemus rūpi vakarienė,
Ji vis rūpestinga ir gera.

Kur, motule, ant grumtynių kelio
Tu su meilės sklidina taure ? —
Kai nėra nė patvorio suolelio
Pasilsėt žvaigždėjant vakare [10].

Trečia tema *Apeigų* variacijose buvo poeto ūkinininko santykiai su gimtinės dirbamąja žeme. Šitokių temų K. Bradūno eilėraščiai — tai tik įspūdžių brūkšneliai, kuriuos pažadina žemės darbai gamtoje. Antai, *Poilsyje,* po darbo išsitiesęs ant žolės, poetas vaizduojasi susiliejąs su žeme, atgydamas dvasiškai. Bet šis profaniškas lietuvio poeto jausmas atrodo labai panašus lietuvio pagonio apeiginei maldos nuotaikai, kaip ją atskleidžia žavi *Ryto malda.* Ši savo ruožtu atrodo panaši į poeto krikščionio maldą tuo, kad ir šioje K. Bradūnas pirmiausia mėgaujasi dirbamos žemės gamtiniais įspūdžiais :

Kai vakaro maldoj prašau kasdienės duonos,
Užlieja sielą man javų laukai.
Rodos, einu einu alsuojančiais dirvonais,
Po kojų sklaidosi pavasario rūkai.

---

[9] K. Bradūnas, *Apeigos,* Münchenas 1948, 25 psl. ; eilėraštis *Ūkininkai tremtiniai.*

[10] Ten pat, 27 psl. ; eilėraštis *Motina.*

Atleiski, Viešpatie, kad šitą pilką taką,
Kad žemę taip svaiginančiai myliu,
Ir kad širdis, Tau šitiek tepasakius,
Pavirto vėl arimų grumsteliu [11].

Ši dvejopų maldų — pagoniškos ir krikščioniškos — išraiška grynai gamtiniais įspūdžiais mus nuveda į dvi mintis. Pirma, savo subtiliausioms nuotaikoms reikšti *Apeigose* K. Bradūnas vartoja labai konkrečius gamtinius įvaizdžius. Bet, antra, tie įvaizdžiai neišsivysto į tapybinius paveikslus, o tėra tik negausių — poros, trejeto — įspūdžių brūkšniai arba simboliai. Todėl reikia tarti, kad Bradūnas yra trumpakalbis. Kaip *Svetimojoje duonoje*, *Mare* ir *Apeigose* jis daugiau sugestionuoja, negu pasako. Tos jo įspūdžių sugestijos — konkrečios ir spalvingos, kaip potepiai trapaus impresionisto, kuris negali pakelti jokių įrodymų bei samprotavimų. Jam pasaulis, ypač Lietuvos gamtos apraiškos yra mielos, geros ir gražios, nereikalingos jokių pridedamųjų puošmenų. Užtenka tik įsižiūrėti į regimojo pasaulio įvairybę, jas pergyventi juslėmis, kad suvirpusi siela pakiltų į kontempliaciją.

Su Bradūno išvykimu į Ameriką 1949 m. baigiasi jo poezijos pirmasis periodas. Nuo tada prasideda naujos variacijos apie tėvynę žilųjų amžių glūdumoje. Ją poetas mėgina atskleisti trijuose rinkiniuose — *Devynios baladės* (1958), *Morenų ugnys* (1958) ir *Sidabrinės kamanos*. Ten sudėti eilėraščiai, kurių didžiuma yra parašyta Baltimorėje, kai poetas dirbo fizinį darbą. Šiuo laikotarpiu jis savo daiktinius įspūdžius nori peržvelgti giliu burtininko žvilgsniu, kad šitaip atskleistą tėvynės praeities mįslę būtų galima išreikšti nauju įtaigiu žodžiu. Tiesa, kad šiuose rinkiniuose nėra visai užmirštas tremtinio svetur motyvas, bet jis čia minimalus, kažin kur suskambąs viename antrame eilėraštyje, tartum rinkinių paraštėje. Tremtinio skausmą juose nustelbia persekiojama ir kenčianti Lietuva, kuri brolio, sesės, kraujo, grabo simboliais primena miško brolius, plūstančius kraujais ir mirštančius Sibiro taigose ir tundrose.

Nelygiose kovose mirštantiems rezistentams K. Bradūnas yra paskyręs *Partizanų baladę*, parašytą spalvingu tautosakiniu stilium ;

Tik suplojo rankomis tėvas,
Ir atbėgo gražūs žirgai.
— Ko neėdat žalios žolės,
Ko negeriat marių vandenio ?

[11] Ten pat, 61 psl. ; eilėraštis *Vakaro maldoj*.

Ir stovi žirgai,
Nė galvų nepakelia.
— Kaip mumis ėsti žalia žolė,
Kaip mumis gerti marių vandenai —
nuo ąžuolo eina kraujo laštakis
Į miško gilumą.

Tik suplojo rankomis motina,
Ir atplaukė baltos gulbės ;
— Ko nelesat aukso grūdų,
Ko negeriat sidabro vandens t

Ir plauko gulbės,
Galvų nepa keldamos.
— Kaip mumis lesti aukso grūdai,
Kaip mumis gerti sidabro vanduo —
Per ežerą eina kraujo laštakis
Į miško gilumą.

Ir pravirko sesuo balsu
Ir išėjo brolių ieškoti
Kruvinu laštakių
Į miško gilumą [12].

Tai tėvynės variacijų ciklo centrinis eilėraštis apie slaptą ir kruviną lietuvių rezistenciją dabartyje ir praeityje. Jam atsiliepia *Devynių baladžių*, *Morenų ugnių* ir *Sidabrinių kamanų* kiti eilėraščiai arba ištisai, arba keliomis eilutėmis, arba kokiu nors simboliniu įvaizdžiu, arba dažniausiai užuomina, primindami, kad dabartinių laikų lietuvių slaptos sunkios kovos tėra senųjų amžių Lietuvos (o gal viso Pabaltijo) gyventojų dramatiška dalia ir drauge jų paveldėjimas. *Partizanų baladės* eilėraštis taip pat charakteringas K. Bradūno talentui suprasti. Būtent, jis sugestionuoja, kad Bradūno poezijoje susitinka poeto romantiška vaizduotė su jo impresionistiškai trumpakalbe išraiška.

Dabarties lietuvių partizaninėms kovoms ir mirtims miškuose poetiškai išreikšti K. Bradūnas savo baladėje šaukiasi dvejopų simbolinių įvaizdžių: pasakiškos praeities, kurioje prieštaraujantieji ir liūdintieji žirgai ir gulbės, kalbėdami žmonių kalba, atsisako žalios žolės, sidabrinio vandens ir auksinių grūdų, eilėraštyje suduriami su permanentine ir dabartine tikrove — tėvu, motina, seserimi, ąžuolu, ežeru, mišku, kraujo laštakiu. Šie pastarieji dabarties tikro-

---

[12] K. Bradūnas, *Sidabrinės kamanos*, Chicaga 1964, 32 psl.

vės įvaizdžiai, ypač jos gamta — impresionistų ir realistų lobyno elementai. Tuo tarpu neįtilpdamas realiuose įvaizdžiuose, o savo sugestionuojamai dramatinei įtampai išreikšti šaukdamasis praeities ir pasakos, poetas atskleidžia savo romantiškus polinkius.

Šie savo ruožtu paaiškina, kodėl mūsų čia minimuose poezijos rinkiniuose K. Bradūnas savo tautą ir tėvynę stipriai susieja su praeitimi. Panašiai kadaise elgėsi Ad. Mickevičius ir Maironis-Mačiulis. Tik jiedviem tos senovės užteko tiek, kiek ją siekė istorijos šaltiniai. K. Bradūnui to per mažai. Tiesa, neneigia jis nė istorinės praeities, nes savo eilėraščiais jis ieško ir Mindaugo senosios sostinės Vorutos ir Margirio liepsnose žuvusių karžygiškų Pilėnų. K. Bradūnui dar reikia gilesnių amžių, reikia proistorės, kur gyvenimo mįslės yra paslėptos po dirva žemėje ir akmenyse.

Ieškodamas savo tautos gyvenimo mįslingoje praeityje, K. Bradūnas prisipažįsta: «lyg begalinis lietus skverbiuosi į pamatus amžių »[13], nes ten, «vieškely skausmo ir žygių» ąžuolinei tautai laikas perdavė amžinybės paslaptį užburtais žodžiais[14]. Į juos skverbdamasis lietaus intensyvumu, poetas pasiekia priešistorinius laikus, kuriuos beužčiuopia tik geologai ir archeologai. Su jais smagu Bradūnui dvasioje gėrėtis, kaip Europoje «ledynai traukiasi į šiaurę », kaip « sukilėlė ugnis dega morenose », kaip ji veda poeto kiltį į « pažadėtą žemę, į pirmapradį žygį»[15]. Nemažiau smagu poetui apmąstyti ir vėlesnius tolimųjų prosenolių žygius bei jų palikimą, kai archeologų atkastas :

Šaltoje mėnesienos ugny
Žėruoja įkapių lobis :
Sunkios vario apyrankės,
Pasidabruotos kamanos [16].

arba raudono molio šukės iš urnos, išpuoštos eglutėmis, paukšteliais ir balta gėle, kur kadaise ilsėjosi kankinio pelenai[17].

Iš priešistorinės senovės pereidamas į naujesnius laikus, atsparos savo kultūriniam pasipriešinimui K. Bradūnas randa tautos mitologijoje ir tautosakoje. Todėl jo eilėraščiuose svečiuojasi senojo lietuvių tikėjimo įvaizdžiai: Mėnulis su Aušrine, Perkūnas ir vėlių suolelis, Medeina su vaiduokliais, laumėmis ir Žemyna-Žemynėlė.

---

[13] K. Bradūnas, *Devynios baladės*, Chicaga 1955, 16 psl.
[14] Ten pat, 13 psl.
[15] K. Bradūnas, *Morenų ugnys*, Torontas 1958, 9 psl.
[16] K. Bradūnas, *Sidabrinės kamanos*, Chicaga 1964, 21 psl. ; eilėraštis *Įkapės*.
[17] *Morenų ugnys*, 45 psl.; eilėraštis *Urna*.

Pokalbio forma su šia deive K. Bradūnas net sukūrė miniatiūrinių eilėraščių ciklą, kuriame pasakoja rugio grūdo istoriją nuo jo atsidūrimo žemėje sėjos metu iki duonos pavidalo ant stalo. Rugio sudygimo momentas rudenį yra tikras švelnumo šedevras :

Paskutiniai lapai smilksta
Nuo saulytės, nuo šalnos.
Saulė spindulėlį pilsto
Kūdikio delnuose [18].

Panašaus švelnumo atrodo posmelis prieš rugio piovimą.

Pasipriešinti prieš dabartinę grėsmę lietuvių tautai įkvėpimo Bradūnas randa tautosakinėje kūryboje. Joje poetas labiau domisi burtais ir raudomis. Iš jo atkuriamų ar sukurtų burtų įdomiausios yra *Kraujo vestuvės*, kur skaitome:

Jeigu tu brolio kraują
Pamačiusi neverksi,
Tai galėsi tekėti.

Žiūrėki, kur nukris
Pirmasis kraujo lašas.
Tu jį pirštu
Įspauski žemėn.

Jeigu tu brolio kraują
Palietusi neverksi,
Būsi vaisinga [19].

Už burtus Bradūnui nemažiau įdomios senosios lietuvių raudos, kurių stilium mūsų poetas yra sukūręs trejetą lyriškiausių savo eilėraščių : *Medeinos raudą, Velykaičio raudą* (*Morenų ugnyse)* ir *Motinos raudą (Devyniose baladėse).*

Suprantama, kad į gilios senovės mįslę besiskverbiančiam poetui vaizduotę jaudina praeities kapai, ypač gyvenimo ir kovų buvusieji židiniai — piliakalniai: vis tiek, ar tai būtų Apuolė, Šatrijos kalnas, ar kitoks piliakalnis bei milžinkapis. Neužmirštini nė smulkieji senkapiai — maro ir bado metų liudytojai. Seniau jais domėjosi ir įkvėpimo ieškojo Maironis, kuris norėjo prikelti bent vieną senelį iš kapų

---

[18] *Devynios baladės*, 39 psl. ; eilėraštis *Apeiginė.*
[19] *Sidabrinės kamanos*, 34 psl.

milžinų. Šitokie norai Kaziui Bradūnui neturi prasmės, nes jo poezijoje milžinkapiai yra kupini gyvybės, nors laikinai ir nutilę. Ten « šaknis piliakalnio maitinas šiltu kovotojų krauju », kitaip tariant, gyvi vėlesnių ir dabarties kovotojų šventomis laisvės aukomis, dėl kurių :

Ir atžalas iš kelmo leidžia
Šventi sausieji ąžuolai,
Ir klūpo prieš aušrinę žvaigždę
Maldos ekstazėje šilai [20].

Kapai Bradūno poezijoje gyvi, nes jo praeitis nėra nutraukta dabarties vargų, kaip atrodė Maironiui. *Devynių baladžių* poetui praeitis nuo priešistorinių laikų iki šių dienų tebuvo lietuvių darbų, kovų, skausmų, gyvybės ir mirties viena ištisinė grandinė, kurioje praeitis įtakoja dabartį. Tai vaizdžiai Bradūnas pasako viename *Devynių baladžių* eilėraštyje rašydamas:

Ant kalnelio galvą pasidėjus,
Ilsis balto milžino dvasia,
Klauso — ošia požeminiai vėjai
Smilkstančių pušynų šaknyse.

O po skruostu, jaučia, ima kaisti
Aukuro nevėstantis akmuo.
Ir kaip vakaro liepsnojanti pašvaistė
Sužėruoja ąžuolo liemuo.

Išgirstu ir aš pro gūdžią tylą,
Kaip suploja kunigas delnais —
Ir gulėjęs milžinas pakyla
Ir krivūlę nuneša kalnais [21].

Šitoks praeitimi gaivinamas Lietuvos gyvenimas atrodo dramatiškas, bet ne beviltiškas : jam jėgų teikia ne tik tėvynėje žuvusieji, bet ir Sibiro tremtinių kaulai: jie budi, laukdami prisikėlimo, o nesuteptoji Sibiro žemė tarpininkauja tarp nekaltai nukankintų

[20] *Devynios baladės*, 67 psl.
[21] Ten pat, 63 psl.

ir jų gyvųjų tautiečių tėvynėje. Apie anuos Sibire užmigusius Bradūnas rašo :

Palikite mus Viešpaties akivaizdoj
Neaukštintus ir nepažemintus.
Palikit po stuobriniais kryžiais
Baltoj kaip Ostijoj taigoj,
Nepaliestoj žemėj,
Kuri prisikėlimo būgnais dunda,
Kai krinta artimųjų ašaros ... [22]

Mirusieji Sibiro taigose girdi, kaip dunda žemė nuo prisikėlimo būgnų, nes jų atšalę kūnai sušildė Sibiro žemę, nes K. Bradūno romantiškoje vaizduotėje žmogus bendrauja su visokiomis būtybėmis — su žeme ir su akmenimi, su dirva ir jaunu ąžuolėliu, su žirgu ir gulbe kaip su broliu ir mirtimi; jis pajėgia regėti, kaip milžino dvasia neša pasipriešinimo krivūlę savo tautiečiams ir kaip numirėlis, tapdamas apinio šaknų maistu, staiga sučiulba vyturėliu pūdimų lauke [23]. Dėl šitokios romantiškos Kazio Bradūno vaizduotės daug eilėraščių *Devyniose baladėse, Morenų ugnyse* ir *Sidabrinėse kamanose* skamba kaip baladės, o jose atgyjanti praeitis pavirsta lyg šia diena čia dėl įvairių įtaigių užuominų, čia dėl praeities akimirkų suvedimo su dabarties gyvenimo reiškiniais. Tų dviejų laiko tėkmės momentų sudūrimas į vienlaikinį įvykį akivaizdžiai matyti baladėje apie rugio grūdą, kai poetas kalbasi su deive Žemyna. Poeto pastangas praeities akimirkoms sudabartinti gerai atskleidžia ir *Morenų ugnių* Mindaugo ciklas. Ten septyni eilėraščiai, primeną pirmąjį Lietuvos karalių, yra įrėminti į poeto tėvų probalsiai kalbamą rožančiaus (rožinio) maldą. Kitą kartą iš dabarties akimirkų poetas skrenda į praeitį, kad jos problemomis išaiškintų lietuvių dabarties dramatinį stovį. Tokio pobūdžio yra gražus *Vorutos* eilėraštis *Sidabrinėse kamanose.*

Tačiau visų trijų rinkinių — *Devynių baladžių, Morenų ugnių* ir *Sidabrinių kamanų* — tėvynės variacijas suvesti į vieną praeities-dabarties schemą būtų perdaug šabloniška ir gal prieštaringa poeto intencijoms. Sakysime, Bradūnas šituose savo rinkinių kūriniuose beveik nemini lietuvių ir Lietuvos, tartum bijodamas pažeisti savo redaguotų *Literatūros Lankų* priešingumą tokiai patriotinei poezi-

[22] *Sidabrinės kamanos,* 37 psl.
[23] *Morenų ugnys,* 39 psl.

jai, kuri dažnai verčiasi sušablonintais patriotiniais šūkiais ir simboliais. Šitokių reiškinių K. Bradūno tėvynės variacijų poezijoje nėra. Sakysime, pasakodamas įspūdingąją *Partizanu baladę,* poetas net neprasitarė, kokios tautybės yra tie miško broliai, į kuriuos nuo ąžuolo per ežerą veda kraujo laštakis. Tik iš simbolių galima spėti kad jie — lietuviai. Panašiai reikia suprasti ir atgaivinamą praeitį visų trijų rinkinių tėvynės variacijose. Tardami, kad ji lietuviška ir dar dominuojanti tema, tai praeičiai priskiriame savo interpretacinį žvilgsnį, nes šitokią teisę suteikia įvairios eilėraščių smulkmenos, nors, antra vertus, trijuose rinkiniuose yra eilėraščių, kurie į praeities-dabarties schemą netelpa. Sakysime, kur dėti tokį prasmingą *Vitražo* eilėraščių ciklą, kur paliečiama motinos ūkininkės ir drauge darbininkės dalia ?

Nevartodamas lietuvių ir Lietuvos vardo savo eilėraščiuose, Kazys Bradūnas, be abejo, siekia atvirumo — kad jo kūriniai būtų prieinami bet kurios tautos žmonėms. Tai teisėtas ir geras užmojis. Šitokiam visažmogiškam atvirumui tarnauja ir nieko bendro su Lietuva neturintis *Devynių baladžių* ciklas vardu *Grabdirbis,* keletas gamtinių-peizažinių miniatiūrų, arba tokie nedidukai kūrinėliai kaip *Kelionė, Metamorfozė, Uola* (visi iš *Sidabrinių kamanų).* Tačiau negalima nepacituoti aukščiau laiko iškylančio, visažmogiško eilėraščio *Elegijos,* kur poetas skundžiasi :

Mūsų amžius toks trumpas, toks trumpas —
Kaip širdis tų dienų negailės,
Kai jos bėga ir stirnom suklumpa
Nuo likimo strėlės.

O prašau, o meldžiu neskubėti
Paskui saulę toli už kalnų ...
Bet palieka tik skliautai žvaigždėti
Ir tik žodžiai dainų [24].

Tai gražus eilėraštukas apie laiką ir žmogaus praeinamybę. Šią ontologinę temą ir problemą mėgo taip pat Jonas Aistis — Aleksandriškis. Tačiau kokia skirtinga kiekvieno tų dviejų poetų išraiška ! Užtektų tik trumpu žvilgsniu palyginti J. Aisčio *Dienų* eilėraštį su *Elegija,* kad akivaizdžiai pamatytume koks trumpakalbis ir lakoniškas yra Kazys Bradūnas ir kokių puikių rezultatų jis šitaip pasiekia. Bet *Elegija* — šis paprastų žodžių giliaprasmis kūrinėlis — geriau

---

[24] *Morenų ugnys,* 38 psl.

negu kas kitas turėtų įspėti poetą nesigriebti įmantrių, beveik pamaiviškų metaforų, kokių pasitaiko ne viename *Devynių baladžių* eilėraštyje, ir vengti tokios apkrautos ir susuktos sintaksės, kokią sutinkame to paties rinkinio prologe.

Tik ne į paprastą atvirumą nukrypo K. Bradūnas vėlesniuose trijuose rinkiniuose — *Sonatose ir fugose* (1967), *Donelaičio kape* (1970) ir *Pokalbiuose su karalium* (1973). Šiose Lietuvos kultūros variacijose poetą paviliojo komplikuotos-sofistikuotos išraiškos priemonės, kuriose Lietuvos praeities apraiškos, pergyvenamos dabartyje, nebėra pagrindinė tema. Tiesa, kad nė čia Lietuva nėra užmiršta : ją Bradūnas prisiminė per jos žymiausius atstovus, beveik genijus — per Mykalojų Konstantiną Čiurlionį (*Sonatos ir fugos),* per Kristijoną Donelaitį (*Donelaičio kapas)* ir per didįjį kunigaikštį ir karalių Gediminą *(Pokalbiai su karalium),* tačiau posūkis į abstrakčinę arba hermetinę poeziją ten visai aiškus. Labiausiai tai matyti *Sonatų ir fugų* rinkinyje, kuriam K. Bradūnas duoda antrinį vardą *Susitikimai su Čiurlioniu.* Bet kas tai per susitikimai ? Kad jie neliečia M. K. Čiurlionio gyvenimo, matyti, tik rinkinio puslapius praskleidus, nes poetas kalba apie mūsų garsiojo tapytojo paveikslus, pavadintus muzikiniais vardais. Bet kas *Sonatose ir fugose* yra poetinis objektas — ar Čiurlionio cikliniai paveikslai, interpretuojami poetiniais įvaizdžiais, ar paties K. Bradūno asmeniniai pergyvenimai, pažadinti mūsų paslaptingojo tapytojo kūrinių ?

Deja, atsakyti į šiuos klausimus nėra lengva, nes abstrakti poezija, kuri gieminiuojasi artimai su siurrealizmu, dažnai juokiasi iš loginės vaizduotės ir natūralaus mąstymo. Be šitokių prieštaringų bei sunarpliotų derinių *Sonatose ir fugose* K. Bradūnas aiškiai neišsiverčia [25].

Sudėtingomis, save neigiančiomis metaforomis siurrealistai siekia neigiamųjų įspūdžių savo beprasmybės polinkiams patenkinti, arba slaptam protestui reikšti. Bet nei K. Bradūnas, nei M. K. Čiurlionis nėra nihilistai. Priešingai. M. K. Čiurlionis savo tapyboje, kurdamas savo poetines vizijas su nedaugeliu šios žemės elementų, visada ką nors teigia. Bradūnas taip pat nuo savo kūrybos pradžios

[25] Tai liudija kad ir šitokie įvaizdžiai : « Tarp tavęs ir manęs nėra tarpo — viena širdis abiejų » (Sonatos ir fugos 27 psl.) ; « Tarp manęs ir tavęs šąla ledas ir dega ugnis » (ten pat); «Viskas plieskia kaip uogienojai» (26 psl.); « Šią naktį keroja žvaigždynai šakom be šaknų» (43 psl.) ; « O gal šauksime balsu paklydėlio žemėje, kurios neranda nieks » (44 psl.) ; « Krūptelėjęs kalno ramybe » (45 psl.) ; « Užgesink mane kaip šaltą ugnį prie skenduolių karstų» (50 psl.) ; « Ji kaip tvinkstanti ašara krenta, didėdama džiaugsmo siaube * (51 psl.).

vis ką nors teigdavo, ypač praeities gelmių siekiančią lietuvišką kultūrą, ją gindamas nuo įvairių negandų. Todėl, net į siurrealistines klumpes atsistojęs, poetas nekuria ištisai savyje prieštaraujančių įvaizdžių, pasitenkindamas jų mįslingumu. Nors tos jo metaforos dažnai būna įmantrios, reikalaujančios spėjimo, bet, daugiau ar mažiau atspėtos, jos atrodo gražios [26].

Kaip iš citatų matyti, *Sonatose ir fugose* yra prasmingų metaforų ; tačiau dauguma jų reikalauja spėti, nes yra tokios atitrauktos bei įmantrios, kad jomis būtų galima drąsiai konkuruoti su prancūzų pamaiviškomis markyzėmis, kurios XVII amžiuje žvakę vadindavo saulės papildiniu. Jei prie šių metaforų prijungsime anas antilogiškas bei per daug supintas metaforas ir prisiminsime, kad šie visi poetiniai įvaizdžiai eilėraščiuose yra sujungti abstrakčiais veiksniais ir įvardžiais kaip aš, tu, ji, mudu, mes, tai spėjamasis eilėraščių davinys gerokai padidėja. Be to šitaip susidarantį spėjamąjį krūvį kartais aptemdo logiškai palaidi sakiniai, tarp kurių ryšį vėl reikia daugiau ar mažiau atspėti. Kaip šitokį gerokai laisvų sakinių junginį, skleidžiantį miglą, galima pacituoti *Jūros sonatos Allegro :*

Ar girdi vandenų dudenimą —
Vilgo smėlį puta.
Kaip žuvis neriu prieš gyvenimo
Srovę, žuvėdra balta

Laužiu sparną prieš vėją ...
Aušta, bąla rytai —
Lyg užburti varpai nuskambėjo
Tolimieji krantai ...

— Tiesk, netiesk gintaro tinklą —
Nesugausi manęs :
Aš banga devintoji, galinga
Gundau tave į gelmes ... [27]

---

[26] Štai keletas žymesniųjų : « Gabija, aukso grūdu žvaigždynuose sėjama, o nokstanti širdyje » (*Sonatos ir fugos,* 17 psl.) ; «Aš — akmuo, pirmą žemės rytą, pabudintas staiga» (19 psl.) ; « Stovim prie lopšio minties» (psl. 19) ; « Pavirtę drugiais ir gėlėm pabirom prie saulės versmių» (20 psl.) ; « Mes — visatos dugno skenduoliai ir karaliai karūnom rasos »(21 psl.); « Mintys krenta kaip žali obuoliai» (26 psl.); « Ir klausau — po beržo žieve ir po duonos pluta širdis paslėpta» (28 psl.); « Pavasario saulę ridendamas savo delnuos »(29 psl.); « Medelių viršūnė lanksčioji rašo laiškus ant melsvo dangaus» (33 psl.); «Ten aš pamačiau savo mirties valandą, nuslydusią žvaigžde nuo dangaus» (34 psl.) ; « O tyla, kad net girdim, kaip skyla minčių kevalai» (43 psl.) ; « Palaikyk mane pūkinę pienę, kol sugrįšiu jūros dvelkimu » (45 psl.)

[27] *Sonatos ir fugos,* 49 psl.

Šiame eilėraštyje nėra nei įmantrių, nei save neigiančių metaforų. Bet vis tiek tas atrodytų per drąsus, kuris pasigirtų, kad iš viso čia gana vaizdingo sakinių derinio jis pajuto ir suvokė jo prasmę. Iš tikrųjų čia cituotų sakinių visumą reikia spėlioti, nes brūkšniais ir daugtaškiais pažymėti nebaigti sakiniai slepia mįslę. Su visais kitais spėliojimų reikalaujančiais elementais *Sonatų ir fugų* dažnas eilėraštis apsigaubia tokia migla, kad prieš ją skaitytojas neretai gali pasijusti kaip pradedantis lošėjas prieš šachmatų meisterį.

Žinoma, spėliojimams tenkanti tiršta migla prasisklaidytų, jei greta *Sonatų ir fugų* eilėraščių būtų atspausti atitinkami M. K. Čiurlionio kūriniai, jeigu iš tikrųjų poetas juos būtų norėjęs komentuoti. Bet jei komentarai K. Bradūnui tebuvo tik antraeilis ar trečiaeilis uždavinys, o svarbiausias tikslas buvo sukurti eilėraštį savaip pergyventom čiurlioniškom temom ? Kad pirmiausia šio tikslo K. Bradūnas siekė savo *Sonatose ir fugose*, nurodo dažno eilėraščio sakinio veiksnys, išreikštas pirmuoju asmenimi *aš*, arba kartais užvedamas pokalbis tarp *aš* ir *tu*. Tačiau ir šiuo atveju greta eilėraščio skaitytojui būtų buvę reikalingi M. K. Čiurlionio paveikslai kaip atsparos taškai, kaip temos, nors, antra vertus, poetas tikriausiai prileidžia, kad kiekvienas lietuvis atsimena bent tas tris Čiurlionio sonatas (*Saulės, Pavasario, Jūros)*, kurias K. Bradūnas komentuoja, arba kurių motyvais jis yra sukūręs savo devynius eilėraščius. Bet kad jiems suprasti atminties čia neužtenka, tepaliudija viena populiariausių *Jūros* sonatos dalių *Andante*, kurios reprodukcija buvo plačiai pasklidus tarp lietuvių prieš II pasaulinį karą. «Jūros» *Andante* tema K. Bradūnas rašo:

Tavo siela — kaip žalsva bedugnė,
Į kurią grimztu, grimztu ...
Užgesink mane kaip šaltą ugnį
Prie skenduolių karstų.

Aš bijau, bijau praregėti
Ir išvyst, ko nematė žmogus ...
Viešpatie, kaip žiburėti
Langai anapus uždangos.

O, svaigioji bedugnės trauka,
Į kurią grimztu, grimztu ...
Ar pagausi savo ranka
Ant delnų ištiestų ? [28]

Ten pat, 50 psl

Atrodo, kad net kelis kartus perskaitęs šį eilėraštį skaitytojas nepajėgs atsakyti į pirmosios strofos premisas : kas yra ta «tavo siela — kaip žalsva bedugnė » ir kas yra tas aš « kaip šalta ugnis ». Poetas galėtų tarti, kad M. K. Čiurlionio jūros cikle *Andantės* paveikslas yra toks mįslingas, kad jo simbolių nepajėgiame pasakyti sąvokiniais žodžiais. Be abejo, kad išaiškinti visų simbolių Čiurlionio *Andantėje Jūros* cikle nepajėgtume, bet vis dėlto drąsiai galime tarti, kad prieš save turime prasmingą paveikslą, kuriame matome didingą jūrą kaip slėpiningą simbolį. Ar apie K. Bradūno *Jūros Andantę* turėtume teisės šitaip tarti ! Deja, ne. Iliustracijai nepridėję Čiurlionio *Jūros Andantės,* turėtume tarti ne, nes iš eilėraščio nė tiek nesuvokiame, kad jame kalbama apie jūrą, arba kad jūra ten būtų simbolis. Bet... jeigu trijų strofų eilėraščio nepajėgiame suvokti be komentaro, šiuo atveju be M. K. Čiurlionio paveikslo, tai reiškia, kad šiame eilėraštyje poetas yra užsidaręs nuo skaitytojo — yra sukūręs hermetiškos poezijos kūrinį.

Už sonatas dar uždaresnės atrodo K. Bradūno dvi fugos (dvi serijos po penkis eilėraščius) gal todėl, kad skaitytojui sunku atspėti, kokie M. K. Čiurlionio paveikslai galėtų būti komentarai Bradūnui. Šitaip prieiname išvadą kad *Sonatos ir fugos* yra hermetinės poezijos rinkinys, nors, pirmą kartą paėmus į rankas šią gražiai išleistą knygą, buvo kilusi džiaugsminga viltis, kad susitikimai su M. K. Čiurlioniu bus įkvėpę poetui gilios minties kūrinių, panašių į jo paties *Elegiją.* Tačiau šitokios minties kibirkštys tesužibėjo kaip užuominos vieną antrą akimirksnį. Todėl galima tarti, kad *Sonatą ir fugą* eilėraščiai pasiliko mėginimais poetinės technikos priemonėmis išprovokuoti kažin ką gilesnio, neužangažuojant paties autoriaus egzistencijos. Kaip dažniausiai atsitinka hermetinėje poezijoje, K. Bradūno *Sonatą ir fugą* pavienius sakinius daugiau ar mažiau suprantame, kai kuriais net pasigrožime, bet eilėraščio visuma dažniausiai pasilieka neįspėta mįslė.

Hermetinės poezijos miglos žymiai prasisklaido *Donelaičio kapo* rinkinyje (1970). Jame vėl pasirodo ir žilos senovės atgarsių *(Paskutiniojo teisė, Kitąsyk ir dabar),* ir netolimų partizaninių kovų bei jų žuvimo aidai *(Miško brolią kapai, Nokturnas Mamertui)* ir peizažinės poezijos miniatiūrų *(Vakarienės dūmas).* Tarp šitų gamtinės poezijos gabaliukų — vienas įdomiausių šio rinkinio eilėraščių *Tolminkiemio vakaro atodūsis* :

Jau lapai sugulė — viršūnės nori miego.
Antra diena jas daužė vėtrų spragilai.
Dabar vėl žvaigždės debesų briaunom atbėgo,
Kaip švytintys sidabro vabalai,

Kurių nesurenka čiulbėdama lakštingala,
Kurių ranka nubraukti negali —
Laiminga tik ir nelaiminga,
Širdie poeto, ko tyli,

Klausydama, kaip kalnan kopia rūkas,
Kaip virptelia pabudęs vyturiukas
Ir medžiai atsidūsta sapnuose [29].

Šis eilėraštis atrodo įdomus tuo, kad į grynąją vakaro lyriką K. Bradūnas įlieja Donelaičio poezijos daiktinių intonacijų. Kaip žinia, prieš penkiasdešimt metų K. Binkis taip pat yra mėginęs Donelaičio stiliumi vaizduoti naujovišką pavasarį; tačiau *Keturių Vėjų* vadui jis išėjo ne tai nususęs, ne tai ironiškas, kitaip tariant, K. Binkio donelaitiškas pavasaris buvo vienas menkųjų eilėraščių *Šimto pavasarių* rinkinyje. Tuo tarpu čia cituotas K. Bradūno vakaras yra tapęs originaliu kaip tik dėl vaizdžiai sudaiktintos gamtos (medžių «viršūnės nori miego », nes «antra diena jas daužė vėtrų spragilai », o žvaigždės švyti kaip «sidabro vabalai, kurių nesurenka čiulbėdama lakštingala»).

Kalbėdamas apie savo kaip poeto dalią *(Saulės apeiga, Paskutinė smiltis),* apie savo sūduvišką tėviškę *(Tiktai per paukščio skrydį),* apie gimtąjį lietuviškąjį žodį, kurį K. Bradūnas garbina tokiais gražiais eilėraščiais, kaip *Prie stebuklingojo medžio, Po saule, po medžiu, Žodžiai,* jis turi progos prisiminti Kr. Donelaitį. *Žodžių* eilėraštyje iškyla ne tik Donelaičio santykis su lietuvišku žodžiu jo poezijoje, bet ir dabartinė to žodžio tragiką, nes šiandien, įvairiai beskubėdami, užmirštame tas brangias kalbos priemones tobulinti. O dar ateiviai iš Rytų taip nusiaubė Tolminkiemį, kad nebeliko nei jo vardo, nei Lazdynėlių parapijos :

Kurios bažnyčios nebėra,
Kur tavo vietoj tik akmuo,
Ir tas išniekintas perdėm —
Apspjautas rusiškom raidėm [30].

Donelaičio kapo rinkinyje Bradūnas Tolminkiemio kleboną teprisimena kaip poetą, neliesdamas konkrečių jo gyvenimo duomenų. Tik išimtinu atveju jis vieną kartą tevaizduoja Donelaitį, lošiantį

---

[28] K. Bradūnas, *Donelaičio kapas,* Chicaga 1970, 21 psl.
[30] Ten pat, 44 psl.

kortom su mirtimi, kai prieš šios klastą Tolminkiemio poetas meta visalaiminčią kortą — *Metus*, kurių nepajėgs įveikti nė nepasotinamas sovietinis imperializmas.

Donelaičio garbei skirtame rinkinyje saikingai vartodamas siurrealistinį metodą ir pabodamas Tolminkiemio poeto daiktiškumą, K. Bradūnas daug kur apsisaugo nuo hermetizmo. Atrodo, kad šitokios tariamai avangardistinės poezijos geriausias pavyzdys yra *Rojus* :

Aš paskendau į pasakų pasaulį,
Kurio dugne miegojai tu kadais —
Ten meile virtusi apgaulė,
Ten akmenys prasiskleidžia žiedais.

Saulutę mėtome, kaip sviedinį, tarp rankų,
Vaikai numirėliai atbėga žaisti iš kapų,
Našlaičių ašaras, kaip uogas, delnan renkam,
Nuviję mirtį burtų botagu.

Ir žmonės, radę mane šitam rojuj,
Palaiko nelaimingu kvailučiu,
O aš sau bėgu amžinybės kojom
Akimirksnio smėlėtu takučiu [31].

Čia antilogiškos ar ekstravagantiškos metaforos kažin kokiu būdu yra susibėgusios į prasmingą eilėraštį. Tačiau, kad šitokie atvejai tegali būti labai reti, iš dalies liudija K. Bradūno pasidavimas tariamo avangardisto Alg. Mackaus įtakai smulkmenose: šis savo poezijoje kalbėjo apie juodus mėnulius, o *Donelaičio kapo* autorius rašo, kad : «juodo mėnulio delčia daugiau lėtai nebedilo » [32].

Labiau negu *Donelaičio kape* K. Bradūnas atsipalaiduoja nuo hermetiškos poezijos *Pokalbiuose su karalium* (1973). Tiesą pasakius, abstraktinės ir siurrealistinės poezijos deriniams čia mažai tėra vietos, nes šiame rinkinyje K. Bradūnas nori atsiliepti į karaliaus Gedimino laiškus, kuriais anas senosios Lietuvos valstybės kūrėjas 1323 ir vėlesniais metais rašinėjo įvairiems Vakarų Europos miestams. Juose jis kvietė į Lietuvą amatininkus, pirklius, žemdirbius, o Romos popiežiui ir Rygos vyskupui siūlė atsiųsti misininkų Lietuvai sukrikščioninti. Į šitokius Gedimino projektus atsiliepia dvyliką kartų Bra-

[31] Ten pat, 25 psl.
[32] Ten pat, 49 psl.

dūlias kaip poetas, kuris į politikos bei kultūros problemas žiūri kitaip negu anas pagoniškas valdovas. Ir atsiliepti kitaip, arba net prieštaringai K. Bradūnui lengviau, nes jam duomenų suteikia istorinė perspektyva. Todėl į pirmą pokalbį su Lietuvos ir rutėnų karaliumi poetas stoja nekviestas, net nepaminėtas valdovo laiškuose. Jis ateina įspėti Gediminą, kad šis neperžengtų ribos grynosios politikos naudai. Trečiame pokalbyje poetas karštai protestuoja dėl tų nekviestųjų iš Rytų, nes jie per didelės įgyja galios. Ko :

Susėdo prie senolių skobnių,
Ko skerdžia briedžius ir paukščius,
Ko purvina ir kruvina slenksčius [33] ?

Ketvirtame pokalby poetas siūlo karaliui susirūpinti dvasine kultūra, kurioje nebūtų užmiršta lyrinė ir epinė poezija :

Pakvieskime į pilį svajų,
Mėlynę pro rudens rūkus,
Pakvieskime gėlytę gają
Pro ledą šylančiuos laukuos [...]
Ir dainą, pasaką, legendą
Sodinkime už skobnių su savais [34].

Tačiau valdovas tik šypsosi iš šio pasiūlymo : Gedimino ir jo palikuonių dvare nebuvo poetų, kurie būtų apdainavę Lietuvos vyrų žygdarbius.

Šeštame pokalbyje poetas pataria valdovui neduoti privilegijų svetimiems pirkliams, su kuriais į kraštą įslenka klastingas auksas ir sutarčių laužymas, nes dainius išvysta sovietinės okupacijos pradžią Lietuvoje, kai:

Stovi tankai prie Gudagojaus —
Po vikšrais sutrinta sutartis,
O šalia, begėdiškai atsilapojus,
Šoka mirtis [35].

Septintame pokalbyje poetas pasisako prieš Gedimino užkariaujamus žygius į svetimas žemes Rytuose ir prieš apgaules, pasirašant

[33] K. Bradūnas, *Pokalbiai su karalium,* Chicaga 1973, 21 psl.
[34] Ten pat, 25-26 psl.
[35] Ten pat, 38 psl.

sutartis su kaimynais. Devintame pokalby iškyla Lietuvos sukrikščioninimo klausimas. Nors Gediminas žada pasikviesti į Lietuvą krikščionių vienuolių ir juos globoti, bet poetui atrodo, kad valdovas nėra nuoširdus. Paskutiniame (dvyliktame) susitikime su karaliumi poetas atsisveikina regėdamas, kokia kruvina Lietuvos praeitis nuo Mindaugo kritimo vietos lig Sibiro ir «miško brolių kulkom išgenėtoj girių aikštelėj kruvinoj » [36].

Kaip matyti *Pokalbių su karalium* atpasakojimas proza padaro juos neįspūdingus, nes jais dėstomi daugiau ar mažiau politiniai, taigi abstraktūs klausimai, ties kuriais poetai dažniausiai suklumpa. K. Bradūnas šito nepasisekimo išvengė, nors jo poezijoje ir pasiliko išpūstų žodžių įspūdis. Viena, kurdamas savo poeziją per 30 metų ir kartu būdamas lietuviškų žurnalų bei *Draugo* dienraščio redaktorium, jis taip giliai susigyveno su Lietuvos klausimais, kad jie tapo jam vos nelygiareikšmiai su jo asmeniniais reikalais. Antra, jis į Gedimino laikų problemas pažiūrėjo tremties poeto žvilgsniu, kuriam « per plati klajūniška erdvė, nesuvaržyta jokių sutarčių », išaštrino įžvalgą. Trečia, Bradūnas savo pokalbius apsiautė tam tikra paslapties nuotaika, kuri kilo čia iš poeto susijaudinimo dėl karaliaus Gedimino klaidų, čia dėl miglotos išraiškos, kur ataidi iš hermetinės poezijos metodų. Tiesa, kad šitoje paslaptingoje *Pokalbių su karalium* nuotaikoje, kurioje iškyla tragiškų motyvų, yra kažin kas patetiško, tačiau joje taip pat yra tikrų poezijos perliukų, kaip antai:

Pasaulis didelis,
O tėviškė, kaip grūdas
Po vyturio numintu grumsteliu [37].

Arba vaizduodamas siaubą dėl Stalino raudonųjų divizijų antplūdžio į Lietuvą pro Gudagojų, poetas įspūdingai rašo :

Bėga kaukai slėpt rūpintojėlio ...
Laumės plauna kryžių vakare ...
Šviečia saulė, o nėra šešėlio ...
Pučia vėjas, neošia giria ... [38]

Graži čia ta solidarumo išraiška, nes net pagoniškoji laumė negali pasilikti šaltakraujė, negelbėdama purvinamo tylaus krikščionio.

---

[36] Ten pat, 65 psl.
[37] Ten pat, 46 psl.
[38] Ten pat, 38 psl.

Tačiau ar tas asmuo, kuriam nei Gudagojus, nei laumė nieko nesako, pajėgs suprasti K. Bradūno poeziją ir jos grožio subtilybes ? Su šituo klausimu iškyla jo kaip poeto drama, nes talentas paskirtas beveik ištisai lietuviškoms temoms, vargiai ar gali rasti supratimo atgarsį svetimoje žemėje tarp svetimtaučių, kurie, nepaisydami aplinkybių, reikalaus iš poeto gilių ir įvairių temų visažmogiškame lauke. Tuo tarpu Kazio Bradūno temų skalė nėra plati, nors poetas beveik su kiekvienu nauju savo poezijos rinkiniu stengiasi atsinaujinti.

Alfonso Nykos - Niliūno žingsniai į hermetizmą

Beveik priešingas K. Bradūno talentui yra Alfonsas Nyka - Niliūnas (gimęs 1919.VII.15), nors jiedu abu dalyvavo toje pačioje *Žemės* antologijoje, kurios nariams dr. J. Girnius ieškojo bendro idėjinio prado. Gal būt, kad jųdviejų ir kitų *Žemės* dalyvių jungiamasis pradas yra įvairiai suprantama žemė, tačiau, kaip netrukus bus galima įsitikinti, tarp K. Bradūno ir K. Kiliūno poezijos yra didelis skirtumas kiekybės bei kokybės atžvilgiu. Juk K. Bradūno dešimties rinkinių poeziją galima suskirstyti bent į tris tarpsnius temų ir išraiškos atžvilgiu, nes joje matyti aiški evoliucija. Šitaip sunku būtų pasakyti apie Kiliūną, nors jis yra paskelbęs keturius savo poezijos rinkinius — *Praradimo simfonijas* (1946), *Orfėjaus medį* (1953), *Balandžio vigiliją* (1957) ir *Vyno stebuklą* (1974). Niliūną būtų galima pavadinti vienos knygos poetu, nes, ką jis turėjo saviško pasakyti, tai jis beveik viską išdainavo pirmame savo rinkinyje — *Praradimo simfonijose.* Jeigu net nebūtų kitų trijų knygų, viena pirmoji duoda beveik pakankamai medžiagos nupiešti Nykos-Niliūno veido esminiams bruožams.

Dr. J. Girnius įvade į *Žemės* antologiją teisingai pastebėjo, kad «žemininkų» poezijoje stinga moters vaidmens. Todėl tiek K. Bradūno, tiek N. Niliūno lyrikoje nėra nei mylimosios, nei žmonos, nei draugės, nei heteros, su kuriomis ryškiau pasireikštų poezijoje atitinkamai nuspalvintas meilės jausmas, taip dažnai sutinkamas lietuvių liaudies dainose ir dar toks gyvas Putino, B. Sruogos, J. Aisčio kūriniuose. Tuo tarpu Niliūnas su Bradūnu savo lyrikoje ryškiau tėra pastebėję motiną ir labai prabėgamai seserį. Kuo aiškinti šitokią moters ir meilės stoką šių dviejų poetų kūryboje ? Dr. J. Girniui atrodo, kad to priežastis — kieti ir žiaurūs laikai — karas, okupacijos, tremtis — kurie formavo ir brandino jų talentus, imperatyvių aplinkybių nukreipiamus į objektyvias problemas. Tačiau erotinės meilės stoką taip pat galima aiškinti atitrūkimu nuo lietuvių liaudies dainų, arba noru pasirodyti originaliais, kad jokie K. Binkio pase-

kėjai nepasišaipytų, tardami: « Gana jums gulbes ir meilę seilinti rašalu » !

Stabtelėjus prie gamtos, kuri nuo Kr. Donelaičio laikų buvo giliai įaugusi lietuvių literatūroje, matyti, kad Kazio Bradūno ir Nykos-Niliūno keliai pradeda skirtis. Kad ir susiję su žeme, jiedu tą žemę ir jos gamtovaizdį pergyvena nevienodai. K. Bradūnui žemė yra Lietuvos ūkininko prakaitu aplaistyta, stropiai kultivuojama žemė-maitintoja, pasipuošusi gojeliais, kalvutėmis, ežerėliais, kaimo senkapiais, piliakalniais. Visa tai padangės fone gali virsti peizažiniais paveikslais, kuriais atsikvėpdamas žemdirbys gali pasidžiaugti. Todėl K. Bradūno lyrikoje pasitaiko grakščių peizažinių miniatiūrų, nors jos nėra gausios. Kitaip gamta pasireiškia Niliūno lyrikoje.

Išskyrus vieną atvejį *(Rugsėjo naktį), Praradimo simfonijose* savarankiškų gamtos paveikslų nėra : nesutinkame nei saulėleidžių nei žvaigždėtų nakčių, nei kalnų su bedugnėmis, nei vandenų plotų su bangomis, nors šie visi peizažo elementai priklauso žemei. Tik ji Niliūnui neatrodo maloni motina maitintoja, bet greičiau brutali, nors ir mylima pamotė. Nuo jos Nykos-Niliūno žmogus nori pabėgti, tačiau be jos jis nepajėgia gyventi, kaip grandinėmis prirakintas kalinys be savo kalėjimo. Nykai-Niliūnui žemę sudaro ne tik dirvos, laukai, pievos, miškai ir kitokios gamtovaizdžio detalės, bet taip pat ten gyvenantis žmogus su savo biologine bei psichine prigimtimi, su visais įvairiais troškimais, siekimais ir tikslais, kuriuose visas žmogus nepajėgia įtilpti. Su šitokia plačiai suprasta žeme Niliūno žmogus yra taip glaudžiai suaugęs, kad vieną kartą poetas drįso tarti:

Nieko nebelieka už manęs — viskas many :
Nykūs laukai, didingi skausmo miestai ir valstybės
Ir medžiai, ūžią vėjo persunkti ligi šaknų [39].

Tai subjektyvaus idealisto pozicija, iš kurios Kiliūno žmogus žvelgia į visą tikrovę. Šitaip žiūrėdamas į gamtovaizdžio elementus, poetas juos susieja su savo nuotaikomis ir kitokiais savo pergyvenimais. Iš jų eilėraščiuose gamtovaizdinio paveikslo nesusidaro, bet atsiranda peizažiniai brūkšniai, susipynę su emociniais stoviais. Tai gali pailiustruoti *Pavasario simfonijos* ciklo penktos dalies pradžia:

Šiandieną aidi laukuose netelpantis širdyje riksmas,
Ir drėgnas vėjas, perpūtęs namus, atsimuša širdy.

---

[39] Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Praradimo simfonijos,* Tūbingenas 1946, *Pirmoji elegija,* 110 psl.

Nes skaudžiai nuobodi pavasario dienos šviesa skurdi
Taip traukia šaltu vandenio lašu į žemę kristi,
Ir išsiliet pavasario lietum ir vėju nykumoj laukų,
Nes vėl atsiminiau, kaip puolė apkabint mane įžengianti į naktį,
Kaip žemė svaigdama pradėjo pumpurais liepsnot ir degti,
Kaip aš ėjau vandens šniokštimo lydimas taku [40].

Argi nematyti, kaip čia gamtovaizdžio elementai yra taip susipynę su asmens sąmone, — su jo pojūčiais, emocijomis ir atsiminimais — kad nežinia, ko čia daugiau apsireiškia, ar pavasariškos gamtos brūkšnių, ar su jais susijusių žmogaus pavasariškų pergyvenimų. Visai panašių reiškinių *Pavasario simfonijose* sutinkame rudenį. Nyka-Niliūnas jį net labiau mėgsta negu pavasarį, tik jį išdraiko smulkesniais gabalais kaip, šit, *Kraujo simfonijoje :*

Ir pajutau, kaip tų raudų melodijose žemė juda, gyvos dirvos
veriasi ir pamestus grūdus maitina,
Iš kurių išaugę vaisiai nuodys mus, o šakos prakeikimą ir nevaldomas aistras šlamės [41].

Čia gamtovaizdžio elementai atrodo neryškūs, nes su jais sumišusios afektinės būsenos yra tokios stiprios, kad jos gamtinius elementus nustelbia, juos paversdamos savo funkcijomis. Todėl raudų melodijos čia net «judina žemę » ir « praveria gyvas dirvas ». Kitaip tariant, *Praradimo simfonijose* reiškiamos afektinės būsenos yra tokios galingos, kad jos dažniausiai teišryškina tokius gamtovaizdžio elementus, kurie apsireiškia judesiais ir tik šitaip tetinka simbolizuoti afektams. Todėl Niliūno eilėraščiuose dažniausiai pasirodo tokios gamtovaizdžio apraiškos, kurios gali tapti dinamiškos. Užuot susitelkę į krūvą, kad sudarytų ištisinį paveikslą, gamtovaizdžio pluokštai pluokšteliai atrodo išblaškyti bei judrūs, nes Niliūnas mėgsta keliais brūkšniais savo žmogui (arba sau) sudaryti dinamišką, dažnai gamtovaizdinį foną, kuris drauge tarnauja simboliu, kaip antai:

Pavasario audroje blaškėsi galingas beržas,
Tartum norėdamas į mėlynas erdves išskristi ;
O aš stovėjau lyg mažytis taškas prieš bedugnę erdvę [42].

---

[40] Ten pat, 51 psl.
[41] Ten pat, 41 psl.
[42] Ten pat, 47 psl.

Pirmi pavasario lašai, nukritę ant galvos, mane taip sunkiai sužeidė,
Ir tirštoje nakties migloje glūdinčius namus [43].

Varnai štai bunda ir liūdnai kranksėdami pasikelia į naktį,
Lyg niaurūs pranašai atnešę sunkų nerimą.
Ten tu eini, kuri galėdavai žvaigždes uždegti
Ir medžiam liepdavai draskyt šakas iš nerimo [44].

Šitokių ir mažesnių dinaminių gamtos brūkšnių *Praradimo simfonijose* yra gausiai pripiešta. Tarp tų judrių simbolių ten bene charakteringiausi — vėjų nešami debesys ir vėjo bei audrų blaškomi medžiai. Iš gyvųjų būtybių jiems kartais pritaria klykiančios kuosos ir sustyręs šuva. Tačiau mėgstamiausias Niliūno gamtos reiškinys *Praradimo simfonijose* pasilieka vėjas. Poeto personifikuojamas jis čia ramiai ilsisi ir snaudžia, čia įnirtęs blaškosi ir klajoja laukais, čia glamonėja iš namų pabėgusį vaiką, čia sėlina iš paskos lyg šuva, čia sunkiai verkia už vartų lyg liūdesys, čia išeinančiam iš namų griebia už skverno sulaikyti, čia graibsto rudens lapus, čia blaško medžius ir nešioja debesis lyg karstus. Trumpai tariant, *Praradimo simfonijose* vėjo tiek daug, kad su juo galima susitikti beveik visuose eilėraščiuose, kuriuose Nyka-Niliūnas paliečia Lietuvos peizažą.

Tačiau vėjas Niliūnui turi gilesnę prasmę negu K. Binkiui ir J. Tysliavai. *Praradimo simfonijų*, vėjas neišdykauja: jis dramatiškas ir skaudus, kartais skverbiasi iki pat žmogaus širdies, nes simbolizuoja žmogaus vidinį nepastovumą, nesuvaldomą nerimą, blaškymąsi vienatvėje ir visa, kas susiję su dinaminiais žmogiškos prigimties gaivalais. Vėjas įtakoja net kraują, kurio neramų srovenimą žmonės pajunta pavasarį:

Kaip gyslomis sruvenanti keista srovė, lyg upė pro ledus,
Skandina juos į nesuvaldomas svajones.
Tuomet iš neramių kelionių grįžęs vėjas
Dainuodavo man tolimų šalių dainas atėjęs,
Į kraują liedamas laukinio nerimo nuodus [45].

Tam slaptam, žemės įtakojamam nerimui ypač jautrūs atrodo vaikai. Juos ne kartą prisimindamas *Praradimo simfonijose*, Niliū- [44]

---

[43] Ten pat, 55 psl.
[44] Ten pat, 26 psl.; *Įliūnė.*
[45] Ten pat, 44 psl.; *Pavasario simfonija.*

nas gal vaizdžiausiai vaikų nerimą atskleidžia *Fugoje apie pavasario vaikus*, rašydamas :

Jie nešasi žaislus mažytėse jų rankose,
Prispaudę prie savęs, kaip motinos jų broliukus mažus :
Pilis iš nuostabios šalies, varnus, kurie paspaudus krankia,
Ir mėlynuos veiduos auksinės laimės miražus.

Vienam jų liko mažas, nevikrus ir keistas brolis.
Jis nesuspėja su kitais. Žiūrėdamas pavasario dangaus akim jis griūna, o per veidą ritas ašara tyra.
Bet ne ! Jis nesustos ! Pavasaris jam išaugins sparnus — ir lėks į šalį tolimą,
Kur nieko, be plačių erdvių, nėra laisviem aram !

Tai kas, kad poakiai, tartum nuostabūs paukščiai mėlyni,
Ir šaltas vėjas, neramiai dainuodamas įsiskverbia iki širdies,
Bet jiems visam pasaulyje, Pavasario Karaliaus valdomam, plasnoja milijonai malūnėlių,
O saulė juos ligi vaikystės sutemų lydės [46].

Pavasario dinamiką, kurią poetas apdainuoja *Pavasario simfonijos* cikle, tėra tik pradžia žmogaus, ypač jo dramatiško nerimo kelyje, kuris tampa beveik tragedija rudenį. Šis metų laikas Niliūnui artimesnis, nes jis geriau simbolizuoja jo įsivaizduojamą žmogaus dalią. Gal todėl rudens nuotaikoms ir mintims jis numatė du poezijos skyrius : *Neramūs rudens paukščiai* ir *Gaivališkos improvizacijos*. Rudens (ir daugiau negu rudens) nerimui ir liūdesiui išreikšti nebeužteko besiblaškančio vėjo: gamtos ir žmogaus daliai apraudoti prireikė juodų paukščių — varnų, kurie:

Laužomais sparnais niauriam dangui bejėgiai krankia
Ir skrenda ledine erdve, lyg lapai vėjo nuplėšti [47].

Į tą pačią rudens simfoniją bei žmogaus dalią įsijungia taip pat kuosos, kurioms nevalia su kitais paukščiais skristi į mielas pietų šalis :

Jos sukasi viena šalia kitos klegėdamos, kaip seserys,
Raudodamos, lyg amžinai reikėtų iš namų išeit,

---

46 Ten pat, 41 psl.
47 Ten pat, 30 psl. ; *Neramūs rudens paukščiai.*

Kaip dukterim benamėm [...]
Bet aš žinau : jas riša prie šitų laukų, kaip ir mane galingos kraujo grandys,
Ir šviesios nematytos šalys šaukia rudenio naktų sapne [48].

Čia plačiau buvo sustota prie Nykos— Niliūno dinamiškų gamtos simbolių, nes dinamiškoje tikrovėje (vadinamoje žeme) sprendžiasi poeto ir jo įsivaizduojamo žmogaus dalia. Žmogus ir jo dalia yra pagrindinė tema ir esminė problema *Praradimo simfonijose* ir visoje jo kūryboje.

Tačiau čia tuojau reikia pridurti, kad Nyka-Niliūnas nebuvo pirmasis, kuris lietuvių literatūroje susidomėjo žmogumi. Apie nuskriaustą žmogų jau buvo kalbėjęs Jonas Aistis, o Bernardui Brazdžioniui žmogaus problema atrodė kaip prieštaringa mįslė, kurią savo rankoje laiko Dievas. Panašiai apie žmogų galvojo ir St. Santvaras savo poezijos rinkinyje *Laivai palaužtom burėm*[49], kur matyti ką tik praūžusio karo pėdsakų.

Atrodo, kad A. Nykos-Niliūno žmogaus samprata mažai teparėjo nuo karo sukrėtimų, nes mūsų poetas pirmiausia į žmogų žvelgė iš jo vidaus — iš jo prigimties, iš jo priklausomybės nuo žemės ir iš jo netilpimo žemės būtyje, iš jo transcendentinių idealų ir iš nepasisekimo, juos realizuojant ir sudūžtant mirtyje. Tiesa, gal būt, ir Niliūno mintijimą yra paveikęs karas (jo eilėraščiuose: *Herojams arba Marche funèbre* ir *Glorija).* Tačiau šie du eilėraščiai nėra proginiai : jų problema — herojų prasmė santykiuose su mirtimi ir kasdieniais žmonių siekimais — yra iškelta į bendriausią plotmę. Tokią prasmę sprendžia visi *Rungtynių* skyriaus eilėraščiai (sonetai), kuriuose gal geriausiai atsiskleidžia mūsų poeto pasaulėjauta ir pasaulėžiūra. Šituose eilėraščiuose žmogaus gyvenimas Niliūnui pasirodo kaip didžiulė arena, kurioje vyksta nuolatinės sunkios grumtynės iki išsisėmimo ir mirties. Ties arena rungtynes stebi ir, gal būt, jas paskatina čiurlioniški valdovai — Tamsusis ir Šviesusis *Rex,* kad, vieniems kovotojams iškritus iš ringo, arba mirus, jų vietą arenoje užimtų kiti. Kad grumtynės nepasibaigtų, šitaip lemianti Likimo beprotybė ir šito siekia pats kovojantis žmogus, nes jis yra ne tik gladiatorius, alchemikas, bet taip pat nežinomų šalių karalius su dideliu paveldėjimu. Jis nepaiso išmintingo tarno-dvariškio, kuris, gudriai šypsodamasis, praneša : « Karaliau ! Tavo miestus ir iliuzijų šalis sugriovė

[48] Ten pat, 89-90 psl. ; *Kuosos.*
[49] Tübingenas 1945.

vėl audra!» [50]. Kaip užpildyti tarpą tarp nepasiekiamų idealų ir kasdienybės, Niliūnas vaizdžiai pasako savame *Poete*, kur :

Saulės nebėra ... Jai mirus nerimas pasauly gimė !
Ir tau reikės naktis sava širdim dangaus bedugnėse spindėt.
Tu iš iliuzijų turėsi susikurti ją savoje dvasioje, Likimo pasmerktas
 Alchemike,

Ir mylimos akis padangėje pasėti lyg žvaigždes,
Kad jos tau, paskutiniam vakarui atėjus, kristų
Į skausmo ežerus, ritmingai tyvuliuojančius Širdy,
Kad vėl, po to, jau amžinam spindėjimui į dangų grįžtų,

Tartum kilni Žvaigždžių Poezija, rami ir išdidi,
Nes akys nuostabiam jos veido danguje vistiek nuvysta,
Nors tu į auksą jas paverst žadi ! [51].

Taigi žmogus turi kurti savo svajonėms realizuoti, nes gamtinė tikrovė, kurioje jis gyvena, jo troškimų negali patenkinti: joje tie troškimai netelpa, nes «gamta apleidžia žmogų, gimusį ant aslos purvinos », nors iš tikrųjų «nėra šalies pasauly nė vienos, kurios nebūtų galima pasiekti svajonių tiltais»[52]. Stengdamasis savu krauju atgaivinti džiūstantį tikrovės medį ir svajonių tiltais jį persodinti į nemirtingumo spindulių šalį, šitaip kuriantis žmogus pagaliau vis tiek nusivilia. Jis tada guodžiasi bent iliuzijomis :

Dažnai Tavo dvasia išsimuša iš šių dienų kalėjimo
Ir vėl nuėjus sėdi tarp išmėtytų žaislų,
Kur guli švino kareivėlis paskutinę kovą pralaimėjęs,
Ir nepasiekęs, kaip ir Tu, čia iliuzorinių tikslų,
Žadėjęs, kaip ir Tu, parnešti saulę
Ir nuostabios šviesos visiems atnešti į namus [53].

Šitas arenoje besigrumiantis kovotojas, kad atneštų šviesos visiems, atrodo lyg prometėjas. Kad ir pralaimėdamas, šitoks žmogus vis tiek yra herojus, gladiatorius, alchemikas, karalius, poetas ar kuris kitas į juos panašus kūrėjas-kovotojas. Tačiau kovos

---

[50] A. Nyka-Niliūnas, *Praradimo simfonijos*, 62 psl.
[51] Ten pat, 64 psl.
[52] Ten pat, 116 psl.; *Ketvirtoji elegija*.
[53] Ten pat, 114 psl. ; *Trečioji elegija*.

ir individualios kūrybos pabrėžimas atskleidžia Nykos-Niliūno aristokratiškas pažiūras su egzistencialistinių filosofų įtaka. Šitai būtų visai suprantama, nes *Praradimo simfonijos* buvo išleistos tuo metu (1946), kai egzistencialistai, ypač prancūzų Jean-Paul Sartre, buvo pasiekę populiarumo viršūnę.

Jeigu *Praradimo simfonijose* ir būtų egzistencialistų poveikio, tai vis dėlto jis nebuvo toks stiprus, kad Nyka-Niliūnas būtų tapęs tikru aristokratu. Kitaip jis savo neramybės nebūtų pavedęs atstovauti tokioms nearistokratiškoms būtybėms kaip vaikams *Fugoje apie pavasario vaikus*» [54]. Prieš poeto aristokratiškumą taip pat kalbėtų simpatija jo seseriai darbininkei, kuri, pasiųsta motinos parnešti vandens, užsimiršta, užsisvajoja, visą dieną klaidžioja po laukus, o temstant «į motinos namus ji grįžta su žiedais, kaip akys mėlynais, plaukuose » [55].

Dėl simpatijų kenčiančiam žmogui, kurio ieškojimų ir pralaimėjimų kelias prasideda vaikyste ir baigiasi mirtimi, vieni poetai, tokie kaip O. V. Milašius, tampa pranciškoniškai paprasti, savo viltingą žvilgsnį nukreipdami į transcendentinę būtį, o kiti apsisiaučia pesimizmo skraiste. Šia pastarąja kryptimi yra pasukęs Nyka-Niliūnas. Kad jo *Paskutinių elegijų* skyrius yra egzistencialistinio pesimizmo išraiška, tai iliustruoja *Pirmoji elegija :*

Aš neturiu nei motinos, nei tėvo, nei idėjos.
Mano gyvenimas yra užgesęs laužas be liepsnos.
Nuostabios šalys, į kurias aš jus nuvest žadėjau,
Dabar jau miega praeities lede įšalusios sapnuos [...]
Gatvėse rauda kažikas palaidojęs kažkokį idealą šviesų. Mano kūnan,
Kaip viską laužantis ledynas šliaužia gyslomis žiema,
Ir dienos užgula, lyg akmenys su skausmo runom,
Kurių nežinomos prasmės mįslingos slegiama,
Mano dvasia pradės pavasariu nebetikėti[56].

Šis pesimizmas atrodo kaip pasekmė poeto prielaidos, «kad kažin kas mane, lyg šunį, prie šios būties pririšo »[57].

Nors Nykos-Niliūno pesimizmas gilus, tačiau jis nėra visuotinis nė absoliutus. Mirtis, kuri poeto nurodoma kaip didžiausias pralaimėjimas, *Mirties* eilėraštyje nebeatrodo kaip didžiausia blogybė,

---

[54] Ten pat, 40 psl.
[55] Ten pat, 35 psl. ; *Rudens himnas.*
[56] Ten pat, 109-110 psl.
[67] Ten pat, 110 psl.

nes ji duoda raktus į kažin-ką ne--žinomą : « Aš tau kaip sapnas duodu raktus dar niekeno nesurastų keistų šalių » [5S]. O sūnaus palaidūno mirtis atrodo net graži sociališkai, nes ji ateina kaip savanaudiškos tikrovės kerštas už jo altruistinius jausmus — norą padėti raudančiam valkatai. Prie Nykos-Niliūno pesimizmo sušvelninimo, atrodo, prisideda jo tikėjimas į Kristų.

Nors vienoje savo liūdnųjų elegijų poetas prisipažįsta, kad « kraujuje sušalti baigia Dievas » [59], tačiau *Kristaus* eilėrašty jis Dievažmogį parodo tokį, kad prieš jo tylų žvilgsnį nusiginkluoja šios žemės herojai-nugalėtojai, šaukdamies pagalbos :

Jį pamatęs Nugalėtojas staiga sulaužo ietį
Ir krinta su riksmu : « Šiandien man saulė nusileido.
Tu iš tamsybės amžinos išvesk mane ! » [60].

Niliūnas tiki Kristų, atsimindamas jo liudijimą apie save : «Aš — tiesa, kelias ir gyvenimas » [61]. Nuo šių žodžių ištarimo žmonės miršta už du dalykus : už kasdienines gėrybes ir už « kadaise atneštą svaiginančią Tiesos idėją, nuodijančią Maišto ir Tiesos iliuzijom » [62] [63]. Todėl Niliūnui atrodo, kad visų žmonių svajonėse «nuostabiausia iš visų iliuzijų Tiesa » [63]. Taigi, nors ir vadinamas iliuzija, tikėjimas Tiesa neleidžia Nykos-Niliūno pasaulėžiūroje ir jo poezijoje įsigalėti absoliučiam pesimizmui bei nihilizmui. Tikėjimas aukščiausia vertybe — Tiesa — skatina žmones į protestus, maištus ir kovas. Todėl *Trečios elegijos* pabaigoje Niliūnas sušunka :

Todėl tegu dar kartą amžinos Tiesos siekimui kyla rankos
Ir lūžta, neišlaikę viso žemės liūdesio sunkaus ;
Tegu idėjų audros blaško Tavo kūną melodingai lankstų,
Tegu jis pasirodo ringuose šalia kovojančio žmogaus
Ir tik tada tegu ant žemės krinta
Ir miega supamos vėlyvo rudenio naktų giesmės ...
Tada Tu būsi Saulė tiems, kurie pasauly niekad nenurimsta,
Ieškodami gaivinančios ir amžinos Šviesos versmės[64].

---

[58] Ten pat, 65 psl.
[59] Ten pat, 100 psl.; Kraujo simfonija.
[60] Ten pat, 63 psl.
[61] *Jono* 14,6.
[62] A. Nyka-Niliūnas, *Praradimo simfonijos,* 120 psl. ; *Šeštoji elegija*.
[63] Ten pat.
[64] Ten pat, 114 psl.

Iš šios citatos atrodo, kad Nyka-Niliūnas jaučia stiprų solidarumo jausmą tiek su visais kovojančiais dėl tiesos ir kūrybos, tiek savo paties ieškojimų aistrą. Vieną kartą eilėraščiuose ji aidi kaip protestas dėl žmonių prigimties ribotumo, nors daug kartų nusivylęs ir laukdamas savo mirties, asmuo vis dėlto neatsižada savo idealiųjų iliuzijų bei kūrybinių pastangų kovoti dėl Tiesos ir geresnio pasaulio. Kitą kartą ta kovos nuotaika reiškiasi kaip maištas prieš rutiną ir konformizmą, trečią kartą — kaip instinktyvus nerimas ieškoti žmoguje mįslės rakto ir naujų išraiškos priemonių poezijoje.

Šitame kovos ir naujovių ieškojimo kelyje Nyką-Niliūną skatino jo paties prigimtis bei prancūzų poetai : Ch. Baudelaire, St. Mallarmé, C. Lautrémont, A. Bimbaud, P. Valéry, O. V. Milašius, L. Aragon, A. Breton ir kiti. Atrodo, kad prancūzų siurrealistai yra daugiau paveikę Nykos-Niliūno poetinės išraiškos bei formos ieškojimus, o prancūzų egzistencialistai darė įtakos jo žmogaus pergyvenimui bei sampratai. Šių literatūrinių ir filosofinių įtakų pasekmėje Niliūnas susiformavo savo pažiūrą apie stipriai originalų žmogų, apie kokį svajojo P. Kirša, kurį stambiais brūkšniais piešė B. Brazdžionis, bet kurį iš vidaus poetiškai išreiškė *Praradimų simfonijų* autorius.

Šitas jo žmogus — tragiška būtybė, ribota ir transcendentinė, gyvenanti tarp būties ir nebūties, pririšta prie žemės, bet joje netelpanti, todėl mirties akivaizdoje kurianti ir kovojanti dėl idealių iliuzijų, tarp kurių aukščiausia — ne Meilė, bet Tiesa. Tai dinamiška būtybė, esanti tarp žemės ir dangaus, kaip tos kuosos rudens vėjuose — jis ilgisi namų, bet juose užsidaręs trokšta, nes jam reikia saulės, vėjų ir audrų. Šitoks žmogus yra visada pakeliui : jis sūnus palaidūnas, keleivis, benamis, tremtinys. Todėl Niliūno sūnus palaidūnas miršta vidur laukų platybės.

Suprantama, kad šitokį žmogų išreiškiant ir vaizduojant *Praradimo simfonijose,* Niliūnui nebereikia kalbėti atskirai apie lietuvį tremtinį. Juk jis ne tik psichiškai, bet ir fiziškai 1944-1949 metais buvo pakeliui. Jo žmogaus samprata taip pat paaiškina, kodėl Nyka-Niliūnas nieko specialiai nepasako apie savo tėvynę. Jam užtenka Lietuvos vardą paminėti visame rinkinyje tik vieną kartą, kalbant apie benames kuosas, kurios ieško savo gimtojo krašto, bet kurias ne « vienas šis mielas skausmas ėda »[65]. Todėl ir *Rudens keleivio*

---

[65] Ten pat, 90 psl. ; *Kuosos.*

svajonėse pirmąją vietą užima skausmas dėl nebepasiekiamos paliktos tėvynės :

... ir mano dvasią skausmas ima,
Išaugęs, kaip ir aš, iš žemės motinos juodos ...
Nes aš neišnešiau ant rankų su savim tėvynės —
Ir palietė namų duris praeidamas ruduo [66].

Nykai-Niliūnui (ir jo žmogui) tėvynė — tai gimtieji namai ir laukai aplink juos. Jis myli juos ir ne kartą į ten grįžta mintimis. Tačiau numatomas grįžimas ateityje bus nepaprastas : jis pasirodys kaip tėvynės prisikėlimas laisvei ir šviesai. Tas išsivystymas į šventę išryškėja *Pavasario simfonijos* paskutinėje dalyje, nes:

Nueisiu, kur aistringai šlama sužeistos pavasario lietaus, kaip aš,
nemarios liepos,
Kur dunkso sulyti namai, prikandę skausmą ir liūdni —
Ir imsiu šaukti : O, Viešpatie ! Jie atsiliepia !
Ir pajusiu, kaip degsis ir liepsnos pavasario ugnis.
Tada sueis aplink mane visi namai ir žiburiai išblėsę,
O medžių šakomis pavasaris, kaip nesuvaldoma srovė galingai liesis,
Ir švies pavasario nakty jų pumpurai drėgni.
Tada į mano kūną grįš iš kažikur vaikystės laimė.
Paimsiu juos visus už rankų kaip silpnus vaikus —
Ir prisikels pavasario nakties tamsoje kaimas
Ir eis su manimi plačiu pavasario lauku
Į saulę [67].

Šis poeto pažadintas kaimo prisikėlimas su jo gamta ir žmonėmis yra jo tėvynės prisikėlimo šventė, nes minimi kaimo laukai ir namai yra lietuviški. Tai lietuviškas kaimas su didele sodyba, kur stūkso medinis namas su langinėmis ir ošia sodas su liepomis pakraštyje, o laukų pabarėje žaliuoja beržynas — « didelė beržų šeima, pasaulyje vienintelė man artima palikusi » [68].

Tačiau tėvynė-tėviškė ir jos dinamiška gamta *Praradimo simfonijose* tėra tik tiršti šalutiniai motyvai arba papildomos temos centrinei — žmogui ir jo daliai būtyje. Toji dalia, trumpai tariant, — kurti ir kovoti mirties akivaizdoje, o šitos kovos vykdytojas-

---

[66] Ten pat, 32 psl.
[67] Ten pat, 55-56 psl.
[68] Ten pat, 81 psl. ; *Praradimo simfonija.*

kūrėjas — čia gladiatorius, čia don Kichotas, čia alchemikas. Metaforiškai kalbant, alchemiko vardas tinka ir kiekvienam poetui ir taip pat Niliūnui, kuris ne tiek naujais žodžiais ir ne žodine muzika, bet daugiau idėjomis ir jas simbolizuojančiais įvaizdžiais kuria naują poetinę tikrovę.

Nyka-Niliūnas juos kuria atsidėjęs ir įsigyvenęs, stengdamasis įprastiniams žodžiams suteikti naujų spalvinių niuansų bei sugestyvios jėgos. Daugeliu atvejų poetui tikrai pavyksta sukurti originalių, įtaigių ir adekvačių įvaizdžių bei vaizdų. Reėčiau pasitaiko apytuščių žodžių, o daugiau perdėtų, išprotautų, susipainiojusių, hiperbolinių įvaizdžių, kuriais norima pasakyti daugiau, negu jie gali pakelti. Štai kelios tokios neįtikimai perdėtos metaforos :

Iš kojų gyslos veržiasi, kad susijungtų su aslos žeme.
Vidurnakty aš pabundu, nes iš krantų ištvinsta akys [69 70 71].

Galingais smūgiais daužė mano sielą varpas [...]
Iššokęs iš medinės varpinės po mano kojų verkė,
Suleidęs mano dvasios gelmėsna nagus [70].

Šitokios įmantrios metaforos nėra niekuo geresnės už XVII amž. prancūziškų markyzių pamaiviškus derinius, pavadinant skruostus drovumo sostais, o žvakę — saulės papildiniu. Tačiau Niliūnas, tur būt, šito panašumo nepastebi. Vedamas didelio noro sudinaminti poetinius įvaizdžius bei įsižiūrėjęs į siurrealistų antiloginius metodus, jis sukuria ne vieną naiviai juokingą metaforą. Štai, jų kelios :

Pamatę juos seni klevai pradėjo bėgti į laukus [71].

Jis paima mane ant rankų, piktas vėjas,
Ir, baisiai šniokšdamas, nusineša ten po medžiu [72].

Ir ašen pajutau, kaip iš pečių, akių, iš veido
Išaugo milijonai šlamančių šakų[73].

Originalius vaizdus bekurdamas, Nyka-Kiliūnas, atrodo, pasiklysta ne tada, kai vadovaujasi intuicija, bet tada, kai pasitelkia svars-

---

[69] Ten pat, 42 psl. ; *Balandžio naktis.*
[70] Ten pat, 92 psl.; *Kraujo simfonija.*
[71] Ten pat, 93 psl.
[72] Ten pat, 21 psl. ; *Senas medis.*
[73] Ten pat, 103 psl.; *Kraujo simfonija.*

tantį protą ir teoriją, kuri ne visada gera, nors ji būtų išgarsinta siurrealistų, arba kitokių avangardistų.

Kas yra įsiskaitęs į *Praradimo simfonijas*, tas sutiks, kad ten intelekto ir svarstymo tikrai yra nemažai. Be abejo aišku, kad eilėraščiai, grindžiami idėjomis ir problemomis, suponuoja intelektą ; tačiau tai nereiškia, kad šalia įmantrių įvaizdžių reikia vartoti apsčiai beveik filosofinių terminų, kaip : žemiškoji egzistencija, metafizinė kančia, mistiška šviesa, iliuzoriniai tikslai, Renesanso dievas, mistiškos šaknys, kažin kas, kažin kur ir t.t. Poezija tampa dar abstraktesnė, kai Niliūnas prie filosofinių terminų prijungia išprotautinius prieveiksnius (pavyzdžiui, todėl) ir jungtukus (pavyzdžiui, nes), kurie labiau tinka silogizmams negu poezijai.

Nors stiprus *Praradimo simfonijose* intelektas, tačiau ten jis nėra visagalis : su juo ten lenktyniauja emocijos bei kuriamoji vaizduotė. Šitoms galioms susirungus, Niliūno poezijoje ir suklesti perkrauti, susipynę, įmantrūs vaizdai ir sakiniai. Tokių poetinių ir sintaksinių džiunglių pavyzdžiu gali būti *Antrosios elegijos* pradžia :

Naktis, kaip milžiniškas kontrabasas skamba
Apleistas, vienišas tikrovėje palikusioje už manęs, rūstus,
Pripildydamas jos sunkiais akordais mano kambarį,
Kuriam aš susinešęs neramias svajones ir sapnus keistus
Stebiu, kaip spindi tamsoje sušalęs miestas,
Lyg paslaptingo rudenio orkestro pultų žiburiai,
Kaip Laikas, lyg žiaurus fantomas, negalėdamas manų sapnų paliesti,
Su vakaru įsikabinęs lango grotų žiūri į mane niūriai [74].

Kai prie šitokių sudėtingų įvaizdžių, išreiškiamų susipynusiais sakiniais, prisideda ilgos, kartais 25 skiemenų eilėraštinės eilutės, tada net geros valios skaitytojui tokia paini poezija tampa sunkiai beįkandama. Šitaip *Praradimo simfonijose* prasideda Nykos-Niliūno ezoterinė ir hermetinė poezija, kuri išsivysto ir nuo skaitytojo galutinai užsidaro *Orfėjaus medyje, Balandžio vigilijoje* ir *Vyno stebukle.*

Nors *Praradimo simfonijose* būdavo nemažai supainiotų įvaizdžių miglotose strofose ir net ištisų tamsoje skęstančių eilėraščių, tačiau vis dėlto juos gaivindavo poeto jauna dramatinė aistra, kuri įžiebdavo skaitytojo aštrų dėmesį migloms nušviesti. Šita eksperimento aistra vėlesniuose Niliūno rinkiniuose jau pasirodo apiblėsusi ir net visai užgesusi. Vėlybesniuose rinkiniuose poetas nebeturi nei naujų idėjų, nei aistrą žadinančių problemų. Bet, kad nepasirodytų

---

[74] Ten pat, 111 psl.; *Antroji elegija.*

tuščias, jis į talką pasišaukia graikų bei romėnų mitologijas, meno istorijose aprašomus dailės šedevrus bei jų detales ir gausius dailiosios literatūros kūrinių įspūdžius.

Todėl, užuot egzistencinio kovingo tono, jaučiamo *Praradimų simfonijose*, įsigali paskutiniuose trijuose Niliūno rinkiniuose ramus, knyginis estetizmas, kartais su erotiniu, kartais su ironijos prieskoniais bei su kosmopolitiniu apsiaustu. Tiesa, ten dar yra likęs ir filosofijos skonis. Bet tuos klausimus, kuriuos kelia Nyka-Niliūnas, vargiai įstengs atsakyti filosofijos specialistai. Štai, pastraipa su klausimais iš *Mergaitės dainos* :

Sodai. Buvo be galo sunku
Juos nešti (bet kas yra sodai ?),
Ir tavo rankos
Greit tapo nebepakeliamos.
(Bet kas yra rankos
Ir kaip atskirti jas nuo liūdesio ?) [75].

Ar šitie klausimai čia tariami rimtai, ar ironiškai, koks mirtingasis be paties poeto pajėgtų atsakyti ? Todėl galima tarti, kad paskutiniuose trijuose rinkiniuose poetui vis malonesnis tampa užsisklendimas ir hermetinės poezijos tėvas Stéphane Mallarmé, negu jaunesni poezijos revoliucionieriai. Tiesa, būtų klaida manyti, kad Nyka-Niliūnas būtų užmiršęs siurrealistų pamokas. Ir šituose vėlybuosiuose rinkiniuose poetas yra sukūręs labai įmantrių metaforų bei vaizdų. Antai, *Madonos su žuvim* eilėraštyje skaitome :

Berniukų choras, raudonomis kamžomis, žengė
Tavo kaklo ir pečių šventoriumi. Otilija,
Gyvomis minagomis dantyse ir plaukuos, bėgo
Dainuodama ir spindinti — kaip džiaugsmas.
Vasaros vėjas buvo Watteau ; vėsus kambarys — Vermeer ;
Upės krito į akis ; kraujažolės spindėjo saule [76].

Kas nėra matęs arba neatsimena to paveikslo, apie kurį čia rašo Nyka-Niliūnas, kas nepažįsta nei Watteau, nei Vermeero tapybos, tam ši strofa (ir net visas eilėraštis) pasiliks neatspėjama mįslė.

---

[75] A. Nyka-Niliūnas, *Vyno stebuklas*, Chicaga 1974, 26 psl.
[76] A. Nyka-Niliūnas, *Balandžio vigilija*, Chicaga 1957, 56 psl.

Paskutiniame *Vyno stebuklo* rinkinyje randame nemažiau paslaptingai užsklęstų posmų. Štai, vienas tokių iš *Šeherazados kapo:*

O nebuvimo džiaugsme !
Aš ir vėl einu
Pamišėlės akių šaligatviu
Į turgaus aikštę,
Kur dega pranašiškos akys
Ir hesperidžių obuoliai [77].

Galima tikėti, kad šį eilėraščio pabaigos posmą tesupras tik tas skaitytojas, kuris bus iš anksto susipažinęs su viso eilėraščio komentaru. Tačiau jį tikriausiai tegalėtų parašyti pats eilėraščio autorius, kuriam, lyg geram šachmatų meisteriui, žinomos visos lošimo taisyklės. Tik kaip turi jaustis mokinys-skaitytojas, kuris pirmą kartą sėda prie poezijos šachmatinės lentos !

Sustojus prie šito klausimo, kritikui darosi liūdna. Liūdna dėl skaitytojo, liūdna ir dėl poeto, kuris su pirmuoju savo rinkiniu — *Praradimo simfonijomis* — buvo tapęs siurrealistiškai paspalvintos, egzistencinės poezijos originaliu promotorium jauniausioje lietuvių literatūroje, o su vėlesniais savo poezijos rinkiniais atsidūrė tarp hermetinės poezijos gausių epigonų bei epigonių, kaip šių varžovas. Dėl šitokio stovio, atrodo, nejauku nė pačiam Niliūnui. Kitaip, kodėl jis būtų atsisakęs viešai priimti Lietuvių Fondo premiją, kurią jam už *Vyno stebuklą,* 1975 m. buvo paskyrusi Rašytojų draugijos komisija su dr. R. Šilbajoriu priešakyje ? Kad ir šitaip į savo aristokratišką kampelį nuriedėjusi Nykos-Niliūno poezija yra padariusi įtakos atviresniems poetams, tokiems kaip K. Bradūnas, L. Andriekus ir, gal būt, suklaidindama ne vieną jaunesnį.

Leonardo Andriekaus pokalbiai su Dievu

Kad ir pasiduodamas šiek tiek Nykos-Niliūno ir abstrakčios poezijos madai, Leonardas Andriekus (gimęs 1914 m.) nėra užsisklendusios poezijos šalininkas. Nuo užsisklendimo, gal būt, jį saugojo kunigo pranciškono pareigos bei dalyvavimas viešajame lietuvių kultūros gyvenime, ypač tremties spaudoje. Be to, L. Andriekus priklauso prie veikliųjų tremties poetų (jei net pamirštume, kad kelerius metus iš eilės jis yra buvęs Lietuvių rašytojų draugijos pirmininkas tremtyje) : jis yra paskelbęs tiek pat eilėraščių rinkinių, kiek A. Nyka-Niliūnas, H. Nagys, L. Sutema, D. Sadūnaitė. Tie

---

[77] A. Nyka-Niliūnas, *Vyno stebuklas,* 50 psl.

jo rinkiniai yra : *Atviros marios* (1955), *Saulė kryžiuose* (1960), *Naktigonė* (1963) ir *Po Dievo antspaudais* (1969).

Kadangi *Saulės kryžiuose* ir *Po Dievo antspaudais* rinkiniai kiekvienas turi apibrėžtas (specifines) temas, tai L. Andriekaus bendrųjų poetinio veido bruožų reikia ieškoti kitose dviejose knygose : *Atvirose mariose* ir *Naktigonėje.* Pirmasis rinkinys, savo vardu bylodamas apie plačiuosius vandenis, galėjo ne vienam poezijos mėgėjui sugestionuoti mintį, kad to rinkinio autorius esąs impresionistinis poetas, kuris džiaugiasi gamta ir jos gaivalais. Tačiau, pradėjus *Atviras marias* skaityti, pasirodo, kad tik apie penktadalis to rinkinio eilėraščių tėra pavadinti gamtovaizdiniais vardais, o besigilinant į eilėraščių turinį, paaiškėja, kad L. Andriekus daug labiau yra susidomėjęs savo sielos pergyvenimais negu regimos gamtos grožiu. Tada jau aiškiai matyti, kad *Atvirų marių* ir *Naktigonės* vardais poetas nurodo į savo santykius su tikrove bei įvairiais jos reiškiniais. Tiksliau tariant, tų dviejų rinkinių poetas mus nori painformuoti apie savo pergyvenimus tokios tikrovės, kurios negalėtume pavadinti kasdieniška, nes ji atrodo neaprėpiama ir paslaptinga kaip būtis. Kaip naktigonės laužas budintiems ganytojams tenušviečia tik mažą aplinkos ratą, kurį apgaubia begalinės nakties mįslė , taip «marios — lašas amžinųjų vandenų», kaip skelbia *Atvirų marių* motto pagal B. Brazdžionį.

Kaip kiekvienas kitas neįstengdamas suvokti visos paslaptingos būties, L. Andriekus nori prie jos priartėti įvairiais būdais — savo juslėmis, įžvalga, protu, vaizduote, tikėjimu. Kad ir visu savimi artėdamas į būtį, suprantama, poetas teišvysta tik jos reiškinius, tik būtybes, ypač gamtos būtybes, kurios poeto žvilgsniui dažnai pasirodo nepaprastos, nuostabios, spindinčios grožiu. Todėl, kai dangaus kraštelis, nušvietė žemės sklypą prie jūros, poetas parašė *Stebuklą :*

Tą dieną Viešpats atrakino
Kiekvieną jūrų sraigės kiautą.

Visiems užteko gryno oro,
Visi tą patį džiaugsmą gėrė —
Pavirto žemė į altorių,
Pavirto žvakėm lauko svėrės.

Kas benorėtų šiandien grįžti
Į jūrų sraigės tamsų kiautą —
Esu, kaip kūdikis po krikšto,
Malonės vandeniu nuplautas [78].

---

[78] Leonardas Andriekus, Atviros marios, Brooklynas 1955, 11 psl.

Grožėdamasis šituo gamtos altoriumi, kur laukų svėrės atlieka žvakių pareigas, pats poetas jaučiasi mažas ir nekaltas kaip kūdikis po krikšto. Šis smulkumo bei mažumo pabrėžimas atrodo, bus savybingas L. Andriekui, nes šitokį įspūdį ne kartą sutinkame, kai poetas džiaugiasi arba liūdi. Antai, žvelgdamas į Žemės planetą iš tolybių, jis mato ją mažytę kaip vandens lašelį; o šis poetui primena ašaros lašelį, kuriame telpa skausmas, džiaugsmas ir Dievo malonė. Tos paralelės tarp visatos begalinių dydžių ir mažybių skatina poetą su nuostaba kreiptis į Viešpatį :

Kaip galima tiek skausmo,
Džiaugsmo ir malonės
Viename lašely sutalpinti ! [79]

Pastebėdamas tikrovėje retus reiškinius ir pabrėždamas mįslingas paraleles, L. Andriekus teigia būtį be triukšmo, užuominomis, tartum laukdamas, kad jas skaitytojas atbaigtų savo mintimis ir — priešingai mūsų laikų madai — pripažintų būties prasmingumą.

Pats poetas ne tik jį pripažįsta, bet, žvelgdamas į gyvąją ir negyvąją gamtą, ja aiškiai žavisi. Nors ir nepiešdamas ištisinių gamtovaizdinių paveikslų, L. Andriekus mielai sustoja prie pavienių gamtos reiškinių ir būtybių. Šitokio susižavėjimo matyti nemažai *Atvirose mariose*, kur poetas prisipažįsta, kad vieną kartą «per žvaigždžių stebuklingąjį lietų nualpau ant uolų »[80]; kitą kartą obelims žydint ir jas lietui nulijus, jis sakosi nuolankiai pabučiavęs žemę, «lyg po pamaldų bažnyčioje»[81], trečią kartą naktį norėtų priglausti savo ausį prie gėlių žiedų, kad išgirstų jų sapną [82]; ketvirtą kartą jis mielai sutirptų snaige, o iš padangių drauge su vieversėliu nukristų grumsteliu.

Mūsų brutaliais laikais šitoks vyriškio jautrumas gamtos reiškiniams galėtų būti apšauktas saldžiu sentimentalumu, jeigu poetas dėl panašių reiškinių nenuliūstų. Sakysime, iš eilėraščių matyti, kad L. Andriekus mėgsta gintarą, nes jo trupinėliai kartais primena jį patį. Kai gintaro grūdeliai dega smilkintuve prie altoriaus, jam

---

[79] Leonardas Andriekus, Naktigonė, Brooklynas 1963, 11 psl. ; eilėraštis Lašelis.

[80] L. Andriekus, *Atviros marios*, 46 psl. ; eilėraštis *Lietus*.

[81] Ten pat, 58 psl.; eilėraštis *Palijus*.

[82] Ten pat, 59 psl. ; eilėraštis *Vėlė*.

atrodo, kad jis kaip kunigas-poetas dalį savęs atiduoda kitiems — bažnytiniam-bendruomeniniam ugnies židiniui:

Visi galės
Po vieną kibirkšlėlę
Pasiimt iš ten.
Visuos languos bus žiburiai,
Tik mano langas liks tamsus —
Aš savo ugnį
Atiduosiu tau [83].

Netikinčioms akims šitoks savęs atidavimas gali atrodyti visišku žmogiškos būtybės sunykimu. Tačiau tikinčiam, savo dvasinių jėgų paaukojimas kitam yra didelis meilės aktas. Todėl krikščionis netiki, kad eilėraštyje primenamas tamsus langas būtų beprasmis.

Kad religinis tikėjimas L. Andriekaus gamtiniam jausmui suteikia gilumo ir subtilumo, santykiaujant su būtim, gal niekas geriau neliudija kaip jo eilėraštis *Rauda :*

Kai vandenis ir žemę kūrei,
Jau, Viešpatie, matei tada,
Jog šiandien išsilies į jūrą
Vienos širdies rauda.

Ji bus tyli, kaip šitos uolos,
Ir kaip saulėlydis graudi.
Jos niekas negirdės iš tolo,
Jos niekas nepajus arti.

Iš jūrų šoks laimingos žuvys,
Jų žvynai sidabru švitės.
Grįš vakaras, atneš lauktuvių —
Atodūsius nakties.

Atodūsiai pripildys jūrą,
Ir bus labai graudu tada,
Kad viskas vėl pavirsti turi
Be galo didele rauda [84].

Tai vienas gražiausių ir giliausių L. Andriekaus eilėraščių. Jame jis atskleidė savo (ir apskritai žmogaus) santykių su gamtos apraiš-

[83] L. Andriekus, *Naktigonė*, 76 psl. ; eilėraštis *Be nieko.*
[84] L. Andriekus, *Atviros marios,* 16 psl.

komis liūdniausią aspektą, būtent, peizažinės gamtos visišką abejingumą žmogui. Nors mūsų poetas, kaip jau matėme, ir labai jautrus gamtos grožio apraiškoms, kurias jis norėtų lyg prakalbinti, padarydamas savo nuotaikų bendradalyvėmis, tačiau tai niekada neįvyks, nes gamta žmogui buvo ir pasiliks abejinga ir kurčia. Ir net tokią svarbią valandą, kai poetas su saulėlydžiu ir jūra norėtų pasidalyti savo begarsiu, bet egzistenciniu liūdesiu, siekiančiu gal būt pasaulio sukūrimo pirmųjų akimirkų, gražuolė gamta lieka nesugraudinamai šalta ir abejinga, čia žaisdama sidabrinėmis žuvimis, šokinėjančiomis tarp šviesių bangų, čia skleisdama aplinkui vakaro tylos atodūsius, kurie netaps poeto raudančios sielos atbalsiu. Šitoks gamtos abejingumas žmogui, tur būt, pirmą kartą iškilo lietuvių literatūroje.

Kai prie gamtos šalto abejingumo dar prisideda žmonių abejingumas bei priešingumas, tada pajusdamas savo sielą, išsekusią kaip sausą įlanką, poetas kreipiasi į Baltijos gintaro grūdelį:

Tavęs nemyli jūra,
Manęs nemyli žemė —
Apverk, apverk, mažytis gintarėli,
Dalužę mūsų abiejų [85].

Šis eilėraščio gabaliukas skambėtų naiviai, jeigu nesuprastume, kad žemės vardu poetas vadina mūsų planetos gyventojus, žmones. Pasirodo, kad su šitomis būtybėmis poetui santykiavimas yra skaudesnis negu su kurčiąja gamta. (Apie šituos santykius L. Andriekus daugiau kalba *Naktigonės* rinkinyje negu *Atvirose mariose).* Net stebėdamas mažus vaikus, kurie ant jūros kranto su dideliu užsidegimu bei rimtimi stato smėlio pilis, poetas negali neprisiminti suaugusių žmonių, kurie savo gyvenime elgiasi panašiai į pajūrio vaikus. Kaip šie, jie taip pat kuria įvarius planus pilims iš smėlio, visai nepagalvoję :

Apie laimingą salą,
Kurioj nėra gimimo nei mirties —
Kur jau vidunaktis
Vadinamas vidudieniu,
Ir pilnatis
Vadinama jau saule [86].

---

[85] *Naktigonė,* eilėraštis *Gintarėlis,* 76 psl.
[86] Ten pat, 50 psl.; *Vaikai.*

Taigi liūdna poetui, kad, statydami savo pilis ant smėlio, žmonės nepagalvoja apie savo gyvenimo prasmę, užmiršta transcendentinę būtį; bet nemažiau L. Andriekui širdį skauda, prisiminus savo tautiečių paklydimus iki tokio laipsnio, kad su daugeliu jų nebeįmanoma susikalbėti dėl pasidavimo svetimiesiems ir atsisakymo paveldėtos krikščionių religijos :

O kaip skaudu
Gimtuos laukuos paklysti
Ir nebepažint
Vaikystėj išmintų takų [87] [88].

Tautiečių pasiklydimą poetui primena ir pasaka apie devynius brolius ir jų seserį Elenutę :

Skaudu, kad broliai pasiklysta,
Su ragana linksmai puotauja —
Nebepažįsta jau sesers [8S].

Tarp lietuviškų rūpesčių, tėvynės prisiminimų ir meilės jai *Naktigonėje* prie nakties laužo išnyra čia komunistų siautėjimas, tas puotavimas su ragana, užmiršus seserį, susiėjus į bendrystę su Kaino vaikais taip glaudžiai, kad net lakštingala tapo Kaino dukterimi, nes gi ji, «lakštingala giedojo žmogžudžiui » *(Kaino vaikai).* Bet ar *Kaino vaikų* skaitytojas pajėgs suprasti L. Andriekaus užuominas ir net lakštingalos simbolį, jeigu jis nežinos, kad Salomėjos Nėries vienas eilėraščių rinkinys buvo pavadintas *Lakštingala negali nečiulbėti*, arba jeigu jis būtų pamiršęs kad poetė-lakštingala buvo parašiusi poemą žmogžudžiui Stalinui ? Žinant tai, suprantama, kodėl poetas sako: «Gana jau veidmainiauti, gana meluoti»[89]. Bet savo eilėraštyje L. Andriekus nemini nei komunistų, nei jiems talkininkavusios poetės. Šituo jis, matyti, nori išvengti ryšio su publicistika, kad pasiliktų apskritai žmogiškoje plotmėje — kad Kaino vaikų simbolį būtų galima pritaikyti įvairiems brolžudžiams (dvasiniams, religiniams, moraliniams).

Be abejo, L. Andriekaus poetinis veidas būtų labai sužalotas, jeigu, kalbant apie poeto santykius su būtimi ir žmogiškomis būty-

---

87 Ten pat, 88 psl. ; *Angelas*
88 Ten pat, 90 psl. ; *Našlaitė*
89 Ten pat, 94 psl.

bėmis, atskirai nepabrėžtume jo santykių su Dievu. Iš tikrųjų abiejų rinkinių eilėraščiuose jis Visagalį prisimena dažnai ir įvairiai. Iš tų jo krypsnių arba mintinių nuorodų nesunku pastebėti, kad mūsų poeto Dievas yra būties Viešpats. Sakysime, kada savo *Maldoje* poetas prašo Visagalio, kad bent prieš mirtį jam būtų leista «pasilinksmint su žiogais kartu»[90], arba kai *Kryžkelėje* prašo dar suteikti progų pasidžiaugti gamtos grožybėmis ir jo neišvesti «nežinomo pavasario keliu» [91], skaitytojui visai nesunku suprasti, kad visų tų grožybių, gyvybių ir mirties Viešpats yra gyvasis, asmeninis Dievas — visos būties šaltinis ir centras. Į jį dažniausiai ir nubėga L. Andriekaus nustebusi, arba maldinga mintis. Šitaip į aną transcendentinę, asmeninę Būtį poetas nukreipia skaitytoją ir be jokių pamokslavimų įjungia į savo minčių bei nuotaikų ratą, nes nemažai L. Andriekaus eilėračių atrodo lyg trumpos meditacijos apie Dievą bei transcendentinę būtį. Tik jų grožiui pajusti reikia būti susipažinusiam su Evangelija ir krikščioniška bei lietuviška kultūra. L. Andriekaus poezijos teocentrizmas nėra koks nors neapibrėžtas monizmas, kokį dažniausiai sutinkame J. Baltrušaičio eilėraščiuose, bet kristocentrizmas.

Tiesa, per abu rinkiniu — *Atviras marias* ir *Naktigonę* — tėra tik tys eilėraščiai, kur poetas kalba tiesiog apie Kristų, tačiau jų įspūdingiausias yra *Džiaugsmo lašas.* Ten vaizduodamasis paskutinį Kristaus atėjimą, L. Andriekus Išganytoją ir Teisėją pastato viso ko centre, nes tada bus duotas nuosprendis visai žemiškai ir kitokiai būčiai. Pagrindą tam didžiajam džiaugsmo lašui duoda Kristaus palaiminimai nuo kalno. Dėl jų paskutiniojo teismo dieną įlinks kalvos slėnis, «tas žalias Dievo delnas», o jam įlinkus:

Čia tuoj nauja kalva iškils,
Kurios nebus dar lietęs kojom
Nė vienas gyvis.
Kalvos viršūnėj stosis Kristus —
Su ilga pašukine tunika,
Vienplaukis, basas ...
Jis pažiūrės liūdnai į lygumas
Ir pasakys:
Palaiminti nuliūdusieji [92].

[90] *Atviros marios,* 35 psl.
[91] Ten pat, 86 psl.
[92] *Naktigonė,* 73 psl.; eilėraštis *Džiaugsmo lašas.*

Kaip matyti, Kristaus antrasis atėjimas poeto čia pavaizduotas neįprastai — be šiurpulingo iškilmingumo, apie kurį kalba Evangelija. Išganytojas ir Teisėjas čia poeto tėra parodytas be jokio iškilmingo puošnumo, teapsivilkęs grubia drobine tunika ir basas, koks jis tikriausiai buvo, skelbdamas savo palaiminimus nuo kalvos. Poeto vaizduotėje jis nieko nesmerkia, tik liūdi tų, kurie jo palaiminimų neišgirdo, arba juos atmetė, nuo jo atsiskirdami. Jų tebesigailėdamas, Kristus savo ištikimiesiems tepasako tik du žodžius, tuos pačius, kuriuos kadaise buvo ištaręs savo pamoksle nuo kalvos : « Palaiminti, kurie liūdi» [93]. Tai esminiai žodžiai krikščionių vilčiai ir liūdesiui, nes kiekvienas jų jaučia savo nuodėmes ir mato kitų klaidas, paneigiančias Išganytoją. Liūdėti su juo drauge ir yra tas džiaugsmo lašas kiekvienam ir taip pat poetui Andriekui, kurio lyrikoje to draugiško, apgailinčio liūdesio yra apsčiai, nes daug yra tokių, « kurie nesiklausia, kodėl čia gema, kenčia, miršta *(Gimimas ir mirtis*)[94].

Kad išdidūs skaitytojai ir kritikai priimtų jo žodį draugiškai, L. Andriekus stengiasi būti pranciškoniškai kuklus ir gal todėl sau taiko smulkius, mažybinius įvaizdžius. Todėl jo džiaugsmas tėra tik lašas, jis pats — tik gintaro grūdelis, tik laukų grumstelis, tik vieversėlis, tik žiogelis. Bet vis dėlto to kukliojo poeto *Naktigonėje* pasitaiko nemažai abstrakčių ir įmantrių įvaizdžių, iš kurių suorganizuotas frazes sunku besuprasti. Šito iliustracijos pavyzdžiui žvilgterėkime į *Šypsnio* pradžią :

Gerai, kad išlaikei tą savo šypsnį
Lig paskutinės valandos.

Per daug jau buvo pasiilgę saulės
Pašlaičių kiparisai
Po trečiojo nokturno.

Per daug buvau tavęs aš pasiilgęs
Ir jau nebegalėjau laukt ilgiau.

Viena akimirka man būtų virtus amžinybe,
Lyg tam numirėliui,
Kuris palaidotas išbudo [95].

---

[93] *Mato*, 5, 4.
[94] *Naktigonė*, 47 psl.
[95] Ten pat, 40 psl.

Arba ką reiškia posakis : « Šypsokis ir tuomet, kai kiparisai pašlaitėse gimimo naktį keiks » ? Deja, tokių įmantrių įvaizdžių pasitaiko ne viename *Šypsnyje*. Tik čia pat reikia pridurti, kad per visą *Naktigonės* rinkinį tokių nebesuvokiamų įmantrybių nėra daug. Poetas, tur būt, nujaučia, kad atotraukos (abstrakcijos) neveda prie būties, bet nuo jos tolina, o knyginių simbolių įteigiamoji galia dažniausiai būna silpnesnė negu konkrečių tikrovės reiškinių. Be to, knyginiai simboliai bei atitrauktos sąvokos menkai tesiderina su pagrindiniu L. Andriekaus užmoju — liudyti kristocentrinę būtį. Poetas geriau šį savo tikslą pasiekia, pasinaudodamas visiems gerai pažįstamomis smulkmenomis. Antai, *Nakvynės* eilėraštyje[96] tėra tik trys daugumos matyti vaizdeliai : nuogas medis žiemos pabaigoje, jame apgriuvę lizdai ir tie patys čiulbantieji lizdai pavasarį. Iš šių paprastų konkretybių poetui yra pavykę sukurti šedevriuką, bylojantį apie žmogiškos būties skurdybę. Ir kiti *Naktigonės* rinkinio eilėraščiai, kaip *Akmuo, Elgeta, Nendrė, Žaizda, Kalnelis*, kur poetas atsiremia į nesusigalvotas konkretybes, yra įtaigūs kūrinėliai, kurie atveria perspektyvą į teocentrinę būtį.

Teocentrinei-kristocentrinei būčiai lietuviškos kultūros įvaizdžiais apdainuoti L. Andriekus yra paskyręs didelį eilėraščių rinkinį *Saulę kryžiuose* (1960). Tai kūrinys, kokio kito nėra lietuvių literatūroje. Jame įvairiais tonais, spalvomis ir niuansais poetas kalbasi su savo Dievu. *Saulė kryžiuose* — tai lyg šimtabalsiai žmogiški vargonai, kuriais savo maldingas giesmes poetas tyliai groja, arba jais palydi savo žodžius, reikšdamas jais savo liūdesį, sielvartą, skausmą, susimąstymą, padėką, prašymą paguodos, meilę, viltį, tikėjimą, džiaugsmą, garbę, pagarbą, susižavėjimą Visagaliam Viešpačiui ne kažin kur už žvaigždynų, bet nužengusiam čia pat, į vargingą mūsų žemę, tarp mūsų gyvenančiam ir apsireiškiančiam jeigu ne klevų lapų virpuliu, jeigu ne rasos lašeliu saulėje, tai bent giesmėje vyturėlio, kuris « iš tavo delno pasikėlė ».

Kandangi nedaugelis žmonių pajėgia pajusti tą visur esančio Kūrėjo ir Išganytojo buvimą, kuris atrodo jiems tylėjimu, poetas jaučia malonumą būti Dievo balso interpretatorium :

Dabar gali prabilti mano lūpomis,
Danguj aušrinei žvaigždei pasirodžius —
Prabilt iš mėnesienų,
Prabilt, kaip žiedas liepose,
Šią naktį vėjo supamas,

---

[96] Ten pat., 57 psl.

Pačiais gailiausiais žodžiais
Į širdis, ilgesy nerimstančias,
Lyg į tuos akmenis,
Žaibų sukruvintus [97].

Taigi ir tie vargonų klavišai, kuriais L. Andiiekus palydi savo maldingas mintis ir nuotaikas, yra ne kas kita, kaip visatos ir gamtos reiškiniai, žmogaus dalia ir jo rūpesčiai, lietuvių vargai ir viltys, lietuvių kryžiai išpuošti saulėmis, ir jų susimąstę Rūpintojėliai. Poetas savo kūrinėliais dažnai kalbasi su Visagaliu, lyg su tėvu ar broliu, nes juk Dievas — čia pat prie kryžiaus, kurį Andriekus vadina jo sostu, arba prie kelio Rūpintojėliu rymo, arba nematomu keleiviu vaikšto po laukus, o kartais paprastas duonos trupinėlis jam primena Dievo dovanų gausybę ir kadaise įvykusį duonos padauginimo stebuklą. Kaip šį, taip daugelį kitų atvejų poetas apmąsto Kristaus asmens savybes, ypač jo gerumą bei atlaidumą. Kartais iš pokalbio belieka paralelizmas tarp gamtos reiškinių ir poeto nuotaikos, kaip šit *Giesmėje :*

Ta obelis pražydo
Per vieną naktį,
O mano siela tiek naktų kankinosi,
Kol ji atsiskleidė
Šiai meilės giesmei.

Nėra giesmės be skausmo,
Nėra žiedų be saulės,
Tačiau ta obelis pražydo sutemoj,
Tau gęstant, Viešpatie,
Ant savo kryžių.

Užteks ir žiedui saulės,
Užteks ir širdžiai skausmo,
Kol neužvoši paskutinio spindulio
Mirties agonijoj
Šaltom blakstienom [9S].

Greta paralelizmų ir susimąstymų pokalbių tonas *Saulės kryžių* rinkinyje suteikia religinei lyrikai šilto paprastumo. Ar tai paties

[97] L. Andriekus, *Saulė kryžiuose,* Brooklynas 1960, 10 psl. ; eilėraštis *Tylėjimas.*
[98] Ten pat, 132 psl.

poeto asmens ypatybė, atsispindėjusi jo poezijoje, ar tai šv. Pranciškaus ordino išugdyta dorybė, sunku būtų čia pasakyti, nors antra vertus, šis paprastumas bei kasdieniškumas gali būti šiek tiek paveiktas Jono Aisčio poezijos. Kad šis poetas yra giliai paįtakojęs L. Andriekų, gal niekas akivaizdžiau neliudija kaip pakartojimai, kuriuos J. Aistis vartodavo ne vien minčiai pabrėžti, arba eilutei užpildyti, arba net ritmui pagerinti. Žodžių pakartojimus dažnai galima sutikti ir *Saulės kryžių* eilėraščiuose. Antai, tų nereikalingų pakartojimų turime progos pamatyti kad ir *Dėkingumo* eilėraštyje :

Tau dėkingas esu už tą skausmą —
Už tą s k a u s m ą ,
Sukeltą širdy,

G ę s t a n t s a u l e i —
Gęstant saulei ir virpant upeliui
Dėl žilvičio dalios [...]

Tau dėkingas esu,
Kad šią naktį galėsiu mylėti
Pilnaties blyškų veidą —

B l y š k ų v e i d ą ,
Panertą upelin
Be gedulo skraistės [99].

Čia pabraukti žodžiai eilėraščio minčiai visai nereikalingi, tačiau poetas čia juos vartoja tikriausia dėl įpročio, net užmiršdamas, kad pakartojimai jo švelnaus, intymaus pokalbio tonui yra priešingi, nes jie nukreipia eilėraštį į pabrėžimus bei retoriką. Tie pakartojimai, kurių taip pat pasitaiko B. Brazdžionio lyrikoje, bus bene vienintelė priežastis, dėl kurios *Saulės kryžių* eilėraščiuose retkarčiais suskamba iškalbos tonai. Jie taip pat prisideda prie kai kurių kūrinėlių ištęsimo, nors jų pagrindinė priežastis — jų laisva eilėdara: *Saulės kryžių* rinkinyje L. Andriekus jau nebeskiria jambo nuo chorėjo, o žiūri daugiau minties bangavimo eilutėse, kurių ilgių nebederina ir galūnių rimais nebemuzikuoja. O šitokia laisva eilėdara atveria duris daugiažodžiavimui.

Kad daugiažodžiavimas lyrikoje nėra jokia dorybė kaip iškalboje, netiesiogiai paliudija pats Andriekus. Jo *Saulės kryžių* rinkinyje trumpieji eilėraščiai pasirodo gražiausi. Štai keletas vardų tų geriau-

[99] Ten pat, 126 psl.

sių: *Vieversys, Valdovas, Žinojimas, Altoriai, Žvilgsnis, Lopšinė, Gerumas, Gegutė, Pilnatvė, Paukščiai, Sostas, Žvaigždės, Vidurnakčiai, Nuplakimas, Giesmė, Vėlinės, Saulėleidis, Meilė, Kalbėjimas, Varpai, Kerštas, Žodžiai, Grįžimas, Budėjimas.* Išskyrus šį pastarąjį, kantatos pobūdžio eilėraštį, dauguma aukščiau suminėtų kūrinėlių yra trumpi, iki 24 eilučių. Tačiau jų prasmingas grožis lieka neginčijamas.

Po Dievo antspaudais — antras specifinis L. Andriekaus poezijos rinkinys. Jį autorius dar vadina *Vytauto Didžiojo godos.* Tiksliau gal būtų pasakius, kad tai Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto susimąstymai poeto lūpomis apie Lietuvos valdovo laimingus ir nelaimingus gyvenimo įvykius ir jo santykius su to laiko žymiais asmenimis bei luomais. Suprantama, kad šituose gausiuose Vytauto Didžiojo gyvenimo epizoduose yra dėkingos medžiagos epikams-pasakotojams bei dramaturgams, bet šita medžiaga — labai nepalanki lyrikai, nes tai daugiausia jau primirštos politikos įvykiai, kuriuose maža visažmogiškų problemų, pajėgių egzistenciškai sujudinti mūsų dienų poetą bei jo amžininkus, net gerai žinančius Vytauto gyvenimą. Poetas Andriekus — reikia tikėti — jį pažįsta neblogai, tačiau ne tiek, kad jo epizodus pajėgtų episkai vaizduoti kaip savo gero draugo vakarykščias kovas. Todėl poetas ieškojo kompromiso — leido juos Vytautui apmąstyti pagal mūsų dienų patrioto tremtinio nuotaikas. Bet šitaip kuriamoje kompromisinėje poezijoje dingo epas, bet negimė nė lyrika, o tik vidutinė retorika, kuriai nieko nepadėjo nei laisvas eiliavimas, nei paliestų istorinių įvykių chronologija. Trumpai tariant, rinkinį *Po Dievo antspaudais* paskaitęs, imi klausti panašiai kaip po Nykos-Niliūno *Vyno stebuklo* abstrakcijų : ar poetas dingo retorikose ?

Kodėl L. Andriekus nebekreipia dėmesio į savo paties «išradimą » lietuvių literatūroje, kai *Atvirose mariose* buvo atskleidęs gražuolės gamtos abejingumą žmogaus meilingoms nuotaikoms jos atžvilgiu ! Ar šios santykio temos išvystymas nebūtų vaisingesnis už istorinius apmąstymus ? Tiesa, kad poetui pranciškonui lyg ir netiktų atskleisti gamtos abejingumą ir net priešingumą žmogui, nes šv. Pranciškus pirmasis literatūroje pradėjo meilingai žiūrėti į gamtos padarus. Šitaip vėliau į gamtą žvelgė romantikai ir kitokie tūkstančiai pašauktų ir nepašauktų poetų. Tik prancūzų Alf. de Vigny bene pirmasis nurodė šį savęs apgaudinėjimą. Ar lietuviui poetui nebūtų leistina atskleisti tokius santykius su gamta, apie kokius L. Andriekus buvo užsiminęs savo *Raudoje* ?

Vladas Šlaitas tarp poezijos ir peozos

Prie veikliųjų tremties poetų, ištikimų lyrikai, priskirtinas Vladas Šlaitas (gimęs 1920 m.), aukštaitis, ukmergietis. Jis turi išleidęs šešis savo poezijos rinkinius : *Žmogiškosios psalmės* (1949), *Ant saulėgrąžos vamzdžio* (1959), *Be gimto medžio* (1962), *Antroje pusėje* (1964), *34 Eilėraščiai* (1967). *Aguonų gaisras* (1969), *Pro vyšnią sodą* (1973). Didžiausias šitų visų rinkinių — *Žmogiškosios psalmės*, kur sutelkta apie šimtas eilėraščių, daugiausia sukurtų dar Vokietijoje, išleistų Detmolde (1949), nors pats poetas nuo 1947 metų jau fizinį darbą dirbo ir gyveno Anglijoje. Ten ir buvo parašyti kitų, žymiai smulkesnių rinkinių kūrinėliai.

Tas didysis rinkinys — *Žmogiškosios psalmės* — svarbus tuo, kad jame sutelkti eilėraščiai įvairiais motyvais, kurie užima beveik visą Vl. Šlaito tematikos skalę. Kitaip tariant, šitame pirmame rinkiny poetas prieš skaitytojus atsiskleidė visais savo jauno veido bruožais, kurių kiti rinkiniai nebedeformavo, bet tik labiau paryškino vieną antrą bruožą, nes tokia yra kiekvieno subrendusio vyro «privilegija ». Jeigu būtų reikalingas palyginimas, tektų tarti, kad Vl. Šlaitas savo *Žmogiškosiomis psalmėmis* yra panašus į A. Nyką-Niliūną *Praradimo simfonijose* tuo, kad šie abu vyrai savo pirmuosiuose rinkiniuose pasirodė kaip poetai su visomis savo stiprybėmis ir silpnybėmis.

Sakysim, *Praradimo simfonijose* jau buvo matyti Nykos-Niliūno polinkis savo poetinių įvaizdžių deriniais bei sudėtinga sintakse užsisklęsti nuo eilinio skaitytojo, kol šitoks jo siekimas vėlesniuose jo rinkiniuose tapo beveik tobulu hermetizmu. *Žmogiškosiose psalmėse* regime priešingą reiškinį: jose Vl. Šlaitas pasirodė visai atviras, niekuo savo veido neketinąs nei deformuoti, nei slėpti. Šis atvirumo polinkis kituose jo poezijos rinkiniuose pasiekė tokį familiarumo laipsnį, kad jis kartais atrodo asmenine išpažintimi, o kartais net vulgarumu [100].

Pirmame rinkiny Vl. Šlaito atvirumas atrodo normalus, neapnuogintas dėl dviejų priežasčių. Viena, jo eilėraščiai retkarčiais dar suskambėdavo taisyklingais jambais, kartais dar priedui pasitelkdami hiperbolinius įvaizdžius. Jie savaime sugriaudavo kasdieniško atvirumo iliuziją. O kai poetas prabildavo apie dinamiškos [100]

---

[100] Tą vulgarumą liudija šitokia frazė : « Žodžiu, aš nušneku ne pagal savo nosį arba, paprastai tariant, bandau iššokti aukščiau savo bambos» (Vladas Šlaitas, *Širdies paguodai*, Londonas 1965, 10 psl.).

tikrovės reiškinius, jo eilutės skambėdavo taip galingai, tartum jas būtų sukūręs koks nors «audrų ir veržlos » palikuonis arba bent plataus masto romantikas, kuris *Srovės* eilėraštyje drąsiai deklaravo :

Aš myliu potvynio plieninę, aklą srovę.
Ji turi plakt kaip visas žmogiškas gyvenimas.
Ji turi staugt, ir seklumos mažiausia srovelytė turi staugt :

Aš esu potvynio srovė, aš noriu griauti
apipelėjusių širdžių griuvėsius !
Prasmekit, užtvaros, ir leiskit man išplauti

lyg aukso smiltį žmogiškąją sielą !
Aš myliu potvynio plieninę, plačią sielą [101].

Tiesa, kad *Žmogiškosiose psalmėse* šitokių energingų strofų, griaunančių kasdieninio kalbėjimo būdą, tėra nedaug ; tačiau, čia vienur, čia kitur paskleistų rinkinyje, jų pakanka nuogam atvirumui papuošti.

Antra priežastis, dėl kurios *Žmogiškosiose psalmėse* tartum nematyti autoriaus ypatingo atvirumo, yra gana įvairi skalė motyvų, kuriuos poetas paliečia savo pirmojo rinkinio eilėraščiais, neužmiršdamas savęs. Ar jis kalba apie *Senus vitražus, Potvynį, Tryliktąjį apaštalą, Nežinomąjį kareivį, Saulėgrąžas, Girgždantį medį, Ankstybuosius gaidžius, Amžiną atilsį, Griaučių krūvą, Šikšnosparnius, Žolę, Kalkes,* jis iš tikrųjų kalba apie save : apie savo gyvenimą, savo menkystę, savo vienatvę, apie savo mirtį. Arba, jeigu poetas savo eilėraštį pradeda tartum pašaliniu motyvu, tai dažniausiai jį užbaigia savuoju *aš,* lyg kokiu asmeniniu antspaudu, be kurio kūrinėlis lyg nebūtų tikras. Tai nurodo į egotistinio tipo lyriką, kokiu anksčiau už Šlaitą mūsuose yra buvęs J. Aistis. Tik šitas asmeninis atvirumas atrodo matomesnis vėlesniuose Vl. Šlaito eilėraščiuose, kur išviršinio pasaulio spalvų rudenėjanti saulė beatšviečia mažiau, negu jų buvo *Žmogiškosiose psalmėse.*

Vl. Šlaito egotizmas leidžia jam atviriau pasisakyti įvairiais klausimais, apie kuriuos kiti tremties lyrikai tekalbėjo užuominomis. Tarp šitokių klausimų yra laisvojo tremtinio dalia, tėvynės meilė bei jos ilgesys. Sakysime, Niliūnas čia minimus klausimus *Pradimo simfonijose* yra išreiškęs tik simboliškai. Kad ir sukurdamas *Tremties* eilėraštį, L. Andriekus ten išsireiškė taip neaiškiai, kad tremtis galėjo būti suprasta kaip apskritai žmogiška dalia pasau-

---

101 Vladas Šlaitas, *Žmogiškosios psalmės,* Detmoldas 1949, 81 psl.

lyje, bet ne tas specifinis tūkstančių lietuvių stovis po II pasaulinio karo. Tuo tarpu Vl. Šlaitui tai yra tokia didžiulė žmogiška drama, kad jai pavaizduoti jis turi griebtis biperbolių. Jam atrodo, kad žmogui nubausti nepakeliama bausme nereikia jo nei šaudyti, nei karti, nei uždaryti kalėjime iki gyvos galvos, bet, pavertus jo tėviškę pelenais ir lygumas užliejus raudonu rašalu, reikia jį ištremti svetiman kraštan, kur tūkstančiai:

aštrių, kaip peilis, svetimų akių jį šaudys,
kasdieną medžiai svetimi jį kars,
ir svetimi namai ir svetimas gyvenimas
bus jo kalėjimas iki gyvos širdies ! [...]
kol iš žmogaus
paliks tik buvusio žmogaus šešėlis [102].

Šitaip dramatiškai apie tremties dalią, tur būt, nėra kalbėjęs nė vienas lietuvių poetas, priverstinai atsidūręs svetur. Tuo tarpu Vl. Šlaito ir patyrimai šiuo atžvilgiu buvo skaudesni: jis gi vokiečių nacių buvo išvežtas darbams prie Leningrado fronto, paskui buvo nugabentas į Olandiją kitiems darbams, iš kur pateko į karo nuniokotą Vokietiją, o iš čia — į Angliją. Šitokiose aplinkybėse, suprantama, kad jo tėvynės ilgesys galėjo tapti neįveikiamas. Todėl *Neužpučiamoje šviesoje* poetas rašo :

Netūpkit, juodvarniai : jums niekad neišplėšti,
neiškapoti mano ilgesio ir niekad
jums neužpūsti neužgęstančios vilties !
Jei norit, imkit mane gyvą ir palaidokit —
aš ir pro sunkų žemės sluoksnį jums kalbėsiu,
kad mano ilgesy gyvena mano broliai
ir mano viltį neša tūkstančiai širdžių ! [103]

Bet kad šitokius biperboliškus žodžius ištartų poetas egotistas, jis turi būti labai prisirišęs prie savo dabartinės žemės ne tik poetine vaizduote. Todėl Vl. Šlaito tėvynės prisiminimuose nėra nieko panašaus į didingą arba labai žilų amžių senovę, apie kokią rašė K. Bradūnas. Šlaito tėvynė pirmiausia yra dabartiška, labai konkreti — Lietuvos trečiaeilis miestas Ukmergė su «maželyte gatveliūkšte», kuri vadinosi Daržų gatvė. Bet ta Ukmergė poetui tremtiniui yra tapusi beveik šventa sostinė kaip Jeruzalė, kur «kiekvie-

---

[102] Ten pat, 12 psl.
[103] Ten pat, 8 psl.

nas stogas dega ir liepsnoja [...] tartum saulėleidžio didžiulis gaisras » poeto širdyje [104].

Bet ši Vl. Šlaito meilė konkrečiam Lietuvos kampeliui nereiškia, kad poetas būtų pamiršęs visą lietuvių tautą. Tai jo tauta dabartiniuose suspaudimo pavojuose, kada nedera rašyti meilės eilėraščių, bet:

Reikia akmens ir švino.
Arba eilėraščių,
kurie trenkia kaip švinas.
Reikia rašyti taip, kad kiekvienas eilėraštis
būtų tolygus akmeniui priešui daužyti —
Tam amžinam mūsų priešui, kurio didžiulės
voros žengia kovos rikiuotėj Azijos stepėmis [105].

Tas poetas, kuris savo tėvynę nori ginti nuo priešo, o savo vaikystės miestelį pergyvena kaip Jeruzalę, negali būti skeptikas arba nihilistas, kuris neigtų ar abejotų būties prasme. Neabejoja nė Vl. Šlaitas, nes visa būtis jam yra teigiama, nors jis pats joje ir būtų nežymus, kaip žirnis prie kelio, arba kaip sniege pėda, kurios nė žymės nebeliks, kai saulė ištirpins sniegą. Kad ir šitokiam nežymiam jam buvimas ir gyvenimas atrodo tokia brangia Dievo dovana, kad jai apginti poetas parašė visą kūrinėlį. *Dievo malonės* eilėraštyje jis sako :

Kiekvieną dieną aš sveikinu ir džiaugiuosi,
nes yra tūkstantį kartų geriau
pamatyti nors vieną paprastą dieną,
negu jau niekad daugiau šio pasaulio šviesos nematyti.
Galėjo niekad manęs nebūti šiame pasaulyje,
taip kaip lygiai ir vėl nebebus nei manęs
anei mano šešėlio šiame pasaulyje,
bet šiandien aš esu ir džiaugiuos šituo pasauliu,
į kurį atėjau vieną kartą iš Dievo malonės [106].

Vl. Šlaitas brangina šį kasdieninį mūsų gyvenimą kaip Dievo malonės gracingus tiltus pereiti į tikresnį gyvenimą, nes šis gyvenimas :

tėra tiktai preliudas į tikrą gyvenimą,
kuris šviečia kaip mano kaulai pro mano odą.
O, mano meile !

---

104 Vl. Šlaitas, *Širdies paguodai*, Londonas 1965, 15 psl. ; eilėraštis, *Ukmergė*.
105 K. Bradūnas, red., *Lietuvių poezija išeivijoje*, III t., Chicaga 1971, 478 psl.
106 Vl. Šlaitas, *Širdies paguodai*, 8 psl.

O, mano džiaugsme ir mano paguoda !
O, šio pasaulio lengvi ir gracingi tiltai
kurie nešat mane viršum viso pasaulio upių ! [107]

Neprasmybę bei absurdą šlovinančių rašytojėlių ir žurnalistėlių margoje minioje šiandien šie Vl. Šlaito būtį bei gyvenimą garbinantieji eilėraščiai skamba labai antikonformistiškai, beveik revoliucionieriškai. Tiesa, kad šie eilėraščiai parašyti bene dvidešimt metų praslinkus nuo *Žmogiškųjų psalmių*, kada nebuvo paskatų protestuoti prieš beprasmybės varnų kranksėjimo madą. Tačiau ir aname pirmame rinkinyje poetas išpažino Dievą bei jo malonę ir kaip laukinis medis norėjo giedoti « apie Dievo dienų gerumą [108].

Ir ten jam Dievas nebuvo koks nors anonimas, bet Jėzus Kristus, kuris kalbėjo žmonėms prilyginimais. Bet su juo kalbėtis taip, kaip rinkinyje *Saulė kryžiuose* mėgino L. Andriekus, VI. Šlaitas nedrįsta, nes jaučia tokį didelį nuotolį ir savo smulkumą, kad, beieškodamas tam mastelio, pradeda mąstyti « apie savo nuosavas ašaras, kurios smaugia mane ir ėda »[109 110 111].

Žmogiškosiose psalmėse mąstydamas apie Dievą, poetas vieną kartą — savo *Atgailos psalmėje* — skundžiasi, kad nuodėmių našta slegia jo pavargusius pečius ir sielą, o jis pats džiūsta «kaip lino baltiniai, kuriuos padžiauna kaimo moterys ant vėjo» [110]. Kitą kartą, *Potvynyje* mėgindamas suprasti bei atjausti Išganytojo meilę, jis prisineša vidun «tiek daug švelnios ir begalinės meilės, kad, rodos, šonkauliai neatlaikys širdies slėgimo ir subyrės kaip kūdikio žaisliukai » [111]. Trečią kartą Šlaitas mėgina palyginti savo žmogišką, tur būt, kūrėjo išdidumą su Viešpačiu, prieidamas visai nedidingų išvadų :

Anksčiau negu mintis į mano smegenis įkaitusius ateina,
Tu mano mintį jau žinai, o Viešpatie !
Anksčiau negu aš žodį pasakau,
Tu visą sakinį žinai, o Viešpatie !
Ir kai lyg muilo burbulai iškyla
manyje mano žmogiškasis išdidumas,
Tu, mano Viešpatie, imi ir pūsteli,
ir sprogsta mano tuščias išdidumas,
lyg burbulai, kuriuos vaikai
pro tuščią šiaudo liemenėlį pučia [112].

---

107 K. Bradūnas, *Lietuvių poezija išeivijoje*, III t., 479 psl.
108 Vl. Šlaitas, *Žmogiškosios psalmės*, 23 psl.
109 Ten pat.,27 psl.
110 Ten pat, 31psl.
111 Ten pat, 33psl.
112 Ten pat, 25psl.

Arba vėl paprašęs, kad po poeto mirties Jėzus leistų išbučiuoti dulkes po jo kojų, Šlaitas prisipažįsta, kad vaikystėje buvęs šiltuose santykiuose su Išganytoju, bet per kūno nuodėmę nuo jo nutolęs [113].

Šitie čia suminėti Vl. Šlaito santykiai su Dievu kaip būties šaltiniu dar galėtų išsitekti romantizmo rėmuose, kuriuose gali tilpti įvairių kraštutinumų, tačiau mūsų poetas būtų menkas atvirumo šalininkas, jeigu nenueitų iki savęs nuvertinimo. Antai, *Laiške bičiuliui* jis rašė :

Svarbiausia, kad aš esu bailys ir savimyla.
Išskyrus savo ankstyvą vaikystę
bei kelis nuoširdumo priepuolius,
Aš visuomet tikėjau Dievą iš baimės ir išskaičiavimo [....]
Idant man būtų lengviau gyventi,
idant atėjus valandai,
būtų lengviau išsiskirti su šiuo pasauliu,
aš renkuosi tikėjimą,
nes geriau yra mirt po vilties ir tikėjimo vėliava,
negu išeiti be vilties ir paguodos iš šio pasaulio [114].

Čia « apsinuoginamosios » Šlaito mintys gana panašios į garsiojo B. Pascalio lažybas, pagal kurias tikėjimas į Dievą žmogui nedaug tekainuoja, bet už tą «nedaug » jis laimi sau amžinąjį gyvenimą. Kai tuo tarpu dėl to «nedaug » netikintis pralošia visą amžinybę. Galimas dalykas, kad ir Vl. Šlaitas yra panašiai mąstęs, nes dažnai jis rašo apie mirtį. Tik vyro amžiuje jis nebedreba dėl mirties taip kaip vaikystėje. Dabar krikščioniškojo tikėjimo šviesoje mirtis jam tėra tiltas į busimąjį amžinybės gyvenimą. « Pereik per jį. Bet nestatyk čia savo gyvenvietės », sako poetas, lietuviškai išversdamas vieną arabų patarlę [115] .

Tačiau greta paskališkų lažybų momento Vl. Šlaito tikėjimą į Dievą palaiko dar du motyvai, kurie jam pačiam teišryškėjo gana vėlai. Vienas jų — tai grožio meilė arba ta pati poeto kuriama poezija, kuri jam išspaudžianti ašaras. Eilėraštyje *Mano liudininkės* Šlaitas rašo :

kad neįmanoma įžengt į kūrybos šventovę be ašarų,
nes poezija yra kelias į Dievo meilę
ir į dievišką širdį [116].

---

[113] Vl. Šlaitas, *Antroje pusėje*, Londonas 1964, 10 psl.
[114] Vl. Šlaitas, *Širdies paguodai*, Londonas 1965, 7 psl.
[115] Ten pat, 9 psl.
[116] Ten pat, 41 psl.

Kitas kontaktas, kuris nukreipia poetą į santykį su Dievu, yra meilė moteriai. Ji ateina ir praeina, « o amžinosios meilės ilgesys mus lydi iki karsto lentos »[117]. Todėl jau pirmame savo rinkinyje *Žmogiškosios psalmės* Šlaitas kreipėsi į moterį, prašydamas ją *Ilgesio* eilėrašty atidengti savo «žmogiškąjį veidą ir savo mėlynas akis », sudėti «rankas į mano delną ir tegul vienoj srovėj srovena mūsų sielos », nes « tarp tavęs ir tarp manęs toks mažas nuotolis»[118]. *Balasto* eilėraštyje kalbėdamas apie tai, kaip «sielos tartum upės vienoj begalinėje meilėj ištirpsta », poetas tada matė ir kūno reikšmę, nes « mes abu su tavim iki kaulų baltumo pajuntam, koks sunkus, begalinis balastas yra mūsų kūnai» [119]. Praskleidęs tik šį dvilypį meilės pergyvenimą *Žmogiškosiose psalmėse*, Vl. Šlaitas nieko neišsitarė apie to jausmo santykius su Dievu.

Apie vyro meilę moteriai jis nuodugniau pasisakė vėlesniame rinkinyje *Širdies paguodai* (1965). Eilėraštyje *Trisdešimt metų* jis rašė :

Trisdešimt metų saugo kapinynai
tavo pečių gracingą liniją ir mano
ne šiam pasauliui numatytą meilę.
Trisdešimt metų vaikštau ir ilgiuosi
tavęs, šioj žemėje nebepakartojamos [120]

Eilėraštyje *Apie Tave* Šlaitas dar kartą kalbėjo apie meilę, palaidotą jo «krūtinėje giliau nei gyvenimas gali iškasti», ir sakė naktį:

aš sapnuoju tave ir pabudęs bučiuoju tavo
dovanotą kryželį [121].

Ar poetas turi galvoje tą pačią meilę, kuri kadaise jam leisdavo pajusti kūno balastą, kad ir mėgstąs atvirumą Šlaitas, mus palieka spėliojimuose. Tačiau nėra jokių abejonių, kad jis vaizduoja vyro ir moters meilę ne tik giliai pergyvenamą, bet ir skirtą ne vien šiam

---

[117] Ten pat, 37 psl.
[118] *Žmogiškosios psalmės*, 94 psl.
[119] Ten pat, 98 psl.
[120] *Širdies paguodai*, 27 psl.
[121] Ten pat, 29 psl.

pasauliui. Meilę, nukreipiančią į Dievą, mūsų poetas gal ryškiausiai atskleidžia eilėraštyje *Mano prašymas* tardamas :

O, mano Dieve !
ačiū už josios veido švelnų ir gerų paveikslą,
kuris saugo mane nuo pikta.
Aš neprašau,
kad Tu man atiduotum ją mano kūno pilnon nuosavybėn ;
aš tik prašau,
kad Tu leistumei man ją mylėti kaip savo nežemišką seserį,
kuri saugo mane nuo pikta [....]
nes kiekviena gera širdis
yra Tavo buvimo įrodymas,
nes kiekvienas švelnusis ir geras akių pažvelgimas
yra Tavo buvimo įrodymas.
Aš tik prašau,
kad Tu leistumei man ją mylėti kaip savo nežemišką seserį,
nes sesers niekados šitoj žemėj nesu turėjęs [122].

Dėl šio meilės moteriai išaukštinimo snobistiniai avangardistai gali Vl. Šlaitą pravardžiuoti supelijusiu romantiku; tačiau, jeigu prisiminsime sekso gleiviais kvapais atsiduodančią šių dienų aplinką, kokioje parašytas šis eilėraštis, turėsime mūsų poetui pripažinti drąsą bei originalumą. Pirmiausia jis čia pasirodo drąsus, nes, išaukštindamas platoniškos meilės grožį bei dorovinę galią, jis nesibijo užsitraukti beprasmybės kranklių ir madų sekėjų pašaipos. Jis taip pat pasirodo originalus, nes savo platonišką meilę jis čia pristato kaip seserišką meilę — vieną tų temų, kuri nuo senovės yra buvusi gyva mūsų tautosakoje, bet pastaraisiais metais pamiršta daugumos mūsų poetų ir rašytojų tiek tėvynėje, tiek tremtyje.

Tiesa, Nykos-Niliūno *Praradimo simfonijose* yra netrumpas eilėraštis *Iliūnės* vardu. Jame minima mergaitė, kurią vaikystėje mylėjo poetas ir jo vėjas, gali būti suprasta kaip mylimoji ir kaip sesutė. Bet, kadangi negalima atspėti šio simbolio be paties autoriaus komentarų, yra pagrindo Vl. Šlaito *Prašyme* reiškiamą jausmą seseriai laikyti originaliu mūsų tremties lyrikoje, nes P. Jurkaus *Juodvarnių* poemoje į pirmąjį planą iškylanti sesuo Rūtelė yra kitokio metmens ir kitokio žanro kūrinys. Turint aplink biznierių pornografinį tvaną, tiek P. Jurkaus, tiek Vl. Šlaito iškeliama švari, altruistinė, seseriška meilė yra sveikas ir gaivus jausmas, kuris kontrastu byloja, kad

---

[122] Ten pat, 42 psl.

biznieriškas ir anarchistinis liberalizmas dar ne visus poetus pajėgė panardinti žmogiškųjų kanalizacijos vamzdžių dvokiančioje srovėje.

Nors pats Vl. Šlaitas vadina save egoistu, tačiau jo atradimas sesers liudija, kad jis nėra toks siauras, kaip sakosi. Jo *Žmogiškosios psalmės* įrodo, kad jis, teigdamas būtį, gyvenime pastebi dirbantį ir vargstantį žmogų. Apie tai byloja tokie eilėraščiai kaip *Batsiuvio gyvenimas, Vandens nešėja, Jaučiai, Badas, Nežinomas kareivis* ir kiti. Tas platesnis gyvenimas nėra visai užmirštas nė kituose rinkiniuose. Atsirado juose meilė kalaitei Filkai, vargšui žvirbliui ant stogo, bet pasiliko panieka pilnutiniams sibaritams — tai miniai, kuri išpažįsta tik « duoną ir mėsą, kraują, vyną ir moterį»[123] . Norėdamas būti atokiai nuo šitokių smaguriautojų, Vl. Šlaitas negali nesišaipyti iš juslinės laimės medžiotojų. Tokios pašaipos išraiška — *Trys dideli mąstytojai.* Tuos tris laimės išminčius poetui simbolizuoja Lao-Tsė, Tolstojus ir katinas, bet jų didžiausias — katinas, nes :

Jie visi trys mylėjo šitą gyvenimą,
bet katinas mylėjo labiausiai,
nes jam buvo duotas tik vienas šitas gyvenimas,
ir už tai apie jokį kitą gyvenimą
jis niekados nė nemąstė.
Jis tik snaudė prieš saulę,
šildė savo pilvuką
ir vis džiaugėsi, džiaugėsi [123] [124].

Šitaip šaipydamasis iš mūsų dienų sensualistinės miesčionių kultūros, kuri prasideda vynu bei moterimis ir baigiasi pilvų šildymu prieš saulę, Vl. Šlaitas tikriausiai nesulauks pilnutinių liberalų bei snobų pagyrimo, kaip poetas tikriausiai jiems nenusipelnė nei atgaivindamas lietuvių poezijoje platonišką bei seserišką meilę, nei pabrėždamas žmogiškosios būties prasmingumą, nors «šioj žemėje nėra nieko, kas nesibaigtų mirtimi arba liūdesiu »[125]. Tačiau atsistodamas opozicijon prieš mūsų dienų sensualistinę minios kultūrą, o savo poetine praktika neigdamas hermetinę poeziją, Vl. Šlaitas pasirodė kaip tikras poetas, nes kiekvieno meno kūrėjo pašaukimas teigti vertybes, bet niekada netapti konformistu.

---

[123] *Antroje pusėje*, 19 psl.
[124] Ten pat, 15 psl.
[125] *Širdies paguodai*, 18 psl.

Būdamas antikonformistas idėjiniu atžvilgiu, Vladas Šlaitas tik iš dalies tėra antikonformistas poetinės formos atžvilgiu. Vartodamas aiškių įvaizdžių, tik šiek tiek simboliais papuoštą kalbą, jis stovi opozicijoje tai miglotai, pamaiviškai, hermetinei poezijai, kuri vis labiau įsigali tiek okupuotos Lietuvos lyrikuose, tiek tremties epigoniškų poetų tarpe. Tačiau jis šiek tiek pasiduoda konformistinei srovei kitame kraštutinume, kai savo poeziją visai numuzikalina, ją beveik sulygindamas su kasdieninės prozos kalba. Šitaip jis patenka į kasdieninio pokalbio srovę, kurią be jokios opozicijos įpilietino Jonas Aistis, nes savo muzikalumo stoką stengdavosi dažnai paslėpti už žmogiško atvirumo bei familiarumo. Tremtyje šiuo atžvilgiu jį pasekė L. Andriekus, kuris vis dėlto nedrįso visai paneigti tokių paprastučių muzikinių elementų kaip rimai ir asonansai.

Nuo šitokių smulkmenų Vl. Šlaitas atsisakė savo kūrybos pradžioje, nors *Žmogiškosiose psalmėse* dar pasitaikydavo vienas antras eilėraštukas tradiciniu ritmu. Vėlesnėje jo poezijoje nebeliko jokių muzikinių elementų, tartum poetas būtų užmiršęs, kad jie nemažai pasitarnauja eilėraščio vienovei, ypač kai jo mintis nėra sutapusi su įtaigia vaizdine išraiška. Sakome «tartum užmiršęs », nes, vieną kartą prisiminęs muzikinę tradiciją, jis sukūrė savo šedevriuką *Esu nedaug :*

Esu trapus ir lengvas ąsotėlis.
Esu nedaug. Esu labai nedaug.
Bet po manęs paliks prisiminimuose
švelnus ir lengvas vasaros dvelkimas.

Esu grakštus ir lengvas išlenkimas.
Esu tik linija. Tik taktas. Ne daugiau.
Bet po manęs paliks prisiminimuose
švelnus ir lengvas vasaros dvelkimas [126].

Atsisakęs šitokio muzikalumo savo eilėraščiuose, Vl. Šlaitas bepasitiki tik savo minties bangavimu, savo patyrimu bei asmeniniu atvirumu, kuriem užtenka familiarios kasdieninės kalbos. Bet kad šitokia nemuzikalia, prozine kalba galima sukurti stiprų poetinį kūrinį, vaizdžiai liudija netrumpas Šlaito eilėraštis *Ant saulėgrąžos vamzdžio* [126] [127]. Vienaip žiūrint, šis kūrinys yra priešingybė pamaiviškam hermetizmui, nes šiame eilėraštyje nėra jokių miglomis apgaub-

---

[126] K. Bradūnas, red., *Lietuvių poezija išeivijoje*, III t., Chicaga 1971, 480 psl.
[127] Vl. Šlaitas, *Ant saulėgrąžos vamzdžio*, Londonas 1959, 38-43 psl.

tų slėpinių. Bet, antra vertus, ten vis dėlto sklinda poezija, o ne proza, nes autorini savo vienišos širdies liūdnai daliai išreikšti pavyko sukurti adekvačių, įtaigių įvaizdžių. Nešdami emocinę mintį, jie poeto nemuzikalų kalbėjimą iškėlė į poezijos eterį.

Kad šitokia poezija proza toli gražu nevisada pasiseka Šlaitui, liudija tie jo eilėraščiai, kuriuose jis ima plepėti samprotaudamas ir vartodamas išprotautinius žodelius : kadangi, užtat, nes, būtent... Štai, tokios neperkeistos prozos pavyzdys iš *Akhenatono paraštės :*

> Kadangi esu viengungis pakeliui į senatvę,
> už tai ir visas mano gyvenimas yra ne kas kita,
> kaip vienas vientisas pasikalbėjimas su pačiu savimi.
> Tenka kalbėti už du [12S].

Dažniau šitokios žurnalistinės prozos pasitaiko eilėraščių pradžioje, o kartais ir visas eilėraštis kaip *Su Turgenevu* — tikros prozos gabaliuku. Bet Šlaito garbei reikia pasakyti, kad jis turi pakankamai asmeninio patyrimo gaivinamų minčių, kurioms jis suranda originalinę, vaizdinę išraišką, o ši proziškai pradėtą gabaliuką iškelia iki poezijos. Šitokios poezijos proza apstu rinkinyje *Ant saulėgrąžos vamzdžio.*

Šitokia atvira, familiari, nerėksminga, su retais šypsniais, su dažnesnių grauduliu dėl artėjančios mirties, bet viltinga tikėjimu į gyvenimo prasmę ir Dievą, Vl. Šlaito poezija atrodo galutinai išsilaisvinusi nuo tariamų varžtų, paskelbtų, su *Keturių Vėjų* pradžia. Ar dar galima poezijai eiti toliau laisvės ir prozos keliu ! Ar jau laikas sugrįžti atgal, kaip sugestionavo tas pats Vl. Šlaitas savo miniatiūra *Esu nedaug* ? Ar rasti trečią kelią ?

Antanas Jasmantas būties ir nebūties slenkstyje

Antanas Jasmantas nepriklauso veikliųjų tremties poetų grupei, nes tėra 1965 m. paskelbęs tik vieną savo poezijos rinkinį *Gruodo* vardu. Tačiau tuo vienu rinkiniu jis yra užėmęs žymią vietą tarp tremties poetų savo poezijos tematika ir forma. *Gruode* sutelktą lyriką pirmiausia galima charakterizuoti kaip filosofinės minties ir muzikinės harmonijos sintezę.

Kaip minties lyrika A. Jasmanto poezija skiriasi nuo tos abstraktinės poezijos, kuri vadinama čia ezoterine, čia hermetine poezija, [128]

---

[128] Vl. Šlaitas, *Širdies paguodai,* 32 psl.

užsisklendusią nuo skaitytojų arba verčianti juos spėlioti. A. Jasmantas neturi intencijų nei slėptis, nei gudragalviauti, nes jam pirmiausia svarbu drauge su skaitytojais pasidalinti savo pergyvenimais apie didžiąją, neaprėpiamąją, neišsakomąją tikrovę, kurią vadiname būtimi, nes visi joje esame, nors kiekvienas savaip ją mėginame suvokti ir jausti. A. Jasmantas ypač jautrus dėl savo greit prabėgančios egzistencijos toje būtyje. Jis norėtų bent kiek sulaikyti savo egzistencijos tėkmę, arba bent kiek ilgėliau ištverti regimoje būtyje, kaip stikliniame inde voras:

Į naują būtį lyg į slidžią giją
Iš naujo, vis iš naujo kabinuosi [129] [130] [131].

Savo ir mūsų pastangas tvirčiau užsikabinti būtyje A. Jasmantas dar vaizduojasi žuvies pasišokėjimais iš vandenų gelmės į dangų ; tik, deja, mes lyg tos žuvys :

Į šviesą atsitrenkę krintam atgalios
Į purviną, į tą mūs vandenį nešvarų [13°].

Tai mūsų kasdienybė, ypač dorovinė ir biologinė kasdienybė, kuri mus neša su savimi į mūsų gyvenimo saulėleidį. Lyg rugiapiūtės darbininkai vakare :

Atgal ir mes nuo vėstančių kalvelių,
Apsunkusius dalgius nusisvarinę,
Jau leidžiamės iš ilgo mūsų kelio
Į rūką sidabrinį.
Tur būt, į poilsį, į baltapūkį,
Mes leidžiamės [131].

Vieną kartą leidžiamės žemyn kaip darbingi piovėjai, bet dažniau kaip suskurdę, pasiklydę pakeleiviai:

Keliu, kuriuo jau daug kas ėjo ir dar eis —
Keliaus minia su grojančių čigonų būdomis,
Su šokančiom beždžionėmis, su juokdariais [132].

---

[129] A. Jasmantas, *Gruodas*, Brooklyn, N. V. 1965, 12 psl. ; eilėraštis *Voro sonetas.*

[130] Ten pat, 13 psl. ; *Žuvų sonetas.*

[131] Ten pat, 22 psl. ; *Saulėleidžio sonetas.*

[132] Ten pat, 9 psl. ; *Vėlumos sonetas.*

Kad ir kažin kaip mūsų egzistencija, atrodytų skurdi — nors tai būtų lyg tylus sėdėjimas šaltyje prie ilgo kelio, sulaukus šiurpių šalnų ir pilko peleninio gruodo, kitap tariant, senatvės — vis tiek net šitokioje būtyje mes stengiamės drauge su poetu dar vis laikytis:

Visi pavargę, dulkėmis pajuodę
Į paskutinę šitos žemės rinką
Nedrąsiai, pamažu
Suslinkom
Dar kiek pabūti.
Juk gražu —
Ar ne ? — dar kiek pabūti[133].

Bet akimirksnio pabuvimas iš tikrųjų tėra tik mūsų slinkimas į mirtį, lyg ieškojimas savų namų, arba prašymasis į prieglaudą Viešpaties, kaip *Elgetos sonete* tojo, kurio :

... drebanti ranka kelintą
jau kartą vis pakyla ir, paglamžius
Varpelio tavojo virvelę, krinta
Atgal ir mąsto :
Tur būt Tavęs namie nerastų [134].

Meilė būčiai, noras bent šiek tiek joje įsikabinti ir drauge sąmonė, kad visas mūsų gyvenimas nesulaikomai teka, kinta bei nyksta yra viena didžiųjų temų ir problemų *Gruodo* rinkinyje. Ji ypatingai ryški jo pirmoje dalyje vardu *Didžioji nebūtis.* Išskyrus keletą jos eilėraščių, daugumas jų nuveda skaitytoją prie nebūties tamsios bedugnės, kad jis save paklaustų : argi aš po akimirkos turiu išnykti be garso ir be aido ? Prieidamas prie šio stovio, A. Jasmantas desperatiškai nesiskerėčioja ir nesiplūsta kaip kai kurie šių laikų egzistencialistai, nors ir nėra patenkintas šitokia žmogaus gyvenimo pabaiga.

Ši juodos prarajos galimybė Jasmanto rinkinyje aidi ne maištu, bet nerimu ir tyliu skundu, be galo liūdnu skundu. Gal todėl *Lopšinė* — vienas švelniausių, paprasčiausių ir drauge subtiliausių eilėraščių — yra lyg sielos rauda dėl žmogaus dalios žemėje. Ją gali laikinai nutraukti *Laukų raitelės* juokas, arba *Baro* stūgaujančių fleitų šokis, bet ne jiems pakeisti liūdesį, kuriuo aidi skundas dėl žmogiškos egzistencijos.

---

133 Ten pat, 17 psl. eilėraštis *Gruodas.*
134 Ten pat, 39 psl.

Tylaus liūdesio šešėliai gaubia taip pat A. Jasmanto erotinės meilės eilėraščius, sutelktus *Giesmių giesmės* skyriuje, kur mūsų poetas nevengia pavartoti taip pat Senojo Testamento biblinių įvaizdžių. Ten galima rasti kūrinėlį, nuaustą iš biblinių ir lietuviškų motyvų, apie juodbruvę Nazareto Mergaitę, dėl kurios mūsų poetas taria :

Garbė Tau, Viešpatie, per šią mažutę,
Kurios alsavimą pajutę
Stiebeliai stiebias ūkanoti,
Karklynuos vėjai ima groti
Ir laumės drobules papieviais išvynioja,
Kad nesudrėktų jos šiltutė koja
Į mūsų kelią dulkiną ir vėsų [135].

Tai lyg pagarbinimo atodūsis Mergelei Marijai. Bet su juobruve Mergaite susietame *Gegužinių* eilėraštyje vėl aidi laukų klajūno ant dulkėto kelio ir skabomo lapelis po lapelio žiedo motyvai. Tai nykstančio buvimo ir mirties grėsmės motyvas. Juk ta pati mirtis, kuri visą žmogišką egzistenciją pastato nebūties klausimo ženkle, nutraukia ir žmogišką meilę. Gal būt šitai egzistencinei žmogaus tragikai pažymėti *Gruodo* rinkinyje mirties motyvas susiejamas su meilės eilėraščiais. Mirtis čia visagalė. Pavasaris gali prikelti visas pašlaites, išvėdinti visus kapus, bet jis yra bejėgis pažadinti tarp dviejų kiparisų užkastą mylimą mergaitę *(Pavasaris).* Bejėgis taip pat ir liūdesys : tai tik žiogo čirenimas per ilgą naktį *(Naktis ilga).* Pažymėtina taip pat, kad A. Jasmantas erotinės meilės motyvus sieja ne tik su mirtimi, bet ir su gamta. Kaip gamtovaizdžio elementai glaudžiai susipina su mylimos mergaitės įspūdžiais, tegu tai pailiustruoja pora posmų iš *Giesmių giesmės :*

Ar nuskubant nematėt jos,
Mažos papievių klajūnėlės ?
Anksti, labai anksti ji šiandien kėlės.
Jos plaukuose lašai rasos.
Argi nematėt jos ?

Žiema praėjo. Lyt nustojo.
Miškuos girdėt garsai genelio.
Ir ant išdžiūvusio ganyklų kelio
Lengvutės pėdos josios kojų.
Argi nematėte, kur ji žiemojo ? [186]

---

[135] Ten pat, 60 psl.; *Juodbruvė Mergaitė.*
[136] Ten pat, 55 psl.; *Giesmių Giesmė.*

Išryškindamas žmogiškos egzistencijos trapumą, ties meile ir mirtimi bei pasigaudamas gamtovaizdinių elementų, A. Jasmantas yra sukūręs reto grožio kūrinėlių, tarp kurių tikri šedevrai yra : *Sugrįžki, mano mylimoji, Naktis ilga, Pavasaris.* Kad mūsų poetas jautriai pergyvena įvairius gamtos reiškinius, tai gali paliudyti daugelis *Gruodo* eilėraščių, nes jų daugumas siejasi su kokia nors gamtos iškarpėle. Kam rūpėtų patirti, kaip A. Jasmantas subtiliai išreiškia žiemos, rudens ir pavasario įspūdžius, tas turėtų perskaityti *Žiemos keliu, Rudens žiedų* ir *Pavasario* eilėraščius. Tačiau atrodo, kad mėgstamiausias poeto metas yra pavasaris, nes, perduodamas jo sužadintus įspūdžius, jis *Pranašystėje* taip pat vaizduoja mūsų tėvynės prisikėlimą, tardamas :

Bus, bus mūsų žemėj vėliai
Bus pavasaris, ir vyturėliai
Nuo grumstelių suskardens.
Vėjo verpstės saulės gijom
Vėl priverps žiedų lelijom
Ant nudžiugusio vandens.

Paupiais palinkę karklai tiesis,
Irsis dangumi valtelės šviesios,
Irsis pūko ežeruos.
Sunkios gervės supsis ore,
O sodybos kaip altoriai
Aukso žvakėm sužėruos.

Bus, bus mūsų žemėj vėliai —
Mūsų kryžkelių rūpintojėliai
Vėliai bus pas mus svečiuos [137].

Nors ir subtiliai žavi atrodo A. Jasmanto gamta, tačiau ne per ją poetas susieina su Dievu. Su juo jis susitinka, svarstydamas nebūties ir būties problemas (*Didžiosios nebūties* ir *Prie vartų* skyriuose) bei tikėdamas, kad Dievas yra visos būties šaltinis, nes jis dalina ją vieną vienintelę «žvaigždėm, mėnesiui ir žiogui » *(Elgetos sonetas).* Bet vis dėlto A. Jasmantas ir jo žmogus kartais jaučiasi lyg miške vidurnaktį, kai pats vienas krauna «lizdą būčiai atskalūnei» (*Voverės sonetas).* Jasmantas norėtų Dievą tikriau pažinti, bet kaip tik šitomis natūraliomis pastangomis žmogui prasideda didieji sunkumai. Vieną kartą atrodo, kad geriau Dievą pajusti neleidžia žmogaus

---

[137] Ten pat, 30 psl.

aptemusi prigimtis («Tai aš, tur būt, savu šešėliu Tave užstoju», kaip taria *Šešėlio sonete* [138]) ; kitą kartą gal pats Dievas neranda reikalo žmogui bent kiek švystelėti, nes :

... ten, kažkur manyj,
Kažkur užu tamsos
Užlūžta juodas tavo kelias.
Ir niekados,
Tu niekados tenai neužeini [139].

Atrodo, kad tikėjimą lydinčias abejones, nuvedančias poetą į tamsą, sukelia ne tiek nuodėmė, kiek analizuojantis protas, nes A. Jasmantas rašo :

Aš paliečiau Tave, tylus Kūrėjau,
Lyg vaikas žvakės liepsną piršteliu —
Tiktai mintim. Užpūsti nenorėjau.
Bet užgesai, ir aš įžiebti negaliu [140].

Nors pasitaiko tokių tamsių akimirkų bei laiko tarpų, kai nebežinia, kur Dievo beieškoti ir kaip surasti takelius į Jį, vis dėlto A. Jasmantui jis pasilieka realybė. Būdamas būties šaltinis ir ją palaikydamas, jis globoja pavienį žmogų, ištiesdamas savo tėvišką, gelbstinčią « ranką » tada, kai asmuo jos mažiausiai laukė, arba revoliuciniais ar individualistiniais mostais mėgino ją atmesti. Šitokie Dievo ir žmogaus santykiai simboliškai atskleidžiami ilgokame *Panaktinio* eilėraštyje, beveik baladėje, kurią reikia pacituoti ištisai :

Tu, rūpestingas Panaktini,
Tu mano sodų sarge !
Kai šunes po dienos išvargę
Suguls ir, galvas panarinę,
Ieškosis poilsio šiauduose,
Tu strėnas susijuosi
Ir, pasiėmęs rankon lazdą,
Apeisi sodą.

Sustok ir paklausyk ! Atrodo,
Kažkas lyg plazda
Ten, pas krašeiausią taką ;

---

[138] Ten pat, 36 psl.
[139] Ten pat, 37 psl. ; *Vidunaktis.*
[140] Ten pat, 33 psl. : *Aš paliečiau tave.*

Kažkas lyg žemę plaka
Palūžusiu sparnu ;
Kažkas lyg čipsi
Tenai už akmenų.
Kai juos pralipsi,
Drėgnam beržų liekno
Atrasi tarp žolių
Iškritusį mane
Beplunksniu paukšteliu.
Kai pasilenkęs imsi jį į saują,
Būk atsargus :
Jis žnaibys ir įleis nagus
Tau ligi kraujo.

Tu, rūpestingas Panaktini,
Tu, mano sodų sarge !
Vėjingą naktį, naktį dargią,
Kai ilsisi visi išvargę,
Tu nešies prie krūtinės
Mane besparnį,
Tu, senas, ištikimas mano tarne ! [141]

Tai Dievo apvaizdai skirtas eilėraštis, kurį galima pavadinti A. Jasmanto šedevru tiek dėl jo idėjinio aiškumo, tiek dėl formos kristalinio paprastumo. Čia vienovėn kūrinėlį sujungia tik du simboliniai veikėjai — sodų panaktinis, atstovaująs dieviškai Apvaizdai, ir vėjuotą naktį iš lizdo iškritęs beplunksnis paukščiukas — simbolis žmogaus, besigrumiančio kosmoso chaotinėse jėgose. Jis ten tikriausiai žūtų, jeigu dieviška Apvaizda jam kritišku momentu nesuteiktų savo malonės, nors tas individualistas būtų piktai kovojęs prieš Dievą ir dar prieš jį prieštarautų pačioje jo gelbėjimo eigoje, nes Išganytojas nebūtų Dievas, jeigu nestovėtų aukščiau žmogiškų nedorų, nelemtų įnorių. Šitų dviejų veikėjų sudaromą kūrinėlio vienovę diskretiškai papildo eilėraščio muzika, kuri čia derinasi su kasdieniška kalba be jokių metaforinių puošmenų, kokių dažnai pasitaiko kituose A. Jasmanto eilėraščiuose.

Gruodo eilėraščiuose apie santykius su Dievu yra specialus skyrius, pavadintas *Kristaus istorija*. Bet iš tikrųjų tai nėra jokia istorija. Tai — tik poetiniai susimąstymai prie svarbesnių Kristaus gyvenimo momentų. Ties jais sustodamas, A. Jasmantas reiškia Kristaus

[141] Ten pat, 42-43 psl.

ilgesį. Sakysime, prisimindamas ilgus amžius, per kuriuos žmonija laukė Išganytojo, poetas ten įjungia ir save, tardamas :

Ir matėm Jį kiekvieno smėlio kibirkštyj. [...]
Bet ar tasai, kurs sėjai prasidėjus
Užsuko pas tave, užeis į mūs namus ? [142]

Tačiau atrodo, kad nė vienas šio skyriaus eilėraščių nesibaigia tik Kristaus ilgesiu. Tokie kūrinėliai kaip *Vestuvės Galilėjos Kanoj, Verbų, sekmadienis, Veronika, Velykų rytas,* kur Kristaus ilgesys gal labiausiai atsiskleidžia, galima taip pat pastebėti dvejopą nusivylimą : viena, Kristaus ilgesio žmogiškomis pastangomis ir priemonėmis negalima patenkinti nei jo paslapčių suprasti, nes Kristus vis dėlto yra Dievas, kuris atsiliepia ne tada ir ne taip, kaip žmogus norėtų; antra, religinio tikėjimo momentai yra tokie intymūs, kad jiems išreikšti originaliausios poetinės priemonės dažniausiai pasirodo bejėgės. Ar visada šitaip būna, be abejo, galima ginčytis ; bet A. Jasmantas yra linkęs pasilikti prie užuominų apie Kristų ir prie savo nenumalšinto ilgesio pergyvenimų kaip žmogiškesnių ir dažnesnių, nes būtų per daug reikalauti iš poeto mistinių ekstazių ir vizijų akimirkų.

Kai kuriuose šito nenutildyto Kristaus ilgesio eilėraščiuose kartais pasirodo ir krikščionių gyvenimo kritikos. Tokia atrodo *Veronika,* kur A. Jasmantas apgaili, kad Kristaus veido liudijimą savu gyvenimu krikščionys paverčia lengvais įpročiais, kuriuos *Veronikos* eilėraštyje simbolizuoja skrynios dugne paslėpti krikšto marškinėliai. Kaip poetas individualiai ir originaliai prieina prie Kristaus liudija ir Jasmanto *Aukojimas,* kur mažyčio Jėzaus paaukojimas, Jeruzalės šventovėje sugretinamas su Kalvarijos kalvos auka. Tuo tarpu *Kalvarijos kalno* eilėraštyje skaitytoją žavi naujoviška interpretacija izraelitų šauksmo : «Nuženk nuo kryžiaus, jei esi Dievo Sūnus». Ten į Golgotos sceną šalia įniršusių izraelitų poetas įvesdina minią įvairių krikščionių, kurie, savo gyvenimu atmetę Kristaus auką ant kryžiaus, vaizduojasi, kad ten tebuvęs maskaradas ; todėl prie margos minios turįs derintis ir Kristus :

Dabar visi — raiti, važiuoti, pėsti
Čia renkasi. Nebus nė vietos kur susėsti.
Visi užgniaužę kvapą laukia.
Visi viens kitą pakuždomis klausia.
Tik Tu greičiau ! Tik užsideki kaukę

---

[142] Ten pat., 65 psl. : *Apreiškimas.*

Kad ir menkiausią.
Gal tą tenai dar kruviną
Paimk kaukuolę
Su dūriu kalavijo.
Čia kraujo niekas, niekas nesibijo.
Tiktai greičiau !
Naktis jau slenka vis arčiau, arčiau !
Ir Tu, didysis Juokdary ,
Parodyt pokštą mums turi :
Visi juk slėpiniai Tau atdari ! [143]

Šis reikalavimas Išganytojui įsijungti į maskaradą Golgotoje suteikia visam eilėraščiui didelės įtampos, kokios nerasime visame rinkinyje.

Peržvelgę *Gruodo* pagrindines temas, kurias sudaro nykstančioji žmogiška egzistencija, gamta, meilė ir mirtis, Dievas kaip būties šaltinis ir Kristaus gyvenimo apmąstymai, turime bent kiek stabtelėti prie eilėraščių formalinių ypatybių, tarp kurių svarbią vietą užima jų muzikalumas. Be jo — jeigu tai būtų galima įsivaizduoti — A. Jasmanto eilėraščiai netektų žymios dalies jų patrauklumo.

Pirmiausia pasakytina, kad, kurdamas savo muzikalius eilėraščius, poetas nesilaiko jokio šablono, nes akustines priemones jis vartoja įvairiai. Palikdami nuošaliai klasiškąsias ritmo formas, kurioms A. Jasmantas lieka nepajudinamai ištikimas, stabtelėkime prie pakartojimų. Sakysime, norėdamas skaitytoją lyg uždaryti tobulai baigto kūrinėlio nuotaikoje, poetas savo eilėraščio pirmąją strofą kartais pakartoja jo užbaigai, kaip neretai pasielgdavo klasikinės muzikos kompozitoriai su repriza. Šitaip Jasmantas yra sukomponavęs *Lopšinę, Naktį, Rudens žiedus, Velykų rytą* ir dar vieną antrą kūrinėlį, kur autoriui atrodė svarbiau sužadinti atitinkamą nuotaiką, negu pabrėžti problemą. Kur reikia pabrėžti mintį, ten poetas pakartoja atitinkamą žodį, arba visą eilėraščio eilutę, pavyzdžiui *Panaktinyje.*

Paprasčiausius A. Jasmanto pakartojimus sudaro rimai. Juos vartoja jis ne tik skambesiui sustiprinti, bet ir minčiai pabrėžti, simboliui išryškinti. Štai, eilėraštyje *Ruduo* skaitome :

Rytuos aušra jau pradeda drebėti.
O gal tai aš drebu ?
Gal mes abu
Nuo ilgo nemigo naktų išbalę ? [141]

---

[143] Ten pat, 78 psl.
[144] Ten pat, 8 psl.

Čia į veiksmažodį « drebu » atsiliepęs įvardis « abu » skaitytojo mintį kaip tik nuveda į nepastovią ir trapią žmogaus egzistenciją, kurią Jasmantas sugestionuoja visame eilėraštyje. Tačiau šitoks prasmingas dviskambis, kuris galėtų patenkinti klasiką, pačiam Jasmantui kartais atrodo nepakankamas. Jis neretai siekia tobulesnio sąskambio. Todėl jo eilėraščiuose ne kartą rimu atsiliepia net trijų eilučių galūnės. Antai, jau cituotame eilėraštyje *Ruduo* trapiai žmogaus egzistencijai pabrėžti A. Jasmantas duoda triskambį :

Pavytusiu lapu nukrito
Lyg paskutinė šio rudens šalna
Sunkios prasmės pilna
Būtis mana [145].

Arba mirties visagalybei pabrėžti poetas savo eilėraštį *Requiem* baigia pakartojimais ir triskambio rimais :

O bokštuose varpai vėl tris,
Tris ilgus ir sunkius kartus skardens.
Tiktai akmens,
To tavo liūdinčio, tamsaus akmens
Jai niekas, niekas neatris [146].

Mūsų dienų skaitytojas taip yra pripratęs prie prozinės kakofonijos šiuolaikinėje lyrikoje, kad A. Jasmanto pamėgtus darnius sąskambius gali suprasti kaip polinkį į akustinį formalizmą. Iš tikro vienas antras eilėraštis gali sudaryti šitokį įspūdį. Pavyzdžiui, gali patarnauti pirmoji pusė prasmingo *Mano kambario* eilėraščio :

Tas mano kambarys kaip didelė šventovė :
Nusvirę gėlės lyg vėliavos maldingai stovi,
Ir liūdesys vargonais groja,
O prie kojų,
Prie Nukryžiuotų kojų,
Į gedulo veliūrą susisupę,
Mano džiaugsmas ir mano meilė klūpi
Ir meldžia naktį juodarūbę
Sukniubę.

---

145 Ten pat, 7 psl.
146 Ten pat, 23 psl.

O liūdesys vargonais groja
Ir nesustoja :
Jis trello palube graudena,
Jis šliaužia pažeme lyg vox liumana ,..[147]

Be abejo, kad šitokie sąskambiai, kokius pažadina žodžiai « sukniubę » ir «nesustoja » nurodo į perdidelį norą viską surimuoti. Bet šitokie pertempimai *Gruodo* rinkinyje yra labai reti, lyg išimtys. Daug dažnesni kitokie sąskambiai, kuriuos vadiname asonansais. jie dažnai pakeičia rimus, bet gerai tinka išreikšti kintančiai ir nykstančiai žmogiškai būčiai, apie kurią byloja gal pusė eilėraščių rinkinio.

Kalbant apie A. Jasmanto eilėraščių muzikalumą, prisimintina taip pat, kad poetas greta muzikinių priemonių (asonansų, rimų, strofų pakartojimo) mėgsta simbolius, sukurtus iš akustinių įvaizdžių. Štai, keletas žymesniųjų: «liūdesys vargonais groja»; «užraktais sužvanga »; « sugrojo ragas girios vidury » ; «jo kandūs barškantys nagai » ; «pas girgždančius mūs kelio tiltus »; « man tavo juoką vėjas pučia ir dundesį sidabro pasagų»; «žvangios taurės sudindės » ; « važelis gieda margaraštis »; « kalneliais leisis bandos su varpeliais, ir piemenėliai parraliuos » ; «jau vyturėlis [...] nebeskardena gęstančios palaukės» ; «šventovė ūžia nerami lyg vandenys pavasario upeliais»; «karalienė žengia su palydovų dūzgiančia minia » ; « varpo dūžis nuo seno bokšto » ; «laikrodžiai ten kelias ir ūkauja žemyn nusvirę» ir t.t. Suprantama, kodėl prisidėjus prie muzikinių priemonių gausiems akustiniams įvaizdžiams, *Gruodo* eilėraščiai atrodo skambūs ir muzikingesni negu klasikinės darnos mėgėjas galėtų pageidauti. Nors optinių įvaizdžių ten taip pat gausu, tačiau nėra abejonės, kad akustiniai simboliai sustiprina A. Jasmanto eilėraščių muziką, suteikdami eterinio lengvumo visai jų išraiškai. Šitaip Jasmantas yra išėjęs į varžybas su Kaziu Binkių, kuris nepriklausomybės laikotarpiu garsėjo kaip muzikaliausias lyrikas, nes kelias jo utas lietuviai kompozitoriai buvo pavertę solo dainomis. Bet iš tikrųjų septynių gėlinių trioletų negalima lyginti su keliomis dešimtimis A. Jasmanto eilėraščių, kurie beveik visi, kad ir nešdami su savim filosofinės minties krūvį, skamba giedrios harmonijos muzika. Todėl nebūtų klaida, jeigu A. Jasmantą pavadintume lietuvių lyrikos Mocartu.

Šalia muzikos A. Jasmanto poezijai yra charakteringa kita išraiškos priemonė, būtent, simboliai. Nors kartais poetas prabyla tie-

[147] Ten pat, 10 psl.

siog savo vardu (« Kaip kūdikis, spurdėdamas džiaugsmu, pamiršt imu »), tačiau jis labiau mėgsta netiesioginę išraišką simboliais arba simbolių grupėmis. Antai, *Procesijos sonete* žmogišką, praeinančią būtį jis šitaip vaizduoja :

Ir eina metai, eina tarsi keliauninko
į šventą žemę žingsniai spėrūs.
Ir daug, tiek daug jų susirinko
Lyg paukščių rudenį. O atsivėrus
Plati naktis jau nepakvies jų
Užeit į poilsio namus [148].

Be abejo, simbolinė išraiška, kaip tokia, mūsų poezijoje seniai nebėra jokia naujenybė ; tačiau svarbu, kad *Gruodo* simboliai — originalūs, dažniausiai sukurti iš žmogiško gyvenimo, iš ūkininkų darbų, ypač iš gamtovaizdžio elementų, nušviestų lyriniu poeto žvilgsniu. Net iš Biblijos bei Evangelijų paimti simboliai atrodo kažin kaip suindividualinti ir nušviesti lietuviškai. Šalia gausių gamtovaizdinių simbolių Jasmanto lyrikoje pasitaiko ir miestietiškos civilizacijos įvaizdžių kaip, baras, bokšto varpas, vargonai, fortepijonas ir kiti, tačiau tarp jų nėra bulvarų ir fontanų, kuriuos paskleidė į pasaulį prancūzų simbolistai, apšaukti dekadentais. A. Jasmanto optiniai ir akustiniai simboliai yra sukurti ne tuščiam žaismui, bet svariai minčiai reikšti. Jie — individualūs, originalūs ; tik šitokią jų ypatybę sunkiau čia žodžiais pasakyti, negu pajusti, skaitant tuos skambius eilėraščius, kurių tikrasis autorius yra Antanas Maceina, prisidengęs Antano Jasmanto vardu.

Paskelbdamas savo *Gruodo* rinkinį, A. Maceina yra iš dalies patenkinęs savo seną pomėgį dailiojo žodžio menui: stodamas į universitetą, jis dar nežinojo, kur nukreips savo dvasines jėgas — literatūrai ar filosofijai, nors prieš universitetą jis jau buvo prirašęs visą «pūdą » įvairių žanrų bandymų dailiosios literatūros srityse. Šios intensyvios literatūrinės pratybos šiek tiek paaiškina, kodėl A. Maceinos filosofinių raštų stilius yra toks lengvas, kad gilias mintis leidžia suprasti vidutinio išsilavinimo žmogui. O A. Maceinos filosofijos studijos bei jo filosofijos dėstymas Kauno universiteto Teologijos-Filosofijos fakultete taip pat šiek tiek nušviečia eilėraščių filosofinį bei religinį branduolį *Gruodo* rinkinyje.

---

[148] Ten pat, 18 psl.

Pagaliau šitame rinkinyje regimas Dievo ieškojimas gali būti šiek tiek paaiškinamas taip pat E. M. Rilke, apie kurio elegijas A. Maceina yra skaitęs epizodinį kursą Vytauto Didžiojo universitete Kaune vokiečių okupacijos metais (1943). Jam tada atrodė, kad Rilkė aprašinėja Dievo ieškojimą. Tačiau po dvidešimties metų pasirodė, kad jis Rilkės tada nesupratęs. Apie tai A. Maceina rašo : «Jasmantas buvo sužavėtas ne tikru Rilke, o nesuprastu Rilke, tokiu Rilke, kokį jį Jasmantas perleido per savo prizmę ... Tačiau gera būti kito paskatintam, nors ir klaidingai jį suprastum : tada turinys lieka originalesnis »[149] .

Rilkės poezijos paįtaigotas A. Jasmantas-Maceina savo paties eilėraščių rašė nemažai: pasitraukdamas iš tėvynės 1944 m. vasarą jis su savimi galėjo pasiimti jų visą rinkinėlį, kurį jis tremtyje papildinėjo ir tobulino. Beveik visi sonetai ir *Kristaus istorija* buvo parašyti Lietuvoje, o atbaigti tremtyje. Tuo tarpu visas *Giesmių giesmės* skyrius, kur jaučiamas taip pat mirties šešėlis, yra sukurtas ištisai tremtyje. Tam akstiną davė A. Maceinos svainės Tonės Tverskaitės netikėta mirtis Würzburge 1945 m. kovo mėnesį [150]. Taip pat vėliau buvo parašyta kitų eilėraščių. Jų lengvą muzikalų pobūdį gal kiek paaiškina jų sukūrimo aplinkybės — per pasivaikščiojimą atviroje gamtoje, atmintinai. Kai šitaip eilėraštis būna sukurtas, A. Jasmantas tik tada jį užrašo prie stalo į popierių.

Minėtos aplinkybės šiek tiek paaiškina vieną antrą eilėraščių ypatybę, tačiau neatskleidžia A. Jasmanto viso didelio talento, kuriuo jis įsirikiuoja šalia idėjinių lietuvių poetų: M. Gustaičio, V. Mykolaičio-Putino, P. Kiršos, Vyt. Mačernio, Justino Marcinkevičiaus.

Mūsų dainų sesės

Nors lietuvių liaudies dainos yra kolektyvinės kūrybos vaisius, tačiau pradinė iniciatyva dažniausiai yra išėjusi iš moterų. Jos yra buvusios pirminės autorės daugumos vestuvinių dainų, kurios apdainuoja pirmiausia jaunos merginos ir jaunos moters dalią prieš ir po vestuvių. Kad vestuvinių dainų autorių skaičius Lietuvoje yra

---

149 J. B[razaitis], *Antano Jasmanto poezija*, žr. A. Jasmantas, *Gruodas*, 91 psl.

150 Ta mirtis įvyko šitokiose aplinkybėse. Würzburge vienoje kavinėje sėdint prie stalo T. Tverskaitei, A. Maceinai, A. ir J. Griniams, atėję į kavinę trys vokiečių karininkai greta pradėjo nusirenginėti viršutinius drabužius. Vieno tų karininkų diržas su pistoletu makštyje staiga nuo kabyklos krito ant grindų, o atsitrenkęs pistoletas iššovė, savo kulka pataikydamas į smilkinį T. Tverskaitei, kuri, be sąmonės nuvežta į ligoninę, ten po poros dienų mirė.

buvęs didelis, galima spręsti iš kun. Antano Juškos (1819-1880) *Svotbinių dainų* rinkinio, kur buvo sutelkta 1.100 vienetų, dainuojamų Veliuonos apylinkėse. Žvelgiant į visą Lietuvą, galima nujausti, kad vestuvinių dainų kūrėjų-moterų yra buvę daug. Tačiau tuo laiku, kai Lietuvoje paplito rašytinė lyrika, kuriama A. Strazdo, A. Baranausko, A. Vienažindžio, moterų vardų beveik nežinome, išskyrus trumpai švystelėjusią Karoliną Praniauskaitę (1830-1859). Net nepriklausomoje Lietuvoje rašančių poečių skaičius buvo nežymus — suskaitomas ant vienos rankos pirštų.

Tik pastaraisiais nelaimių (karų, okupacijų, tremties) metais moterų lyrikių lietuviuose atsirado daugiau. Antai, V. Galinio Vilniuje (1967) sudarytame *Lietuvių poezijos* II tome tarp 67 sovietinamos Lietuvos poetų 9 yra moterys. Chicagoje K. Bradūno sudarytame *Lietuvių poezijos* III tome (1971) yra 53 poetai, gyveną laisvame pasaulyje tremtiniais, o tarp jų — 17 moterų. P. Jurkaus, A. Kairio ir Pr. Naujokaičio *Trečiųjų Vainikų* antologijoje (1975), kur nekartojami ankstybesniuose rinkiniuose suminėti vardai, tarp 51 poeto yra 21 moteris. Taigi per abi tremtyje išleistas lyrikos antologijas iš 104 poetų 38 yra moterys, t. y. kas trečias lyrikas galėtų būti mūsų dainų sesė. Tai liudija jų veiklumą, kuris derinasi su lietuvių moterų tremtyje dėmesiu lietuvių kultūrai. Tai liudija vardai tokių moterų kaip Danutė Brazytė-Bindokienė, Irena Banaitytė-Ivaškienė, Elona Marijošiūtė-Vaišnienė, E. Pakštaitė, E. Juodvalkytė, E. Bradūnaitė, M. Pakalniškytė, G. Juozapavičiūtė, kurios jau yra užėmusios arba užima išretėjusias rašančių vyrų vietas.

Šitokiu pat veiklumu tremtyje pasižymėjo ir Lietuvoje subrendusios poetės. Antai, Juzė Augustaitytė-Vaičiūnienė (1895-1974), gyvendama Vokietijoje ir Chicagoje, paskelbė keturius savo eilėraščių neplonus rinkinius, kuriuose, kad ir nebejauna būdama, stengėsi neatsilikti nuo madų. Gražina Tulauskaitė-Babrauskienė išleido tris savo lyrikos rinkinius, kurių *Rugsėjo žvaigždės* buvo vainikuotas Lietuvių rašytojų draugijos premija. Kotryna Grigaitytė-Graudušienė išleido keturius savo poezijos rinkinius, kurių *Rudens sapnai* laimėjo *Draugo* poezijos konkurso premiją Maironio metų (1962) proga. Ši grakščių svajonių poetė savo rudeniniame *Trapaus vakaro* rinkinyje randa pakankamai jėgos neužsidaryti savyje, tėvynės okupantams tardama : išeikite ! arba protestuodama prieš abstraktinės poezijos bei pasaulėžiūros « pranašus » :

Jie brenda beprasmybės liūnu,
vilkdami ant kojų
praradimo maurus —

žiūri absurdo akimis į tuos,
kurie jų pagimdytoj tamsoj
nešasi žiburį [151].

Bet kokį mums žodį taria tos mūsų dainų sesės, tikros tremtinės ir bežemės, kurios savo tėvynėje nebuvo suspėjusios paskelbti nė vienos savo poezijos knygelės ? — Kadangi jos pačios — skirtingos amenybės, tai ir jų žodis nevienodas : jis nubanguoja dviem kryptim — į pamaivišką absurdą ir klasikinę giedrą. Šitokios paprastos ir drauge prasmingos poezijos šedevriuką yra davusi O. B. Audronė-Balčiūnienė (gimusi 1913), kuri tremtyje yra išleidusi tris rinkinėlius : *Beržų pasakas* (1952), *Žingsnius takeliu* (1966) ir *Tik tau ir man* (1969). Tas klasikinis šedevriukas — tai *Dievo karvytė.* Jame poetė vaizduoja aną mažą vabaliuką, įskridusį į kambarį ir lange neberandantį kelio į saulėtą laisvę. Dėl lango užuolaidų ir stiklo slidumo ta Dievo karvytė kopia, slysta ir krinta :

Ne vienas ir ne du kritimai slidūs
Ją vienišą baugiai pagaus —
Ir neateis ir nepadės draugai išdidūs —
Kartosis ir kankins kritimai slidūs —
O vienąkart
Ji aukštumą ir langą pravirą pajaus.

Ir saulė, ir dangus, ir debesėliai tylūs,
Ir gėlės jai
Kvapius gražiausius kilimus nuties.
Lengvutė ir laisva
Laisvu keliu pakilus
Į žalumą, į kvepiančią nuskries [152].

Tikriausiai kiekvienas yra matęs, kaip bitė, arba vadinamoji Dievo karvytė kankinasi kambaryje prie lango stiklo, nepajėgdama rasti kelio į šviesias platumas ; tačiau ar daug kam atėjo į galvą mintis iš tokio vabzdžio nuotykio sukurti eilėraštį ? Tuo tarpu O. B. Audronė-Balčiūnienė iš tokios smulkmenos sukūrė keliareikšmį kūrinėlį, kuriame kelio nerandanti ir krintanti Dievo karvytė gali simbolizuoti ir tremtinį, ir kultūrines žmogaus pastangas, ir apskritai žmogaus gyvenimą. Pažymėtina taip pat, kad poetė *Dievo karvytės* strofas sukomponavo iš ilgesnių bei trumpesnių eilučių, tartum vaiz-

[151] K. Grigaitytė, *Trapus vakaras*, 1968, 46 psl.
[152] K. Bradūnas, red., *Lietuvių poezija išeivijoje*, III t., 308 psl.

duojačių vabzdelio kopimo ir kritimo netaisyklingus ritmus. Taigi šiai poetei muzikiniai elementai yra svarbūs.

Kaip O. B. Audronė klasikinio eiliavimo tradicijų dar prisilaiko Nėlė Mazalaitė, Stasė Prapuolenytė, Aldona Baužinskaitė ; nuo tų tradicijų jau nutolsta Zenta Tenisonaitė ir Ada Karvelytė, o Julija Švabaitė jau tiek yra paveikta kakofoniškos poezijos, kad klasikinis ritmas su rimais bei asonansais tik retkarčiais į jos eilėraščius beužklysta. Šitaip poetė savo poezijos svorį yra perkėlusi į poetinius įvaizdžius, kurios ji dažnai jungia tokiais asociacijų šuoliais, kad jų sąsajas sunku beatspėti, arba jie kartais ima prieštarauti patirtinei logikai. Taigi J. Švabaitei lietuviško balto beržo skaidri sula jau tampa «juodo beržo tyroji sula »[153] , arba ji sukuria neįsivaizduojamas mįsles. « Jau ten žolė nežeis, tiktai akmenys gers sunkų kapo smėlį »[153 154], arba :

«Ištroškusioj rasoj karšti bičių liežuviai»[155]. Ir aiškesniuose įvaizdžiuose J. Švabaitė mėgsta šuolius (« Laikas nemyli kūno, kūnas nemyli laiko»[156]) gal todėl, kad stengiasi atrodyti filosofiška.

Nors intelektualiniais poskrydžiais ji išsiskiria iš kitų poečių tremtyje, tačiau daugiau dėmesio ji nusipelno naujais savo poezijos motyvais. Vienas tokių — Australijos peizažo elementai. Nors tik apie penkerius metus teišgyvenusiai Australijoje J. Švabaitei « baltas veidas parudo pietų kaitroje ». Tai atsiliepė ir poetės nuotaikoje kaip už ją vyresnėje tautietėje, Putino seseryje Marijoje Slavėnienėje, kuri jautė Australijos kontinentą:

Kur jevos nesvaigina
baltais žiedų tvanais ;
beržas neverkia,
gegutė nekūkuoja ;
lakštutė nešaukia
Šešupės pakrantėn [157].

Nors Slavėnienė vaizdžiai prisimena sunkų įsikūrimą Australijoje, tačiau patį gyvenimą aname kontinente dramatiškiau piešia J. Švabaitė, kuri, atrodo, nuolat gyveno išdžiuvusia burna, kad kartais

---

153 Julija Švabaitė, *Vynuogės ir kaktusai,* Chicaga 1963, 30 psl.
154 Ten pat, 18 psl.
155 J. Švabaitė, *Septyni saulės patekėjimai,* Chicaga 1974, 36 psl.
156 Ten pat, 39 psl.
157 M. Slavėnienė, *Širdies žiburėlis,* žr. *Tretieji vainikai,* Chicaga 1975, 218 psl.

už vieną lašelį vendens butų atidavusi viską. Tarp tų dramatiškų Australijos pergyvenimų buvo smėlio audros, kai vėjai :

... neša negyvus medžius
Šimtą mylių,
Kad išgelbėtų jauną žolę,
Kad paliktų vietos gyvybei
Tarp akmenų [158].

Šalia Australijos gamtinės stichijos poetė dar patiekia moralinio skausmo vaizdų — kai lietuviai toje išdžiuvusioje žemėje tarp akmenų ir šiurkščių žolių turėdavo laidoti savo kūdikius, uždarydami juos baltame grabelyje ir jį užkąsdami į karštą smėlį raudonoje žemėje. Tačiau iš visų Švabaitės eilėraščių australiškomis temomis poetiškiausias yra *Dulkės :*

Dulkės ant mano rankų,
Lyg mirties pelenai,
Lyg sudeginti saulėj
Vyturėlių sparnai.

Dulkės ant mano lūpų,
Lyg mirties pabučiavimai,
Kai tyloj prakaituoja
Surakinti delnai ...

Dulkės mano burnoj
Išdžiovino dainą ;
Kaip aš galiu dainuoti
Jeigu mirtis ateina ... [159].

Tarp apskritai žmogiškų temų J. Švabaitės poezijoje sutinkame tėvo motyvą, kurį reikia laikyti nauju. Poetė prisimena savo tėvą, kai jis per atvangą laukų darbuose ją, mažytę mergaitę, laikė ant kelių, o ji savo vaikiškas rankeles lygino su tėvo stipriais ir plačiais delnais, kurie jai atrodė kaip kalnai. Ji taip pat prisimena jo vienkartinę dainą, jo mirtį bei laidotuves ir apmąsto kitokius savo santykius su tėvu. Taigi tėvo motyvas yra J. Švabaitės dovana lietuvių lyrikai. Šitos dovanos konkreti ryški išraiška — sonete *Ką tu mąstei* ?

---

[158] J. Švabaitė, *Vynuogės ir kaktusai,* 64 psl.
[159] Ten pat, 69 psl.

ir *Tėvo veidas rugsėjy,* nors tėvo ciklo eilėraščiuose kaip naujuose apskritai tobulesnė forma būtų buvusi pravarti.

Suprasdama, kad kiekvienas poetas savo kūryba turi atnešti šį-tą naujo, J. Švabaitė savo antrame rinkinyje *Septyni saulės patekėjimai* (1974) pateikė naują motyvą, kurį pavadintume virtuve. Jis, tiesa, skamba nepoetiškai, bet tai tokia pat moteriška tema kaip ir maži vaikai. Poetė vadina virtuvę šeimos palaima, vyro pagarbinimu, vaikų užuovėja, saldaus gyvenimo akmenimi. «Virtuvė — mano gyvenimo duona ir druska », teigia autorė. Iš šimto jos rūpesčių ji išsivaduosianti tik tada,

kai sausos žolės pražydės,
prikeldamos pavasarį už lango
vėlyvą mano rudenį [160].

Virtuvė su jos aplinka ir darbais gali tapti poezijos objektu dviem sąlygom : kai virtuvės objektuose įžvelgiama gilesnė (visažmogiška) prasmė ir kai juos įmanoma pamėgti estetiškai. Atrodo, kad pirmąją sąlygą poetė yra išpildžiusi, nes prisipažįsta, kad « kiekvienam mažam daiktely randu save ir savo buitį — žmogaus, moters ir motinos » [161]. Tik, deja, sunku virtuvę — kasdieninį jungą — pamilti, kad ir estetiškai. Tai viena svarbiųjų priežasčių, dėl kurių iš virtuvės aplinkos poetei nėra pavykę sukurti šedevrų, nors šios temos eilėraščiuose J. Švabaitė yra atsisakiusi poetinių įvaizdžių įmantrybių bei priartėjusi prie Vl. Šlaito paprastumo.

Savo *Septynių saulės patekėjimų* rinkinyje J. Švabaitė yra pabrėžusi slenkantį laiką, suskirstytą pagal savaitės dienas arba septynius saulės patekėjimus. Tai būtų galėjusi tapti naujenybe, jei kiekvienai savaitės dienai būtų pavykę rasti nepakartojamų bruožų. Bet ar įmanoma šitaip dienas išskirti? Gal dėl to poetė tepajėgė sukurti tik keletą vidutinių kūrinėlių, išskyrus *Šeštadienius V* ir *VI,* kuriuose suskamba egzistencinių gaidų. Pažymėtinas ypač *Šeštadienis VI,* nes iliuzorinės lenktynės su laiku ten taip stipriai yra įkvėpusios poetę, kad, užmiršusi savo madingas įmantrybes, ji sukūrė klasikinio grožio savo šedevriuką. Savo intensyvumu jis gal pralenkia kitą stiprų kūrinėlį — *Prie Ulmo,* kur prisiminta karo pabėgėlių dalia svetimoje žemėje.

Kalbant apie lietuviškų dainų seses tremtyje, reikia sustoti prie Danguolės Sadūnaitės (gim. 1931), kuri yra viena veikliausių poečių.

---

160 Julija Švabaitė-Gylienė, *Septyni saulės patekėjimai,* Chicaga 1974, 15 psl.
161 Ten pat.

Ji turi paskelbusi net keturis savo poezijos rinkinius: *Vasaros medžiuose* (1968), *Kai tu arti manęs* (1965), *Tu esi mano žemė* ir *Laiškai Dievui* (1970). Tačiau apie D. Sadūnaitę rašyti labai sunku arba tiesiog neįmanoma dėl to, kad jos poezija yra atsidūrusi toje riboje, kur prasideda intelektualinė tamsa. O ši dažnai neleidžia pašaliečiui (skaitytojui, kritikui) tos poezijos normaliai suvokti bei interpretuoti, nes ji yra pusiau hermetiška. Ir kada susižavi kokia nors jos metafora ir įsivaizduoji, kad ją supratai, tenka greit nusivilti. Antai, paskiausias D. Sadūnaitės poezijos rinkinys yra pavadintas labai įdomiu vardu : *Laiškai Dievui.* Paėmęs jį į rankas, tiki, kad šis knygos metaforinis vardas slepia nuostabios prasmės kūrinius, tačiau įvadinis rinkinio eilėraštis, kuriame tas vardas paaiškinamas, čia pat apvilia. Jo autorė eiliuotai rašo : «Nuostabiai nuspalvinti lapai. Gėlė, kuri švyti ir dega. Medis ! atleistas iš kariuomenės. Palaidotas upės dugne. Tai mūsų laiškai Dievui»[162].

Ir iš tikro visas rinkinys arba laiškai Dievui yra ne kas kita, kaip gamtovaizdžio nuotrupos, tarp kurių vyrauja medis. Jos — skirtos siauresnėms ir platesnėms metaforoms sudaryti ir išreikšti mįslingais, įmantriais įvaizdžiais kaip antai : «Vasara praeina, nešina mažų paukščių kaukuolėmis»[163], «Žolė bėga į dieną per siauras duris»[164]; «Lietus atvėrė žaizdas : žolėje ir medy»[165] ; «Medžiai ! Jūs iškeliat pavasarį aukštai ir savo kūną žemei padovanojat»[166] ; «Aukštai saulė ūžia kaip miestas »[167]; « Kur medis sukasi, skrieja, lyg balta gulbė »[168] ; « Žvaigždės čiulba, tarytum geltonos lakštingalos »[169].

Žinoma, ne visos metaforos ir palyginimai yra tokie gudragalviški. Šiais retesniais atvejais visas eilėraštis tampa įmanomas, kaip, pavyzdžiui, šis apie rudeninį medį:

MEDI!

Giesmės nutilo tavyje.
Kas gi beliko ?
Tik mylinti širdis ...
Ir noras,
begalinis noras !

---

162 Danguolė Sadūnaitė, *Laiškai Dievui,* Brooklynas 1970, 5 psl.
163 Ten pat, 10 psl.
164 Ten pat, 12 psl.
165 Ten pat, 19 psl.
166 Ten pat, 54 psl.
167 Ten pat, 60 psl.
168 Ten pat, 64 psl.
169 Ten pat, 67 psl.

Pabučiuoti
dar kartą
saulės
vyskupišką žiedą [170]

Nors šios metaforos tekstą D. Sadūnaitė yra paskleidusi po visą puslapį dydžio iliuzijai sužadinti, tačiau iš tikrųjų tai tėra vienos neritmuotos strofos miniatiūra. Šitokie maži eilėraštukai sudaro visą *Laiškų Dievui* rinkinėlį, kuriame šalia pamaiviškų miniatiūrų galima sutikti visai gražių eilėraštukų kaip *Akmuo, Tyla, Giesmė.* Šitose strofose autorė gal būt nė nenori įmantrauti, nė slėptis.

Kad nuo skaitytojo užsisklęsti įmanoma net miniatiūrose, paliudija tokių smulkių eilėraštėlių autorė Jurgita Saulaitytė. Bet kokia prasmė tokius įmantrius, užsklęstus žodžius bespausdinti ? Šitokį klausimą netiesiog kelia viena pačių jauniausių miniatiūrinės poezijos mėgėjų Teresė Pautieniūtė-Bogutienė. Jos kūrinėlius ne tik įmanoma suvokti, bet kartais net pajusti juose muziką, kaip antai *Dainelėje :*

Leisk man
padūduoti dainelę —
ne naują,
ne seną.
Ji tyliai, tyliai
švilpianti,
raudantį
ilgesį mena [171].

Tačiau T. Pautieniūtės aplinkoje, matyti, yra įsigalėjęs toks kakofoninės poezijos prietaras, kad ji šį eilėraštuką, dėdama į savo rinkinį *Lyg nebūtų rytojaus* [172], ištaisė taip, kad eilėraščio muzikalumas sumažėjo. Ir kiti šios poetės kūrinėliai byloja, kad ji šiuo tarpu yra pasukus Vl. Šlaito pavyzdžiu — kurti poeziją proza, kuri reikalauja gilios minties ir stiprios kūrybinės vaizduotės.

Bet šis kelias nėra artimesnis mūsų dainų tradicijoms, kaip nuo jų labiau nutolusių V. Bogutaitės, D. Nauragytės, D. Sadūnaitės, J. Saulaitytės. Atrodo, kad jų nebeįkvepia ne tik mūsų tautos dainos, bet taip pat nė tremties situacija. Tik jose ir kituose lietuvių poetuose

---

[170] Ten pat, 15 psl.

[171] *Tretieji vainikai,* Chicaga 1975, 172 psl.

[172] Teresė Pautieniūtė, *Lyg nebūtą rytojaus,* Chicaga 1975, 63 psl.

tremties sąmonės išblėsimas nežada nieko gero kūrybiškai. Kol tremties sąmonė buvo gyvai jaučiama, ji savaime patenkindavo beveik kiekvieno kūrėjo natūralų polinkį į opoziciją susenusiai aplinkai. (Tai iš dalies paaiškina, kodėl tarp tremtinių atsirado toks didelis skaičius rašytojų bei poetų, kad juos net sunku apžvelgti). Bet, tremties sąmonei blėstant, o svetimai (dažniausiai amerikietiško, anarchistinio liberalizmo) aplinkai stipriai veikiant, mūsų rašytojams ir poetams vis labiau graso konformizmas (kuris gamina epigonus), arba užsidarymas smulkiame estetizme.

Šie pavojai juo labiau tyko mūsų poetus, kad Vakarų anarchistinis liberalizmas nepripažįsta jokių objektyvių vertybių, išskyrus individo neribotą laisvę, kuri atrodo tokia patraukli, nors drauge sklindanti su šūkiu : kalbėkime laiko balsu! Tik kritiškiau pažiūrėjus, matyti, kad šis šūkis (‘kalbėkim laiko balsu’) slepia klastą, nes dažniausiai perša konformizmą, kuris veda į dvasinius kapus. Tuo tarpu kalbėjimas savo laiko balsu toli gražu nereiškia tik pritarimo « avių bandos bliovimui», nes su laiko dvasia taip pat eina tas kūrėjas, kuris oponuoja bendram «bliovimui», prabildamas savo originaliu balsu, arba stengdamasis «bandą» palenkti savo skonių bei įsitikinimų kryptimi, arba tiesiog ryždamasis vadovauti konformizmo pasiilgusioms « avelėms » ir snobams. Dėkui Dievui, kad tarp lietuvių Vakaruose šiokią tokią opoziciją prieš kolektyvinį konformizmą palaiko mūsų humoristai.

Poetai humoristai

Poetų humoristų vaidmuo yra sunkus ir nedėkingas, nors plačiosios visuomenės mėgstamas. Jų menas — gal būt žmogiškiausias menas, nes jis, susietas su juoku ir laiku, nepripažįsta netikrų vertybių, kurių blizgesį jis stengiasi demaskuoti.

Kad poetas humoristas gerai atliktų savo uždavinį, jis turi būti aštraus žvilgsnio ir miklaus liežuvio asmuo. Aštrus žvilgsnis jam būtinas, kad jis pajėgtų pastebėti, kas žmonių gyvenime yra sustingę, sumechanėję, melaginga, išpūsta, bet paslėpta po rimto veido kauke ir skaisčių dorybių skraiste. O miklus liežuvis humoristui nemažiau reikalingas, kad staigiai, poros-trejeto žodžių pagalba nuplėštų tą kaukę su skraiste, atskleisdamas nuogą melą, arba kitokią menkystę, priešingą tai vertybei, kokia asmuo, luomas ar visuomeninė grupė buvo prisidengusi. Šis staigus tariamos vertybės nuvainikavimas bei jos parodymas menkyste sukelia juoką. Todėl humoristų užmojus žmonės mėgsta, nes juokas, per kurį kažin kas šiek tiek pažeminamas, yra tikrai žmogiška savybė. *Le rire c'est le propre de l'homme,* sako prancūzai.

Žadindami juoką, staigiai demaskuojamomis pseudovertybėmis — tariamus deimantus parodydami kaip beverčius akmenėlius — humoristai atlieka didelį visuomeninį uždavinį. Tačiau jų menui šis uždavinys nėra dėkingas. Būdamas susietas su greitai bėgančiu laiku, humoristo kūrinys taip greitai pasensta, kad jis pasirodo beveik nebepakartoj amas. Iš ko buvo kvatotasi prieš 25 metus, tai šiandien gali nebežadinti nė šypsnio, jei pajuokiamoji yda arba aplinkybės, kuriose ji reiškėsi, jau bus pasenusios, arba jei po pseudovertybėmis autorius nebuvo pastebėjęs amžinų žmogiškų silpnybių. Trumpai kalbant, netikros vertybės dažniausiai yra susietos su tam tikru laiku.

Todėl ir lietuvių tremties poetų humoristiniai kūriniai daug pareina nuo kintančio gyvenimo tėkmės ir labiausiai suprantami tiems, kurie toje tėkmėje gyveno. Antai, pats bėgimas iš tėvynės į nacių valdomą Vokietiją, krintant bomboms iš padangių, ne vienam lietuviui buvo toks siaubingas, kad jis užčiaupė burną bet kokiam protestui. Bet tuojau po karo UNRRAi pradėjus šelpti pabėgėlius, šie prabilo viešai tiek dėl savo nedalios, tiek dėl sovietų okupuotos Lietuvos. Po kelerių metų tie pabėgėliai-tremtiniai, atsidūrę Jungtinėse Amerikos Valstybėse, Kanadoje, Australijoje ir kitur, vėl pakeitė savo nuotaikas. Sunkiai kurdamiesi svetimuose kultūriškai kraštuose, jie nenustojo protestuoti dėl pavergtos tėvynės, laikraščiuose rašė apie kovą dėl jos laisvės, žadėdami patys sugrįžti į išlaisvintą Lietuvą, nors kai kurie jų nebematė nieko kito, kaip naujojo krašto materialines gėrybes. Šitoks tremties stovių ir nuotaikų nepastovumas poetams humoristams davė temų pašaipiems eilėraščiams. Tačiau gal geriausiai iš lietuvių tremtinių nuotaikų kitimo pasijuokė Antanas Gustaitis (gimęs 1907 m.). Jis yra paskelbęs du humoristinės poezijos rinkinius : *Anapus teisybės* (1956), *Ir atskrido juodas varnas* (1966). Už šį pastarąjį rinkinį poetui buvo suteikta Lietuvių rašytojų draugijos premija. Šitame rinkinyje yra, galima sakyti, garsus eilėraštis arba *Užrašas ant žinomojo lietuvio kapo :*

Užgimęs užaugo, užaugęs paseno,
Tarp lopšio ir karsto taurelėm stukseno,
Daug matė, girdėjo, kalbėjo, galvojo,
Daugiausia gi plojo, kai kitas kovojo.

O priešų tėvynės taip baisiai nemėgo,
Kad bėgo, ir bėgo, ir bėgo, ir bėgo.
Pabėgęs kentėjo, kentėjo, kentėjo,
Kol nebeiškentęs per jūras atėjo.

Atėjęs čia narsiai ant kranto sustojo,
Ką buvo pasakęs, kartojo, kartojo,
Vis veržės į Vilnių, į protėvių pilį,
Ir galvą paguldė už automobilių [173].

Šia satyra apie garsiai šnekantį ir protestuojantį lietuvį autorius, atrodo, ne tik norėjo pasijuokti iš daugelio tremtinių, bet ir apskritai apie savo reikšmę pabrėžiančius lietuvius. Į šitai nurodo pirmosios strofos banalybės, tarp kurių nieko nekalbama apie pabėgėlio « karžygiškas dorybes». Šičia pasirodo geras A. Gustaičio polinkis «paprausti» apskritai žmogiškas silpnybes. Šitą polinkį paliudija taip pat kiti eilėraščiai. Sakysime, žmonių polinkį girtis kultūra, ją piktnaudžiojant, A. Gustaitis demaskuoja *Mandagių ponų* eilėraštyje, kuris prasideda :

Mes ponai mandagūs : plaukai sulaižyti,
Suglostytos kelnės į kantą,
Ir, ėmę viens kitą į žandus daužyti,
Cituojam Šekspyrą ir Kantą[174].

Šitokių apibendrinančio pobūdžio pašaipų, tinkančių bet kokiam žmogui, yra *Juodo varno* rinkinyje. Iš gerųjų paminėtini: *Žinau, juokies Tu, Viešpatie, Senelė Mary, Laiškas, Karalių ir šventųjų autorei, Žmogiškoji tragedija.* Kas norėtų satyros apie poetus komunistiniame režime, nerastų nieko geresnio kaip *Išpuolio.* Nors čia suminėti eilėraščiai — gal ne patys juokingiausi, tačiau dėl visažmogiško apibendrinimo jie turi šansų ilgiau išlikti ateičiai, kaip, sakysime, išliko nė kiek nepasenęs Adomo Jakšto *Diplomatas.*

Juokingesni, šiuo tarpu aktualesni, nes labiau su lietuvių tremtinių gyvenimo silpnybėmis yra susiję, Aloyzo Barono eilėraščiai. Dr. S. Aliūno slapyvardžiu prisidengęs, A. Baronas (gimęs 1917) yra paskelbęs tris rinkinius : *Valerijono lašai* (1954), *Trejos devynerios* (1961) ir *Alijošiaus lapai* (1975). Ten išjuokta tiek daug įvairių silpnybių bei ydų, susietų su Amerikos lietuvių gyvenimu, kad čia nebūtų įmanoma jų visų pailiustruoti: vien iš temų suminėjimo susidarytų mūsų tautiečių Amerikoje savotiška gyvenimo kronika, atsispindėjusi kreivame veidrodyje. Todėl čia teįmanoma šiek tiek stabtelėti ties visažmogiškiausiomis temomis.

---

173 Antanas Gustaitis, *Ir atskrido juodas varnas,* Chicaga 1966, 18 psl.
174 Ten pat, 30 psl.

Tarp jų pirma vieta skirtina girtuoklystei arba polinkiui svaigintis, nes ši silpnybė, dažnai pati nnsimesdama kilnybės drabužį, pasirodo juokinga. Ją yra matęs A. Gustaitis, bet jai daug dėmesio yra skyręs A. Baronas, alias Dr. S. Aliūnas, visuose trijuose savo rinkiniuose. Antai, pirmame *Valerijono lašų* rinkinyje jo herojus, nešdamas merginai meilės «tūkstantį tonų», žadėjo su draugais išgerti vyno ir viskio «milijoną galionų». Suprantama, kad po šitokių operacijų, einant į namus, viskas tapdavo apvalu :

Sukas nuo alaus makaulės,
Nuo makaulės ir alus.
Jau nebėr tokio pasauly,
Kurs nebūtų apvalus [175].

Pastebėdamas išeivių ir pabėgėlių viešų kultūrinių apraiškų (koncertų, vaidinimų, savišalpos vakarų) susiejimą su alkoholiu bei barais, A. Baronas apie tai kartais nebemokėdavo pakilti nė į juoką, kaip liudija jo *Barai ir vakarai.* Tačiau visą gėrėjų entuziazmą jis sugebėjo išreikšti eilėraštyje *Tris dienas, tris naktis :*

Narsiai kariauk
Ir bonkas, kaip fortus sugriauk,
Pakelk ir pilk,
Aukštyn kaip su džetu pakilk,
Kaip tanku jok,
Ir šimto stiklų nebijok,
Narsus vis būk,
Ir Sunny Brook,
Ir Seagream stiklus nugalėk,
Ir prie alaus baltos putos
Garbingoj sargyboj stovėk [176].

Antra juoką žadinanti tema yra vyriškio ir moteriškės įvairūs meiliški santykiai. Dr. S. Aliūno poezijoje jie visada apsunkinti įvairiais naudos apskaičiavimais. Antai, *Burtų* eilėraštyje mergina yra nusižiūrėjusi kelis kandidatus į eventualius vyrus. Vienas jų pirko automobilį, antras jau banke padėjęs penketą tūkstančių, o kiti žydi kitomis « dorybėmis ». Už kurį apsispręsti, ji buria prieš [17]

---

[175] Dr. S. Aliūnas, *Valerijono lašai,* Chicaga 1954, 55 psl.
[176] Dr. S. Aliūnas, *Trejos devynerios,* Chicaga 1961, 33 psl.

veidrodį, pešiodama savo antakius ir tardama «myli-nemyli». Ir staiga :

Pešant pritrūko vieno plaukelio,
Išėjo aiškiai, kad nebemyli.
Antakius tepsiu juodais paišeliais
Ir lauksim naujo automobilio [177].

Seniau Lietuvoje merginų ir vaikinų santykiuose buvo daugiau paisyta etikos ir padorumo :

Šiandien seselės vandrauninkėlės
Neina į mišką rinkti uogelių,
Nei anksti gulę, nei anksti kėlę,
Taikstosi sėsti kam nors ant kelių [178].

Gana dažnas yra puikybės ir didybės polinkis žmonėse. Jį mato A. Baronas ir Amerikos lietuviuose. Jų ne vienas, gerai įgėręs, vaizduojasi esąs « fabrikantas ir lordas », antras negėręs tiki, kad žemėje «neklaidingas tik Romoj popiežius ir aš» *(Išsamus kritikas),* o trečias beveik prilygtų Vytautui Didžiajam tik ne karais, bet prakalbomis, nes :

Aš prisipildęs pilnas didybės
Scenon išeičiau ir atsistočiau [179].

Tačiau puikybės savo eilėraščiuose A. Baronas nepabrėžia. Jam įdomiau plakti taupumą, išvirstantį į gobšumą bei šykštumą. Jo taupusis senbernis, besipiršdamas mielajai sesei, giriasi susikrovęs daug doleriukų, neaukodamas jokiems labdaringiems tikslams. Jis dar tikisi drauge su sese susikrauti daugiau, vis krutėdamas darbe, nes atsilsėsią «tiktai graboriaus šauniam grabe ». Dar labiau į šykštumą palinkusiam lietuviui ir to permažai: reikia protestuoti prieš tokį biaurų įstatymą, pagal kurį « dolerių ir šerų tau valdžia neduoda pasiimt graban»[180]. Daugeliui tautiečių knygas ir kitokią išmintį atstoja banko knygelė. Ji — lyriškiausia, žodingiausia, gražiausia, išmintingiausia, nes : «visi atomai ir visi tomai — nulis prieš mano banko knygelę »[181].

---

[177] Dr. S. Aliūnas, *Valerijono lašai*, 31 psl.
[178] Dr. S. Aliūnas, *Alijošiaus lapai*, Chicaga 1975, 43 psl.
[179] Dr. S. Aliūnas, *Trejos devynerios*, 53 psl.
[180] *Alijošiaus lapai*, 51 psl.
[181] T*rejos devynerios,* 6 psl.

Šitokio galingo ginklo — banko knygelės — savininkams pavydą kelia tik dviejų profesijų atstovai — smuklininkai ir graboriai. Todėl vienas Dr. S. Aliūno herojus, kuriam graborius atrodo kaip anglų lordas, tiesiog serga šio idealo apsėstas :

Tik einu, sėdžiu ar chorui ploju,
Vis kankinuosi, visad galvoju —
Užmiršęs valgyti, gert ir rūkyti —
Kaip reik graborium pasidaryti[182].

Dr. S. Aliūno plakamas ir prieš plauką glostomas lietuvis tremtinys atrodytų sužalotas, jeigu nebūtų jis patriotas. Prieš jam išplaukiant į Ameriką ir Australiją, tremtinių bendruomenės vadovai įtaigojo, kad užjūriuose reikia tapti neįgaliotais pavergtos Lietuvos ambasadoriais. Deja, svetur atsidūrę lietuviai to atstovavimo pareigą nevisi gerai atlieka : vieni pasitenkina malti liežuviu, antri patys nutausta ir nebemoko savo vaikų lietuviškai, treti dėl šykštumo gailis aukų lietuviškoms įstaigoms. Pasitaiko ir tokių «ambasadorių», kurie nutraukia ryšius su tautiečių kultūriniais būreliais, nes, vedęs svetimtautę žmoną, tapo jos vergu :

Plauna vystyklus Matjošius, ir žiūrėt net gera,
Šveičia puodus, košę verda, vedęs Miss O'Harą [183].

Skaudžiau negu A. Gustaitis Dr. S. Aliūnas paliečia Lietuvos okupantus ir jų talkininkus. Drauge su velniais jis susirūpinęs, kad mirę Višinskis, Stalinas, Berija ir kiti komunistų vadai pragare gali sukelti revoliuciją, nes, vos jiems ten pasirodžius, « kur buvo grindys, liko lubos »[184]. Neužmiršta A. Baronas pagarbinti nė įvairių madų, kurios nuo automobilių garsių markių, per trumpus sijonėlius, kambarinių šuniukų meilės idilijas siekia net tariamai modernių poetų pamaivišką kūrybą, kur :

Karvė baubia lankoj miniuetus
Ir plasnoja arklys drugeliu [...]
Aš balu, kaip genys su snapu,
Ir iš žodžių gilaus vinigreto
Aš eiles jūsų džiaugsmui kepu [185].

---

182 *Valerijono lašai*, 48 psl.
183 *Alijošiaus lapai*, 12 psl.
184 *Trejos devynerios*, 42 psl.
185 *Valerijono lašai*, 37-38 psl

Iš čia pacituotų įvairių ištraukų matyti, kad Aloyzas Baronas, *alias* Dr. S. Aliūnas, rašo vaizdžiai, konkrečiai, drąsiai, prieštaringai. Tai lengvai sužadina juoką. Tik jo humoro įspūdį susilpnina dažnas eilėraščių ilgis, bet tą humorą sustiprina kūrinėlių neretas dainingumas, nes jų ritmai ir kai kurie žodžiai bei išsireiškimai dažnai primena populiarias dainas. Šitaip naujos prasmės žodžiai ir įvaizdžiai ne kartą yra tapę plačiai žinomų dainų parodijomis, kurios, kartais skaudžiai plakdamos dabartinius žmones, vis dėlto nėra labai užgaulios : jų smūgius galima suprasti taip pat kaip pasityčiojimą iš senų dainų minčių. Šitaip A. Barono ne vienas humoristinis eilėraštis, tapdamas dvilypia satyra-parodija, turi šansų ilgiau išlikti, nors tam prieštarautų konkretūs įvaizdžiai, susieti su greit prabėgančiu tremtinių stoviu. Šitoks eilėraštis dar turės atramą, taigi galės būti mėgiamas net tada, kai vakarietiškos tremties dienų reminiscencijos bus išblėsusios.

A. Barono satyriniams eilėraščiams bei jų ilgesniam išlikimui pasitarnauja tai, kad jų eilėdarinė forma bei iš dalies jų turinys sudaro parodijas labai žinomų eilėraščių, priklausančių garsiems poetams : J. Sauerveinui, V. Kudirkai, Pr. Vaičaičiui, Maironiui, B. Brazdžioniui, K. Bradūnui. Sakysim, kol bus prisimenamas J. Sauerveino *Lietuviais esame mes gimę,* tol galės būti gyvi A. Barono žodžiai : *Lietuviais esame mes gimę, amerikiečiais norim būti* » ; arba, kol lietuviai prisimins garsius Maironio eilėraščius : *Lietuva brangi, Kur bėga Šešupė,* bus šiek tiek aktualūs ir panašių vardų Dr. S. Aliūno eilėraščiai. Ir tada iš *Kur bėga Šešupė* dar bus suprantama šitokia strofa :

Ten Vytatutas didis garsiai viešpatavo,
Ties Žalgiriu mušė kryžeivius piktus,
čia broliai prieš brolį ne kartą kariavo
Ir paišė ir maišė jie vieni kitus [186].

Taigi, kiek per savo satyras, susiedamas jas glaudžiai su vakarietiškos tremties aktualijomis, A. Baronas aptemdė savo poezijos išlikimo šansus, tiek, parodijuodamas populiariąsias dainas ir garsių poetų eilėraščius, jis sustiprino savo humorui « amžinybės » perspektyvas.

Du humoristai, kurie labiau už A. Gustaitį ir A. Baroną yra nutolę nuo lietuviškos tremties tikrovės, yra Leonardas Žitkevičius (gimęs

[186] *Trejos devynerios,* 44 psl.

1914) ir Romas Vėžys-(gimęs 1933). Labiausiai nutolęs šis pastarasis; jis turi paskelbęs savo eilėraščių rinkinį vardu *Raidės laiko griaučiuose* (1969). Tik suabejoji, ar jo autorius — tikrai humoristas, nes ten poetas rašo taip įmantriai žaisdamas ir maivydamasis, kartais be jokių skiriamųjų ženklų, kad slieku ištysusį eilėraštuką sunku besuprasti. Kur skiriamieji ženklai R. Vėžio kūrinėlį padeda suvokti normaliai, kaip, pavyzdžiui, *Kartais vakarais*, *Mitas*, *eilėraštis ar pasakėčia* ?, baigiamoji išvada, kuri turėtų pažadinti juoką, atrodo tokio nereikšmingo kontrasto, kad nėra ko šypsotis. Štai *Kraujo brolių* pabaiga :

Naktis ir aš —
mes kraujo broliai ;
tiktai kas bus,
jeigu diena
mėgins įsūnyti
mane ? [187].

Atrodo, kad šitokią « modernišką » mįslę įspėti nėra nei prasminga, nei juokinga. Kitaip su skaitytoju elgiasi L. Žitkevičius. Savo *Daiktų ir nuorūkų* (1954) ir *Vizijų prie televizijos* (1957) rinkiniuose jis panašiai kaip R. Vėžys taip pat mėgsta žaisti ne tik įvaizdžiais bei mintimis, bet ir muzikaliniais humoristinių eilėraščių elementais — ritmais, rimais. Gal todėl L. Žitkevičiui puikiai sekasi epigramos : vieno-dviejų-trijų posmų sąmojingi, grakštūs eilėraštukai. Atrodo, kad *Tremtinio daina*, *Dainuoja velnias*, *Pilietis*, *Jis turi pačią vis tą pačią* yra tokie intelektualiosios, sąmojingosios poezijos šedevriukai, kokių šiais laikais lietuvių literatūroje retai tepasitaiko. Štai, vienas jų trumpiausias *Laikas-pinigai :*

Keliuos, kaip sąžinė, tiesiuos
Dvasia nerimsta, kai ilsiuos.
Nes lekia laikas toks brangus,
O aš pigus. Aš tik žmogus [188].

Šios epigramos liūdnoka išvada reikia baigti lietuvių tremties humoristinių poetų trumpą apžvalgą.

Seniau lietuvių literatūros kritikai kažin kodėl satyriniais eilėraščiais mažai domėdavosi. Gal todėl, kad jiems skiriamas neilgas

---

[187] R. Vėžys, *Raidės laiko griaučiuose*, Chicaga 1969, 58 psl.

[188] K. Bradūnas red., *Lietuvių poezija išeivijoje 1945-1971*, III t., Chicaga 1971, 327 psl.

amžius. Tačiau tai nėra pakankamas pagrindas juos pamiršti, ypač šiais laikais, kai žymi dalis poetų tyčiom užsidaro nuo visuomenės į hermetizmą arba abstraktinį formalizmą. Šitokiomis aplinkybėmis tremties humoristiniai poetai buvo ir yra tie poezijos atstovai, kurie palaiko gyvą sąlytį su visuomene. Jos nepaisant arba nutraukus kontaktus su ja, dailiosios literatūros kūryba pradeda netekti prasmės.

Su humoristiniais poetais baigiama kelių lietuvių poetų tremtinių arba bežemių apžvalga, kuria nėra visai patenkintas nė jos autorius todėl, kad į ją nėra įtraukta daugiau asmenų iš to didelio skaičiaus lyrikų, kurių kūrybos pluoštai paskelbti *Trečiųjų vainikų* ir *Lietuvių poezijos išeivijoje*, III t. antologijose. Apžvelgti ir šiek tiek įvertinti tokią gausybę asmenų, kiek jų paskelbta abiejose antologijose, vienam asmeniui nėra įmanoma.

Antra, šios kelių poetų apžvalgos autorius yra įsitikinęs, kad kritikas turi susilaikyti nuo viešo žodžio, kai jam kokio nors gyvo rašytojo kūrinys atrodo visai svetimas, sunkiai suprantamas, arba vertintinas tik neigiamai, nes joks kritikas, kad ir koks įžvalgus bei geravalis jis bebūtų, niekada nėra neklystantis. Ypač jam santūrumas privalomas tada, kai, kito gyvo asmens kūryboje nepastebėdamas nieko vertingo, jis nori jo kūrinį paneigti. Tada reikia atsiminti, ką yra mokęs St. Šalkauskis : žmogus dažniausiai klysta neigdamas, negu ką nors teigdamas.

Kritikas gali jaustis žymiai laisviau, rašydamas apie mirusius rašytojus ir vertindamas jų darbus, nes tada atkrenta pavojus juos užgauti ir šitaip nuskriausti, jeigu kritikas jų kūryboje būtų ką nors nepilnai, arba neteisingai supratęs. Tuo tarpu daugumas lietuvių poetų tremtinių Vakaruose arba bežemių (nepaskelbusių savo poezijos rinkinių tėvynėje), apie kuriuos čia rašoma, dar tebėra gyvi ir kūrybingi. Todėl priderėjo šiame straipsnyje daryti jų atranką. Ji nesikėsina paneigti nė vieno talento, kuris čia nėra paminėtas. Priešingai: visi lietuviškai rašantieji svečiose šalyse yra sveikintini, nes tai liudija jų veiklią dvasią.

Münchenas, 1976. V. 26 d.

ASMENVARDŽIŲ IR VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ

Asmenvardžiai atspausdinti didžiosiomis raidėmis ; žurnalų, laikraščių pavadinimai — kursyvu ; vietovardžiai ir kita — paprastu šriftu.

Adomaitytė-Kaunienė E. 231
Adomas 44
Aidai VI, 64-67, 69, 96, 103, 105, 113, 119, 228, 231, 283, 289, 319, 348, 373, 391, 398
Aischilis 114
Aistis IX, XI, 5, 69, 103, 139-226, 408, 417, 422, 441, 444, 452 ; žr. Aleksandravičius Jonas ; Aleksandriškis-Aistis Jonas ; Kossu Jonas ; Kossu-Aleksandravičius Jonas
« Aitvarų » klubas 71
Alantas Vytautas 303 ; žr. Jaškevičius-Alantas Vytautas
Aleksa-Angarietis Zigmas 377 ; žr. Angarietis Zigmas
Aleksandravičiai 143-144
Aleksandravičienė Marijona 140
Aleksandravičius, poeto tėvas 140
Aleksandravičius Jonas 141 ; žr. Aistis Jonas
Aleksandriškis-Aistis Jonas 154, 182, 226, 274, 316 ; žr. Aistis Jonas
Aliaska 285
Aliūnas S., dr. (slapyvardis) 475, 479 ; žr. Baronas Aloyzas
Alytus 82
Alpės 238, 239, 250
Alvitas 229, 398
Ambrazevičius Juozas VI, 1-2, 6, 9, 20, 28, 31, 248, 307, 396 ; žr. Brazaitis Juozas
Amerika 145, 251, 398, 402, 475, 478; žr. Jungtinės Amerikos Valstybės (JAV)
Amerikos lietuviai 475, 477
Amerikos spauda 292
Andriekus Leonardas, kun. O.F.M., dr. X, XII, 431-442, 444, 447, 452
Angarietis Zigmas 377 ; žr. Aleksa-Angarietis Zigmas
Anglija 397, 443, 445
Antigona 151
Apuolė 405
Apžvalga 5
Aragon L. 426
Aristotelis 91, 97
Ateities Žiedai 306
Ateitis 165, 174, 229, 237, 242, 244-245
Ateitis, Kauno dienraštis 1941-1944 333-334
Atėnai 158-159
Atlantas 202
Atlanto cbarta 396, 400
Audronė-Balčiūnienė O.B. 467-468
Augustaitytė-Vaičiūnienė Juzė 466 ; žr. Vaičiūnienė Juzė
Augustas Saksonietis 94
Aukščiausias sovietas 285, 287
Aukštaičiai 14
Aukštaičių gamta 2
Aukštaičių gamtovaizdis 32
Aukštaičių kaimas 169

Aukštaičių miesteliai 287
Aukštaičių ūkininkai 11
Aurora 265, 271
Australija 468-469, 474, 478
Australijos peizažas 468
Austrija 251
Aušrinė 62
« Aušros » gimnazija Kaune 140
Aušros vartai Vilniuje 295

Bačinskaitė Ona 230, 276
Bačinskaitė Solomėja 280, 288, 307 ; žr. Nėris Solomėja ; Bučienė Salomėja
Bačinskaitė-Česnavičienė M. 246
Bačinskas K. 230
Bačinskas Simanas 229-230, 268
Bačinskas Viktoras 230
Bačinskienė-Žemaitytė Uršulė 229-230
Bačinskų šeima 246
Bačinskų ūkis 230
Bagdonas Juozas, dr. 55
Baibokų k. 61
Balčikonis Jonas 142
Balčiūnienė O. B. žr. Audronė-Balčiūnienė O. B.
Balfas 397
Balsas 265
Balsys S. 236, 271
Baltijos gintaras 435
Baltijos jūra 224
Baltimorė 402
Baltrukonis J. 232, 259
Baltrušaitis J. 437
Baltušis Juozas 140
Balzac De H. 31, 374
Banaitis J. 290-291
Banaitytė-Ivaškienė Irena 466
Baranauskas Antanas 2, 47, 466
Baras 62
Baronas Aloyzas 475-479 ; žr. Aliūnas S. dr.
Basanavičius Jonas 328
Baudelaire CH. 426
Baužinskaitė Aldona 468
Bazelio katedra 239
Bazelis 239
Bažnyčia 71, 103, 104, 129, 249, 298 ; žr. Katalikų Bažnyčia
Bažnyčios palaiminimas 275
Beethovenas L. von 273
Beethoveno sonata 271
Beniusevičiūtė - Žymantienė - Žemaitė Julija 39; žr. Žemaitė-Žymantienė Julija ; Žymantienė-Žemaitė Julija
Berija 478
Berlynas 68, 167, 307, 378
Berlyno vartai 344
Bialozoras, kan 103, 107
Bielskus Pijus, kun. dr. 269
Bindokienė Danutė ; žr. Brazytė-Bindokienė Danutė
Binkis Kazys 141-142, 144, 166-168, 174, 203, 211, 223, 413, 417, 420, 463
Biržai 79
Biržiška Mykolas 377, 396
Biržiška Vaclovas 396
Biržiškos 378
Byron George Gordon 46, 157
Blekaitis Jurgis 63-67, 71, 96-98, 105, 113-114, 118-120
Bogutaitė V. 472
Boileau J. 97
Bonn VI
Bortkevičienė F. 377
Boruta Kazys 249, 252-254, 264-265, 282-283
Bradūnaitė E. 466
Bradūnas Kazys X, XII, 66, 397-398, 401-418, 431, 445-447, 452, 466-467, 479-480
Brazaitis Juozas 396, 465 ; žr. Ambrazevičius Juozas
Brazdžionis Bernardas 74, 139, 147, 182-183, 201, 208, 211, 222, 274, 397, 400, 422, 426, 432, 441, 479
Brazilija 183
Brazytė-Bindokienė Danutė 466
Breton A. 426

Brooklynas VI, 144-145, 150, 432-433, 440, 454, 471
Bučas Balandukas 276
Bučas Bernardas 271-272, 274-275, 279
Bučienė Solomėja 275, 277 ; žr. Nėris Solomėja ; Bačinskaitė Salomėja
Bugailiškis Feliksas 277
Bugnių dv. 127
Bukantas K., kun. 43
Bžostauskis, Vilniaus vysk. 93-95, 104, 107, 120

Chaplin Charlie 161
Chicaga VI, 61, 66, 68, 84, 93, 96, 99, 104-105, 107, 116-118, 120, 129, 141, 158, 167, 174, 203, 228, 230, 244, 255, 275, 277, 334, 336, 385, 391, 403-404, 413, 415, 430, 446, 468, 470, 472, 475-477, 480
Chopin Fr. 88
Chruščiovo laikai 309
Churchilis W. 396
Claudel Paul 319, 374
Clevelandas 228
Cvirka Petras 102-103, 265, 282, 308

Čiurlionienė-Kymantaitė Sofija 267, 284
Čiurlionio vizijos 272
Čiurlionis Mikolojus Konstantinas 379, 409, 411-412

Dambrauskas-Jakštas Adomas 267
Dantė Alighieri 141, 374
Darbininkų Balsas 377
Darbo Lietuva 377
Daugėla J. 370-372
Daugirdaitė Vanda 68, 128 ; žr. Sruogienė-Daugirdautė Vanda
Daugirdas Kazys 127
Daukanto gatvė Kaune 178
Dėdė Atanazas (Kun. K. Pakalniškis) 141
Dekanazovas Vladimir 282
De la Brète J. 319
Detmoldas 443-444
Didieji Šelviai, kaimas 319
Didysis Vilniaus seimas 5
Didžiulienė S. 270
Dienovydis 278
Dievas 3, 13, 19, 48, 50, 55, 71-72, 120, 176, 189-194, 240-242, 244, 255, 297-298, 341-342, 345, 348, 352, 357, 362, 371-372, 374, 379-381, 389, 422, 425, 437, 439-440, 447-450, 453 457-461, 464, 471 ; žr. Viešpats
Dievo apvaizda 195
Dievo balsas 439
Dievo dovana 176, 446
Dievo įstatymai-įsakymai 353, 355
Dievo malonė 267, 433
Dievo Motina 259 ; žr. Marija
Dievo Motinos paveikslas 356
Dievo valia 32, 35, 52, 105, 379
Dillingen 370, 395
Diokletianas 152
Dirva 228, 257, 261-262, 264, 266, 271
Długosz Jan 87
Dobroliubov Nikołaj 62
Donelaitis Kristijonas 33, 35, 64, 164, 409, 412-414, 418
Don Kichotas 428
Dostojevskis T. 364, 374
Dotnuva 365
Dotnuvos Žemės ūkio akademija 230
Dovydo psalmės 143, 174
Dragūnaitė Tefa 6 ; žr. Vaičiūnienė Tefa
Draugas 250, 279, 289, 299, 386, 398, 416
Draugija Sov. Sąjungos tautų kultūrai tirti 276, 279-280
Draugo poezijos premija 466
Drazdauskas Valys 263-264
Dubas V. 377
Dunojus 250, 379

Dusetos 288
Dvarionas Balys 83, 101

Elbos šlaitai 117
Elisonas Jurgis 269
Elta 284
Eretas Juozas, prof. dr. 238-240, 271, 307, 398
Estija 280, 285
Euripidas 114
Europa 29-30, 111, 114, 145, 187, 395-396, 404
Europos Lietuvis 228
Evangelija 72, 437, 464

Flaubert G. 374
Foerster W. 40
Fournier Alain 332
France A. 374
Fribourgo universitetas 40
Führeris (Hitler A.) 137, 285 ; žr. Hitler A.

Galinis V. 1, 466
Galvanauskas Ernestas 282, 377-378
Gardinas 82, 92, 120
Gedimnias 187, 409, 415-416
Gedimino kalnas Vilniuje 83, 104
Gedimino laiškai 414
Gestapas 61
Giedraitis Merkelis, vysk. 104, 116
Gira Liudas 282, 307
Giraitė Marija (slapyvardis) 265 ; žr. Nėris Solomėja
Girčytė-Maksimaitienė O. 235
Girienė B. 299
Girnius, bažnyčios maršalka 143
Girnius Juozas, dr. 417
Goethe J. W. 43, 141, 273, 374, 332
Goldoni Carlo 114
Golgota 104, 461
Golgotos scena 460
Gondingos kraštas 14, 16
Gorkis M. 62
Grajauskaitė Aldona 145,178,180
Gražytė T. 41
Gražulis B. 371-373, 378, 385
Grenoblio universitetas 178, 207, 307, 319
Grenoblis 185, 238
Gricius Augustinas 7
Grigaitytė-Graudušienė Kotryna 466-467
Grikinaitė Maniuka 109
Grincevičius Česlovas 65-66
Grinienė Alina 465
Grinius Jonas, prof. dr. III-V, VII, 237-238, 245, 257-258, 265, 268, 306-307, 391, 465
Grinius Kazys 378, 396
Grušas Jonas VII, 306-307, 320
Gudagojus 415, 417
Gudynas Pranas 149
Gulbinas Konstantinas, kun., OFM Cap., dr. 41
Gustaitis Antanas 474-476, 478-479
Gustaitis Motiejus, kun. dr. 465

Hamletas 148
Hamleto psichologija 290
Hamsun K. 332
Handel-Mazzetti Enrica von 267
Hardenberg-Novalis 45 ; žr. Novalis - Hardenberg
Herder J. G. 51
Hitler Adolf 137, 280, 285
Hugo V. 374
Humanitarinių mokslų fakultetas V. D. Universiteto Kaune 268, 279, 292

Ibsenas H. 97, 208
Ičkauskautė-Vosylienė J. 246, 253, 256, 259
Ieva 44
Iliustruotoji Lietuva 333
Indijos mistika 121
Ingraham 268
Italija VI 173, 196, 271
Ivanauskaitė-Pšibiliauskienė Sofija 39 ; žr. Lazdynų Pelėda

Yla Stasys, kun. 65-68, 71-72, 74, 125

Jablonskis Jonas 328
Jakštas (Dambrauskas) Adomas, prel. 6, 62-63, 119, 306, 475
Jaltos konferencija (1945.II.4-11) 396
Jankus Martynas 378
Januševičius Antanas 165, 229, 237, 244-245
Jasmantas (Maceina) Antanas X, XII, 453-465 ; žr. Maceina Antanas
Jaškevičius-Alantas Vytautas 306 ; žr. Alantas Vytautas
Jeruzalė 445-446
Jėzus Kristus 192, 447-448, žr. Kristus
Joana D'Arc, Šv. 81, 288
Jobas 52
Jogaila 91-92, 95, 103, 107-109, 111, 118, 121-124, 135-136
Jonikas Petras, dr. 396
Joniškis 82, 110
Jonynas Vytautas A. 67
Judas Iskarijotas 285
Jungtinės Amerikos Valstybės (JAV) 139, 173, 193, 196, 223, 285, 474 ; žr. Amerika
Jungtinių Amerikos Valstybių Informacijos Tarnyba 319
Juodelis P. 141, 144, 150-151, 158, 192, 197
Juodvalkytė E. 466
Juozapavičiūtė G. 466
Juraitis J., kun. 243, 245
Jurkus Paulius VII, 450, 466
Juška Antanas, kun. 466

Kaino vaikai 436
Kairys A. 466
Kairys Steponas (Kaminskas) 378, 396
Kalėdos 242, 243, 354
Kalnius A. 277
Kalvarijos auka 460
Kaminskas Steponas žr. Kairys Steponas
Kampiškių dv. 140
Kanada 474
Kantas E. 475
Kardelis Jonas 377
Karpatų skiauturės 117
Karvelytė Ada 468
Kassel-Mattenberg 8, 15, 20
Katalikų Bažnyčia 62, 72, 389 ; žr. Bažnyčia
Katkus, kaštelionas 116
Kaukazas 50
Kaunas VI, 1, 3-4, 6-9, 20, 22, 40, 43, 54-55, 57, 61, 86, 98, 108, 110, 115, 119, 122, 136, 139-140, 157, 178, 183, 199, 239, 245-246, 248, 252, 257, 258, 263-274, 266-267, 273, 275-276, 279-280, 282, 287, 289, 310, 315, 335, 344-345, 465
Kaunienė E. 231 ; žr. Adomaitytė-Kaunienė E.
Kauno dramos teatras 307
Kauno katedra 272
Kauno teatras 149, 252
Kauno universitetas 18, 61, 200, 201, 228, 307, 319, 333, 377, 464
Kauno valstybinis teatras 64
Kauno III gimnazija 276
Kazimieras, šv. 72
Kėdainiai 307-308
Kėdainių valstybinė gimnazija 307
Keliuotis J. 237-238, 307
Keturi Vėjai 166, 168, 223, 226
Kirša Faustas 426, 465
Kiršų k. 229
Kolbė M., kun. 125
Kolupaila Steponas, prof. 396
Konrado kavinė Kaune 257-259, 261-262
Kopystinskaitė Klementina 127
Korsakas Kostas 6, 41, 72, 261, 265, 291, 295, 377
Korsakienė H. 230-231
Kossu Jonas 201 ; žr. Aistis Jonas
Kossu-Aleksandravičius Jonas 142, 158 ; žr. Aistis Jonas

Kraniausko laidotuvės Kaune 280
Krasauskas K., kun 484, 486, 488, 490, 492, 494, 496
Kraszewski (Kraševskis) J. I. 87
Kremlius 285-287, 342, 377
Kretos labirintas 222
Krėvė-Mickevičius V. 118, 268, 282, 288, 377-378, 396
Kriavas 94
Kristaus evangelija 72
Kristaus kryželis 19
Kristaus palikimas 104
Kristaus paveikslas 345
Kristus 51, 202, 241-243, 268, 425, 437-438, 440, 459-461 ; žr. Jėzus ; Jėzus Kristus
Krokuva 103
Krupavičius Mykolas, prel. 279, 289, 299
Kubilius Vytautas 227, 238, 240-241
Kudirka Vincas 5, 137, 164, 377, 479
Kūhn Sofija 45
Kultūra 6, 278, 348, 355, 377
Kultūros Barai 3-4, 7
Kuršas 79
Kvedaraitė Em. 266

Labūnava 54
Laisvoji Mintis 351, 377
Lankutis J. 88, 303
Lao-Tsė 451
Lapinskaitė I. 247
Latvija 79, 280, 285
Laurinavičiūtė J. 238
Lautrėmont C. 426
Lazdijai 232, 238-240, 242, 246-249, 251-253, 256, 258-259, 266
Lazdijų *Žiburio* gimnazija 247
Lazdynėlių parapija 413
Lazdynų Pelėda 41, 320 ; žr. Ivanauskaitė-Pšibiliauskienė Sofija
Lee Anabel 217
Leimonas Juozas, dr. 266
Leninas 272, 340
Leningradas 445
Lenkija 18, 89, 92, 94, 107, 109, 120-121, 246, 279, 282, 285, 333
Lenkijos karalienė 91, 135
Lenkijos-Lietuvos respublika 82, 92
Lermontovas M. 148
Lessingas G. 97, 319
Liaudies seimas 282-283, 285
Liaudies vyriausybė 377
Liepsnonis A. 288
Lietuva 3, 5, 7, 9, 15, 20, 22-23, 30, 45, 61, 63-64, 68-69, 72-73, 79-80, 84, 88-89, 92, 94, 103, 107, 109, 116-121, 123-124, 126-128, 130, 139-140, 144, 151-152, 163, 173, 178, 182-189, 191, 193, 196, 198, 200, 207, 226-228, 238, 239, 241, 244, 249, 251, 255, 268, 275, 278, 280-283, 285-286, 288-290, 292-297, 299, 305, 307-309, 328, 333-334, 336-340, 343, 345, 347-349, 351, 370, 377-380, 382, 385, 387, 391, 393-396, 400, 406-409, 414-416, 426, 442, 445-446, 465-466, 474, 477 ; žr. Nepriklausoma Lietuva
Lietuva 333
Lietuviškųjų Studijų Savaitė (1972) 61
Lietuvių fondo premija 431
Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija IV-VII
Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos *Metraštis*, V t. VI
Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos *Suvažiavimo Darbai*, VIII t. 5
Lietuvių konferencija Vilniuje (1917) 14
Lietuvių Rašytojų draugija 397, 431
Lietuvių Rašytojų draugijos premija 474
Lietuvos Akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros institutas 227
Lietuvos ambasadoriai 478
Lietuvos ateitis 187, 292

Lietuvos bedieviai 372
Lietuvos didikai 116
Lietuvos dienraščiai 284
Lietuvos etmonas 92
Lietuvos gamta 2, 14, 142-143, 174, 402
Lietuvos gamtovaizdis 15, 188, 328 ; žr. Lietuvos peizažas
Lietuvos gyventojai 282-283, 285, 351
Lietuvos himnas 137
Lietuvos istorija 3, 85, 121, 128
Lietuvos iždininkas 82
Lietuvos Jachtklubo ekskursija 255
Lietuvos kaimas 37, 309-311, 313, 317, 371, 385, 393
Lietuvos karalius 92, 407, 415
Lietuvos kariuomenė 337
Lietuvos komunistai 182, 265
Lietuvos komunistų partija 264
Lietuvos kultūra 197, 409
Lietuvos laikraščiai 377
Lietuvos laisvės aušra 14
Lietuvos liberalai 375
Lietuvos likimas 127, 186
Lietuvos literatūra 62
Lietuvos lyrikai 165, 452
Lietuvos miestai, miesteliai 139 186, 375, 377
Lietuvos nelaimės, nesėkmės 144, 186, 205, 288-290, 354
Lietuvos nepriklausomybė 387
Lietuvos okupacija 308, 333
Lietuvos okupantai 375, 396, 478
Lietuvos pagonybė 57
Lietuvos pasiuntinybė Romoje 319
Lietuvos pasiuntinybė Švedijoje 255
Lietuvos pavergimas 334
Lietuvos peizažas 165, 420 ; žr. Lietuvos gamtovaizdis
Lietuvos poetai 139, 150, 274
Lietuvos praeitis 3, 69, 88, 137, 186, 220, 279, 395, 409, 416
Lietuvos priešai 335
Lietuvos rašytojai 396
Lietuvos Raudonasis Kryžius 397
Lietuvos realistai 37
Lietuvos respublika 39, 270, 376
Lietuvos respublikos prezidentas 6, 269, 377
Lietuvos senovė 84
Lietuvos simbolis 393-394
Lietuvos spaudos istorija 284
Lietuvos stabmeldys 15, 32
Lietuvos Steigiamasis seimas 9
Lietuvos šviesuoliai 320, 395
Lietuvos teismas 253
Lietuvos telegramų agentūra 319, 377
Lietuvos TSR liaudies komisaras 344
Lietuvos ūkininkas 16, 369-370, 394, 418
Lietuvos ūkininkų luomas 385
Lietuvos Užsienių reikalų ministerija 279
Lietuvos valstybė 6, 10, 18, 82, 85, 120, 278, 292, 369, 414
Lietuvos valstybinė literatūros premija 151, 277-278
Lietuvos vyriausybė 264, 282
Lietuvos žemės kolektyvizacija 308
Lietuvos Žinios 351, 348, 377
Lietuvos žmonės 3, 328, 387
Linius Stasys, (Slapyvardis) 74 ; žr. Yla Stasys
Linkuva 304-305
Linkuvos gimnazija 305
Lipniūnas Alfonsas, kun. 125
Liszt Fr., 88
Literatūra ir Kalba 227, 230-232, 235, 238, 243, 245-246, 249-251, 256, 259, 263, 277, 286, 290-292, 299
Literatūros Lankai 398, 407
Lituanistikos Institutas 287
Liublino unija 84
Liudvinavas 354, 373
Liuima Antanas, S. J. Kun. IV-Y
Londonas VI, 76, 231, 267, 276, 284, 443, 446, 448, 452
Lozoraitienė V. 227-228
Lucko suvažiavimas 92

Maceina Antanas, prof. dr. 464-465 ; žr. Jasmantas Antanas
Macijauskienė Marija 63
Mackus Alg. 414
Mačernis Vytautas 398, 465
Mačiulis-Maironis Jonas 47
Maironio metai 466
Maironis-Mačiulis Jonas 14, 119, 141, 166, 168-169, 187-188, 198-199, 224, 226, 272, 296, 378, 400, 404-406, 479 ; žr. Mačiulis-Maironis Jonas
Malaišiai, k. 3
Malėnas Ignas 228, 231, 238, 247, 283, 289, 302 ; žr. Malinauskas Ignas
Malinauskas Ignas 248, 282, 307 ; žr. Malūnas Ignas
Mallarmé St. 222, 426, 430
Maratonas 159
Maratono bėgikas, bėgimas 197, 158-159
Marcinkevičius Justinas 465
Margiris 404
Marianapolio kolegija (JAV) 145
Marija, švenč 456 ; žr. Dievo Motina
Marijampolė 333-334, 354, 357, 373, 388
Marijonų gimnazija Marijampolėje 333
Marijošiūtė-Vaišnienė Elona 466
Marksas K. 272
Masalskio dvaras 83
Masalskis Ignas, Vilniaus vysk. 80, 82-83, 124
Maskva 61, 80, 133, 178, 228, 264-265, 280, 282, 285-287, 289-292, 294, 297, 299, 333, 373, 375-377
Maskvos universitetas 61
Mauriac FR. 319
Maurois André 319
Mazalaitė Nelė 468
Mažylis P., dr. 276
Mažoji Azija 173
Mažonas V., kun. 306
Medeina, deivė 404
Medingėnai 54
Memmingen 371-372, 385
Merkelis Aleksandras 1
Metropolio viešbutis Kaune 277
Miceikienė V. 292 ; žr. Žemaitytė-Miceikienė V.
Michalina 234
Mickevičius Adomas 29, 87, 188, 273, 404
Mickevičius-Kapsukas V. 5, 265, 377
Milanas 81, 111
Milašius O. V. VI, 176, 199. 319, 374, 424, 426
Milda, deivė 88
Mindaugas 187, 407, 416
Mindaugo laikai 3
Mindaugo sostinė 404
Mintis 371-372, 385
Miškinis Antanas 139, 141, 144, 149, 158, 182
Mykolaitis-Putinas Vincas VI, 1-4, 7-8, 22, 40-41, 62, 118, 171, 189, 197, 208, 266-267, 274, 303, 307, 313, 370, 465, žr. Putinas
Molière Jean 102
Molotovas V. 178, 282, 288
Molotovo-Ribbentropo paktas 333
Montpellier, viet. 41
« Motinėlės » draugija 40
Müncbenas VI-VII, 41, 64-65, 68, 98, 105, 113, 119, 226, 348, 373, 398-399, 401, 481
Müncbeno universitetas 61
Mūsų Kelias 370
Mūsų Senovė 18
« Mūzos » draugija 306

Nagasaki, viet. 277
Nagys H. 431
Narbutas T. 85
Narūnė-Narutavičienū J. 109
Naujasis Testamentas 345
Naujoji Anglija (JAV) 173, 196
Naujoji Vaidilutė 278, 281
Naujokaitis Juozas 1

Naujokaitis Pranas 466
Nauragytė D. 472
Nazareto Mergelė 466 ; žr. Marija, švenč.
Nemunas 142-143, 145, 239, 379, 399
Nepriklausoma Lietuva 2, 14 ; žr. Lietuva
Nėris Salomėja X, XII, 165, 182, 208, 227-302, 436 ; žr. Bačinskaitė Solomėja, Bučienė Solomėja ; Giraitė Marija
New Yorkas 145
Niče 272 ; žr. Nietzsche Pr.
Nida 145
Nietzsche Friedrich 235, 272, 327
Nyka-Niliūnas Alfonsas X, XII, 417-431, 442-444, 450
Nkvd (santrumpa - Narodnyj komisariat vnutrennich. del) 283, 295, 336, 338, 344, 350, 359, 376, 377
Notre Dame katedra Paryžiuje 196
Novalis-Hardenberg 71 ; žr. Hardenberg-Novalis

Oginskaitė Elzbieta 99, 112, 129
Oginskis 94, 99
Olandija 86, 445
Olekaitė Sofija 116
Oleka-Žilinskas A. 64
Olesnickis Zbignevas, vysk. 92, 103, 109, 135
Olimpo kalnas 73
Orintaitė Petronėlė 228, 230, 237-238, 244-245, 255, 266, 274-275, 277, 280

Pabaltijys 403
Pabaltijo valstybės 282, 333, 340
Paderbornas 41
Pakalniai, k. 11
Pakalniškytė M. 466
Pakštaitė E. 466
Palanga 239, 264, 269, 271
Pale Ale restoranas Kaune 264
Paleckis Justas 282, 286, 291-292, 377-378
Palemono priemiestis Kaune 276-277
Paltarokaitė J. 307
Panevėžio realinė mokykla 61-62
Panevėžio valstybinė mergaičių gimnazija 269
Panevėžys 109, 270-276, 281, 288
Paryžiaus universitetas 319
Paryžius VI, 81, 111, 179-180, 192, 196, 228, 238, 274-276, 307
Pascalis B. 448
« Patrijos » leidykla 397
Paukštelis Ignas 305
Paukštelis Juozas X, XII, 231, 303-321, 322, 324, 326, 328, 330, 332
Pautieniūtė-Bogutienė Teresė 472
« Pavasario » jaunimo sąjunga 266
Pavasarytė-Kauzonienė V. 247, 249
Pavergtoji Lietuva 61
Pažaislio šilas 145
Pažaislio vienuolynas 143
Pečkauskaitė Marija IX, XI, 39-60, 316
Pečkauskas Anupras 57
Pečkauskas Vincas 55
Pečkauskienė Stanislava 43, 54
Penza, vietovė 290-291, 293, 302
Pergalė 68, 79, 136, 231
Persai (Persija) 158
Perugia VI
Petkevičaitė-Bitė Gabrielė 272
Petrapilio lietuvių seimas 14
Petrapilio universitetas 61
Petrapilis 109
Petras, caras 86, 94
Petrauskaitė A. 307
Petrauskas Kipras 183
Piazza della Pilotta IV-V
Pietaris V. 16, 47
Pilėnai 404
Piūvis 144, 150, 158, 192, 197, 207
Plateraitė Emilija 110
Platonas 148, 176
Plechanovas 263, 272

« Pliniana » spaustuvė VI
Poe Edgar A. 217
Potsdamo konferencija 396
Pozdniakovas 280, 282-283
Pranciškus Asyžietis, šv. 441-442
Prancūzija 144-145, 152, 163, 173, 178, 185, 193, 195-197, 200, 210, 221, 223, 238, 275, 307, 397
Praniauskaitė Karolina 466
Prapuolenytė Stasė 468
Priekalas 265
Prunskis Juozas, kun. dr. 386
Purenas A. 377
Putinas VI, 226, 320, 417 468 ; žr. Mykolaitis-Putinas V.
Putnam, Conn. 65, 68, 145
Puzinas Jonas, prof. dr. 396

Racine J. 336
Radauskas Henrikas 208
Radvilaitė Barbora 87
Radvila Jonušas 116
Radvila Karolis 86
Radvila Kristupas Mikalojus 85 116
Radvilienė 110
Raila Bronis 228, 253, 257-259, 261-262, 264-266, 271, 272, 351
Ramanauskas Vincas 333 ; žr. Ramonas Vincas
Ramonas Vincas X, XII, 307, 313, 333-394
Raseinių seimelis 86, 94
Reinas, upė 239-240, 249
Rėza Liudvikas 123, 177
Ribbentropas J. von 178
Ribbentropo-Molotovo paktas 285
Rilke R. M. 222, 465
Rimbaud A. 426
Rimkus V. 306
Rimvydis A. 141, 144
Ryga 10
Rygos Balsas 62
Rygos politechnikos institutas 22
Rygos vyskupas 414
Rytai 186-187, 308, 413, 415
Rytprūsiai 23
Roma IV-VI, 5, 371, 373, 375-376, 477
Romos popiežius 414
Roosveltas T. 396
Rūkas A. 372-373
Rumšiškės 140, 143, 147
Rūpintojėlis 51, 69
Rusija 5, 10, 12, 14, 23, 39, 78-79 139, 183, 198, 285, 290, 293-297, 302, 337, 340, 350, 381, 387 ; žr. Rusijos imperija
Rusijos caro policija 17
Rusijos imperija 30, 49 ; žr. Rusija
Rusijos komunistai 350
Rusijos revoliucija 377
Rūta Alė 389

Sachara 251
Sadūnaitė Danguolė 431, 470-472
« Sakalo » knygoms leisti bendrovė 266
Salys Antanas, prof. dr. 72, 396
Samulionis Algis 68, 90-91
Sand Georges 47
Santvaras Stasys 397, 422
Sapiega Kazimieras 85-87, 92-95, 105, 112, 116, 117-121, 132
Sapiega Mykolas 94-96, 103-104, 112, 129
Sapiegos 94, 107
Sartre Jean-Paul 424
Sauerveinas J. 479
Sauka D. 227
Saulaitytė Jurgita 472
Savickis Jurgis 255
Schiller Fr. 141, 374
Schopenhauer A. 235, 254, 271-272
Schweinfurt 147, 201, 222, 320
Scottas W. 141
Scrantono universitetas (JAV) 519
Sebastijonas, šv. 152-154, 197, 199, 210
Selci Umbro VI
Senasis Testamentas 456
Serapinas Petras (slapyvardis) 265 ; žr. Cvirka Petras

Serbentą V. L. 249-251
Shakespeare W. 114, 141, 223, 332 ; žr. Šekspyras
Sibiras 152, 186, 309, 338, 354, 377, 406-407, 416
Sigismundas, imperatorius 92
Silvestravičius Davainis 39
Skardžius Pranas, prof. dr. 396
Skiautiškiai, viet. 136
Skrupskelis Ignas 307
Slavėnienė Marija 468
Smetona Antanas 5-6, 269-270, 277, 282, 345
Sobieskis Jokūbas 89, 106
Sobieskis Jonas, karalius 87, 92
Sobieskių šeima 135
Sofija, karalienė, Jogailos žmona 91, 107-109
Sofoklis 114, 134
Sovietija X, XII, 290, 294-295, 298 ; žr. Sovietų Sąjunga, Rusija, Sovietų Rusija
Sovietijos emisarai 282
Sovietų atstovybė Kaune 280, 282
Sovietų Rusija 185, 285, 289, 340, 349 ; žr. Sovietija ; Sovietų Sąjunga
Sovietų Rusijos armija 377
Sovietų Rusijos imperalizmas 369
Sovietų Sąjunga 61, 126, 139, 144, 163, 178, 279-282, 285, 289-290, 294, 333, 377, 395-396 ; žr. Sovietija
Spaudos Fondas 286
Spudaitė Teklė 242
Spudas Povilas 305
Sruoga Balys IX, XI, 61-138, 248, 252, 276, 315, 320, 379, 417
Sruogaitė-Bylaitienė Dalia 70, 76, 128
Sruogienė Agota 109, 136
Sruogienė-Daugirdaitė Vanda 70-72, 96, 109, 127, 276, 279, 289 ; žr. Daugirdaitė Vanda
Stalinas 61, 137, 186, 227, 280, 282-283, 285, 288-289, 295, 308, 396, 416, 436, 478
Stalino režimas 125-126
Stankūnaitė P. 232
Starkus J., kun. 247
Staškevičiūtė A. 290
Steigiamasis seimas 9, 14, 18
Stockbolmas 255
Strazdas A. 466
Stuttgartas 61
Stutthofas 61, 63-64, 71-72, 76, 90-91, 97
Stuttbofo kacetas, koncentracijos stovykla 63, 65, 68, 71-74, 88, 123, 126-127, 165
Sūduva 373, 375, 382, 398
Sūduvos kaimas 348, 353
Suomija 285
Sutema L. 431
Sutkus A. 255
Suvalkija 229, 280, 273
Suvalkijos ūkininkų streikas 281
Suvažiavimo Darbai (L. K. M. Akademijos) VIII t. 5

Šalkauskis Stasys, prof. dr. 307, 481
Šalpos organizacija IRO 397
Šalpos organizacija UNRBA 397
Šapoka Adolfas, dr. 85-87
Šančių vienuolija 49
« Šatrijos» ateitininkų draugovė 238, 252, 307
Šatrijos kalnas 119, 405
Šeinius Ignas 320
Šekspyras 475 ; žr. Shakespeare
Šešupė 285
Šiauliai 6, 82, 98, 100, 305-306
Šiaulių ekonomija 80-82, 131
Šiaulių gimnazija 305-306
Šilbajoris E., dr. 431
Šimkus Jonas 265, 377
Širvinta, up. 229
Šlaitas Vladas X, XII, 443-453, 470, 472
Šliūpas Jonas, dr. 377-378, 396
Švabaitė-Gylienė Julija 468-470
Švedija 255
Švedų pavojus 116

Šveicarija 40, 239
Šventoji, upė 2
Šv. Kazimiero draugija 140, 266, 268
Šv. Kazimiero draugijos valdyba 267
Šv. Kazimiero knygų leidykla 267
Šv. Pranciškaus ordino narys 4
Švietimo ministerija 246
Švietimo ministras 269-270, 286
Švietimo valdyba 397
Švitrigaila 115, 121, 135-136
Švyturys 63

Tenisonaitė Zenta 468
Teologijos-filosofijos fakultetas V. D. Universiteto Kaune 229, 238, 292, 307, 319, 464
Tėviškės Žiburiai 85, 87
Tėvynės Sargas 5, 40
Tilvytis T. 222
Tilžė 51, 265
Titonių kaimas 304
Tizenhauzas Antanas 80-83, 85, 98, 100, 110-111, 116, 124
Tysliava Juozas 142, 420
Tolminkiemis 413-414
Tolstojus 364, 374, 451
Tonkūnas Juozas 269
Torontas 42, 55-56, 85, 87, 404
Trakai 136
Trakų pilis 98
Trečias Frontas 246, 249-250, 253-255, 257-265, 270, 300
Trimitas 306
Tūbingenas 74, 348, 396, 418, 422
Tulauskaitė-Babbauskienė Gražina 466
Tumas Vaižgantas Juozas, kan., rašytojas IX, XI, 1-37, 54, 306, 313 ; žr. Vaižgantas
Turgenevas I. S. 453
Tverskaitė Tone 465

Ufa 291-292, 296
Ukmergė 445
Ukraina 338
UNRRA (santrumpa - United Nations and Rehabilitation Administration) 474
Uralas 395
Uralo girios 117
Urugvajus 252
Užvenčio dvaras 39
Užventis 54

Vabalninkas 79-80
Vaga 377
Vaičaitis Pranas 141, 479
Vaičiulaitis Antanas VI, X, XII, 303, 306, 308, 310, 314, 316, 318-332
Vaičiūnas Petras 6-7, 64
Vaičiūnienė Juzė, muziko Antano Vaičiūno žmona 466 ; žr. Augustaitytė-Vaičiūniebė Juzė
Vaičiūnienė Tefa, poeto Petro Vaičiūno žmona 6 ; žr. Dragūnaitė Tefa
Vaičiūno dramaturgija 90
Vairas 86, 90
Vaitiekūnienė Aldona 2-4
Vaitkus Mykolas, kan. 231, 266-269, 275-276, 283-284
Vaižgantas 55, 57, 59-60 ; žr. Tumas Vaižgantas Juozas
Vakarai VII, 124, 139, 186, 200, 227-228, 249, 298, 303, 308, 353, 391, 395, 473, 481 ; žr. Vakarų Europa, Vakarų pasaulis
Vakarų Europa 35, 45, 239, 248-249, 252, 307, 319, 395, 414 ; žr. Vakarai, Vakarų pasaulis
Vakarų Europos kultūra 40, 193
Vakarų liberalizmas 473
Vakarų pasaulis 351 ; žr. Vakarai, Vakarų Europa
Valančius G. 249-250
Valéry P. 426
Valkininkai 86
Valstiečių liaudininkų partija 377
Varpas 5, 39-40, 377
Varšuva 86, 92, 94, 279
Veliuona 187

Veliuonos apylinkės 466
Velykos 242-243, 257
Venclova Antanas 6, 253, 257, 259-260, 263-264, 286-287, 290, 292, 377
Vermeer Van Delft 430
Vėžys Romas 480
Viena 248-252
Vienažindys Antanas 380, 466
Vienuolis Antanas 320, 389
Viešpats 189-192, 402, 407, 427, 432-434, 447, 455 ; žr. Dievas
Vigny Alfred de 442
Vilčinskaitė Hėlė 248, 252
Vilkaviškio « Žiburio » gimnazija 237, 243-244
Vilkaviškis 228, 231, 244, 319
Vilkolakio teatras 63, 89
Vilniaus Aušros Vartai 295
Vilniaus katedra 72, 93
Vilniaus kraštas 279 ; žr. Vilnija
Vilniaus universitetas 61, 377, 398
Vilniaus vaivada 96, 118
Vilniaus vyskupas 120, 124
Vilnija (Vilniaus kraštas) 276 ; žr. Vilniaus kraštas
Vilnius VI, 2-3, 6-8, 10, 18, 24, 41, 43, 50, 55, 57-58, 61-63, 68, 72, 75, 77, 79, 82-83, 88-91, 98, 100-101, 103-104, 108-109, 113-116, 120-123, 125, 130, 132-136, 177, 198, 227, 230, 232, 238-241, 243, 257, 262, 279, 281, 289, 303-304, 318, 344, 373, 466
Viltis 5
Visuomeninio darbo vadyba 284
Višinskis Povilas 39-40, 478
Vitkauskas V. 291
Vydūnas Vilius 121, 306
Vydūno misterijos 128
Vyriausias Lietuvos išlaisvinimo komitetas (VLIKAS) 396
Vytautas Didysis 64, 84, 87, 91-92, 95, 98, 103, 107, 109, 115, 121, 124, 136, 442, 477
Vytauto bažnyčia Kaune 7, 18
Vytauto bažnyčios (Kaune) rektorius 9 ; žr. Tumas Juozas ; Vaižgantas Juozas
Vytauto Didžiojo premija 135
Vytauto Didžiojo universitetas Kaune 465
Vokiečių reichas 185, 285
Vokietija 10, 14, 61, 126, 163, 178, 185, 282, 285, 289, 333, 348, 395, 397-398, 443, 445, 466, 474
Vokietijos-Sovietijos karas 80
Voldemaras Augustinas 149
Vorsklos mūšis 187
Voruta 404

Wagnerio muzikos gotika 272
Washingtonas 145, 285
Watteau Antoine 430
Weimaras 273
Wieck-Schumann 88
Würzburgas 465

XX Amžius 284

Zaborskaitė V. 1
Zarasų kraštas 288
Zareckas Simas 266
Zikaras J. 271
Zola E. 31, 374
Zubrickas Brunonas 249-252, 254
Züricho universitetas 40

Žadeikis P. 292
Žagarė 82-83, 100, 110
Žalgirio mūšis 186
Žaliakalnis (Kaune) 266
Želvos dvaras 103
Žemaičiai (Žemaitija) 14, 22, 24, 32 ; žr. Žemaitija
Žemaičių kraštas 54
Žemaitė-Žymantienė Julija 31, 35, 389; žr. Benesevičiūtė-Žymantienė-Žemaitė Julija ; Žymantienė-Žemaitė Julija
Žemaitija 101 ; žr. Žemaičiai
Žemaitytė Kotryna 230
Žemaitytė-Miceikienė V. 292

Žemės bankas Kaune 140
Žemės ūkio akademija 350, 356
Žemyna-Žemynėlė (deivė) 404, 407
Ženeva (Genève) 307
« Žiburio » gimnazija Lazdijuose 246-248, 258, 263
« Žiburio » gimnazija Vilkaviškyje 228, 231 ; žr. Vilkaviškio « Žiburio » gimnazija
Židikai 43
Židinys 90, 240, 247, 255, 278, 281, 333
Žitkevičius Leonardas 478-480
Žitkus Kazimieras — Stonis Vincas 79-80, 136
Žymantienė-Žemaitė Julija 41 ; žr. Beniusevičiūtė-Žymantienė-Žemaitė Julija ; Žemaitė-Žymantienė Julija

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOSKLO AKADEMIJOS LEIDINIAI

Suvažiavimo Darbai, I tomas, 542, psl., Roma ^{2}1973	12 dol.
Suvažiavimo Darbai, II tomas, 486 psl., Roma ^{2}1973	12dol.
Suvažiavimo Darbai, III tomas, 526 psl., Roma ^{2}1972	12dol.
Suvažiavimo Darbai, IV tomas, XV-321 psl., Roma 1961	8dol.
Suvažiavimo Darbai, Y tomas, XVI-647 psl., Roma 1964	14dcl.
Suvažiavimo Darbai, VI tomas, XVI-510 psl., Roma 1969	14dol.
Suvažiavimo Darbai, VII tomas, XV-427 psl., Roma 1972	14dol.
Suvažiavimo Darbai, VIII tomas, XVI-595 psl., Roma 1974	20dol.
Suvažiavimo Darbai, IX tomas, spausdinama	
Suvažiavimo Darbai, X tomas, ruošiama spaudai	
Metraštis, I tomas, XVI-374 psl., Roma 1965	8 dol.
Metraštis, II tomas, VIII-370 psl., Roma 1966	8dol.
Metraštis, III tomas, VIII-410 psl., Roma 1967	8dol.
Metraštis, IV tomas, VIII-624 psl., Roma 1968	16dol.
Metraštis, V tomas, VIII-623 psl., Roma 1970	16dol.
Metraštis, VI tomas ; spausdinama	

A. Dambrauskas-Jakštas, Užgesę Žiburiai, XVI-502 psl., Roma ^{2}1975.	16dol.
A. Kučas, Kun. Antanas Staniukynas, XVI-208 psl., Roma 1965.	6dol.
J. Eretas, Kazys Pakštas. Tautinio Šauklio Odisėja, XVI-384 psl., Roma 1970.	14dol.
A. Baltinis, Vysk. V. Borisevičiaus gyvenimas ir darbai, XII-178 psl., Roma 1975.	8dol.
J. Gasiūnas, Vysk. K. Paltaroko gyvenimas, baigiama ruošti spaudai.	
Pr. Gaida, Arkiv. T. Matulionio gyvenimas, baigiama ruošti spaudai.	
Ign. Skrupskelis, Lietuviai XVIII amžiaus Vokiečių Literatūroje, XIX-172 psl., Roma 1967.	6dol.
J. Grinius Veidai ir problemos lietuvių literatūroje, I t., XII-406 psl., Roma 1973.	14dol.
J. Grinius, Veidai ir problemos lietuvių literatūroje, II t., XII-500 psl., Roma 1977.	

Vl. Kulbokas, Lietuvių, literatūrinė kritika tremtyje, spausdinama

J. Vaišnora, Marijos Garbinimas Lietuvoje, 445 psl., Roma 1958. 5dol

Pontes Historiae Lituaniae, vol. I: Relationes status Dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae, LV-542 psl., Roma 1971. 20dol

Pontes Historiae Lituaniae, vol. II: Relationes status Dioecesium in magno Ducatu Lituaniae, baigiama spausdinti.

K. Avižonis, Rinktiniai Raštai, I t., XXII-614 psl. Roma 1975. 16dol

K. Avižonis, Rinktiniai Raštai, II t., baigiama spausdinti.

K. Avižonis, Rinktiniai Raštai, III t., ruošiama spaudai.

A. Salys, Rinktiniai Raštai, I t. spausdinama.

A. Salys, Rinktiniai Raštai, II t. paruošta spaudai.

Z. Ivinskis, Rinktiniai Raštai, I t. : Lietuvos istorija (Iki Vytauto Didžiojo mirties), baigiama spausdinti.

Užsakymus siųsti šituo adresu :

L.K.M. Akademijos Reikalų Vedėjui
Piazza della Pilotta 4
00187 ROMA
ITALIA